

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Dizin Bilgileri / Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>

E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com

Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)

Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

29 Ekim 2024 | 29 October 2024

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Sahibi (GŞÜ Ed. Fak. adına) | Owner (On on the behalf of Fac. of Lett. at GŞÜ)

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Alan Editörleri | Field Editors

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR (Psikoloji, Sosyoloji, Felsefe)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Doç. Dr. Zehra YAZBAHAR (Türk Dili ve Edebiyatı)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Banu YILMAZ (Tarih)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih IŞIK (Coğrafya)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Arş. Gör. Ayşenur KÖR (İngiliz Dili ve Edebiyatı)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Dil Editörü

Arş. Gör. Ahmet URUK / İngilizce

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Yazım Editörü

Arş. Gör. Fadime Zülal ŞEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Yayın Editörü

Dr. Öğr. Üyesi İltar Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Teknik Editör

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat YURDİGÜL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İstatistik Editörü

Arş. Gör. İlknur Büşra ÇAKIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Onur AKAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Muhammed BAHADIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkey
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, İstanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey
&

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey
&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey

&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey

&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey

&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey

Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey

&

Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkey

&

Prof. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Prof. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Turkey

&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, Istanbul-Turkey

&

Doç. Dr. Tetiana GRYGORIEVA

Kiev-Mohyla Akademisi Ulusal Ün., Kiev-Ukrayna | National Univ. of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv-Ukraine

&

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBİYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan

&

Doç. Dr. Fatime Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkey

&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selcuk University, Konya-Turkey

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. Adilhan ADİLOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, İstanbul-Turkey

&

Doç. Dr. Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Peyami Safa GÜLAY

Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey

&

Dr. Michal WASIUCIONEK

Nicolae Lorga Tarih Enstitüsü, Bükreş-Romanya | Nicolae Lorga Institute of History, Bucharest-Romania

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi Ünv., Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik Univ. Trabzon-Turkiye
&

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye
&

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Üniversitesi, Uşak-Türkiye | Usak University, Usak-Turkiye
&

Prof. Dr. Melek DEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkiye
&

Prof. Dr. Sezai BALCI

Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkiye
&

Prof. Dr. Ruhi İNAN

Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir -Türkiye | Balıkesir University, Balıkesir -Turkiye
&

Prof. Dr. Cumhur ASLAN

ÇOMÜ, Çanakkale-Türkiye | COMU, Canakkale-Turkiye
&

Prof. Dr. Alpaz Doğan YILDIZ

Tokat Gaziosmanpaşa Ünv. Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa Univ. Tokat-Turkiye
&

Prof. Dr. Resul ÖZTÜRK

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum- Türkiye
&

Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Nevşehir HBVÜ, Nevşehir-Türkiye | Nevşehir HBVU, Nevşehir Türkiye
&

Prof. Dr. Mehmet EROL

Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep -Türkiye | Gaziantep University, Gaziantep- Turkiye
&

Prof. Dr. Erdiñç Parlak

Iğdır Üniversitesi, Iğdır-Türkiye | Iğdir University, Iğdir- Turkiye
&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon-Türkiye | Afyon Kocatepe University, Afyon- Turkiye
&

Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara- Turkiye
&

Doç. Dr. Kuttusi ZORLU

Ardahan Üniversitesi, Ardahan -Türkiye | Ardahan University, Ardahan- Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Doç. Dr. Fadimana FİDAN

Karamanoğlu Mehmetbey Ün., Karaman-Türkiye | Karamanoglu Mehmetbey Univ., Karaman-Turkiye
&

Doç. Dr. İsmail ÖZER

Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkiye
&

Doç. Dr. Ayşe PUL

Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkiye
&

Doç. Dr. Osman ORUÇ

Bayburt Üniversitesi, Bayburt -Türkiye | Bayburt University, Bayburt-Turkiye
&

Doç. Dr. Esat AKTAŞ

Bayburt Üniversitesi, Bayburt -Türkiye | Bayburt University, Bayburt-Turkiye
&

Doç. Dr. Gökhan KAĞNICI

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir-Türkiye | İzmir Katip Celebi University, İzmir-Turkiye
&

Doç. Dr. Servet TİKEN

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye
&

Doç. Dr. Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye
&

Doç. Dr. Sait YILDIRIM

Iğdır Üniversitesi, Iğdır-Türkiye | Iğdir University, Iğdir-Turkiye
&

Doç.Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli Uni., Ankara-Turkiye
&

Doç. Dr. Üyesi Orhan BİNGÖL

Sinop Üniversitesi, Sinop-Türkiye | Sinop University, Sinop-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜRGÖZE

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkiye
&

Doç Dr. Sadık Fatih TORUN

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara-Türkiye | Gendarme and Coast Guard Academy, Ankara-Turkiye
&

Doç. Dr. Gaye YAVUZCAN

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir-Türkiye | İzmir Demokrasi University, İzmir-Turkiye
&

Doç. Dr. Mehmet PEKER

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir-Türkiye | İzmir Demokrasi University, İzmir-Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 2, Güz 2024 | Volume 12 – Issue 2, Autumn 2024

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Doç. Dr. M. Yasin TAŞKESENLİOĞLU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum- Türkiye

&

Doç. Dr. Alican DOĞAN

Milli Savunma Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Milli Savunma University, Ankara- Türkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Şerife ERİCEK MARAŞLIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE

Karadeniz Teknik Üniversitesi Üni., Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik Uni., Trabzon-Turkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Recep GÜR

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir-Turkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAYTAK

Dicle Üniversitesi, Diyarbakır-Türkiye | Dicle University, Diyarbakir-Turkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Duygu YAVUZ ÖZ

Yeditepe Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Yeditepe University, Istanbul- Türkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat YURDİGÜL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane- Türkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Ali AYTEMÜR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa-Türkiye | Manisa Celal Bayar University, Manisa-Turkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Nermin ATILA

Hitit Üniversitesi, Çorum-Türkiye | Hitit University, Çorum- Türkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi İsmail TURAN

Tokat Gaziosmanpaşa Ün., Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa Unv., Tokat- Türkiye

&

Dr. Öğ. Üyesi Ahmet TEMEL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Arif ÇİÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

&

Dr. Öğr. Üyesi Öznur CENGİZ ÇELİKER

ÇOMÜ, Çanakkale-Türkiye | COMU, Canakkale-Turkiye

&

Öğr. Gör. Dr. İbrahim KOÇ

Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkiye

&

Öğr. Gör. Dr. Fatih OCAK

Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkiye

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Ayşe KALYONCU – Berat SARIKAYA. **Teolojik Dilin Sınırlarında Tanrı'nın Sevgisini Anlamak | Understanding God's Love at the Limits of Theological Language.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 271-279.
- [2]. Nurten Ebru ÖZDEMİR – Mümtaz KORKUTAN. **Türkiye'den Avrupa Ülkelerine Yönelik Sosyal Refah Göçü Üzerine Bir Değerlendirme | An Evaluation on Social Welfare Migration from Turkey to European Countries.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 280-294.
- [3]. Caner SOLAK. **Gerçeklik ve Edebiyat İlişkisi Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Âsım Şiirinde Köylüler | Villagers in Mehmet Âkif Ersoy's Poem Âsım in Terms of the Relationship Between Reality and Literature** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 295-301.
- [4]. Yağmur SÖNMEZ DEMİR. **The Motif of Death in Percy Bysshe Shelley's Short Poems | Percy Bysshe Shelley'in Kısa Şiirlerinde Ölüm Teması.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 302-311.
- [5]. Bekir GÖKPINAR. **Teke Mutasarrıfı Konakçı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri ve Emvâl-i Metrûkesi (1719) | Teke Governor (Mutasarrıfı) Konakçı Hasan Pasha's Activities and Inheritance (1719).** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 312-329.
- [6]. Sercan YILMAZ. **Sultan'ın Mutlakiyeti ve Müttetikleri, Nizam-ı Cedid Dönemi Üzerine Bir İnceleme | The Absolute Authority of the Sultan and His Allies: An Examination of the Nizam-ı Cedid Period.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 330-347.
- [7]. Büşra ERTAN – Ahmet YILDIRIM – Büşra ISLİCİK – Pelin İLKSÖZ. **Sağlık Çalışanlarına Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması | A Study of Attitude Scale Development Towards Healthcare Professionals.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 348-361.
- [8]. Hatice DURAN OKUR. **Göçmen Ağlarına Netnografik Bir Bakış: Göçmen Kadınlar Instagram Sayfası | A Netnographic Outlook on Migrant Networks: Migrant Women Instagram Page.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 362-390.
- [9]. Sunay GÜNGÖR. **Enhancing Psychological Well-Being: Examining the Influence of Attachment Styles, Mediated by Post-conventional Religious Reasoning | Psikolojik İyi Oluşun Artırılması: Gelenek Sonrası Dinî Muhakeme Aracılığıyla Bağlanma Stillerinin Etkisinin İncelenmesi.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 391-400.
- [10]. Esra TURGUT – Ali KOZAN. **Selçuklu Kaynaklarında Sefih Hükümdar İmgesi: II. Gıyâseddin Keyhusrev | The Image of the Debauched Ruler in Seljuk Sources: Gıyaseddin Keyhusrev II.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 401-417.

- [11]. Rafet METİN. 1260-61 / 1844-45 Temettüat Kayıtları Işığında Mahmutlar ve Gökçeviran Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı | Social and Economic Structure of Mahmutlar and Gökçeviran Villages in the Light of 1260-61 / 1844-45 Temettüat Records. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 418-432.
- [12]. Muhammed Akif ÖZÇELEBİ. Samsun'da Kara Yolu Trafik Kazalarının CBS Tabanlı Zamansal ve Mekânsal Analizi | GIS Based Temporal and Spatial Analysis of Road Traffic Accidents in Samsun. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 433-458.
- [13]. Betül TEKİNSOY. Basın ve Arşiv Belgelerine Göre Anavatana Katılış Sürecinde Hatay Meselesi (1937-1939) | The Hatay Question in the Process of Annexation to the Motherland According to the Press and Archive Documents (1937-1939) (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 459-484.
- [14]. Sevgi AKKOYUN. Ruûs Defterlerine Göre 17. Yüzyılda Galata Kazası'nda Paşalar Tarafından Kurulan Vakıflar | Foundations Established by Pashas in Galata District in the 17th Century According to Ruus Books. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 485-504.
- [15]. Büşra ERASLAN – Ahmet UYSAL. Endüstri 4.0 Çağında Türkiye: Akıllı Fabrikaların Yükselişi ve Mekânsal Dinamikler | Turkey in the Age of Industry 4.0: The Rise of Smart Factories and Spatial Dynamics. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 505-517.
- [16]. Süleyman DEMİR – Işıl ÖZYILDIRIM. Semantic and Pragmatic Analysis of a Turkish Sadness Verb Hüzünlen- | Türkçe Üzüntü Eylemi Hüzünlen-'in Anlamsal ve Edimsel Analizi. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 518-531.
- [17]. Bahtım KÜTÜK – N. Banu ÇENGELCİ ÖZEKES. İleri Yetişkinlerin Kendi Yaş Gruplarına Yönelik Stereotiplerinin Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması | Determining the Stereotypes of Older Adults Towards Their Age Group: A Scale Development Study. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 532-543.
- [18]. Rahim KIZGUT – Sinem KEKÜLLÜOĞLU. Swastika Figürünün Antik Çağ'daki Anlamı ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme | An Evaluation on the Meaning and Usage of the Swastika Figure in Antiquity. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 544-562.
- [19]. Ufuk ARSLAN – Murat ÖNTUĞ. İlk Hristiyan Kadın Şairi Proba'nın Centosunda Eski ve Yeni Ahit Anlatısı | Narratives from the Old and New Testaments in the Cento of Proba, the First Christian Female Poet. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 563-574.
- [20]. Nihan BUDAK. Gümüşhane Merkez Mahalle Adlarının Köken Bakımından İncelenmesi | Investigation of Gümüşhane Central Neighborhood Names in Terms of Origin. (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 575-588.
- [21]. Cengiz GÖKŞEN – Halil İbrahim TOPALAK. Yabancı Seyyahlara Göre Türklerde Misafirperverlik | Hospitality in Turks from the Perspectives of Foreign Travelers (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 589-604.

İnceleme Makalesi | Research Articles

[22]. Fikret USLUCAN – Ülkü YILMAZ. **Elif Şafak'ın Bit Palas Romanının Psikanalitik Açısından İncelenmesi | A Psychoanalytical Analysis of Elif Şafak's Novel Bit Palas.** (2024). *Mavi Atlas*, 12(2), 605-622.

***Mavi Atlas* Hakkında | About *Mavi Atlas*.**

Yayın İlkeleri | Publication Principles.

Yazar Rehberi | Author Guidelines.

Ayşe KALYONCU

Doktora Öğrencisi | PhD. Student
Gümüşhane- TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3700-8316
ayse.kalyoncu29@gmail.com

Berat SARIKAYA

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Theology, Department of Kalam, Gumushane- TURKIYE
ORCID: 0000- 0002-3308-6184
beratsarikaya@gumushane.edu.tr

Teolojik Dilin Sınırlarında Tanrı'nın Sevgisini Anlamak

Öz

Beşerî bir duygu olan “sevgi”, insanlar arası ilişkilerde samimiyet ve muhabbeti doğuran önemli kavramlardan birisidir. Sevgi genellikle bir kişinin bir başkasına duyduğu derin ve olumlu bir bağlılığı ifade eder. Sağlıklı ilişkilerin temelini oluşturur. Ancak sevgi, ontolojik olarak yaratılmışlardan farklı olan Allah için söz konusu olduğunda, kavramın Allah'a izafesinin nasıl anlaşılması gerektiği hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Konu hakkındaki tartışmaların temelini ise “dil” oluşturmaktadır. Zira Tanrı hakkında konuşmak insan unsuru olan bir dil aracılığı ile yapılmak durumundadır. Asıl problem de bu noktada başlamaktadır.

Konu İslam düşüncesinde Tanrı tasavvuru ve O'nun sıfatlarıyla ilgilidir. Tanrı hakkında kullanılacak dil Tevhid ilkesi çerçevesinde oluşturulmak durumundadır. Dolayısıyla hangi durumlarda tenzih, teşbih ve analogi gibi anlatım biçimleri, hangi durumlarda sembolik ve mecazi dil kullanması gerektiği önem arz etmektedir. İnsanlar, soyutlamalar ve semboller aracılığıyla Tanrı'nın niteliklerini ifade ederler. Semantik dilde Tanrı hakkında lafzî anlam kullanılamaz, çünkü kelimeler yanlış anlamaları teşvik edebilir. Mecazi dil, Tanrı'nın niteliklerini anlamada kullanışlı bir araçtır ve insanların duygusal etkileşimlerini genişletir. İslam düşünce geleneğinde, farklı ekoller Tanrı'nın sıfatlarını ve eylemleri konusunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Selefiler, Allah'ın sıfatlarını doğrudan kabul ederken, Mücessime ve Müşebbihe mezhepleri Tanrı'ya cismani bir suret nispet eder. Ehl-i Sünnet bilginleri, tenzihî ve teşbihî dil arasında orta bir yol izler, Tanrı hakkında konuşurken kullandıkları dilin sınırlarına dikkat ederler. Çalışmamız, Allah ile insan arasındaki sevgi ilişkisinin iki boyutunu incelemektedir: birincisi insanın Allah'a olan sevgisi (muhabbetullah), diğeri ise Allah'ın insanlara olan sevgisi. Ayrıca, bu ilişkinin dil ile nasıl ifade edildiğini ve Tanrı'nın nitelikleri konusundaki tartışmaları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah, İnsan, Sevgi, Dil, Dolaylı anlatım, Dolaysız anlatım.

Understanding God's Love at the Limits of Theological Language

Abstract

“Love”, which is a human emotion, is one of the important concepts that give rise to sincerity and affection in interpersonal relationships. Love generally refers to a deep and positive attachment of one person to another. It forms the basis of healthy relationships. However, when discussing God, who is ontologically different from creatures, different views have emerged regarding how the concept of love should be attributed to God. The discussions on this subject are based on language. Discussing God must be done using language that includes a human element. The issue arises when attempting to do so.

The subject is related to the conception of God and His attributes in Islamic thought. The language to be used about God must be formed within the framework of the principle of Tawhid. Therefore, it is important to consider in which cases forms of expression such as tenzih, similitude and analogy should be used, and in which cases symbolic and figurative language should be used. Humans express God's attributes through abstractions and symbols. In semantic language, the literal meaning about God cannot be used because words can encourage misunderstandings. Figurative language is a useful tool for understanding God's attributes and expands people's emotional interactions. In the Islamic tradition of thought, different schools of thought have taken different approaches to the attributes and

actions of God. The Salafis accept God's attributes directly, whereas the sects of al-Mujassimah and al-Mushabbiah attribute a corporeal form to God. The scholars of Ahl al-Sunnah follow a middle path between the language of tawzihi and tashbihi and pay attention to the limits of the language they use when speaking about God. Our study examines two dimensions of the relationship of love between God and man: one is man's love for God (muhabbetullah) and the other is God's love for man. It also considers how this relationship is expressed through language and the debates about God's attributes.

Keywords: Allah, Human, Love, Language, Indirect expression, Direct expression.

Giriş

Allah ile insan arasındaki sevgi ilişkisi esasında iki boyutlu olan bir ilişkidir. Bunlardan ilki muhabbetullah diye adlandırılan insandan yaratıcıya doğru, diğeri ise Allah'tan insana doğru olan sevgidir. Makalemiz “yaratıcının insana olan sevgisini” temel alarak oluşturulmuştur.

Beşerî bir duygu olarak algılanan sevgi Tanrı söz konusu olduğunda ne anlama gelmektedir? Başka bir ifade ile Tanrı'nın insanı sevmesi dilde nasıl bir anlam ifade etmektedir? Bunlar gibi birçok soruya cevap üretmek amacıyla konu pek çok açıdan tartışılmıştır. Bu tartışmaların temelini ise kullanılan dil konusuna farklı yaklaşımlar oluşturmaktadır.

Anlaşılma mekanizması olarak kullanılan dil, kimi zaman varlıklar arasında aşılması zor problemlere neden olmuştur. Ne var ki bu problem teoloji alanında da birçok tartışmaya temel oluşturmuştur. Özellikle kelimciler bu alanda çeşitli sınıflandırmalar yaparak problemin üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Çünkü kelamî anlamda söylenen her söz aslında Tanrı'yla ilgilidir. Tanrı hakkında edinilen bilgi yine vahyin kendisinden olduğu için kelimcinin bundan kaçması söz konusu değildir. Fakat o, Tanrı hakkında aşırıya kaçmadan, yanlış benzetmeler yapmadan tutarlı konuşmanın çaresini arar (Yeşilyurt, 2016, s. 19). Nihayetinde sınırlarla çevrilmiş olan insan, sonsuz ve aşkın (müteal) Tanrı hakkında konuşmanın imkânının dil ile çerçeveslendiğini bilir.

İlahiyatın temel konusu olarak Tanrı hakkında konuşmak, İslam düşünce tarihinde farklı ekollerin doğmasına sebep olmuştur. Bu gelenekte Tanrı, genel olarak insan zihninin tahayyül edebileceği tüm soyut ve somut varlıkların dışında aşkın bir varlığa sahiptir. O'nun sıfatları hiçbir şekilde yaratılmışlara benzemez (es-Sâbûnî, 2018, s. 65). Bu yüzden İslam kelimcileri, sıfatlar meselesinde Tanrı'nın nasıl vasıflandırılması gerektiğinden daha çok onun bütün eksik sıfatlardan münezzehe olduğunun anlaşılması konusunda görüş birliği içindedirler (Çağlayan, 2014, s. 51). Ortaya çıkan farklılık da sıfatlara bakıştaki metot ve anlayışlardan kaynaklanmaktadır. Mezheplerin kendi sistemlerinde oluşturdukları Tanrı tasavvurları sıfatullah meselesinde önemli bir etken olmuş ve ortaya çıkardıkları metotlarda da bu etken öne çıkmıştır.

Makalede konu dolaysız ve dolaylı anlatım adı altında iki başlıkta incelenecektir. Müteakiben Tanrı ve insan arasındaki sevgi ilişkisi tek yönlü olarak tartışılacaktır.

1. Sadelik ve İfade: Tanrı'nın Anlaşılmasında Dolaysız Yaklaşım

İnsan bir nesneyi, düşünceyi olguyu iki şekilde kavrar ve tanımlar. Doğrudan ve dolaylı tasavvur. Doğrudan tasavvurda bizzat eşya algıya sunulmuştur. Böylece zihin onu resmeder. Dolaylı tasavvurda ise herhangi bir nedenden ötürü eşyanın duyuya canlı görünmemesi durumu söz konusudur. Örneğin Mars gezegeninin manzaralarını hayal edişimizde, ölüm ve ötesine ait tasavvurlarımızda eşya duyuya doğrudan sunulmadığı için dolaylı tasavvurlar gerçekleştiririz. Başka bir deyişle algımızda var olmayan şeyi zihnimizde onun bir temsili aracılığıyla yeniden sunarız (Tokat, 2012, s. 24).

İnsan, bütün var olanları bu iki yaklaşım ile kavrar. Onu yaratan ve irade veren yaratıcıyı da bu yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirir. İnsanın, Tanrı hakkında konuşurken kullandığı teşbihi, tenzihi ve analogik dile dolaysız anlatım, sembolik ve mecazi dile de dolaylı anlatım başlıkları altında yer vereceğiz.

İslam düşünce geleneğinde Selefiyye ve ona yakın çevreler Allah'ın sıfatları konusunda naslarda geçen “yed/el (Fetih 48/10)”, “vech/yüz (Rahman 55/27)”, “ayn/göz (Taha 20/39; Hud 11/37)” vs. gibi bazı zatî nitelikleri ve “istiva (A'raf 7/54; Ra'd 13/2; Taha 20/5 vd.)”, “sevme (Bakara 2/195; Al-i imran 3/31,76,146,148; Maide 5/93 vd.)” “gazaplanma (Bakara 2/61)”, “yaklaşma (Kaf 50/16; Mücadele 58/7)”, gibi fiilî nitelikleri Allah'ın yarattıklarının niteliklerine benzetmeksizin ve bunun için herhangi bir sorgulama yapmaksızın olduğu gibi kabul etmişlerdir. Başka bir ifade ile Tanrı hakkında naslarda geçen ifadeleri sözlük anlamları ile düşünüp (Koç, 1998, s. 57; Gazâlî, 2017, s. 47) bu konuda herhangi bir tevil yolunu tercih etmemişlerdir.

Ancak ifadelerin zahiri anlamını benimseyen Mücessime ve Müşebbihe mezhepleri Tanrı'ya cismani bir suret nispet ederek antropomorfist bir bakış açısı benimsemişlerdir (Cüveynî, 1950, s. 158; eş-Şehristânî, 1975, s. 103-108). İnsanlardaki bütün unsurların (ferç ve sakal hariç) Tanrı'da da bulunduğunu; onun eli, ayağı, dili, başı, iki gözü bulunduğunu ancak bunların bizim bildiklerimize benzemediğini ileri sürmüşler (Yıldırım, 2008, s. 56; eş-Şehristânî, s. 105) böylece kaba bir teşbihî dilin önünü açmışlardır. Belki de bu yüzden İslam düşünce geleneğinde pek varlık gösterememişlerdir.

Kur'an'da bu bakış açısını besleyen ifadeler yer alsa da bu ayetler genelde müteşabih çerçevesinde değerlendirilmektedirler. Özellikle Selefî tutum, müteşabihler konusunda Âl-i İmran suresindeki ayete dayanarak susmayı tercih etmiştir. Ayet mealen şöyledir: *Sana Kitab'ı indiren Odur. Onun bazı ayetleri muhkemdir ki bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler ise ona inandık hepsi Rabbimiz tarafından derler...* Selefiler bu konuda herhangi bir açıklama ileri sürmedikleri gibi olumsuzlama ya da inkâr yoluna da gitmemişlerdir. Mücessime ve Müşebbihe'nin aksine Allah ile insan arasındaki ontolojik farkı kabul ederek ulûhiyet inançlarına zarar gelmesinden kaçınmışlar, bu tarz ayetlerin tevil edilmesine de şiddetle karşı çıkmışlardır. Benzer şekilde İmam Malik'e istivadan sorulunca, “istiva malum, keyfiyeti meçhuldür. Ona inanmak vacip, ondan soru sormak bidattir” demiştir. Ahmed b. Hanbel, Süfyan es-Sevri, Davud b. Ali b. Isfehânî gibi âlimler de bu görüştedir (eş-Şehristani, 1975, s. 93). Esasında Tanrı hakkında konuşulduğunda nasıl ki kaba teşbihî dil insanbiçimcilığe yol açıyorsa bu tutum da Tanrı'nın sıfatları hususunda kesin bir hükme varamadığı için bilinemezliğe/agnostisizime kapı aralamaktadır.

Tanrı hakkında teşbihî dil anlayışının tam karşısında dolaysız anlatımın ikinci çeşidi olarak tenzihî dil anlayışı vardır. İslam düşünce geleneğinde bu anlayış Mu'tezilî düşünürler ve filozoflar tarafından temsil edilmiştir. Onlar sıfatullah meselesinde tamamen iyi niyetlerle selbî bir tutum benimsemişlerdir. Tenzihî dille Tanrı'nın ne olduğu anlatılmaya çalışılırken aslında ne olmadığı ortaya çıkar. Zira Tanrı beşer zihnindeki bütün kategorilerin dışında aşkın bir varlıktır. Söz gelimi “Tanrı alimdir” ifadesi “Tanrı cahil değildir” şeklinde anlaşılmalıdır. Mezheplerin kullanmış oldukları yaklaşımlar kendi ideolojik düşüncelerine uygun düşmektedir. Nitekim Mu'tezile'nin de tenzihî dil kullanmasında onların beş temel ilkesinden biri olan Tevhid ilkesinin önemli bir payı vardır (Çağlayan, 2014, s. 51).

Tanrı, insan zihni tarafından zor anlaşılabilir nitelikte bir varlıktır. Nihayetinde O aşkın ve mutlak. İnsan inandığı bir varlık olarak Tanrı'yı kendi hayatında, yakınında görmeye meyillidir. Onun kendisinden uzak ve ulaşılmaz olduğu inancını kabullenemez. Yaraticısıyla her daim herhangi bir zorlukla karşılaşmadan iletişim haline geçmeyi arzular. Dolayısıyla Tanrı, bir taraftan aşkın ve mutlaklık, bir taraftan da insana yakınlığı bağlamında araştırılmıştır. Bu yüzden özellikle Allah'a fiil, nitelik ve mekân atfeden ayetlerin anlaşılmasında teşbihî ve tenzihî dil arasında gidip gelmelerin (Evkuran, 2007, s. 53) yaşanması böylesi bir anlayışın ürünüdür.

Bu iki yaklaşımdan farklı olarak Ehl-i Sünnet bilginleri analogi karakterli bir orta yol anlayışı tercih etmişlerdir. Bu anlayışa göre Tanrı hakkında konuşmaktan kaçınmak imkânsızdır. O halde zihni karışıklığa yol vermemek için belli oranda tenzihî ve teşbihî bir dil kullanmakta herhangi bir sakınca yoktur. Zira insan, aşkın da olsa bir varlığı tanımlamak için kullandığı kelime ve kavramları kendi anlam dünyasından soyutlayamaz (Çağlayan, 2014, s. 52). Dolayısıyla gaib âlemi anlayabilmesi için şahit âleme ihtiyaç duyar. Fakat kullandığı her kelime ve kavramın birebir Tanrı'yı yansıtmadığını bilir. Örneğin “Tanrı sever ama bizim sevdiğimiz gibi değil” ya da “Tanrı gazaplanır ama bizim gazaplandığımız gibi değil.”

Bu anlayışa göre Tanrı hakkında olumlu dil ile olumsuz dil arasında bir kesişme alanı vardır. Tanrı'nın zatını tanıtmak ve rububiyetini gerektirdiği gibi açıklamak için bildiğimiz kelimeleri kullanmak doğaldır. Fakat bu kelimeleri özel bir biçimde kullanırız. Dolayısıyla kullanılan dil teolojiye özgü hale gelir. Olması gereken ise dilin teolojiye özgü kısmının diğer kısımdan nasıl türetildiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Dilin Tanrı için kullanılmasının uygun olmayan kısmını atarak geri kalanı teolojiye bırakmaktır. Örneğin Tanrı'ya esirgeyen, seven ve merhamet eden gibi insana özgü nitelikleri biz veririz. Tanrı hakkında kullandığımız bu kelimeler beşerî dünyaya ait olup gücümüzün yettiği şekilde ifade edilir. Fakat bu durum aynı zamanda teşbihi doğurur. Bu teşbihi ortadan kaldırmak için yapılması gereken içinde yaşadığımız dünyada kullanılan dilin olumsuz kılınmasıdır. Allah âlimdir fakat diğer âlimler gibi değil (el-Matürîdî, 2019, s. 98). Bu yüzden hakkında konuşulan Tanrı olunca kullanılan dil olumsuzluk içinde olumluluk, olumluluk içinde olumsuzluk barındıran bir özellik taşımak durumundadır. Buna da genel olarak teşbihî ve tenzihî dil arasında bir orta yol olarak analogik dil denilir (Koç, 1998, s. 73-74).

2. Dilin Sınırlarında Tanrı: Dolaylı Anlatımın Sembolik ve Mecazi Boyutları

Eşya ile insan arasındaki ilişki daima doğrudan değildir. Bu yüzden zihin algılamalardan çıkardığı soyutlamaları ve tümelleri kullanarak tanıma ve bilme yoluna gider. Dolayısıyla sembol kaçınılmaz olur (Tokat, 2012, s. 95). “Tanrı da nihai gerçeklik olarak her şeyin aslı, temelidir.” O bütün sembolik ifadelerin konusudur. Tanrı hakkında lafzî anlam kullanılamaz. Zira kelimeleri lafzî anlamda kullanmak onun hakkında yanlış bir şey söylemek demektir (Tillich, 2003, s. 463).

Bu anlayış genel olarak dille yaşanan deneyimlerin arasında bir aynılık söz konusu olmadığı fikrine dayanır. Başka bir ifade ile dilin sınırları tecrübenin son sınırları değildir. Bu yüzden dille ulaşılması zor olan hakikatlerin olandan farklı anlaşılıp kavranma biçimleri vardır. Sanat, müzik ve edebiyat bu tür bir varsayımdan hareket eder. Teolojide de bu alanlarda olduğu gibi sıcak ve sezgiye dayalı bir dil kullanılabilir. İnsanın Tanrı'ya olan teveccühü, tavrı ve ibadetleri nasıl ki temsîlî bir görünüm ortaya çıkarıyorsa Tanrı hakkında kullanılan, insana yönelik beşerî duygular ifade eden sözler de aynı şekilde temsîlî olarak değerlendirilebilir (Koç, 1998, s. 95).

Söz gelimi İhlas suresinde yer alan ikinci ayette Allah'ın “Samed” olduğu belirtilir. Yağmurun aşındıramadığı, içinde çatlak ve boşluk olmayan, fırtınalara karşı direnerek sapsağlam ayakta duran bir sığınak ve dayanak anlamına gelen “samed” kelimesi (Öztürk, 2007, s. 62) burada sembolik olarak Allah'a atfedilmiştir. İncil'de de Tanrı'nın kaya olduğu şeklindeki sembolik ifade geçer. Fakat Tanrı'ya atfedilen sembol ifadeleri, onu vasıflandırmak için tek çıkar yol olarak görmek inanış açısından sakıncalı yaklaşımlar meydana getirebilir (Koç, 1998, s. 107). Çünkü sembolik dilde bahse konu olan varlık ile dilsel ifade arasında bir benzerlikten daha çok aynılık söz konusu olabilir. Zira bu dilde ön planda olan, anlatılmak istenen değer ile özdeşleşen ve onu bir şekilde yansıtan semboldür. Bu özelliği ile de analogik dilden ayrılır. Çünkü sembolik dilde sembol, analogide geçerli olan benzerlik yoluyla değil dilsel ve görüntüsel olarak bizzat verilmek istenen değerine geçmektedir. Dolayısıyla zamanla sembolün aslının yerini almayacağını kimse garanti edemez. Nitekim önceleri Tanrı'ya yakınlığı ve bağlılığı vurgulayan resim, müzik ve heykel gibi sembollerin ileriki zamanlarda din dilinden koptuğu görülebilir (Çağlayan, 2014, s. 53).

Yaratıcıyı anlama ve bilme hususunda gösterilen gayret yolunda ortaya çıkarılan metotların dinin ana ilkeleriyle çelişmesi sonucunu doğurması istenilen ve hedeflenen bir durum değildir.

Bu çekinceleri ortadan kaldırmak için ortaya çıkan araçlardan biri de mecazî dil anlayışıdır. Her ne kadar mecazî dil sembolik dil ile benzer olarak görülse de ondan ayrılan yönleri vardır. Mecazî dilde çoğunlukla aynı linguistik yapıya sahip olan unsurlar bir araya geldiği halde sembolik dilde linguistik alan ile linguistik olmayan unsurlar bir araya gelir. Söz gelimi ilkbaharda açan lalelerin, yeniden doğuşun mecazî ifadesi olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü laleler linguistik bir ifade değildir. Bu durum ancak yeniden doğuşun simgesi ya da lale ile yeniden doğuşun analogik bir ifadesi olabilir (Koç, 1998, s. 121). Bu bağlamda mecazî dil din dilinde daha anlaşılır ve daha kullanışlı bir araç olarak göze çarpmaktadır.

Olduğu gibi anlaşılma imkânı olmayanı başka türlü ifade etme sanatı olarak mecaz özellikle müteşabih ifadelerin yorumlanmasında kullanılır. Vahiyde Tanrı'ya izafe edilen “yed/el” kavramının onun aşkınlığı açısından sorun oluşturmayacak şekilde yorumlanması ve kelimenin mecaz anlamda “güç ve hâkimiyet” olarak ifade edilmesi bu tür bir bakış açısının çıkış noktasıdır. Mecaz olarak kullanıldığında terim her ne kadar bir anlam kaymasına uğrasa da (mecazî anlamda kullanıldığında kudret kelimesinin karşılığı el değildir) Tanrı hakkında konuşurken bu dili aracı kılmaktan başka yol gözükmemektedir. Çünkü bu terimlerin Tanrı söz konusu olduğunda sözlük anlamlarının kullanılması ister istemez katı bir teşbihî dilin yolunu açar. Böyle bir durumda ortaya bir yüzü ve yüzünde birçok gözleri olan, bir yanı, birden çok elleri, bir baldırı bulunan Tanrı tasavvuru çıkar. Akıllı bir kimsenin Allah'ı böyle nitelendirmesi düşünülemez (er- Râzî, 1986, s. 105). İşte mecazî dil sayesinde Tanrısal alana ait ilahî gerçeklik ile beşerî gerçeklik birbirine karıştırılmadan dile getirilir. Ayrıca mecazî dilin insanların hayal güçlerini genişleterek duygularını etkileme ve onlara yön verme gibi önemli bir etkisi olduğu açıktır. Mesela “Biz insana şah damarından daha yakınız (Kaf 50/16) ayetinde olduğu gibi bu tarz anlatımların manalarını sınırlandırarak ya da genişleterek anlamak olanaklıdır. Her ne kadar yakınlık veya uzaklık gibi ifadeleri Tanrı'ya yakıştıramayıp temel dile çeviremiyorsak da bıçak acısı ya da ayrılık acısı gibi dilimizde anlamlandırdığımız kelimeler gibi ayette geçen bu ifadeler de anlamlıdır. Örneğin bir insan devletin, sular üzerinde yüzdüğünü ima etmeksizin devlet gemisinden söz edebilir. Aynı şekilde insan tabiattaki betimleyici ifadeleri kullanarak Tanrı ve insan arasında benzerlikle ilgili aşırı bir yoruma gitmeden mecazî olarak Tanrı hakkında konuşabilir (Yeşilyurt, 2016, s. 61-62). Ulûhiyet açısından sakınca doğurmadığı sürece bu tarz yorumlar hep yapılagelmiştir.

3. Kur'an'da Sevgi ve Muhabbetin Allah-İnsan İlişkisindeki Anlamı

Sevgi kelimesi Kur'an'da genellikle “buğz”un zıddı, muhabbet anlamında, “h-b-b” kökü ile ifade edilir. Bunların yanı sıra meveddet ve vüdd kelimeleri de yaygın biçimde sevgi anlamında kullanılmaktadır. “Muhabbet” bir ayette (Taha 20/39) “hubb” ise dokuz ayette yer almakta olup yetmiş iki yerde de benzer kökten isim ve fiiller yer almaktadır. Bu ayetlerde sevginin Allah'a ve insana aynı anda atfı yapılarak kullanıldığı görülür (Uludağ, 1988, s. 384).

Allah Kur'an'da salih amel işleyenleri (Al-i imran, 3/124), tevbe edenleri ve temizlenenleri (Bakara, 2/222), muttakileri (Al-i imran, 3/76), sabredenleri (Al-i imran, 3/146), tevekkül edenleri (Al-i imran, 3/159), adaletli olanları (Maide, 5/42), Allah rızası için mücadele verenleri (Saff, 61/4) ‘sevdiğini’ belirtir. Bunun dışında kâfırları (Al-i imran, 3/32), zalimleri (Al-i imran, 3/57), kibirlenenleri ve böbürlenenenleri (Nisa, 4/36), sınırları aşanları (Maide 5/87), hainleri (Enfal, 8/58) ‘sevmediğini’ ifade eder. Görüldüğü üzere Allah'ın insanlara yönelik olan sevgisi insanların bazı davranışları yapıp yapmamasıyla ilişkilendirilmiştir. İnsanların Allah'ın sevgisini kazanması onun eylemlerine ve ahlaki davranışlarına bağlı olmaktadır. Dolayısıyla Allah sevgisi bütün insanlar için aynı düzeyde geçerli değildir. Zira Kur'an ayetlerinde Allah'ın sevmediği eylemler de belirtilmiştir (Uludağ, 1988, s. 384).

Öte yandan sevmek hem var olmayı hem de var etmeyi kapsayan bir duygudur. Allah'ın yarattığı varlıkları ve insanları sevmesi onları bizatihi var kılmaları olarak kendini göstermiştir. Ardından varlığı rızıklandırmış onlara güven vermiştir. Bu var etmenin temelinde de sevgi, rahmet ve merhameti koymuştur (Düzgün, 2011, s. 8). Nihayetinde sevmeyen rahmet ve merhamet gösteremez.

Ancak beşerî bir fiil olarak sevgi duygusunun Allah'a izafe edilmesiyle ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Özellikle ekollerin Tanrı tasavvurları bu konuda etkili olmuş benimsenen görüşler de bu bakış açılarına göre değişiklik arz etmiştir.

İsfahânî ayetlerdeki bu ifadelerin Allah'ın kullarına sevap vermesi, günahlarını bağışlaması ve onlara nimet vermesi olarak yorumlamıştır (İsfahânî, 2012, s. 258). Zira sevmek ve sevginin amacına ermesiyle oluşan zevk duygusu Allah'a izafe edilemez.

Râzî, kelamcılarının muhabbet konusunu irade ile açıkladıklarını belirtir. Kelamcılar göre Allah'ın sevgisi/ muhabbeti onun dünya ve ahiret hayatında kuluna hayır ve menfaatleri ulaştırmayı irade etmesidir (er-Râzî, 1981, s. 19; el- Kuşeyrî, 2017, s. 649). Bu anlamda Allah'ın âlemi ilk yarattığı andaki iradesi de muhabbeti içerir. Zira kulun Allah'a karşı olan sevgisini de bu mertebeden açıklamak mümkündür. İnsanı bir işe yönelten en güçlü duygu olarak irade meyletme bağlamında muhabbeti de içerir. Bu yüzden insanın bir işe gösterdiği muhabbet ve o işi yapmaya meyletmesi eylemi yapmasının en güçlü motivasyonudur. O halde insanın iyiyi ve kötüyü seçme yetisi anlamında ihtiyar, irade ve muhabbetle yakından ilişki halindedir (Düzgün, 2011, s. 8).

Başka bir ifade ile kulun Allah'ı sevmesinin anlamı “O’na itaatte bulunmayı ve O’na hizmet etmeyi veya O’nun mükâfat ve ihsanlarını seviyoruz” demektir (er- Râzî, 1981, s. 227). Çünkü bütün bu eylemler iradi bir tercih ürünüdür. Dolayısıyla irade ve sevgi doğaları gereği birleşiktir.

Bâkılânî’ye göre de rıza, gazap gibi duygu ifade eden fiiller irade kapsamında değerlendirilmelidir. Bu fiiller ile ilgili değerlendirme iki şekilde olur:

a- Bir şeyin zararını ya da kârını isteme.

b- Nefsin azması, nefret duyması, sükûn bulması, hoşnut olması.

Allah için nefret etmek veya sevmek yani tabiatının değişmesini gerektirecek şekilde bir fiilin kendisinden sadır olması söz konusu olamayacağına göre geriye kâr veya zararını istemek anlamındaki seçenek kalmaktadır. Çünkü tabiatının değişmesi gazap halindeki kişinin acı ve nefret duymasına rıza halindeki kişinin de sevgi ve hoşnutluk belirtileri göstermesi anlamına gelir. Hâlbuki Allah hakkında böyle bir tasavvur muhaldir. Onun kuluna kızması, azabı ve belayı dilemesi; razı olması da sevap ve iyilik dilemesi anlamına gelir. Dolayısıyla ona göre Allah'ın muhabbeti ve gazabı O’nun iradesiyle eşdeğerdir. Selef âlimleri bu şekilde bir tevili kabul etmezler. Onlar rıza ve gazap halinde kişide oluşan değişimlerin aynı şekilde irade ve meşieti durumunda da oluşabileceğini dile getirirler. Bu açıdan bakıldığında beşerde olan özelliklerden dolayı Allah’tan bu sıfatların nefy edilmesi gerekiyorsa aynı şekilde irade ve meşietin de nefyedilmesi gerekir. Onlara göre burada yapılması gereken Kitap ve sünnette geçtiği üzere lafızların olduğu hal üzere bırakılmasıdır (Karataş, 2003, s. 108).

Cüveynî de muhabbet kavramının Allah söz konusu olduğunda sözlük anlamı ile kullanılmasının uygun olmadığını belirtirken onu irade anlamıyla karşılamıştır. İrade yenilenen şeylere ilişir. Oysaki Allah ezelidir, O’nun başlangıcı yoktur. Bu yüzden İslam âlimleri Allah'ın kullarına duyduğu muhabbet hususunda iki gruba ayrılmışlardır. Bir kısmı muhabbet ile kastedilen şeyin lütuf ve ihsan olduğunu belirtir. Lütuf ve ihsan Allah'ın fiili sıfatları arasındadır. O halde Allah'ın bir kulu sevmesi ona şefkat göstermek ya da ona meyletmek olarak algılanamaz. Allah'ın kulunu sevmesi ona nimet vermesidir. Diğer kısmı ise muhabbeti iradeye hamlederek şöyle derler. İrade insana ihsan edilen bir nimete taalluk ettiğinde muhabbet gerçekleşmiş olur. Yine aynı

şekilde kula hamledilen bir cezaya iliştiğinde ise gazap adıyla nitelendirilir (el- Kuşeyrî, 2017, s. 650). Muhabbeti fiili sıfata hamledenler aynı şekilde gazabı da fiili sıfatlara hamlederler (Cüveynî, 1950, s. 238-239).

Mu'tezile'ye göre muhabbet ile irade arasında ilişki söz konusudur. Buna göre irade kavramı Allah için de insan için de aynı manaya gelir. Bir şeyi irade etmek onu sevmek demektir. Başka bir ifade ile Allah'ın bir şeyi sevmesi O'nun onaylama ve hoşnut olma iradesini içermektedir (Eş'arî, 1980, s. 530). Dolayısıyla iradenin olduğu yerde sevgi sevginin olduğu yerde irade söz konusudur.

Tenzihî dil anlayışına sahip olan Mu'tezilî âlim Zemahşerî, muhabbeti "Allah'ın zatı ile sevdiği" şeklinde anlamlandırılara şiddetle karşı çıkar. Ona göre kulların Rabbini sevmesi O'nun emirlerine boyun eğmeleri ve O'nun ihsanını elde etmeye çabalamaları aynı zamanda Allah'ın hoşnut olmadığı ve onun öfkesini çekecek şeylerden uzak durmaları anlamına gelir. Allah'ın kullarını sevmesi ise emir ve yasaklarına uyan kullarına en güzel şekilde karşılık vermesi, onlara ihsanda bulunması ve onlardan razı olmasıdır (Zemahşeri, 2017, s. 473).

Şüphesiz Allah sevgisi ve Allah'ın sevilmesi meselesini en açık şekilde Gazâlî'nin *İhya'*sında görmekteyiz. Bu bakış açısı, içinde tasavvufî öğeler taşıması açısından da önemlidir. Ona göre Allah'ın kullarına muhabbet beslemesi Kur'an'daki ayetlerle ve Peygamberin hadisleriyle sabittir. Ancak kulun Allah'ı sevmesi hakikat, Allah'ın kulunu sevmesi mecazîdir. Çünkü muhabbet nefsin uygun şeye yönelmesi demektir. Allah bu durumdan münezzehtir. İsimlerin Allah ve yarattıkları için ortak kullanılması her iki taraf için aynı manayı vermez. Örneğin "vücut" kelimesi hem insan için hem de Allah için kullanılır fakat kelimenin yaratan ile yaratılan tarafındaki anlamı aynı değildir. Çünkü Allah dışındaki her şeyin mevcudiyeti Allah'ın varlığından kaynaklanır. Başkasına tâbi olan mevcud tâbi olduğu varlık gibi olamaz. Buradaki eşitlik sadece isimdedir. Dolayısıyla yaratan ile yaratılan aynı ölçüler içinde izafe edilemez. Bu yüzden Allah'ın kullarını sevdiği konusunda gelen sözcüklerin hepsi tevile muhtaçtır (Gazâlî, 2012, s. 655).

Bu anlamda Gazâlî, Allah'ın kulunu sevmesinin onun kalbinden perdeyi kaldırması, kendisine yakınlaşmasını sağlayacak imkânları tanıması ve ezelde bunu irade buyurmuş olması manalarına geldiğini belirtir. Kulun ibadetlerle Allah'a yakınlaşması, iç bünyesinin aydınlanması, kalbinden perdenin kaldırılması ve Rabbine yakın bir dereceye ulaşmasına sebep olur. Rabbine yakınlaşan insan onun ahlakı ile ahlaklanır. İnsan O'nun dışındaki her şeyden meşguliyetini keser ve Allah'ın sevmediği ve rızası olmayan fiillerden uzak durur. Böyle bir davranış sergilemesini kuluna yaptıran da kendisini sevdiği için Allah'tır. Bütün bunlar Allah'ın fiilleri ve lütuflarıdır. Allah'ın sevmesinin anlamı budur (Gazâlî, 2012, s. 656). Dolayısıyla Allah'ın kulunu sevmesi insanı, vicdan, adalet ve rahmet gibi birçok erdemli davranış yapmaya sevk eden itici güç haline getirir.

Gazâlî Allah'ın sevgisinin/muhabbetinin boyutlarının anlaşılması için meseleyi örneklendirir. Bir hükümdar bir köleye ona yardım etmek, ona meyletmek, onun görüşlerinden faydalanmak, ya da onun hizmetinden faydalanmak için huzuruna çıkamaya izin verdiğinde bunu görenler "Hükümdar falanca köleyi sevdi" derler. Bunun anlamı hükümdar, isteklerine uygun hareketleri o kölesinde bulduğunda onu seviyor demektir. Yine aynı hükümdar bir başka köleyi de hiçbir çıkarı olmadan huzuruna çıkarmaktadır. Ancak bu köle fazilet ve güzel huylara sahiptir. Bunu da görenler "Hükümdar falanca köleyi sevdi" derler. Köle padişah huzuruna çıkmasını sağlayacak güzel hareketleri kazandığında "Kendini hükümdara sevdirdi" denilir. Allah'ın kulunu sevmesi bu ikinci örnekte olduğu şekildedir. Dolayısıyla isimler benzer olsa da kul ile Allah arasındaki muhabbet Allah'ta bir değişme söz konusu değildir. Kul davranışları ile Allah'a yakınlaşır. Bu yakınlaşma şeytani sıfatlardan uzak durup ilahî ahlaktan oluşan yüce huylarla bezenmekle olur (Gazâlî, 2012, s. 657).

Gazâlî, “Kul Allah’ın sevdiği bir kul olduğunu nasıl bilebilir?” sorusunu da cevaplandırır. O Peygamber’in şöyle buyurduğunu aktarır: “Allah kulunu sevdiğinde kendisini belalara uğratar. Çok sevdiğinde ise iktinada (sevdiği kişinin elinde mal ve evlat bulundurmaması) bulunur.” Demek ki Allah’ın kulunu sevdiğinin belirtisi onun meşgalelerini yok ederek kendisiyle arasına girmelerini engellemesidir. Zira kul Allah’ı gerçekten seviyorsa Allah da onu sever. Allah sevdiği kulun zahîrî ve batınî umurunu deruhte eder, ahlakıyla bezer, bütün davranışlarını doğruya yöneltir, dünyaya karşı kalbinde soğukluk meydana getirir (Gazâlî, 2012, s. 659).

Görüldüğü üzere Gazâlî’de daha önce bahsi geçen muhabbet ile irade arasında kurulan ilişki yoktur. İradenin yerine Allah’ın takdiri öne geçmekte onun dilemesi ön planda tutulmaktadır. Hâlbuki naslarda geçen ifadelerde Allah’ın kulunu sevmesi onun yaptığı iyi ve güzel davranışlarla doğru orantılıdır.

Sonuç

Kelamcılar, Tanrı hakkında konuşmak konusunda dilin imkânlarına tevhid ilkesini göz önünde bulundurarak yaklaşırlar. Çünkü sağlam bir inanç sağlam bir ulûhiyet tasavvuru ile ortaya çıkar.

Tanrı hakkında kullanılan dile katı bir tenzihle yaklaşıldığında aslında hiçbir şey söylenmeyen bir bilinmezliğe kapı açar. Katı bir teşbihten yola çıkıldığında ise aşkın olanın beşerî alana indirgenmesi ve yüceliğinin ilga edilmesi ortaya çıkar. Bu yüzden analogik dil ikisinin arasını bulmaya yoğunlaşır. Analoji ve metafor insanın bir noktaya sabitlenmesini engelleyerek hayal etmesini sağlar. Bu yüzden Tanrı’nın aşkınlığını takdir etme konusunda diğerlerine göre daha avantajlıdır. Mecazî dil ile Tanrı’yı ve dolayısıyla din dilini daha iyi kurgulayan mümin, inancını anlamlandırma çabalarına katkı yaparak tercihini güçlendirir.

Kelamî ekoller, Allah’ın yarattıklarına benzer sıfatlarla anılmasını tenzih ettiklerinden dolayı muhabbetin de lafzını kabul edip içeriğini tevil etme eğilimi göstermektedirler. Zira onlara göre bu tarz duygular ancak cinsler arasında olabilir. Allah ile insanın ontolojik farklılığı onların arasındaki böyle bir bağ ilişkisi kurmaya engeldir. Nitekim bir arzu ve meyletme olarak görülen sevgi, beşer için bir eksiklik belirtisi değilse de ilahî olan için eksiklik göstergesidir. Bu nedenle mütakellimlerin çoğu muhabbeti genelde irade ile açıklamıştır. Onlara göre Allah’ın kulunu sevmesi, onlar için ihşanda bulunması, onları övmesi bazen de bu gibi eylemleri murat etmesi demektir.

Oysaki sevgi sırf duygusal bir anlama delalet etmez. Onun dışa dönük eylemsel bir tarafı da mevcuttur. Bu eylemsel taraf da insanların örnek alabileceği Allah’ın ahlakıdır. Allah’ın “kün” emri ile varlığı meydana getirmesi, kelamcıların bakış açısıyla irade etmesi nasıl ki bir hikmet ve amaca teşmil ise insanın de bütün eylemlerinde bir hikmet ve amaç bulunmalıdır.

Kaynakça

- Cüveynî, A. (1950). *Kitâbü’l-irşâd ilâ kavâti’l-edilleti fî usûli’l-’itikâd* (M. Abdülmün’im, Çev.). Mektebetü’l-Hancî.
- Çağlayan, H. (2014). Rasyonalizm bağlamında dilbilim ve din dili ilişkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, 18(58), 41-58.
- Düzgün, Ş. A. (2011). Sevginin istismarı ve sevgide aşırılık. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(1), 5-25.
- Eşarî, H. (1980). *Maḳâlâtü’l-islâmiyyîn ve ihtilâfü’l-musallîn* (H. Ritter, Nşr.). Franz Steiner Verlag.
- Evkuran, M. (2007). İslam düşünce geleneğinde Tanrı tasavvuru. *İslami İlimler Dergisi*, 2(1), 45-62.
- Gazâlî, H. (2012). *İhyâu ulûm’id-dîn* (S. Gülle, Çev.). Huzur Yayınları.

- İsfahani, R. (2012). *Müfredat Kur'an kavramları sözlüğü* (A. Güneş & M. Yolcu, Çev.). Çıra Yayınları.
- Karataş, C. (2003). *Bâkıllani'ye göre Allah ve alem tasavvuru*. Arasta Yayınları
- Koç, T. (1998). *Din dili*. İz Yayıncılık,
- Kuşeyri, A. (2017). *Er-Risâletü'l kuşeyriyye* (E. Adnan, Thk.). Daru'l- Minhac.
- Mâtürîdî, M. (2019). *Kitâbü't-tevhîd* (B. Topaloğlu, Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, R. (2007). Allah'ın birliği ve tekliği (vahdaniyeti ve ehadiyeti) bağlamında "Samed" ismi ve anlam alanı. *EKEV Akademi Dergisi*, 11(32), 47-70.
- Râzî, F. (1986). *Esâsü't-takdîs* (A. Sekkâ, Thk.). Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.
- Râzî, F. (1981). *Mefatîhü'l-gayb*. Daru'l-Fikr.
- Sâbûnî, N. (2018). *Maturidiyye akaidi* (B. Topaloğlu, Çev.). Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Şehristânî, A. (1975). *El-Mîlel ve'n-nihal* (M. Geylani, Thk.). Daru'l-Marife.
- Tillich, P. (2003). Sevgi, güç ve adaletin birliği (A. Çınar, Çev.). *Uludağ Üniversitesi*, 12(2), 461-71.
- Tokat, L. (2012). *Dinde sembolizm*. Ankara Okulu Yayınları.
- Uludağ, S. Muhabbet. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- Yeşilyurt, T. (2016). *Söz'ün anlamı*. İnsan Yayınları.
- Yıldırım, S. (2008). *Kur'an'da ulubiyet*. Işık Akademi Yayınları
- Zemahşerî, M. (2017). *El-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl* (M. Çoşkun vd. Çev.). Türkiye Yazma Eseler Kurumu.

Nurten Ebru ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof
Bitlis Eren Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Bitlis-TÜRKİYE
Bitlis Eren University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, Bitlis-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-3113-2378
neozdemir@beu.edu.tr

Mümtaz KORKUTAN

Öğr. Gör. | Lecturer
Mardin Artuklu Üniversitesi, Rektörlük, Mardin-TÜRKİYE
Mardin Artuklu University, Rectorate, Mardin-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-7588-6836
mumtazkorkutan@artuklu.edu.tr

Türkiye'den Avrupa Ülkelerine Yönelik Sosyal Refah Göçü Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Çalışmanın amacı, Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik sosyal refah göç akışlarının belirleyicilerini ve bu göç akışlarının sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal ve sosyal haklar gibi faktörlerle nasıl ilişkilendirildiğini incelemektir. Bu doğrultuda, sosyal politika uygulamaları, sosyo-ekonomik büyüme ve kalkınma gibi faktörlerin sosyal refah göçü kararını nasıl etkilediği üzerine odaklanılmıştır. Çalışmada Türkiye'den Avrupa'ya yönelik sosyal refah göçünün belirleyicilerini ve etkilerini ampirik verilere dayanarak analiz etmektedir. Bu çerçevede, göçün arkasındaki faktörlerin ve göçün hem kaynak hem de hedef ülkeler üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi amaçlanmaktadır. Sosyal refah göçünün karar verme sürecinde rol oynayan faktörleri ortaya çıkarmak için ulusal ve uluslararası kurumların verileri kullanılmıştır. Çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden, doküman incelemesi yöntemi kullanılarak göç sürecinin karmaşıklığına farklı bir perspektif kazandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın önemi Türkiye'den Avrupa'ya yönelik sosyal refah göçünün belirleyicileri ve etkileri üzerine sağlam bir analiz sunarak, bu alandaki literatüre bir katkı sunmaktadır. Bu analiz, sosyal politika yapımcıları ve karar alıcılar için Türkiye'nin sosyal refah göçü üzerindeki etkisini anlamak ve gelecekteki politika önlemlerini şekillendirmek için bir kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca, sosyal refah göçü kavramını daha geniş bir bağlamda değerlendirerek hem göçmenlerin hem de göç alan ülkelerin ihtiyaçlarını daha iyi anlamak için bir temel sağlamaktadır.

Çalışmanın sonucu Türkiye'den Avrupa'ya sosyal refah göçünün çeşitli belirleyicilerinin ve etkilerinin karmaşık ve çok yönlü olduğunu göstermektedir. Sosyo-ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyo-kültürel, siyasal ve sosyal haklar gibi unsurların da sosyal refah göçünü etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca, Türkiye'den Avrupa'ya sosyal refah göçü üzerindeki etkilerin anlaşılması, hem göç veren ülke olan Türkiye'nin hem de göç alan ülkelerin sosyal politika uygulamalarını ve sosyo-ekonomik kalkınma stratejilerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar hem akademik dünyada hem de politika yapımında sosyal refah göçü üzerine daha etkili ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal refah, Göç, Sosyal refah göçü, Sosyal politika.

An Evaluation on Social Welfare Migration from Turkey to European Countries

Abstract

The aim of the study is to examine the determinants of social welfare migration flows from Turkey to European countries and how these migration flows are associated with factors such as socio-economic, socio-cultural, political and social rights. To this end, the focus is on how factors such as social policy practices, socio-economic growth and development affect the decision to migrate for social welfare. The study analyzes the determinants and effects of social welfare migration from Turkey to Europe based on empirical data. In this framework, it aims to examine in depth the factors behind migration and its effects on both source and destination countries. Data from national and international institutions are used to reveal the factors that play a role in the decision-making process of social welfare migration. The method of the study is document analysis, one of the qualitative research methods, and an attempt was made to gain a different perspective on the complexity of the migration process.

The significance of the study is that it contributes to the literature in this field by providing a robust analysis on the determinants and impacts of social welfare migration from Turkey to Europe. This analysis constitutes a resource for social policy makers and decision makers to understand Turkey's impact on social welfare migration and shapes future policy measures. Moreover, by placing the concept of social welfare migration in a broader context, it provides a basis for better understanding the needs of both migrants and receiving countries.

The results of the study show that the various determinants and effects of social welfare migration from Turkey to Europe are complex and multifaceted. In addition to socio-economic factors, socio-cultural, political and social rights factors also affect social welfare migration. Moreover, understanding the impacts on social welfare migration from Turkey to Europe has implications for the social policy practices and socio-economic development strategies of both sending and receiving countries. These results contribute to the development of more effective and sustainable policies on social welfare migration both in the academic world and in policy making.

Keywords: Social welfare, Migration, Social welfare migration, Social policy.

Giriş

Uzun yıllardır hem ekonomistler hem de bilim insanları göç veren ve göç alan ülkelerdeki neden ve sonuçları analiz etmişlerdir. Yaptıkları çalışmalarda göçün neden meydana geldiği ve belirleyici sebeplerinin neler olduğunun odak noktalarıyla ilgilenmişlerdir. Göçün nedenleri arasında coğrafi ve kültürel değişkenler ortak bir güç olarak kabul edilmiştir. Göç akımlarını incelerken göç alan ülkenin refah devleti özelliklerinin de değerlendirilmesi hesaba katılması gerekmektedir (Warin & Svaton, 2008, p. 1). Göç ve sosyal refah birbiri ile bağlantılı olmayan iki kavram olarak görünse de aksine göç ve sosyal refah politikaları arasında doğru orantılı bir etkileşim söz konusudur. Günümüzde ekonomik ve küresel değişimler, sosyal refah devletleri ve ulusal ile uluslararası göç üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle Avrupa ülkeleri, "sosyal koruma" kapsamına giren politikalara büyük önem vermektedir. Bu politikalar, sosyal güvenlik, sağlık, sosyal hizmetler, sosyal haklar ve istihdam gibi alanları içerir. Bu durum, sosyal hakların yetersiz olduğu veya az olduğu ülkelere Avrupa'ya sosyal refah göçünü teşvik etmektedir.

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, sosyal refah devletlerinin gelişimi ve kendine has özelliklerinin bulunması, özellikle gelişmekte olan ülkelere birey ve vatandaşları teşvik edici sosyal politika uygulamalarına ağırlık vermesi sosyal refah göçünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sosyal refah göçünün nedenlerini anlamak için ekonomik ve sosyal refah devleti unsurlarının ayrıştırılması önemlidir. Göçmenlerin destinasyon seçiminde, ekonomik ve sosyal refah devletinin etkileri önemli bir rol oynamaktadır. Bu unsurlar, göç sürecini şekillendirirken göçmenlerin tercihlerini belirlemede önemli bir etkiye sahiptir. Son dönemlerde Avrupa'da sosyal refah devletinin sunduğu sosyal politikalar ve uygulamalar gün geçtikçe daha fazla sosyal refah göçünün Avrupa'ya yönelmesine yol açmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında kendi ülkelerinde ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve sosyal haklara ulaşmada yaşanan sorunların yanı sıra göç veren ve göç alan ülkenin benimsediği refah tipolojileri de sosyal refah göçünün nedenleri arasında yer almaktadır.

Son yıllarda Türkiye, ekonomik sebeplerden kaynaklanan zorluklar, siyasi ve sosyal haklara erişimde yaşanan aksaklıklar ve yetersiz sosyal politika uygulamaları gibi faktörler nedeniyle artan bir sosyal refah göçüyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, ülkede yaşayan bireylerin daha iyi bir yaşam standardı ve sosyal güvence arayışıyla yurt dışına göç etme eğilimini artırmıştır. Ücret farklılıkları, sosyal ağlar ve makro-mikro ekonomik koşullar gibi göçü etkileyen faktörlere odaklanan köklü bir literatür mevcuttur. Ancak son yıllarda özellikle 2019'da ortaya çıkan ve SARS-COV-2 pandemisiyle birlikte devletin sunduğu sosyal politika uygulamalarına bağlı olarak "sosyal refah göçü" kavramı, Türkiye'de ekonomistler ve bilim insanları arasında giderek artan bir ilgi çekmektedir. Bu nedenle uluslararası, kamu ve politik ekonomi unsurlarının bir araya gelmesi statik ve dinamik bir çerçeve içinde göç ve sosyal refah devleti ile ilgili politika oluşumuna ilişkin ampirik çalışmalar yapmayı sağlamış ve bütünleştirmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik sosyal refah göçünün belirleyici sorunları irdelenmekle birlikte sosyal refah devlet tipolojilerinin sosyal refah göçü üzerindeki etkileri teorik ve uygulama perspektifinde incelenmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada ilk olarak sosyal refah ve göç kavramına yönelik literatür değerlendirilmekte, ikinci olarak sosyal refah tipolojileri açısından büyük öneme sahip Esping-Andersen tipolojileri açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'den Avrupa'ya yönelik sosyal refah göçünün etkenleri ele alınmıştır.

Sosyal Refah Kavramı ve Gelişim Süreci

Sosyal refah terimi, ilk kez Başpiskopos Temple tarafından 1941 yılında kullanılmıştır. Bazı akademisyenler, terimin Oxford'lu Alfred Zimmern tarafından 1934'te kullanıldığını ancak Temple tarafından 1940'ta yazılan "Citizen and Churman" adlı kitapla daha geniş kitlelere tanıtıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte, terimin yaygın olarak kabul görmesi 1942 yılında hazırlanan Beveridge Raporu ile olmuştur (Özdemir, 2004, s. 16). Literatür incelendiğinde sosyal refah olgusu üzerine ortak kabul edilmiş bir tanım bulunmamaktadır. Fakat genel bir tanım yapmak gerekirse sosyal refah; bireyin ve toplumun huzuru ve mutluluğu, iyilik hâli olarak tanımlanabilmektedir. Bu çerçevede "sosyal refah devleti" kavramının da kesinleşmiş bir tanımı bulunmamaktadır. Flora and Heidenheimer'in (1981) da belirttiği gibi, "sosyal refah ve devlet" çağdaş İngilizce'de siyasi kelime dağarcığında en belirsiz şekilde kullanılan terimler arasında yer almaktadır. Sosyal refah devleti, Batı Avrupa'nın tarihi gelişimi, toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulların bir ürünü olarak doğmuştur (Özdemir Çukadar, 2018, s. 31). Sosyal refah devleti kavramını genel olarak ifade etmek gerekirse; genellikle işsizlik sigortası, yaşlılık aylığı ve diğer sosyal güvenlik önlemleri yoluyla, nüfusunun sosyal ve ekonomik güvenliğini sağlamanın başlıca sorumluluğunu hükümetin üstlendiği bir sistem ve bu tür politikalarla karakterize edilen bir sosyal sistem olarak tanımlanmaktadır (Collins, 2003; English Dictionary, 2000). Diğer bir ifade ile sosyal refah devleti, toplu risklerle başa çıkmak ve sosyal eşitsizliği azaltmak için bir sosyal düzenleme olarak anlaşılabilir. Sosyal refah "sosyal transferler" veya "sosyal faydalar" içeren kamu ve sosyal harcamaları ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal refah devleti, bir ülkede var olan ve uygulanan sosyal politikaların toplamından daha fazlasını ifade etmektedir.

Sosyal refah devleti; sanayileşmenin, modernleşmenin ve kapitalizmin belirli aşamalarında bireylerin ve toplumların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkan bir sosyal politika aracıdır. Sanayileşme ile birlikte sosyal refah devleti ilk olarak fertlerin karşı karşıya kalabilecekleri ve kendi imkân ve olanaklarıyla bu durumlarda baş edemeyecekleri hastalık engellilik gibi risklere karşı güvence ve aynı zamanda bireyleri yoksulluk ve işsizlik gibi risklere karşı koruma düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Refah devleti birey ve ailelerine asgari düzeyde bir gelir güvencesi sunan, onlara toplumsal tehlikelere karşı koruyucu tedbirler oluşturan, sosyal güvenlik gereksinimlerini karşılayan, toplumsal statüleri ne olursa olsun tüm yurttaşlara eğitim, sağlık, barınma gibi sosyal hizmetler kapsamında belli bir standart getiren devlettir (Durdu, 2009, s. 41). Sosyal refah devleti, bireylerin ve vatandaşların karşı karşıya kaldığı risklerle başa çıkmak ve sosyal eşitsizliği azaltmak için oluşturulan sosyal düzenlemeler olarak ifade edilebilmektedir. Sosyal refah devleti bireylerin asgari refah düzeyinde bir yaşam sürdürebilmesinin de bir teminatı haline gelmiştir (Koç, 2019, s. 55). Bu nedenle değişen sosyo-ekonomik ve kültürel koşullar nedeniyle devletin sosyal politika eylemlerinin nedenleri ve sonuçlarının zaman içinde bir politika alanından diğerine ve belirli alanlar içinde büyük ölçüde farklılık göstermesine (Castles, 1998, p. 30) neden olmuştur. Sosyal refah devleti, günümüz dünyasında artış gösteren ve karşılaşılan toplumsal problemlerin yarattığı risklere yönelik, ülkesine bağlı vatandaşlarına refahı, insan onuruna yaraşır bir şekilde asgari yaşam standardı sağlama ve sosyal gereksinimlerinin sağlanması için gereken önlemleri sağlayan bir yapı olarak ifade edilmektedir (Cengiz, 2018, s. 23).

Genel olarak tanımlarsak; sosyal refah devleti bireysel ve toplumsal refahı arttırmayı, mevcut gelir eşitsizliklerini ortadan kaldırmayı veya minimize etmeyi amaçlayan, asgari düzeyde ekonomik, sosyal ve fırsat eşitliği sağlayan, bu amaçla gerekli sosyal politika araçlarını kullanan devlet yapısıdır.

Göç Kavramı ve Gelişim Süreci

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana tarihsel süreçlerle birlikte ortaya çıkan göç kavramı; insanların ekonomik kaynak bulması, mücbir sebepler, toplumlararası çatışmalar gibi nedenlerden dolayı bulunduğu yerden başka bir yere taşınma sürecidir (Yılmaz, 2019, s. 1711). Göç olgusu ile ifade edilen insan mobilitesi, insanlık tarihinin başlangıcından beri toplumsal yaşamın ve modern günümüz dünyasının önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Göç; bireyin veya bir topluluğun bir yerden bir başka yere ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel ve sosyal politika uygulamaları nedeniyle yer değiştirmesi olarak ifade edilebilmektedir. Uluslararası göç; insanların farklı nedenlerle vatandaşı oldukları ve yaşadıkları ülkeden ayrılıp, daha iyi yaşam koşullarına sahip olabileceklerini umdukları bölgelere gitmeleri, bu bölgelere yer değiştirmeleridir (Tokol & Alper, 2018, s. 383). Uluslararası istatistiklere göre, doğduğu ülkenin dışında bir yıl veya daha fazla ikamet eden kişi, hareket etme motivasyonundan bağımsız şekilde 'uluslararası göçmen' olarak kabul edilmektedir. Genellikle 'göçmen' terimi, kendi topluluklarından menşei olarak ayrılmak zorunda kalan zorunlu göçmenlerin aksine, uluslararası sınırları aşmayı seçen gönüllü göçmenleri ifade etmek için kullanılır (UNDP, 2019, s. 2).

Avrupa sadece coğrafi bir alan değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bir yapıdır. Bu nedenle göç Avrupa için yeni bir olgu değildir. Avrupa tarihine baktığımızda, kıtanın sosyal dokusunu, tarihsel alıntılarını, ulusal kimliklerini, politik ekonomilerini, iş gücü piyasalarını ve refah sistemlerini şekillendiren zorunlu ve gönüllü göçlerle bir şekilde bağlantılıdır (Razin & Sadka, 2004: p. 711). Bu bağlamda göçün, alıcı ve verici ülkelerin ekonomileri üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olabilmektedir. Bir yandan genç ve artan nüfusa sahip ülkeleri içeren genişlemenin, birçok ülkenin kamu emeklilik sistemlerinin mali yükünü hafifletmesi beklenirken öte yandan göçmenler sosyal refah devletini yerli vatandaşlara göre nispeten daha fazla kullandıklarından (Boeri et al., 2002) sürdürülebilirliği üzerindeki baskıyı da arttırabilmektedir. Bu nedenle göç, diğer unsurların yanı sıra, sosyal refah sisteminin sunduğu imkânlar doğrultusunda da potansiyel olarak yönlendirilmektedir (De Giorgi & Pellizzari, 2009, p. 353). Dolayısıyla bu durumda Avrupa'daki refah düzenlemelerindeki büyük farklılıklar, göç akışlarının üye ülkeler arasındaki dağılımını bozabilir.

Göç hareketinin en önemli nedenlerinden biri de göç olgusunun küreselleşme ile yakın ve sıkı bir bağ içinde olmasıdır. O'Reilly (2007), küreselleşmeyle birlikte uluslararası sınırların aşıldığı ve dünyanın tek bir bütün olarak algılandığı bir coğrafyaya dönüştüğü bağlamında, ulus devletlerin gücünün ulus-ötesi ve küresel kuruluşlar karşısında azaldığını açıklamaktadır. Göçün nedenlerinin ekonomik ve sosyal refah devleti bileşenlerine ayrılması, göçmenlerin göç edecekleri ülke, şehir, yer, mekân vb. seçiminde hem ekonomik hem de refah devleti etkilerinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Warin & Svaton, 2008, p. 2). Göçün nedenleri arasında sosyal refah yardımlarında devletlerarası önemli bir dağılımın uluslararası göçmenlerin yerleşim yeri seçimlerini etkilemektedir. Sosyal refah politikalarının sunduğu imkânlar devletler ve ülkeler arasındaki bir göç miknatsı görevi görmektedir (Razin & Sadka, 2004, s. 711-712).

Sosyal refah devleti ile ulus ötesi emek akışları arasındaki ilişki karmaşık ve çelişkilidir. Refah devleti, göçmenleri çeken daha yüksek yaşam standardının bir parçasını oluşturmakla birlikte; emeğin göçü, sosyal refah devleti için bir tehdittir. Ancak devletlerarasında hem ekonomik hem siyasi hem de kültürel fayda eşitsizliğinin varlığı ise göçü teşvik etmektedir.

Göç'ün Temel Göstergeleri

İnsanın iradesi dışında gelişen doğa olayları tarihsel süreç içinde göçün en önemli sebeplerini oluşturmuşken, sanayi devrimi sonrasında ekonomik, siyasi ve sosyal nedenler göçün en önemli sebebi haline gelmiştir (Keleş, 1996, s. 6). Özellikle bir yerden başka bir yere transfer ve teknolojik gelişmelere paralel olarak insanların daha iyi bir hayat sürme istekleri göç artışına büyük bir etki oluşturmuştur (Sencer, 1979, p. 28).

Göç ve göç olgusu, göç alan ve göç veren ülke, bölge veya toplulukların itici ve çekici faktörlerinin etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Göçün itici sebepleri; çalışanların kendi ülkelerinden ayrılma kararını etkileyen, çoğunlukla içinde bulunulan ülkenin koşullarıyla ilgili faktörlerdir. Çekici sebepleri ise; çalışanlar için gelişmiş ülkelerdeki iş imkânlarının varlığı, daha iyi koşul ve standartlarda yaşama ve çalışma koşulları, mesleki olarak gerekli başarı ve çabanın karşılığında yükselebilen imkân, dini, siyasi ve politik özgürlükler vb. faktörlerdir. Ayrıca göçün temel çekici güçleri arasında gelişmiş ülkedeki sosyal refah politikalarından ziyade yüksek ücretler ve yüksek istihdam olasılıkları da yer almaktadır. Bu bağlamda göçün hem çekici hem de itici nedenleri Tablo 1'de yer aldığı şekilde sınıflandırmak mümkündür.

Tablo 1

Göçün Çekici ve İtici Nedenleri

Göçün Çekici Nedenleri	Göçün İtici Nedenleri
Ekonomik fırsatlar	Ekonomik sıkıntılar
İyi eğitim olanakları	Eğitim eksikliği
Daha iyi yaşam standartları	Zor yaşam koşulları
İş olanakları	İşsizlik
Sosyal hizmetler (sağlık ve eğitim hizmetleri vb.)	Yetersiz sosyal hizmetler
Güvenlik ve istikrar	Siyasi belirsizlik
Kültürel çeşitlilik	Ayrımcılık veya aidiyet eksikliği
Aile birleşimi	Aile ayrılığı veya kayıplar
Daha iyi yaşam kalitesi	Çevresel faktörler (afetler, iklim değişikliği)
Kişisel özgürlükler	İnsan hakları ihlalleri
Toplumsal kabul	Toplumsal dışlanma

Kaynak: (Çelik, 2006, s.151-156; Tansel & Güngör, 2004 s. 3-5)

Sosyal Refah Göçü

Sosyal refah göçü, bireylerin daha iyi yaşam koşulları, iş imkânları, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi sosyal refah unsurlarına erişim amacıyla kendi ülkelerinden başka ülkelere göç etmelerini ifade etmektedir (Kandemir, 2017, s. 276). Bu göç hareketleri, genellikle ekonomik, politik veya sosyal sebeplerden dolayı gerçekleşmektedir. Ayrıca göç eden bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Sosyal refah göçü hem göç edenlerin hem de hedef ülkenin sosyal refahını etkileyebilecek çeşitli ekonomik, kültürel ve demografik dinamiklerle ilişkilidir. Bu bağlamda, sosyal refah göçü hem göçmenlerin hem de göç aldığı toplumların sosyal yapılarını ve refah sistemlerini derinden etkileyen karmaşık bir olgudur (Norocel et al., 2020, p. 353). Bu nedenle sosyal refah politikalarından kaynaklı göç olgusu; ekonomik, sosyal ve politik literatürün de oldukça ilgi gören bir konusu haline gelmiştir. Sosyal refah göçünün literatürdeki standart yaklaşımı, refah devletinin sunduğu imkânları ve önlemleri dikkat almaktır. Sosyal refah göçü ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle toplu verilere dayanmaktadır (De Giorgi & Pellizzari,

2006, p. 3). İstatistiksel verilere dayalı yapılan toplu çalışmalar sosyal refah göçlerinin öznel deneyimleri hakkında bize bilgi vermez ancak bu deneyimlerin neden sonuç ilişkisi temelinde sosyo-ekonomik bağlamında aydınlatılabilir.

Göç ve sosyal refah birbiri ile bağlantılı olmayan iki kavram olarak görünse de aksine göç ve sosyal refah politikaları arasında doğru orantılı bir etkileşim söz konusudur. Literatürdeki bazı çalışmalar (Blank, 1988; Borjas, 1999; Gramlich et al., 1984; Meyer, 2000) makro düzeyde olan verileri mikro veri düzeyine ayırarak sosyal refahın göç üzerinde hala önemli bir etkisi olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca Fark-in-farklılık yöntemlerine dayanan (*Difference-in-differences, DiD yöntemi, ekonomik ve sosyal araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir değerlendirme yöntemidir. Bu yöntem, bir politika veya müdahalenin etkilerini değerlendirmek için kullanılan bir stratejidir. Genellikle iki grup arasındaki farkları ve zaman içindeki değişimleri analiz ederek müdahalenin etkisini belirlemeye çalışır.*) en son makaleler (McKinnish, 2005; Gelbach, 2004; Walker, 1994) bile, özellikle dünyanın en savunmasız grupları için bir miktar sosyal refah göçünün varlığını doğrulamaktadır.

Özellikle gelişmiş ülkelerin uyguladıkları ve sundukları sosyal politikalar, sosyal haklar, sosyal kaynaşma ve dayanışma toplumun sosyal refaha bağlı olarak göç etmesinin temel unsurlarını oluşturmaktadır (Giulietti & Wahba, 2013: p. 489-499). Son otuz yılda Avrupa'nın cömert sosyal yardımları ve sosyal politika uygulamaları, düşük vasıflı işçiler olmak üzere özellikle vasıflı işçileri de büyük bir “sosyal refah göçü” ne teşvik etmektedir (Razin et al., 2011, p. 11). Sosyal refah göçü, bir bölgeye bağlı olmayan ve bölgeler arası geçiş olanağına sahip sosyal refah düzeyi yüksek bireylerin yüksek hayat standartlarına sahip yaşam sürdürme fikri ile ortaya çıkan ve iradesi yönünde gerçekleştirdikleri tüm nüfus hareketlerini içine alan görel olarak yeni bir göç türüdür (Südaş & Mutluer, 2012, s. 31). Gelişmiş ülkelerde ticaret bağımlılığının sosyal harcamalar üzerinde nispeten olumlu bir etkisi olduğu bilinmektedir. Sosyal devlet yapısı üzerinde sadece ekonomisinin ticarete dâhil olma oranı değil aynı zamanda ticaret ilişkilerinin yapısı da önemli etkilere sahiptir. Bu nedenle sosyal refah göçünün nedenlerini tek bir nedene bağlamaktan ziyade birçok faktörden oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Sosyal refah göçü bazıları için ücret farklılıkları, piyasa iş koşulları, vergi sistemleri iken bazıları için ise sosyal, kültürel ve siyasi nedenlerle de ilişkilendirilebilmektedir.

Günümüz modern dünyasında ekonomik ve küreselleşme hem sosyal refah devleti üzerinde hem de ulusal ve uluslararası göç üzerinde artan bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle Avrupa ülkeleri tarafından “sosyal koruma” terimine dâhil edilen sosyal politikalara (sosyal güvenlik, sağlık ve sosyal hizmet politikaları, sosyal haklar ve istihdam) önem ve öncelik vermesi bu hakların yetersiz ya da az olduğu ülkelere Avrupa'ya sosyal refah göçünü teşvik etmektedir. Avrupa ülkelerindeki toplam hükümet harcamalarının ortalama yarısından fazlasını sosyal devlet politika uygulamalarına ayırdığı ve sosyal politikalara uyguladığı bilinmektedir (Cousins, 2005, p. 8).

Son dönemlerde Avrupa'da sosyal refah devletinin uyguladığı sosyal politikalar ve hizmetler gün be gün sosyal refah göçünün Avrupa'ya yönelmesine yol açmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında kendi ülkelerinde ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve sosyal haklara ulaşmada yaşanan sorunların yanı sıra hem göç veren hem de göç alan ülkenin benimsediği refah tipolojileri de sosyal refah göçünün nedenleri arasında yer almaktadır (Mau & Burkhardt, 2009, p. 213-214).

Türkiye'den Avrupa'ya Yönelik Sosyal Refah Göçü'nün Temel Göstergeleri

Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik göçün temel nedenleri arasında ekonomik zorluklar, işsizlik, eğitim olanaklarına erişimdeki kısıtlamalar ve siyasi istikrarsızlık gibi faktörler bulunmaktadır. Ancak, son yıllarda bu göç eğiliminde bir değişim görülmekte ve sadece ekonomik nedenlerin ötesine geçen sosyal refah arayışının etkisi artmaktadır. Genellikle, göç edenler genç yetişkinlerden, yükseköğrenim görmüş bireylerden ve iş olanaklarını genişletmeye çalışan

ailelerden oluşmaktadır. Bu grupta yer alanlar, Avrupa ülkelerinde sunulan sosyal hizmetlerden, sağlık imkânlarından ve eğitim gibi fırsatlardan yararlanmayı hedeflemekte olabilirler.

Türkiye'den Avrupa'ya yönelik sosyal refah göçü, günümüzde hem Türkiye'nin içsel dinamiklerini hem de Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısını derinden etkileyen önemli bir sosyal sorun haline gelmiştir. Bu göç akışının temel göstergeleri, göç nedenleri, yoğunluk ve yönelme eğilimleri, göçmen profili ve bu göçün sosyal, ekonomik ve politik etkileri gibi faktörler üzerinde yoğunlaşarak, bu karmaşık ve dinamik süreci daha iyi anlamak için önemli bir anahtar sunmaktadır (Giulietti & Wahba, 2013, p. 504). Bu bağlamda, Türkiye'den Avrupa'ya yönelik sosyal refah göçünün ana göstergelerini analiz ederek, bu göçün hem göçmenlerin hem de göç alan ülkelerin sosyal ve ekonomik dokusunu nasıl şekillendirdiğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de sosyal refah göçünün temel göstergeleri irdelenecektir. Sosyo-ekonomik ve kültürel nedenler, sosyal ve siyasi haklar, sosyal politika kavramları ve ekonomik büyüme ve kalkınma ile sosyal refah göçünün Türkiye açısından uygulanma biçimleri değerlendirilecektir.

Sosyo-ekonomik Nedenler

Sosyal refah göç hareketlerinin gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olan eğilimlerinde, sosyo-ekonomik faktörler temel nedenlerden birini oluşturmaktadır. Sosyal refaha yönelik gelişimsel yaklaşım, nakit transferleri hakkı ve yoksullukla mücadele stratejileri dâhil olmak üzere sosyo-ekonomik hakları benimser. Refah göçünün temel göstergelerinden biri, özellikle gelişmiş ülkelerin ücret ve çalışma koşullarının diğer gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere göre daha cazip olmasıdır. Ayrıca ülkelerin sosyo-ekonomik gelişme sıralamaları ile sosyal refah göçü arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile ülkelerin sosyo-ekonomik düzeyi arttıkça sosyal refah göçü de artmaktadır. Ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları sadece var olan reel ücretlerin düzeyine göre değil aynı zamanda sosyal ücret düzeyine ve katkıda bulunduğu toplam ücret oranına göre de önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Freeman, 1986, p. 54). Bu nedenle, göç veren ülkeler veya yerleşim yerlerinden emeğin göçü, sosyal refah devleti için bir tehdit oluştururken, devletler arasındaki fayda eşitsizliğinin varlığı ise sosyal refah göçünü teşvik etmektedir.

Geleceğe bakış açısından bakıldığında, ülkeler için kavranması gereken önemli bir şey, geçen yüzyılda yaşanan gelir artışının, öngörülebilir geleceğe yayılmaya tabi olan istikrarlı bir eğilim oluşturduğuna dair her türlü kanıtı içermesidir (Giulietti & Wahba, 2013, p. 502-503). Savaşların ve bunalımların kesintiye uğraması, büyüme hızımızın on yıldan on yıla değişmesine neden olsa da, birbirini izleyen her nesilde kişi başına düşen gelirin genişlemesi, bir önceki neslinkiyle oldukça benzer olmuştur (Sakin, 2013). Ancak 2019 yılında meydana gelen Covid-19 pandemisi ile birlikte hem gelişmiş hem gelişmekte olan hem de gelişmemiş ülkelerin sosyo-ekonomik seviyelerinde azalmalar meydana gelmiştir. Bu pandemiden sosyo-ekonomik olarak en fazla etkilenen ise; gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Bu ülkelerde meydana gelen maddi gerileme tüm sınıflardan ve mesleklerden olan bireylerin motivasyonunu olumsuz etkilemesiyle birlikte, ekonomik yapısı daha iyi ülkelere sosyal refah göçüne teşvikin de sebepleri arasında yer almaktadır.

Sosyo-kültürel Nedenler

Türkiye coğrafi konumu ve stratejik yapısı itibarıyla çok göç alan bir ülkedir. Bu nedenle sosyo-kültürel olarak heterojen bir yapı sergileyen Türkiye'de dil, din, ırk, köken açısından farklılık gösteren toplumlar bir arada yaşamaktadır. Ancak son zamanlar meydana gelen ekonomik faktörler başta olmak üzere Orta Asya'dan çok fazla göç alması ve kültürel farklılıklar nedeniyle ülke genelinde sosyo-kültürel çatışmalar yaşanmaktadır (Kaypak & Bimay, 2016, s. 93). Bu sebeple

kendi ülkelerinde yabancılaşan kendi kültürlerinde dışlanan ve sosyal refah güçlerinde gerileme yaşayan bireyler gelişmekte olan ülkelere sosyal refah göçü yapmaktadır.

Göç insanlığın en eski ve köklü sorunlarından biri olmasına rağmen sosyal refah göçü ise günümüzde Covid-19 pandemi sonrasında vasıflı vasıfsız tüm vatandaşların daha iyi koşullara çalışmak ve yaşamak için meydana gelen bir göç olgusudur (Geddes, 2003, p. 150- 151). Kendi ülkelerindeki dini ve toplumun baskıları, kültürel haklarının kısıtlanması, kendi ülkesinin vatandaşı olmasına rağmen dışlanması, çocuk yaşta evlilik ve çocuk işçiliği vb. sosyal yapıdaki nedenlerin aksine gelişmiş ülkelerdeki sosyo-kültürel gelişmişlik seviyesinin ve yaşam kalitesinin daha yüksek olması bu ülkelere yapılan sosyal refah göçünün sosyo-kültürel nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Avrupa ülkelerinin gelişmiş eğitim, sağlık, sosyal sigorta, istihdam imkânlarını kapsayan geniş bir sosyal yardım yelpazesinin (Lübeck, 2004, p. 108), yanında insana verilen değerler doğrultusunda; düşünce özgürlüğünün olması, cinayetlerin az olması, çalışma hakları vb. çekici yönleri nedeniyle sosyal imkânların fazla olmasından dolayı sosyal refah göçüne neden olmaktadır.

Sosyal ve Siyasi Haklar

Sosyal refah devleti sanayi sektöründe artış ve modernleşmeye paralel olarak kapitalist ekonomilerde ortaya çıkan problemler ve bunu takiben artış gösteren eşitsizlik, güvencesizlik karşısında sosyal ve siyasal hakların gelişmesiyle devletin bu süreç karşısında müdahale etmesi düşüncesinden hareketle gelişmiştir (Koç, 2019, s. 56). Günümüzde sosyal refah göçünün önemli bir nedeni de sadece sosyo-ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve siyasi hakların niteliğidir. Sosyal refah göçünün temel yaklaşımı olan sosyal ve siyasi haklar; sosyal adalet ve eşitlik ilişkileriyle desteklenmektedir. Sosyal refah politikalarının sağlam temele dayalı bir şekilde kurulmasının ana sebebi hak temelli bir yaklaşımı benimsemesi ve yansıtmasıdır.

Sosyal refah göçü kararının arkasında yer alan faktör, “insan onuruna yaraşır bir hayat arzusu” etkili olmaktadır. Bu nedenle insan hakları, sosyal ve siyasi haklar ve bireysel özgürlüklere yönelik çerçevenin (Tokol & Alper, 2018, s. 390) daha tatmin edici oluşu hem vasıflı hem de vasıfsız vatandaşlar arasında sosyal refah göçünü cazip bir hale getirmiştir. Dünya’da ve Türkiye’de son dönemlerde meydana gelen siyasi çalkantılar özellikle iç savaş, askeri devrimler ve rejim değişikliği gibi siyasi sorunlarda ister istemez sosyal refah göçünü hem cazip hale getiren hem de teşvik eden unsurlar arasında yer almaktadır. Aynı zamanda din, dil, ırk, cinsiyet, felsefi inanç, renk, mezhep vb. sebeplerden dolayı ayırım yapılmaksızın herkesin kanunlar önünde eşit hak ve yükümlülükler sahip olması da sosyal refah göçünü pozitif yönde etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.

Sosyal haklar arasında yer alan “ erişim hakkı” sunulan hizmetlerin ötesine geçmekle birlikte ayrıca bir gelire erişim hakkını da içermektedir. Sosyal hizmet ve yardım imkânlarına da eşit ve adil bir şekilde ulaşımın sağlanması da sosyal haklar arasında yer almaktadır. Ülkemizde sosyal yardım ve sosyal hizmetlere ulaşma aşamasında çoğu vatandaşın mağdur olması da ister istemez sosyal devletin varlığını tehlikeye düşürmektedir. Bu durum hem vasıflı ve hem de vasıfsız vatandaşlar için hak temelli sosyal hakların ihlal edilmesine sebep olmaktadır. Meydana gelen bu durumun sonucunda ise sosyal devlet kapsamında hak temelli bir perspektiften bakıldığında, büyük bir başarısızlık olarak görüldüğünden özellikle gelişmiş ülkelere sosyal refah göçünü arttıran etkenler arasında yer almaktadır.

Sosyal Politika

Sosyal politikalar uygulandığı ülkeye ve zamana göre değişiklik gösterse de somut anlamda: “Sosyal koruma amaçlı emeklilik, işsizlik ve maluliyet destekleri; aile ve çocuk politikaları, sosyal bakım, yoksulluk, sosyal içerme, sağlık, eğitim, konut, kişisel sosyal hizmetler, emek piyasası ve çalışma koşulları ile ilgili düzenleme, halk sağlığı, fırsat eşitliği, çevre koruma, ekolojik konular ve tüketiciyi koruma” olarak değerlendirilmektedir (Kleinman, 2002, p. 162).

Uluslararası Sosyal Politika uygulamaları ise insan gücünü koruyup geliştirebilmek, azınlıkta kalan grupların da düzgünce yaşamalarını sağlamak, uluslararası düzeyde benimsenen ilkelerin ve kuralların bölgesel, kıtasal ve küresel alanda işlerliğini kazandırmayı hedeflemektedir (Tüzünkan, 2013, s. 170). Bu nedenle sosyal politika uygulamalarına bağlı sosyal refah göçü ile ilgili konular özellikle son birkaç yıldır ülkemizde de artan oranda dikkatleri çekmektedir.

Gelişmiş ülkelerdeki sosyal politika uygulamaları diğer ülkelerde zor koşullar altında hayatlarını sürdürmeye devam eden insanların gözünde bu ülkelerdeki hayatın çekiciliğini arttırmaktadır (Tokol & Alper, 2018, s. 384). Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik büyüme ve kalkınmanın sosyal politikaların kapsamı ve uygulama aşamasında etkili bir unsur olduğu sonucunu desteklemektedir. Günümüz gelişmiş ülkelerin sosyal devlet anlayışında sosyal bütçe bileşenlerinden özellikle eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, bebek ölüm oranlarının düşürülmesi, doğumla beklenen yaşam süresinin uzatılması, istihdam olanaklarının fazla olması, işsizlik oranlarının düşük olması, yoksulların sosyal hayata entegrasyonunun sağlanması ve hayat standardının yükseltilmesi gibi ekonomik kalkınmayı sağlayıcı bileşenler ön plana çıkması sosyal refah göçünün artmasına neden olmaktadır (Geddes, 2003, p. 150). Bu nedenle sosyal refah göçü, bireylerin daha iyi sosyal hizmetlere, sağlık imkânlarına ve eğitim olanaklarına erişim arayışını içermektedir. Bu durum, aynı zamanda hedef ülkelerdeki sosyal politikaların göç eden nüfusu etkili bir şekilde karşılamak üzere yeniden şekillendirilmesine neden olmaktadır. Göçmenlerin toplum içindeki entegrasyonunu destekleyen ve sosyal hizmetlere erişimlerini kolaylaştıran politika düzenlemeleri açısından da önem kazanmaktadır (Aykut & Güloğlu, 2023, s. 398). Sosyal politika uygulamaları, göçmenlerin insan haklarına saygı göstermeli ve eşitlik ilkesini temel almalıdır. Göçmenlerin toplum içinde ayrımcılığa maruz kalmasını engelleyen ve eşit fırsatları destekleyen politikaların benimsenmesi, toplumsal adaleti güçlendirebilir. Nitekim göçmenlerin sosyal güvenlik sistemlerine entegrasyonu, sosyal politika açısından kritik bir konudur. Sosyal refah göçü, göçmenlerin sağlık hizmetlerine, işsizlik yardımlarına ve diğer refah programlarına erişimini içermektedir. Bu bağlamda, hedef ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin, göçmenleri kapsayacak ve adil bir şekilde destekleyecek şekilde tasarlanması açısından önemlidir.

Sosyal refah göçü, genellikle farklı kültürlerden gelen bireyleri bir araya getirmektedir. Bu durum, toplumlarda kültürel çeşitliliğin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle sosyal politika uygulamaları, çeşitli kültürleri kabul eden, destekleyen ve farklı sosyal grupları bir araya getirecek şekilde tasarlanmalıdır. Aynı zamanda toplumsal uyumu güçlendiren programlar ve politikalar, göçmenlerle yerel nüfus arasında daha sağlam bir bağ kurulması açısından önemlidir. Sosyal politika uygulamalarını etkileyen bir dizi etken bulunmaktadır. Bu bağlamda, hedef ülkelerin esnek, adil ve göçmenlere yönelik entegrasyonu destekleyen sosyal politikalar geliştirmesi önemlidir. Bu politikalar, toplumlar arasında daha sağlam bir dayanışma ve iş birliği ortamı oluşturabilir.

Ekonomik Büyüme ve Sosyal Kalkınma

Sosyal refah göçü, bireylerin daha iyi yaşam koşulları, sosyal hizmetlere daha iyi erişim ve genel olarak daha yüksek bir yaşam kalitesi arayışıyla bir ülkeden diğerine hareket etmelerini ifade etmektedir (Yılmaz, 2014, s. 1689). Hem kaynak ülkeler hem de hedef ülkeler açısından çeşitli ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmanın sağlanması sosyal refah göçünü etkileyen temel göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum, hedef ülkeler için ekonomik büyüme potansiyeli taşımaktadır. Göç edenler genellikle yüksek eğitilmiş ve uzmanlık sahibi bireylerdir, bu da hedef ülkelerin işgücü piyasasına değerli beceriler eklemelerine ve inovasyonu arttırmalarına katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma toplumsal ihtiyaçların sağlanması ve sosyal politika uygulamalarının karşılanması amacıyla oluşturulmuş organik bir yapıya sahip olan sosyal refah devletinin hâkim olduğu toplumun sosyal refah düzeyini arttırmaktır (Yay, 2020, s. 22). Bu duruma paralel olarak özellikle gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmaya

önem vermesi ve yatırımlarını bu doğrultuda yapması bireyleri ve vatandaşları sosyal refah göçünü cazip hale getirmekte ve teşvik etmektedir.

Sosyal refah göçü, hedef ülkelerin çalışma gücü piyasasını etkilemektedir. Özellikle sektörlere yönelik nitelikli işgücü talepleri, göç edenlerin istihdam edildiği alanlarda dinamizm yarattığı bilinmektedir. Bu durum, ekonomik büyümeye ve sektörel kalkınmaya da katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmayı etkileyen diğer bir unsur da sosyal güvenlik uygulamalarıdır. Nitelikli işgücünün artmasına bağlı olarak genellikle daha yüksek gelir düzeyine sahip olan bireylerden alınan vergi ödemeleri ile sosyal güvenlik sistemlerinin sağlıklı bir şekilde uygulanmasına, sosyal hizmetlerini sürdürmelerine ve refah seviyelerinin artmasına da neden olmaktadır. Ayrıca kamusal sosyal harcamaların artması toplumsal refah düzeyine olumlu katkı sağlarken aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesini de sağlayacaktır. Dolayısıyla sosyal harcamalar, bireyler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması, kişilerin ve toplumun sosyal risklere karşı koruma ve ekonomik açıdan yüksek bir yaşam sürme fırsatı sağlamaktadır.

Türkiye'den Avrupa'ya Sosyal Refah Göçü

Son yıllarda Türkiye'den Avrupa'ya yönelik sosyal refah göçünde belirgin bir artış yaşanmaktadır. Bu nedenle Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik sosyal refah göçü, son yıllarda önemli bir konu haline gelmiştir. Bu göç dalgasına ekonomik fırsatlar, siyasi istikrarsızlık, çatışma bölgelerinden kaçış ve diğer faktörler neden olabilmektedir.

Avrupa yaşam süresinin uzunluğu bakımından ciddi bir yaşlanma sorunu ile karşı karşıyadır. Bu durum sosyal refah devletinin özellikle yaşlılık güvencesi ve tıbbi sağlık bileşenlerini mali açıdan olumsuz etkilemektedir, çünkü ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri genellikle aktif (çalışan) ve pasif (emekli) dengeyi sağlaması koşuluyla sunulan sosyal refah politikalarını da etkilemektedir. Avrupa ülkelerinde doğum oranı ve ölüm oranının az olması nedeniyle genç, vasıflı ve kaliteli insan gücüne ihtiyaç duymasından kaynaklı olarak göçe olumlu bakmaktadır. Türkiye'nin genç nüfusa sahip olması (15-24 yaş arası nüfus sayısı 12 milyon 949 bin 817), işsizlik oranlarının yüksek olması (Türkiye geneli mevsim etkilerinden arındırılmış işsizlik oranı yüzde 9,1 iken 15-24 yaş grubunu kapsayan genç nüfusta işsizlik oranı %19,1'dir), uygulanan sosyal refah politikalarının ve sosyal politikaların yetersiz kalması da Avrupa'ya göçü tetikleyen etkenler arasında yer almaktadır (TÜİK, 2023).

Avrupa'da sosyal refah devletinin sunduğu hizmetler gün geçtikçe daha fazla göçmenin Avrupa'ya yönelmesine yol açmakta ve böylece kısır döngüsel bir yapı ortaya çıkmaktadır (Van Oorschot ve Uunk, 2007, p. 63).

Türkiye'den Avrupa'ya sosyal refah göçü, karmaşık bir süreçtir ve çeşitli ekonomik, politik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir. Bu göç dalgasının etkilerini anlamak ve uygun politika ve programları geliştirmek hem göçmenlerin hem de alıcı toplumların refahını artırmak için önemlidir. Gelecekte, göçün sürdürülebilirliğini sağlamak için iş birliği ve entegrasyon çabalarının artması gerekmektedir (Geddes, 2003, p. 150).

Tablo 2

Son Dört Yılda Türkiye'den Göç Edenlerin Dağılımı (2019-2022)

Yıl	Yaş grubu	Erkek	Kadın	Toplam Göç	Toplam Nüfus
2022		260.245	206.669	446.914	85.279,553
	0-4	7 442	7 096	14 538	5 663 620
	5-9	12 343	11 596	23 939	6 635 077
	10-14	11 185	10 620	21 805	6 436 414

15-19	14 766	10 704	25 470	6 315 109
20-24	37 894	21 947	59 841	6 634 708
25-29	44 751	29 087	73 838	6 553 169
30-34	35 558	27 184	62 742	6 315 047
35-39	27 403	22 011	49 414	6 366 741
40-44	20 752	17 271	38 023	6 606 029
45-49	15 138	13 208	28 346	5 763 534
50-54	11 346	11 072	22 418	5 054 624
55-59	8 097	8 864	16 961	4 627 141
60-64	5 445	6 700	12 145	3 856 671
65-69	3 872	4 335	8 207	3 185 289
70-74	2 113	2 505	4 618	2 264 119
75+	2 140	2 469	4 609	3 002 261
2021	160.216	127.435	287.651	84.680.273
0-4	5 214	4 848	10 062	5 913 609
5-9	8 528	7 932	16 460	6 624 202
10-14	7 607	7 286	14 893	6 438 152
15-19	8 419	6 686	15 105	6 229 709
20-24	20 689	12 569	33 258	6 741 580
25-29	24 649	16 854	41 503	6 476 899
30-34	19 685	15 823	35 508	6 341 787
35-39	16 681	13 232	29 913	6 386 208
40-44	13 721	10 738	24 459	6 547 162
45-49	10 577	8 248	18 825	5 662 261
50-54	7 833	6 654	14 487	4 754 484
55-59	5 992	5 330	11 322	4 707 180
60-64	3 880	4 072	7 952	3 611 916
65-69	2 658	2 865	5 523	3 156 448
70-74	1 966	2 188	4 154	2 175 024
75+	2 117	2 110	4 227	2 913 652
2020	234.979	185.484	420.463	83.614,362
0-4	7 528	7 131	14 659	6 121 707
5-9	11 127	10 576	21 703	6 526 593
10-14	10 043	9 338	19 381	6 419 937
15-19	12 799	9 234	22 033	6 230 114
20-24	33 092	20 250	53 342	6 663 636
25-29	38 860	25 026	63 886	6 370 954
30-34	31 965	23 532	55 497	6 318 894
35-39	25 356	19 769	45 125	6 473 583
40-44	19 212	15 766	34 978	6 235 110
45-49	14 277	12 846	27 123	5 563 666
50-54	10 744	10 500	21 244	4 584 632
55-59	7 763	8 220	15 983	4 577 587
60-64	4 990	5 700	10 690	3 574 394
65-69	3 283	3 602	6 885	2 938 715
70-74	2 064	2 147	4 211	2 131 705
75+	1 876	1 847	3 723	2 883 135
2019	180.444	149.845	330.289	83.154,997
0-4	7 043	6 675	13 718	6 345 136
5-9	10 618	10 011	20 629	6 461 039
10-14	8 893	8 227	17 120	6 406 170

15-19	10 243	7 905	18 148	6 331 594
20-24	25 527	16 067	41 594	6 624 078
25-29	28 982	21 172	50 154	6 367 311
30-34	23 268	19 614	42 882	6 363 017
35-39	18 828	15 966	34 794	6 584 843
40-44	14 078	12 144	26 222	5 967 384
45-49	10 964	9 584	20 548	5 533 559
50-54	7 979	7 203	15 182	4 675 373
55-59	5 477	5 807	11 284	4 389 997
60-64	3 514	3 929	7 443	3 554 769
65-69	2 254	2 472	4 726	2 722 672
70-74	1 441	1 588	3 029	2 016 913
75+	1 335	1 481	2 816	2 811 142

Kaynak: TÜİK, 2023.

TÜİK 2023 yılı verilerine göre 2022 yılında Türkiye'den yurt dışına göç eden kişi sayısı önceki yıla kıyasla %62,3 artarak 466 bin 914'e yükselmiştir. Göç edenlerin %55,7'sini erkekler, %44,3'ünü ise kadınlar oluşturmuştur. Bu göç hareketinin Türkiye vatandaşları ile yabancı uyruklular arasındaki dağılımı incelendiğinde, Türk vatandaşlarının 139 bin 531'i, yabancı uyrukluların ise 327 bin 383'ü yurt dışına göç ettiği görülmektedir. Aynı zamanda; 2019 yılında Türkiye'den göç eden nüfusun yaş gruplarına bakıldığında, en fazla göç edenlerin yüzde %12,2'sinin 25-29 yaş grubunda olduğu, bu yaş grubunu sırasıyla yüzde 11,7 ile 20-24 yaş ve 11,3 ile 30-34 yaş grupları takip ettiği görülmektedir. Türkiye'den göç eden nüfusun yaş gruplarına bakıldığında ise, en yüksek oranın %15,8 ile yine 25-29 yaş grubunda olduğu görüldü. Bu yaş grubunu %13,4 ile 30-34 yaş ve %12,8 ile 20-24 yaş grupları izlemektedir. Bu veriler ve tabloda yer alan yaş dağılımına göre göç irdelendiğinde, Türkiye'den yurt dışına göçün özellikle genç yetişkinler arasında yoğun olduğunu ve 25-29 yaş grubunun göçte önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda 2019 yılında SARS-Cov-2 ile birlikte Türkiye'de istihdamın azalması, işsizliğin artması, sosyal haklara ulaşmada yaşanan sorunlar, emeğinin karşılığında aldığı düşük ücret vb. gibi sebepler özellikle vasıflı işgücünü sosyal refah göçüne sevk etmiştir. Ancak son yıllarda gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yapılan sosyal refah göçü konusunda refah sisteminin istismar edilip edilmediği gelişmiş ülkelerin endişelerini arttırmakla birlikte tartışmalar gündemde devam etmektedir.

Sonuç

Günümüzde küreselleşme ve ekonomik dengelerdeki değişimler, farklı coğrafyalardaki bireyleri, daha iyi yaşam standartları, iş imkânları ve sosyal refah avantajları arayarak göçe itmekte ve çeşitli ülkeler arasında nüfus hareketliliğini arttırmaktadır. Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik sosyal refah göçünün temel nedenleri arasında sadece ekonomik nedenler değil, aynı zamanda sosyal refah ve yaşam standartlarına olan taleplerin de olduğu bir gerçektir. Avrupa ülkelerinin daha yüksek yaşam standartları, istikrarlı ekonomileri ve kapsamlı sosyal hizmet sistemleri, Türk vatandaşlarını çekici kılan etkenler arasında bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye, bu göç dinamiklerinin bir parçası olarak, özellikle son yıllarda Avrupa ülkelerine yönelik artan bir sosyal refah göçü ile ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'den Avrupa'ya yönelik sosyal refah göçü, çeşitli faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik belirsizlikler, siyasi istikrarsızlık ve sosyal koşullardaki değişimler, Türk vatandaşlarının daha iyi bir yaşam arayışıyla Avrupa ülkelerine doğru yönelmelerine neden olmaktadır. Bu göç dalgası, sadece bireysel refahı değil, aynı zamanda toplumsal dinamikleri de etkilemektedir.

Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik sosyal refah göçü, karmaşık bir denklemi temsil etmektedir. Bu göçün etkilerini anlamak ve bu süreci yönetmek hem Türkiye hem de hedef ülkeler için stratejik bir öneme sahiptir. Politika yapıcılarının, ekonomik ve sosyal faktörleri dikkate alarak sürdürülebilir çözümler geliştirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu göçün getirdiği zorluklar daha da karmaşık hale gelebilir ve toplumlar arasındaki dengeleri etkileyebilir. Bu bağlamda yapılan bu göçün her iki taraf için de avantajlar ve dezavantajlar içerdiği bilinmektedir. Sosyal refah göçü hem Türkiye hem de hedef ülkeler için çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu göçün Türkiye üzerindeki etkileri çeşitli boyutlarda gözlemlenmektedir. Öncelikle, bu göç, Türkiye'nin yetenekli işgücünün azalmasına neden olmaktadır. Nitelikli çalışanların yurtdışına yönelmesi, Türkiye'nin kendi ekonomik büyüme potansiyelini sınırlandırmaktadır. Ayrıca bu göç, Türkiye'nin sosyal hizmet sistemine olan talebi artırabilir, bu da iç politika ve bütçe üzerinde baskı oluşturabilir. Entegrasyon sorunları, kültürel çatışmalar ve kaynakların adaletsiz dağılımı gibi konular, dikkate alınması gereken önemli faktörlerdir. Bu nedenle, etkili göç politikalarının oluşturulması ve uygulanması önemlidir. Türkiye, bu göçü yöneterek, nitelikli işgücünü koruyarak ve iç politikalarını uyarlayarak olumsuz etkileri en aza indirebilir. Avrupa ülkeleri ise göçmen entegrasyon politikalarını güçlendirmeli ve sosyal hizmet sistemlerini bu artan talebe uygun bir şekilde düzenlemelidir. Diğer yandan, göç eden bireylerin yaşadığı ülkelerdeki etkileri olumlu yönde olabilir. Nitelikli işgücünün artması, ekonomik büyümeyi destekleyebilir ve bu ülkelerin demografik yapısını güçlendirebilir. Ayrıca, farklı kültürlerden gelen göçmenler, çeşitlilik ve kültürel zenginlik getirebilir, bu da toplumları daha dinamik hale getirebilir.

Türkiye, potansiyel olarak nitelikli işgücü kaybı yaşarken hedef ülkeler de göçmen nüfuslarını entegre etme ve sosyal hizmetlere daha fazla yatırım yapma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Sosyal refah göçü, farklı kültürlerin bir araya gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca, kültürel farklılıklar, dil bariyerleri ve toplumsal uyum sorunları gibi konular da göçmenlerin entegrasyon sürecini etkileyen önemli faktörlerdir. Dolayısıyla bu alanda çalışmayı düşünen akademisyenlerin söz konusu sorunlar üzerinde daha detaylı araştırmalar yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Aykut, N. & Güloğlu, F. K. (2023). Göçmenlerin sosyal uyumlarının ayrımcılığa dönüşmesine karşı çok kültürcü sosyal hizmet. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 397-412.
- Blank, R. M. (1988). The effect of welfare and wage levels on the location decisions of female-headed households. *Journal of Urban Economics*, 24(2), 186-211.
- Borjas, G. (1999). Immigration and welfare magnets. *Journal of Labour Economics*, 17(4), 607-637.
- Boeri, T., Hanson, G. H. & McCormick, B. (Eds.). (2002). *Immigration policy and the welfare system: a report for the Fondazione Rodolfo De Benedetti*. Oxford University Press.
- Castles, F. G. (1998). *Comparative public policy: Patterns of post-war transformation*. Edward Elgar Publ.
- Cengiz, İ. (2018). Türk sosyal güvenlik sistemi içerisinde yaşlılara yönelik sosyal yardım ve sosyal hizmetler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 23-40. <https://doi.org/10.32331/sgd.492876>.
- Cousins, M. (2005). *European welfare states: Comparative perspectives*. Sage Publications.
- Collins, H. (2003). Discrimination, equality and social inclusion. *The modern law review*, 66(1), 16-43.
- Çelik, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (27), 149-170.
- De Giorgi, G. & Pellizzari, M. (2006). Welfare migration in Europe and the cost of a harmonised social assistance. *IZA Discussion Papers*, 2094.

Özdemir, N. E. & Korkutan, M. (2024). Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik sosyal refah göçü üzerine bir değerlendirme, *Mavi Atlas*, 12(2), 280-294.

- De Giorgi, G. & Pellizzari, M. (2009). Welfare migration in Europe. *Labour Economics*, 16(4), 353-363. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2009.01.005>
- Durdu, Z. (2009). Modern devletin dönüşümünde bir ara dönem: Sosyal refah devleti. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 37-50.
- Flora, P. & Heidenheimer, A.J. (Eds) (1981). *The development of welfare states in Europe and America*. Transaction.
- Freeman, G. P. (1986). Migration and the political economy of the welfare state. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 485(1), 51-63.
- Gramlich, E. M., Laren, D.S., 1984. Migration and income redistribution responsibilities. *Journal of Human Resources*, 19(4), 489-511.
- Gelbach, J. B., 2004. Migration, the life cycle, and state benefits: how low is the bottom? *Journal of Political Economy*, 112(5), 1091-1130.
- Geddes, A. (2003). Migration and the welfare state in Europe. *The Political Quarterly*, 74(1), 150-162.
- Giulietti, C. & Wahba, J. (2013). *Welfare migration*. In *International handbook on the economics of migration*. Edward Elgar Publishing.
- Kandemir, O. (2017). Refah göstergeleri bağlamında Türkiye'de iller arası iç göç hareketlerinin analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 275-288.
- Kaypak, Ş. & Bimay, M. (2016). Suriye Savaşı nedeniyle yaşanan göçün ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri: Batman örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 84-110.
- Keleş, R. (1996). *Kentleşme politikaları*. İmge Yayınevi.
- Kleinman, M. (2002). "Kriz mi? Ne krizi? Avrupa refah devletlerinde süreklilik değişim. İçinde A. Buğra & Ç. Keyder (Der.), *Sosyal Politika Yazıları* (ss. 159-194). İletişim Yayınları.
- Koç, Ö. E. (2019). Sosyal devlet ve sosyal bütçe perspektifinden Türkiye'de sosyal harcamalar. İçinde N. Koç Keskin (Eds.), *Güncel sosyal ve mali sorunlara yönelik seçme yazılar* (ss. 53-76). Siyasal Kitapevi.
- Lübeck, P. (2004). İslami ağların meydan okuması ve vatandaşlık talepleri: Avrupa'nın küreselleşmeye sancılık uyumu. İçinde N. Alsayyad (Ed.) *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam*. Everest Yayınları.
- Mau, S. & Burkhardt, C. (2009). Migration and welfare state solidarity in Western Europe. *Journal of European Social Policy*, 19(3), 213-229.
- Meyer, B. D. (2000). *Do the poor move to receive higher welfare benefits?* (Working Paper No. 58). Northwestern University, Joint Center for Poverty Research Working Paper.
- McKinnish, T. (2005). Importing the poor: Welfare magnetism and cross-border migration. *Journal of Human Resources*, 40(1), 57-76.
- Norocel, O. C., Hellström, A. & Jørgensen, M. B. (2020). *Nostalgia and hope: Intersections between politics of culture, welfare, and migration in Europe*. Springer Nature.
- Oorschot, W. V. & Uunk, W. (2007). Welfare spending and the public's concern for immigrants. *Comparative Politics*, 40(1), 63-86.
- O'Reilly, K. (2007). Intra-European migration and the mobility-enclosure dialectic. *Sociology*, 41(2), 277-293.
- Dictionary, O. E. (2000). Oxford English dictionary. *Simpson, Ja & Weiner, Esc*, 3.
- Özdemir Çukadar, P. (2018). *Sosyal refah devleti ve Türkiye*. Karahan Kitapevi.
- Özdemir, S. (2004). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Özdemir, N. E. & Korkutan, M. (2024). Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik sosyal refah göçü üzerine bir değerlendirme, *Mavi Atlas*, 12(2), 280-294.

- Razin, A. & Sadka, E. (2004). Welfare migration: Is the net fiscal burden a good measure of its economic impact on the welfare of the native-born population?. *Cesifo Economic Studies*, 50(4), 709-716.
- Razin, A., Sadka, E. & Suwankiri, B. (2011). *Migration and the welfare state: Political-economy policy formation*. MIT Press.
- Sakin, H. (2013). *Ekonomik krizleri önlemede devletin rolü* (Tez No. 327508) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye'de kentleşme*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Südaş, İ. & Mutluer, M. (2010). Daha iyi bir hayata doğru: "Yaşam biçimi göçü". *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(1), 31-47.
- Tansel, A., & Güngör, N. D. (2004). Türkiye'den yurt dışına beyin göçü: Ampirik bir uygulama. *ERC (Economic Research Center) Working Papers in Economics*, 4(02), 1-10.
- Tokol, A. & Alper Y. (2018). *Sosyal Politika*. Dora Yayınevi.
- TÜİK, (2023). *İstatistik konuları*. <https://data.tuik.gov.tr/>.
- Tüzünkan, D. (2013). Uluslararası iş gücü göçünün uluslararası sosyal politika ve düzgün iş unsurları içinde İncelenmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 163-173.
- UNDP, (2019). *Promoting development approaches to migration and displacement*. <https://www.undp.org/publications/promoting-development-approaches-migration-and-displacement-undps-four-specific-focus-areas>.
- Warin, T. & Svaton, P. (2008). European migration: Welfare migration or economic migration?. *Global Economy Journal*, 8(3), 1850140.
- Walker, J. R. (1994). *Migration among low-income households: Helping the witch doctors reach consensus* (Discussion paper 94-1031). Institute for Research on Poverty. University of Wisconsin-Madison.
- Yay, S. (2020). *Çağdaş İktisadi Düşünceler Perspektifinden Sosyal Refah Devleti*. Astana Yayınları.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1685-1705.
- Yılmaz, V. (2019). İç göçün nedenleri ve değerlendirilmesi: Bitlis ili örneği. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1709-1735.

Caner SOLAK

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature,
Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-6295-6513
canersolak86@hotmail.com

Gerçeklik ve Edebiyat İlişkisi Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un *Âsım* Şiirinde Köylüler

Öz

Bu çalışmada Mehmet Akif Ersoy'un *Âsım* (1919) adlı şiir kitabında yer alan Hocasade adlı kahramanın I. Dünya Savaşı yıllarında Kartal Kurna'da gittiği bir köy düğününde köylülerin sosyal ve ekonomik şartlarına dair izlenimleri ile 1915 yılında Mentеше sancağının zirai durumu hakkında Ali Rıza Bey adlı ziraat memuru tarafından düzenlenen rapor karşılaştırılmıştır. Bu amaçla Ömer Naci Soykan'ın edebiyat sosyolojisi çalışmaları için teklif ettiği kurgusal eserlerden çıkarılan edebî harita ile gerçek dünyadan çıkarılan nesnel haritanın benzerlikler ve farklılıklar açısından mukayese edilmesi yöntemi kullanılmıştır. Toplumsal meselelerin edebî esere yansımalarının ne ölçüde olduğunun incelendiği bu çalışmada, Mehmet Akif Ersoy'un gerçekçi sanat anlayışına bağlı olarak I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı köylülerinin ve köylülerinin durumlarını tarihsel ve sosyolojik verilerle uyumlu bir şekilde yansıttığı tespit edilmiştir.

Edebî ve nesnel haritayı oluşturan iki metin birlikte okunduğunda aralarında birçok paralellik olduğu görülmüştür. Gerçekliği temsil eden rapordaki eğitim, zirai faaliyetler, boş zaman etkinlikleri ve toplum sağlığı gibi durumlar; süslenmeden, tüm çıplaklığı ile bu çalışmada üzerinde durulan edebî metinde de yer almıştır. Edebî ve nesnel haritalar, birbirlerine kusursuz bir biçimde uymaktadır. Benzer durumlar, hemen hemen aynı kelimeler kullanılarak anlatılmıştır. Mehmet Âkif Ersoy'un dönem köylüsünün içinde olduğu koşulları şiirine bu denli gerçekçi yansıtabilmesini veterinerlik yaptığı dönemde Anadolu, Rumeli ve Arabistan'da çalışmış olmasına ve mesleği gereği köylülerle iç içe bulunmasına bağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, *Âsım* şiiri, Edebiyat sosyolojisi.

Villagers in Mehmet Âkif Ersoy's Poem *Âsım* in Terms of the Relationship Between Reality and Literature

Abstract

In this study, the impressions of the protagonist named Hocasade in Mehmet Akif Ersoy's poetry book named *Âsım* (1919) about the social and economic conditions of the villagers at a village wedding in Kartal Kurna during World War I and the report prepared by the agricultural officer named Ali Rıza Bey about the agricultural situation of the Mentеше in 1915 were compared. For this purpose, the method of comparing the literary map extracted from fictional works and the objective map extracted from the real world in terms of similarities and differences proposed by Ömer Naci Soykan for literary sociology studies was used. In this study, in which the extent to which social issues are reflected in literary works is examined, it was determined that Mehmet Akif Ersoy reflects the conditions of Ottoman villages and peasants during the World War I years in a manner compatible with historical and sociological data, depending on his realistic understanding of art.

When the two texts that make up the literary and objective map are read together, it is seen that there are many parallels between them. In the report, which represents reality, situations such as education, agricultural activities, leisure time activities and public health are presented in the literary text in their nakedness, without embellishment. The literary and objective maps fit each other perfectly. Similar situations are described using almost the same words. The fact that Mehmet Akif Ersoy was able to reflect the conditions of the peasants of the period so realistically in his poetry can be attributed to the fact that he worked in Anatolia, Rumelia and Arabia during his period as a veterinarian and that he was intertwined with the peasants due to his profession.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, *Âsım* poem, Sociology of literature.

Giriş

“Yazarların” içinde buldukları toplumun sosyal ve ekonomik gelişmelerinden / şartlarından etkilenmeleri kaçınılmaz bir durumdur. Cemil Meriç, bu konuda “Her edebi eser sosyal bir olaydır. Ferdin eseridir, ama ferdin içtimai eseri edebi eserin ana özelliği kişiyle toplum arasında bir bildirişim aracı olmasıdır” der (Meriç, 1971, s. 8-9). Fert olarak bahsedilen sanatçı, Mehmet Âkif gibi “toplum mistiği” olmuş bir kişi ise onun eserlerinde devrinin sosyal olaylarına dair pek çok veri bulmak kaçınılmazdır (Okay, 2007, s. 60). Sezai Karakoç, bu durumu “Âkif’in şiiri bir nevi günlük (Jurnal)tür. Ancak, bir şairin (ben)i etrafında toplanan eşya ve olayların anlatılışı değil, bütün bir toplumun günlüğü... Bunun için şiir yer yer bir kronik manzarası kazanır.” sözleriyle ifade eder (Karakoç, 1999, s. 42).

Bu sebeple birçok sanatçının eserinde belli ölçülerde karşılaşılan edebî eser-toplumsal hayat etkileşimi, Âkif’in eserinde -gerçekçi sanat anlayışı ve mizacından kaynaklanan sebeplerle-yoğun şekilde bulunur.

Toplumsal meselelerin edebî esere yansımalarının incelendiği bu çalışmada; Âkif’in sanat anlayışına bağlı olarak yaptığı tasvirlerde, yarattığı tiplerde ve ele aldığı olaylarda geneli yansıtmaya çalışması, II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı dönemlerinde geleneksel tarım toplumu olan Osmanlıda âdeta toplumsal molekül işlevinde olan köy(lüler) hakkında bazı tarihsel, sosyolojik ve kültürel bilgilere ulaşabilme fırsatı sunmaktadır.

Köksal Alver’e göre “Edebiyat, oluşum ve gerçekleşme aşamalarında salt estetik ve edebî kaygıların öne çıkmasıyla görünürlük kazanmasının yanında toplumsal, siyasal, dinsel, ideolojik bilgi gövdelerinin de bir yerinde bulunmak, o yerin önemli bir aktörü olmakla da görünürlük kazanmaktadır.” (Alver, 2004, s. 19). Edebî eseri; toplumsal, siyasal, dinsel, ideolojik bilgi gövdelerinin (bilinçli ya da bilinçsiz) bir yansıması olarak kabul eden edebiyat sosyolojisi yöntemine göre eserlere yaklaşıldığında ise, öncelikle toplum meselelerinin edebî eserle nasıl ve ne ölçüde bir ilişkiye girdiği sorunları üzerinde durulur. Kurmaca dünyanın gerçekliği ile hayat arasında organik bir bağ olduğunu göstermenin teorik ve pratikte çeşitli yolları bulunmaktadır. Bunlardan oldukça işlevsel olanı ise Ömer Naci Soykan’ın vurgusuyla eserin “edebi haritası”nda yer alan tarihsel ve sosyolojik kişileri, kurumları, olayları, zamanı ve mekânları tespit etmek ve bunları “nesnel harita” adı verilen tarihî ve sosyolojik gerçeklikle karşılaştırmaktır (Soykan, 1995, s. 175-176., Edebiyat sosyolojisi hakkında detaylı bilgi için bkz: Grisebach, 1995; Alver, 2004; Meriç, 1971; Goldmann, 2005; Escarpit, 1968).

Bu çalışmada gerçekçi ve devrini yansıtan bir şair olduğu sıklıkla vurgulanan (Okay, 2007, s. 51) Mehmet Âkif’in *Âsım* (1919) adlı şiir kitabında yer alan bir köy tasviri ile 1915 yılında Mentеше sancağının zirai durumu hakkında Ali Rıza Bey adlı ziraat memuru tarafından düzenlenen bir rapor karşılaştırılacaktır. Tefik Güran’ın *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı* başlıklı kitabı aracılığıyla haberdar olunan bu rapor, Ali Rıza adlı yazarın *Menteşe Sancağının Ahvâl-i Zirâ’iyye ve Arzîyyesi* adlı eserinde bulunmaktadır. Ömer Naci Soykan’ın tanımlarıyla belirttiğimizde ise Mehmet Akif’in köy tasviri edebî haritayı, Ali Rıza Bey’in düzenlediği rapor ise nesnel haritayı temsil eder.

Âsım Şiiri

Mehmet Âkif; *Âsım* eserinin başında anlatılan olayların geçtiği zamanı, mekânı ve şahıs kadrosunu okuyucuya ön bilgi olarak verir. Esere başlamadan önce okuyucunun bu şekilde bilgilendirilmesi tiyatro oyunlarını hatırlatır. Ömer Faruk Huyugüzel, *Âsım*’ın “esasen tiyatroya yaklaşan bir eser olmakla birlikte edebiyatın bütün türlerinin ifade vasıtalarını bünyesinde topladığını...” belirtir (1986, s. 52). Eserin zamanı, I. Dünya Savaşı dönemi ve Fatih Yangını evveli olarak belirtilir. Eserin vaka zamanı ise Hocasade’nin evinde geçen bir iki saatlik sohbet süresidir. Olayların geçtiği mekân Hocasade’nin Sarıgül’deki evidir.

Eserin şahıs kadrosunda Hocasade, Köse İmam, Âsım ve Emin yer alır. Hocasade'nin oğlu olan Emin'in, eserde önemli bir rolü yoktur. Eser daha çok Hocasade ve Köse İmam'ın diyalogları ve birbirlerine anlattıkları hikâyeler, fabllar ve fıkralar üzerinden yürür. Köse İmam, merhum Hoca Tahir Efendi'nin öğrencilerindendir. Medrese tahsilidir. Geleceğe karamsar bakmakta, toplumun sorunlarından ve kötü gidişatından büyük üzüntü duymaktadır. Hocasade ise merhum Hoca Tahir Efendi'nin oğludur. Mektepte okumuş, eskiden baytarlık da yapmış bir şairdir. Gelecekte umutlu olan, Köse İmam'ın karamsarlığını dengeleyen ve kırmaya çalışan bir kahramandır. Âsım, Köse İmam'ın oğludur. Eser boyunca adı sık sık zikredilen, okuyucu tarafından merakla beklenen kişidir. Âsım, Hocasade'ye göre taşıdığı olumlu özelliklerle memleketin geleceğini kurtaracak ve inşa edecek neslin temsilcisi, Köse İmam'a göre ise yaptığı aşırılıklarla her an kendini yakabilecek bir "mecnûn, çılgın"dır.

Ömer Faruk Huyugüzel'e göre "Eserin bu üç kahramanı ayrı nesilleri ve devirleri temsil eden şahsiyetlerdir. Bunlardan ilki (Köse İmam) İstibdat, ikincisi (Hocasade) Meşrutiyet neslini, üçüncüsü (Âsım) ise Çanakkale zaferini kazanan nesli temsil eder. Âsım daha doğrusu yeni doğan bir neslin sembolüdür." (1986, s. 33). Âkif'in bu eserinde yukarıda değindiğimiz şahsiyetler arasında toplumun bütününde var olan çatışmalar nesil çatışması olarak da okunabilecek bir şekilde kurgulanır. İsmail Kara da, "Âsım'ın önemi bana göre bir tartışma- muhasebe metni gibi inşa edilmesidir." demektedir (2007, s. 149). Âkif'in bu yapıtının temel izleğinin ve dinamiğinin toplumsal konular hakkında nesiller arasında yapılan tartışmalar olduğunu söyleyebiliriz. Farklı nesilleri temsil eden kahramanların üzerinde durdukları konulardan biri de dönem köylülerinin durumudur. *Âsım*'da köylere dair bu dikkat üzerinde Yunus Ayata da durur: "Âkif'in temas ettiği konulardan birisi de memleketin içinde bulunduğu durumdur. O; sosyal, ekonomik, dinî vs. alanlarda tam bir buhran geçiren memleketin içinde bulunduğu durumu pek parlak görmez. Bu durumdan en çok etkilenenler ise köylülerdir." (2014, s. 40).

I. Dünya Savaşı, cephece yaşanan mağlubiyetler ve insan kayıpları ile olduğu kadar cephe gerisinde yarattığı sarsıntılarla da Türk toplumunu derinden etkilemiştir. Savaş, cephe gerisindekiler için yokluk¹, tarifsiz bir iç sıkıntısı, değer tanımayan savaş zenginleri, ekonomik ve ahlaki çöküş anlamlarına gelmektedir. "*Safahat*'ın altıncı kitabı olan *Âsım*'da dünyanın o tarihe kadar geçirmiş olduğu en geniş ve en mütekâsif savaşının cephe gerisindeki bütün akislerini bulmak mümkündür." (Uğurcan, 1986, s. 147). I. Dünya Savaşı'nın yarattığı toplumsal ve ekonomik çöküntüyü Mehmet Âkif, *Âsım* adlı eserinde ağırlıklı olarak köylünün vaziyeti üzerinden anlatır. Bu şiirde, ayrıca I. Dünya Savaşı'nda ordumuzun durumu ve bilhassa Çanakkale Savaşı'yla ilgili de önemli bölümler bulunmaktadır (Ersoy, 1987, s. 387-390).

Edebî Harita: *Âsım* Şiirinde Bulunan Köy Tasviri

Şiirde bahsedilen köy tasviri Hocasade'nin Kartal Kurna'da gittiği düğünde gördüklerinden oluşmaktadır. Düğünde eğlence amacıyla düzenlenen güreş, insanları keyiflendirmekten çok milletin sefaletini gözler önüne sermeye yarar. Pehlivanlar "biçare" adamlardır. Üzerlerine dökmeye yağ yoktur, su ile ıslatılırlar. Ödül olarak ortaya ancak yaşlı bir keçi koyulabilmiştir. Âkif, bu acıklı tasvirlerinden sonra aynı bölgenin otuz kırk sene evvelki durumunu anlatır. Mevcut durum öncesinde köyün ne kadar refah içinde olduğu gösterilir (Ersoy, 1987, s. 340-348). Âkif'in şiirindeki mevcut kötü hâl, sorunların daimî olmadığını gösteren şanlı geçmiş ve bu geçmişten güç alan kurtuluş umudu için Sema Uğurcan," Mehmed Âkif'in şiirlerinde üç ana zaman, en geniş ve önemlisi hal olmak üzere, mazi ve gelecek zaman bir arada bulunur.

¹ Savaş, cephe gerisindekiler için, normal dönemlerde temin edebildikleri pek çok ihtiyaç maddesini bulunmaz hale getirmiştir. Kendisini ziyarete gelen Köse İmam'a, Hocasade çayın yanında, şekerin bulunması zor olduğu için İzmir üzümü verir. Enfiye çekecek olan Hocasade ile Köse İmam arasında "cerman mı?" "Çekilir boydan mı?" "Neyse, zarurette pek a'lâ gidecek" tarzında konuşmalar olur.

Geçmiş hâle ışık tutar. Halihazır durumu, parlak uzak geçmişi hatırlamasına kıyaslamasına ve örnek göstermesine yol açar” der (Uğurcan, 1997, s. 33).

Mehmet Âkif'in köylünün o günkü durumu üzerine yaptığı tasvirlerle geldiğimizde ise:

Bet beniz sapsarı biçârelerin hepsinde;

...

Şiş karın sıska çocuklar gibi, kollar sarkık;

Arka yusyumu, göğüs çökmüş omuzlar kalkık.

...

Sıtmadan boynu bükülmüş de o dimdik Türk'ün (Ersoy, 1987, 340).

Köylünün bir şeyi yok, sıhhati ahlâkı bitik;

Bak o sırtındaki mintan bile tiftik tiftik.

...

Dam çökük, arsa rehin, bahçeyi «icrâ» ister;

...

Hiç bakım görmediğinden mi nedendir, toprak

Verilen tohumu da inkâr edecek, öyle çorak,

Bire dört aldığı yıl köylü, emîn ol, kudurur:

...

Sabah iskambil atar kahvede, akşam domine.

...

Okumak bahsini geç... Çünkü o defter kapalı, (Ersoy, 1987, s. 344-345).

Mısralarıyla karşılaşıyoruz. Bu mısraları yirminci yüzyıl başlarında Mentеше sancağının zirâi durumu hakkında Ali Rıza Bey adlı ziraat memurunun düzenlediği rapordaki bilgilerle karşılaştığımızda ise birbirine yakın tarihlerde farklı Osmanlı köylerinden bahsetmelerine karşın, verilen bilgilerin ve kullanılan kelimelerin birebir örtüşmesi hem *Âsım*'ın gerçekçiliğini hem Mehmet Âkif'in gözlem gücünü hem de edebî eserin toplumsal olaylarla kurduğu ilişkinin mahiyetini ortaya koymaktadır.

Tablo 1

20. yüzyıl Başlarında Kalem Alınmış İki Metinde Yer Alan Köy Anlatımları

EDEBÎ HARİTA (<i>Âsım</i> Şiiri)	NESNEL HARİTA (Ziraat Memurunun Düzenlediği Rapor)
“ Bet beniz sapsarı biçârelerin hepsinde; ... Şiş karın sıska çocuklar gibi, kollar sarkık; Arka yusyumu, göğüs çökmüş omuzlar kalkık.”	“Bu havâli ahâlisi ser-â-pâ cümle mütekatta ve merzagî hastalıklarından yüzleri sapsarı , toprak renginde olduğu gibi karınları şiştir . Sağlam kimseler pek seyrek. Kimsenin benzinde kandan eser görülmez . İskân esâsen en metûn bir vücûdu mahvedecek bir hâl ve şekilde olduğu gibi ...” (Ali Rıza, 1331, s. 120).
“ Sıtmadan boynu bükülmüş de o dimdik Türk'ün ... Köylünün bir şeyi yok, sıhhati ahlâkı bitik ; Bak o sırtındaki mintan bile tiftik tiftik.”	“Bundan başka livanın her tarafında ahâli, çiçek, tifo ve frengi hastalıklarına da zebûndur...” (Ali Rıza, 1331, s. 134).

“**Dam çökük, arsa rehin, bahçeyi «icrâ» ister;**

...

Hiç bakım görmediğinden mi nedendir, toprak
Verilen tohumu da inkâr edecek, öyle çorak,
Bire dört aldığı yıl köylü, emîn ol, kudurur:”

“Köyceğiz kazâsı dâhilindeki kurânın hemân yüzde doksanda ve diğerlerin yüzde yetmişinde, **hâneler önünde bâğçe, yeşillik yoktur.** Hatta avlu bile görülmez: **aç açık bir dam,** bir kulûbe arz-ı endâm eyler. Gariptir ki ba’zı karyeler ahâlisi sebzesini şehirden satın alırdâ hâneleri yanında soğan, sarımsak, pırasa gibi levâzım-ı beytiyyeyi yetiştirmek mu’tâdında değillerdir. (...) Buna başlıca sebep **köylünün arâziye hatta hânesine sâhip olamamasıdır** ki bu ne kadar esef-engiz bir hâldir.” (Ali Rıza, 1331, s. 120).

“Sabah iskambil atar kahvede, akşam domine.”

“Sa’y ve amel âdetâ merdûd imiş gibi yazın işlerin en fa’âl zamânında, herhangi bir köye gidilmiş olsa, görüşecek, konuşacak bir haylî erkek köylünün kahvehânelerde yaşlandıkları görülür. (...) Fakat Muğla ve Milas kazâlarıyla Köyceğiz’in bir kısmında 15-20 hânelik bir köyde herhâlde 3-4 kahvehâne bulunur. **Kahvehâne her zamân müşterî ile mâlidir.**” (Ali Rıza, 1331, s. 104-105).

“Okumak bahsini geç... Çünkü o defter kapalı,”

“**Emr-i ma’ârif pek geridedir.** Ekser kurâda usûl-i atîka üzere tedrîsât icrâ eden köy mektepleri vardır ki bu mekteplerden çıkan talebe ne okuyabilir, ne de yazabilir.” (Ali Rıza, 1331, s. 102).

Edebî ve nesnel haritayı oluşturan iki metni birlikte okuduğumuzda birçok paralellik göze çarpar. İki metinde de köylülerin sarı benizli ve karınlarının şiş olduğu belirtilir. İki metinde de sıtma, çiçek, tifo ve frengi gibi hastalık adlarıyla karşılaşırız. Hem şiirde hem raporda köylülerin evlerinin yıkık halde olduğu, bağ ve arsalarının mülkiyetlerinin kendilerinde olmadığı ve toprağın verimsizliği anlatılır. İki metinde de köylülerin çalışmak yerine kahvede vakit geçirdikleri belirtilir. İki metin de köylerde eğitim seviyesinin çok düşük olduğunu, okuma yazma bakımından zayıf olduklarını anlatır. Bu sebeple gerçekliği temsil eden rapordaki durumların süslenmeden tüm çıplaklıkları ile aynı şekilde edebî metinde de yer aldıklarını söyleyebiliriz. Edebî ve nesnel haritalar birbirlerine kusursuz uymaktadırlar. Benzer durumlar, hemen hemen aynı kelimeler kullanılarak anlatılmıştır. Mehmet Âkif’in köylünün içinde olduğu koşulları, şiirine bu denli gerçekçi yansıtabilmesini veterinerlik yaptığı dönemde Anadolu, Rumeli ve Arabistan’da çalışmış olmasına bağlayabiliriz (Fergan, 2011, s. 500). Orhan Okay da Âkif’in köylüyü iyi tanımasını, “Arabistan’dan Balkanlar’a kadar birçok yerde dolaşüyor ve dolaştığı sırada tabii hayvanla uğraşması demek aynı zamanda insanla da uğraşması demek. O hayvan sahipleri köylüdür, köylüyü de o devirde bizim insanlarımız arasında en çok tanıyan insanlardan biri oluyor Âkif.” şeklinde açıklar (2007, s. 49). Ayrıca Aki’f’in mesleği gereği Osmanlı coğrafyasına bu denli hâkim olmasının onu istisnai bir şair yaptığını belirtir. “Toplum içinde toplumu anlatan en önemli şair, belki de tek şairdir Âkif.” (Okay, 2007, s. 55).

Şiirde geçen köy gerçekliğine dair ifadelerin Ali Rıza Bey’in raporuyla (nesnel haritayla) birebir uyuşması ikisinin de gözlem metodunu kullanmasıyla ilgisi olduğu gibi, Âkif’in sanat anlayışıyla da doğrudan bağlantılıdır (Çelik, 2009, s. 66-67). Âkif’in bir şair olarak aslen hikâye ve romanın asli unsurlarından olan tasvir üzerine ‘şiirde tasvir’ merkezli bir yazı yazması, şiirinin genel özellikleriyle beraber düşünüldüğünde önemlidir. Tasvir çeşitlerini dile getiren yazarın, tasvirde gerçeklik vurgusu yapması ve bu tür tasvirleri “hakikî tasvîr” şeklinde tanımlaması rapor

ile şiir arasındaki birebir uyumu izah etmektedir. Akif'e göre "Birçok levhalar vardır ki şiiri içinde olduğundan şâirin bütün san'atı, bütün vazîfesi onları aynen nakletmekten ibaret kalır. Lâkin bu o kadar kolay bir iş değildir. Zira bir kere o levhaları gayet muhit, gayet nâfiz bir nazarla **görmek**; sonra da o sûretle **gösterebilmek** lâzım." (Ersoy, 1987, s. 133-137). Edebî ve nesnel haritalardaki bu örtüşme Akif'in dönem köylerinin ahvalini hem gördüğünü hem de okuyucusuna gösterebildiğini kanıtlar.

Her ne kadar eserin zamanı I. Dünya Savaşı dönemi olsa da köylünün anlatılan "biçare" durumunun geçmişi daha evvele gitmektedir. Âkif'in bu konuda suçu idarecilerde bulduğunu görürüz. Âkif, şiirde "hani" ile başlayan cümlelerinde Osman, Orhan, I. Selim, Yıldırım gibi geçmiş dönemin başarılı padişahlarını sayar ve onları arar. Köylünün yani halkın sefaleti yöneticilerin hatalarından kaynaklanmaktadır ve çok uzun bir tarihsel sürecin sonucudur. Yazar devir köylerinin nasıl tükendiklerini gözler önüne sermekle birlikte okuyucuya umutsuzluk aşamaz. Bu sebeple Âkif'in gözlemci realistlerden farkı "...yarayı açmakla yetinmeyip tedavi de et[meye çalışmasıdır.]" diyebiliriz (Gür, 1997, s. 101).

Sonuç

Bu çalışmada köy örneğinde toplumsal meselelerin edebî esere ne denli gerçekçi bir şekilde yansiyebileceği ve Âkif'in sanat anlayışına bağlı olarak yaptığı tasvirlerde yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı'da âdeta toplumsal molekül olan köy(lü)ler hakkında pek çok tarihsel ve sosyolojik bilginin edebî metnin içerisine (belki çok daha kristalize edilmiş bir hâlde) yerleştirildiği gösterilmiştir. Bir diğer ifadeyle *Âsım*'da, edebiyatın gerçeği ile gerçeğin edebiyatı birebir örtüşmektedir.

Edebî eserin gerçeklikle ilişkisinin her zaman örnekte olduğu gibi bu denli uyumlu olması gerekmez. Ancak nasıl bazı yazarlar hayal güçleriyle, yaratıcılıklarıyla hatta mevcut dünyayı hepimizden farklı görebilmeleriyle önemliler, bazıları da dünyaya ayna tutarak olanları bir kez daha gösterdikleri için kıymetlidirler.

Mehmet Âkif Ersoy'un bir anlatım biçimi olarak realizmi etkili bir şekilde kullandığını söyleyebiliriz. Orhan Okay'ın da dediği gibi "toplumun içinden toplumu anlatan" biri olarak realizmdeki başarısı, sanattan beklediği toplumsal fayda ülküsünü gerçekleştirmesini de kolaylaştırmış böylece şiir, okuyucusu için I. Dünya Savaşı Osmanlısına açılan gerçekçi ve ibret verici bir pencere mahiyeti kazanmıştır.

Kaynakça

- Ali Rıza, (1331). *Menteşe sancağının ahvâl-i zirâ'iyye ve arzîyyesi*. Matba'a-i Âmire.
- Alver, K. (Ed.). (2004). *Edebiyat sosyolojisi incelemeleri*. Hece Yayınevi.
- Alver, K. (Ed.). (2004). *Edebiyat sosyolojisi*. Hece Yayınevi.
- Ayata, Y. (2014). Mehmet Âkif Ersoy'un *Âsım*'ında toplumsal meseleler. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 35-52.
- Çelik, S. *Edebiyat sosyolojisi bağlamında Mehmed Âkif Ersoy* (Tez No. 253995) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ersoy, M. Â. (1987). *Safabat* (E. Düzdağ, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, M. Â. (1987). *Mehmed Âkif Ersoy'un makaleleri*, (A. Abdülkadiroğlu & N. Abdülkadiroğlu Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Escarpit, R. (1968). *Edebiyat sosyolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Fergan, E. E. (2011). *Mehmet Âkif: Hayatı, eserleri ve yetmiş muharririn yazıları*, (F. Gün, Haz.). Beyan Yayınları.
- Goldmann, L. (2005). *Roman sosyolojisi*. Birleşik Yayınevi.

Solak, C. (2024). Gerçeklik ve edebiyat ilişkisi açısından Mehmet Âkif Ersoy'un *Âsım* şiirinde köylüler, *Mavi Atlas*, 12(2), 295-301.

- Grisebach, M. M. (1995). *Edebiyat biliminin yöntemleri*. AKMY.
- Gür, M. (1997). Mehmet Âkif Ersoy'un edebiyat anlayışı. İçinde İ. Enginün (Ed.), *Vefatının 60. yılında Mehmet Âkif sempozyumu bildirileri* (ss. 101-110). İSAR.
- Güran, T. (1998). *19. yüzyıl Osmanlı tarımı*. Eren Yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F. (1986). Mehmet Akif'in *Asım*'da başvurduğu anlatım vasıtaları ve teknikleri, *Ölümünün 50. yılında Mehmet Akif Ersoy* (ss. 101-110). Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Kara, İ. (2007). İsmail Kara ile söyleşi. İçinde S. Çevik (Ed.), *Akıftan Asım'a* (ss. 149-155). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karakoç, S. (1999). *Mehmed Âkif*. Diriliş Yayınları.
- Meriç, C. (1971). Fildişi kuleden: Edebiyat ve sosyoloji-IV. *Hisar*, 86(161), 8-10.
- Okay, O. (2007). Orhan Okay ile söyleşi. İçinde S. Çevik (Ed.), *Akıftan Asım'a* (ss. 49-60). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (1995). Edebiyat sosyolojisi incelemeleri: A. yöntem üstüne. *Cogito*, (3), 175-176.
- Uğurcan, S. (1986). Mehmet Akif'in şiirinde savaş. *Ölümünün 50. yılında Mehmet Akif Ersoy* (ss. 135-166). Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Uğurcan, S. (1997). Mehmed Âkif'te zaman. İçinde İ. Enginün (Ed.), *Vefatının 60. yılında Mehmet Âkif sempozyumu bildirileri* (ss. 33-49). İSAR.

Yağmur SÖNMEZ DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof

Çankaya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara-TÜRKİYE
Çankaya University, Faculty of Art and Sciences, Department of English Language and Literature, Ankara-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-8204-2401
yagmurs@cankaya.edu.tr

The Motif of Death in Percy Bysshe Shelley's Short Poems*

Abstract

In the early 19th century poetic tradition, there was a great emphasis on the poet as the creative genius, and subjectivity was cherished more than ever. As a poet of the Romantic Era, Percy Bysshe Shelley conveyed his emotions, philosophical beliefs, and religious convictions, as well as his fears and motivations, through his literary works. Death was an omnipresent theme in Shelley's life, and he used poetry as a means to express his thoughts and feelings about it. The passing of those close to him, such as his wife Harriet and children Clara and William, confronted him with his own mortality. He responded to the death of his beloved ones by composing poems. In addition to expressing his grief over these losses, he also voiced the decrease of his life instincts and his death wish. This paper will examine Shelley's short poems ("Death", "On Death", "To William Shelley", "Stanzas Written in Dejection, near Naples" "Ode to the West Wind," "To Night," and "O world! O life! O time!") through the lens of Sigmund Freud's concepts of mourning and melancholy, as well as death wish. The chosen autobiographical poems reveal Shelley's mourning process and his journey towards accepting death, showcasing his death drive, and reflecting his genuine emotions as well as his Neoplatonic philosophy.

Keywords: Percy Bysshe Shelley, Death, Melancholy, Freud, Romantic poetry.

Percy Bysshe Shelley'in Kısa Şiirlerinde Ölüm Teması

Öz

Erken 19. yüzyıl şiir geleneğinde yaratıcı deha olarak şaire büyük bir önem verilirdi ve öznellik, her zamankinden daha fazla el üstünde tutulurdu. Romantik dönem şairlerinden biri olan Percy Bysshe Shelley, duygu ve düşüncelerini, felsefi inançlarını ve dinî kanaatlerinin yanı sıra korkularını ve onu harekete geçiren şeyleri edebî eserleri aracılığıyla okuyucuya aktardı. Ölüm, Shelley'in hayatında her zaman var olan bir temaydı ve o, şiiri bu konudaki duygu ve düşüncelerini ifade etmek için bir araç olarak kullandı. Eşi Harriet ve çocukları Clara ve William gibi yakınlarının ölümü onu kendi ölümlülüğüyle yüz yüze getirdi. Bu farkındalık ile birlikte sevdiklerinin ölümüne verdiği tepki çoğu zaman şiirler yazmak oldu. Bu kayıplardan duyduğu üzüntüyü ifade etmenin yanı sıra Shelley, şiirlerinde hayat arzusunun azalışını ve kendi ölüm arzusunu da dile getirmiştir. Bu çalışmada Shelley'in kısa şiirleri ("Ölüm", "Ölüm Üzerine", "William Shelley'e", "Napoli Yakınlarında Kederle Yazılmış Kıtalar", "Batı Rüzgârına Övgü", "Geceye" ve "Ey dünya! Ey hayat! Ey zaman!" başlıklı şiirleri), Sigmund Freud'a ait yas ve melankoli kavramlarının yanı sıra ölüm arzusu kavramı ile oluşturulacak kuramsal çerçeve ışığında incelenecektir. Seçilen şiirler, otobiyografik özellikler göstermekte olup Shelley'in sevdiklerinin ölümü ardından yaşadığı yas sürecini ve ölüm olgusunu kabullenme yolculuğunu ortaya koymakta, onun ölüm dürtüsünü sergileyerek gerçek duygularını ve yeni platoncu felsefesini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Percy Bysshe Shelley, Ölüm, Melankoli, Freud, Romantik şiir.

* Bu çalışma, 11-13 Mayıs 2022 tarihinde düzenlenen 15. Uluslararası IDEA Konferansı'nda sunulan "An Analysis of Percy Bysshe Shelley's Selected Poems as Manifesting His Death Drive" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

Introduction

Percy Bysshe Shelley was born in 1792 into a conservative aristocratic family in Sussex, yet his aristocratic birth did not hinder his being labelled as a nonconformist due to his liberal idealism. Shelley broke ties with his family when he was 18 years of age. This was mainly caused by his opposition to his father who was a Member of the Parliament and what he stood for. His grandfather was a baronet, Shelley did not like to be in a position of privilege, and he was “increasingly unwilling to submit to the system which fostered that privilege” (Reiman, 1969, p. 16). Because of his pamphlet entitled “The Necessity of Atheism” (1810) written in collaboration with Thomas Jefferson Hogg, Shelley was expelled from Oxford and had to abandon his university career. Shelley was a prolific poet who is thought to occupy “a strangely unsettled position” (O’Neill, 2013, p. 1) in English poetry because he was not a controversial writer during his lifetime due to his nonconformist attitude toward power hierarchies. His literary works were severely criticized mainly because of his radical beliefs. Largely through the efforts of his second wife, Mary (Godwin) Shelley, he gained popularity in the decades following his death. In addition to questioning all types of authority in his literary works, some tragic events such as his first wife’s suicide and his children’s and beloved friends’ death together with his philosophical background based on William Godwin’s *Inquiry Concerning Political Justice* (1793) nourished his poetry. Shelley was influenced by Plato and Neoplatonists to a great extent which led to his conception of the world as two poles; one as the ordinary world of mortality and suffering, and the other as the reflective world of perfect and eternal forms. While there are glimpses of Neoplatonism, thereby his acknowledgement of the existence of an infinite unity and ultimate reality in his poetry, Shelley mostly wrote about this world, and he represented the objects of contemplation as belonging to the empirical world rather than to the transcendental realm. The external world is more than a trigger; it is the participant in the imaginative creation for him. That is why, he tells about his feelings through some specific objects and phenomenon in nature.

In the early 19th century poetic tradition, there was a great emphasis on the poet as the creative genius, and subjectivity was cherished more than ever. Poets of the Romantic era shared their imagination, experiences, memories, feelings, and thoughts in their poems. Although it is argued that Percy Bysshe Shelley is “unautobiographical in his poetry” (Reiman, 1969, p. 16) compared to the other Romantic poets, his poems also express his deep feelings, ideology, and tendencies as well as his fears and drives. Death has been around Shelley from his youth onwards. In 1811, Shelley married his sister’s friend, Harriet Westbrook who was then 16, against the wishes of their parents. Soon, Shelley was in love with William Godwin’s daughter Mary Godwin. In 1816, his first wife Harriet “pregnant by an unknown lover” (Abrams et. al., 1993, p. 645) drowned herself and Shelley was not given the custody of their two children because of his outspoken criticism of church and state. Later, he married Mary Godwin, and within 9 months in 1818 to 1819, they lost their beloved children Clara (born in 1817) and William (born in 1816). Devastated by the deaths around him, he composed poems such as “To William Shelley” and “Stanzas Written in Dejection, near Naples” both of which express his mourning for the lost ones and his melancholic mood.

The long poems of Shelley such as “Adonais” mourning the death of his friend John Keats (see Ulmer), “Alastor” in which the poet figure journeys to death aided by supernatural means (see Hewitt), and “Julian and Maddalo” which starts with a melancholic tone and the poetic persona’s mourning (see Hirsch), have been the subject of scholarly debate regarding the themes of grief, death, and mourning, while his short poems, which mention death, are sidestepped. Shelley’s approach to death in his short poems can be studied in three categories; his general ideas on death, his feelings about the loss of his beloved ones, and his death wish. Reading his poems through the lens of Sigmund Freud’s ideas on melancholy and death drive

and with reference to Neoplatonist philosophy, I will argue that some of Percy Bysshe Shelley's poetry is autobiographical, as they bear the marks of his genuine feelings on death, his melancholic mood, and his death drive, for death is a way of reaching the One.

Death, Melancholy, and Death Drive

Since the earliest times of human existence on earth, humans have tried to understand the world they inhabited and its ways. In their quest for the meaning of life, they have also endeavored to grasp the nature of death and how it relates to the human experience. In its most basic sense, death can be defined as "the nonreversible condition in which an organism is incapable of carrying out the vital functions of life" (Kastenbaum, 2003, p. 224). The condition of death is mostly about non-existing in the empirical world. Death has inspired many scholars: philosophers pondered about it and developed their conceptualizations, historians tried to grasp its meaning for the previous civilizations, while the poets mused on it with the help of the power of words. Like their predecessors, the poets of "the romantic revival had a great deal to say about death, and often they said it with a fervor and strangeness" (Kurtz, 1933, p. xi) and among other poets of Romantic era, Shelley can be labelled as "the young bachelor of death" (Kurtz, 1933, p. 77) for he is the one enveloped by death throughout his short life, and he expressed his feelings about death through his poetry.

While trying to understand what death is, people also came to realize their emotional responses to losing a loved person. Melancholy is one of the emotional responses to loss. Its etymology and description date back to ancient Greece: "Melancholy comes from two Greek words, *melas* (black) and *khole* (bile)" (Radden, 2000, p. ix). Hippocrates, the fifth century Greek physician asserted that the disorders of human body originated from the imbalance of four humors: blood, yellow bile, phlegm, and the black bile. He also put forth that melancholy was caused by the existence of excessive amount of black bile, and the outcome of it was depression and some form of a mental disease. Melancholy has taken a variety of forms and meanings throughout centuries. As succinctly summarized by Juliana Schiesari, the time period between the Renaissance and contemporary times represents the historical boundaries of a "great age of melancholia, . . . inaugurated by the Renaissance, refined by the Enlightenment, flaunted by Romanticism, fetishized by the Decadents and theorized by Freud" (1992, pp. 3-4).

Sigmund Freud relates death with melancholy in his seminal article "Mourning and Melancholia" (1917). He discusses melancholia as a state related to narcissistic disorder of loss and proposes that melancholy may take diverse clinical forms. Comparing melancholia with mourning, Freud states that "mourning is the reaction to the loss of a loved person, or to the loss of some abstraction which has taken the place of one, such as fatherland, liberty, an ideal, and so on" whereas melancholia is "a state of grief [that] develops in some people, whom we consequently suspect of a morbid pathological disposition" (1917, p. 243). The prevalent symptoms of melancholia and mourning are enumerated as follows by Freud:

a profoundly painful dejection, abrogation of interest in the outside world, loss of the capacity to love, inhibition of all activity, and a lowering of the self-regarding feelings to a degree that finds utterance in self-reproaches and self-revilings and culminates in a delusional expectation of punishment. (1917, p. 244).

These symptoms could be considered as stages of melancholy, for there is a certain difference of the levels between "the painful dejection" and "delusional expectation of punishment"; in the latter, it seems that the severity of the melancholia has increased. Freud also underlines that the melancholic patients may experience a kind of loss of which they are unaware.

In addition to melancholy, which is directly related to a certain kind of loss or death, the loss of the will to live, or "death drive" is another term Freud suggested. According to Freud,

human actions are controlled by the pleasure principle, and whereas people tend to carry out actions that give pleasure, they shun those that give pain. At maturity, the pleasure principle is replaced by the reality principle; the individual becomes aware of the fact that he needs to wait to fulfil his pleasures. In his *Beyond the Pleasure Principle* (1922), Freud presents a dualistic view of instinctual life and expounds on “death drive” which he defines as “the tendency of the organism to return to a pre-organic, inanimate state” (p. 38). Drives are intrinsic and universal feelings, and “death drive” is, indeed, a part of a dualism developed late in Freud’s career consisting of two forces: the life-drive and the death-drive¹ which exist in a state of equilibrium. However, there appears to be a conflict between the pleasure principle and the death drive. The pleasure principle has to share the field with a powerful counter-predisposition of the individual’s organism—a predisposition to disrupt the balance. Freud states that “The goal of all life is death, and . . . The inanimate was there before the animate” (1922, p. 32). And he maintains that the first instinct of living beings is “the instinct to return to the inanimate state” (1922, p. 32), and comments “the organism wishes to die only in its own fashion” (1922, p. 33). Thus, according to Freud, the death drive seems to take precedence over the life-drive and the pleasure principle. Death and pleasure do finally come to be associated. In Freud’s conceptualization, “Death is the ultimate release of tension; it promises the ultimate experience of stasis and complete calm” (Thurschwell, 2000, p. 88); that is why, it is prioritized over life drive. Freud refers to sexual instincts as synonymous with life instincts and distinguishes between death instincts and sexual instincts as “those which seek to lead what is living to death, and others, the sexual instincts, which are perpetually attempting and achieving a renewal of life” (1922, p. 40). Freud is heavily influenced by Schopenhauer, in whose philosophy death is the “true result and to that extent the purpose of life” (44), while the sexual instinct is considered the embodiment of the will to live. While sexual instincts are aligned with life drive, death instinct and life instinct are represented as opposite concepts.

Shelley’s Selected Short Poems Displaying His Melancholy and Death Drive

Shelley is considered subscribing to Neoplatonic philosophy, and his poetry is replete with signs of Neoplatonic influence. Hence, bearing in mind Neoplatonism and understanding of death in Neoplatonism may help us appreciate his poems better. Accepted as the founder of Neoplatonism, Plotinus foregrounded “the principle of unity, of pure intellect, of moving and vitalizing power, and, at the same time the matter itself” (Pecino, 2014, p. 147) as the source of everything, also referred to as the One. At the top of the hierarchical transcendence is One, and the other essentials are “the body which may be said to be in soul, soul in mind, and mind in One. . . this permanent evolution may be generated ascending or descending” (Pecino, 2014, p. 148) because all these are connected to the infinite unity of One. In Neoplatonic understanding, through death the soul regains its purity and has the opportunity to reunite with the One. Human soul is believed to be immortal, and death gains a new meaning: it gives living beings the opportunity to regain their purity by returning to the One.

Shelley has two poems which allude to death in their titles; “On Death” and “Death;” studying these poems may give us an idea about his general approach to death. The former was published in the 1816 collection titled *Alastor; or, The Spirit of Solitude: and Other Poems*. The poetic persona starts the poem comparing the flickering “the meteor beam” with “the flame of life” (Shelley, 2012, p. 36) in terms of its fluidity and paleness, while a meteor beam dissipates in a short time, the human beings can stay alive longer than a beam. The readers are reminded of “destiny” in the next stanza probably to make them realize that death is inevitably a destiny and the ultimate end for all the living beings. The following stanza starts with two metaphors; the

---

¹ also known as Eros and Thanatos after the Greek Gods for love and death, respectively.

world is likened to a mother and a nurse, and in such a caring world, “the coming of death is a fearful blow” (Shelley, 2012, p. 37). Putting emphasis on the mysteries regarding death, the poet finishes the poem with a set of rhetorical questions, and lastly the hopes and fears are juxtaposed in the finishing lines of the poem: “the hopes of what shall be/ With the fears and the love for that which we see?” (Shelley, 2012, p. 37). He comes up with a solution to the problem of death; despite fears, we should continue loving what we can see while we can, and though mysterious, death may yield a light at the end.

The poem titled “Death” consists of four stanzas, and it was published by his wife Mary Shelley after the poet died, in 1824 *Posthumous Poems*. The ubiquity of death is underlined in this poem which begins as follows,

Death is here and death is there,
Death is busy everywhere,
All around, within, beneath,
Above is death—and we are death. (Shelley, 2020)

The omnipresence of death is clearly stated in the lines above, and in the final line human beings are considered one with it, for no one is immune to it. The statement “we are death” can also be interpreted as a Neoplatonic manifestation that the soul will reunite with the One after death. Subsequent to this emphasis on death's being everywhere, the poet moves on to the process leading up to death “First our pleasures die—and then /Our hopes, and then our fears—” (Shelley, 2020) finally death claims all. If considered in Freudian terms, a decrease in the pleasure, and by extension lessening of the life instinct results in death, which is beautifully expressed by the poet and in line with the conceptualization of death drive.

In “To William Shelley” the poetic persona, Shelley himself, could be argued to be in a state of mourning the death of his little boy, when the poem is read through the lens of Freud's concept of melancholy. “To William Shelley” is a poem of two stanzas, and it was published by Mary Shelley in *Posthumous Poems*, 1824. The poem begins with an apostrophe, “My lost William” and expresses his and his wife's sadness on the death of their beloved son, “if a thing divine/ Like thee can die, thy funeral shrine / Is thy mother's grief and mine” (Shelley, 2020). After stating his surprise in the death of the boy, he imagines his son as a deity residing in a shrine made up of his parents' grief. In the second stanza, he consoles himself thinking that the soul of his boy is felt in the nature, nourishing the elements of nature:

Where art thou, my gentle child?
Let me think thy spirit feeds,
With its life intense and mild,
The love of living leaves and weeds. (Shelley, 2020)

In this poem, the loss object after which the feelings of melancholy arise is William and it is for sure that the father is attached to the boy with the bond of love, and the grief felt after the loss is also clearly expressed. When this poem is interpreted from a Neoplatonic perspective, Shelley the father, seems to succumb to the idea that corporeal death of his boy let him to reach the everlasting realm of the One.

Written in the aftermath of his wife Harriet's suicide and his daughter Clara's death, “Stanzas Written in Dejection, near Naples” (1818) could be read as a poem expressing the melancholy of the poet. The poem also reflects Shelley's mind, which is plagued by his own ill health, too. A bright morning and a peaceful atmosphere are described with vivid visual imagery in the first stanza. Saying that “I sit upon the sands alone,” (Shelley, 1993, p. 673) he emphasizes the solitariness of his state, and seems to enjoy the view nonetheless. The peaceful atmosphere does not prevail in the third stanza, and the volta is marked by the word “alas”:

Alas! I have nor hope nor health,
Nor peace within nor calm around,
Nor that content surpassing wealth

...

Nor fame, nor power, nor love, nor leisure. (Shelley, 1993, p. 673)

His life is full of negation, and he seems to have lost his interest in the outside world. He summarizes his situation at the time of writing the poem; he does not have any hopes for the future, his health is in poor condition, he is in debt, and his poetry is not well-acclaimed, all of which contribute to his state of melancholia. The symptoms of melancholy such as painful dejection, abrogation of interest in the outside world, and loss of the capacity to love could be identified in the lines above. The fourth stanza starts with the voicing of “despair” which is so unbearable that he wants to die and continues with expressions about the lethargic and passive state of himself:

I could lie down like a tired child,
And weep away the life of care
Which I have borne and yet must bear,
Till death like sleep might steal on me, (Shelley, 1993, p. 673)

Likening himself to an exhausted child who wants to cry so much so that he would not care for anything in life, he expresses his wish to die, which is the expression of his death wish and which could also be considered delusional expectation of punishment, one of the symptoms of melancholy as stated by Freud. Another symptom that could be identified based on the lines above is “inhibition of all activity” (Freud, 1917, p. 244) for the poet wants to lie down passively. It could even be argued that he prefigures his own death in this stanza, with an emphasis on the waves coming through his body. Shelley and his friend Edward Williams were drowned in 1822, in Lerici, Italy when the storm overturned their boat. The similarity in the way he imagines his death in poetry and the way he dies in reality is striking. In the concluding stanza of the poem, the poet compares himself with the sunny day and tells that people “might lament—for I am one / Whom men love not” (Shelley, 1993, p. 673) as opposed to the glorious day which will remain in memories. With these lines, he expresses his sadness that he is not a popular figure in England because of his uncompromising and liberal idealism. What is expressed here is a manifestation of melancholy; for the subject may feel a “a lowering of the self-regarding feelings to a degree that finds utterance in self-reproaches and self-revilings” (Freud, 1917, p. 244). Mary Shelley was witness to Shelley's melancholy, and writes about those times as “his thoughts, shadowed by illness, became gloomy, and then he escaped to solitude, and...poured forth morbid but too natural bursts of discontent and sadness” (qtd. in Worthen, 2019, p 226). Drawing on a close reading of the poem and the words of Mary, it could be put forth that this poem is an outburst of his genuine feelings. Through the deaths of the people he loves, he confronts the idea of his own death.

Shelley's poems “Ode to the West Wind,” “To Night,” and “O world! O life! O time!” display the triumph of the poet's death drive over his life-drive. The first one just mentions the decreasing pleasure, and depicts the poet as willing to return to the inanimate state. The second one shows the poet as waiting for the death to come, and the last one expresses the poet's conscious desire to embrace death. The dates of composition and publication of the poems are also suggestive in terms of the poet's sense of his approaching death in 1822: “Ode to the West Wind” was written in 1819; “No Night” was written in 1820, and “O world! O life! O time!” probably written shortly before his death and it was published posthumously in 1824.

In "Ode to the West Wind," the poet's reference point is the west wind which is unlocatable, and is described as "unseen presence" (Shelley, 1993, p. 676), which is similar to the One as the source of everything in Neoplatonic understanding. Its mysterious condition of being undetectable attracts the poet who probably has lost his inspiration and pleasure in the word, and who probably feels a decrease in life instincts. Among the binaries mentioned by the poet is life and death. These concepts along with other binaries such as Autumn and Spring are juxtaposed and represented as symbolizing the hectic life and its counterpart dull death. In the first canto of the five-canto poem, spring is cherished as a life-giving force to the "winged seeds" (Shelley, 1993, p. 676). After recounting the influence of the wind on the earth, the poetic persona mentions the influence of the wind on the sky. The wind directs the angels of rain and lightning, and sings a dirge for the dying year. The second canto of the poem ends with a pessimistic prophecy which reflects the interior world of the poet: "black rain, and fire, and hail will burst" (Shelley, 1993, p. 677). In the third part, the water is mentioned as being affected by the wind; it wakes the Mediterranean. Although the seas rule over their immediate surroundings, when they hear the wind, they "grow grey with fear/ And tremble and despoil themselves" (Shelley, 1993, p. 677). The west wind is depicted as the most powerful of all the mentioned natural phenomena and elements, very similar to the concept of the One as the highest divinity in Neoplatonist thought.

Having explained the features of the wind, the poet goes on directly with his own desires and expectations in the fourth canto. He opts for being a dead leaf, a swift cloud, or a wave to share the strength of the uncontrollable wind which is the determining force in their directions or actions. Shelley makes use of sensuous identification; he identifies himself with the dead leaves, clouds, and waves which are depicted originally as passive and inanimate but activated and turned into animate beings by the wind. He seems to have an instinctive understanding of the wind and the other natural elements. He pleads the wind: "make me thy lyre" (Shelley, 1993, p. 678), which alludes to Samuel Taylor Coleridge's poem "Eolian Harp" and connotes the Eolian lyre, a significant symbol of poetic inspiration for the Romantic poets. The poet faces the problem of finding inspiration, as well as trying to find a way to maintain or retain his fading powers. In the following lines, he clearly expresses his dissatisfaction with his life, which could be considered in parallel with the symptom of melancholy "a lowering of the self-regarding feelings" (Freud, 1917, p. 244) and his wish for returning to the inanimate state, since he craves for being led by the wind like the other passive things he names:

Oh! lift me as a wave, a leaf, a cloud!
I fall upon the thorns of life! I bleed!
A heavy weight of hours has chained and bowed
One too like thee: tameless, and swift, and proud. (Shelley, 1993, p. 678)

The hardships in his life seem to have strengthened his sense of melancholy. In the last lines, he refers to "a heavy weight of" time, experience, and mortality that claim him; in other words, he comes to realize the fact that death is approaching. In his youth, he was also tameless, swift, and proud just like the west wind. Thus, in the last part of the poem, he likens himself to a tree whose leaves are falling, which is an indication of his readiness to be passive like a tree and to return to the inanimate state. He wants to be one with the wind: "Be thou, Spirit fierce,/ My spirit! Be thou me, impetuous one!" (Shelley, 1993, p. 678). Being aware of his diminishing pleasure in this mundane world, he yearns for uniting with the west wind, which could be taken as the symbol of the One. Yet, the wind's cooperation is required; therefore, he addresses to the wind: "Drive my dead thoughts over the universe" (Shelley, 1993, p. 678). He desires to get rid of the dead thoughts so that he could better reach to the inanimate state. He also wishes "the incantation of this verse" to be spread over the universe, he wants to leave a legacy behind. The

poem finishes with a question addressed to the wind: "If Winter comes, can Spring be far behind?" (Shelley, 1993, p. 678). After the season of the winds in Autumn, Winter comes, which is harbinger of Spring when Autumn winds would cease, which gives hope to the poet, who identifies himself with the wind, about his returning to the inanimate state.

The state of displeasure and dissatisfaction with the life goes a step further in "To Night" in which the poet voices his readiness to return to the inanimate state. The poetic persona is represented as waiting for the death to come in this poem. The persona calls for the Night and wants it to come swiftly. Like "Ode to the West Wind," this poem also explains a preference of the poet by referring to the binary oppositions such as western and eastern, joy and fear, terrible and dear, Night and Day, and death and life. Unlike "Ode to the West Wind," the poet favours one leg of the binary over the other in this poem, "Thou wovest dreams of joy and fear/ Which make thee terrible and dear" (Shelley, 1993, p. 713). The spirit of the night consists of binaries, and according to the poet, contains dreams of both joy and fear which makes the night both terrible and dear. Paradoxical words are used to define night, which shows the poet's uncertainty about it. The second stanza is indeed parallel with "Ode to the West Wind," for it wants the night to "wander o'er city, and sea, and land" (Shelley, 1993, p. 713). Shelley depicted the effects of the west wind on the earth, sky, and sea in the previous poem, and again the spirit of the night is required to wander in a similar manner. Actually, the poet's preference of the Night over the Day is made clear in the second stanza by ordering the Night "Blind with thine hair the eyes of Day" and "Come, long-sought!" (Shelley, 1993, p. 714). As he does in "Ode to the West Wind," the poet proceeds with his own experience and feelings regarding the subject of the poem: "When I arose and saw the dawn,/ I sighed for thee" (Shelley, 1993, p. 714). Day is an unwanted and "unloved guest" for the poet, as he waits for the Night to come and unite with him. While he waits for the Night, its "brother Death came, and cried,/ Wouldst thou me?" (Shelley, 1993, p. 714). There is no answer provided to the question of death, but when the sweet child of the Night, sleep repeats the same question the answer is granted: "No, not thee!" (Shelley, 1993, p. 714). In the last stanza comes the core of the poem: the poet expounds on the idea of death which will come "Soon, too soon" (Shelley, 1993, p. 714). His feeling of enthusiasm about the coming of the night is indicated by the frequent usage of the exclamation mark throughout the poem. Although he says that he will not want the blessing of sleep, he summons the night which is referred as death's closest kin: his brother: "Swift be thine approaching flight,/ Come soon, soon!" (Shelley, 1993, p. 714). Bored with the day and having consumed the joys of life, and thereby the pleasures of life, the poetic persona wishes the death to come and take him, making his death drive manifest and discreetly voicing his desire to reunite with the One.

In the last poem to be discussed, namely in "O world! O life! O time!" the death drive of the poet becomes more apparent, since direct address to the ending life span and approaching death is given: "O world! O life! O time!/ On whose last steps I climb" (Shelley, 1993, p. 715), life is likened to a set of stairs and the poet envisages himself being on the last steps of it. He seems to be aware that there is not much time left for him to exist in the world, hence he replies his question of "When will return the glory of your prime?" as "No more -- Oh, never more!" (Shelley, 1993, p. 715). Now that he acknowledges the fact that he will never return to the days he has had pleasure in living, he both laments for the forlorn days, and embraces the death:

Out of the day and night
A joy has taken flight;
Fresh spring, and summer, and winter hoar,
Move my faint heart with grief, but with delight
No more -- Oh, never more! (Shelley, 1993, p. 715)

He could find the Joy neither in Day nor at Night, the seasons are depicted as having turned into grey with old age. Grief and pain fill his weak heart rather than the delight and pleasure of life, and the poet knows that he will be unable to experience them again in the same manner. He welcomes death, for he is aware of the fact that all animate beings must die one day, for death is a part of being human. As Liran Razinsky maintains,

The death drive . . . is a drive inside that has death as its goal. In "The Theme of the Three Caskets," Freud (1913b) states this directly: Pretending to choose death is a defense against it, a reversal of the bitter truth that we have no control over it and no choice but to meet it. (2013, p. 141)

The poet seems to accept death in a solemn manner in "To Night" and "O world! O life! O time!". This favorable reception of death could be interpreted as his realization that he has no choice but to embrace it, or as his willingness to return to the One.

Conclusion

Like the other Romantic poets, Shelley also expresses his deep emotions in his poems, and a careful close reading of his poems reveals that he is eager to die, which could be because of his death drive, this melancholic mood, or his willingness to reunite with the One. In the selected poems of Shelley, analyzed in this paper, Shelley's approach to death and his tendency to choose death over life could be observed. While his poems "Death" and "On Death" display his acceptance of death and even his willingness to embrace it, they also exhibit his Neoplatonic understanding of death. He is surrounded by death and grief for his beloved ones, and the pain remains long after the dead ones leave the world. The poems "To William Shelley" and "Stanzas Written in Dejection, near Naples" abound with his emotional response to the loss of his loved ones. The symptoms of melancholy as enumerated by Freud could be identified in between the lines of these poems. As a result of losing the beloved ones in his life, he is mourning their loss and because of losing his life instinct, joy, and pleasure, he sometimes identifies himself with passive objects such as the wind, leaves, clouds, seas, and the night by way of sensuous identification in "Ode to the West Wind". Since he is aware of his diminishing life instincts, he consciously calls the night in "To Night". His preference of the night over the day, and refusal of sleep instead of embracing the night, the symbol of death, are the clues of his wish to return to inanimate state. In "O world! O life! O time!" he laments for his passing years, and seems to be aware of the approaching death and chooses to welcome it as a human being with the ultimate goal of dying. In other words, these poems of Shelley illustrate the process of his mourning and melancholy, and then his coming to terms with the idea of death, and manifest his death drive.

Briefly, the selected autobiographical poems by Shelley reveal his Neoplatonic understanding, his experience with the loss of his loved ones and gradual acceptance of death, ultimately demonstrating his death drive, while also showcasing his genuine emotions. Shelley's early experiences with death inspired much of his literary work, as he sought to explore and make sense of the complex emotions and contemplations that it elicited. Within the frame of Neoplatonism, his poetry illustrates that he embraced death eagerly because of his wish to reunite with the One. It could also be argued that Shelley's exploration of death in his autobiographical poems reveals a deeper understanding of the human condition and the inevitability of mortality.

References

- Abrams, M. H. (Gen. Ed.). (1993). *The Norton anthology of English literature* (Vol. 2). Norton.
- Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. In J. Strachey (Ed.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (pp. 243-258). The Hogarth Press.
- Freud, S. (1922). *Beyond the pleasure principle*. The Hogarth Press.

- Godwin, W. (1793) *An enquiry concerning political justice, and its influence on general virtue and happiness, vol. 1*. G.G.J. and J. Robinson. http://files.libertyfund.org/files/90/0164-01_Bk.pdf
- Hewitt, B. (2020). Shelley and the death drive: Romanticism, politics, psychoanalysis. *Textual Practice*, 35(5), 729–746. <https://doi.org/10.1080/0950236X.2020.1733065>
- Hirsch, B. A. (1978). “A want of that true theory”: “Julian and Maddalo” as dramatic monologue. *Studies in Romanticism*, 17(1), 13–34. <https://doi.org/10.2307/25600112>
- Kastenbaum, R. (2003). *MacMillan encyclopaedia of death and dying*. MacMillan Reference.
- Kurtz, B. P. (1933). *The pursuit of death: A study of Shelley's poetry*. Oxford University Press.
- O'Neill, M., Howe, A., & Callaghan, M. (2013). *Oxford handbook of Percy Bysshe Shelley*. Oxford University Press.
- Pecino, J. M.V. (2014). The Neoplatonic tradition on the English Romantic poetry, 1757-1850. In J. M. Z. Calvo (Ed.), *Neoplatonic questions* (pp. 149-162). Logos.
- Radden, J. (2000). *The nature of melancholy: from Aristotle to Kristeva*. New York: Oxford University Press.
- Razinsky, L. (2013) *Freud, psychoanalysis and death*. Cambridge University Press.
- Reiman, D. (1969). *Percy Bysshe Shelley*. Macmillan Press.
- Schiesari, J. (1992). *The gendering of melancholia: Feminism, psychoanalysis, and the symbolics of loss in Renaissance literature*. Cornell University Press.
- Shelley, P. B. (1993). Ode to the west wind. In Abrams, M. H. (Gen. ed.), *The Norton anthology of English literature*. (6th ed., Vol. 2., pp. 676-678). Norton.
- Shelley, P. B. (1993). O world! O life! O time! In Abrams, M. H. (Gen. ed.), *The Norton anthology of English literature*. (6th ed., Vol. 2., p. 715). Norton.
- Shelley, P. B. (1993). Stanzas written in dejection, near Naples. In Abrams, M. H. (Gen. ed.), *The Norton anthology of English literature*. (6th ed., Vol. 2., pp. 672-73). Norton.
- Shelley, P. B. (1993). Tonight. In Abrams, M. H. (Gen. ed.), *The Norton anthology of English literature*. (6th ed., Vol. 2., pp. 713-14). Norton.
- Shelley, P. B. (2012). On death. In Fraistat, N., & Reiman, D. H. (Eds.), *The complete poetry of Percy Bysshe Shelley* (Vol. 3., pp. 36-37). Johns Hopkins University Press.
- Shelley, P. B. (2020). To William Shelley. <https://www.infoplease.com/primary-sources/poetry/percy-bysshe-shelley/complete-poetical-works-percy-bysshe-shelley-212>
- Shelley, P. B. (2020). Death. <https://www.infoplease.com/primary-sources/poetry/percy-bysshe-shelley/complete-poetical-works-percy-bysshe-shelley-262#:~:text=Published%20by%20Mrs.,%22Posthumous%20Poems%22%2C%201824.>
- Thurschwell, P. (2000). *Sigmund Freud*. Routledge.
- Ulmer, W. A. (1993). “Adonais” and the death of poetry. *Studies in Romanticism*, 32(3), 425–451. <https://doi.org/10.2307/25601022>
- Worthen, J. (2019). *The life of Percy Bysshe Shelley: A critical biography*. Wiley-Blackwell.

Bekir GÖKPINAR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir-TÜRKİYE
Bandırma Onyediy Eylül University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Balıkesir-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-1017-6037
bgokpinar@gmail.com

Teke Mutasarrıfı Konakçı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri ve Emvâl-i Metrûkesi (1719)

Öz

XVIII. yüzyıl, Osmanlı devlet düzeninin önemli ölçüde değiştiği ve Anadolu'da eşkıyalık hareketlerinin yoğun ve yaygın olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu hareketler devletin malî ve toplumsal nizamını sarsmıştır. Anadolu'da eşkıyalığın yoğun yaşandığı bölgelerden biri de Teke sancağıdır. XVIII. yüzyıl başlarında Teke sancağında eşkıyalık olarak ev basma, adam katletme, soygun yapma, yol kesme, vergilerin toplanmasına mani olma, ahalden haksız yere zorla para alma, kadınları zorla kaçırma, zirâî ürünlere zarar verme gibi emniyet ve asayiş tehdit eden çok çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Bunları yapanlar arasında aşiretler, konar-göçer taifeleri, devlet görevlileri, görevden alınan valilerin kapı halkı, firari askerler, mecburi iskân ve sürgüne tabi tutulan gruplar ve cemaatler olduğu görülmektedir. Devlet halkın asayişini temin için eşkiyayı yakalayıp Antalya kalesi başta Limni, Sakız ve Rodos gibi yakın adalarda kalebind etme yoluna gittiği gibi kimilerini de İçel, Adana, Şam ve Kıbrıs adasına sürgüne göndermiştir.

XVIII. yüzyıl başlarında Teke sancağında eşkiya ile mücadele görevi ifa edenlerden biri Teke Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa'dır. Hasan Paşa'nın Teke yöresinde ahalinin emniyet ve asayişini sağlama yolunda önemli gayretleri görülmüştür. Hasan Paşa, Teke mutasarrıflığından ayrıldıktan sonra kendi halinde yaşamayı tercih etmiş ve 1719 yılında vefat etmiştir. Paşa'nın vefatı ile birlikte devlet terekesini müsadere ettirerek satışa çıkarmıştır.

Bu çalışmada Teke mutasarrıfı Hasan Paşa'nın eşkiya ile olan mücadelesi ve vefatı ile birlikte müsadere edilen terekesinden yola çıkılarak servetinin değeri ve çeşitliliği üzerinde değerlendirilmesi yapılacaktır. Çalışmamızın temel kaynağını Osmanlı Arşivinde mevcut defter ve belgeler oluşturmaktadır. Döneme ait kronik ve araştırma-inceleme eserlerinden de istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Paşa, Teke sancağı, Mutasarrıf, Eşkiya, Muhallefat.

Teke Governor (Mutasarrıfı) Konakçı Hasan Pasha's Activities and Inheritance (1719)

Abstract

The eighteenth century was an era in which the Ottoman state order altered significantly and banditry movements in Anatolia were intense and widespread. These movements shook the financial and social order of the state. One of the regions in Anatolia where banditry was intense was the Sancak of Teke. In the early eighteenth century, banditry in Teke Sancak included a wide variety of incidents such as house raiding, slaying, robbery, road blocking, obstructing the collection of taxes, extorting money from the inhabitants, abducting women, damaging agricultural products, which threatened security and public order. It is observed that the perpetrators of these incidents were tribes, nomadic groups, state officials, households of dismissed governors, fugitive soldiers, groups and communities subjected to forced resettlement and exile. In order to ensure public order, the state captured the bandits and imprisoned them in Antalya Castle and in nearby islands such as Lemnos, Chios and Rhodes, and sent some of them into exile in İçel, Adana, Damascus and Cyprus.

At the beginning of the eighteenth century, one of those who carried out the task of fighting against bandits in the Teke Sancak was Hasan Pasha, the Mutasarrıf of Teke Sancak. Hasan Pasha made significant efforts to ensure the security and public order of the people in the Teke Region. Hasan Pasha preferred to live alone and died in 1719. Upon his death, the state confiscated his estate and put it up for sale.

In this paper, the value and diversity of the wealth of Hasan Pasha, the governor (mutasarrıf) of Teke, will be evaluated based on his struggle with the bandits and his confiscated property upon his death. The main source of our paper is the books and documents available in the Ottoman Archives. Chronicles and research-study works of the period will also be used.

Keywords: Hasan Pasha, Sanjak of Teke, Governor (Mutasarrıf), Bandit, Inheritance.

Giriş

XVIII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için mevcut klasik kurumlarının değişim ve dönüşüm çağına girdiği genel kabul gören bir durumdur. Bu yüzyılda devlet idarî, malî, askerî ve ictimâî alanlarda büyük değişim süreci içine girmişti. Tabii bütün bunlar kendiliğinden veya kısa sürede ortaya çıkmış değildi. XVI. yüzyılın sonundan itibaren başta malî durumun zayıflaması, askerî sınıfların eski disiplin ve gücünü kaybetmesi, devletin tabii sınırlarına ulaşması ve geniş imparatorluğun idaresi için bürokratik ve askerî kadroların sürekli artması bunun ilk akla gelen sebepleri arasında sayılabilir. Hatta XVII. yüzyıl başında veraset sisteminin değişmesi ve Osmanlı payitahtında yönetimde farklı güç odaklarının etkin hale gelmesi ve padişahın mutlak iktidarının paylaşılması da yukarıdaki sayılan sebepler kadar önemli olduğu söylenebilir. İmparatorluğun merkezdeki bürokratik yapısı yanında taşra yönetimi de bu değişimden etkilenmişti. Taşrada yeni uygulamalar ve kadrolar ortaya çıkmıştı. Tımarlı sipahinin savaşlarda yavaş yavaş etkisi azalırken vali ya da beylerbeylerin kapı kullarının sayısı artmış, tımar sistemi yerine önce malikâne sistemi yaygınlaşmış ve daha sonra bunu “kayd-ı hayat” şartıyla tasarruf etme ve nihayet büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkması takip etmişti. Malî sistemde de devletin nakit paraya ihtiyacının artması sebebiyle birçok hizmette “bedel” uygulaması yaygınlaşmış ve bu da vergilerin nakit olarak tahsili usulüne geçilmesine zemin hazırlamıştı.

İşte XVII. yüzyıldan itibaren devletin yaşadığı sosyo-ekonomik değişimlerin bir sonucu olarak taşra yönetimlerinde sancakbeyi ve vali/beylerbeyilerden başka mutasarrıflar tayin edilmeye başlanmıştı. Hatta sadece bununla iktifa edilmemiş mütesellim, muhassıl, voyvoda ve ayân gibi yeni yönetim silsilesi tezahür etmişti. Özellikle merkezdeki vezir sayısının artması sonucu sancaklar arpalık usulü ile vezir ya da vezir unvanlı valilerin tasarrufuna verilmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyılda eyalet ve sancaklar mirî mukataa haline getirilerek iltizam yoluyla veya arpalık ve malikâne uygulaması iyice yaygınlaştırılmıştı (Öreñç, 2020, s. 377). Paşa unvana sahip vezirlerin çoğalması, bunlara tevcih edilecek kâfi miktarda idarî birim ve gelir biriminin olmaması sancakların “ber-vechi arpalık” şeklinde tevcihi ile ancak bir çözüm bulunabilmişti. Bu durum eyalet yöneticilerinin yetkilerinin sınırlanmasına da sebep olabiliyordu (Akyüz, 2008, s. 23-24). Genellikle bir ya da birkaç sancağı kapsayan arpalıklar yüksek dereceli idarecilere ve vezirlere azil veya emekli edildikleri, savaşta ve asayişî teminde yararlılık gösterdikleri, bir yerin ya da kalenin muhafaza ve tamiri ile görevlendirildiklerinde verilirdi (Gökbilgin, 1978, s. 594-595; Baltacı, 1991, s. 392).

Osmanlı arşiv kayıtları incelendiğinde XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başından itibaren sancak yöneticileri için çoğunlukla mutasarrıf tabiri kullanılmaya başlandığı görülür. Sancaklara mutasarrıfların tayini yukarıda sayılan zorunlu durumlardan ortaya çıkmıştı. Sancaklardaki paşa rütbeli mutasarrıflar ayı zamanda sancağın tasarruf edeniydi. Sancaklarda mutasarrıflığın yaygınlaşması iktisadî hüviyet durumundan kaynaklanmıştı. Artık eyalet ve sancakların mirî mukataa, arpalık veya malikâne olarak tevcih edilmeye başlanması, has sisteminin tedricen kaldırılması buraların askerî öneminin azaldığı devlet nezdinde daha çok iktisadî bakımdan değerlendirildiğini göstermektedir. Netice itibarıyla XVIII. yüzyılın başlarından itibaren klasik sancaklar yaygın olarak paşalar tarafından yönetilmeye başlanmış ve artık mutasarrıf tabiri de iyice yerleşmeye başlamıştı (Kılıç, 2000, s. 451-452). Beylerbeyi ve sancakbeylerinin çoğu önceki yüzyıllarda olduğu gibi kendi sancaklarında ikamet etmezler, İstanbul'da, cephelerde veya kale muhafızlığı gibi başkaca görevlerde bulunurlardı (Özkaya, 1970, s. 371).

Bahsi geçen dönemde devlet yönetiminin taşradaki beklenmeyen tutumlar karşısında dikkatini çevirdiği Teke'de de Mutasarrıf Konakçı Hasan Paşa'nın bürokrasideki görevleri ve faaliyetleri hayrete şayandır. Özellikle Teke sancağının mutasarrıfı olarak tayininden sonra burada eşkiyanın yoğun olduğu ve aşiretlerin asayişî tehdit ettiği bir dönemde devlet bu olayları teskin için kendisine önemli görevler vermişti. Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla daha sonra kendi isteği ile Afyonkarahisar Sincanlı kazasına çekilmiş ve hayatının geri kalan kısmını burada geçirmişti.

Konakçı Hasan Paşa'nın 1719 yılında burada vefatı ile birlikte mallarının müsadere süreci başlatılmıştı. Çalışmamızda Hasan Paşa'nın mallarının müsadere süreci, mallarının miktarı, çeşitliliği ve satışından elde edilen hasılat ve bunun hazineye gelir olarak intikali ele alınmış ve bunlarla ilgili bazı analizler yapılmıştır.

1. Teke Mutasarrıfı Konakçı Hasan Paşa ve Faaliyetleri

Teke Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Yaptığımız karşılaştırmalı tahlillerde Mehmed Süreyya'nın Sicilli Osmanî'de zikrettiği "Koca Hasan Paşa"nın konumunu teşkil eden Teke mutasarrıfı olması muhtemel gibi gözükmektedir. Hasan Paşa'nın Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın kethüdası olarak Azak'ın Ruslar tarafından ikinci defa işgali (1696) sırasında görev alması ilk faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın Azak kalesi yardımına gitmeyip firarı üzerine Erzurum Valisi Ahmed Paşa ile birlikte kaleye bir miktar asker sevk etmek istenmiş ancak bunlar Rus muhasarasını aşır kaleye ulaşamamışlardı (Râşid, 2013, s. 531-532). Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasan Paşa, Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın kethüdalığı görevini ifa ederken beylerbeyi unvanı ile Basra valiliğine tayin olunmuştu (16 Zâ. 1109/26 Mayıs 1698). (Nusretname, 2018, s. 480). Bundan sonra Bursa muhafızı, vezir unvanı ile Bosna valisi, yeniçeri ağası (1106), sonra Kastamonu, Basra, Anadolu (1122/1710), Van (1124/1712) ve Niğbolu (1125/1713) ve son olarak Karaman valisi olduğu (1126/1714) anlaşılmaktadır (Mehmed Süreyya, 1996, s. 641). Paşa'nın Teke mutasarrıfı ve Valide Sultan'a konakçı olması bir arada ele alındığında bu bilgilerin örtüştüğü ve Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın kethüdasının aynı kişi olduğunu teyit etmektedir. Nitekim Koca Hasan Paşa, 10 Kasım 1713 (21 Şevval 1125) tarihinde Rumeli beylerbeyliği payesiyle Teke mutasarrıflığına tayin olunmuştu. Paşa'nın, daha önce beylerbeyi unvanı da mevcut olup, kendisine hilat olarak "çuka feraceye kaplı sırt semmur kürk" giydirilmişti (BOA. A.RSK. 1551/17; Göynüklü, 2020, s. 145). Rus seferi dönüşü III. Ahmed uzun süre ikamet ettiği Edirne'den İstanbul'a dönerken Teke Mutasarrıfı Koca Hasan Paşa, Hafsa menziline valide sultana konakçı tayin olunmuştu (6 Zâ. 1125/24 Kasım 1713). Ordu 14 Aralık'ta İstanbul'a dahil olmuş ve arz odasında veziriazam ve şeyhülislama hediyeler takdim edilirken Valide Sultan konakçısı Koca Hasan Paşa'ya da harem kapısı önünde samur erkan kürk ile beş kese akçe ihsan edilmişti (Nusretname, 2018, s. 983-984). Koca Hasan Paşa, Teke mutasarrıfı olarak uzun süre görev yapmadan 6 Nisan 1714 (21 Râ. 1126) tarihinde Karaman eyaletine tayin edilmişti (Nusretname, 2018, s. 992). Bu tarihten sonra kayıtlarda Paşa'nın herhangi bir görevi görünmediği, muhallefatındaki bilgilerden yola çıkarak muhtemelen yaşlılığı nedeniyle Afyon-Sincanlı'ya yerleştiği söylenebilir.

Hasan Paşa'nın Teke mutasarrıfı olduğu sırada yaptığı faaliyetler ve kendisine tevdi edilen görevler daha çok eşkıyalık ile alakalıdır. Öncelikle Teke sancağı ve bulunduğu coğrafya hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Osmanlı kaynaklarında çoğunlukla Teke olarak geçen Teke-ili sancağı doğuda Köprüçay, batısında Eşençayı ve kuzeyinde Göller yöresi güneyi Kestel gölüne kadar uzanmakta olup sancak toprakları çoğunlukla kıyıları hariç dağlıktır. Teke sancağı, II. Murad zamanında Osmanlı topraklarına dahil olması ile birlikte aynı zamanda şehzade sancağı haline getirilmişti. Teke sancağı XVI. yüzyıl başlarında Antalya, Elmalı, Kalkanlı, Kaharısar-ı Teke (Serik) ve Kaş kazaları ile Antalya, Bağovası, Elmalı, İğdir, İstanos (Korkuteli), Kalkanlı, Karahısar-ı Teke, Kaş, Kürt, Muslu ve Mürekkekgözü nahiyelerinden teşekkül ediyordu. XVI. yüzyılın sonlarında ise Kızılkaya, Finike ve Germeği de Teke sancağının kazaları arasına dahil olmuştur. Söz konusu idarî teşkilat XIX. yüzyıla kadar değişmemişti (Çelik, 2011, s. 344-345).

Teke sancağı ile alakalı başka bir husus da buranın nüfus yapısıdır. Teke sancağı dağlık olması sebebiyle aşiretlerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerden biridir. Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya gelen Yörük-Türkmen gruplarının büyük çoğunluğu Karaman-İçel-Teke-Hamid-Menteşe-Aydın ve Saruhan bölgelerine gelip yerleşmişlerdi. Bunların bir kısmı uzun yüzyıllar konar-göçer hayatlarını devam ettirdiği gibi bazıları da yerleşik hayata geçmişti. Menteşe-Saruhan ve

Karamanoğulları'nın zayıflamaları ve dağılmaları ile kimi Yörük grupları iskan amacıyla Teke-ili'ne gelmişlerdi. Teke sancağında çok sayıda Yörük-Türkmen cemaati yer almaktadır. Eğdir (Kemer), Karahisar-ı Teke (Serik), Antalya, İstanos (Korkuteli), Elmalı kazaları yörüklerin yaygın ve yoğun olduğu bölgelerdi (Karaca, 2006, s. 77-79).

Anadolu'da Yörük ve Türkmen grupları yaylak ve kışlaklarına giderken şehir ve köylerin tarla, bağ ve bahçelerine çok defa hasar veriyorlardı. Sık sık yer değiştirmeleri sebebiyle üzerlerine düşen vergileri vermiyorlar, kimi zaman bu konuda zabıtları ile ciddi ihtilaflara düşüyorlardı. Devlet bunları iskân ettiği yerlerden ayrılmamaları veya gittikleri yerden geri göndermek için büyük uğraş vermek durumunda kalıyordu. Bir kısım Türkmen ve Yörük grubunun iskân edildiği yerden ayrılıp köy köy gezerek halka zulüm ettikleri ve otlak resmini de vermedikleri oluyordu. Özellikle yer değiştirme sırasında yol üzerinde bulunan köylülerin mallarını gasp ve canlarına kast etmeleri önemli rahatsızlık konuları arasında geliyordu. Yörük ve Türkmen aşiretlerini iskân edildikleri yerlerden ya eşkıya ve zabıtlarının zulmünden veya başkaca sebeplerle ayrıldıktan sonra tekrar yerlerine gönderilmeleri hayli meşakkatli oluyordu. Aşiretlerin eşkıyalık ve kanunsuzluklarını önlemek için onları sabit bir yerde iskâna mecbur tutmak en iyi çözüm olarak gözükiyordu. Devletin zorla iskân ettiği mahalli beğenmeyen aşiretler asayiş ve denetimin zayıfladığı savaş ve yönetim zaafiyeti olduğu zamanlar eski yerlerine dönüyor, halkın can ve mal güvenliğini tehdide başlıyorlardı (Uluçay, 1944, s. 90-95).

Nitekim Teke sancağına mutasarrıf olan Hasan Paşa, kısa görev süresinde bölgede yoğun bir şekilde etkili olan ve kargaşa ortamı oluşturan eşkıya ile uğraşmak, bunları teskin ve tenkil etmek için görevlendirilmişti. Belgelere yansıdığı kadarıyla Hasan Paşa, özellikle 1714 yılının ilk yarısında söz konusu aşiret, cemaat ve devlet görevlilerinin reaya üzerinde yaptıkları faaliyetleri önlemek için yoğun gayret sarf etmişti. Bunlardan biri Teke sancağı Elmalı kazasında sakin Mortuna cemaatidir. Bunlar Molla Hüseyin, Topal Abdurrahman oğulları Ali, Abdülcilil, Mestan, Sivri İsmail ve Kundakçı önderliğinde etrafında olan 500 kadar tüfekli eşkıya ile birlikte Teke mütesellimi Hüseyin'in evini basarak 40 kadar adamını da katlederek mal ve eşyalarını gasp etmişlerdi. Bu arada ahaliden küçük çocukları da zorla kendi hizmetleri için almışlar, ayrıca yol kesip insanları katletmişlerdi. Yine Teke sancağında Yörükân-ı Serik mukataasına mutasarrıf olan Süleyman'ın çiftliğini basıp kethüdası olan Yusuf'u haksız yere öldürerek mal, eşya ve hayvanlarını almışlardı. Hatta bununla yetinmeyerek mutasarrıf Süleyman'ın Karahisar-ı Teke kazasında mutasarrıf olduğu malikânesi üzerine ev kurmuşlar, köy köy gezerek zorla zahire toplamışlar, devletin vergi toplamasına mani olmuşlar ve sonra Karahisar-ı Teke kazasına dönerek taşkınlıklar yapmaya devam etmişlerdi. Mortuna cemaatinin yaptığı eşkıyalık ve taşkınlıklarından etkilenen Antalya, Isparta ve Eğirdir kadıları durumu merkeze ayrı ayrı bildirmişlerdi. Nihayet Şeyhülislam Mahmud Efendi'den bu fiilleri işleyenlerin katli ile ilgili fetva alınarak fesat ve şekavet edenlerin yakalanması emredilmişti. Bu konuda Teke mutasarrıfı Hasan Paşa kapısı halkı ile kendisine Burdur, Hamid, Mentеше, Karahisar-ı Teke, Kızılhisar, Eğirdir ve Kaş sancak ve kazalarından 1.300 tüfekli yanında Antalya, Karahisar-ı Teke, Germiye ve Manavgat kazalarının savaşmaya muktedir ricali ile beraber eşkıyayı yakalamak için görevlendirilmişlerdi. Hasan Paşa'dan, eşkıya ile savaş sırasında katledilenlerin başlarını İstanbul'a göndermeleri, diri olarak ele geçirilenleri ise Antalya kalesine hapsedmesi emredilmişti (BOA, MD. 120, s. 96-97).

Bunun üzerine Hasan Paşa, yaklaşık 8 aydan beri fesat ve şekavet üzere olup ve ahaliden haksız yere yüzer-iki yüzer kuruş toplayan Molla Hüseyin ve 500 civarı adamı üzerine yürüyerek yapılan üç saatlik savaştan sonra hezimete uğratmışlardı. Bunlardan 16 neferi savaş sırasında katledilmiş ve verilen emir gereği kesik başları İstanbul'a gönderilmişti. Molla Hüseyin'in kardeşi Molla Ahmed ve babası Abdülkerim dahil 51 kişi diri olarak ele geçirilmiş ve Antalya kalesi zindanına hapsedilmişti. Bunların da isimlerinin bir deftere yazılarak İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Olayları takip etmek üzere İstanbul'dan mübaşir İnce Kara Mustafa gönderilmişti. Eşkıyanın bu tür fiilleri işleyenlerin katledilmesi ile ilgili fetva gereğince bizzat mübaşir tarafından

Antalya hapisanesinde olan 51 kişi oradan çıkarılarak katledilmesi emredilmişti (BOA. MD. 120, s. 141). Mübaşir İnce Kara Mustafa'nın raporuna göre Antalya kalesi zindanında hapsolunan eşkiyadan 7 neferi ölmüş, 41 neferinin cezaları infaz olunmuş, Antalya'lı Osman, Macun köyünden Durmuş ve Finike kazasından Ömer eşkiya yanına kerhen vardıkları anlaşıldığından bunların zindanda bırakıldığı bildirilmişti. Bunun üzerine söz konusu üç kişinin Molla Hüseyin'in adamlarından olmadığı için zindandan çıkarılması ve salıverilmesi istenmişti. Ancak henüz yakalanamayan eşkiya reisi Molla Hüseyin'in para, emlak, eşya, akarı ve malları her neyi varsa mübaşir tarafından araştırılıp el konularak İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti. Hatta bunlara el konulduktan sonra gizlediği her ne varsa ortaya çıkanları dahi tamamının satılması istenmişti (BOA. MD. 120, s. 186). Bundan kısa süre sonra eşkiya reisi Molla Hüseyin'in yeniden ortaya çıkararak fesat ve şekâvete başladığı, Teke sancağında etrafına adamlar toplamaya başladığı haber alınmıştı. Bunun üzerine Teke mütesellimine yeni bir ferman gönderilerek yarar, genç, savaşa kudreti olan adamlar ile birlikte Molla Hüseyin'in yakalanıp idam edilmesi emredilmişti (BOA. MD. 120, s. 211).

Teke Mutasarrıfı Hasan Paşa zamanında görülen diğer bir olay da Şam valisi ve emirül-haccı olan Nasuh Paşa'nın katli ile etrafında bulunan bazı kişilerin Antalya, Hamid, Menteşe ve Saruhan taraflarına gelme ihtimaline karşı tedbir alınmasıdır. Bilindiği gibi Nasuh Paşa, seferde gösterdiği kahramanlıktan dolayı Aydın vilayetine "Paşa" rütbesi ile muhassıl tayin edilmişti. Aydın, Hamid ve Teke taraflarında ortaya çıkan eşkiya valî, mütesellim ve muhassılların vergi tahsiline mani oluyorlardı. Nasuh Paşa, vergi tahsiline mani olan eşkiya önderlerini büyük bir ustalıklarla ortadan kaldırmıştı. Bunun üzerine kendisine Hamid, Menteşe ve Saruhan muhassıllığı da verilmişti. Bir müddetten beri Şam taraflarında ortaya çıkan eşkiya hac kervanlarını soymakta ve bölgede asayiş önemli ölçüde yok olmuş ve kaos hakim olmuştu. Aydın'daki icraatları ile bütün asileri sindirmiş olan Nasuh Paşa, Aydın muhassıllığı uhdesinde kalmak üzere 1120 (1708-1709) tarihinde emirülhac tayin edilmiş ve kısa zamanda Şam civarında asayişini yeniden temin etmişti. Ancak Nasuh Paşa'nın devletten bitmek tükenmek bilmeyen talepleri, mutasarrıf bulunduğu eyaletlerde sürekli yeni sancak ve kazalar ilave ettirmesi, bunları akrabalarına dağıtması, ilave olarak Trablusşam, Sayda ve Beyrut'u istemesi ve verilmediği takdirde cebirle alacağını ihtiva eden mektuplar göndermesi üzerine devlet Topal Yusuf Paşa'yı Şam valisi üzerine göndermişti. Nasuh Paşa, Yusuf Paşa'ya mukavemete karar vermesine rağmen etrafındaki adamların dağılması ile kaçarken Şam yakınlarında atından düşmesi ile yakalanarak katledilmişti (Muharrem 1126/Ocak 1714) (Akalin, 1955, s. 201-204). Nitekim Nasuh Paşa'nın katlinden bir müddet sonra yanında bulunan eşkiya reislerinden 15-20 kadar bölükbaşı Şam tarafından ayrılıp daha önce görev yaptığı Aydın, Saruhan ve Menteşe taraflarına gelmeleri ihtimali olduğu bildirilmişti. Bunun üzerine Nasuh Paşa'nın yanından ayrılan bölükbaşılardan Teke sancağından geçerek Aydın, Saruhan ve Menteşe taraflarına ulaşabilecekleri, bu sebeple sancağında bulunan geçitleri, derbend ve boğazları gereği gibi tutarak geçişlerine mani olması hususunda Hasan Paşa'ya bir ferman gönderilmişti. Bu konuda sadece Hasan Paşa değil Alanya sancağı mutasarrıfı Seyyid Ahmed Paşa ve Hamid sancağı mütesellimi de ikaz edilmişti (BOA. MD. 120, s. 144).

Hasan Paşa'nın Teke mutasarrıfı iken Aydın muhassıl vekili Süleyman'ın tedibi işiyle de görevlendirilmişti. Osmanlı'da tımar sistemi eski özelliğini kaybederken oluşan boşlukları mukataa-iltizam sistemi almaya başlamıştı. Boş kalan veya havâss-ı hümayuna dönüştürülen tımarlar büyük mukataalar şeklinde iltizama vermeye başlanmıştı. Bunların bir kısmı çok büyüdüğü için uzaktan kontrol imkânı kalmıyor ve yeni bir sisteme ihtiyaç duyuyordu. Hasların önemli kısmı iltizama vermeye başlandı. Sancak içerisinde tımar sistemine bağlı tasarruflar üzerinde ve sadece eyalet valisine ayrılan bazı gelir kalemlerinde valinin sözü geçerken mirî mukataalar muhassıllar tarafından kontrol edilmeye başlanmıştı. İlk çıktığında muhassıl olmak için paşa rütbeli ve tercihen beylerbeyi payeli olmak zorunluluğu vardı. Bir eyaletin veya sancağın başkentteki muhasebe defterinde kayıtlı belirli vergilerini toplayıp zamanında hazineye ödemek şartıyla vezir veya beylerbeyine verilmesi usulüne "ber-vech-i muhassıllık" adı verilmektedir. Yani verginin tahsil ve tediyesinin doğrudan

doğruya idari amirin iltizamına verilmesidir (Demir & Çelik, 2016, s. 106-108). Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında bulunan bazı has ve mukataaların, iltizam bedellerinin sancakbeyleri tarafından gereğince toplanamaması, eşkıyalık ve ayânların bölgede etkisi sebebiyle devlet gelirlerinin azalması, mültezimlerin halka zulümleri ve merkezi otoritenin zayıflamasının sonucu olarak Aydın muhassıllığı teşekkül ettirilmişti. Aydın muhassıllığının dikkat çeken özelliği coğrafi ve idarî olarak Aydın sancağı sınırlarının dışında Menteşe, Saruhan, Teke ve Alanya sancaklarına kadar geniş bir bölgeyi ihtiva etmesidir (Telci, 2006, s. 137). İşte daha önce Aydın ve Menteşe sancaklarında muhassıl vekili olan Süleyman'ın yakalanması ve zimmetinde olan devlet malına el konulması gerekmişti. Bunun için yine Rumeli beylerbeyi payesi ile Teke sancağı mutasarrıfı Hasan Paşa, Saruhan sancağı mutasarrıfı Hüseyin ve Alanya sancağı mutasarrıfı Seyyid Ahmed ve Hamid sancağı mütesellimi görevlendirilmişti. Yanlarına da kapı halkını, sancakların züama ve tımar erbabı ve savaşa gücü yeten kimselerle birlikte Aydın ve Menteşe sancaklarında muhassıl olan El-Hac Ahmed'in yanında bulunmaları emredilmişti (BOA. MD. 120, s. 134).

2. Konakçı Hasan Paşa'nın Müsadere Edilen Emvâl-i Metrûkesi (1719)

Müsadere, devlet tarafından hazineye gelir kaydetmek veyahut belirli bir süre koruma altına almak üzere ceza veya tedbir olarak bir mala el konulmasıdır. Daha somut bir ifade ile kamu görevlilerinin haksız yollarla elde ettikleri gelir veya emlâkin tamamına ya da bir kısmına devletin el koymasındır. Ancak uygulamada hazine açıklarını kapatmak amacıyla kamu görevlilerinin veya sivil kişilerin mallarına el konulması da yine bu şekilde adlandırılmıştır. Devlet, memurlarının mallarına el koymasını kimi zaman kamu açıklarını kapatmak amacıyla yaparken kimi zaman herhangi bir meşruiyet temeli bulunmasa da tebaasının mal varlığını kısmen veya tamamen müsadere etmesi tarih boyunca değişik görünümde arz etmiştir (Tomar, 2006, s. 65). Müsaderenin Osmanlı'da da tarihi süreç içinde farklı şekillerde geliştiğini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde ilk müsaderenin Musa Çelebi zamanında gerçekleştiği bilinmektedir. Buna karşın XV. yüzyıl ortalarında Çandarlı Halil Paşa'nın katledilip mallarının müsadere edilmesi Osmanlı tarihinde çok önemli bir adım sayılır. Fatih döneminde devlet bürokrasisinde "kul" kökenli kimselerin öne çıkması ile müsadere uygulaması bu tarihten başlayarak XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmişti. Başta veziriazamlar olmak üzere "ehl-i örf" sayılan herkesin eceli ile ölmesi, katli veya azli ile malları devlet adına zapt edilirdi. Burada temel amaç Osmanlı merkezi otoritesini güçlendirmektir. Devşirilen bürokratlar devletin imkânı ile yetişip ölümüne kadar zengin hayat sürmekte ve devletin bütün imkânlarından faydalanırlardı. Öldükten sonra ise bütün mal ve servetleri müsadere edilerek herhangi bir aristokrat ve feodal oluşuma izin verilmezdi. Müsadere işlemi ulema dışında bütün ehl-i örf'e teşmil edilmekle birlikte XVII. yüzyılda katledilen bazı ilmiye mensuplarının da malları müsadereye konu olmuştu (Ünal, 1987, s. 98-101).

Ölen kişinin müsadereye konu olan eşya ve mallarına da muhaleffât denilir. Lügatta "geriye bırakılan, geride kalan"ın çoğulu olan muhaleffât kimi zaman tereke olarak da kullanılır. Osmanlı hukuk sisteminde ölen kişinin geride bıraktığı eşya ve malların tespit ve taksimi kadılar veya onların maiyetinde yer alan kassâmların uhdesindedir. Kişinin vefatı ile birlikte mal varlığının tespiti, teçhiz ve tekfin masraflarının karşılanması, borçlarının ödenmesi ve kalanların hazineye intikali sağlanırdı (Özcan, 2020, s. 406). Muhaleffatın müsadere süreci ölen kişinin malının zabt edilmesi için mahallinde bulunan vali, sancakbeyi, kadı, yeniçeri zabitleri gibi görevlilere gönderilen ferman ile başlardı. Müsadere sürecinin problemsiz geçmesi için mutasarrıf, mütesellim, voyvoda gibi güç ve kudret sahibi kişiler bu işleme nezaret etmeleri için görevlendirilirdi. Malı müsadere edilecek kişi eceli ile öldüyse mallarını tahrir işi ile bir mübaşir tayin edilir ve mahallin kadısı ile birlikte çalışırlardı. Mübaşir malların tahrir işlemini gerçekleştirir, mahallinde satılacak olanları nezaret eder, muhaleffat defterinin hazırlanması, satılan malların bedellerinin İstanbul'a gönderilmesi veya eşyalardan satılması için İstanbul'a gönderilecek olanları takip ederdi (Telci, 2007, s. 150-152).

Nitekim Teke Sancağı Mutasarrıfı Konakçı Hasan Paşa'nın muhallefatinin müsadere süreci yukarıda izah edilen usule uygun olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Hasan Paşa, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) sancağı Sincanlı kazasının Balmahmud köyünde ikamet etmekte iken eceli ile vefat etmişti. Paşa'nın ölüm tarihi ile ilgili kayıtlarda bir bilgi yer almamakla birlikte muhallefatinin deftere kaydedildiği tarih olarak 25 Haziran 1719 (7 Ş.1131) olduğuna göre bu tarihten bir müddet önce olması muhtemeldir. Zira Osmanlı'da muhallefatin müsadere süreci genellikle birkaç ayda tamamlanırdı. Paşa'nın muhallefatinin müsadere için Anadolu Valisi Ali Paşa'ya hitaben bir ferman gönderilmişti. Ali Paşa, tahrir edilen eşyanın ilginç bir şekilde 33 km. mesafede olan Afyonkarahisar'da değil 112 km. mesafede olan Kütahya'da satılması için bir mübaşir görevlendirilmişti. Satışa konu olan muhallefet defteri Karahisar-ı Sahib naibi (kadı vekili) tarafından imzalanmış ve mühürlenmişti. Söz konusu muhallefet Osmanlı Arşivinde Başmuhasebe Muhallefet Kalem kayıtları arasında (D. BŞM. MHF.) 15/33 numarada kayıtlıdır (BOA. D.BŞM. MHF. 15/33, s. 1-2).

Hasan Paşa'nın Kütahya'da satılmak üzere tahrir olunan eşyası 198 kalem olup, bunun 182 kalemine değer takdir edilmiş, kalan 16 kalem ise satışa konu edilmemişti. Kütahya'da satılan 182 kalem muhallefatin hasılatı 1.817 kuruş olarak gerçekleşmişti (218.040 akçe). Söz konusu muhallefatin satışından elde edilen 1.817 kuruş hazineye teslim edilmişti. Ayrıca Karahisar-ı Sahib naibi Yahya Efendi, Paşa'nın muhallefatinin tahrir ettikten sonra teçhiz, tekfin, resm-i kısmet, kâtip, çukadar, kapıcılar kethüdâsı ve kira masrafı olarak ihtiyaç olan 285 kuruş masraf için 11 kalem eşyasının burada satışını gerçekleştirmişti.

Sabık Teke Mutasarrıfı Konakçı Hasan Paşa'nın Kütahya'da satılan 182 kalem muhallefatinin daha anlaşılır hale gelmesi için tasnif ettiğimizde başlıca şu başlıklar altında toplamak mümkündür: Kitaplar, köleler, giyim kuşam eşyaları, günlük kullanım ve ev eşyaları, mutfak eşyaları, hayvanları ve at koşum takımları, silahları ve diğer eşyaları şeklinde kategorize edilebilir.

2.1. Kitapları

Osmanlı döneminde tereke çalışmalarında yapılan araştırmalara göre ölen kişilerin muhallefatinde daha çok dinî kitaplar olduğu görülmektedir. Kimi zaman bunlara tarih kitaplarını da ilave etmek mümkündür. Bunların başında şüphesiz Kur'an-ı Kerim, fıkıh ve ilmihal kitapları terekelerde en çok bulunan kitaplar olarak kaşımıza çıkmaktadır (Tokat, 2023, s. 75-78). Özellikle Osmanlı bürokrasisinde görev yapmış devlet görevlilerinde de genel olarak yukarıdaki izah çerçevesinde kitaplar bulunmakla beraber bunların sayısı ve çeşitliliği kimi zaman artabiliyordu. Trabzon valisi Ömer Paşa'nın terekesinde dinî, tarihî, edebî vb. 89 kitap bulunurken (Öztürk, 2016, s. 217-218) III. Murad dönemi devlet adamlarından Kara Üveys Paşa'nın muhallefatinde ise 165 cilt kitap olduğu ve bunların da çeşitliliği dikkat çekmektedir. Bunlar arasında Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere fıkıh, tarih, tıp, ziraat, edebiyat kitapları yer almaktadır (Gök, 2022, s. 62-64). Uzun süre Osmanlı devlet kademelerinde hizmet yapmış olan Hasan Paşa'nın kitap sayısı oldukça sınırlı olmakla birlikte bunların isimleri verilmemiş ve sadece adedi belirtilerek deftere kaydedilmişti. Söz konusu kitapların başında mutad olduğu üzere dini kitaplardan Mushaf-ı Şerif ve En'am-ı Şerif gelmekte, büyük ve küçük isimleri zikredilmeyen 47 adet kitap daha mevcuttu. Tereke kayıtlarında kitapların kimi zaman toplu olarak sadece adedinin yazılması dönemin okuma kültürünün izahını güçleştirdiği açıktır. Bunlardan Mushaf-ı Şerifin hediye olduğu ve 6,5 kuruşa satıldığı, En'am-ı Şerifin 2 kuruş 5 para, diğer 47 kitabın da 33,5 kuruş olmak üzere tamamından 42 kuruş 5 para hasılat elde edildiğini görebiliyoruz.

2.2. Hayvanları

Osmanlı İmparatorluğunda hayvanlar sadece yük ve binek hayvanı olarak değil tarım yanında besin kaynağı olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca tarımsal üretimde de hayati rol oynadıkları bir gerçektir. Tarıma dayalı bir ekonominin hakim olduğu Osmanlı'da hayvanların

sağladığı işgücü olmazsa olmaz bir faktördü. Kara yoluyla yapılan ticaret ve taşımacılık yine hayvanlar sayesinde mümkün oluyordu. İşte hayvanların ekonomideki rollerine paralel olarak hayvan sahibi olmak aynı zamanda iyi bir yatırım aracıydı. Özellikle üst tabakaya mensup bürokratlar, taşradaki ayânlar ve tüccarların çok sayıda hayvana sahip olması gayet olağan bir durum ve zenginlik göstergesi idi (Sunar, 2015, s. 115). Üst düzey bir Osmanlı bürokratu olan Hasan Paşa'nın terekesinde 35 baş büyükbaş hayvan olup bunlar inek, tosun, camus, kısarak, tay ve deve yavrusudur. Bunlardan en çok dikkat çeken 14 adet deve yavrusu ve biri koca olmak üzere 13 adet kısarak ve küçük 3 yavrusunun olmasıdır. Deve yavrularının tamamı 130 kuruş yani adedi 9,2 kuruş iken kısarak yavrularının hepsi 14 kuruş yani bunun da adedi 1,16 kuruştur. Buradaki fiyat farkını kıyas edildiğinde deve yavrularının kısarak yavrularına göre kıymetli olduğu görülmektedir. Bunlardan başka muhtemelen tarımsal faaliyetlerde kullanılan çiftlikte 2 adet camus, 1 adet karasığır tosunu, yine sütünden istifade edildiği tahmin edilen biri koca yani yaşlı 2 adet camus ineği, 1 adet koca ve kısır olduğu belirtilen karasığır ineği mevcuttu. Bunlardan yola çıkarak Paşa'nın söz konusu hayvanları yukarıda işaret edildiği üzere tarım, besin ve yük hayvanı olarak kullandığını söyleyebiliriz. Paşa'nın hayvanların satışından 221,5 kuruş 10 para hasılat gerçekleşmişti.

2.3. At Koşum Takımları

Osmanlı'da at koşum takımlarını örtüler, binmeye yardımcı unsurlar ve silahlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Bunlar raht, bilân, reşme, zîn, yancık, teğelti, post, yapuk, hâşe, zinpûş, rikâb, kuskun, sorguç, balta, külünk, topuz, gaddâre, kalkan, köstek ve tapkur gibi isimler altında zikredilebilir. Bunlardan raht, atın baş kısmına geçirilmekte ve kayışlı eyer takımından teşekkül etmektedir. Bu takımın içinde başlık, şakak, alın, boğaz, sîne-bend (işlemeli kayış, göğüslük) ve göbek kayışları bulunurdu. Kullanım, yapım ve şekline göre divan rahtı, kemer rahtı, biniş rahtı, kısarak rahtı, çapkun rahtı vb. pek çok örnekleri mevcuttu. Reşme(rişme) gem takımı olarak geçerken, rikâb da üzengi manasına kullanılırdı. Rikâblar çoğunluğu mücevherli olup gümüş ve demirden çok özenli ve sanatkârane bir şekilde yapılırdı (Sönmez, 2001, s. 20-27). At koşum takımlarında yer alan başlıca silahlar ise pala türü olan gaddâre, ucu top biçiminde demirden topuz, nacak ve baltadan ibaretti. Bu arada süs eşyası olarak kullanılan kotaz, kilâde ve sorguç da bulunurdu (Özdemir, 2021, s. 364-372).

Buradan hareketle Hasan Paşa'nın at koşum takımları raht, rikâb, reşme, hançer, gaddâre, topuz, hâşe (örtü), sîne-bend (işlemeli kayış) ve tapkur (kolan) çeşitleri bulunmaktaydı. Yine at koşum takımları terekeler arasında hem sayı hem de değer olarak önemli yekün de tutmaktadır. Bunlar arasında birer adet bakır yıldızlı raht, ince sîm kemer raht, sîm çapkun raht, sîm kemer raht, sîm Haydarî raht, kebîr sîm kemer raht; 3 adedi köhne olmak üzere 5 adet Bosna işi rikâb ve 1 adet dizgin vardı. Silah olarak kullanılan birer adet yıldızlı bakır şatır hançeri, sîm gaddâre, sîm kakma abanos topuz, 4 adet köhne bakır şatır gaddâresi, 2 adet gaddâre, topuz, 1 adet sîm külünk, birer adet kem-ayâr sîm külünk, kem-ayâr sîm kakma külünk ve sîm demir balta bulunmaktadır. Bunlardan başka at koşum ve aksesuar olarak 2 adet rişme, 2 adet kem-ayar rişme, 3 adet köhne tapkur, 8 adet köhne şatır kuşağı, 6 adet köhne bakır şatır kuşağı, şatır kuşağı bafte, sırmalı sîm kakma eyer, birer adet köhne çapkun sâde kesme, sade Karahisar sîne-bendi, nalband kösteği ve 3 adet köhne tapkur yer almaktadır. Ayrıca bir adet köhne Tatar eyeri olduğu belirtilmekle birlikte bunu seyisin çaldığı tespit edilmiş ve dolayısıyla bir değer biçilememiştir. Bunlar arasında özellikle raht takımlarının çok kıymetli olduğu görülmektedir. Örneğin kebîr sîm kemer rahtı 66 kuruş, sîm çapkun raht 40 kuruş, ince sîm kemer rahtı 38 kuruştan satılmıştı. Paşa'nın at koşum takımları 28 kalemden oluşmakta ve bunlardan 320,5 kuruş 75 para hasılat elde edilmişti.

2.4. Köleler

Osmanlı'da köleler ilk başta savaş esirlerinden temin edilmekle birlikte bu kaynağın azalması ile birlikte ağırlıklı olarak Afrika'dan ve sonraki yıllarda Kafkasya taraflarından getirilirdi. Kırım Hanları, XVII. yüzyıl sonlarına kadar Çerkez beylerinden vergilerine karşılık her yıl belirli miktar

köle olarak İstanbul'a sevk ederlerdi (Engin, 2002, s. 247). Osmanlı'da köle pahalı olduğu için ancak belirli bir gelir seviyesi üstünde kişiler köleye sahip olabilirdi. Sadece erkekler değil kadınların da köle ve cariye olarak kullanıldıkları görülmüştü. Köle ve cariyeler ağırlıklı olarak ev işlerinde çalışmak üzere istihdam edilir ve kendilerine bazı meslekler de öğretilirdi (Sak, 1989, s. 161-162). Hasan Paşa'nın tereke kayıtlarına göre Kütahya'da ve Karahisar-ı Sahib'te satılanlar dikkate alındığında 5 köle 3 cariyesi bulunduğu görülmektedir. Bunlardan Ali Beyaz ve Hasan adındaki köleler tahrire dahil olmakla birlikte satışa konu edilmemişti. Arap Ali ise 85 kuruşa satılmıştı. Ayrıca Karahisar-ı Sahib'te Paşa'nın tekfin vesair masrafları için Arap Bilal 85, Arap Ali de 64 kuruşa satılmıştı.

Cariyelerden biri olan Hatice, Çerkez kökenli olup Kütahya'da 120 kuruşa satılırken, Arap asıllı cariye Ayşe ise Karahisar-ı Sahib'te 80 kuruşa satılmıştı. Bir diğer cariyenin adı Gülbeyaz olup, bunun hamile olduğu ve bundan dolayı satışa çıkarılmadığı ve Paşa'nın çiftliğinde ikamet ettiği görülmektedir.

2.5. Günlük Kullanım ve Ev Eşyaları

Türk evleri genellikle mefruşatı ile ön plana çıkardı. Osmanlı'da ev eşyaları; kişinin kültürü, zenginliği ve zevklerini tanıtmaya bakımdan önemlidir. Terekelerde insanın hayatı boyu ihtiyaç duyup kullanabileceği eşyaların her türlüünü bulmak mümkündür. Hasan Paşa'nın muhalledatında ev eşyaları sayı olarak önemli yer tutmaktadır. Bunlar minder, havlu, perde, seccade, peşkir, kumaş örtüsü, halı, fener, iğne, iplik gibi eve dair her şey mevcuttu. Terekedeki ev eşyaları arasında iğnelerin olması son derece dikkat çeken bir durumdur. Buradan şunu anlıyoruz devlet müsaderede kişinin "iğneden ipliğe" her şeyini ya da bugünkü anlamda "varını yoğunu" el koyuyor ve mümkün olduğunca hiçbir şeyin hesap dışı kalmasına müsaade etmiyordu. Paşa'nın terekeleri içinde ev eşyaları en kalabalık grubu oluşturuyordu. Bunların başında farklı renk ve kumaştan yapılmış 22 adet yer minderi (mak'ad) gelmektedir. Bunların neredeyse tamamı köhne (eski) olup, alaca, beyaz, kırmızı, mavi, yeşil nakışlı (suzenî), yemenî (boyalı) ve astarsız çeşitleri mevcut idi. Buna ilave olarak pembe renkli küçük boy yün minderi ve ayrıca satışa konu edilmeyen ve minderlerin biri de çiftlikte Paşa'nın hatununa verilmişti.

Bir başka ev eşyası tamamı köhne (eski) olan 11 adet seccadedir. Tereke listesinde kimisinin sadece köhne olduğu belirtilirken biri mihraplı 4 adet Bağdat seccadesinin olması dikkat çekmektedir. Diğerleri ise halı, küçük beyaz abadan (yün) ve yeşil kumaştan (çuka) dokunmuştur. Paşa'nın Afyon'da ikamet etmesi sebebi ile muhtemel köhne Uşak halısı, köhne mavi Bağdat döşemesi ve ayrıca alaca renkli yeni halı vardır ki bunu Afyonkarahisar naibinin kâtibinin aldığı ancak inkar ettiği belirtilmektedir. Ev eşyaları olarak 19 adet köhne yastık mevcut olup, bunların 9 adedi Bilecik, 9 adedi ise kırmızı kumaştan küçük yastıktır. Yine ev döşeme eşyalarından hepsi köhne basma, hasır ve kumaş perde, ipek berber peşkiri, beyaz havlu peşkiri, yük taşıma ve saklama amacıyla kullanılan köhne ve sade 10 kadar harar (büyük çuval) listede yer almaktadır.

Günlük kullanım ve ev eşyaları kategorisinde biri kebir (büyük) diğerleri sagir (küçük) olmak üzere 7 fener sayılmakla birlikte bunun ikisi kaybolmuş ve 5 fenerin, ayrıca aydınlatma aracı olarak şamdanın mevcut olduğu görülmektedir. Bunlara ilave olarak çeşme, iğne, zil, bakır kap kaçak, demir sandık, gümüş büyük mühür, gül suyu kabı, battaniye, duvar saati ve kantar yer almaktadır.

2.6. Mutfak Eşyaları

Hasan Paşa'nın sayımı ve satışı yapılan muhalledatında mutfak eşyaları çok kıymete haiz olmamakla birlikte çeşitliliği de buna paralel sade ve azdır. Mutfak eşyaları olarak bakır tencere, bakır yemek kabı, kulplu bakır güğüm (su kabı), küçük kavanoz, tepsi, leğen, ibrik, tas, maşraba, çömlek, gümüş kap, sini, bez sofrası, bakır su testisi, bakır tava ve kâse kutusu yer almaktadır. Burada en çok dikkat çeken şey mutfak eşyalarının çoğunluğunun bakır olması yanında bir kısmı köhne ve satış değerlerinin düşük olması dikkati çeken bir durumdur. Bunlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde başta el yıkama ve temizlik amacıyla kullanılan ibrik ve leğen çeşitleri mevcut olup (11 adet),

bunların tamamı eski ve bakırdan imal edilmiştir. Osmanlı Türkleri'nde yaygın olan kahve ibriği (4 adet) ve tavası mevcut olup, bunlardan eski küçük olanları en değerli mutfak eşyaları arasında yerini almıştır (her biri 11 kuruş). Bunları temizlik eşyaları grubundan içine daha çok sulu yemekler koymaya yarayan kap şeklinde olan tas, beyaz güğüm, bakır kumkuma (madeni şişe) ve daha çok su içmede kullanılan maşraba takip etmektedir.

Yine yemeklerde sofraya olarak kullanılan eski Mısır makramesi ve basmadan imal edilmiş sofraya, bakır küçük kavanoz, tepsi ve bütün bunlara ilave olarak büyük bir meydan sinisi mevcuttu. Aslında mutfakta en önemli eşyalardan biri tencere ve tava çeşitleridir ancak Paşa'nın muhallefatında bakır yemek tenceresi (1 adet) ve topraktan yapıldığı anlaşılan çömlek (3 adet) bulunması dikkat çeken başka bir konudur. Tabii ki mutfak eşyaları bunlarla sınırlı olmayıp köhne ve kullanılmış süslü ve gümüşten imal edilmiş kaplar (9 adet) ve kâse yer almaktadır.

2.7. Giysiler

Giymek, insanların yeme-içme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarından biridir. Giyinmek, insan vücudunu dış etki ve etkenlerden koruduğu gibi hayat tarzları ve iklim şartlarını da yansıtmaktadır. Bu yönüyle toplumun kültür yapısını da anlamak mümkün olmaktadır (Güneş, 2009, s. 270). Terekelerde Osmanlı devlet adamlarının giyim eşyalarının çokluğu dikkat çekmekle birlikte bunlar arasında kürk genelde zenginlik ve statü göstergesi olarak karşımıza çıkar. Buradan hareketle Paşa'nın giyim eşyaları içinde sadece üç adet kürk bulunması gayet mütevazı bir hayat yaşadığını bize göstermektedir. Giyim eşyalarının çeşitliliği gayet azdır. Bunlar; ferace, kürk, ihram, don, gömlek, yağmurluk, başlık, sandal (kumaş) ve kürk bohçası yer almaktadır. Kürk, Osmanlı'da üst düzey devlet erkânının resmi elbisesi olarak giyilirdi. Kürk kabının cinsine, rengine ve şekline göre rütbe ve imtiyaz işaretini temsil ederdi. Bu minvalde kürkün çok çeşitli türleri vardı ki imal edildiği hayvana nispetle isimlendirilirdi (Pakalın, 1983, s. 343). Hasan Paşa'nın yakın tarihlerde görev yapan Osmanlı bürokratlarına nazaran giysi bakımından da son derece sade bir yaşam tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin 1692-1694 yıllarında Bağdat valisi olarak görev yapan Ahmed Paşa'nın giysilerinin oldukça çeşitli ve sayıca hayli fazla olduğu görülür (Karaçay Türkal, 2021, s. 223-225). Hasan Paşa'nın giysileri arasında kürkler başta olmak üzere bazı iç ve dış elbiseleri mevcuttu. Paşa'nın kürkleri mavi çukaya kaplı müstamel samur kontoş kürk, sarı çukaya kaplı müstamel samur ferace kürk ve kırmızı atlas rıhtımlı köhne sırt kakum kürk olup, bunlar muhallefatın en değerli eşyalarıdır. İlki 110 kuruş, diğeri 160 kuruş ve sonuncusu 16 kuruşa satılmıştır. Yine kırmızı atlas sof ferace, hepsi köhne olmak üzere kırmızı Cezayir ihramı, don, gömlek, Praveşte ihramı, kırmızı köhne çuka çavuş çakşırı (bir tür pantolon), dârâyı bohça içinde çamaşırlar, başlıklı yağmurluklar, hamam takımı ve muhtelif çamaşırlar yer almaktadır.

2.8. Silahlar

Osmanlılar'da silahları ateşli, kesici, delici ve vurucu sınıflara ayırmak mümkündür. Silahlar savunma ve saldırı amacıyla kullanılırdı. Silahların tamamlayıcı unsuru olarak vücudu koruyan miğfer, zırh ve darbe vurucu özelliği de olan kalkandır. İlk önceleri ok, yay, mızrak, balta, gürz gibi aletler silah olarak kullanılmıştır. Kesici silahlar arasında çok yaygın olanı kılıçtır. Meç, yatağan, pala, kama, bıçak, hançer, teber ve balta gibi kesici silah türleri çok çeşitlidir. Yine basit bir yapıda olan kılıç kabza, balçak, namlu ve kın gibi bölümlerden oluşur. İslam toplumunda ve Osmanlı'da çok değişik formatta üretilen kılıcın dini anlamı da bulunduğu kutsal sayılırdı. Üretildiği yere göre Frengî, Macarî, Şâmî, Mısırî, Hindî gibi adlar alırdı. Barutun icadı ile beraber ateşli silahlar ortaya çıkmış top ve tüfek bunların önde gelen ve yoğun kullanılan türlerindedir (Aydüz, 2009, s. 188-189). Silahlarla ilgili bu kısa bilgiden hareketle Hasan Paşa'nın Osmanlı yönetiminde önemli görevlerde bulunan bir bürokrat olarak ateşli, kesici ve delici silahlarına sahip olduğunu muhallefatında görebiliyoruz. Listede kılıç, bıçak, tüfek, tabanca, top, ok, hançer ve pala mevcuttu. Bunların çoğunluğu köhne olduğu için önemli bir kıymete haiz değildi. Bunların genel olarak çeşitleri ve özellikleri şu şekilde idi: Köhne siyah bıçaklı bir kılıç, gümüş ve gümüş kılıç bağı olarak

kullanılan kemer; bakır ve köhne yıldızlı top (3 adet), eski kara demir tüfek (5 adet), yine eski tüfek ve boy tüfeği; bıçak, süslü gümüş hançer ve yine gümüş bıçak kını (kılıfı) mevcuttu. Yukarıda sayılanlardan başka kısa pala türünde silah olan küçük koltuk gaddâresi, eski piştov tabancaları (1 çift), tüfek saklamaya yarayan sandık ve gümüş okluk bulunuyordu. Silah listesine biri bakır ve diğer üçü köhne yıldızlı olmak üzere topları da ilave etmek gerekir.

2.9. Diğer Eşyaları

Hasan Paşa'nın yukarıdaki tasniflerden birine dahil edilmeyen bir miktar daha muhtelif eşyası bulunmaktaydı. Bunlar temelde çadır çeşitleri yanında bayrak, sancak ve tuğ gibi eşyalardır. Osmanlı'da çadırlar şekilleri ve fonksiyonları bakımından devlet, ordu ve saray teşkilatında olduğu gibi günlük yaşamda da çeşitlidir. Saray teşkilatından devletin yönetim birimlerine, savaşlardan günlük eğlence ve mesirelere, adalet ve cezalandırma işlerinden sağlık ihtiyaçlarına kadar birçok alanda kullanılırdı. Padişah ve ileri gelen devlet adamlarının kullandığı çadırlarda saray ve konaklarda görülen hizmetin benzeri ifa edilirdi. Seferlerde korunma ve konaklama amacı yanında mescit, hastane, hazine, erzak ve mühimmat deposu, mutfak, hamam, hela, idam çadırı ve ahır gibi işler için de kullanılırdı. Çadır şekilleri, boyutları, malzemeleri ve süsleme farklılıkları da kişilerin sosyal statülerine göre değişiklik gösterirdi (Çürük, 1993, s. 162). Hasan Paşa'nın vezir payesinde olması çadır çeşitliliğinin ve değerinin yüksek olması beklenen bir durumdur. Nitekim Paşa'ya ait çadırların tamamı köhne olmakla birlikte sayeban, hazine çadırı, çerge, oba ve Hakkari çadırı şeklinde çeşitleri olan 6 adet çadırı mevcuttu. Bunlar arasında en yüksek fiyat 41 kuruş ile hafif bir çadır türü olan kebir (büyük) çergeye verilmişti. Bunu bölmeli türü olan obaya 10 kuruş ve nispeten büyükçe çadır türü olan sayebana 9 kuruş değer biçilmişti. Yine Hakkari çadırı da 9 kuruştan satılmıştı.

Bu grupta zikredebileceğimiz diğer bir eşya bayrak, tuğ, sancak ve alemdir. Türk devlet ve hâkimiyet sembolleri olarak tuğ, sancak ve bayrağın çok önemli yeri vardır. Diğer taraftan bir devlet adamı vezirliğe tayin edildiğinde bütün İslam devletlerinden vezirliğin sembolü olan divit ile başkaca hediyeler verilirdi. Savaşlara iştirak ettikleri zaman üç tuğu ve üç odalı çadırı (sayeban) ve kandil sokağı bulunurdu (İnalçık, 2013, s. 91). Hakeza Osmanlı'da beylerbeyi tayin edilen kimseler de buldukları bölgenin en yüksek amiri ve kumandanı olması hasebiyle görev süresi boyunca sürekli cephelede savaşlarda yer alırlardı (İpşirli, 1992, s. 72). Beylerbeyilerin savaşlara katılması sebebiyledir ki çadır, bayrak, sancak, tuğ ve alem bulunması doğal bir durumdur. Nitekim Hasan Paşa'nın vezir olması, daha önce beylerbeyi payesi ile görev yapması sebebiyle muhalledatında görevlerini sembolize eden bazı eşyalar mevcut olduğu görülmektedir. Bunlar arasında beyaz Yörük bayrağı, sancak, bakır alemleri ile birlikte sancak, kırmızı bayrak yanında sancak ve tuğ kılıfları ve davulu yer almaktadır. Üzerinde Kelâmullah (Allah lafzı) bulunan sancağın ise zayı olduğu anlaşılmaktadır. Yine savaşlarda kullanıldığı tahmin edilen biri kayıp kebir dürbün de müsadere edilen eşya listesinde yer almaktadır.

Diğer eşyalar kategorisine biri kem ayar iki gümüş külünk (kazma), diğeri kem ayar olmakla birlikte gümüş işlemeli demir külünk (kazma) ve gümüş demir balta ve köhne boruyu da ilave etmek gerekmektedir.

3. Teke Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın Muhallefat İcmali ve Borçları

Hasan Paşa'nın vefatını müteakip tahrir edilip deftere kaydedilen eşyası 198 kalem olup bununun 182 kalemi Kütahya'da mübaşir tarafından satılmıştır. Bunlar; hayvan ve at koşum takımları, giyim ve kuşam eşyaları, günlük kullanım ve ev eşyaları, yük ve binek hayvanları, köleleri, silahları, mutfak eşyaları, kitapları ve muhtelif eşyalardan oluşmaktadır. Paşa'nın muhalledatının tamamı 1.838 kuruşa (220.560 akçe) satılmıştır. Yani muhalledattan elde edilen gelir 1.838 kuruş olup, bu meblağdan bazı masraflar yapılmıştı. İlk etapta muhalledatı satan memura 10 kuruş, dellâliye masrafı 10 kuruş ve bir ay sonra çiftlikte kalan eşyayı getiren çavuşa 3 kuruş ödenmişti. Böylelikle toplam gelirden 23 kuruş masraf çıkarılarak kalan meblağ 1.815 kuruş olmuş ancak listede olmayan üç adet

hurda gümüş yüzüğün 2 kuruşa satışı ile Paşa'nın muhallefatından kalan miktar 1.817 kuruş olarak gerçekleşmişti (218.040 akçe).

Burada kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse Hasan Paşa'nın muhallefatının Osmanlı yöneticilerine kıyasla son derece az olduğu dikkat çekmektedir. Mesela aynı yüzyılda Nüzül emini Ahmed Ağa'nın 217 kalem eşyasına karşılık değeri ise 5.813,6 kuruştur (697.643 akçe). (Çelik Fidan, 2022, 97). Aynı yüzyılda uzun süre beylerbeyilik yapan ve doğu cephesinde görevli Revan muhafızı İbrahim Paşa'nın muhallefatı satışından 222.173,5 kuruş (26.660.820 akçe) hasılat elde edilmişti (Parlaz, 2022, 14). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buradan hareketle uzun süre Osmanlı bürokrasisinde önemli görevler ifa eden ve Paşa unvanı almış bir kişinin muhallefatının az olması Hasan Paşa'nın son derece sade ve mütevazı bir hayat sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Aşağıdaki tabloda Hasan Paşa'nın muhallefatının icmali ve türüne göre eşyaların toplam içinde ağırlıkları verilmiştir. Muhallefat defterlerinde bazı eşya listelerinin topluca kaydedilmesi veya bazen birbiri ile ilişkili olmayan eşyanın birlikte yazılmış olması icmalin sıhhatini mani olan bir durumdur. Ancak yine de mümkün mertebe orijinal kayıtlar esas alınarak eşyalar tasnif edilmeye çalışılmıştır. Buradaki liste ile Paşa'nın servetinin ağırlığını oluşturan eşya türlerini analiz edilmesi ve döneme ait sosyo-kültürel durumu ve yaşam tarzını aydınlatılması hedeflenmiştir.

Tablo 1

Konakçı Hasan Paşa'nın Muhallefat İcmali

S.no.	Muhallefat	Miktar	Meblağ (Kuruş)	Meblağ (Akçe)	Oranı(%)
1	Hayvan takımları	32	455 kuruş	54.600 akçe	% 24,7
2	Giyim, kuşam	21	365 kuruş	43.800 akçe	% 19,8
3	Günlük kullanım ve ev eşyaları	55	240 kuruş	28.800 akçe	% 13
4	Yük ve binek hayvanları	9	221 kuruş	26.520 akçe	% 12
5	Köle	5	205 kuruş	24.600 akçe	% 11,1
6	Muhtelif eşya ve malzeme	21	126 kuruş	15.120 akçe	% 6,8
7	Silahlar	14	112 kuruş	13.440 akçe	% 6
8	Mutfak eşyaları	22	72 kuruş	8.640 akçe	% 3,9
9	Kitaplar	3	42 kuruş	5.040 akçe	% 2,2
Toplam		182	1.838 kuruş	220.560 akçe	

Hasan Paşa'nın muhallefat geliri masraflardan sonra 1.817 kuruş olup Teke mutasarrıfı iken 1713 yılında hazineден aldığı 1.665 kuruş (199.800 akçe) borcu olduğu Silahdar Mehmed Ağa'nın kâtibi Ahmed Efendi tarafından tespit edilmişti. Yine Başbaki Kulu Ahmed Ağa tarafından 1716 yılı simhane kalemi harcı olarak 132 kuruşun ödendiği ve dolayısıyla Hasan Paşa'nın 1.797 kuruş (215.640 akçe) mahsup icap eden borçlarının olduğu anlaşılmıştır.

Karahisar-ı Sahib naibi Yahya Efendi, Hasan Paşa'nın muhallefatını tahrir ettirip deftere kaydettirmiştir. Karahisar-ı Sahib'te Paşa'nın tekfin, resm-i kısmet ve eşyalarının satılması esnasında Kütahya'ya gidip gelen çukadar, katip ve çarşı kirası olmak üzere 285 kuruş masraf yapılmıştır. Söz konusu masraflar için Paşa'nın bazı eşyası Karahisar-ı Sahib'te satılarak ödenmişti. Bunları biraz açmak gerekirse Hasan Paşa'nın teçhiz ve tekfin masrafı 60 kuruş ve vefatı sonrası masraflar 60 kuruştur. Kazasker Efendi'ye resmi-i kısmet ve harç olarak 110 kuruş tediye edilmişti. Ancak daha sonra Kazasker Efendi 40 kuruş değerinde kakum kürkünü de resmi-i kısmet ücreti için almıştı. Paşa'nın eşyası Kütahya'ya da satıldığı için çukadarın iki defa oraya gidip gelmesine karşılık 10 kuruş, yine kapıcılar kethüdasının üç defa gidip gelmesine karşılık ona da 25 kuruş ödenmişti. Nihayet yazım işlerini yapan kâtime 10 kuruş ve eşyanın satış sürecinde bedestana ödenen kira 10 kuruştur. Böylelikle Hasan Paşa'nın muhallefat tahriri ve tekfin masrafları 285 kuruş olarak gerçekleşmişti.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunda devşirilen çocukların kariyer yolculuğu genellikle enderun eğitimi ile başlar, sonra merkezde veya taşrada bürokratik görevlere tayini ile devam eder, başarı ve bahtına bağlı olarak sancakbeyi, beylerbeyi, vezirlik ve sadrazamlığa kadar yükselirlerdi. Ancak şu bir realitedir ki XV. yüzyıl ortalarından itibaren kul sistemi içinde yetişen bütün bürokratların ve XVIII. yüzyıldan itibaren âyanlar da dahil ölümleri halinde malları müsadere edilerek elde edilen hasılat hazineye gelir kaydedilirdi. Teke Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın devşirme olup-olmadığı, enderun eğitimi hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgiye ulaşmak maalesef mümkün olmamıştır. Osmanlı bürokrasisinde ilk görevi Rusların Azak kalesini kuşattıkları sırada Erzurum'dan yardıma gönderilen Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın kethüdası olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Anadolu ve Rumeli'de muhafız, beylerbeyi ve son olarak da Teke mutasarrıfı olarak görev yapmıştır. Teke mutasarrıfı iken yüzyılın temel karakteristiğinden biri olan yaygın olarak bulunan eşkiya ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Özellikle Teke yöresinde ortaya çıkıp insanların can ve mallarını kast eden Mortuna eşkiyası bunların başında gelmektedir. Mortuna eşkiyası 500 kadar adamını etrafında toplayarak Karahisar-ı Teke, Antalya, Germe ve Manavgat civarında soygun, ahalinin zahirelerine el koyma, değerli eşyalarını gaspetme, küçük çocuklarını hizmetli olarak kaçırmaya ve ev yakma gibi birçok illegal faaliyetlerle ahali üzerinde korku ve şiddetle nam salmıştır. Hasan Paşa, etraftaki Hamid ve Menteşe sancaklarındaki kazalardan toplanan askerî güçlerle birlikte Mortuna eşkiyasını temizlemiş, bir kısmı katledilmiş ve bir kısmı Antalya kalesinde haps edilmiştir. Hatta daha sonra bunlar yargılanarak suçlu bulunanlar idam edilmiştir.

Yine Aydın valisi Nasuh Paşa'nın Halep'te katledilmesi üzerine yanındaki bölükbaşlarının Antalya üzerinden Menteşe-Aydın ve Saruhan tarafına geçmesine mani olması istenmiştir. Bir başka olay da Aydın muhassıl vekili Süleyman Bey'in Aydın-Menteşe ve Teke sancaklarında haksız tahsilatları sebebiyle yakalanması için yoğun çalışma yapmıştır. Yani Hasan Paşa, devletteki son yıllarında asayiş olayları ile meşgul olmuştur.

Hasan Paşa'nın 1719 yılında Afyonkarahisar sancağı Sincanlı kazasında vefat ile tahrir olunan 198 kalem eşyasından 182 kalemi satışa çıkarılmıştır. Bunlardan 1.817 kuruş hasılat elde edilmiş ancak Paşa'nın Teke mutasarrıfı iken devletten aldığı 1.795 kuruş borcu bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca teçhiz ve tekfin masrafları da 285 kuruş olduğu dikkate alınırsa muhalefatı devlete olan borçlarına ödemeye ancak yetmiştir. Muhalefatı arasında kitapları, hayvanları, köleleri, at koşum takımları, ev eşyaları, mutfak eşyaları, giysileri, silahları ve çadırları yer almaktadır. Muhalefatın miktarından ziyade değeri dikkate alındığında Paşa'nın son derece sade bir hayatı olduğu tahmin edilebilir. Bu dönemde birçok paşanın kumaş, mücevherat, giysi ve at koşum takımlarından oluşan hayli çok ve değeri yüksek terekeleri olduğu bilinmektedir. Ancak paşanın eşyalarının azlığını değerlendirirken kendisinin aktif devlet görevinden birkaç sene önce ayrılmış olması sebebiyle bazı eşyalarını ihtiyaca binaen satmış olma ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Her şeye rağmen Paşa'nın eşyalarından bir bürokratin döneme ait yaşam tarzı, servetinin miktarı, kitapları, borçları, köle ve cariyele, mal ve eşya fiyatları açısından bize ışık tutmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı, Başmuhasebe Muhalefat Kalemi (BOA. D.BŞM.MHF.), nr. 15/33, s. 1-2.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Mühimme Defterleri (BOA. MD.120.), s. 96-97, 134, 141, 144, 186, 211.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Bab- Asafi Ruus Defterleri (BOA, A.RSK.), nr. 1551/17.

Araştırma İnceleme Eserleri

- Akalın, Ş. (1955). Nasuh Paşa'nın hayatına ve servetine dair. *Tarih Dergisi*, 7(11-12), 201-208.
- Akyüz, J. (2008). Osmanlı mutasarrıflarına bir örnek: Şerif Paşa. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 23-37.
- Aydüz, S. (2009). Silah (Osmanlılar'da). İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, ss. 188-191). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baltacı, C. (1991). Arpalık. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 392-393). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelik, Ş. (2011). Teke-ili. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 344-347). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelik Fidan, F. (2022). Nüzül emini El-Hac Ahmed Ağa'nın serveti örneğinde 18. yüzyıl İstanbul'unda zengin olmak. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 54(97), 87-108.
- Çürük, C. (1993). Osmanlı'da çadır. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, ss.162-164). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, T. & Çelik, B. (2016). *Osmanlı idarî-mâlî teşkilatında (XVII ve XVIII. yüzyıllar) muhassıllık kurumu ve muhassıl defterdarlar*. İstanbul Defterdarlığı Yayınları.
- Engin, N. (2002). Osmanlılar'da kölelik. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 246-248). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, M. A. (1995). Antalya ve havalisi için bir kaynak: Defter-i evkâf-ı livâ-i Teke. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (10), 91-185.
- Erken, A. (2017). *XVIII. yüzyıl Osmanlı Şam valilerinin emirü'l-hacc olarak hizmetleri* (Tez No. 474956) [Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gök, İ. (2022). III. Murad'ın devlet adamlarından Kara Üveys Paşa'nın hayatı ve muhallefâtı (1591). *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 53-81.
- Gökbilgin, M. T. (1978). Arpalık. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt I, ss. 592-595). Milli Eğitim Basımevi.
- Göynüklü Ahmed Efendi. *Tarih-i Göynüklü*. (S. Çolak & M. Aydar, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Güneş, M. (2009). Tereke kayıtlarına göre XIX. Yüzyıl başlarında Afyonkarahisar halkının kullandığı eşyalar. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, (II), 269-289.
- İnalçık, H. (2013). Vezir. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, ss. 90-92). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (1992). Beylerbeyi. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 69-74). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaca, B. (2006). XV- XVI. asırlarda Teke Sancağındaki yörüklerin sosyal ve ekonomik durumu. İçinde (N. Ekinci & H. Akın, Haz.), *Son bin yılda Antalya sempozyumu* (ss. 76-95). Akdeniz Üniversitesi Basımevi.
- Karaçay Türkal, M.(2021). Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın muhallefâtı (1692-1694). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (52), 213-237.
- Kılıç, O. (2000). XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde eyalet ve sancak teşkilatlanması. *Yeni Türkiye*, 6(31), 442-459.
- Mehmed Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmani* (Cilt II), (N. Akbayar, Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Örenc, A. F. (2020). Mutasarrıf. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, ss. 377-379). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özcan, T. (2020). Muhallefât. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 30, ss. 405-506). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, F. (2021). 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İstabl-ı Amire (Has Ahûr) teşkilatı (Tez No. 699931) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özkaya, Y. (1970). XVIII. yüzyılda mütesellimlik kurumu. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 28(3-4), 369-390.
- Öztürk, T. (2016). Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın (1739-1742) kitap kültürü. İçinde H. Oruç & M. Ceyhan (Ed.), *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi*, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, (Cilt II, ss. 212-235). Akçağ Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). Kürk. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt II, s. 343). Milli Eğitim Basımevi
- Parlaz, S. (2022). Revan muhafızı İbrahim Paşa'nın muhallefatı. *Akademik Düşünce ve Tarih Dergisi*, 9(1), 1-27.
- Sak, İ. (1989). Konya'da köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl). *Osmanlı Araştırmaları*, (9), 159-187.
- Sönmez, E. (2001). 1129/1717 tarihli deftere göre raht hazinesi (Tez No. 104785) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sunar, M. M. (2015). Hayvanlar. İçinde F. Yılmaz (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğunda çevre ve şehir* (ss. 113-153). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayınları.
- Telci, C. (2006). Mali bir ünite olarak Aydın muhassıllığı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21(1), 135-156).
- Telci, C. (2007). Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda muhallefat ve müsadere süreci, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 145-166.
- Tokat, Ş. (2023). XVII. yüzyılda Eyüp kazasında kitap kültürü (Tereke Kayıtlarına Göre) (Tez No. 794815) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Tomar, C. (2006). Müsadere. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uluçay, Ç. (1944). *XVII. asırda Saruhan'da eşkıyalık ve halk hareketleri*. Resimli Ay Matbaası.
- Ünal, M. A. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda müsadere. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (49), 95-111.

Ek

Teke Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın Muballefat Listesi

Gulâm be-nâm-ı Ali Beyaz ba'de's-sübût bedid oldukları	Gulâm-ı be-nâm-ı Hasan ba'de's-sübût bedid oldukları	Gulâm-ı be-nâm-ı Arab Ali 85 guruş	Câriye be-nâm-ı Hadice Çerkes 120 guruş	<i>Hâmiledir</i> Câriye be-nâm-ı Gülbeyaz çiftlikdedir.
Deve ma'a potuk 14 re's 130 guruş	<i>Çiftlikdedir</i> Camus-ı çift 2 re's 21 guruş	Camus ineği 1 14 guruş	Karasığır tosunu 1 2,5 guruş	Kısırak ma'a sağır tay 2 14 guruş
Def'a sağır tay 2 17 guruş 10 para	Sım kakma köhne iğne 1 5 guruş	Sırmalı köhne iğne 1 3 guruş	Köhne Tatar eğeri seyis serika etmiştir	<i>Kem-ayâr</i> Sım külünk 1 2,5 guruş
Kırmızı kaba çuka abâyî 1 6 guruş 7 para	Köhne mısır makramesi 1 20 para	Köhne bezden beyaz Yörük bayrağı 1 22 para	Dizgin 1 20 para	Köhne tapkur 3 27 para
Def'a sım külünk 1 3 guruş 7 para	Kırmızı köhne çuka çavuş çakşırı 1 3,5 guruş	Köhne dârâyî boğça içinde çamaşır 2 guruş	Köhne beyaz (...) 1 15 para	Köhne kumaş mak'ad 3 1,5 guruş
İki çuka kîse içinde amelsiz kâğıdlar	Demir külünk sım kakma, kem-ayâr 2,5 guruş	Sım demur balta 1 3,5 guruş	Def'a kîse içinde amelsiz kâğıdlar	Köhne bakır şâtır kuşağı 2 1,5 guruş
Köhne harîr berber peşkiri 1 50 para	Köhne beyaz havlu makramesi 4 30 guruş	Alaca köhne çit mak'ad 2 2 guruş	Köhne yeşil boğça içinde amelsiz kâğıdlar	Köhne kırmızı parankon yağmurluk başlık ve kehribâr ve mercân düğmesiyle 20 guruş
Köhne sancak bakır alemleri ile 23 guruş	Köhne sancak bayrağı 1 10 guruş	Sancak-ı Kelâmullahı zâyî' olmuşdur.	Def'a köhne bakır şâtır kuşağı 4 3 guruş	Müsta'mel minalı sım zarf 6 10 guruş
Def'a köhne sağır sım zarf 2 1 guruş 10 para	Def'a sımlice koz zarf 1 20 para	Köhne çit perde 1 30 para	Köhne nakkare 3 kıyye 3 guruş 10 para	Köhne boru 3 30 para
Köhne kırmızı çuka yedek örtüsü 1 1 guruş 30 para	Def'a kırmızı kîse içinde amelsiz kâğıdlar	Köhne hasır perde 2 10 para	Köhne kırmızı boğça içinde amelsiz çamaşır 10 para	Köhne Bosna işi rikâb 1 çift 2 guruş
Köhne ibrik 1 35 para	Beyaz ... mak'ad-ı köhne 1 27 para	Köhne kırmızı bayrak 1 13 para	Kölne alaca boğça içinde ba'zı çamaşır hurdaları amelsiz 12 para	Köhne Bosna işi rikâb 1 guruş 11 para
Zil 1 12 para	Def'a köhne boğça içinde amelsiz eşyâlar 11 para	Köhne seccâde 1 1 guruş 3 para	Bir kîse içinde amelsiz kâğıdlar	Yıldız kurâde leğen 1 guruş 15 para
Yıldızlı bakır şâtır hançeri 1 50 para	Def'a şâtır kuşağı bâfteler 20 para	Kebîr dûrbîn, birisi zâyî' 3 1,5 guruş	Köhne yasdık 1 10 para	Def'a köhne kîse içinde amelsiz kâğıdlar
Def'a Bosna işi rikâb	Köhne demir (...) 1 kıyye	Köhne kara kılıç 1 2 guruş	Evân-i nühâs hurdavâtları ile	Köhne sağır fener 3

Gökpınar, B. (2024). Teke mutasarrıfı Konakçı Hasan Paşa'nın faaliyetleri ve emvâl-i metrûkesi (1719), *Mavi Atlas*, 12(2), 312-329.

2 çift 3 guruş 5 para	30 para		41,5 kıyye, 4 para 33 guruş	2,5 guruş <i>Aslı beş tabîr olunmuş ikisi zâyi'</i>
Köhne kebîr fener 5 guruş 10 para	Bakır top 1 12 para	Kebîr meydan sinisi 1 12,5 guruş	Sîm gaddâre 1 7,5 guruş	Köhne bakır şâtır gaddâresi 4 4 guruş
Köhne şâtır ...ları 8 2 guruş 27 para	Sîm kemer raht, gaddâresiyle ve topuzuyla ve reşmesiyle 76 guruş 33 para	Sîm Haydarî raht gaddâresiyle topuzuyla ve deşmesiyle 39,5 guruş 10 para	En'âm-ı şerîf 2 guruş 5 para	Sagîr koltuk gaddâresi 1 10 guruş
Mushaf-ı Şerîf Hediye: 6,5 guruş	Bıçak, sîm hançer ma'a minâli 16 guruş	Def'a bıçak sîm kinî 1 guruş	Sîm kılıç 1 15 guruş	Bakır yıldızlı raht 1 8 guruş 10 para
Kara demir tüfenk kurâde 5 14 guruş 10 para	Def'a kurâde tüfenk 1 5 guruş	Kurâde piştov tabancaları 1 çift 2,5 guruş	Kırmızı çuka üzerine işleme köhne kesme 1 13 guruş	Def'a kırmızı çuka üzerine işleme kesme 1 73 guruş
Def'a köhne siyâh Mîr Ali işleme kesme 1 5 guruş	Köhne alaca Şam kesmesi 5,5 guruş	Mâi çukaya kaplı müsta'mel semmûr kontoş kürk 110 guruş	Sarı çukaya kaplı müsta'mel semmûr ferâce kürk 1 160 guruş	Kırmızı atlas rıhtımlı köhne sırt kakum kürk 26 guruş 27 para
Kırmızı atlas rıhtımlı sof ferâce 12,5 guruş	Köhne kırmızı yedek örtüsü 1 1 guruş	Köhne çuka kîse içinde başlık 21 para	Sagîr çekmece içinde sîm kebîr mühür 2 8 guruş	Def'a köhne sâyebân 1 9 guruş
Sîm gülâbdân ma'a buhûrdân 137 dirhem, fi 17 19,5 guruş	Köhne hazîne çadırı 2,5 guruş	Köhne çeşme 1 31 para	Köhne kebîr çerçe etrâf etekleri ile 41 guruş	Köhne oba 1 10 guruş
Köhne çadır 3 guruş 10 para	Köhne Hakkarî çadır 1 9 guruş	Bakır aş tenceresi 1 3,5 guruş	Kurâde leğen ma'a ibrik 1 3 guruş	Kapaklı sagîr tas 1 10 para
Köhne kumaş perde 1 2,5 guruş	Köhne mihrâblı Bağdad seccâdesi 2 guruş	Kurâde kahve ibriği 1 23 para	Köhne kalîçe seccâde 2 2,5 guruş	Köhne Uşak kalîçesi 1 1 guruş
Köhne kırmızı Cezâyir ihrâmı 1 1 guruş	Köhne mâi Bağdad döşemesi 2 4,5 guruş	Köhne penbe ve yün minderî, küçük boy 4 2 guruş	Köhne Bilecik yasdığı 9 10,5 guruş	Köhne kırmızı çuka sagîr yasdık 9 2 guruş 10 para
Köhne çuka perde 1 2 guruş	Kebîr çekmece 1 13 guruş	Kebîr ve sagîr kıt'a kitâblar 47 33,5 guruş	Kırmızı kîse içinde amelsiz kâğıdlar	Köhne Cezâyir ihrâm 2 5 guruş 6 para
Köhne kırmızı çuka mak'ad 2 12 guruş 3 para	Alaca kalîçe-i cedîd <i>Karabîsar nâibinin kâtibi almışdır ve inkâr dabi etmiş</i>	Demir iskemle-i köhne <i>Çiftlikde kalmışdır.</i>	Köhne kumaş ve diş peşkiri 3,5 guruş	Yeşil çuka seccâde-i köhne 1 1 guruş
Köhne yeşil sûzenî mak'ad 1 2,5 guruş	Köhne don ve göMLEK 4 1 guruş 30 para	Köhne sagîr beyâz abâ seccâde 2 1 guruş 5 para	Köhne çit sofa 2 1 guruş	Def'a köhne seccâde 1 15 guruş
Def'a köhne yemeni mak'ad 4 3,5 guruş	Köhne çit kürk boğçası 1 15 para	Köhne kırmızı çuka mak'ad 1 7 guruş	Köhne Uşak kalîçesi 1 6,5 guruş	Def'a köhne minder Çiftlikde hâtuna verilmiş.

Köhne Bağdad seccâdesi 15 para	Bakır kavanoş -ı sagır ve tepsi sâir bakırlar <i>Fürûht olundu.</i>	Köhne sagır fener 1 20 para	Sagır kahve ibriği kurâde 3 33 guruş	Bakır kahve tâbesi 1 20 para
Bakır leğen 2 2 guruş	Bakır kumkuma 1 10 para	Kurâde el ibriği 1 32 para	Sırmalı sım kakma eğer 7 guruş	Köhne yedek örtüsü 1 1 guruş
Köhne çuka yağmurluk başlık ile 17 guruş	İnce sım kemer raht 38 guruş	Sım çapkuna raht 40 guruş	Sım gülâbdân 1 16 guruş	Köhne siyah sırmalı kesme 1 41 guruş
Sarı velence 1 1,5 guruş	Köhne güllüce kesme 11 guruş	Boy tüfengi 1 4 guruş 3 para	Kebîr sım kemer raht 1 66 guruş	Sım kemer-bend-i kılıç 1 32 guruş 11 para
Kem-ayâr reşme 2 6 guruş	Sım kakma abanos topuz 2 guruş	Pandol sâat 1 18 guruş	Koca kısırak 1 16 guruş	Karasıgır ineği koca, kısır 3 guruş
Koca camus ineği 1 4 guruş	Köhne şem'dân 1 20 para	Köhne çuka perde 50 para	Köhne Bağdad seccâdesi 1 30 para	Köhne çapkun sâde kesme 23 para
Köhne beyâz abâ gâşiye 10 para	Köhne Praveşte ihrâm 24 para	Sagır tas 1 27 para	Bakır maşraba 1 30 para	Bakır tas ve sagır lengeri (...) para
Def'a köhne Bağdad seccâdesi 1 25 para	Köhne yemeni köşe mak'adı 1 25 para	Kebîr kantâr 1 guruş	Sancak ve tuğ köhne glâfları 1,5 guruş	Asdarsız yemeni mak'ad 20 para
Sâde Karahisar sine- bendi 1 27 para	Hammâm rahtı 3,5 guruş	Köhne yağmurluk başlık 20 para	Köhne mâi çuka mak'ad 1 4,5 guruş	Na'lbend kösteği 45 para
Köhne sandal 20 para	Köhne harâr 5 37 para	Mertebâne [Mertebânî] 3 70 para	Sâde harâr 1 kıyye 1 guruş 6 para	Def'a sâde harâr 2 çift 2 guruş
Def'a sâde harâr 1 1 guruş	Köhne sandık 1 10 para	Köhne tek harâr 1 9 para	Kâse kutusu 10 para	Tüfenk sandığı 16 para
Beyâz güğüm 1, 2,5 kıyye 3,5 guruş	Sım tırkeş 1 10 guruş	Köhne yıldızlı top 3 35 para	Cem'an yekûn 1.838 guruş	

Sercan YILMAZ

Dr. | PhD
Gümüşhane-TÜRKİYE
ORCID: 0009-0002-5925-1843
ylmaz.sercan29@gmail.com

Sultan'ın Mutlakiyeti ve Müttefikleri, Nizam-ı Cedid Dönemi Üzerine Bir İnceleme

Öz

Türkiye'nin son 250 yıllık değişim ve dönüşüm tarihinin bütünü, modernleşme-batılılaşma paradigması içinde kavranılmaktadır. Nizam-ı Cedid hareketi de batılılaşmanın ve batı kurumlarının Osmanlı toplum ve devlet hayatına tesirinin başlangıcı olarak ele alınmasıyla programlı bir modernleşme hareketi bağlamında değerlendirilir. Bu yaklaşımın yansıması da ilgili dönemin, İmparatorluğun klasik döneminin anlam-değer kabulleri ve tavırlarından keskin bir dönüşümü ihata ettiği varsayımdır. Bu çalışmada ise Nizam-ı Cedid ile ortaya çıkan reform sürecinin Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminin siyasal ideolojisi ile gösterdiği bütünlüklü ilişkinin mahiyeti ortaya konulmaktadır. Bu dönemin ana karakteri ise reform siyaseti aracılığıyla sultan mutlakiyeti tekrar kurulmaya çalışılırken, bu çabanın sahiplerinin Osmanlı siyasası içindeki müttefikleriyle birlikte oluşturmak istediği yapının doğurduğu siyasal gerilimlerle şekillenmiştir. Böylece siyasal kamplaşmanın taraflarının iktidar sahipliği ve iktidar araçlarını kullanmak için verdiği mücadelenin çatışmacı mahiyeti, reform taraftarları ve karşıtları olarak siyasal aktörleri konumlandırmaktadır. Dolayısıyla bu döneme modernleşme üzerinden atfedilen ilerici-gerici, aydın-muhafazakâr dikotomilerinin oturduğu retorik, klasik dönemin siyasal ideolojisinden kopmanın değil, Osmanlı siyasasının kendi içindeki mevzi çatışmalarının siyasal söylemi içinde anlam kazandığı ifade edilebilir. Bu çerçevede Nizam-ı Cedid dönemi, İmparatorluğun klasik ile yeni arasında kurmaya çalıştığı dengeli ilişkide kendine özgü bir dönüşüm siyasetinin takip edildiği bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma, bütün bu süreci hem sultan mutlakiyetinin kuruluşunu hedefleyen kadronun kullandığı siyasal retorikleri ve icraatları hem de muarızların karşılıklarıyla, Nizam-ı Cedid döneminin kendine özgü doğasını Osmanlı siyasası içinde konumlandırmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nizam-ı Cedid, Kalemîye, Modernleşme, Reform, Mutlakiyet.

The Absolute Authority of the Sultan and His Allies: An Examination of the Nizam-ı Cedid Period

Abstract

The whole of Turkey's history of change and transformation in the last 250 years is understood within the modernisation-westernisation paradigm. Since the Nizam-ı Cedid movement was the first to introduce westernization and western institutions into Ottoman culture and state life, it is also viewed as a planned modernization movement. This approach reflects the assumption that the period in question encompassed a sharp transformation from the meaning-value assumptions and attitudes of the classical period of the Empire. This study reveals the nature of the fundamental connection between the political philosophy of the classical era and the reform movement that began with Nizam-ı Cedid. The central theme of this era centers on the political difficulties arising from the attempt to construct a structure in Ottoman politics with its allies, while reform politics served to restore the sultan's absolutism. Thus, the conflictual nature of the struggle for power and the use of power tools by the parties involved in political polarization positions political actors as proponents and opponents of reform. Consequently, rather than a break with the political ideology of the classical period, it can be seen that the rhetoric attributed to this period through modernization, based on progressive-reactionary, intellectual-conservative dichotomies, gained meaning within the political discourse of the positional conflicts within Ottoman politics. As a result, the Nizam-ı Cedid era is seen as one in which the Empire attempted to create a harmonious relationship between the old and the new by implementing a distinctive transformation agenda. The study attempts to situate this entire process within the context of Ottoman politics, including both the political rhetoric and actions used by the cadre aiming to establish the sultan's absolutism and the responses of the opponents, as well as the unique nature of the Nizam-ı Cedid period.

Keywords: Nizam-ı Cedid, Kalemîye, Modernization, Reform, Absolutism.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda değişimin ve dönüşümün tarihi, imparatorluğun bütün bir tarihsel gidişatı içinde her dönem için dile getirilen bir konudur. 18. yüzyılla birlikte, Batı Avrupa'da başlayan yeni bir tarz olarak modernite ise değişimin niteliğinin değiştiği, yeni bir bilme yöntemi etrafında anlam-değer dünyalarının yeniden şekillendiği, dolayısıyla da bu yeni tasavvur etrafında toplumların, devletlerin ve bireylerin kendilerine yol bulmaya zorlandığı bir dönemin kapılarını aralamıştır. Değişim çağının doğduğu Batı Avrupa devletlerinde ve toplumlarında değişim olgusu, toplumların iç dinamikleri içinde harmanlanırken, Batı Avrupa dışı toplumlarda da Avrupa ile coğrafi yakınlık, siyasi ve ticari temaslarla birlikte oluşan insan hareketliliği, savaşlarla yaşanan karşılaşmalarla birlikte kısmen dışsal etkenler ve bu etkilerin açığa çıkardığı içsel dinamiklerin gündemleri etrafında muhatabını bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de değişimin dinamikleri, içsel ve dışsal etkilerin belirlediği siyasal atmosfer içinde şekillendiği ifade edilebilir. 17. yüzyılda gözlemlenen iç siyasetteki bunalımlı hal 18.yüzyıla gelindiğinde görece istikrara kavuşurken (Akşin, 1994, s. 6), 18. yüzyılın son çeyreği itibarıyla yaşanan siyasal krizler yeni bir muhasebe dönemini ve reform siyasetinin somutlaşmasını dayatmıştır. Nihayetinde Sultan III. Selim'in hükümlerinde Nizam-ı Cedid adıyla anılan yeni bir arayış hareketi ile reform denilen olgunun somut bir gündeme kavuştuğu görülür. Askeri reform olmanın ötesinde tüm devlet yapısının ve sosyal dinamiklerin de dönüşüme tabi tutulması anlamına gelen bu program, kavramın da içeriğinin işaret ettiği gibi kadim nizam olan Nizam-ı Alem'den, yeni bir düzene geçiş olarak Osmanlı siyasi literatürü ve kurumsallaşması içinde köklü bir arayışın da adı olmuş, İmparatorluğun entelektüel ve siyasal birikimini tartışmaya açmıştır (Fazlıoğlu, 2015, s. 256).

Özellikle Batı'da gelişen Osmanlı reform tarihine dair çalışmalarda, Nizam-ı Cedid döneminin modernleşme dönemi olarak görülme eğilimi belirgindir ve toptancı bir yaklaşım olarak durmaktadır (Shaw, 1965, p. 292.; Ortaylı, 2023, s. 98; Aksan, 1993, p. 53-69). Dolayısıyla Nizam-ı Cedid hareketi ile sadece askeri değişim değil, devletin kurumsal değişimini de ihata eden geniş bir perspektifin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu değişim sürecinin ana motivasyonunun modernleşme ile kendine yeni bir yol bulma arayışı değil, Avrupa'da yaşanan dönüşümün anlamlandırılarak kendi anlam-değer tasavvurları içinde bir yol bulma gayretini içerdiği ifade edilebilir.

Bu dönemin ana izleğinin, merkezde Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönem devlet ideolojisinde, sultan mutlakiyetinin yani sultanın *istiklali* ve *bâkim-i müstakil* vasıflarının tekrar tesisi ve çeperde de tesis edilecek bu yapı ile devlet aygıtının ve siyasal güç kompozisyonunun yeniden düzenlenmesi olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla ilgili dönemde tüm toplumsal ve siyasal sınıfların çıkarları itibarıyla iç içe geçen pozisyonları ve İmparatorluğun yol bulma arayışlarını kapsadığı bir dönem hüviyeti söz konusudur. Sultan mutlakiyetinin kuruluşu süreci ise varlığı 17. yüzyıldan itibaren görünürlük kazanan ve 18. yüzyılda artık devlet hayatında önemli bir yer işgal eden *vekil-i mutlak* Kalemîye ricalinin kendi siyasal iddialarını sultan mutlakiyeti ile özdeşleştirmesi ile oluşan siyasal ilişkisinde belirginleşir. Böylece de kalemîye sınıfından oluşan İmparatorluğun yeni sivil elitlerinin yönettiği, nasıl bir reform izleği oluşacağı tartışmalarıyla birlikte, bütün bu süreçlerin Osmanlı siyasasındaki izdüşümlerinin siyasal yapıyı şekillendirirken meydana getirdiği krizleri de barındırdığı bir dönemin de kapıları aralanmıştır.

Bu çalışmada da Nizam-ı Cedid döneminin ve reformlarının, Sultan III. Selim önderliğinde bir program olarak ortaya çıkışıyla beraber Kalemîye sınıfının Osmanlı siyasası içinde kendine yer bulma arayışının etrafında, Sultan'ın mutlakiyetinin kuruluş süreci tasvir edilecektir. Bu tasvirde de literatürde bir modernleşme ve klasik dönem anlam-değer dünyasından kopuş olarak adlandırılan Nizam-ı Cedid reformları, bu anlam dünyasından kopuş olmayıp, Batılı etkilerin Osmanlı mutlakiyetini kurmanın gerekçesini oluşturduğu bağlamda, İmparatorlukta

hâkim siyasal ideolojinin yeniden kurulması gayreti üzerinden değerlendirilecektir. Dolayısıyla bu etkileri ile Nizam-ı Cedid'le birlikte dönemin anlaşılmasında kullanılan ilerici-gerici, muhafazakâr-modern dikotomileri ve klasik dönemin kabullerinden keskin bir kopuş söylemleri bu dönemin konusu olmayıp, dönemin kamplaşmasının Osmanlı siyasası içindeki mevzi arayışlarından kaynaklandığı üzerinde durulacaktır.

Bu çerçevede, çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Nizam-ı Cedid'i hazırlayan siyasi gelişmeler izah edildikten sonra, ikinci bölümde Nizam-ı Cedid reformlarının Osmanlı siyasası ve siyasal ideolojisi içindeki konumu tahlil edilerek, doğuracağı krizlerin siyasal sınıflar bağlamındaki anlamı tahlil edilecektir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise Sultan mutlakiyetçiliğinin kuruluşunda bir aracı olarak Nizam-ı Cedid ile temayüz eden Kalemîye sınıfının konumu ve iktidar koalisyonları ile kendine yer edinme çabası tahlil edilerek, bu dönemin asıl doğasının tasviri katmanlı bir şekilde sunulmaya çalışılacaktır. Nihayetinde beşinci bölüm ile Nizam-ı Cedid reformlarının, askeri saha dışında kalan mali, idari ve diplomasi alanlarındaki gündeminin üçüncü bölümdeki çerçeve içinde ve çalışmanın genel kabulü bağlamında nasıl bir anlam ifade ettiği açıklanacaktır.

1. Nizam-ı Cedid'i Hazırlayan Siyasi Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmenin hazırlayıcısı olan reform sürecinin devletin genel siyasal gündemi içinde asli bir konuma oturması Kırım'ın kaybıyla başlar. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya karşısında düşülen dezavantajlı durum, imparatorluk tarihinde bir kırılmayı temsil etmektedir. Öyle ki bu tarihe kadar Karlofça Antlaşması ile yaşanan görece kayıplar, kısmen telafi edilebilmiş ya da yaşanan toprak kayıplarının arzı bir nitelik arz ettiği görüşü hâkim bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. 18. yüzyılın başında İbrahim Müteferrika gibi aydınların bireysel reform önerilerini içeren çalışmaları gibi raporlar ortaya çıksa da bu raporların devlet hayatında etkileri sınırlı bir görünüme sahiptir. Hatta 17. yüzyıl layihaları da devletin genel siyasal işleyişi içinde yankı uyandıran etkilere sahip olmamıştır (Öz, 2017, s. 116-117). Öyle ki bu layihada, İmparatorluğun klasik toplum ve devlet yapısını sorgulayacak ya da sorgulama bile dolaylı yoldan değişimi işaret edecek bir ton bulunmamaktadır (Aksan, 1993, p. 56).

1768-73 Savaşı'na gelen süreçte Osmanlı ordularının gösterdiği muzaffer performans, değişim hususunda bir dayatmayı engellediği gibi, Osmanlı ordusunun olağan değişim hızı da batıda Avusturya ve Rusya orduları ile doğuda İran'a karşı mücadelelerde görece bir istikrarı mümkün kılmaktadır (Kolçak, 2024, s. 54). Özellikle Napoleon öncülüğündeki Devrim Savaşları'nda Avusturya, Rusya, Prusya'nın Fransa'da gelişen askeri teknoloji ve yeni doktrinler karşısındaki çaresizliği (Ökten, 2020, s. 146), bu ülkelerin de askeri devrimin taşıyıcıları değil takipçileri olarak Osmanlı dünyasından çok da uzakta olmadığı tespitini yapma imkânını verebilir. Diğer yandan 1768-74 Savaşı'nda da Osmanlı ordusunun yaşadığı en önemli eksiklikler ise saha topçuluğu ile lojistik hatların işleyişindeki organizasyonel aksaklıklar ve piyade-topçu sınıfı arasında müşterek harekât doktrinlerindeki eksiklikler ile yetersiz ve eski talim düzenlerinin savaş hazırlığına el vermediği gözlemleri, dönemin uzmanları tarafında da kısa sürede çözülebilecek aksaklıklar olarak yansıtılmaktadır (Baron de Tott, t.y., s. 243; Beydilli, 1999a, s. 26). Bütün bu algıları nihai olarak yıkan kırılma ise 1787-92 Savaşı ile Kırım'ın geri alınması hedefi ile girişilen Moskof Seferi'nde Rusya karşısındaki çaresizlik, İstanbul'un düşmana açık bir vaziyete düşmesi ve ordudaki savaşma azminin kırıldığı bir muhtıra ile İstanbul'a, Sultan III. Selim'e dayatılması olmuştur (Karal, 1995, s. 14).

1791 Maçın Boykotu olarak da tarihi hafızada yer edinen bu muhtıra ile Tuna boyunda sıkışan Osmanlı Ordusu'nun Sultan III. Selim'in nihai siyasi hedefi olarak Kırım'ın istirdadına ve muzaffer barışa erişebilmeye muktedir olunmadığının ilanı ile devlet hayatında, siyasal yapının her kesiminin iştirak ettiği, kendi ile yüzleşme ile bu çerçevede başta ordu olmak üzere reformun bir program dâhilinde uygulanması arzusu artık kaçınılmaz olarak kabul göreceğinin taahhüdü ile

neticelenmiştir. Maçın Boykotu'nda ordunun önde gelen ocak ağaları ve sivil bürokrasinin üst düzeyinin müşterek katılımıyla, Ruslarla hızlı bir barış yapılması ve bu barışın da İmparatorluğun emperyal hedeflerinden vazgeçme anlamını taşımayıp, icra edilecek reformlarla sağlanacak askeri gücün nihayetinde Ruslarla daha iyi koşullarda karşılaşılmasını tavsiye eden bir içerikte kaleme alınmıştır (Yıldız, 2016, s. 147). Daha sonradan III. Selim'in reformlarının ana gerekçesi ve reformlara muhalefet eden siyasal ve sosyal gruplara hatırlatılan *kara bir leke* olarak da özellikle dönemin risalelerinde hatırlatılan Maçın Boykotu, Nizam-ı Cedid'i başlatacak olan sürecin ilk adımı olarak değerlendirilebilir (Beydilli, 1999, s. 30). Böylece 18.yüzyıl Osmanlı entelektüelleri ve devlet adamlarının bireysel gündemlerinde harmanlanan reform düşüncesinin belirli ve çok yönlü siyasi programa kavuştuğu ifade edilebilir. Reform düşüncesinin hâkim olduğu ve bu dönüşümü sağlayarak İmparatorluğu kurtaracak *sahipkiran* bir şehzade olarak yetiştirilen Selim, buna uygun kadrolarıyla birlikte (Beydilli, 2009, s. 421), Yaş Anlaşması'nın sağladığı siyasal atmosferden yararlanarak yeni bir gündemi meydana getirecek fırsatı bulmuştur.

2. Nizam-ı Cedid'in Oluşumu ve Mahiyeti

Nizam-ı Cedid, ordu reformlarıyla özdeşleştirilen bir hareket olarak görülme eğilimindedir (Shaw, 1965, p. 292). Gerçekten de Sultan III. Selimin reform hareketi, orduda reform yapılması ile başlamıştır (Shaw, 1965, p. 292; Öğreten, 1989, s. 30). Fakat başlayan bu reform süreci müstakil bir siyasi gündem ile şekillenip, belli bir siyasal program adına sahip olmayıp, dönemin genel reform eğilimi ile özdeşleştirilebilir. Maçın Boykotu ile devletin askeri ve sivil kanadından gelen reform talepleri ile Yaş Antlaşması'nı hazırlayacak diplomatik görüşmelerin yapıldığı bir zaman diliminde, Kırım'ın kaybının katiyet kazanması, reform hareketini devletin bir ihtiyaç olarak müşterek bir talebe dönüştürdüğü söylenebilir (Öğreten, 1989, s. 29). Tabi bu noktada reformu talep edenlerle, ona karşı çıkmayanlar üzerinden yapılacak ayırım dönemin siyasal çevrelerinin konumlarını tasvir etmede yerinde olacaktır. İleriki bölümlerde izah edileceği üzere, reform hareketine karşı menfi tavırlar ise reform olgusunun askeri sahanın dışında toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıyı tesiri altına alması ile şekillenmeye başlayacaktır.

Nizam-ı Cedid denilen reform süreci devlet ricalinde askeri ve sivil bürokrasi ile ulema sınıfına mensuplardan istenilen *nizam-ı devlete dair* layihalarla başlamıştır (Öğreten, 1989, s. 29). Böylece yapılacak reformlara yönelik devlet ricalinde bir konsensüsün sağlanması hedeflenirken, bu sürecin sadece Sultanın şahsi bir çabasının ürünü olmaktan uzaklaştırılması hedeflenmiştir. 1792 yılında hazırlanan ve 2'si devlet hizmetindeki yabancı uzmanlar tarafından olmak üzere toplam 22 layiha ile Nizam-ı Cedid'in başlangıcı inşa edilmiştir (Karal, 1995, s. 62). Layihaların odağı, ordudaki reforma yönelik önerilerin baskınlığı içinde olmakla birlikte, devlet yapısının ele alınması bağlamında kimisi statükonun korunması kimisi de daha keskin idari reform önerilerinin olduğu içeriğe sahiptir (Karal, 1995, s. 63-73; Yeşil, 2012, s. 89). Bütün bunlara rağmen devletin askerî, idari, iktisadi, diplomatik ve eğitim yapılarına yönelik önerilerin bir aradalığı nizam-ı devlete dair layihaların hazırlanmasında ana prensibin bütün bir yapıyı ele almak amacına matuf olduğunu gösterir.

Layihaların genel bir imparatorluk ideolojisi çerçevesinde toplumsal ve siyasal kurumların Osmanlı temeddününün bir parçası olan organik bir bağlamda ele alarak tutarlı bir anlatı kurma tarzının dışında, doğrudan pratik program önerisine sahip olması, bu layihaların 17. yüzyıl layihalarından ayrıştırılarak modernleştirici ve Batılaşdırıcı nitelikte olduğu literatürde ifade edilmektedir (Aksan, 1993, p. 64). Bu yorum Türkiye'nin modernleşme serüveninin bilinciyile geriye dönük olarak, tarihi verinin yeniden şekillendirilmesi anlamına gelebilir, bu yönüyle de iddialı bir yorum olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki layihalardaki ana motivasyon devlete nizam verirken yine İmparatorluğun gaza ideolojisi ve Nizam-ı Alem iddiasının dışına çıkılmadan, uluslararası ve dahili siyasi sahada bu öğelerin mümkün kılınabilmesinin gerekliliğine işaret ettiğine değinilmelidir. Layihalarda 17. yüzyılda karşılaşılan şekilde Osmanlı klasik düzenine özgü tasvir ve

bu döneme yönelik geri dönüş çağrıları, bu türden kimi layihalar olsa da baskın bir karakter sunmaz. Layihalar daha ziyade pratik reform önerilerine odaklanır. Buna rağmen layihaların odaklandığı reformları, Osmanlı klasik düzeni yedirmeye yönelik meşrulaştırma araçları da klasik dönemin kabulleri çerçevesinde şekil alır, dolayısıyla bu sürecin meşrulaştırılmasında kullanılan kavram setleri de yine bu anlam değer dünyasının kendi içinde oluşturduğu çözümler ekseninde geliştirilmiştir.

Bu çerçevede kullanılan temel meşrulaştırma araçları *mukabele-i bil misl* ve *ehveni şerreyn* olarak sıralanabilir (Fazlıoğlu, 2015, s. 256; MENCHINGER, 2022, s. 117-119). Literatürde bu kavramların kullanım amacının modernitenin önünü açacak pratik reformların, klasik düzenin kabulleri ile çelişmeden var olmasını sağlayacak paradigmatik dönüşümün söylemsel merkezi olması olarak ele alınmaktadır (Aksan, 1993, p. 58). Buna rağmen bu kavramlar Türklerin Orta Asya'dan itibaren tevarüs ettiği ve Osmanlı-Selçuklu tecrübeleri ile olgunlaşarak İslamlaştırdığı egemenlik kavrayışına uygun olarak, zaruret halinde, istisnai hukuk doktrininin hükümdara tanıdığı kamu yararı, kamu düzeni ve esenliği bağlamında karar ve kural koyma salahiyetine yapılan vurguyu içermesidir (Yılmaz, 2023, s. 145). Türklerin egemenlik kavrayışında hükümdar merkezi bir konuma sahiptir ve bu konumu da her türlü kural ve ilkeden yalıtılmış, onu müstebit kılacak bir bağlamda inşa edilmemiştir. Schmittyen olağanüstücü durumlarda, Schmitt'i de aşarak özerk bir karar verici konumda olan, istisnai olanın niteliğini belirleme ve istisnai kararlarla yeni bir düzen inşa etme bakımından Hanefi fikhinin istihsan literatürüne referansla, zorunluluk hallerinin şekillendirdiği yeni bir durumu betimleyen bir egemenlik yaklaşımı söz konusudur (Yılmaz, 2023, s. 176).

Dolayısıyla, *Mukabele-i bil misl*, *ehveni şerreyn* gibi ilkeler, Hanefi fikhinin zorunluluk hallerine dair bir işareti barındırır (Şener, 1974, s. 118) ve Nizam-ı Cedid 'den murad olarak *nizam-ı devleti* sağlamak, istisnai bir dönemde parlak bir geleceği inşa edeceği düşünülen Sultan'ın, yukarıda izah edilen hükümdar olarak kurucu vasfını işaret etmiş olur. Sultanlarında bu niteliğine dayanarak oluşturdukları kurucu yasalara ve bu yasalar zemininde inşa olan örf-i sultanı, yasağ-ı padişahi ve kanunname geleneği yine bu sultan figürünün doğal bir uzantısı olarak işlev görür (Yılmaz & Akçakaya, 2023, s. 556). Zorunluluk hallerinin en önemli ayırıcı unsuru, yine bir hukuki metodoloji içinde, hükümdara tanıdığı cari hukuki normları aşma imkânına yine hukuk düzeninin korumayı amaçladığı ilkeleri muhafaza gayretine matuf olarak mevcut normları ihlal etme ve bunların üzerinde yeni bir norm kurma imkanıdır (Yılmaz, 2023, s. 175-176). Bu imkân bazı noktalarda fikhin da temel ilkelerini, geniş bir kamusal çıkar uğruna görmezden gelmeyi de gerektirebilir. Öyle ki Fatih Kanunnamesi'ndeki kardeş katli meselesi bu meyanda ifade edilebilir (Yılmaz & Akçakaya, 2023, s. 555). Dolayısıyla Sultan III. Selim için kullanılan meşrulaştırma araçları olarak dönemin propaganda eserlerinde ve layihalarında zorunluluk halini işaret eden *mukabele-i bil misl*, *ehveni şerreyn* kavramlarının yoğun bir şekilde kullanılması, Nizam-ı Cedid reformlarının sınırlı bir askeri reform olmanın ötesinde *nizam-ı devleti* tesis edecek, *kanun-ı nevî* cari kılacak bir siyasal gündemin uzantısı olarak görmek yerinde olacaktır. Sultan III. Selim ve reform ekibinin sergilediği bu yaklaşım, Osmanlı klasik siyaset felsefesinden bir terki değil, yine o anlam-değer dünyası içinde yeni bir yol bulma arayışını yansıtmaktadır.

Bu çerçevede döneminin şair ve mutasavvıfı olan Şeyh Galib'in Sultan III. Selim'i ve onun reformlardaki konumunu anlatırken sık sık kullandığı, devlete ve topluma *ruh-ı nevî*, *taze can* ve *hayat-ı nevî* gibi metaforları Osmanlı siyasasındaki Sultan figürünün yukarıda izah edilen bağlamına yapılan bir referans olarak görmek mümkündür.

Virmiş mi kimse mülke bu rütbe hayat-ı nevî

Sultan Selim-i Şalîş-i 'Osmaniyan gibi

(Dilçin, 1993, s. 216)

3. Nizam-ı Cedid Reformları ve Osmanlı Siyasetindeki İzdüşümü

Nizam-ı Cedid'in Osmanlı siyaseti içindeki istisnai konumu onu yürüten ekibin de nitelikleri itibarıyla, geleneksel siyasal yapının dinamiklerinin de dışında bir konuma sürüklediği ifade edilebilir. Öncelikle bu reform hareketi III. Selim'in kişisel himayesi altında ortaya çıkmıştır, fakat sonrasında oluşturduğu reformun kadrolarına bakıldığında şehzadelikten itibaren babası III. Mustafa ve amcası I. Abdülhamit devirlerinde başlayan reformcu atmosferin içinde bu süreci idare edecek zihni dönüşümü de yaşadığı söylenebilir.

Osmanlı siyaseti içinde Sultanın konumu 17. yüzyıl itibarıyla sembolik ve ülke içinde siyasal grupların oluşturduğu dengeyi gözetken bir hakem konumuna evrildiği ifade edilebilir (Abou-El-Haj, 2011, s. 138). Bu konumun şekillenmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik organizasyonunun genişleyerek uzmanlaşması (Öz, 2017, s. 1995), İstanbul'daki yönetici elitlerin ülke genelinde ekonomik kaynakları bölüşerek oluşturdukları görece özerk konumları ile ordunun da profesyonel ve bürokratik yapıya kavuşarak özerkleşip Sultan'ın karizmatik liderliğinden bağımsız *devlet ordusu* formuna kavuşması amillerinin etkili olduğu ifade edilebilir (Kolçak, 2024, s. 141). Duralı bu durumu Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin olağan işleyişinin sultanın karizmasından bağımsızlaşması bakımından II. Selim devri ile başlatırken, gerekçesini de sultanın ordu ile seferlere katılma ihtiyacı duymadan askeri ve diplomatik süreçlerin devletin profesyonelleri tarafından yürütülmesi ile örnekendirir (Duralı, 19.10.2021). Öyle ki II. Mustafa'nın iktidarın merkezini saraya taşımaya yönelik siyasetine karşı bir tepki olarak doğan 1703 isyanında, yeniçeri ağası Çalık Ahmet Ağa'nın saltanat değişikliği yerine *cumhuriyet idaresi* kurulması önerisi (Kafadar, 1994, s. 475), Osmanlı siyaseti içinde sultanın konumunun sembolikliğine yönelik somut çıkışlardan biri olarak anılabilir ki bu isyan da bir yönüyle Osmanlı siyasetinin alışlagelen dengelerini bozularak, iktidarın saray ve yakın çevresinde merkezileşmesine olan tepkileri yansıtmaktadır (Abou-El-Haj, 2011, s. 138). Aslında 17. yüzyıl saltanatın ve padişahın siyasal alanda ifade ettiği anlamında değişime uğradığı bir dönemdir. Öyle ki Emecen bu dönem için hanedanın başındaki padişahın değil, hanedan mefhumunun dokunulmazlıkla bezenmiş bir önem kazandığı tespitini yapar (Emecen, 2001, s. 68). Dolayısıyla bütün bir 17. yüzyıl iktidar savaşlarının Sultan'ın mutlakiyetinin yeniden tesis edilmesi ya da onun mutlakiyetinin karşısında oluşan yeni siyasal yapının iktidar alanını tahkim eden çatışmaları da ihata ettiği ifade edilebilir. Naima'nın da tarihinde sıkça vurguladığı bozulma söylemi de padişahın değişen bu siyasal algısının izdüşümüne koşut, sultanın *hâkim-i müstakil* olarak, mutlakiyetinin pırtlatılması gündeminin yansıması olarak değerlendirilebilir (Topal, 2024, s. 59-60).

III. Selim devrinde de Osmanlı siyasetinin genel görünümü ise klasik devlet yapılanmasının izdüşümleriyle birlikte kısmi farklılıkları da barındıran bir mahiyet arz eder. Buna göre İstanbul'da merkezileşen ulema ve yeniçeriler ile paşa kapılarına dayanan siyasal yelpaze, kendi içinde her zaman yeknesak bir yapı taşımaz. Yeniçerilerin İstanbul esnafı ile kurduğu ticari çıkarlara ya da himayeye dayalı ilişkisi, onları İstanbul merkezli esnaf burjuvazisi ile aynı zemine oturtur. Ulema sınıfı ise can ve mal güvenliğine dayalı geleneksel koruma zırhı içinde vakıflar üzerinden sahip oldukları ekonomik kaynaklara hükmedici ve diğer gruplarla dönemlik siyasal ittifaklara girişebilen aktif bir tabakayı meydana getirir. Bunun yanında paşa kapıları olarak da anılan, devletin himayesinde gelişen bürokratik aristokrasinin bir siyasal parti gibi imparatorluğun sivil kadrolarını oluşturacak insan kaynakları ile geniş bir profesyonel kitleye ve ekonomik kaynaklara hükmeden bir yapıya sahip oldukları ifade edilebilir. Bu noktada bu siyasal odakların Osmanlı taşrasında izdüşümleri aracılığı ile uzantıları üzerinde sahip oldukları ekonomik ve siyasal etki sahalarını genişletici eğilimleri de vurgulanmalıdır. Bu yapının taşra ile kurduğu ilişki ise ayan ve voyvodalıklar üzerinden 18. yüzyılda iyice görünür olan yerel güç odaklarıyla sağladıkları siyasal ve ekonomik çıkar ilişkisi ile kurulmaktadır. Bu noktada ayanların konumu ise yeni bir siyasal güç odağı olma yönünde evrimleşen, gücünü 18. yüzyılda hissedilir kılan bir boyutta olduğu

söylenbilir (Özyaka, 2020, s. 207). Öyle ki ayanlarla birlikte yerelde görülen özerkleşmeci eğilimlerin literatürde batı feodalizmi ile benzerlik ilişkisine sahip olduğu hâkim görüştür (İnalçık, 2023, s. 179; Akdağ, 1969, s. 51). Aslında yereldeki siyasal güç odaklarının kaderi de nihayetinde İstanbul'dan belirlenen kimin ne kadar ve ne çapta ekonomik kaynağa sahip olabileceği kararına bağlılığa, İstanbul'un siyasal meşruiyetine dayanan, hukuki ve siyasal bir özerkliği sahip olmadan İstanbul'dan devşirilen legallığe bağımlı yapılar olarak görülebilir. Dolayısıyla merkez ile taşra eliti denilen ayanlar arasında çatışmanın olduğu tezi, tarafları katı bir kutuplaştırıcı sınıflandırma içinde görme arzusuyla şekillenirken, çoğu durumda merkeze eklenmiş yerel elitlerin merkez tarafından kontrol edilebilir aktörler olduğu da unutulmamalıdır (Öz, 2017, s. 196). Çoğunlukla bürokratik kökenli kişilerin oluşturduğu bu merkezkaç kuvvetlerin figürlerinin kaderi son kertede İstanbul merkezli siyaset ile kurabilecekleri dengeli ilişkiye bağımlıdır. Dolayısıyla feodalizmle özdeşleştirilen bir özerklikten söz etmek mümkün değildir.

Bu karmaşık siyasal yapı içinde Sultan, özerk bir hareketi destekleyecek ekonomik ve siyasal araçlarından yoksundur. Hatta III. Selim dönemi Nizam-ı Cedid layihalarında ya da dönemin aydın bürokratlarında, Batılı devletler incelenirken, monarkın ülkedeki her durumla ve gelişmeyle ilgilenmeyip başvekil başkanlığında oluşturulan ve uzmanlığa göre örgütlenen rasyonelleşmiş kabinelere vurgu yaparak, hükümdarın siyasal etki sahasının daha da daraltılmasının faydalı olabileceğini vurguladıkları görülür (Manchinger, 2017, s. 136). Bu noktada ilginç olan Vakanüvis ve Reistülküttap Ahmet Vasıf Efendi gibi kalemiye kökenli bürokratların Avrupa monarşilerine baktığında mutlak monarkların güçlü statülerini değil de monarşinin örgütlenmesinde monarkın, kabinesi ile kurduğu ilişkiye odaklanmaları dikkat çekicidir. Tabii ki III. Selim'in ajandasında, ileride de açıklanacağı üzere, Sultanın sembolikleşen konumunun Batılı bir monarkın konuma yükseltmenin izleri görülebilir. Haliyle bu yöndeki telkinlerin sultanın nezdinde taşıdığı değer de tartışmalıdır.

Sultanın, Osmanlı siyasası içinde yukarıda tasvir edilen konumu, Nizam-ı Cedid gibi iddialı bir siyasal programın yürütülmesinde birtakım handikapları da beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, bu programın devletin içindeki her türlü siyasal çevre tarafından kabul edilmesi ya da açıktan bir muhalefetle karşılaşmaması, ikincisi ise programın yürütme aygıtının Bab-ı Ali'den bağımsızlaşarak, Bab-ı Ali merkezli gelişen siyasal dönüşümlerin negatif etkilerinden reformları arındırarak, gölge bir kabine ile yeni bir hükmetme modelinin geliştirilmesidir.

Bu noktada devlet içinde reformlara yönelik uzlaş, ilk başta talihin bir ürünü olarak Maçın Boykotu ve onun devamı sürecinde şekillenirken, sonrasında devlet içindeki temsiliyete göre belirlenen belirli bürokratik sınıflardan devlet adamlarından istenilen ıslahat layihaları ile örtük bir rıza arayışı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, layiha istenmesini bir rıza arayışı nedeniyle değil de gerçekten de ne yapılabileceğine yönelik yol haritasının belirlenmesi ihtiyacına matuf olduğunu, rıza arayışı olsa meşveret meclisi ile bu gerçekleştirilebileceğini vurgulasa da (Öğreten, 1989, s. XLII), layihaların rıza mekanizmasını harekete geçirici niteliği devletin aksayan noktalarının bir konsensüsle belirlenmesi hedefiyle de gerçekleşmiş olur. Öyle ki, askeri reform hususu ile vergi kaynakların etkili ve verimli organizasyonu bütün layihaların ortak özelliği gibidir. Bu genel tespit ise devletin merkezinde İmparatorluğunun aksayan yönlerinin bir konsensüsle belirlenerek, yapılacak reformlara da kaynaklık edecek politik bir işaret olarak kullanılabileceği dile getirilebilir. Aslında Cevdet Paşa'nın meşveretle işaret ettiği uzlaş mekanizması, yazılı bir dokümana bağlanmış gibidir.

İkinci handikapı izale edecek olan yöntem ise Bab-ı Ali'nin karar verici pozisyonundan ziyade, Sultan ve onun gölge kabinesinin belirlediği ilke ve siyasetleri icra eden bir aparat konumuna indirgenmesidir (Çelik & Yeşil, 2023, s. 71). İstanbul'daki iktidar yapısı içinde doğal bir müttefiki bulunmayan III. Selim'in, reformlarının devamlılığı ve yürütümündeki istikrarı bakımından ilk hareketinin reformlara özel bir kadro oluşturduğu görülmektedir. Yukarıda

değindildiği gibi Bab-ı Ali'nin işleyişinden bağımsız olarak gölge bir kabine gibi çalışan bu ekip hem reformların belirleniminde hem de yürütümünde kilit bir işleve sahiptir (Çelik & Yeşil, 2023, s. 71). Sultan III. Selim babası III. Mustafa'nın devr-i saltanatından itibaren, serbest ve devlet işleri ile ilgilenebileceği bir ortamda yetiştirme imkanını bulmuş, amcası I. Abdülhamit devrinde de kısa bir fasıla dışında kafes hayatını yaşamadan aynı serbestliğin imkanlarından faydalanmıştır. Baron de Tott' un aktardığı üzere, III. Mustafa devri reformlarının teftişinde babası ile birlikte yer alan Şehzade Selim (Baron de Tott, t.y., s. 294), amcası devrinde de Fransa Kralı XVI. Lui ile özel elçisi aracılığı ile mektuplaşarak dönemin hâkim aydınlanmacı yönelimlerine ve teknik gelişmelerine duyarlılık gösterirken, temsilcileri aracılığı ile de Batının teknik gelişimine dair birikimini arttıracak teşebbüslerden geri durmamıştır (Beydilli, 1999b, s. 78). İşte bu ortamda III. Selim'le de şehzadelikten beri yakın ilişkisi olan Halil Hamid Paşa'nın ekibi sultanın gölge kabinesini oluşturmuş, dönemdeki adlandırmayla *atabegan-ı saltanat* ekibi reformların arkasındaki beyin konumuna yükselmiştir (Çelik & Yeşil, 2023, s. 45).

III. Selim'in alternatif bir gölge kabine kurmaya çalışması, merkezi bir monarşi inşa çabası ile tutarlı bir yönelim olduğu da söylenebilir. Nizam-ı Cedid hareketi bir yönüyle de Sultanı merkeze alan ve ona bağılı düzenli ordu ile etkin bir bürokrasiye dayanan mutlak bir monark yaratma teşebbüsüdür. Layihalarda da dile getirildiği gibi ağırlıklı husus askeri reformlara verilse de bununla ilgili olarak merkezin taşradaki mali denetiminin güçlendirilmesi ile yerelde oluşan merkezden özerk yapıların tasfiyesi, idari ve mali ıslahat önerilerinde önemli bir hacim kaplar (Özdemir, 2012, s. 16-17). Abou-El-Haj'ın Osmanlı modernleşmesini mümkün kılan amillerden biri olarak zikrettiği, elitlerin taşradaki ekonomik kaynakları etkin bir şekilde kontrol edecek modern devlet aygıtlarını ihraç etme yöneliminin bu noktada kısmen isabetli olduğu söylenebilir (Abou-El-Haj, 2018, s. 145-146). El Haj'ın yanıldığı nokta, Osmanlı modernleşmesinin muharrik unsurunun doğrudan siyasal sınıfların mali kaynakları paylaşımına indirilmesi ile 18. yüzyılın genel siyasal krizlerinde dışsal faktörlerin göz ardı edilerek, içsel boyutta da tüm siyasal güç odaklarının yeknesak politik gündemler etrafında bütünlüklü kategorilere indirilmesi. Mali ve iktisadi alanda ıslahat ile oluşacak mali kaynakların çeşitlenmesi, zenginleşmesi ve bir yandan da sahipliğinin değişmesi durumunu, öncelikle Sultanı merkeze alarak okumak yerinde olacaktır.

Bu bağlamda Sultanın konumunu güçlendirecek en önemli adımlardan biri de sultana bağılı bir bürokratik sınıfın siyasallaşarak, Osmanlı siyasasının içine çekilmesi olacaktır. Sultan'ın Nizam-ı Cedid reformlarında da aktif bir şekilde kullandığı Kalemîye bürokrasisi, bu yönüyle Sultan'ın mutlakiyetçi ajandasının siyasal alandaki izdüşümü olarak, hem bütün bir sürecin yürütücüsü ve siyasal destekçisi konumunda Osmanlı siyasası içinde yer arayacaktır. Bu noktada, III. Selim'e bağılı, Kalemîye bürokrasisinden doğan reformcu kadronun yapısına ve siyasal alanda oluşturduğu izdüşüme bakmak yerinde olacaktır.

4. Osmanlı Siyasasında Yer Arayışı, Kalemîye İktidarı ve Sultan'ın Mutlakiyetinin Kuruluşu

III. Selim'in reformcu kadrosu ekserisi itibariyle kalemîye kökenli bürokratlardan oluşmaktadır. İmparatorluğun sonraki dönüşüm hamlesi olacak Tanzimat'ın da elitlerini çıkararak kalemîye, 18. yüzyılda olgunlaşan ve devlet hayatında etkisini arttıran bürokratik bir sınıf olarak temayüz etmektedir. 18. yüzyıl aynı zamanda İmparatorluğun klasik bürokrat devşirme usullerinin terkedilerek, yeni bir düzen oturttuğu bir dönem olarak da görülebilir. Enderun'dan yetişen sivil ve askeri bürokratlar yerini, imparatorluğun her coğrafi bölgesinden ve sosyal sınıfından kendini yetiştirebilen namzetlere, paşa himayeleri aracılığı ile temayüz etme imkânına bırakmış görünüyor. Bu eğilim 17. yüzyıldan itibaren başladığını söylemek mümkündür. Kafadar'ın ifadesiyle çelebiler çağı olan 17. yüzyılda, Batı'da artan niceliksel bilginin, mecmualarla dolaşımının arttığı, otodidakt eğitimin belirli sosyal çevreler içinde imkân kavuştuğu ve çelebilik tabirinin nitelediği üzere dünyayı ve imparatorluğu tanıma gayretinin çeşitlendiği bir sosyal atmosferin doğuşuna şahitlik

edilmektedir (Kafadar, 2017). 17. yüzyılda genişleyen İmparatorluk bürokrasisi haliyle dışsal kaynaklardan da bürokrat devşirerek kendini büyütme ve uzmanlaşma yolunda erken modern devletin niteliklerini de yansıtmaya başlamıştır (Genç & Özvar, 2021, s. 79). Bu dönüşüme tepkisel yaklaşımlar, 17. yüzyıl nasihatname ve siyasetname yazınında *devlette liyakatin yok olduğu serzenişisi* ile görünür hale gelir (Öz, 2017, s. 200). Dönem müelliflerinin devletin karşılaştığı bir sorun alanı olarak bu meyandaki tespitlerinin, devlet ricali tarafından gerçeklikten uzak görüldüğü çıkarımını doğrular şekilde devlet aygıtında yapılan reformlarda, bu müelliflerin önerilerinin göz ardı edilmişleriyle de doğrulamak mümkündür (Öz, 2017, s. 116).

Osmanlı çelebisinin ve insanın İmparatorluğun dışı ile ilişkisi ve kurduğu etkileşimin niteliğindeki farklılık, haliyle de buradan yapılacak bilgi aktarımına yönelik yaklaşımlarındaki değişim, 17. yüzyılda başlayan bir süreç olarak ve 18. yüzyılda daha da belirginleşerek izlenebilir bir hal almaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde İmparatorluğun bu atmosferi daha da olgunlaşmış görünüyor. Öyle ki Epir bölgesine gelen Lord Byron, Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu ile karşılaştığında batılı bir eğitim görmüş olabileceği tespitini yapmaktan kendisini alıkoyamaz (Katz, 2021, s. 81). Keza İspanya'ya diplomatik görevle giden ve Nizam-ı Cedid kadrolarının dış çerperinde değerlendirilebilecek Ahmet Vasıf Efendi' nin batı sanatına olan hâkimiyeti ve İspanyol sosyetesine ile kurduğu aşına ilişki (Menchinger, 2017, s. 144), bir yüzyıl önceki Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'te yaşadığı tecrübelerin çok uzağında durmaktadır (Yirmisekiz Mehmet Efendi, 1975, s. 33-34; Göçek, 2024, s. 52). Yine Nizam-ı Cedid döneminin mühendishane müderrisi olan Seyid Mustafa, kendi hal tercümesinde batı tekniğini öğrenmek için Fransa'ya gitme imkânını dile getirmesi, Osmanlı entelektüellerinin Batı ile olan ilişkilerinde yüzyılın başına göre daha etkileşimli ve daha yumuşak intibalara sahip olduğunu gözlemlemeyi sağlar (Beydilli, 1987, s. 413). Hatta 17. yüzyıl sonlarında İstanbul'da bulunana İngiliz tüccar Sir Dudley North'un gözlemlediği Türklerin kendilerine karşı olan kibri ve özgüveniyle Batı'yı sefih gören yaklaşımlarından farklı bir doku ile 18.yüzyılda karşılaşılmaktadır (Aydın, 2023, s. 133-156). Ortaylı'nın da vurguladığı gibi 18. yüzyıl, Osmanlı dünyasında değişim bilincinin doğduğu bir dönemdir ve bu bakımdan Osmanlılar Avrupa dışı toplumlarda bu bilince sahip olan ilk doğulu toplum olduğu söylenebilir (Ortaylı, 2023, s. 46). Yine aynı şekilde 17. yüzyıl boyunca Osmanlı askeri endüstrisinde hem uzman hem de nitelikli işçi olarak *taiife-i efrençiyân* adıyla bulunan yabancı unsurların, Osmanlı savaş makinesinin bütün bir yüzyıl boyunca etkinliğini muhafazasında önemli katkıları da yazında yerini bulmaktadır (Kolçak, 2024, s. 46). Dolayısıyla 18. yüzyıl Osmanlılarının, önceki dönemlere göre elitler düzeyinde diplomatik, ticari, kültürel kanallardan, İmparatorluk dışı unsurlarla daha yakın ve ilgili bir ilişki demetine sahip olduğu gözlemlenebilir (Abou-El-Haj, 2018, s. 148). Osmanlı yönetici elitlerinin beslediği kapı halkları da saraydan bağımsız ve saraya paralel eğitim imkânlarına sahip kamu görevlilerinin istihdamında da kaynak çeşitliliğini ve kendini yetiştirme olanaklarının farklılaşmasını besleyen bir unsur olmuştur (Göçek, 2024, s.200-202). Böylece 17. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılda devam eden bu atmosfer içinde bilginin niceliksel artışının yanında, niteliksel olarak da erişimi ve dolaşımının kanallarının da çeşitlendiği söylenebilir.

Kalemiye sınıfının mensuplarının yetişme süreçlerinde klasik dönemin kurallarından ayrı bir düzene sahip olması, onu Osmanlı siyasası içindeki konumunun da farklılaşmasını besleyen etkenlerden biri olarak okunabilir. Buna göre klasik kurumların dayandığı eğitim kurumlarının dışında, belirli ve standardize eğitim yeterliliklerini takip etmeden, çok çeşitli kaynaklarla yetişen insanların kendine yer edindiği bürokratik bir sınıf söz konusudur. Öyle ki, medrese eğitimi görenden, kendi kendini yetiştiren, ekonomik durumu müsaitse özel bir eğitim ile tahsil imkânına kavuşan çok çeşitli eğitim geçmişleri ile karşılaşılabilir. Diğer yandan da bu nitelikleri itibariyle de mensuplarının toplumsal kökenleri de bir yeknesaklık göstermeyebilir. Bu noktada Kalemiye sınıfının ve özelde de Nizam-ı Cedid kadrolarının kökenine odaklanmak ilginç veriler ortaya koyar. İstanbul'daki mukim kalemiye sınıfı kâtiplerin sayısı 18. yüzyılda 1500 dolaylarında olabileceği tahmin edilmektedir (Findley, 2020, s. 76). Tabi bu sayıya bürokrasinin düşük seviyeli

memurları da dâhildir (Findley, 2020, s. 76). Haliyle üst düzey bürokrasiye doğru piramidin yukarısına çıkıldığında daha sınırlı bir sayıya ulaşmak mümkündür. Öyle ki üst düzey bürokratlarda, gözden düşenlerin tekrar geri dönme imkânları ya da farklı görevlerde değerlendirilme durumları gibi uygulamaların yaygınlığı, bu seviye için elde olan yetişmiş bürokrat sayısının sınırlılığına delalet edebilir. Aynı zamanda bu sınırlılık içinde üst düzey bürokratların, özellikle Nizam-ı Cedid kadroları bakımından kökenlerine odaklanıldığında ilginç bir örüntüyle karşılaşılıyor.

Her ne kadar Osmanlı toplumsal yapısının batılı tarzda tabakalaşmış bir görünüme sahip olmayışı nedeniyle, bu toplum özelinde memurların toplumsal kökenine dair örüntülerin çıkarılması zor bir uğraş olsa da (Findley, 2020, s. 70) Findley'nin reisülküttaplar özelinde yaptığı tespite göre reisülküttapların yüzde 80' inin kalemiye mensubu ailelerin çocukları ve patrimonial paşa kapılarından devşirilen çocukların oluşturduğu bilinmektedir (2020, s. 78). Kalemiye'ye intisap eden kâtiplerin eğitim çizgisinin nihayetinde bu sınıfa dâhil olma olasılığı, ilgili kalem dairesine çirak olarak girme veya taşrada görevli bir valinin kapı halkına nitelikleriyle temayüz ederek dâhil olma ve nihayetinde ilgili valinin kariyerinin talihine göre İstanbul'daki bürokratik çevreye girme imkânlarıyla belirlenmektedir (Findley, 2020, s. 81-82). Dolayısıyla İstanbul'un sunduğu eğitim imkânları ve mensup olunan ailenin sahip olduğu imkânlarla bu sınıfa dâhil olanların yanı sıra, Ahmet Vasıf Efendi gibi Bağdat'tan çıkan ve babasının ismi ulema hayıtlarında dahi olmayan sıradan bir hoca çocuğunun da yetenekleri ile kendisini gösterebileceği bir ortamdan söz edilebilir. Böylece hem eğitim imkânlarının klasik dönemin izleklerinden farklı olarak bürokrasiye dâhil olmadaki farklılığı hem de Kalemiye mensubu ailelerin çocuklarının yine bu sınıfa intisabı, Kalemiye'nin belirli bir insan örüntüsü içinde, her şeyin İmparatorluğun merkezinde belirlendiği siyasa yapısı içinde anlamlı bir odak görünümüne kavuşmasına hizmet eder.

Bu çerçeve içinde spesifik olarak Nizam-ı Cedid kadrolarına odaklanıldığında, Atabegan-ı Saltanat olarak anılan merkezi reformcu kadro ile onlarla iş birliği içindeki görünen ikincil kadroların mensuplarından tespit edilen 14 tanesi üzerinde yapılacak gözlemde, bunların büyük bir kısmının kalemiye kökenli olduğu fark edilir.¹ Ayrıca bu ekibin büyük bir kısmının, I. Abdülhamit döneminde sadarete bulunan ve reformcu kimliği ile bilinip, Şehzade Selim taraftarı bir saray darbesi ile ilişkilendirilerek azledilen Halil Hamid Paşa'nın ekibinin bir parçası olduğunu da ifade etmeliyiz (Beydilli, 1997, s. 318). Bu ekibin içinde dikkat çekici olan kısmı ise ulamaya mensup olanların sınırlı kalışıdır. Tartarcık Abdullah Efendi bizzat Nizam-ı Cedid reformlarında etkin bir kişilik olarak yer alırken (İşpirlı, 1988, s. 99), III. Selim devrinin ilk Şeyhülislamı ve III. Selim'in tahta geçer geçmez getirdiği ve altmış gün görev yapabilen Şeyhülislam Mehmet Şerif Efendi'dir (Özcan, 2003, s. 532). Bu bakımdan Mehmet Şerif Efendi Nizam-ı Cedid kadroları içinde görülemezse de siyasetname türünde yazdığı eserle merkezi bütçe, gelir-gider dengesi, tımar sisteminin kaldırılması gibi önerileriyle, *nizam-ı devlete* dair dönemin ruhuna uygun bir yaklaşıma sahip olduğunu gösterir ve III. Selim'in ilk icraatlarından biri olarak onu tercih etmesi saltanatındaki genel yaklaşımını yansıtmaya bakımından anlamlıdır (Ortaylı, 2023, s. 99; Özcan, 2003, s. 532). Bunların dışında Nizam-ı Cedid'in hizmetinde olan ekip büyük oranda kalemiye mensubu bürokratlardan oluşmaktadır. Kalemiye mensuplarının devlet hayatında etkinliği 18. yüzyılda Efendi-Paşa terkininin bir uzantısı ya da bürokratikleşen devletin doğal bir sonucu

¹ Ebubekir Ratib Efendi (Kalemiye, Elçi, Reisülküttap), Ahmet Vasıf Efendi (Kalemiye, Elçi, Vakanüvis, Reisülküttap), Mahmut Raif Efendi (Kalemiye, Diplomat, Nazır), Çelebi Mustafa Reşid Efendi (Kalemiye, Defterdar), Mehmet Şerif Efendi (Ulema, *Füsûlü'l-âra fî şâni'l-mülûk ve'l-vüzerâ* Yazarı, Şeyhülislam III. Selim Dönemi Başı), Küçük Hüseyin Paşa (Enderun, Kaptan-ı Derya), Seyyid Mustafa Efendi (Mühendis, Müderris), Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Ahmet Faiz Efendi (Enderun, Sır Katibi), İbrahim İsmet Efendi (Ulema, Kazasker), Bahriye Nazırı Hacı İbrahim (Kalemiye, Tersane Emni), Tatarcık Abdullah Efendi (Ulema), Azmi Efendi (Kalemiye, Diplomat, Elçi), Behiç Efendi (Kalemiye), Ömer Faik Efendi (Kalemiye, *Nizamü'l-atik fi'l-amik* Yazarı).

(Findley, 2019, s. 189-196) veya devletin uluslararası siyasette diplomatik kanalları daha yoğun olarak kullanma eğiliminin neticesi olarak, belli bir bürokratik sınıfın görünürlüğünün artması olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, Halil Hamid Paşa'dan arta kalan ekibinin güvenilir bir hami arayışı ya da diğer müesses iktidar odaklarının karşı var olma refleksi, yukarıda izah edilen yeni bir güç olma potansiyelinin açığa çıkma fırsatları ve Sultan'ın mutlakiyetçiliğinin güçlendirilmesi gündemine uyumlulaşabilecek bir sınıf olma nitelikleriyle Kalemiye mensuplarının Osmanlı siyasası içinde yer edinme çabası Nizam-ı Cedid ile bir konseptte kavuşmuştur. Diğer taraftan İmparatorluğun 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde artık farkında olduğu "batı tekniğine nasıl karşılık verilebileceği sorunu" ana gündem haline geldiğinde hem diplomatik temaslarla hem de sefer durumunda ordu bürokrasisini organize eden uzman kaynağı olarak hem İmparatorluğun mevcut görünümüne hâkim olan hem de Batı ile istikrarlı ilişki halinde olan kalemiye bürokrasisinin öncül bir konuma gelmesi olağan bir durumdur. Özellikle bu dönemde kalemiye sınıfı sadece reformlara dair bürokratik süreçleri yöneten ya da bu süreçler içinde görev alan aparatlar değil, hazırladıkları risaleler ve propaganda metinleri ile Sultanı merkeze alan mutlakiyetçiliğin de propagandisti durumundadırlar.

Sultan'ın mutlakiyetinin kuruluşunda ve Kalemiye'nin bu alandaki faaliyetlerinde en önemli siyasal araçları propagandaya dayalı retorikleridir. Aslında bu saha onların nasıl bir İmparatorluk siyasası inşa etmek istediklerinin de ipuçlarını verir. Çalışmanın önceki bölümünde *mukabele-i bil misl* ile *ehven-i şerreyn* söylemleri etrafında değinilen ve Sultan'ın mutlakiyetinin tahkim edildiği egemenlik formülasyonunu tamamlayan bir şekilde propaganda araçlarının kullandığı bir söylem şekillenmiştir. Bu metinler Nizam-ı Cedid'in gerekliliği ve zorunluluğuna odaklandığı gibi, bir yandan da Sultanın *emir-ül müminin* ve *halife* vasıfları üzerinden *ulul emr'e itaat, din ü devlete* hizmet kavramları merkezli bir şekilde, sultanın otoritesinin parlatılmaya çalışıldığı da bir dönemdir (Şakul, 2005, s. 120). Bu dönemin popüler bir risalesi olan Sekbanbaşı Risalesi'nde Bektaşiliğin heterodoksluğu ve onları imana çağırın vurgularıyla beraber, dönemin önemli figürlerinden Nakşibendi Derviş Kuşmanı'nın risalesinde de yeniçeriliğin Hacı Bektaş-ı Veli ile olan irtibatı tartışmaya açılarak, Bektaşilik ile irtibatlı yeniçeriliğinin varoluşsal sütunlarına saldırıda bulunulması söz konusudur (Şakul, 2005, s. 135-137). Yeniçerilerin isyankâr ünü, bir yanılla onların *ulu' l emre* olan itaatsizliği yine bu dönemde yeniçeriliğın dini meşrulaştırım araçlarından yoksun bırakmaya yönelik propaganda aracıdır (Şakul, 2005, s. 138). Bütün propagandanın merkezi sultanın mutlakiyetçiliğine dinsel ya da siyasal hiçbir gerekçe ile muhalefete imkânı bırakmamaktır. Öyle ki 19. yüzyılda İmparatorlukta yaygın bir görünüme kavuşan Nakşi Müceddidi tasavvufi düşüncenin (Algar, 2013, s. 349), siyasal otorite ile ilk ilişkilerini test ettiği imkânlar oluşmaktadır. Bu dönemde Nizam-ı Cedid birlikleri için kurulan Selimiye Kışlası'nın içinde Nakşibendi tekkesinin kurulması da ihmal edilmemişti (Şakul, 2005, s. 134). Nakşi Müceddidi tasavvuf ekolünün dini yaşayıştaki kuralcılığı, şeriata olan katı riayet ile kişinin ve toplumun ilerlemesi bakımından kurduğu kamusal vizyon ilişkisi, siyasal cephede sultanı merkeze alan *ulu' l emre itaat* ile *halife-sultanın* otoritesinin sorgulanmaması ile paralellik gösterir. Bir bakıma Nizam-ı Cedid elitleri, Osmanlı'nın klasik devlet aygıtının Bektaşilik ile kurduğu varoluşsal ilişkiyi, cedid dönemde Nakşibendilikle kurma yöneliminde olabilirler (Şakul, 2005, s. 134). Yalnız bu, reformist hareketlerine karşı muhalefeti yumuşatacak bir çözüm arayışında olan elitlerin dini sahada kullanabileceği araç arayışlarından biri olabilir ve bu yönüyle de kati bir tercihi yansıtmayabilir. Öyle ki İstanbul'daki Mevlevi tekkeleri de Şeyh Galip önderliğinde Konya'da mukim olan Mevlevi çelebisinin muhalefetine rağmen Nizam-ı Cedid' e destek vermektedir (Dilçin, 1993, s. 210). Sultan III. Selim'in de Mevleviliğe intisabı bu dönem için Nakşibendiliğın etkinliği hususunda kati hüküm vermeyi zorlaştırabilir.

Bu dönemin risalelerinde ve layihalarında, daha önce de değinildiği üzere, *mukabele-i bil misl* ve *ehven-i şerreyn* kavramları ile sultanın reform hareketinin meşrulaştırımında dini ilkelerin kullanılışı da *ulu' l emre itaat* ile özdeşleştirilir. Daha önce istisnai hukuk bağlamında, istihsan

prensibine ve onun örf-töre ile sahip olduğu diyalektik ilişkinin, Türklerin kamu hukukunun oluşumuna kaynaklık ederek sultanın egemenlik nosyonunu inşa ettiğine değinilmişti. Sultanın mutlakiyetçiliğini tahkim etmeye yönelik olarak, onun istisnai hukukun niteliğine ve içeriğine karar veren konumunun, zorunluluk haliyle izah çabası yine bütün bu kavram setinin merkezine sultanın iradesini yerleştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla dönemin hâkim söyleminin gerek siyasal hukuk gerek dini meşrulaştırma araçları bakımından sultanın mutlakiyetçiliğinin kurulmasına doğrudan hizmet ettiği ifade edilebilir.

Bu sürecin organizatörü gibi çalışan Kalemîye sınıfı mensupları, Osmanlı siyasası içinde kendi konumlarını Sultanın otoritesine dayandırarak ve nizamlı asker ile bunun güvenliğini sağlarken, taşrada da kendisine müttefik bulmaktan uzak durmayacaktır. Dönemin bir realitesi olan ayanlık kurumu ise merkezle kurduğu bağımlılık ilişkisi ile bu noktadaki en ideal yerel güç odağıdır. Dönemin kalemîye mensubu yazarları tarafından kaleme alınan layihalarda, ayanlığın yerel idare birimi olarak tanınması ve merkez adına hareket eden bir statüde, tek yerel güç odağı olarak kullanılması dikkat çekici önerilerden birini oluşturur (Yeşil, 2012, s. 87). Gerçekten de Anadolu ayanlarından gördüğü destekle İstanbul dışına çıkabilen Nizam-ı Cedid'in askeri gövdesi, burada yeni düzenin askerleri olarak kabul görmüş bir konumdadır. Anadolu'da kudretli ayanlardan Çaparoğlu Süleyman Paşa ve Kadı Abdurrahman Paşa gibi isimler Sultan III. Selim ve ekibiyle, Nizam-ı Cedid birlikleri kurulması hususunda ittifak yapıp, Anadolu'yu da Nizam-ı Cedid'in kapsamına almıştır (Uzunçarşılı, 1971, s. 248). Öyle ki Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da öncüsü olma vasfını alan bu iki isim, zaman içinde taltif alarak, İstanbul'un ihsanıyla ayanlıkla etki sahalarını Anadolu'nun neredeyse tamamını kapsayacak şekilde genişletmiştir (Uzunçarşılı, 1971, s. 249). Ayanlık bu noktada İstanbul'daki elitler için, Osmanlı siyasasının kalıplarını kırmak amacıyla güçlü bir alternatif olarak gözükürken, Nizam-ı Cedid'e gelen muhalefet de Rumeli'deki ayanların bir kısmından gelecektir. Daha sonra Kabakçı İsyanı ile İstanbul'da bozulan düzeni, kendisine sığınan ve Rusçuk Yaranı olarak da bilinen eski birtakım Nizam-ı Cedid ricalinin teşvikiyle tekrar kurma amacıyla gelen Alemdar Mustafa Paşa'da Rumeli'nin kudretli ayanlarından (Karal, 1995, s. 87). İstanbul'daki reformist kadro ve Sultan III. Selim ile dengeli ilişki kurabilen ayanların hem dönüşen hazine yapısı içinde, yeni gelir kaynaklarına erişimine kolaylık sağlanmış hem de sahip oldukları düzenli ve talimli askerle taşradaki otoritelerini tahkim edici imkânlarla kavuşmuş olmaları, ayanların İstanbul ile bağımlılık ilişkilerini yansıtan doğasını da hem doğrulayan hem de onların derebeylik gibi tasvirini yanlışlayan bir görünüm sunmuş olur. Dolayısıyla ayanların kategorik olarak Osmanlı siyasası içinde ayrıksı bir oluşum olarak görülme eğilimi, Nizam-ı Cedid döneminde merkezle daha sıkı ve bağımlılık ilişkisi kurmalarına da zemin hazırlamıştır. Sonrasında III. Selim'in davasını sahiplenme iddiasına girecek olanlar da Alemdar Mustafa Paşa önderliğindeki ayanlar olacaktır.

Ayanların İstanbul nezdindeki konumu güçlendiren Sened-i İttifak ise Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi devleti törpüleyen bir belge değil de Osmanlı siyasası içinde yeniçeri ve ulemaya karşı güç kazanma iddiasındaki, reformist kalemîye ile ilişkili ayan ekibinin kendini var kılma teşebbüsü olarak görülmelidir. Dolayısıyla bu ayanların oluşturduğu senedi, Saltanatın mutlakiyetçiliğini sınırlama teşebbüsü olarak gören yorumlar (İnalcık, 1964, s. 607; Ortaylı, 2023, s. 99), senedin muhteviyatından uzak bir değerlendirmeyi gösterir. Böylece 18. yüzyılda güçlenen ayan varlığı, İstanbul'da palazlanan bir güç olarak Sultan ve Kalemîye elitleri arasındaki ilişkinin de kurumsallaşması ihtimalini doğurmuştur. Tabi bu ilişki içinde siyasal olarak dışarıda kalanların olması kaçınılmazdır. İstanbul'daki yeniçeri ile ulema bloğu ve bunlar tarafından kısırtılan Rumeli ayanlarının (Mert, 1991, s. 197), Nizam-ı Cedid'i tehdit olarak algılaması isyana giden süreci tetiklemiştir.

Bütün bu gelişim nihayeti ve Osmanlı siyasası içindeki güç mücadelesinin sonucunda, İstanbul'daki iktidarın belirli bir merkezde toplanması, devlet içinde konumu sarsılanların

oluşturduğu *devlet küskünleri* denilen bir grubu doğurmuştur (İnce, 2008, s. 283). Belki de bu küskünler gurubunun siyasal yapıdaki izdüşümü, Tezcan'ın kavramsallaştırdığı *İkinci İmparatorluk* paradigmasındaki erken modern dönemdeki kurumsal siyasal yapının tasviriyle örtüşebilir (Tezcan, 2010, s. 226). Daha sonra Kabakçı İsyanın da aktörlerini oluşturan bu kitle, sonraki bölümde Nizam-ı Cedid reformlarının tatbik sahalarnın açıklandığı üzere mali ve idari yapının içinden uzaklaştırılan ve mali kaynaklara erişimleri bakımından da kısıtlanan eski politik elitleri terki binden meydana gelmiştir.

5. Nizam-ı Cedid İslahatlarının Tatbik Sahaları

Nizam-ı Cedid, askeri bir yenileşme hareketi olarak çıksa da askeri sahada yapılacak düzenlemenin devlet örgütlenmesinde çok boyutlu dönüşümü zorlayıcı etkisi, bu dönemi bütün bir devlet örgütlenmesinin gözden geçirilmesi bakımından müstesna kılmaktadır. Sultana sunulan islahat layihaları da askeri durumun analizinden başlayarak, sonrasına mali yapıya yönelik tespitleri doğururken, mali yapıyı ele alabilmek için de idari yapıyı düzenleyici tespit ve önerileri dile getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Çalışmanın başında değinilen dış politikadaki nazik durum ise diplomasi sahasında da aktif ve egemen eşitliğine dayanan vestfalyen diplomasinin kurumsallaşmasını takip edecek adımları getirmiştir. Askeri sahada yapılan çalışmalar hakkında külliyatlı bir birikim vardır. Bu çalışmada ise Nizam-ı Cedid'in sadece askeri reform gayreti olmayıp bir döneme ismini verirken, Sultan'ın mutlakiyeti altında *nizam-ı devleti* sağlamaya yönelik gayretinin tasviri bakımından, idari, mali ve diplomasi sahalarna dair islahat çalışmalarına değinilecektir.

Bu noktada Nizam-ı Cedid döneminin en bariz reform alanı olarak *mali ve iktisadi* saha görünmektedir. Bu alanda kurulan nizamlı askerin ve mütefennin subayların yetiştirilmesi ve seferber edecek merkezi bütçeye dayalı mali bir yapı için İrad-ı Cedid hazinesi kurulmuştur. İrad-ı Cedid hazinesinin temel odağı askeri harcamaları, öngörülebilir bir düzene sokarak savaş ve barış durumunda ordunun seferber mevcudunun bir standarda bağlanması, böylece talimli ve eğitimli bir savaş gücü oluşturmayı sağlayacak imkânların oluşturulmasıdır. İrad-ı Cedid'in bu niteliği, hazineden sorumlu nazırın aynı zamanda talimli asker nazırını da olmasıyla belirgin bir görünüme sahiptir (Karal, 1995, s. 70). Belli gelir kalemleri ile desteklenen bu hazine, zaman içinde boşalan ya da belli şartlara sahip olan eshamların, tumarların ve diğer mukataalarının gelirinin de bu hazineye bağlanmasıyla genişleme eğilimi göstermektedir (Yardımcı & Ayvaz, 2017, s. 255-257). Bu hazinenin yapısı devlet içinde ikili bir mali yapının da oluşmasını doğururken, hazinenin yönetiminde yer alan nazırlar da Nizam-ı Cedid ricali içinde sayılan kalemiye mensubu bürokratlar arasından atanmaktadır.

İrad-ı Cedid Hazinesi bu boyutuyla ilginç bir mali dönüşüme işaret etmektedir. 18. yüzyılın sonuna gelen süreçte imparatorluğun yaşadığı mali istikrarsızlık, dönemsel ve acil nakit ihtiyaçları, vergi toplama ve devletin gelir getiren işletmelerinin üzerinde devletin denetimini sönümlendirecek etkiler doğururken mali yapının karmaşık ve öngörülebilir bir bağlamdan uzaklaştırmış, imparatorluk taşrasında üretilen artı değerin merkeze aktarımında aracılarn konumu önemli gelir kaybına yol açmıştır (McGovan, 2006, s. 837-838). Bu durum, III. Selim'e sunulan layihalarda da dile getirilip mali yapıda sadeleşmeyi öneren içeriklerde dile getirilen bir hususu da oluşturmaktadır (Çağman, 1999, s. 219-220). Aynı zamanda vakıf gelirleri üzerinde de Sultan'ın kurmaya çalıştığı denetim, bu gelirler üzerinden maaş alan ulema ile de bir gerilim oluşturmuştur (Çelik & Yeşil, 2023, s. 79). Dolayısıyla Hazine-i Amire adı altında tek bir bütçe ve mali yapının varlığı altında, idari ve mali yapısı yıpranan bir sistem söz konusudur. İrad-ı Cedid ile İstanbul, kademeli bir şekilde imparatorlukta üretilen artı değerinin kendisine intikalini kayıpsız hale getirme yönelimine kurumsal girişimini oluşturduğu ifade edilebilir. Uygulama ilk başlarda başarılı olduğu gözlemlenen İrad-ı Cedid, eshamların tasfiyesinde neredeyse hedefine ulaşmış olmasına rağmen, dönemin mali istikrarsızlıkları, her uygulamada direktmeyi de zorlaştırmıştır

(Yardımcı & Ayvaz, 2017, s. 286). İrad-ı Cedid'e ek olarak tersane faaliyetleri ve zahire temini hususlarında da iki ayrı hazinenin kurulmasıyla, Hazine-i Amire' den bağımsız, klasik dönemin kurallarıyla işleyenden farklı olarak, mali sistemi dönüştürücü baskı uygulayan bir yapı meydana getirilmiştir. Bu durum altında Sultan, taşradaki kaynaklara hükmedebileceği yapıyı kurma hususunda, 18. yüzyılda mali yapıda meydana gelen dönüşümleri bir program altında kurumsallaştırma gayretini yansıtmaktadır.

İdari sahada da İstanbul'un kafası daha da karışık durmaktadır. Bunun nedeni de mali alanda yapılan düzenlemelerin siyasal sınıflar içinde yaratacağı hararetin, mali kaynaklar üzerinde nasıl bir denetimin kurulacağı sorusunun idari sahada oluşturacağı yansımayla birleşmesiyle daha da büyüme olasılığıdır. Dolayısıyla bu dönemin idare sahasına yönelik ıslahatları ya da ıslahat önerilerinin merkezinde 18. yüzyılda zayıflayan merkezi idareyi güçlendirme amacıyla sınırlı kalmıştır. Bu yapılırken kimi zaman sultanın gücünün tesisine odaklanılmış, kimi zaman da İstanbul'da şekillenmeye başlayan siyasal atmosferin kendisine taşradan destek arayacak bir tona kapılmasıyla istikrarsız bir tavır sergilenmiştir. Bunun en belirgin yansıması ayanların, devletin taşradaki işleyişinde temel idari statü haline getirilmesine yönelik önerilerde görülmektedir (Yeşil, 2012, s. 87-88). Öyle ki bu önerilerde hem idari hem mali yapının başında ayanların yer alarak, nakde dayanan ve merkezileşen mali yapının gelirinin toplanmasında ayanların rolünün tekleştirilmesi, kurulacak yeni nizamlı birliklerin oluşumunda öncülük etmeleri ile idari sahada da İstanbul'un taşradaki ajanı olma vasıflarının toplanması düşünceleri öne çıkmaktadır. Bütün bu düşüncelere rağmen bu alandaki ıslahatın tatbikinin sınırlı olduğu ifade edilebilir. Ayanlar mevzusunda, yerelde seçilen ayanların seçim sürecinde valilerin müdahale etmemesi kuralı getirilerek ayanlık müessesesi ile siyasal çıkar ilişkisi için kısmi bir özerkliğin sağlandığı ifade edilebilir (Karal, 1995, s. 71). Bundan başka olarak da Anadolu ve Rumeli' de il taksimatı elden geçirilip, sınırlandırılmış, vezirlik payelerinin verilme şart ve usulleri düzenlenmiştir (Karal, 1995, s. 71).

Nizam-ı Cedid'e dair en sert tartışmanın döndüğü alan ise *diplomasi* sahasındaki zihni dönüşümün izlerinde görmek yerinde olacaktır. Avrupa'da güç dengesine göre şekillenen diplomasi ve ittifakların merkezde olduğu yeni uluslararası siyaset sahası Osmanlılar için de uzun zamandır geçerli bir politik tavır olarak görülmektedir. Koca Ragıp Paşa'nın sadaretinden itibaren İmparatorluğun gücünün farkında olan bir realizmin dış politikayı şekillendirmeye başladığı ifade edilebilir (Çelik & Yeşil, 2023, s. 14). Fakat Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası dönemde yaşanan katı kayıplar, dış politikadaki realizmi bir zorunluluk olarak dayatırken, bu politikanın uygulayıcıları da yine onun muhatabı olan Kalemîye sınıfı olmuştur. "*Kızılelma semtini, Boğdan'dan gelen abyanak elma gibi yenir şey zanneden...*" hicviyle, şahin ve uzlaşmaz kanata göndermede bulunan Ahmet Resmi Efendi gibi İmparatorluğun Prusya ile olan ittifak görüşmelerini yürüten bir diplomattan gelmesi tesadüfî bir retorik değildir. Tabii bu yeni tarzın önemli yansımalarından biri de daimî elçiliklerin belli başlı merkezlerde tesisi ile Avrupa diplomasisi içinde aktif bir aktör olmaya yönelik adımların da izlenmesi kaçınılmaz olmuştur (Dönmez, 2006, s. 24). Bu paradigmatik dönüşüm bir yönüyle İmparatorluğun savaş sahasındaki durumu dengeleyecek refleksi olduğu kadar, klasik dönemden tevarüs edilen İmparatorluk ideolojisinden de bir sapmayı temsil etmektedir (Süheyla, 2018, s. 69). Bilindiği üzere 1703 İsyanı ve II. Mustafa'nın hali sürecinde etkili olan amillerden biri de Karlofça Barışı ile tanınan kayıpların tatbikinin doğurduğu bunalım altında, Sultan'ın meşruiyetinin İslam toprağından vazgeçmek ve Avrupa (Hristiyan) hukukuna göre müzakere yapmak ile itham eden fetvalar ile sağlanmıştı (Abou-El-Haj, 2011, s. 109-110). Bu nedenle Küçük Kaynarca'da yaşanan kayıplar İmparatorluğun resmi kavrayışında geçici bir durum, barış anlaşmaları da mütareke hüviyetinde geçici bir statükoyu temsil ettiği yönünde tasvir yaygındır. Bu tasvirin verdiği meşruiyet ve İmparatorluk ideolojisinin gerektirdiği gaza ve fetih ideali uğrunda yapılacak ıslahatları herkesin kabul etmesi de yine İmparatorluğun selameti için elzem bir tavır olduğu dönemin risale ve

propaganda eserlerinde dile getirilen husustur (Menchinger, 2022, s. 115). Osmanlı bürokrasisin barışı geçici bir statü olarak kavrayışı, Kalemiye için iyi bir fırsatı da beraberinde getirirken, Sultanın mutlakiyetçiliğine hizmet edecek politikaların motivasyonunu desteklediği de kuşkusuzdur. Bunun yanında, dönemin yabancı gözlemlerinin İmparatorluğun kaybedilen toprakları ve imaj için mücadeleden çekindiğini de doğrulamaz. Öyle ki 1788'deki İstanbul'daki siyasi elitlerin durumunu anlatan Prusya elçilik raporuna göre, Türkler başarısız olacaklarını düşünseler de “*kendi arzuları ile herhangi bir şeyi elden çıkartmaktansa mahvolmayı tercih edecekleri...*” tespiti Nizam-ı Cedid'i oluşturacak ricalin ve dönemin devlet hayatının kabullerinin sınırlarını gösterir (Beydilli, 1985, s. 158). Fakat bütün bu kurgunun karşısında, Moskofa benzeme endişesi altında siyasal muhalefetin söylemini kurması da zor olmayacaktır. Dolayısıyla diplomasi sahasındaki yaşandığı iddia edilen zihni dönüşüm ve İmparatorluk ideolojisinden vazgeçme ithamı, bütün bir Nizam-ı Cedid dönemine yüklenen kusurların da karakterize olduğu bir alanı oluşturur.

Sonuç

Nizam-ı Cedid dönemi bir reform dönemi olarak anılırken iki ana eğilim bu dönemin dokusunun anlaşılmasında kullanılır. Bunlardan ilki dönemin ana ve belki de tek karakterinin askeri ıslahatlar bağlamında şekillendiği, ikincisi ise modernizmin kapılarını açan ve Osmanlı siyasal literatürünün klasik söylem ve kabullerinin terk edildiği keskin bir dönüşümün karakterize olduğu dönem olduğu yönündedir. Bu iki yorum da Nizam-ı Cedid'in anlaşılmasında eksiktir. Tabi ki bu dönem 17. yüzyılda görülen ıslahat hareketlerinden, nasihatnamelerden ve siyasetnamelerden farklılıklar taşır, diğer yandan da sonrasında gerçekleşecek Tanzimat'ın keskin batıcılığından da ayrıksı bir karakterdedir. Bu özellikleriyle iki dönemden de ayrılan kendine özgü bir dönem olarak, 18. yüzyılın Avrupa'sında olgunlaşan atmosferinden de etkilere sahip fakat Osmanlı siyasal kültürünün kabullerinin de terk edilmediği bir dönüşüm dönemidir.

Nizam-ı Cedid döneminin, çalışmada da vurgulandığı üzere, temel özelliği; Batı karşısında kaybedilen üstünlüğün dengelenmesi yolunda askeri ıslahatlara girişilirken, bir yandan da Osmanlı siyasasının Sultan'ın mutlakiyetçiliğinin odağında merkezde Kalemiye'nin taşrada da kısmen ayanın iş birliğinde bir dönüşüme tabi tutma girişimi olmasıdır. Bu süreçte ayanla kurulan ilişkiler önceki bölümlerde ayrıntılı izah verilmişti. Aslında bu dönem, Prusya ve Rusya örneğinden izlenen güçlü mutlakiyetçi rejimlerin başarısının Osmanlı İmparatorluğu'na da ihraç edilme teşebbüsü gibidir. Özellikle Prusya gibi 18. yüzyıl sonunda orta dereceli güç kabul edilen bir krallığın, hayranlık uyandıran askeri performansı ve Osmanlı diplomatlarının (Kalemiye'nin) bu performansın arkasındaki siyasal, toplumsal ve mali kurumsallaşmaya yönelik gözlem ve tespitleri, bu reform hareketinin de muharrik unsurlarından olmuştur. Dolayısıyla literatürde yaygın bir şekilde dile getirildiği üzere, bir modernleşme hareketi olarak kavranan ve aktörlerinin aydın-modern değerleri içselleştirmiş bir bağlamda ele alındığı bir dönem tasavvuru yanlış olacaktır. Osmanlı elitleri için dönemin Avrupası'nın en görünür yanı, teknik bilgi ile donanımlı bürokrasi (*müttetfenin*) ve onun üstünde mutlakiyetçi yapıyla monarşinin oluşturduğu siyasal yapıdır. Nizam-ı Cedid hareketi de ona yüklenen bütün değerlerden arı olarak, bu siyasal kurgunun Osmanlı sahasında tatbikinde, Osmanlı siyasasının içindeki iktidar çatışmasının ortasında yürütülmeye çalışılan bir süreçtir. Bu sürecin ana aktörü olan Sultan ve Sultan'ın kendisini konumlandırmak istediği noktadaki siyasal tercihinin temsilcisi olan Kalemiye ve bu iki ana aktörün pragmatik bir ilişki kurduğu taşradaki işbirlikçisi olan ayan, bu dönemin oluşmaya başlayan yeni siyasal denkleminin ana aktörleridir. Dolayısıyla Nizam-ı Cedid hareketi, dönemi itibariyle Sultan'ın Osmanlı siyasasındaki yeni aktörlerle birlikte mutlakiyetini kurma girişimidir. Böylece klasik dönemin layihalarında sıkça dile getirilen bozulma söyleminin, Sultanın yeniden merkeze alınarak giderilmesi reçetesi olarak Nizam-ı Cedid ilk siyasal ve programlı teşebbüstür. Böylece Batılı anlamda teknik gelişmeyle desteklenen dönüşüm süreci, Osmanlı'nın klasik imparatorluk

söyleminin merkezine oturan mutlak hükümdar figürünün yeniden canlandırılmasının aracı olmuştur. Bu yapılırken de kadimden kopuş olarak bu dönemin kavramsallaştırılması dönemin siyasal söylemi ve anlam değer dünyası anlatılarıyla zıtlık oluşturmaktadır.

Sultan III. Selim'in tahtan indirilene kadar devam eden yaklaşık 15 yıllık reform süreci, sakin bir konjonktürde hayat bulamamış, Fransız Devrim Savaşları'nın Avrupa'yı kavuran etkisinin Osmanlı'daki tesirleri, yaşanan savaşlar, Balkanlarda dağlı isyanları ve nihayetinde Sultan'ın da meşruiyetini sarsan Vehhabi İsyanı ile hac yolların kapanması, nazik dönemde uygulamaya konulan siyaseten iddialı girişimin kaderini doğrudan etkilemiştir. Bunun yanında güçlü bir kurumsallığa dayanan Osmanlı siyasası içinde klasik iktidar paylaşımını tersyüz eden etkileriyle Nizam-ı Cedid hareketi, iktidar savaşının kızgın ortamında kendisinin tasfiyesine giden bir isyanla sonuçlanmıştır. Osmanlı siyasasına yönelik en büyük mirası ise dönüşümü ve reformu devletin ana siyasal odağı haline getirmesi ve bir yönüyle de Tanzimat'a kapı aralayan kadroların zihni dönüşümünün olgunlaşmasına kaynaklık eden zemini oluşturmasıdır.

Kaynakça

- Abou-El-Haj, R. A. (2011). *1703 İsyani*. Tan Kitabevi Yayınları.
- Abou-El-Haj, R. A. (2018). *Modern devletin doğası*. İmge Kitabevi.
- Aksan, V. (1993). Ottoman political writing, 1768-1808. *International Journal of Middle East Studies*, 25(1), 53-69.
- Akdağ, M. (1969). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.
- Akşin, S. (1994). 1839'da Osmanlı ülkesinde ideolojik ortam ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası durumu. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri* (ss. 1-12). TTK Basımevi.
- Algar, H. (2013). *Nakşibendilik*. İnsan Yayınları.
- Aydın, F. B. (2023). *Payitahtta bir İngiliz tüccar*. Ötüken Neşriyat.
- Baron de Tott. (t.y.). *Türkler ve Tatarlara dair hatıralar*. Tercüman Yayınları.
- Beydilli, K. (2009). III. Selim. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 36, ss. 425-426). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (1997). Halil Hamid Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, ss. 316-318). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (1987). İlk mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e dair risalesi. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (8), 387-479.
- Beydilli, K. (1999a). Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a ıslahat düşüncesi. *İslami Araştırmalar*, (8), 25-64.
- Beydilli, K. (1999b). Şehzade elçisi Safiyesultanzade İshak Bey. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (3), 73-81.
- Beydilli, K. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çağman, E. (1999). III. Selim'e sunulan bir ıslahat raporu, Mehmet Şerif Efendi layihası. *Divan*, (7), 217-233.
- Çelik, Y. & Yeşil, F. (2023). *Osmanlı modernleşmesinde tereddüt ve teceddüt yılları* (2. Baskı). VakıfBank Kültür Yayınları.
- Dilçin, C. (1993). Şeyh Galip'in şiirlerinde III. Selim ve Nizam-ı Cedid. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 209-219.

- Dönmez, A. (2006). *Karşılıklı diplomasiye geçiş sürecinde Osmanlı daimi elçiliklerinin Avrupa'da yeniden tesisi* (Tez No. 189336) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Ulusal Tez Merkezi.
- Duralı, Ş. T. (2021, Ekim 19). *Medeniyet kavramının tarihsel kökeni nedir? Gerçek fikri ne* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=8ZpuY3bLdvM&t=804s>
- Emecen, F. (2001). Osmanlı hanedanına alternatif arayışlar üzerine bazı örnekler ve mülahazalar. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (6), 63-76.
- Fazlıoğlu, İ. (2015). *Kayıp halka*. Papersense Yayınları.
- Findley, C. V. (2019). *Osmanlı İmparatorluğunda bürokratik reform, Babiali, 1789-1922*. Alfa Yayınları.
- Findley, C. V. (2020). *Kalemiyeden mülkiyeye*. Alfa Yayınları.
- Genç, M. & Özvar, E. (2021). *Osmanlı ekonomisine dair konuşmalar-I*. Ötüken Neşriyat.
- Göçek, F. M. (2024). *Doğu'nun batı ile karşılaşması*. Fol Yayınları.
- İnalçık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. *Belleten*, 28(112), 603-622.
- İnalçık, H. (2023). *İmparatorluktan cumhuriyete*. Kronik Yayınları.
- İnce, Y. (2008). Bir görgü tanığının gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı. *Türkiyat*, (9), 281-308.
- İşpirli, M. (1988). Abdullah Efendi, Tatarcık. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 99-100). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafadar, C. (1994). Yeniçeriler. İçinde *Diünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 7, ss.472-476). Tarih Vakfı Yayınları.
- Kafadar, C. (2017, 20 Temmuz). *Cemal Kafadar ile 17. yy Çelebiler Çağı KTS #57* [video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=wxuZn0MjeFQ>
- Karal, E.Z. (1995). *Osmanlı tarihi* (Cilt 5). TTK Basımevi.
- Katz, D. (2021). *İngilizlerin gözünde Türkiye 1776-1923*. YK Yayınları.
- Kolçak, Ö. (2024). *Ok, tüfek ve yay*. TTK Yayınları.
- Mert, Ö. (1991) Ayan. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss.195-198). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Menchinger, E. L. (2022). *İlk modern Osmanlı*. YK Yayınları.
- McGovan, B. (2006). Ayanlar Çağı 1699-1812, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (H. İnalçık & D. Quartert, Ed.). Eren Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2023). *Osmanlı düşünce dünyası ve tarihyazımı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öğreten, A. (1989). *Nizam-ı Cedid'e dair ıslahat layihaları* (Tez No. 7605) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Ulusal Tez Merkezi.
- Ökten, T. (2020). Askeri alanda devrim, ateş gücü-manevra dengesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 125-162.
- Öz, M. (2017). *Kanun-ı kadimin peşinde*. Dergâh Yayınları.
- Özcan, T. (2003). Mehmet Şerif Efendi. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, ss.531-532). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, F. (2012). *Defterdar Mehmet Şerif Efendi'nin layihasının Nizam-ı Cedid ıslahatlarındaki rolü* (Tez No. 320162) [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özyaka, Y. (2020). *18. yüzyılda Osmanlı toplumu*. YK Yayınları.

Shaw, S. J. (1965). The origins of Ottoman military reform, the Nizam-ı Cedid army of Sultan Selim III. *The University of Chicago Press*, 37(3), 291-306.

Süheyla, Y. (2018). Atabegan-ı Saltanat, Avrupa'ya özenen müceddidler mi? Heterodoks zındıklar mı?. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 16(25), 63-86.

Şakul, K. (2005). Nizam-ı Cedid düşüncesinde batılılaşma ve İslami modernleşme. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2(19), 117-150.

Şener, A. (1974). *Kıyas istihsan istislah*. DİB Yayınları.

Tezcan, B. (2010). *The Second Ottoman Empire*. Cambridge University Press.

Topal, A. E. (2024). *Cumburdan Cumhuriyete*. Telemak Yayınları.

Uzunçarşılı, İ.H. (1971). Nizam-ı Cedid ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa. *Bellekten*, 35(138), 245-302.

Yardımcı, M. E. & Ayvaz, E. (2017). Osmanlı mali sisteminde İrad-ı Cedid Hazinesi ve muhasebe kayıtları (1799-1800). *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(İktisat özel sayısı), 253-287.

Yeşil, F. (2012). III. Selim Devri siyasi literatürüne bir katkı, yeni bir layiha üzerine notlar. *Bellekten*, 76(275), 75-146.

Yıldız, A. (2016). Osmanlı tarihinde ordu boykotu, Maçin Bozgunu (1792) akabinde yaşanan tartışmalar. *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 123-162.

Yılmaz, S. (2023). *Türk-İslam siyaset düşüncesinde devlet ve egemenlik* (Tez No. 827738) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yılmaz, S. & Akçakaya, M. (2023). Türklerde egemenlik ve devlet kanunu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 535-562.

Yirmisekiz Mehmet Efendi. (1975). *Yirmisekiz Mehmet Efendi Seyahatnamesi* (A. Uçman, Haz.). Tercüman Yayınları.

Büşra ERTAN

Arş. Gör. | Res. Assist.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Psychology, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-0722-511X
busra.ertan@omu.edu.tr

Ahmet YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara-TÜRKİYE
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Psychology, Ankara-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-0856-9678
ahmet-yildirim@hbv.edu.tr

Büşra ISLİCİK

Psk. | Psyc.

Ankara-TÜRKİYE

islucikbusra@gmail.com

Pelin İLKSOZ

Psk. | Psyc.

Berlin-ALMANYA

pelin-ilksoz@hotmail.com

Sağlık Çalışanlarına Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması*

Öz

Son yıllarda Türkiye’de sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin artmasıyla bu şiddetin arkasındaki motivasyonu anlamak adına etkili olabileceği varsayılan değişkenlerden birinin tutum olabileceği düşünülerek bu çalışmada sağlık çalışanlarına yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi amaçlanmıştır. Alanda sağlık çalışanlarının hastalıklara, aile içi şiddete ve hasta haklarına yönelik tutumunu ölçen birçok tutum ölçeği olmasına rağmen sağlık çalışanlarına yönelik tutumu ölçen bir ölçme aracının olmamasının alandaki eksikliğe dikkat çekerek katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ölçek maddelerini hazırlama aşamasında kartopu örnekleme ile ulaşılan 40 kişiye internet ortamı üzerinden sağlık çalışanları hakkında birtakım sorular sorulmuş ve bu kişilerden sağlık çalışanlarına yönelik şiddet ve sağlık çalışanlarına ilişkin tutum hakkında kompozisyon yazmaları istenmiştir. Kompozisyonlar nitel araştırma yaklaşımıyla incelenmiş ve taslak maddeler oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan taslak maddelerin uygunluğuna ilişkin uzman görüşü alınmış ve 30 maddelik 4'lü Likert tipi bir ölçek ortaya konulmuştur. Hazırlanan bu ölçek internet üzerinden katılımcılara sunulmuştur. Katılımcılar 18-64 yaş aralığında değişen 17 farklı ilden toplamda 256 kişiden oluşmaktadır. Maddelerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri için sırasıyla Temel bileşenler analizi, Cronbach Alpha ve McDonald’s Omega katsayılarına ilişkin hesaplamalar yapılmıştır. Cronbach Alpha katsayısı .857, McDonald’s Omega katsayısı ise .824 olarak hesaplanmış ve elde edilen katsayıların iç tutarlık anlamında güvenilirliğe kanıt sunduğu değerlendirilmiştir. Yapılan Temel bileşenler analizi sonucunda “sağlık çalışanlarına yüklenen sorumluluk” ve “sağlık çalışanlarına verilen değer” olmak üzere iki boyut elde edilmiştir. Buna ek olarak her iki boyutta da yük veren iki madde ölçeğin taslak formundan tek tek çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Bu iki maddenin ölçek taslağından çıkarılması sonucunda ise yirmi sekiz maddelik geçerli ve güvenilir bir ölçek ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ölçek geliştirme, Tutum, Sağlık çalışanları.

* Bu çalışmaya ilişkin poster bildiri 11-12 Haziran 2022 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesinin ev sahipliğinde gerçekleşen IV. Sosyal Psikoloji Kongresinde sunulmuştur.

A Study of Attitude Scale Development Towards Healthcare Professionals

Abstract

With the increase in violence against health professionals in Turkey in recent years, the goal of this study is to develop an attitude scale aimed toward health professionals, considering that one of the variables assumed to be effective in understanding the motivation behind this violence is attitude. Although many attitude scales measure the attitudes of healthcare professionals towards diseases, domestic violence and patient rights in the field, the absence of a measurement tool that measures the attitude towards healthcare professionals is expected to contribute by highlighting the deficiency in the field. During the preparation of the scale items, 40 people reached by snowball sampling were asked some questions about healthcare professionals via the internet and these people were asked to write an essay about violence against health professionals and attitudes towards health professionals. The essays were analyzed with a qualitative research approach and draft items were created. Then, expert opinion on the appropriateness of the draft items was taken and a 30-item 4-point Likert-type scale was developed. This prepared scale was presented to the participants over the internet. Participants consisted of 256 people in total from 17 different provinces in Türkiye, ranging in age from 18 to 64. Principal components analysis, Cronbach's Alpha and McDonald's Omega coefficient were calculated for the validity and reliability analyses of the items, respectively. The Cronbach's Alpha coefficient was calculated as .857 as McDonald's Omega was estimated as .824 and it was evaluated that the obtained coefficients provided evidence of reliability in terms of internal consistency. As a result of the principal component analysis, two dimensions, namely "the responsibility attributed to healthcare professionals" and "the value given to healthcare professionals" were obtained. In addition, two items that loaded on both dimensions were removed from the draft of the scale one by one, and the analysis was repeated. As a result of removing these two items from the scale draft, a valid and reliable scale consisting of twenty-eight items was created.

Keywords: Scale development, Attitude, Healthcare professionals.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'ne (2002) göre şiddet; kişinin kendisine, başka birine veya diğer gruplara karşı psikolojik ya da fiziksel zarar verme, güç uygulama, yaralama, kişinin ölümüne sebep olma ya da tehdit etme davranışlarını içerir. Şiddet; duygusal, fiziksel, cinsel ve ekonomik olmak üzere farklı boyutlarda uygulanmaktadır (Günel, 2016). Bu şiddet türlerine ek olarak siber şiddet de ele alınmıştır (Polat, 2016). Şiddetin türü ve boyutu ne olursa olsun uygulanması sonucunda insan ve nesnelere zarar görmektedir.

Şiddetin toplumsal, bireyler arası ve bireyin kendine yönelik olmak üzere üç türü vardır (DSÖ, 2002) ve birçok kişi bu şiddet türlerine maruz kalmaktadır. Şiddete maruz kalma bakımından incelendiğinde zarar gören gruplar arasında en riskli olanları kadınlar, yaşlılar ve çocuklardır (Polat, 2016). Bununla birlikte meslek grupları arasında şiddete maruz kalma olasılığı en yüksek olan grup da sağlık çalışanlarıdır (Elliott, 1997). Saines'a (1999) göre sağlık kurumlarında şiddet; hastanın, hastaya bakım verenin, sağlık kurumundaki diğer çalışanların veya bir başkasının sağlık çalışanına sözlü, fiziksel, cinsel şiddet uygulaması, tehdit edici hareketlerde bulunması gibi sağlık çalışanının psikolojik ve bedensel sağlığında sorun yaratabilecek davranışlardır (Demirci, 2018). Bu bilgi doğrultusunda Sağlık-Sen'in 2013 yılında yaptığı kapsamlı bir araştırmaya göre sağlık çalışanlarında son bir yıl içerisinde şiddetin türlerinden en az birine maruz kalma oranı %81,6 olarak bulunmuştur (Demiray Ready, 2013). Ayrıca dünyada da yaygın görülen bu riskin diğer meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında 16 kat daha fazla olduğu görülmüştür (Elliott, 1997).

Son yıllarda Türkiye'de sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin artmasıyla bu durumun kaynağı merak konusu olmuştur. Kağıtçıbaşı'na (2006) göre tutumlar kontrol edilebilir veya değiştirilebilir oldukları için öncelikli olarak tutumların ölçülmesi ve belirlenmesi gerekmektedir. Bu kaynağın sebeplerinden birinin sağlık çalışanlarına yönelik tutum olabileceği düşüncesiyle böyle bir araştırmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Tutum, bireyin bir psikolojik objeye ilişkin duygu, düşünce ve davranışlarını oluşturan bir eğilim göstermesidir (Smith, 1968; akt. Kağıtçıbaşı, 2006). Allport'a (1935) göre tutum: "Yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu bütün obje ve durumlara karşı bireyin davranışları

üzerinde yönlendirici ya da dinamik bir etkileme gücüne sahip duygusal ve zihinsel hazırlık durumudur.” (Allport, 1967; akt. Çöllü & Öztürk, 2006). “Tutum, gerçeklere dayanan bilgi haznesini oluşturan bilişsel; bireyin hoşlanıp hoşlanmama yönünü oluşturan duygusal; sözlü ya da eylemsel ifadesi olan davranışsal olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır.” (Baysal, 1981). Tutumun oluşabilmesi için bu üç boyut arasında doğrusal bir etkileşim olması gerekmektedir (İnceoğlu, 2010). Bireye atfedilen bir durum olduğu için gözlenebilen bir özellik değil, davranışa yönlendiren eğilimdir (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014). Yalnız bir davranış veya tepkiden ziyade bunların birleşiminden veya farklı hallerinden çıkarılır (Baysal, 1981). Bu davranışsal eğilimler sıklıkla davranışın eylemsel olarak gerçekleşme olasılığı da artar (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014).

Bilindiği gibi bireylerin bir konu hakkında tutum geliştirmeleri için doğrudan kendilerinin deneyimlemesi gerekmez (İnceoğlu, 2010). Tutum oluşumu öğrenme yoluyla da gerçekleşebilir ve kişinin sosyal çevresi bu durumda ana faktördür (Baysal, 1981). Bu bilgiler doğrultusunda insanlar sağlık çalışanlarına karşı duydukları haberlerden, sosyal medyadan ya da yakınlarının anlattıkları deneyimlerden etkilenerek yanlış yargılara varabilirler. Nitekim tutumun belirlenmesi yoluyla eğitimler gerçekleştirilebilir ve bunun neticesinde tutumların olumlu yönde değişmesine yönelik ilk adımlar atılabilir. Çünkü tutum ile davranış arasında sıkı bir bağ vardır ve kişilerin tutumlarının değişmesi davranışlarının da değişmesine sebep olabilmektedir. Bu durumun da kişilerin sağlık çalışanlarına yönelik tutumlarını etkileyebileceği düşünülmüştür.

Bu düşünce ve günümüzdeki sağlık çalışanlarına yönelik olumsuz tutumlar doğrultusunda literatür taranmıştır. Bu çalışmalarda tutumla ilgili konular incelendiğinde; sağlık çalışanlarının hastalıklara yönelik (Gürlek Yüksel & Taşkın, 2005; Kişioğlu vd., 2002), aile içi şiddete (Şahin ve Dişsiz, 2009) ilişkin, hasta haklarına yönelik (Arslan & Demir, 2017; Bostan, 2007) ve dini (Ok, 2011) tutumların ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Sağlık çalışanlarına yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; iş doyumu (Arık, 2015; Baykurt, 2015), şiddet (Büyükbayram & Okçay, 2013; Çamcı & Kutlu, 2011) ve mesleki tükenmişlik düzeyi (Yılmaz, 2017) gibi konuların daha çok ele alındığı görülmüştür.

Kişilerin var olan tercihlerini saptamak, ileride yapacakları davranışlarını öngörmek (gerekirse düzeltmek) ve yaşadıkları durumlarla ilgili tutumlarını belirlemek için tutum ölçümü gereklidir. En az tutum kadar tutumları ölçme yöntemleri de büyük önem taşımaktadır. Bu ölçme yöntemlerinden en çok kullanılanı da ölçeklerdir (Baysal, 1981). Literatür tarandığında doğrudan sağlık çalışanlarına yönelik tutumu ölçen bir ölçeğin olmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalar doğrultusunda sağlık çalışanlarına yönelik tutumu ölçmek amacıyla daha önce geliştirilmiş bir ölçme aracı olmadığı için bu ölçek geliştirme çalışmasının yapılmasına ihtiyaç duyulmuş ve literatürdeki açığı kapatmak amaçlanmıştır.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmaya yaşları 18-64 arasında değişen toplamda 256 kişi katılmıştır. Toplumun her yaşından bireyler sağlık hizmeti aldığı ve sağlık çalışanları ile ilişki ve iletişim içinde olduğu için yaş sınırlaması konulmamıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 25,49 olup erkek katılımcı sayısı 104 (%40,6) ve kadın katılımcı sayısı 152 (%59,4) bulunmuştur. Türkiye'nin 17 farklı ilinden katılımcı bu çalışmaya katılım sağlamıştır. En fazla katılımın olduğu il Ankara (%72,3)'dür. Toplanan veride katılımcıların mezun olduğu eğitim düzeyi: lisans (%52), lise (%42,5), yüksek lisans (%2,3), ortaokul (%2), ilkokul (%1,2) olmak üzere çeşitlilik göstermiştir. Katılımcıların meslek grupları açısından da (sınıf öğretmenliği, odyoloji, mimarlık, tıp, matematik, psikoloji, hukuk, maliye, beslenme ve diyetetik vb.) çeşitlilik gösterdiği görülmüştür. Ek olarak, katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu (Ek-1), demografik bilgi formu (Ek-2) ve geliştirilen ölçeğin taslak formu internet

ortamında online şekilde sunulmuş ve çalışmada katılımcıların kimliğini belli edecek herhangi bir bilgi istenmemiştir.

Ölçek Geliştirme Süreci

Ölçek geliştirme sürecinde ilk olarak sağlık çalışanlarına yönelik tutum konusunda literatür taraması yapılmıştır. Sonrasında 40 kişiye bu konu ile ilgili sorulara ilişkin kompozisyon yazdırılmış (Ek-3) ve bu kompozisyonlardan bir tanesine örnek olarak yer verilmiştir (Ek-4). Daha sonra toplanan kompozisyonlar doğrultusunda madde havuzu oluşturulmaya başlanmıştır. Tutum ölçeği geliştirmek amaçlandığı için tutumun bilişsel, davranışsal ve duyuşsal boyutları (Erkuş, 2016) dikkate alınarak maddeler oluşturulmuştur. Tutum ölçeği geliştirilen başka çalışmalar da incelenerek madde yazım aşamasında (ifade vb.) dikkate alınmıştır. Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra toplamda 105 madde hazırlanmış, bu maddelerin uygunluğu ve anlaşılabilirliği için iki ölçme değerlendirme uzmanı ile iki Türk dili ve edebiyatı uzmanından uzman görüşü alınmıştır. Alınan uzman görüşlerine bağlı olarak yapılan düzenlemeler sonrasında madde sayısı 30'a düşmüştür. Bu maddeler 18 olumsuz, 12 olumlu ifade olacak şekilde dağılım göstermiştir.

Maddelerin pilot uygulaması için Likert tipi ölçek geliştirilmiştir. Yaygın olarak kullanılan tutum ölçekleri eşit görünen aralıklar ölçeği, sosyal uzaklık ölçeği, toplamalı sıralama ölçeği ve birikimli ölçektir. Bu çalışmada kullanılan ölçek de toplamalı sıralama ölçeği, yani Likert tipi ölçektir (Baysal, 1981). 5'li Likert tipi '*kararsızım*' ifadesi içerdiği için katılımcılar o yanıtı seçme eğilimi göstermektedir, bu sebeple katılımcıları olumlu veya olumsuz bir tarafa yönlendirmek amacıyla bu çalışmada 4'lü Likert tipi kullanılmıştır (Erkuş, 2016). Yanıt seçenekleri: kesinlikle katılmıyorum, kısmen katılmıyorum, çoğunlukla katılıyorum, kesinlikle katılıyorum şeklindedir. Her madde 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 4 (Kesinlikle katılıyorum) arasında puanlandırılmaktadır.

Madde sayısı başına 5-10 kişiye ulaşılması gerektiği bilinmektedir (Şencan, 2005) ve bu sayı dikkate alınarak toplamda 256 katılımcıya ulaşılmıştır. Sonuç olarak pilot uygulama öncesinde standart-dışı uygulama yardımıyla katılımcılardan geri dönüt alınmıştır. Uygulama öncesinde 20 kişiyle görüşmeler yapılmış ve maddelerin anlaşılabilirliğine ve ölçmek istediği özelliği ölçüp ölçmediğine ilişkin bireylerden görüş alınmıştır. Uzman görüşü ve bireylerin görüşleri neticesinde uygun olduğu düşünülen 30 madde ile çalışmaya devam edilmiştir. Temel bileşenler analizi, Cronbach Alpha ve McDonald's Omega analizleri ile ölçeğin psikometrik özellikleri incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda ölçek taslağından 2 madde çıkarılarak 28 madde ile çalışma tamamlandığı için bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 28, en yüksek puan ise 112'dir.

Etik Kurul Onayı

Çalışma Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 19.04.2019 tarihli 10 sayılı kararına göre incelenmiş ve onay alınmıştır.

Verilerin İncelenmesi

30 maddeden oluşan ölçeğin geçerliğine kanıt sağlamak amacıyla da madde test korelasyonları, güvenilirliğine kanıt sağlamak amacıyla da Cronbach Alpha ve McDonald's Omega analizi sonuçları incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin gerekli bilgiler için Temel bileşenler analizi yapılmıştır. Elde edilen verilerin temel bileşenler analizine uygunluğunu incelemek için de Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısına bakılmıştır.

Bulgular

Ölçeğin yapı geçerliğine kanıt sunmak ve maddelerin faktör yükleri ile boyutlarının belirlenmesi amacıyla Temel bileşenler analizi yöntemi kullanılmıştır.

İlk olarak pilot çalışmada elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS 21.0 ile analiz edilmiştir. Temel bileşenler analizi, niteliği veya yapısı aynı olan değişkenleri bir araya getirerek ölçmeyi, az sayıda faktör ile açıklamayı amaçlayan bir istatistiksel yöntemdir (Büyüköztürk, 2005).

Daha sonra yapılan Temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen Kaiser-Meyer-Olkin testine ait katsayının 0,848 olduğu görülmüştür. Bu test örneklem büyüklüğü ve yeterliğini ölçmektedir. Testin katsayısı 0,50'nin üzerinde olduğunda analize devam edilebilir. Bu testteki ölçütlere göre ölçeğin değeri 0,80 üzerindeki "çok iyi" derecesine denk gelmektedir (Aydın, 2007). Bu değer örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak elde edilen Bartlett Küresellik (Bartlett Sphericity) testinin manidarlığı ($p < 0.05$), ölçeğin faktörleştirmeye uygun olduğunu göstermektedir.

Faktör sayısına karar vermek amacıyla yamaç birikinti grafiği (Ek-6), özdeğerler (eigenvalue) ve açıklanan toplam varyans tablosu incelenmiş ve ölçeğin iki faktörlü olduğu öngörülerek temel bileşenler analizi tekrarlanmıştır. İki faktörlü olduğunda Bileşenler Matrisi (Component Matrix) tablosu incelenerek faktörler arası binişiklik olmadığı (0,10 farkından fazla olması) görülmüştür. Bu sebeple döndürme (Varimax) yaklaşımının kullanılmasına gerek duyulmamıştır (Erkuş, 2016).

Temel bileşenler analizi sonucunda Bileşenler Matrisi (Component Matrix) tablosundaki değerlere göre 18 maddenin ilk faktör, 12 maddenin ise ikinci faktör altında kümelendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sonucunda iki boyut elde edilmiş ve bu boyutlar "sağlık çalışanlarına yüklenen sorumluluk" ve "sağlık çalışanlarına verilen değer" olarak isimlendirilmiştir. Bu analizler sonucunda iki boyutta da yük veren 2 madde olduğu tespit edilmiştir. İki madde ölçeğin taslak formundan tek tek çıkarılarak analiz tekrarlanmış ve bu iki madde ölçek taslağından çıkarılarak 28 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Çıkarılan maddeler aşağıda verilmiştir:

-Bir sağlık çalışanı ile evlenmek beni rahatsız etmez.

-Sağlık çalışanları ameliyatımda veya yakınımın ameliyatında geri dönülemez bir hata yapmışsa ona şiddet uygulam.

Nihai olarak iki faktöre karar verildikten sonra yapılan Temel bileşenler analizi sonucunda açıklanan toplam varyansın %31,87 olduğu görülmektedir. Temel bileşenlerin öz değerlerinin ve açıkladıkları toplam varyansın yer aldığı bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Sosyal bilimler alanındaki ölçek geliştirme çalışmalarında açıklanan toplam varyansın %30 ve üzerinde olmasının yeterli olduğu bilinmektedir (Bayram, 2004; akt. Aslan, 2008).

Tablo 1

Öz Değerler ve Açıklanan Toplam Varyansa İlişkin Değerler

Bileşen	Öz Değerler	Açıklanan Toplam Varyans
Birinci Bileşen	6.594	23.55
İkinci Bileşen	2.348	8.32

Tablo 2'de bazı örnek maddelerin faktörlerle gösterdiği korelasyonlar (faktör yükleri) sunulmuştur.

Tablo 2

Bileşenler Matrisi (Component Matrix) Tablosuna Göre Maddelerin Faktör Yükleri

	Sağlık Çalışanlarına Yüklenen Sorumluluk	Sağlık Çalışanlarına Verilen Değer
Madde 1: Sağlık çalışanları üstlerine düşen görevi yapmak zorunda değilmiş gibi davranır.	.591	
Madde 2: Hizmette bir aksama olduğunda önce sağlık çalışanlarını suçlarım.	.353	
Madde 3: Sağlık çalışanları ambulansı acil olmayan vakalarda bilerek geç getirir.	.459	
Madde 4: Herhangi bir sırada beklerken (ATM, market sırası gibi) sıramı bir sağlık çalışanına veririm.		.572
Madde 5: Toplu taşıma araçlarında bir sağlık çalışanına yer veririm.		.548
Madde 6: Sağlık çalışanları en saygı duyulması gereken meslek gruplarından biridir.		.409

Ölçeğin iç tutarlık anlamında güvenilirlik katsayısını hesaplamak amacıyla Cronbach Alpha ile McDonald's Omega katsayıları kestirilmiştir. Elde edilen Cronbach Alpha katsayısı 0,857 iken McDonald's Omega katsayısı 0,824 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar ölçeğin iç tutarlık anlamında güvenilir olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2016). Bir başka deyişle maddeler tutarlı bir biçimde ilgili özelliği ölçmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada sağlık çalışanlarına yönelik tutumu ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçeğin 17 farklı ilden geniş meslek gruplarında 18-64 yaş arası 256 katılımcıyı içerdiği göz önünde bulundurulduğunda hem katılımcı çeşitliliği hem geniş yaş aralığı hem de katılımcı sayısı bakımından yeterliliği sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada katılımcıların her meslek türünden bireyleri içermekle birlikte özellikle sağlık kolunda çalışan meslek gruplarının olmasının da (odyoloji, hemşirelik, optisyenlik) çalışmadaki sonuçların nesnellliğini değerlendirmek açısından olumlu bir katkı sağladığı söylenebilmektedir.

Yapılan bir çalışmada sağlık çalışanlarının büyük çoğunluğunun maruz kaldıkları şiddetin sonucunda bir sonuç elde edemeyeceklerini de düşündükleri için hukuki yollara başvurmadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Er vd., 2021). Belirli bir yaptırım uygulayabilmenin temelinde ise öncelikli olarak kamuoyunun ilgili kişilere yönelik tutumlarının belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra

İlgili konunun medyada ele alınması ve şiddet uygulayan kişilere yüksek caydırıcılığa sahip cezaların uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Literatürde bu konu ile ilgili yapılmış sadece bir çalışmaya rastlanmıştır. Lindqvist ve ark. (2009) geliştirdiği çalışma, iki boyut altında kümelenmesi açısından güncel çalışma ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Temel bileşenler analizi sonucunda toplam varyansın %50'si açıklanmaktadır. Mevcut çalışmada ise bu oranın % 31,87 olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuç, her iki çalışmanın açıklanan toplam varyansın %30 ve üzerinde olması bakımından sosyal bilimlerde ölçek geliştirme çalışmaları için yeterli olduğunu göstermektedir (Bayram, 2004; akt. Aslan, 2008). Ek olarak güncel çalışmanın ($\alpha=0.857$), Lindqvist ve ark. (2005) yaptığı çalışma ($\alpha=0.87$) ile uyumlu olarak yüksek güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir (Uzunsakal & Yıldız, 2018). Her iki çalışmada elde edilen bu sonuçlar maddelerin tutarlı bir biçimde ilgili özelliği ölçtüğünü göstermektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde sağlık çalışanları kategorisi içerisinde ağırlıklı olarak hekim ve hemşirelere yer verildiği görülmektedir (Annagür, 2010). Dolayısıyla bu da maddeler için elde edilen madde-korelasyon değerleri açısından meslek gruplarını tek tek ele aldığımızda farklılık gösterebileceğini düşündürmektedir. Özellikle bir meslek grubunu belirtmemek (sadece doktor, hemşire, ebe, sağlık teknikeri vb.) yani bunu çok geniş bir kavram olarak ele almak bu noktada çalışma için bir sınırlılık sayılabilir. Fakat literatüre bakıldığında halihazırda hemşirelere yönelik bir tutum ölçeği geliştirildiği görülmüştür (Hojat & Herman, 1985; Tezbaşaran & Yiğit, 2015). Ayrıca hekimlik mesleğine yönelik tutum ölçeği de bulunmaktadır (Batı & Bümen, 2006). Dolayısıyla sağlık çalışanlarına yönelik tutum konusunda Türkiye'deki alanyazın göz önünde bulundurulduğunda bu konuda bir açık görülmekte ve sağlık çalışanları ile ilgili yapılan araştırmalar da çoğunlukla güncel verileri yansıtmamaktadır. Bu araştırmanın alandaki eksikliğe dikkat çekerek katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, geliştirilen ölçek 28 maddeden oluşarak son şeklini almıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek için yapılan temel bileşenler analizi sonucunda 'sağlık çalışanlarına yüklenen sorumluluk' ve 'sağlık çalışanlarına verilen değer' olmak üzere 2 alt boyutlu bir ölçek elde edilmiştir. Oluşturulan maddelere uygulanan analizler sonucunda iç tutarlık ve yapısal özellikler bakımından geçerli ve güvenilir bir ölçek ortaya konulmuştur. Dolayısıyla ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin bulgular, psikometrik özellikleri kanıtlanmış bu ölçeğin kamuoyunun sağlık çalışanlarına yönelik tutumu belirlemek için kullanılabilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Allport, G. W. (1935). Attitudes. In C. Murchison (Ed.) *A handbook of social psychology* (ss. 798-844). Clark University Press.
- Annagür, B. (2010). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet: Risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), 161-173.
- Arık, M. (2015). *İş doyumunu etkileyen faktörler (Kabramanmaraş ili 112 acil sağlık çalışanları örneği)* (Tez No. 423090) [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, E. T., & Demir, H. (2017). Sağlık çalışanlarının hasta mahremiyetine ilişkin tutumu: Nitel bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 191-220.
- Aslan, Ş. (2008). Bireylerarası çatışmayı özümleme yöntemlerinin algılanan stres düzeyiyle ilişkilerinin araştırılması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(15), 303-323.

- Aydın, Berna Z. (2007, 24-25 Mayıs). *Faktör analizi yardımıyla performans ölçütlerinin boyutlarının ortaya konulması* [Bildiri sunumu]. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, Malatya, Türkiye.
- Batı, A. H., & Bümen, N. T. (2006). Hekimlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 23(23), 41-50.
- Baykurt, Ö. (2015). *İş doyumunu ve sağlık çalışanları (Manisa Rub Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi çalışanları örneği)* (Tez No. 410168) [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Bayram, N. (2004). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Ezgi Kitabevi.
- Baysal, A. C. (1981). Sosyal psikolojide tutumlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), 121-138.
- Büyükbayram, A. & Okçay, H. (2013). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddeti etkileyen sosyo kültürel etmenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(1), 46-53.
- Büyüköztürk Ş. (2005). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (2. baskı). Pegem Yayıncılık.
- Bostan, N., & Beşer, A. (2017). Hemşirelerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını etkileyen faktörler. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14(1), 38-44.
- Çamcı, O. & Kutlu, Y. (2011). Kocaeli’nde sağlık çalışanlarına yönelik işyeri şiddetinin belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(1), 9-16.
- Çöllü, E. F., & Öztürk, Y. E. (2006). Örgütlerde inançlar-tutumlar tutumların ölçüm yöntemleri ve uygulama örnekleri bu yöntemlerin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(1-2), 373-404.
- Demiray Ready, F. N. (2013). *Sağlık-Sen AR-GE bürosu analiz ve rapor*. Sağlık-Sen Yayınları.
- Demirci, Ş. (2018). *Sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin değerlendirilmesi* (Tez No. 508296) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Elliott, P. P. (1997). Violence in health care. *Nursing Management*, 28(12), 38-41.
- Erkuş, A. (2016). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-1*. Pegem Akademi.
- Er, T., Ayoğlu, F. & Açıkgöz, B. (2021). Sağlık çalışanına yönelik şiddet: risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. *Turkish Journal of Public Health*, 19(1), 69-78. <https://doi.org/10.20518/tjph.680771>.
- Günel, N. T. (2016). *Öğrenci hemşirelerin kadına uygulanan şiddete ilişkin tutumları ve etkileyen faktörler* (Tez No. 431926) [Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gürlek Yüksel, E. & Taşkın, O. E. (2005). Türkiye’de hekimler ve tıp fakültesi öğrencilerinin ruhsal hastalıklara yönelik tutum ve bilgileri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6, 113-121.
- Hojat, M. & Herman, M. W. (1985). Hemşirelere yönelik tutumları ölçmeye yönelik bir araç geliştirilmesi: Ön psikometrik bulgular. *Psikolojik Raporlar*, 56(2), 571-579. <https://doi.org/10.2466/pr0.1985.56.2.571>.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, algı ve iletişim*. Beykent Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar*. Evrim Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni insan ve insanlar* (10. Baskı). Evrim Yayınevi.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach’ın alfa güvenilirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Kişioğlu, A. N., Öztürk, M., Uskun, E. & Kırbıyık, S. (2002). Bir üniversite hastanesi sağlık personelinde kesici delici yaralanma epidemiyolojisi ve korunmaya yönelik tutum ve davranışlar. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 22(4), 390-396.

- Lindqvist, S., Duncan, A., Shepstone, L., Watts, F. & Pearce, S. (2005). Development of the 'Attitudes to Health Professionals Questionnaire' (AHPQ): A measure to assess interprofessional attitudes, *Journal of Interprofessional Care*, 19(3), 269-279. <https://doi.org/10.1080/13561820400026071>.
- Örgütü, D. S. (2002). World health report 2002: World health report: reducing risks to health noncommunicable diseases. *World Health Organization*.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-34.
- Saines, J. (1999). Violence and aggression in a&e: Recommendations for action. *accident and emergency nursing*, 7(1), 8-12.
- Smith, M. B. (1968). Attitude change. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Crowell Collier and MacMillan.
- Şahin, N. & Dişsiz, O. (2009). Sağlık çalışanlarında aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 264-274.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.
- Tezbaşaran, E., & Yiğit, R. (2015). A study on developing attitude scale towards nurses. *HAYEF Journal of Education*, 12(2), 69-80.
- Uzunsakal, E., & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Yılmaz, D. (2017). *Sağlık çalışanlarının mesleki tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi: Tekirdağ'daki sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma* (466805) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ekler

Ek 1

Bilgilendirilmiş Onam Formu

Değerli katılımcı lütfen aşağıda yazılanları çalışmaya başlamadan dikkatlice okuyunuz. Bu sayfa sizi bilgilendirmek için hazırlanmıştır ve çalışmanın amacını ve haklarınızı öğrenmeniz açısından dikkatli okumanız önemlidir.

Bu çalışma Büşra Ertan, Büşra Islıcık ve Pelin İlsöz tarafından Dr. Ahmet Yıldırım danışmanlığında yürütölmektedir. Çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinin Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından değerlendirilmiş ve etik onayı alınmıştır.

Bu çalışma sağlık çalışanlarına yönelik tutumu ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmaya katılımınız tamamen gönüllölük esastır. İstemediğiniz takdirde katılmak zorunda değilsiniz ancak yürütölen bu çalışmaya gönüllö olursanız bilime katkıda bulunma imkânınız oluşacaktır.

Eğer çalışmaya katılmaya karar verirseniz sizden herhangi kimlik belirleyici veya kurumsal bir bilgi istenmeyecek ve veriler bilimsel çalışmalar haricinde hiçbir şekilde başka bir yerde kullanılmayacaktır. Çalışma boyunca size rahatsızlık verebilecek herhangi bir soru/talep olmayacaktır. Yine de çalışma boyunca herhangi bir sebepten dolayı rahatsızlık hissederseniz çalışmadan istediğiniz zaman ayrılabilirsiniz. Çalışmadan ayrılmanız durumunda sizden toplanan veriler çalışmadan çıkarılacak ve imha edilecektir.

Çalışma sonucu geçerli bulgular elde edebilmek adına soruları yanıtlarken samimi ve doğru şekilde aktarmanız çok önemlidir. Lütfen hiçbir soruyu atlamadan cevaplamaya çalışınız.

Vaktinizi ayırdığınız için teşekkür ederiz. Çalışma hakkında detaylı bilgi almak isterseniz veya soru sormak isterseniz busraertan006@gmail.com adresine mail atabilirsiniz.

Ek-2

Demografik Bilgi Formu

Cinsiyet: Kadın ( ) Erkek ( )

Yaş: ____

Şehir: ____

Eğitim düzeyi (en son mezun olduğunuz eğitim seviyesi)

( ) İlkokul

( ) Ortaokul

( ) Lise

( ) Lisans

( ) Yüksek lisans

( ) Doktora

Üniversite seviyesi için okuduğunuz bölüm: _____

Ekleme istediğiniz bir şey var mı?

Ek-3

Sağlık Çalışanlarına Yönelik Kompozisyon Soruları

Sağlık çalışanları ifadesi hekim, hemşire ve sağlık personelini içermektedir.*

- 1) Sizce sağlık çalışanlarına yönelik toplumun algısı nasıldır? Lütfen nedenleriyle yorumlayın ve açıklayın.
- 2) Sizce sağlık çalışanlarına yönelik toplumun algısı değişmeli midir?
- 3) Sağlık çalışanlarının size yönelik sergilediği tutum karşısında ne hissediyorsunuz? Sebepleriyle açıklayınız.
- 4) Hangi durumlarda sağlık çalışanlarından yardım alırsınız? Açıklayarak yazınız.
- 5) Aşağıdaki boşluğu istediğiniz biçimde doldurunuz.

Bence sağlık çalışanları _____.

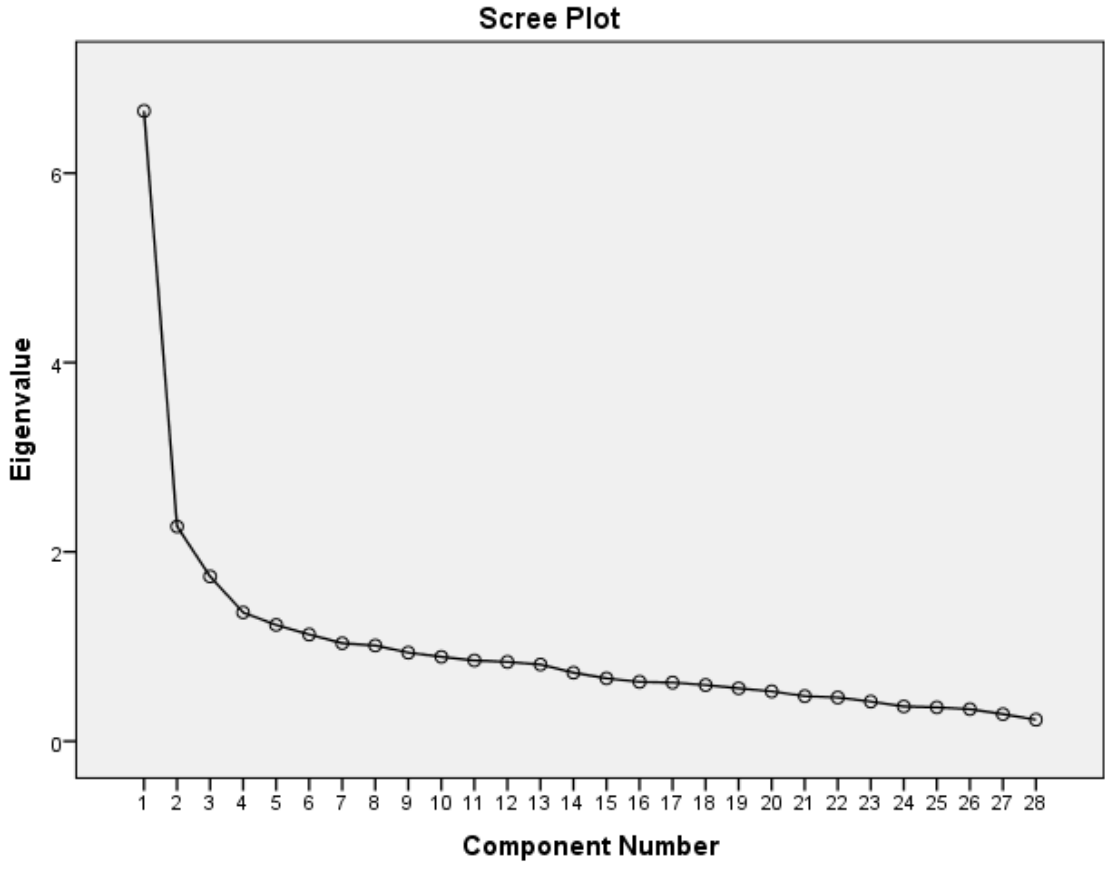
Ek-4

Örnek Kompozisyon

1. Hasta sağlık çalışanlarının kendileriyle empati yapmasını bekliyor. Bütün sürecin kendi beklentileri ve üzerinden yönetilmesini ve her durumda öncelikli olmayı istiyor. Ancak; bu mümkün olmayınca sağlık sistemini ve sağlık politikalarını sorgulamak yerine, sondan başlayarak tüm sorumluluğu sağlık çalışanlarına yüklüyor. Sağlık çalışanlarının duyarsız, anlayışsız, bencil, işini düzgün yapmayan, hasta seçen, hor gören, torpili olanı gözeten sektör elemanları olarak görüyor. Kamu hastanelerinde çalışan sağlık personelinin ise, maaşını kendisinden alan ama kendisine hizmet etmekten kaçınan kimseler olarak görüyor.
2. Sağlık çalışanlarına yönelik toplum algısı kesinlikle değişmelidir. Bunun için hizmet alanların da hizmet sunanlarla empati yapmalarının bir yolu bulunmalıdır. Ailesinde sağlık çalışanı olanların, bu konuda daha olumlu bir algıya sahip oldukları düşünülürse bunun çok faydalı olacağı görülebilir. Benim öğretmenlik mesleği ve eğitim alanı, okullar açısından önerim, her yurttaşın zorunlu askerlik görevi gibi, yaşantısının bir döneminde, belirli bir süre bir okulda kat nöbeti tutması, dersi boş olan sınıfa girmesi ve çocuklarla 40 dakika zaman geçirmesi, bahçede, kantinde, tuvalette onların yanında bulunması, vb.
Bundan başka, meslek kuruluşlarının, sendikaların, bakanlığın, gönüllü kuruluşların sürekli olarak bu konudaki algı bozukluğunun giderilmesi yönünde çalışmalar yapması da önemlidir.
3. Eğitimi yetersiz, düşünce ufku dar, az gelişmiş, alt kültürü yaşayan ve gelişmeye müsait olmayan sağlık çalışanları (Bunlar her sektörde epey varlar.) dışında kalan tüm sağlık çalışanlarının hastalara yardımcı olabilmek için ellerinden gelenin en fazlasını yaptıklarını, tüm, kurumsal, yapısal ve politik yetersizliklere rağmen insanüstü bir sabır ve özveriyle görevlerini yapmaya çalıştıklarını görüyorum. Çoğunlukla onların bu kadar ağır iş ve stres yükü altında çalışmalarına üzülüyorum, onlara yönelik algılardan ve davranışlardan da utanıyorum.
4. Dinlenerek, kendiliğinden geçmeyeceğini düşündüğüm mevsimsel sağlık problemlerim olduğunda, görme bozuklukları ya da görme kalitesinde gerileme, böbrek taşı, biyokimya testleri vb. çeşitli rutinler için sağlık çalışanlarından yardım alıyorum, sağlık kuruluşlarına başvuruyorum.
5. Bence sağlık çalışanları:
  - a) Yaptıkları işe bilgi ve beceri noktasında tam hâkim olmaları,
  - b) Kurumlarını, iş akışını iyi bilmeleri,
  - c) Hastaları doğru yönlendirmeleri, kaynak ve zaman israfına neden olmamaları,
  - d) Hastanın en zor, moralsiz, moralsiz ve çaresiz anında olduğunu düşünerek, ona karşı mümkün olduğunca daha yapıcı, ilgili ve güler yüzlü davranmaları,
  - e) Hatalı davranışını gördüğü meslektaşlarını uyardıkları ve onların hastaya zarar vermesini önlemeleri gerekir.

Ek-5

Yamaç Birikinti Grafiği

Hatice DURAN OKUR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Gümüşhane-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-5899-2407

haticeduranokur@gumushane.edu.tr

Göçmen Ağlarına Netnografik Bir Bakış: Göçmen Kadınlar Instagram Sayfası*

Öz

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olan göç, günümüzde çok çeşitli nedenlerle her geçen gün artarak önemini ve güncelliğini korumaktadır. Her göç kendisine özel olmakla birlikte; son yıllarda Türkiye’den yurt dışına göçen Türk vatandaşların büyük ölçüde genç, aktif, yüksek eğitilmiş nüfustan olması ve göçen kadınların sayısındaki artış dikkat çekmektedir. Bu durum göçün niteliğinde değişim ve dönüşümler yaşandığına işaret etmektedir. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte göçmen ağlarına yönelik değişim ve dönüşümlerin de olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, popüler sosyal medya ağlarından biri olan Instagram’daki “Göçmen Kadınlar” sayfası örneği üzerinden, göçmen kadınların sosyal medya ağlarını kullanarak sanal alanda oluşturdukları göçmen ağlarındaki iletişimlerini, etkileşimlerini anlamak ve bu ağların göç sürecindeki işlevlerini açıklayarak; göçmen ağlarının değişen yapısına ilişkin literatüre katkı sağlamaktır. Bu bağlamda araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden netnografi (dijital etnografi) yaklaşımı benimsenmiştir. Instagram’da büyük bir kitleye hitap eden Göçmen Kadınlar sayfası takipçisi olan Türkiye’den göç etmiş 23 kadınla çevrimiçi derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler ile sanal alanda gerçekleştirilen gözlem ve tutulan saha notları birlikte ele alınıp anlamlı kategoriler hâline getirilerek; betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmıştır. Sonuç olarak göçmen kadınların Instagram’ı göç sürecinde göçmen ilişki ağlarını oluşturmak için işlevsel olarak kullandığı ortaya çıkmıştır. Göçmen ağlarının göç sürecine olumlu olarak iletişim-haberleşme, bilgilendirme, sosyalleşme, duygusal destek sağlama ve uyum sürecini hızlandırma işlevlerinin olduğu ve göç akışlarının desteklenmesinde rol oynadığı, olumsuz olarak dil öğrenimini geciktirme, yanlış yönlendirme ve gerçeği yansıtmama işlevlerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen ağları, Göçmen kadınlar, Sosyal medya, Sosyal ağlar, Instagram.

A Netnographic Outlook on Migrant Networks: Migrant Women Instagram Page

Abstract

Migration, which has existed since the beginning of human history, increasingly maintains its importance and topicality day by day for a wide variety of reasons. Although each migration is unique, it is noteworthy that the Turkish citizens who have migrated from Turkey to abroad in recent years are largely young, active, highly educated and the number of women migrants within this population has increased. This situation indicates that there have been changes and transformations in the qualifications of migration. With the developments in communication technologies, it is seen that there are changes and transformations in migrant networks. The aim of this research is to understand the communication and interaction of migrant women in the migrant networks they create on the online space using social media networks and to contribute to the literature on the changing structure of migrant networks by explaining the functions of these networks in the migration process through the example of the ‘Migrant Women’ page on Instagram, one of the popular social media networks. In this context, netnography (digital ethnography) approach, one of the qualitative research methods, was applied in the research. Online in-depth interviews were conducted with 23 women who migrated from Turkey and are followers of the Migrant Women page on Instagram, which appeals to a large audience. The data obtained from the interviews and the observations and field notes conducted in the online field were handled together, categorised into meaningful categories and interpreted by descriptive analysis method. As a result, it has been revealed that migrant women use Instagram functionally to create migrant relationship networks during the migration process. It was concluded that migrant networks have positive functions of contact-communication, informing, socialising, providing emotional support and accelerating

* Bu çalışma 30.08.2023 tarihinde Cumhuriyet 9. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan “Sosyal Medyada Göçmen İlişki Ağları” isimli özet bildirinin alan araştırması eklenerek genişletilmiş halidir.

the adaptation process and play a role in supporting migration flows, while they have negative functions of delaying language learning, misleading and not reflecting the reality.

Keywords: Migrant networks, Migrant women, Social media, Social networks, Instagram.

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olan göç olgusu, genel anlamda çeşitli ekonomik, siyasi, ekolojik, sosyal, kültürel veya daha iyi bir hayat yaşama arzusu gibi bireysel nedenlerle, gönüllü veya zorlama yoluyla bulunduğu yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüşü veya kalıcı yerleşimi amaçlayan coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlanabilir (Yalçın, 2004, s.13). Çok boyutlu dinamik bir olgu olan göç, yalnızca fiziksel bir yer değiştirmeden ibaret değildir, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla da ele alınması gereken karmaşık bir süreçtir. Göç, belirli toplumsal norm ve değerlere sahip bir toplumdaki bir başka topluma yapıldığı için, coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleri olarak ortaya çıkmaktadır (Adıgüzel, 2016).

Göç eski dönemlerden beri toplumları değiştirip dönüştürürken, son zamanlarda küreselleşmenin artan etkisiyle ve ulaşım, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, ülkelere ve toplumlara ekonomik, siyasi ve sosyal etkileri bakımından insan hareketlerinin artması ve uluslararası bir nitelik göstermesi dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, dünya üzerindeki ekonomik değişimler, siyasal mücadeleler gibi göçü etkileyen koşullar değiştikçe yeni göç akımları gelişmekte, göçler yeni formlarda varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda 1980'lerin ortalarından itibaren içinde bulunduğumuz dönemi uluslararası göçün hacminin ve öneminin artması nedeniyle "göçler çağı" olarak adlandıran Castles and Miller (2008), günümüzdeki göç hareketlerinin küreselleştirdiğini, hızlandığını, farklılaştığını, kadınlaştığını ve giderek siyasallaştığını söylemektedir.

Çağımızdaki uluslararası göç hareketleri değişik faktörlere dayanarak hem geniş coğrafi etki alanı olarak hem de demografik açıdan milyonlarca insanı kapsayan bir olgudur (Abadan Unat, 2002, s. 3). Uluslararası Göç Örgütü (IOM, 2022, p. 23)'nün yaptığı araştırmalar sonucunda son elli yılda dünyada göç eden bireylerin sayısının yükseldiği görülmektedir. Türkiye uluslararası göçte hem göç alan hem de göç veren ülke konumunda olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2023a; TÜİK, 2023b)'un Uluslararası Göç İstatistikleri incelendiğinde Türkiye'deki göç sirkülasyonu daha anlaşılır olmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de, dünyada olduğu gibi yoğun bir göç trafiğinin olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye'den yurt dışına giden Türk vatandaşlarının sayısındaki artış, göç eden kesimin genç ve aktif nüfustan olması dikkat çekicidir.

Bireylerin çeşitli nedenlerle yurt dışına göç etmeleri, göç etmeye karar verme, göç etme ve göç ettikten sonra farklı bir sosyo-kültürel ortamda yeni bir hayat kurması, uyum sağlaması oldukça meşakkatli ve birçok açıdan olası riskleri içinde barındıran bir süreçtir. Bu süreçte kendilerine ışık tutabilecek, hedef ülke hakkında bilgi verebilecek, daha önce göç deneyimini yaşamış birey ve/veya gruplarla iletişime geçmeleri göçmenler için büyük kolaylıklar ve avantajlar sağlamaktadır. Göçmen dayanışma ağları olarak da ifade edebileceğimiz bu ilişki ağları geleneksel olarak soydaşlık, arkadaşlık, hemşehricilik üzerinden devam etmekle birlikte, bunun yanında günümüzde internet temelli yeni iletişim araçlarının gündelik hayatımızın bir parçası olmasıyla sanal alan üzerinde oluşturulan göçmen ağları ile de devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda göçmen ilişki ağlarının niteliğinde değişim ve dönüşümün söz konusu olduğu söylenebilir. Sili Kalem (2021) göçmenler arasında sosyal medyada oluşturulan ağların geleneksel göçmen ağlarının yerini almaya aday olduğunu ve önceki kuşakların etnik köken, hemşehricilik, dinî ya da ideolojik eğilimli birlikteliklerinin sosyal medya ağlarında ortak deneyim temelinde kurulan ilişkilerle yeniden şekillendiğini belirtmektedir. Göçmenler ve potansiyel göçmenler çeşitli sosyal medya ağlarını kullanarak hiç tanımadıkları diğer göçmenlerle sanal alanda göçmenlik ortak paydasında

bir araya gelerek topluluk oluşturmakta, iletişim ve etkileşim kurarak göç sürecini şekillendirmekte, göçün olası risklerini en aza indirme gayreti içinde olmaktadır. İnternet temelli yeni iletişim araçları değişmeye, gelişmeye ve bireylerin gündelik hayatlarındaki yerini korumaya devam ettikçe ve göç önemli bir ekonomik, politik ve sosyal konu olmaya devam ettikçe, sanal ağların göçmenleri nasıl etkilediğinin araştırılması giderek önem kazanmaktadır (Croucher, 2011). Bu noktadan hareketle sanal alan üzerindeki göçmen ağlarında iletişim ve etkileşimlerin nasıl olduğunun ve bu ağların hangi işlevlere sahip olduğunun ortaya koyulması araştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır.

Literatüre bakıldığında göçmenlerin sanal ortamlarda oluşturdukları ağları çeşitli pragmatik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullandıkları (Çömlekçi & Bozkanat, 2019), bu ağlarda aynı ulusal kimliği paylaşan göçmenlerin iletişim ve etkileşim içinde olup fikir alışverişi yaptıkları, özellikle de köken ülkeleriyle bağlantılarını sürdürdükleri (Bates & Komito, 2012) göçmenlerin kültürlerini ve kimliklerini güçlendirmek için bu ağları oluşturdukları (Rao & Hemphill, 2016), bu ağların göçmenlere aidiyet (Al Rawi, 2019) ve kolektif kimlik duygusu hissettirdiği, göçmenlerin kaygı ve yalnızlıklarını azalttığı (Marcheva, 2011), göçmenlerin göç sonrası ev sahibi kültürle daha fazla bütünleşmek, kültürel uyum sağlamak için bu ağları kullanma eğiliminde oldukları (Croucher, 2011; Sawyer & Chen, 2012), göçe karar vermede, göç sonrası uyum süreçlerinde ve yeni göç dalgalarının oluşumunda etkili olabildikleri (Tiburcio Jimenez, 2017), yalnızca bilgi akışlarını değil, aynı zamanda bilginin yayılmasını sağlayarak göçmenlerin seslerini duyurmak (Şanlıer, 2020) ve göçmenlere göç ettikleri ülkede toplumsal hareketler bağlamında hak talep etme alanları sağladığı (Bulla, 2018), göçmenlerin yaşadıkları zorluklarla başa çıkabilmeleri için gerekli bilgilere erişme, bunları tartışma ve paylaşma konusunda anahtar öneme sahip olduğu, ayrıca bu ağların göçmenler için ana akım medyayla çelişen konuları tartışan alternatif karşı kamusal alanlar olduğu (Mpofo et al., 2022) gibi sonuçlara ulaşılan araştırmalar yapıldığı görülmektedir.

Literatürde göç süreçlerinde kadınların oynadıkları aktif rol üzerine yapılan araştırmaların yeterli düzeyde olmadığı saptanmıştır. Ayrıca sosyal medya platformlarında özellikle kadınların topluluk oluşturup aktif olarak göç sürecinde rol aldıkları ve diğer göçmen kadınlarla yardımlaşma ve dayanışma içinde oldukları gözlenmiştir. Bu bağlamda araştırma; göçün kadınlaşması, kadınların göç süreçlerinde birer aktör olarak oynadıkları etkin ve öncü role dikkat çekmek ve kadınlar arasında var olan kız kardeşlik bağının, birbirlerine yurt olma çabalarının görünürlüğünü artırmak niyetiyle özellikle kadınlar üzerinde yapılarak, alandaki eksikliğin giderilmesine katkı sunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada göçmen ilişki ağları kuramı çerçevesinde göçmen kadınların göç sürecinde popüler sosyal medya ağlarından biri olan Instagram'da oluşturdukları göçmen ağlarını nasıl kullandıklarını, ağdaki iletişimlerini, etkileşimlerini anlamak ve bu ağların göç sürecindeki işlevlerini açıklayabilmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden etnografinin dijital alana uyarlanmış biçimi olan netnografi (dijital etnografi) yaklaşımı benimsenmiştir. Instagram'da büyük bir kitleye hitap eden Göçmen Kadınlar sayfası üyesi olan Türkiye'den göç etmiş 23 kadınlı yarı yapılandırılmış görüşme formuna bağlı kalarak çevrimiçi derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler ile sanal alanda gerçekleştirilen gözlem ve saha notları birlikte ele alınıp anlamlı kategoriler haline getirilerek betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmıştır.

Makalede öncelikle geleneksel göçmen ağlarının ortaya çıkışı, gelişim süreci ve işlevlerine dair kısa bir değerlendirmeden sonra, araştırma süreci ve araştırmada kullanılan yöntem üzerinde durulmuş, sonrasında bulguların değerlendirilmesi başlığında sahadan elde edilen veriler araştırma soruları temelinde ele alınarak Instagram'daki göçmen ağlarının içeriğinde nasıl bir etkileşimin ve paylaşımın olduğu, bu ağların hangi işlevlere sahip olduğu ve göç akışına destek olma rolü anlamaya çalışılmıştır.

Göçmen Ağı Kuramı

Uzun yıllardır sosyal bilimcilerin ele aldığı kavramlardan biri olan ağ (network) kavramı, gevşek/zayıf örgütlenme biçimlerinde ya da sosyal yaşamda bireyleri birbirine bağlayan bir takım resmi ve/veya resmi olmayan sosyal bağları anlatmak için kullanılır (Giddens & Sutton, 2014, s. 243). 1990'lı yıllarda "ağ" kavramı, sosyal ağlar kuramı, ilişkiler ağı kuramı veya göçmen ağı kuramı gibi farklı isimlendirmelerle göç olgusunu açıklamak ve göçmenlerin ilişki bağlantılarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Güllüpnar, 2013, s. 72).

Göçmen ağları kuramı genel olarak göçe neden olan etkenlerden ziyade, göç hareketinin devam etmesinde, göç eden grupların göç ettikleri yerlerde oluşturdukları sosyal ağların etkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Yalçın, 2004, s. 49). Göçmen ağları; göçmenler, eski göçmenler ve potansiyel göçmenler arasındaki soydaşlık, dostluk, tanıdıklık ve ortak köken bağlarından oluşan kişiler arası bağlantıları ifade etmektedir. Bireylerin ihtiyaç duyduğunda başvurabilecekleri bir çeşit toplumsal sermaye olan bu ağlar, göç sürecindeki maliyeti ve olası riskleri düşürdüğü için göçün gerçekleşme ihtimalini artırır (Massey et al., 2014, s. 28; Abadan Unat, 2002, s. 18).

Gurak and Caces (1992, p. 152)'e göre bir göçmen ağının yüksek düzeyde kurumsallaşmış olması gerekli değildir, ancak ağın temelinde karşılıklı alışveriş veya paylaşılan ortak amaçlar gibi bazı esaslara dayanan bir ilişki vardır. Değişken bir yapıya sahip olan göçmen ağları en azından başlangıçta resmi olarak tanımlanmasa da gerekli koşullar sağlandığında resmi örgütler, dernekler gibi daha kurumsallaşmış yapılara dönüşebilirler. Diğer bir deyişle göçmen ağlarının içeriği, yapısı zaman içinde farklılaşabilir. Ağlar zamanla, ilişkilerin büyümesiyle birlikte gelişebilir ve kurumsallaşarak resmi bir yapıya dönüşebilirler. Bu duruma Çağlayan (2006, s. 86)'ın ele aldığı Almanya'daki Türk işçilerinin oluşturduğu göçmen ağı örnek olarak verilebilir. Ağın içeriği ilk oluştuğunda yeni göç edenlerin ilk zamanlar karşılaşılabilecek sıkıntılara çözüm bulmaya yönelik iken, günümüzde bu işlevinin yanında ayrıca ekonomik ilişki ve Almanya siyasetinde etkin olma gibi durumlara da kaymıştır.

Hagan (1998) çalışmasında göçmen ağlarına ilişkin yapılan araştırmaların çoğunun, ağların kısa vadeli ve olumlu işlevlerine odaklandığını ve zaman içinde ağlarda meydana gelen değişikliklerin göz ardı edildiğine dikkat çekmektedir. Ona göre ağlar dinamik ve değişken bir yapıda olduğu için, göçmen ağlarının zaman içinde hem güçlenebileceğini hem de zayıflayabileceğini, bu durumun göçmen topluluğunun farklı kesimleri için farklı şekilde değişebileceğini ve dolayısıyla ağ üzerinde farklı etkilere sahip olabileceğini öne sürmektedir. Diğer bir deyişle ağların zaman içerisinde zayıflayabileceği ve farklı şekillere dönüşebileceği gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur.

Bu kurama göre, ilk göç edenler olarak tanımlayabileceğimiz öncü göçmenler öncelikle göç veren ve alan toplumları birbirine bağlayan bir altyapı oluştururlar ve bu bağlantı göç veren toplumdaki diğer bireylere göç etme imkânı sağlar. Bu şekilde olası yeni göç dalgaları, kurulmuş olan bu ağı harekete geçirir ve sonradan göç edenler ilk gelenlerin tecrübelerinden, deneyimlerinden faydalanırlar. Böylelikle zaman içinde göç, sürekli, kendi kendini devam ettiren bir hal alır (Wilpert, 1992, p. 178'den akt. Yalçın, 2004, s. 50).

Göçmen ağları ülke sınırları içinde başka bir yere göç etmiş bireylerin oluşturduğu bir ağ olabileceği gibi, uluslararası göçlerin daha fazla bilinmezlik ve risk unsuru taşıyor olması bu tür göç hareketlerinde ağların oluşumunu, işlevlerini ve sonuçlarını daha önemli kılmaktadır. Tilly (2007, p. 8-9)'e göre uluslararası uzun mesafeli göçlerin kendi içlerinde ciddi riskleri barındırıyor olmaları, kapsamlı profesyonel bağlantıları veya resmi sponsorları olmayan potansiyel göçmenleri, göç sürecine ilişkin bilgi ve tavsiyeler almak adına daha önce göç etmiş sosyal ağlarının üyelerine güvenmeye ve onların göç izlerini takip etmeye sevk etmektedir. Aynı doğrultuda Bartram ve ark. (2017, s. 205-212) belirttiği gibi, bireyler göç edecekleri yerleri rastgele seçmezler, çünkü göç doğası itibarıyla çeşitli riskleri bünyesinde taşır ve çoğu potansiyel göçmenler göç edecekleri zaman olası riskleri azaltma arayışındadırlar. Bu nedenle onlara yardım ve rehberlik edebilecek,

bireylerin ve kuruluşların var olduğunu bildikleri yerlere gitmeyi tercih ederler. Böylece sosyal ağlar göçü olanaklı ve kolay hâle getirmek için ihtiyaç olan bağlantıyı sağlar. Bu sosyal ağlar köken ülkedeki potansiyel göçmenleri, hedef ülkedeki göçmenlerle birbirine bağlayarak göç kararını kolaylaştıran, göç sürecini şekillendiren, aynı zamanda göçmenlerin göç eylemi sonrasında yaşamları üzerinde önemli etkileri vardır.

Guirak and Caces (1992, p. 153) göçmen ağlarının önemli işlevlerini şu şekilde olduğunu belirtmişlerdir: Göçmenleri göçün maliyetlerinden ve ihtimal dahilinde olan aksaklıklarından korumak, göçmenlerin kendi toplumlarıyla bağlarını sürdürmek; topluluklardan ve hanelerden kimin göç edeceğini bir dereceye kadar belirlemek, göçün başlangıç ve varış yerlerinin seçimini etkilemek, göçmenlerin göç ettikleri toplumla uyumuna motivasyon sağlamak, göçmenlerin göç ettikleri ülkedeki resmi yapılanmalar ve diğer imkânlar hakkında bilgi kanalları olarak hizmet vermek, göçün hızını ve büyüklüğünü şekillendirmek. Bu doğrultuda göçmen ağları hem kısa vadede zorlu geçici koşullara uyum sağlamada hem de uzun vadede göç edilen toplumla bütünleşmede önemli bir role sahiptir. Fakat ağların köken toplumla bağlantı kurma rolü, kapalı bir ilişki biçimine dönüştüğünde, göç edilen toplumla ilişkileri sınırlandırmada olumsuz bir etkiye sahip olabilmekte, bu anlamda uyumu geciktirebilmektedir.

Guilmoto and Sandron (2001, p. 146-150) göçmen ağlarının, göç akışlarını sürdürmek için en sağlam destekçisi olduğunu belirtmektedir. Çünkü bireyler göçe karar verme, hedef ülkenin belirlenmesi, göçün ne zaman gerçekleşeceği, taşınma masraflarının karşılanması, göç esnasındaki bürokratik işlemler, hedef ülkeye varıldığında barınma ve istihdam gibi göç sürecinin farklı aşamalarında göçmen ilişki ağlarına başvurma eğiliminde oldukları gibi, aynı zamanda ilk göçmenlerin de göç ettikleri coğrafyada düşük düzeydeki entegrasyonu, geldikleri sosyo-kültürel düzene benzer küçük sosyal çevreyi yeniden oluşturmaya teşvik eder. Bu doğrultuda ilk göçmenler sonradan gelenlere maddi ve manevi açılardan yardımcı olma eğilimindedir. Göçmen ağlarının bu şekilde büyümesi ve gelişmesi göçün maliyetlerinin giderek azalmasıyla sonuçlanmakta ve bu durum göç akışlarının sürdürülmesine neden olmaktadır.

Günümüz dünyasında göç etmek, önceden göç etmiş aile, arkadaş veya tanıdıklar olmadığı durumlarda bile eski dönemlere nazaran kolaylaşmış olsa da göçmen ağları, göç edenler kendilerini takip etmek isteyenlere yardım ettikleri sürece var olmaya devam edecektir (Bartram et al., 2017, s. 68). Fakat zamanın şartlarına göre göçün ve göç edenlerin niteliğindeki değişikliklerle birlikte bu ağların yapısı da değişim ve dönüşüm geçirmektedir.

Araştırma Süreci ve Araştırmada Kullanılan Yöntem

Bu araştırma Türkiye'den göç etmiş kadınların sosyal medya araçları üzerinden kurdukları ilişki ağlarına, göçmen ağları kuramı çerçevesinde odaklanmaktadır. Araştırmanın temel amacı göçmen kadınların göç sürecinde sanal mecralarda oluşturdukları göçmen ağlarındaki iletişimlerini, etkileşimlerini ve bu ağların göç sürecindeki işlevlerini göç deneyimini yaşamış kadınların perspektifinden görebilmeye ve anlamaya çalışmaktır.

Instagram'da göçmen kadınlar tarafından oluşturulan göçmen ağlarında ilişki ve etkileşimler nasıldır? Instagram'daki göçmen ağlarının işlevleri nelerdir? Instagram'daki göçmen ağları göç akışını destekliyor mu? Araştırmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden etnografinin dijital alana uyarlanmış biçimi olan netnografi (dijital etnografi) yaklaşımı benimsenmiştir. Netnografi yöntemini geliştiren Kozinets (2012) çevrimiçi etkileşimsel alanı bireylerin gündelik hayatlarındaki kültürel iletişimlerinin doğal bir uzantısı olarak kabul eder. Araştırmada Kozinets (2010, 2002)'in önerdiği netnografi yönteminde takip edilmesi, uygulanması ve dikkat edilmesi gereken prosedürler izlenmiştir. Bu çerçevede araştırmanın planlanması ve giriş aşamasında, 16.06.23 tarihinde araştırmacı, araştırma için kullanılacak araştırmaya adanmış bir Instagram hesabı açmış, profilde kendini açık şekilde tanıtmış, sahte (fake) hesap olmadığını belirtmek için paylaşımlar yapmış ve Göçmen Kadınlar

sayfasını, göçmen kadınların kendi sayfalarını takip ederek, hangi konularda ne gibi paylaşımlar yaptıklarını gözlemlemeye, saha notları tutmaya ve araştırma sorularını oluşturmaya başlamıştır. Daha sonra Göçmen Kadınlar sayfası ile iletişime geçerek sayfa yöneticisine araştırma yapmak için sayfalarında bulunduğunu belirterek ve araştırma ile ilgili gerekli açıklamaları yaparak, araştırma için izin almıştır. Ayrıca sayfa yöneticisinden araştırmaya gönüllü olarak katılımcı bulmak için yardım istemiş ve araştırmacının araştırma hakkında bilgi içeren hikâye (story) paylaşımı, Göçmen Kadınlar sayfasında paylaşılmıştır. Bunun üzerine 5 kişi araştırmacıya mesaj yoluyla ulaşarak gönüllü katılımcı olmak istediklerini belirtmiştir. Ayrıca araştırmacı Göçmen Kadınlar sayfasında gözlem yaparken amaçlı örneklem doğrultusunda Göçmen Kadınlar takipçisi olan 142 kişiyi takip etmiş ve 77 kişiyi mesaj yolu ile gönüllü katılımcı olarak araştırmaya davet etmiştir. Kabul edenlerle belirlenen uygun tarih ve saatlerde, uygun sanal ortamda yarı yapılandırılmış bir görüşme formuna bağlı kalarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada önyargıyı azaltmak ve inanılabilirliği artırmak amacıyla amaçlı rasgele örnekleme ve farklılıklar temelinde birleşen önemli ortak örüntüleri belirlemek amacıyla maksimum çeşitlilik örnekleme (Patton, 2014, s. 243) yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların kendi yaşadıkları göç deneyimleri üzerinden göç sürecinde sosyal medyadaki göçmen ağlarını nasıl kullandıkları belirlenmeye çalışıldığı için, detaylı veri sunabilmesi amacıyla görüşme tercih edilmiştir.

Örneklem büyüklüğü için Creswell (2013, s. 157) sahanın ve çalışılan grubun “mülakat ve gözlemlerle iyi bir şekilde betimlenmesine yetecek şekilde” olması gerektiğini ifade etmektedir. Örneklem büyüklüğü için literatürde “doyum noktası” olarak geçen, sahadan gelen bilgilerin tekrarlanmaya başlaması ve yeni bilgi elde edilememesi durumu, yeterli sayıda veri kaynağına ulaşıldığı anlamına gelerek, örneklem büyüklüğünün durdurulmasına işaret etmektedir (Merriam, 2018, s. 79; Patton, 2014, s. 246; Yıldırım & Şimşek, 2005, s. 115). Bu bağlamda araştırmacı sahada gerçekleştirilen gözlem ve görüşmeler kendini tekrarlamaya başladığında, veri doyumuna ulaşıldığı fark edildiğinde veri toplama aşaması sonlandırılmıştır. Görüşmeler, Göçmen Kadınlar üyesi olan 23 kadınla tamamlanmıştır.

Verilerin toplanması aşamasında; derinlemesine görüşme, katılımcı gözlem ve saha notları ile toplanan veriler sahada geçirilen sekiz aylık süreç sonucunda elde edilmiştir. Netnografi yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmalarda katılımcı gözlem için araştırmacının sahada ne kadar süre geçirmesi gerektiği konusu tartışmalıdır. Etnografik araştırmalarda olduğu gibi netnografik araştırmalarda da sahada geçirilen süre incelenen topluluğun kültürünü ve topluluk üyeleri arasındaki iletişim ve etkileşimleri anlayıp zengin betimlemeler yapmak için oldukça önemlidir. Fakat netnografik araştırmaların sahası olan sanal alanda zaman ve mekân kısıtlamalarının olmaması, sanal alanın hızlı zengin etkileşime ve geriye dönük paylaşımların incelenmesine imkân sunması bir topluluğu araştırmak için gerekli olan süreyi kısaltmıştır. Araştırmada hem Göçmen Kadınlar sayfası hem de Göçmen Kadınlar üyesi olan katılımcıların kişisel ağları, ağı oluşturulma tarihinden itibaren geriye dönük olarak incelenmiştir. Bu bağlamda ağlarda gerçekleştirilen iletişim ve etkileşimin tekrara düşmesine dayalı olarak sahada geçirilen sekiz aylık süreç, göçmen ağlarını analiz edebilmek için yeterli bir süre olmuştur. Boellstorff et al. (2012, s. 89’dan aktaran; Yarar Aksoy, 2023, s. 138) de “eğer ön saha çalışması yapıldıysa, yeni bir dil öğrenmek zorunda kalınmıyorsa ya da tanınmış bir sahaya geri dönülüyorsa” sahada geçirilmesi gereken sürenin bir yıldan daha az olabileceğini belirtmişlerdir. Varnalı (2013, s. 30) netnografik araştırmalarda elde edilen sonuçların kalitesinin araştırmacının anlayış ve yorumlama yetisine bağlı olduğunu ve bu yetinin araştırmacının incelenen topluluğun üyesi olarak belli bir süre sahada zaman geçirmesi ve topluluk üyeleriyle etkileşime girmesiyle geliştirilebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda araştırmacının kişisel ilgileri doğrultusunda Göçmen Kadınlar sayfasını yaklaşık iki yıldır takip ediyor olması, saha alanına ve incelenen topluluğa aşina olmak için yeterli bir süredir.

Araştırmada birden fazla veri toplama tekniğinin birlikte kullanılması ile araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır. Araştırmada veri toplama ile veri analizi eş zamanlı

olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin sonucunda ses kayıtları ve yazılı metinler deşifre edildikten sonra tekrar tekrar okunmuş, gerekli notlar yazılarak kodlama sürecine başlanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde bilgisayar aracılığı ile nitel veri analizi yazılımından faydalanmak, araştırmalara titizlik katmakta ve araştırmacının temellerini sağlamlaştırmaktadır (Creswell, 2019, s. 188). Bu nedenle görüşmelerden elde edilen verilerin çözümlenmesinde Maxqda 2024 programından faydalanılmıştır. Deşifrelerden elde edilen kodlar ve literatürden destek alınarak kategoriler ve temalar oluşturulmuş, veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilip yorumlanmıştır.

Nitel veri analizinde elde edilen verilerin orijinal haline mümkün olduğunca bağlı kalınması esastır. Araştırmada katılımcı ifadelerine doğrudan alıntı yapılarak yer verilmesi, söz konusu özgünlüğün geçerliğini artırır (Baltacı, 2019, s. 377). Buradan hareketle verilerin analizinde katılımcıların ifadeleri özenle seçilmiş, gerçekliğin kaynağı olarak sunulmuştur.

Araştırmada kişisel bilgilerin gizliliği korunmuş, katılımcıların gerçek isimleri yerine göçmen kadınların kısaltması olarak “GK-1”, “GK-2” şeklinde kodlar kullanılmıştır. Araştırmada birincil kaynakların kullanılmasının yanı sıra, görsel malzeme gibi ikincil veriler de kullanılmıştır. Araştırmacı görsel malzemelerin kullanılmasında etik sorumluluğunun bilincindedir. Katılımcılardan görsellerin kullanılmasına dair izin alınmış, yine de ileride oluşturabilecek olası zararları hesaba katarak görseller kişilerin tanınmasını engelleyecek gerekli düzenlemeler yapılarak kullanılmıştır.

Araştırma bireylerden veri toplanarak gerçekleştirildiğinden, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan (25/10/2023 tarih ve 2023/5 sayılı etik kurul kararı) onay alınmıştır. Bunun yanında araştırmada hem Göçmen Kadınlar sayfasından hem de derinlemesine görüşme yapılan kadınlardan bilgilendirilmiş gönüllü onam formu kullanılarak onam alınmıştır.

Araştırmacı gerekli gördüğü yerlerde hem görüşme esnasında hem de görüşme sonrası katılımcılarla tekrar iletişime geçerek verdikleri cevapların daha net bir açıklamasını yapmasını istemiş ve “böyle mi demek istediniz”, “cevabınızdan bunu anladım, doğru mudur?” gibi sorularla gerekli kontroller sağlanmıştır. Bu durum araştırmacının geçerliğine de katkı sağlamıştır. Ayrıca iç geçerliği artırma amacıyla, araştırma bulgularının kendi içinde tutarlı ve anlamlı olup olmadığını teyit etmede, araştırmacının veri toplama aşaması son bulsa bile Instagram üzerinden Göçmen Kadınlar sayfasının ve görüşme yapılan kişilerin sayfalarının takibine devam edilmesi bir strateji olarak kullanılmıştır.

Araştırmada etnografik yöntemin kullanılmasının çoklu veri setine ulaşılabilmesi açısından oldukça yararlı olmuştur. Görüşmelerin sanal ortamda yapılması, farklı ülkelerde yaşayan göçmen kadınlara ulaşılmasına imkân sağlayarak, kaynak sınırlılığı engelini aşmaya yardımcı olması bakımından oldukça işlevseldir. Fakat katılımcıların farklı ülkelerde yaşaması, saat farklılıklarını da beraberinde getirdiği için görüşmelerin zamanlamasını ayarlamakta güçlük yaşanmıştır. Bunu yanında birkaç katılımcının görüşme saatini unutması, acil işinin çıkması, hastalanması nedeniyle görüşme ertelenmiş ve birkaçında ise çocuklarının uyanması, kapı çalması gibi durumlar nedeniyle görüşme yarıda kesilmiş fakat daha sonra uygun bir zaman diliminde tekrar devam edilerek tamamlanmıştır.

Araştırma nitel araştırma deseni ile tasarlandığı için nicel araştırma desenine göre daha az sayıda örneklem üzerinde derinlemesine, içeriden bir perspektifle anlamaya yönelik olup genelleme amacı taşımamaktadır. Bu durum araştırmacının sınırlılıklarından biri olarak belirtilebilir. Ayrıca araştırma sosyal medya mecralarından Instagram’la ve Göçmen Kadınlar sayfası ile sınırlandırılmıştır. Günümüzde Instagram’ın gündelik hayatın bir uzantısı olarak, en çok zaman geçirilen sosyal medya platformlarından biri olması ve zengin veri çeşitliliği sunması nedeniyle Instagram tercih edilmiştir. Göçmen Kadınlar sayfasının tercih edilmesinin nedeni ise Türkiye’den göç etmiş kadınların oluşturduğu en büyük göçmen ağı olmasıdır.

Bulguların Değerlendirilmesi

Sahadan elde edilen bulguların değerlendirilmesine araştırma soruları temelinde öncelikle saha alanının betimlenmesi ile başlanmış, sonrasında ağın üyesi kadınlardan oluşan 23 katılımcının demografik özellikleri ve göç süreçlerine ilişkin bilgileri verilmiştir. Daha sonra sanal alan üzerindeki göçmen ağlarının göç sürecindeki işlevleri detaylı olarak çözümlenmiştir. Son olarak göçmen ağlarının göç akışının devam etmesinde nasıl bir rol oynadığı ele alınmıştır.

Göçmen Kadınlar Instagram Sayfası

Göçmen Kadınlar 2017 yılının Haziran ayında Kanada ve İrlanda'da yaşayan iki göçmen kadın tarafından kurulmuş bir dayanışma platformudur. Platform ilk olarak "Göçmen Anneler" adı ile Türkiye'den göç etmiş annelerin yaşadıkları benzer problemler çerçevesinde iletişime geçebileceği bir Facebook grubunun kurulması ile yola çıkmıştır, fakat daha sonra grubun üye sayısı arttıkça ve üyeler sadece annelerden oluşmadığı için grubun adı daha kapsayıcı bir hale gelmesi amacıyla 2020 yılında "Göçmen Kadınlar" olarak değiştirilmiştir. Bu platform dünyanın doksandan fazla ülkesinde yaşayan, yeni bir ülkede yeni bir hayata alışmaya, adapte olmaya, özlereyle başa çıkmaya ve kendisine yeni bir yol çizmeye çalışan on binlerce kadını bir araya getirmiştir. Paylaşımlarında platformun "yurt dışında yaşayan ve taşınmayı planlayan kadınların birbirlerine her konuda destek olduğu, ilham ve cesaret hikâyelerini paylaştığı, birbirlerinin sorularını cevapladığı dayanışma ortamını her alanda sürdürmeyi" amaçladığı bildirilmektedir. Platform sanal alan üzerinde birden fazla mecrada (Instagram, Facebook, Linked In, YouTube) yer alarak, göç etmiş ya da göç etmeyi düşünen kadınları sanal alanda bir araya getirerek yardımlaşma ve dayanışmanın önünü açmaya çalışmaktadır. Ayrıca Göçmen Kadınların ülke, şehir veya çeşitli ortamlar/konular bazında alt grupları da bulunmaktadır. Göçmen Kadınlar sayfasının profil fotoğrafında en bilinen göçmen kuşlardan biri olan uçan (göç eden) leylek vardır. "Göçmen Kadınlar platformu: Yurt dışında yaşayan kadınların dayanışma ve ilham alanı" olarak sayfa tanıtılmaktadır. Sayfanın 21,3B takipçisi olup, sayfada 121 paylaşım bulunmaktadır.¹ Sayfada paylaşım sayısının az olmasının nedeni, bir süre önce hesabın hacklenmesi ve hackerların elindeyken yapılan şüpheli işlemler sebebiyle sayfanın Instagram tarafından kapatılması ve paylaşımların silinmesidir. Görsel 1'de Göçmen Kadınlar Instagram profil sayfası yer almaktadır.

Görsel 1

Göçmen Kadınlar Instagram Profil Sayfası

Göçmen Kadınlar Instagram sayfasında genel olarak; dünyanın dört bir yanındaki göçmen kadınların ilham verici deneyim ve hikâyelerine, göçmenlerin ve göç etmeyi planlayanların karşılaşabileceği durum ve sorunlara yönelik pratik çözüm önerilerine, göçmen olmak veya kadın

¹ Bu veriler araştırmanın yapıldığı tarihlerdeki sayısal verilerdir. Bu nedenle sayısal veriler farklı tarihlerde değişiklik gösterebilir.

olmakla ilgili çeşitli konularda paylaşımlara yer verilmektedir. Ayrıca sayfada takipçilere sorulan göç ve göçmenlikle ilgili sorular ve o sorulara gelen cevaplarla ilgili de paylaşımlar yapılmaktadır. Göçmen Kadınlar platformunun takipçileri ile gerçekleştirdiği Göç Yolları Araştırması (2018)'nin sonuçları da sayfada paylaşılmaktadır. Bu veriler ışığında Göçmen Kadınlar grubunda yapılan ankette 1000 kişiye sorulduğunda grubun %46'sı 2015 yılı sonrasında göç edenlerden oluşmaktadır. Bu gruba kendi aralarında ve araştırmalarında “yeni nesil göçmen” adını vermektedirler.

Katılımcıların Göçmen Kadınlar sayfasını keşfetmeleri farklı şekillerde olmuştur. Katılımcılar göç öncesi veya sonrasında genellikle göçmenlikle ilgili sosyal medyada araştırma yaparken Göçmen Kadınlar sayfasının akışlarına düştüğünü, göçmen arkadaşının paylaşımında gördüğünü, arkadaşlarının tavsiyesiyle bu sayfayı takip etmeye başladığını belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda da Göçmen Kadınlar sayfası, benzer süreçlerden geçen, benzer sorun ve duygulara sahip olan, “göçmenlik bağı” ile bir araya gelen, dayanışma ve yardımlaşma temelinde ilişki ve etkileşim içinde olan kadınlardan oluşmaktadır. Bu konuda katılımcılardan bazılarının ifadesi aşağıdaki gibidir:

Göçmen Kadınlar'ı önce Instagram'da keşfettim sonra Facebook hesaplarını takibe aldım. Kadınlar arasında müthiş bir dayanışma var bu grupta ve çok faydalı bilgiler, yorumlar okuyorum. Herkes herkese yardım etmek istiyor ve bu grup insanı yurt dışında yaşayan bir kadın olarak güvende hissettiriyor. (GK-17)

Aynı süreçten geçen insanlarla birbirinizi hiç görmeden tanımadan bir bağ kuruyorsunuz ve bu bağ aracılığıyla birbirinize destek olup birbirinizi cesaretlendirirken buluyorsunuz kendinizi. (GK-22)

Çok seviyorum ... nedeni de sanırım kendimi yalnız hissetmiyorum orada, okuduğum şeyler ve paylaşımlar nedeniyle. Diyorum ki hepimizin hikâyesi farklı ama hepimiz benzer süreçlerden geçiyoruz o yüzden benim için önemli bir yerde duruyor Göçmen Kadınlar sayfası. (GK-3)

Duygudaşlarımızı görmek ve sorunlarımızın çözümlerini hızla bulmak adına çok faydalı buluyorum. Eğitim seviyesi yüksek kadınlardan oluşması iletişimin kalitesini de artırıyor. (GK-7)

Katılımcılardan GK-23 ise Göçmen Kadınlar sayfasının kurucularıyla zaman içerisinde birbirlerini görmeden yakın arkadaş olduklarını ve aralarında “göçmen kız kardeşlik” bağlarının olduğunu ifade etmektedir:

Yıllar içinde çok enteresan ama özellikle göçmen kadınlar kurucularıyla çok yakın arkadaş olduk ... hepsi çok sevdiğim yakın arkadaşlarım yani o kadar enteresan bir şey ki hiç görmediğiniz insanlar yakın arkadaşlarınız oluyor göçmen olunca gerçekten ... hiç yüz yüze karşılaşmadık ama ona rağmen çok özeller birbirimize kartlar göndeririz çocuğumuz doğduğunda hediyeler göndeririz vs. böyle farklı bir “göçmen kız kardeşlik” bağımız var diyebilirim. (GK-23)

Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Göç Süreçlerine İlişkin Bilgileri

Araştırmada görüşmeler Göçmen Kadınlar üyesi olan, Türkiye'den yurt dışına göç etmiş 23 gönüllü kadın ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır. Katılımcılardan en küçüğü 25 en büyüğü ise 44 yaşındadır. 25-34 yaş aralığında 11, 35-44 yaş aralığında 12 katılımcı vardır. Katılımcıların yaş ortalaması 34,6'dır. Eğitim düzeylerine bakıldığında 1 kişi lise, 1 kişi ön lisans, 14 kişi lisans ve 7 kişi yüksek lisans mezunudur. Katılımcılardan 10'u öğretmen, 3'ü mühendis olup geri kalanı psikolog, odyolog, aşçı, güzellik uzmanı gibi farklı mesleklere sahiptir. Katılımcılardan 17'si çalışmakta, 6'sı ise çalışmamaktadır. Çalışan katılımcılardan bazıları mesleklerinden farklı alanlarda çalışmakta (örneğin öğretmen ve psikolojik danışman olan katılımcıların butik pastacılık işi yapması gibi), çalışmayan katılımcılardan

1 tanesi denklliğini aldığını, yakın zamanda çalışmaya başlayacağını belirtmiştir. Katılımcılardan 6'sı Hollanda'da, 5'i Almanya'da, 5'i İsveç'te, 3'ü Belçika'da, 2'si İngiltere'de ve 2'si Kanada'da yaşamaktadır. Katılımcılardan 4'ü ekonomik gelirini belirtmek istememiştir. Belirtenlerin ortalama ekonomik geliri ise 4,315 €'dur. Katılımcılar ikamet ettikleri ülkede geçirilen süre bakımından en çok 7 yıllık en az 8 aylık göçmendir. Katılımcıların hepsi evlidir. Katılımcılardan 4'ünün eşi çalışmamaktadır. Katılımcılardan 10'unun 1 çocuğu, 6'sının 2 çocuğu, 1'inin de 3 çocuğu vardır, 6 katılımcının ise çocuğu yoktur. Katılımcıların 2017 yılı sonrası Türkiye'den göç eden, 1 kişi hariç diğerlerinin yüksek eğitilmiş, aktif nüfustan oluştuğu görülmüştür.

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Kod Adı	Yaş	Eğitim	Meslek	Çalışma Durumu	Yaşadığı Ülke	Ortalama Eko. Gelir (€ olarak)	Göç Edilen Ülkede Geçen Süre	Medeni Durum	Eşinin çalışma Durumu	Çocuk Sayısı
GK-1	36	Lisans	Öğretmen	Çalışmıyor	İsveç	5.700 €	2 Yıl	Evli	Çalışıyor	2
GK-2	35	Lisans	Öğretmen	Çalışıyor Öğretmen	İsveç	3.000 €	2 Yıl	Evli	Çalışıyor	2
GK-3	33	Y. Lisans	Öğretmen - İllüstratör	Çalışıyor Freelance İllüstratör	İsveç	3200 €	8 Ay	Evli	Çalışıyor	-
GK-4	25	Y. Lisans	Odyolog	Çalışıyor Odyolog	İngiltere	3500€	1,5 Yıl	Evli	Çalışıyor	-
GK-5	38	Lise	Aşçı	Çalışıyor Aşçı	Almanya	2000 €	7 Yıl	Evli	Çalışmıyor	1
GK-6	32	Y. Lisans	Mühendis	Çalışıyor Mühendis	Hollanda	4500 €	11 Ay	Evli	Çalışmıyor	-
GK-7	38	Lisans	Öğretmen	Çalışmıyor	Almanya	5000 €	2,5 Yıl	Evli	Çalışıyor	1
GK-8	39	Lisans	Öğretmen	Çalışmıyor	Belçika	3000 €	2 Yıl	Evli	Çalışıyor	2
GK-9	33	Y. Lisans	İşletmeci	Çalışıyor-Garson	İngiltere	2200 €	8 Ay	Evli	Çalışıyor	1
GK-10	44	Lisans	Öğretmen	Çalışıyor Öğretmen	Almanya	5100 €	6 Yıl	Evli	Çalışıyor	3
GK-11	40	Lisans	Havaalanı Yolcu Hiz. Memuru	Çalışmıyor	Kanada	3500 €	4 Yıl	Evli	Çalışmıyor	1
GK-12	31	Lisans	Öğretmen	Çalışıyor-Butik/Pastacı	Kanada	3700 €	23 Ay	Evli	Çalışıyor	1
GK-13	36	Lisans	Öğretmen	Çalışıyor Öğretmen	Almanya	Belirtmek istemedi	5 Yıl	Evli	Çalışıyor	1
GK-14	30	Lisans	Psikolojik danışman	Çalışıyor-Butik/Pastacı	Hollanda	Belirtmek istemedi	3,5 Yıl	Evli	Çalışıyor	1
GK-15	40	Lisans	Bilgisayar mühendisi	Çalışıyor Yazılım Sektörü	Hollanda	4800€	1,5 Yıl	Evli	Çalışmıyor	1
GK-16	31	Lisans	Kimya Mühendisi	Çalışıyor Kimya Müh.	Hollanda	Belirtmek istemedi	1 Yıl	Evli	Çalışıyor	-
GK-17	38	Lisans	Öğretmen	Çalışmıyor	İsviçre	8000 €	2 Yıl	Evli	Çalışıyor	2
GK-18	30	Ön Lisans	Güzellik Uzmanı	Çalışıyor Temizlik İşçisi	Belçika	3500€	4 Yıl	Evli	Çalışıyor	2
GK-19	40	Y. Lisans	Muhasebeci	Çalışıyor Temizlik İşçisi	Belçika	4000€	5 Ay	Evli	Çalışıyor	1
GK-20	28	Y. Lisans	Hukuk Danışmanı	Çalışıyor Hukuk Danışmanı	İsveç	Belirtmek istemedi	2 Yıl	Evli	Çalışıyor	-
GK-21	34	Lisans	Öğretmen	Çalışmıyor	Almanya	5000€	1,5 Yıl	Evli	Çalışıyor	1
GK-22	28	Lisans	Kamu Yönl. Böl. Mez.	Çalışıyor Süpervizör	Hollanda	5000€	4 Yıl	Evli	Çalışıyor	-
GK-23	38	Y. Lisans	Klinik Psikolog	Çalışıyor Akademisyen	Hollanda	7300€	5 Yıl	Evli	Çalışıyor	2

Göçün Nedeni ve Göçün Anlamı

Bireylerin köken ülkeden başka bir ülkeye göç etmeleri hayatlarını temelden değiştirecek önemli bir karar olması nedeniyle, bu kararın verilmesinin arkasında genellikle birden fazla neden olmaktadır. Katılımcılar göç etme nedenleri hakkında birbirleriyle ilişkili olan birden fazla neden belirtmişlerdir, fakat en sık bahsi geçen göç nedenleri özellikle çocukları için “daha iyi bir gelecek” başta olmak üzere; sırasıyla “ekonomik nedenler”, “siyasi nedenler”, “çalışma şartları”, “sosyo-kültürel problemler”, “evlilik”, “eğitim amaçlı” ve “farklı yerlerde yaşamayı deneyimlemek”tir. Katılımcıların bazılarının Türkiye’den göç etme nedenleri kendi ifadeleriyle şu şekildedir:

Türkiye’nin kültürel ve ekonomik değişiminden dolayı kızımız için gelece kaygısı yaşadık. İstanbul’daki yaşam koşullarının da sürekli kötüleşmesi, trafik, pahalılık, can güvenliği, ancak diğer şehirlerde çalışma alanlarımızın bulunmaması karar vermemizde etkili oldu. (GK-15)

Göç etme nedenim kısaca hem çocuklarımın daha iyi bir gelecekte büyümesi hem de bizim daha konforlu ve daha keyif alabileceğimiz farklı kültürlerle birlikte yaşayabileceğimiz bir yerde var olmak galiba. (GK-23)

Yurt dışına göç etme sebebimiz öncelikle Türkiye’deki yaşam şartları. Maddi olarak ciddi şekilde zorlanmaya başlamıştık ama maddiyattan daha ziyade artık gruplaşmaların çok fazla olduğunu düşünüyorum, siyasi olarak veya düşünce tarzı olarak, insanlar çok fazla gruplaşmışlardı ve ötekileştirme çok fazlaydı kendi gibi olmayan, kendi düşüncen gibi olmayan insanlara saygısızlık artık ciddi şekilde bizi yormaya başlamıştı. (GK-1)

Her göç hikâyesi biriciktir ve bu nedenle göçmen kadınlar için göçün ifade ettiği anlam çeşitlilik göstermektedir. Fakat yine de göçmen kadınların benzer göç süreçlerinden geçmesi, göçün onlar için ifade ettiği ortak anlamlarını da oluşturmaktadır. Şekil 1’de göçmen kadınların göçün kendileri için ifade ettiği anlama ilişkin Maxqda 2024 programında yer alan kod bulutundan yararlanılmıştır. Bu gösterimde kodun, tekrar edilme sıklığına bağlı olarak puntosu büyümektedir. Yani, büyük puntoda olan kodun tekrar edilme sıklığı küçük puntoda olan kodun tekrarından daha fazla olduğu anlamına gelir. Bu doğrultuda göçmen kadınlarla yapılan görüşmeler neticesinde göçün anlamına dair toplam 27 kod oluşturulmuştur. Bu kodlardan en sık tekrarlananlar ise sırasıyla “her şeye sıfırdan başlamak”, “mücadele”, “konfor alanından çıkma”, “olgunlaşma süreci”, “kendini keşfetme”, “yeni bir yaşama başlamak” kodlarıdır.

Şekil 1

Göçmen Kadınların Göçün Anlamına İlişkin Kod Bulutu

Göçmen kadınlar her göçte olduğu gibi çok çeşitli riskleri göze alıp, köken ülkelerinden ayrılma ve yeni bir ülkeye alışmaya çalışmada hayatlarına sıfırdan başladıklarını, var olma mücadelesi içine girdiklerini, bu durumu konfor alanından çıkma ile tanımlayıp yaşadıkları zorluklarla, tecrübelerle olgunlaşma ve kendilerini, potansiyellerini fark etme süreci yaşadıklarını, farklı bakış açıları kazandıklarını ifade etmektedirler. Göçmen kadınlar için göçün ifade ettiği anlama dair katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

Hayatını sıfırdan ve yeniden inşa etmek... Yeni bir var olma mücadelesi ve yeni bir bakış açısı. (GK-13)

Tüm konfor alanlarından çıkıp her şeye sıfırdan başladığımız bir şey oldu göç ve bunu ifade ediyor. (GK-3)

Başlangıçta yani o yaşa kadar edinmiş olduğun tüm bilgi ve beceri deneyim her şeyin sıfırlandığını hissettiğiniz tamamen gittiğiniz ülkenin dili öğrenip kültürüne adapte olup iletişim kurmaya çalışırken kendinizi genelde 1-0 geride gördüğünüz bir his ... insanı büyük bir mücadele içerisinde hissettiriyor. (GK-2)

Benim için bir olgunlaşma yoluydu burada çok güzel tecrübeler edindim. Hayata bakış açım çok değişti ... buraya geldiğimizde tamamen her şeye sıfırdan başladık böyle yeni doğmuş bir bebek gibiyiz adeta. (GK-1)

Göç benim için ilk başlarda yalnız kalmışlık duygusu idi. Özellikle bizim gibi otuzlu yaşlarınızda, evinizi arabanızı satıp da iki bavul ile göç ettiyseniz aslında çok ciddi bir travma. Ben ne yapıyorum? Diyorsunuz. Ama sonrasında kendini sevme, kendine şefkat gösterme ve yeniden başarıma hissi ile daha güçlü bir benlik doğuruyorsunuz. Kendini doğurmak desem yeridir, öyle bir sıfırdan başlamak ve mücadele etmek içeriyor. (GK-16)

Göç Etmeye Karar Verme Süreci

Bireyler için köken ülkeden başka bir ülkeye göç kararını verme süreci, göç etme nedenleri ile birlikte düşünüldüğünde zamana yayılan, birçok risk olasılığının üzerinde çokça düşünülmesi gereken meşakkatli bir süreçtir. Göç kararını verme aşamasında bireyler kendilerinden önce göç etmiş yakın çevrelerinden, tanıdıklarından bilgi, tavsiye alma eğilimindedir. Bunun yanında sosyal medyanın da göçe karar verme aşamasında katılımcıların başvurduğu mecralardan biri olduğu görülmüştür. Katılımcılardan 11'i sosyal medya platformlarındaki paylaşımların, 7'si ise yakın çevrenin göçe karar verme sürecindeki etkisinde bahsetmişlerdir. Katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

Sosyal medya paylaşımları göç etmeye karar vermede etkili oluyor. Çünkü aslında en temelinde sosyal hayatı özellikle Instagram veya Youtube'da artık insanlar sosyal hayatlarını günlük hayatlarını paylaştığı için bir kere şey görme şansımız oluyor, insanlar işten çıktıktan sonra ne yapıyorlar? Nelere erişimleri ulaşımlara kolay? Burada çevre edinebiliyorlar mı? Bunları görmek artık çok daha kolay. Birilerini arayıp sormak durumunda kalmıyorsunuz ve işte örnek bir hayat görüyorsunuz aslında. O anlamda özellikle sosyal hayat tarafında insanların nasıl yaşadığını görmek anlamında karar vermemizde bence çok etkisi oldu sosyal medyanın. (GK-6)

Cesaret verme açısından çok severek takip ettiğim bir influencer vardı. Benden çok daha küçük bebeğiyle İngiltere'ye göç etti. Onun göç etmesi beni cesaretlendirdi diyebilirim etkilendim yani ve ondan sonra ben de yapabilirim diye düşündüm. (GK-8)

Çok fazla sayıda arkadaşımız, üniversiteden arkadaşlarımız göç etmeye başladı özellikle Almanya ve Hollanda'ya sosyal çevremizde de çok ciddi gidişler oldu biz de böyle bir karar verdik (GK-3)

Katılımcılar göç edecekleri ülkeyi seçerken bazı kriterleri baz almışlardır. Katılımcılardan 9'u göç edecekleri ülkede arkadaş/akrabalarının olması, 8'i ülkenin refah seviyesi, 4'ü göçmenlere

tanınan haklar, 1'er kişi de iklim koşullarının ve Türkiye'ye yakınlığını dikkate alarak göç edecekleri ülke tercihlerinde bulduklarını belirtmişlerdir. Bu veriler son dönem göçler için geleneksel göçmen ağlarının, göçmenlerin ülke tercihlerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

İngiltere'de dayım yaşıyor. İlk gittiğimde birikimlerim sterlin bazında hiçbir şey ifade etmiyordu. Özellikle kira vb. geçinme zorlukları dolayısıyla dayımların orada olması benim için büyük bir şanstı, onlar olmasa gidip gitmemek açısından kararsızlık yaşadım. (GK-4)

İşin başında aklımda farklı ülkeler vardı ancak dayım Hollanda'da çalışıyordu. Bu nedenle bildiğim birinin yakınlarda olması benim ve ailem için daha rahatlatıcı olabilir diye düşünüp tercihim Hollanda'dan yana kullandım. (GK-22)

Ülke tercihini çoğunlukla refah seviyesi, göçmenlere tanınan hakları ve sosyal yaşamı gözetererek yaptık. Ama tabii bu tarafta birçok arkadaşımızın akrabaların olmasının çok faydası oldu. Şehir için de daha çok işe göre karar verdik (GK-6)

Refah seviyesinin yüksek olması tercih etmemizde etken oldu. Tanıdık kimsemiz yok. (GK-17)

Katılımcıların göç ettikleri ülkelerde yerleşecekleri şehri veya bölgeyi seçerken ülke seçiminden farklı kriterleri baz aldıkları görülmektedir. Katılımcılardan 10'u yerleşecekleri şehir veya bölgeyi iş durumuna veya iş bulma potansiyeline göre seçtiklerini, 9'u Türklerin olmadığı, 2'si Türklerin yoğun olduğu, 1'i göçmene olumlu bakışın olduğu yerleri tercih ederken, 1'i ise iltica nedeniyle göç ettiği için göç edilen ülkenin onları yerleştirdikleri yerde yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

Gerçekten çok fazla göçmen alan bir yer çünkü büyük firmalar var o nedenle mühendislerin de genel olarak tercih ettiği bir yer, oradan iş teklifi geldiği için Göteborg'a gitmiş olduk. (GK-3)

Şehir tercihimizi daha çok, iş bulma kolaylığını düşünerek ve yabancıların daha fazla kabul gördüğüne inandığımız şehirler doğrultusunda yaptık. (GK-10)

Türklerin yoğun olduğu bölgeleri tercih etmedik onu söyleyebilirim. (GK-8)

Ev satın alırken özellikle Türklerin yoğun olmadığı bölgeleri seçmeye çalıştık çünkü bunun yerleştiğiniz ülkeye uyum sağlamanın zorlaştıracağını düşünüyoruz. Yani Sadece Türklerden oluşan kısıtlı bir çevrede bulunmanın memleket hasretini arttırmaktan başka işe yaramayacağını düşünüyoruz. Hele Türk Mahallesi'nde yaşadığınızda Türkiye'de yaşamaktan hiçbir farkı olmuyor, 30 yıl Hollandaca öğrenmeseniz de bu şekilde yaşayabilirsiniz... Türk arkadaşlarımızla yine istediğimiz zaman görüşüyoruz ama bir mesafe bulunması daha uygun bence. (GK-16)

Bu ifadelerden, 9 katılımcının yerleşim yeri tercihinde Türklerin olmaması kriterini baz aldıkları görülmektedir. Yeni nesil göçmen olarak da nitelendirilen katılımcılar kendilerini daha önceki göçmenlerden ayırmakta, onlardan farklı göç nedenine, motivasyona, eğitime ve yaşam tarzına sahip oldukları için onlardan uzak yerleşim yerlerinde ikamet etmeyi tercih etmekte ve göç ettikleri ülkeye hızlı bir şekilde uyum sağlama çabasında olmaktadır. Katılımcılardan bazılarının konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Yıllar önce göçen ve burada mahallesinden çıkmadan İç Anadolu'nun köyünde gibi yaşayan göçmenlerden uzak durmaya çalıştık. (GK-15)

Türklerin daha çok yaşadığı yerlerde yaşamamayı tercih ettik biz. Özellikle Köln'de yaşarken orada çok fazla Türk nüfusu var belli Türk mahalleleri var. Oraları tercih etmedik. Daha çok Almanların olduğu mahalleleri tercih ettik. ... Burada daha önceden gelen nesilde bir grup entegre olmamak için direniyorlar biz de onların arasına katılmak istemedik, çünkü çocuğumuzun Alman kültürüne daha entegre bir şekilde büyümesini

istiyoruz. ... Sadece dil değil aynı zamanda ... kültürü, coğrafyayı tarihini de öğrenmek gerekiyor o yüzden çocuğumuzun daha çok Almanlarla bir arada olması onun için daha faydalı olur diye düşündük. (GK-21)

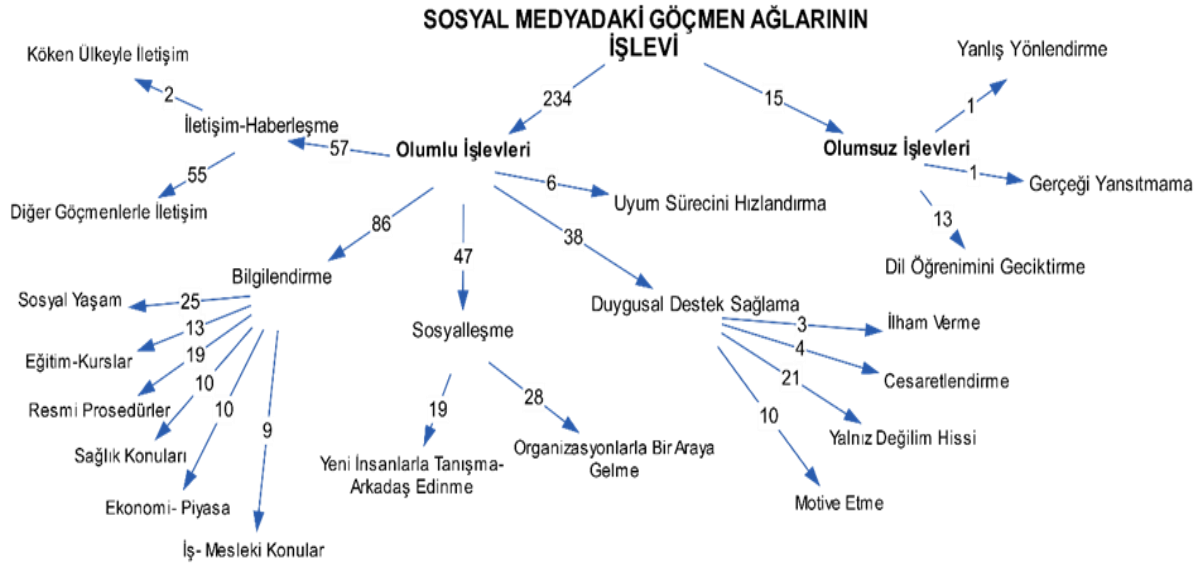
Hollanda'nın en büyük göçmen nüfuslardan biri Türkler. ... Bu özellikle işte 50'li yıllardan sonra çalışmaya gelen kişiler ve yani burada gerçekten ciddi bir ikinci üçüncü kuşak Hollandalı Türkiyeli kişiler de var ve bazı mahalleler bölgeler de var bu kişilerin daha yoğun yaşadığı. Biz özellikle oralarda yaşamak istemedik açıkçası ... onun için farklı bir yerde aslında Hollandalıların ağırlıklı olduğunu düşündüğümüz bir yerde ev tuttuk. (GK-23)

Sosyal Medyadaki Göçmen Ağlarının İşlevleri

Sosyal medya platformları günümüzde göçmen ağlarının oluşmasına ve göçmenlerin bu ağlar üzerinden çeşitli konularda birbirlerine destek ve yardımda bulunmasına aracılık etmektedir. Şekil 2'de katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen, Instagram özelinde sosyal medyadaki göçmen ağlarının işlevlerine ilişkin Hiyerarşik Kod- Alt Kod modeli yer almaktadır. Buna göre göçmen ağlarının göçmen kadınlar için olumlu olarak bilgilendirme (86 kod), iletişim-haberleşme (57 kod), sosyalleşme (47 kod), duygusal destek sağlama (38 kod) ve uyum sürecini hızlandırma (6 kod) işlevlerine; olumsuz olarak dil öğrenimini geciktirme (13 kod), yanlış yönlendirme (1 kod) ve gerçeği yansıtmama (1 kod) işlevlerine sahip olduğu belirlenmiştir.

Şekil 2

Sosyal Medyadaki Göçmen Ağlarının İşlevlerine İlişkin Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

İletişim-Haberleşme

İnternet temelli sosyal medya araçları bireylere zaman ve mekâna bağlı olmaksızın iletişim ve haberleşme için önemli imkânlar sunmaktadır. Göçmen kadınlar da bu imkânlardan hem köken ülkeyle hem de kendisi gibi olan diğer göçmenlerle iletişim kurmada oldukça yararlanmaktadır. GK-1 “kendi ülkemdeki insanlarla iletişim kurmada bana çok faydalı oldu” ifadesiyle ve GK-11 “uzaktaki sevenlerimizle iletişimin devamı için” ifadesiyle sosyal medya araçlarının köken ülkeyle iletişim ve haberleşmede kullandıklarını dile getirmişlerdir. GK-3 “İsveç’te bizden önce gitmiş kişilere ulaşmamı sağladı” diyerek diğer göçmenlerle iletişim sağlamada faydalandığını belirtmektedir. Katılımcılardan GK-8 ise, göç etmeden Instagram’da kendi göç sürecini anlatan bir hesap açtığını ve diğer göçmenlerle iletişim kurma açısından

yararlandığını “göç etmeden önce kendi sosyal medya hesabımı açtım ve bu hesap üzerinden Türkiye’den göçenlerle ve göçtüğüm ülkedeki göçmenlerle irtibat kurma şansım oldu” ifadesiyle belirtmektedir.

Sosyal medya araçları çok çeşitlidir. Göçmen kadınlar da bu araçlar üzerinden ilişki ağları oluşturarak birbirleriyle iletişim ve haberleşme sağlamaktadır. Araştırma Instagram örneğinde gerçekleşse de görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda göçmen kadınların özellikle göç sonrası süreçte WhatsApp, Telegram ve Facebook gruplarını da aktif olarak kullandıkları görülmüştür. Katılımcılardan GK-9 “WhatsApp’ı bir sosyal medya aracı olarak düşünüyorsak haberleşme konusunda elimiz ayağımız oldu” ifadesini kullanmıştır.

Bilgilendirme

Yapılan araştırmada göçmen kadınların sosyal medya araçlarından en çok bilgi edinmeye yönelik yararlandıkları görülmüştür. Göçmen kadınlar özellikle sosyal yaşam, resmi prosedürler, eğitim-kurslar, sağlık, ekonomi-piyasa ve iş-mesleki konularda bilgi edinmektedirler.

Genel olarak sosyal medya araçları özel olarak da Instagram bireylerin gündelik hayatlarıyla ilgili paylaşım yaptıkları bir mecradır. Bireyler hiç tanımadıkları kişileri sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımları takip ederek, kişinin bir gününü nasıl geçirdiğine, nasıl bir hayat yaşadığına detaylı bir şekilde hâkim olabilmektedir. Bu durum bireylerin göç etmeden önce göç etmek istedikleri ülkedeki sosyal yaşam ve kültüre, ülkede yaşayan diğer göçmenlerin nasıl bir hayat yaşadığına dair bilgi edinme konusunda yarar sağlamaktadır. Bu konuda katılımcılardan GK-1 “İsviçre’deki hayat konusunda bilgi alma amaçlı kullandım”, GK-6 “Çoğunlukla da hala Instagram’da özellikle burada yaşayan ve işte bilgilerini paylaşan kişileri çok sıklıkla takip ediyorum. Bir anlamda buradaki yaşamı örnek almış oluyorum”, GK-15 “Daha çok yaşam tarzı ve kültürle ilgili bilgi edinebildim”, GK-20 “İsveç’teki hayatla ilgili birçok fikir edinmemizi sağladı”, GK-22 “Göç etmeden önce izlediğim birçok videonun yanı sıra göç etmiş insanların sosyal medya hesaplarını ve yaşantılarını inceledim” ifadelerini kullanmıştır.

Göçmen kadınlar sosyal medya araçlarından resmi prosedürlerle ilgili hem göç öncesinde hem de göç sonrasında bilgi almaktadırlar. Katılımcılardan GK-16 “Bütün prosedürler konusunda sosyal medyadan faydalandık” ifadesini kullanırken, GK-3 göç sürecinde sosyal medya hesaplarına resmi prosedürlerle ilgili soru sorduklarında yardımcı olduklarını ve GK-6 süreç içerisinde gerekli olabilecek evrakları göç ettikleri ülkeye gitmeden sosyal medyadan öğrendiklerini şu şekilde ifade etmektedir:

İsveç’e gittiğinizde lazım olabilecek şeyler benim hiç aklıma gelemeyecek belgeleri sosyal medya sayesinde fark ettim ya da oradaki arkadaşlarım yazdı öyle yanıma aldım Türkiye’den giderken. ... Teknik işleri öğrenme konusunda, yani İsveç’e ilk ayak bastığınızda işte id kartları çıkartmak, person number almak, banka hesabı oluşturmak vs. konusunda gerçekten sosyal medya hesaplarının çok fazla faydasını gördüm hepsi de çok fazla yardımcı oldu. (GK-3)

Göç sürecinde çok çok faydası oldu. Özellikle biz hayatımızda ilk defa yurt dışına çıktık ve bizim için çok büyük bir karardı aslında ve vize almayı bile daha önce deneyimlememiş olan kişileriz bu yüzden ki, bunu yaşamış dahi olsanız süreç çok daha karmaşık dolayısıyla insanın kafasında şimdi ne olacak? bundan sonraki süreçte neler yapacağız? kısmında çok büyük soru işareti oluşuyor. ... resmi izinler, vize süreci, çalışma izni süreci buraya geldikten sonra yapılması gerekenler evrak işi maalesef çok fazla, bunları gelmeden önce öğrenebilmek çok çok faydalı oldu. (GK-6)

Göçmen kadınlar göç etmeden önce gidecekleri ülkenin eğitim sistemini merak etmekte, göç ettikten sonra da eğitim sistemiyle ya da dil kurslarıyla ilgili sorularını sosyal medya aracılığıyla sormakta ve bu konuda birbirlerini bilgilendirmektedirler. Konuyla ilgili katılımcılardan GK-10 “Ben öğretmen olduğum için de belki çocukları olan kişiler çocuklarının eğitimiyle ilgili endişeleri

oluyor bunlarla ilgili soruları bana yöneliyorlar”, GK-17 “Oğlum okula başlayacaktı anasınıfi süreci hakkında birkaç kişiden bilgi almıştım”, GK-6 “Dil kursuna gidenler var onlara soruyoruz siz hangisine gidiyorsunuz? Diye, bizim de eşimin gittiği dil kursunu önerdiğimiz kişiler oldu”, GK-21 “Herkes birbiriyle nasıl Almanca öğrendiğini, hangi kurslara gittiğini vs. anlatıyor ya da bilmediğimiz haklarımız olabiliyor mesela onları paylaşıyoruz birbirimizle yani birbirimizden çok şey öğreniyoruz aslında.” ifadelerini kullanmışlardır.

Ülkelerin sağlık sistemi birbirinden farklılıklar gösterebilmektedir. Göçmen kadınlar göç ettikleri ülkede sağlık konularında endişe duymaktadır. Bu konuda özellikle de kendilerini emanet edebilecekleri Türk doktorlarını sosyal medya ağlarından sorarak öğrendikleri, birbirlerine tavsiyeler verdikleri görülmüştür. Bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Özellikle çocuklu biri olarak sistemini bilmediğim bir ülkede yaşayacağım için endişelerim vardı. Sağlık ve eğitim konusunda çok faydasını gördüm. Örneğin çocuğumun aşı kartını getirerek tekrar aşı olmasını engelledim. (GK-12)

Burada yaşanan olaylarla alakalı insanların nasıl bir yol izlemesi gerektiğini ya da nerede ne var? Bir insanın bir şeye ihtiyacı olduğunda bu nerde? Bunu arıyorum ama bulamıyorum, bu konuda destek alabileceğim birisi var mı? Örneğin burada en çok aradığımız şeylerden birisi, kendimizi en iyi ifade edebilmek açısından Türk doktorlar, Türk ortodontistler, ... buradaki paylaşımlar çok teşvik edici güzel bir uygulama. (GK-18)

Sosyal medya aracılığı ile birbirimizi bulduğumuz kişilerle okul bulma, doktor tercihi gibi konularda yol gösterdik. Instagram hashtag’imden ya da Göçmen Kadınlar’daki postumdan beni bulanlar çok oldu. (GK-7)

Ekonomik sıkıntılar bireylerin köken ülkelerinden göç etme kararı vermelerinde önemli bir kriterdir. Bireylerin göçe karar verme aşamasından başlayarak sonraki süreçler de dâhil olmak üzere göç edecekleri ülkenin ekonomi ve piyasa koşulları en merak edilen konulardan biridir. Bu bağlamda göçmen kadınlar da sosyal medya ağlarında göç edecekleri ülkenin ekonomi ve piyasa koşullarına dair bilgi edinmek istemektedirler. Katılımcılardan bazılarının ifadesi şu şekildedir:

Tahmini aylık giderlerimizi vs. hesaplamada da çok yardımcı oldu bu içerikler bize ... İnşaat işleri için usta bulmak çok zor ve pahalı olduğu için inşaat ustası önerileri için dahi, o yüzden bütün gelecek kurgumuzu oluşturmada sosyal medyanın emeği var diyebilirim. (GK-16)

Sosyal medyadan çokça video izledik. Hem şehir ile ilgili hem okul hem de oradaki fiyatlarla alakalı. (GK-11)

Yaşam masrafları konusunda ortalama bir fiyat ve gerekli olan maaşı hesaplamamızda yardımcı oldu. En önemli konunun maddiyat olduğunu düşünüyorum. (GK-12)

Ekonomi ve piyasa koşulları gibi bireyler, göç edecekleri ülkede geçimlerini nasıl sağlayacaklarını, kendi mesleklerini denklik alarak nasıl yapabileceklerini ya da meslekleri dışında yapabilecekleri işleri, maaşları merak etmekte ve bu konulara dair bilgi edinmek istemektedirler. Göç ettikten sonra da diğer göçmenlerle iş ve mesleki konularında bilgi alışverişi yapmaktadırlar. Göçmen kadınlar iş ve meslek konularında kendi Instagram hesaplarında da bilgilendirici paylaşımlar yapmaktadır. Örneğin katılımcılardan GK-2 Instagram üzerinden kendisine ulaşan kişilere iş ve mesleki konularda bilgilendirme yaptığını “Özellikle İsveç için öğretmenlik denkliği nasıl alınır? Buranın öğretmen ihtiyacı, maaşlar gibi konularda ayrıntılı olarak onları bilgilendirdim” ifadesiyle belirtmektedir. GK-10 ise kendi Instagram hesabında konuya dair yaptığı paylaşımlarını şu şekilde aktarmaktadır:

Evet şu anda görüşmüş olduğunuz sayfam benim göç sürecimden sonraki burada mesleki hayatıma başlama sürecimi ve mesleki hayatımdaki tecrübelerimi, Almanya’da bir öğretmen neler yapar? Türkiye ve Almanya eğitim sistemiyle alakalı farklılıklar nelerdir?

Burada öğretmenlik yapmak isteyen insanları neler bekliyor? tarzında içeriklere sahip bir sayfam var ve Türkiye’den de çok fazla, her geçen gün çok fazla takipçim oluyor buraya gelmeyi planlayan meslektaşlarım özellikle veya Almanya’ya yeni gelmiş olan ve henüz öğretmenliğe başlamamış insanlar beni takip etmeye başladılar. ... Özellikle nasıl mesleğimizi daha çabuk hayata geçirebiliriz? Burada yeniden görevimizi nasıl yapabiliriz? Bununla ilgili süreçler konusunda yardımlaşıyoruz. (GK-10)

Sosyalleşme

Sosyal medya bireylerin çok çeşitli ortaklıklar temelinde kendisi gibi olanlarla sanal alanda bir araya gelmesine, iletişim ve etkileşim kurarak sosyalleşmesine katkı sunmaktadır. Göçmen ağları da göçmen kadınların göçmenlik temelinde yeni insanlarla tanışmalarına, iletişime geçmelerine, arkadaşlıklar kurmalarına ve sosyalleşmelerine imkân sunmaktadır. Bu sosyalleşme durumu sanal alan üzerinden zayıf bağlarla devam edebildiği gibi birbirlerine yakın bölgede olan göçmen kadınlar için sanal alanda başlayan arkadaşlıklar gündelik hayata taşınarak sıkı bağlara dönüşebilmekte, yakın dostluk ilişkileri kurulmasında da işlevsel olabilmektedir. Katılımcılardan GK-8 kendi göç sürecini paylaştığı göçmen ağı sayesinde dostluklar kurduğunu “hem kendi yaşadığım şehirde hem de yakın şehirlerde Türk arkadaşlarım var ve bu açtığım Instagram hesabı sayesinde birbirimizi bulduk ve şu an çok güzel bir dostluğumuz var” ifadesi ile, GK-22 “göç edilen ülkede çevre edinme açısından da sosyal medyanın güzel bir faydası var” ifadesiyle ve GK-23 “çok işime yaradı her açıdan yani sosyalleşme mesela bir sürü insan tanıdım Instagram üzerinden Hollanda’da oturan işte kafamızın uyuşabileceği, sonra yüz yüze buluştuk” ifadeleriyle göçmen ağları aracılığıyla gündelik hayata taşınan yakın ilişkilerini açıklamaktadırlar.

Sosyal çevresini geride bırakarak göç eden çoğu göçmenin, göçün ilk dönemlerinde sosyalleşme adına zorluklar yaşaması muhtemeldir. Katılımcılardan GK-3, göç ettikleri ilk aylarda sosyalleşme konusunda yaşadığı sıkıntıları, sonrasında sosyal medya aracılığıyla tanıştığı kişilerle arkadaş çevresini oluşturduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

İlk etapta İsveç’in soğuk kış günlerine denk geldi Kasım itibariyle inanılmaz can sıkıcıydı ve bizim Ankara’da çok sosyal çevremiz vardı bir anda hiç sosyal olmadığımız bir ortama girmiş olduk ve eve kapanmış olduk bu bizi çok zorladı ama şunu söyleyebilirim özellikle sosyal medyada tanıştığım bazı kişiler gerçekten çok yardımcı oldular zaten sonrasında arkadaş da olduk onlarla. ... Özellikle de sosyalleşmemde çok büyük etkisi oldu ... İsveç’teki arkadaşlarımı sosyal medya sayesinde buldum ve arkadaşlıklarım bu şekilde devam ediyor. (GK-3)

Katılımcılardan 10’u sanal alanda göçmen ağlarında tanıştıkları ve gündelik hayatlarına taşınan yakın ilişkilerinde yılbaşı, doğum günü gibi özel gün ve gecelerde, dini ve milli bayramlarda ya da piknik, konser gibi çeşitli etkinliklerde bir araya geldiklerini ifade etmişlerdir. Bu tür organizasyonlar göçmen kadınlar için kültürü, değerleri yaşatma, paylaşma adına önemli görülmektedir. Konu ile ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Yakın gördüğüm yapısı uyan birkaç kişi oldu, onlarla gün geçtikçe bağlar daha sağlam oldu. Normal günlük şeylerde dışarıda ve telefonla görüşmek oluyor. Özel günler doğum günleri konserler kültürümüzle olan etkinliklerde hep haberleşiriz. (GK-5)

Bir grubuyla çok sıkı bağım var, 5-6 kişi kadar kız kardeş diyebileceğim kadar yakın bir arkadaş grubum oluştu. Dini milli bayramlarda şöyle bir faydası oluyor, çok yoğun bir çaba sarfetmiyoruz ama mesela bir bayram kahvaltısı yapıyoruz birlikte, toplaniyoruz vs. (GK-8)

Sıkı bağlar olarak nitelendirebilirim. Burada iki dini bayram geçirdik, ikisinde de Türklerin bir araya geldiği piknik düzenlendi ve bu etkinliklere katıldık. 23 Nisan Çocuk Bayramında çocuklar için düzenlenen etkinlikte yer aldık. Yılbaşı’nı Türk arkadaşlarımızla geçirdik. Çocuklarımızın doğum günlerinde veya hafta sonları buluşmalar gerçekleştiriyoruz ...

Kesinlikle kültürümüzü paylaşma, değerlerimizi sahiplenme ve yaşatma açısından önemli buluyorum. (GK-9)

Dini bayramlarda, milli bayramlarda, özel günlerde görüşmeye ve çocuklarımıza bu değerleri hissettirmeye özen gösteriyoruz. (GK-14)

Duygusal Destek Sağlama

Göç, bireyin doğup büyüdüğü, duygusal ihtiyaçlarını sağladığı güvenli ortam ve bağlardan koparak farklı bir sosyal çevreye uyum sağlamaya çalışma gibi psikolojik ve duygusal açıdan zorlayıcı olabilen bir süreçtir. Bireyler birçok konunun yanında yalnızlık ve özlem gibi yoğun duygularla da baş etme durumunda kalmakta ve kendileri gibi benzer süreçlerden geçen, benzer duyguları yaşayan ya da zamanında yaşamış olan kişilerle iletişime geçmektedir. Instagram'daki göçmen ağları da kadınların birbirlerine duygusal açıdan destek sağlaması için oldukça işlevsel olarak kullanılmaktadır. Göçmen Kadınlar sayfasında #birgöçhikayesi hashtag'ı ile paylaşılan göç hikâyeleri, kadınlara göç sürecinde yaşadıkları zorluklarla mücadelelerinde duygusal açıdan destek sağlamaktadır.

Katılımcılardan GK-15 göç hikâyelerini fazla dramatik bulduğunu, GK-11 ise olumsuz anlamda etkilenmek istemediği için çok okumadığını belirtmiştir. 21 katılımcı ise paylaşılan göç hikâyelerinin kendileri için yalnız olmadıklarını hissetmeleri, motive olmaları, cesaretlenmeleri ve başarı hikâyeleriyle birbirlerine ilham olmaları bakımından oldukça olumlu etkileri olduğunu belirtmiştir. Katılımcılardan GK-4 “Benzer süreçlerden geçen kişilerin olduğunu bilmek, kötü geçirdiğim dönemlerde benim kendimi bir nebze iyi hissetmemi, yalnız olmadığımı anlamamı sağlıyor”, GK-13 “Benzer hislerde hiç tanımadığım insanlarla kucaklaşmak gibi güzel bir his. Çoğu zaman motive edici ve ilham dolu”, GK-7 “Hem okuyorum hem yazıyorum. İnsanların cümlelerinde kendimi görmek beni rahatlatıyor. O duyguda yalnız olmadığımı bilmek çok kıymetli” ifadelerini kullanmışlardır. Katılımcılardan GK-6 ve GK-22 kendi deneyimlerini şu ifadelerle aktarmıştır:

Göç hikâyelerini okuyorum, gelmeden önce de okuyordum hala da denk geldikçe okumaya devam ediyorum. Gelmeden önce şu anlamda faydası oldu; kolay bir süreç olmadığını psikolojik açıdan her şey beklediğim gibi, planladığım gibi kolay gitmeyebileceğini öncesinden bilmiş oldum ama şimdi buraya geldikten sonra beklediğim ve hazırlıklı olduğumdan daha zor bir süreç geçirdim ve herkesin aslında bunu yaşadığını bilmek, insanın yalnız olmadığını hissetmesini sağlıyor. Biliyorsun ki herkes senle aynı duyguda ve bir şekilde yolunu buluyor bir şekilde bu dönem geçiyor. Bence çok kıymetli yalnız olmadığını anlamak ... aynı hislere aynı duygu düşüncelerde olduğunu bilmek insanı rahatlatıyor. Demek ki sorun bende değil ve herkes bunu yaşıyormuş hissi bence biraz daha cesaretlendiriyor çünkü biliyorsunuz ki benden önce gelen binlerce insan bunu yaşamış ve hepsi bir şekilde düzenini kurmuş, bence bu çok cesaretlendirici bir duygu. (GK-6)

Okuduğum her yazıda kendi hikâyemle örtüştürdüğüm küçük anlar, korkular, zorluklar vs. yakalıyorum ve diyorum ki “yalnız değilmişim, bak o da yaşamış ve üstesinden gelmiş, bende gelebilirim” ya da onun zorlandığını ve benim aştığımı düşündüğüm bir noktada ben ona destek amaçlı bir şeyler yazabiliyorum. Bu nedenle bence böyle metinler karşılıklı motivasyon ve teşvik edici etkisinin kesinlikle yüksek olduğu metinler. (GK-22)

Göçmen Kadınlarda ülke gündemleriyle ilgili paylaşımların yapıldığı da görülmektedir. Göçmen Kadınlar sayfasında özellikle Türkiye'deki kadın cinayetleri, seçim dönemleri, Covid-19 pandemisi ve Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat 2023 depremleriyle ilgili bilgilendirici, yönlendirici, önlem almaya ve bağış kampanyalarıyla yardım toplamaya yönelik paylaşımlar dikkat çekmektedir. Bu paylaşımların altına kadınların birbirlerine duygusal açıdan destek olmaya yönelik yorumlar yaptıkları gözlenmiştir.

Katılımcılardan GK-23 tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ile ilgili göçmenlerin yaşadıkları sıkıntıları göçmen kadınlar olarak birlikte aşmaya çalıştıklarını ve bu konuda sanal mecra üzerinde canlı yayınlar gerçekleştirerek temasta kalmaya çalıştıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

Göçmen Kadınlar iyi ki var hem birçok soruya cevap veriyor hem ciddi bir duygusal destek oluyor. Bu pandemi döneminde de oldu işte deprem döneminde de oldu farklı durumlar, bir de gerçekten çok duyarlı ve bu işi iyi yöneten adminleri var ... bizim göçmen kadınlar ekibiyle bir gönül bağımız oldu, birlikte farklı programlar farklı yayınlar yaptık çünkü bu özellikle Covid zamanında da temasta kalmak herkes için önemliydi ama göçmenler için farklı bir yeri de vardı sanki, zaten bazı ülkeler biliyorsunuz sınırları kapadı Avustralya mesela, iki yıla yakın kimse ailesini göremedi çok sancılı şeyler yaşandı. O dönemler sosyal medyanın gücünü bayağı kullandık bence farklı çalışmalar yayınlar yaptık insanlara bir şekilde ulaşmaya çalıştık. (GK-23)

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen ve binlerce canın kaybı ile sonuçlanan depremler ülkelerinden ve sevdiklerinden uzakta yaşayan göçmenleri derinden etkilemiştir. O dönemde göçmenlerin zihni ülke gündemindeyken yaşadıkları ülkenin hayat akışında bir değişiklik olmaması, gündelik hayat akışına uyum sağlamakta zorluk çekmelerine, kendilerini duygusal açıdan yalnız hissetmelerine neden olmuştur. Göçmen Kadınlar bu dönemde aralarında psikolog göçmenlerin de bulunduğu canlı yayın etkinlikleri gerçekleştirmiş birbirlerine maddi ve manevi açılardan destek olmaya çalışmışlardır. Konu ile ilgili katılımcılardan GK-23'ün ifadesi şu şekildedir:

6 Şubat depremi sonrası herkes kahroldu bizler de kahrolduk yani burada kimse çalışamaz hale geldi herkesin tek düşünebildiği Türkiye'de durumun ne olduğuydu, tek takip edebildiğimiz haberlerdi ve bütün bu baskı altında bir yandan hayat normal akıyor burada, bunun sizin gibi gündeminde tutan insanlar olmuyor ve o çok garip hissettiriyor insana yani aslında ülkeden uzakta o trajediyi yaşamamanın ayrı bir boyutu var, tabii ki de hiçbir zaman bu olayı yaşayan kişiler ve o çevredeki kişiler kadar etkilenmiş olma ihtimalimiz olmasa da 6 Şubat depremi hepimizi çok derinden sarstı ve biz de o durumda bir şey yapmadan duramıyoruz bir işe yarasın varlığını en azından diyerek bir dayanışma yayını yapmaya karar verdik ve aslında biz göçmenler olarak ve uzaktan da olsa tanık olanlar olarak belki bazılarımızın aileleri orada belki bazılarımızın arkadaşları orada, neler yaşayabiliriz? Nasıl etkilenebiliriz? ... Oraya nasıl destek olabiliriz? Nasıl dayanışabiliriz? Bütün bunları konuşmayı planladığımız bir yayın yaptık ve güzel oldu iyi geldi herkese en azından bir paylaşım alanı açtık. Yani bu tarz dönüm noktalarında biz Göçmen Kadınlarla bir araya gelip düşünüp yayınlar yapıyoruz farklı konularda farklı uzmanlar da var onların sürekli bir arada olduğu çalıştığı bu yayın da onlardan biriydi aslında. (GK-23)

Uyum Sürecini Hızlandırma

Göçmenler köken ülkelerinden sosyo-kültürel olarak farklı topluma yerleşme sürecinde göç edilen toplumdaki dil, kültür, değer ve normlar, davranış kalıpları, gündelik yaşam gibi birçok konuda uyum sağlama sürecinin içine girmektedirler ve bu süreçte göçmen ağlarının rolü önemlidir. Katılımcılardan 6'sı hem sanal olarak sürdürdükleri hem de gündelik hayata taşınan göçmen ağlarının pratik bilgilere, sorunların çözümüne hızlı bir şekilde ulaşabilmelerini sağladıkları için göç ettikleri ülkeye uyum süreçlerine olumlu katkısı olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan GK-9 "yaşadığım ülkeye uyum ve adaptasyon konusunda pozitif bir etkisi olduğunu düşünüyorum", GK-3 "yaşadığım ülkeye bence uyumumu biraz daha hızlandırdı", GK-20 "uyumu kolaylaştırdığını düşünüyorum", GK-12 "uyum süreci gibi konularda yardımcı oldu", GK-14 "göçe adapte olma sürecime olumlu etkileri oldu" gibi ifadeleriyle dile getirmişlerdir.

Dil Öğrenimini Geciktirme

Göçmenlerin hem sosyal medya aracılığıyla sanal olarak sürdürdükleri ilişki ağlarının hem de sanaldan gündelik hayata taşınan göçmen ağlarının göçmenlere göç süreçlerinde bazen olumsuz etkisi olabilmektedir. Özellikle göçmen ağları ile oluşturulan sosyal çevreyle çok vakit geçirme, göçün ilk dönemleri uyum sağlama açısından bireylerin göç sürecini, ülkeye uyumlarını kolaylaştırırken, ilerleyen süreçlerde dil öğrenimi konusunda bir dezavantaja dönüşebilmektedir. Katılımcılardan 13'ü göçmen ağlarının göç edilen ülkenin dilini öğrenme konusunda geciktirici etkisi olduğundan bahsetmişlerdir. GK-12 “uyum süreci gibi konularda yardımcı oldu fakat dil gelişimi konusunda bir dezavantaja dönüştü”, GK-14 “Tr’den göçmenlerle buluşmak her anlamda bana olumlu etkiler sundu. Sadece dil konusunda evet bir yavaşlamaya sebep oluyor”, GK-23 “yani uyum, alışmayı vs. çok etkilemiyor bence her türlü ona uyum sağlamak zorundasın zaten ülke senden bunu bekliyor ama geciktirdiği bir şey varsa dilini öğrenmek olabilir” ifadeleriyle kendi deneyimlerini aktarmışlardır. Katılımcılardan GK-8 “ben bunun Türklerle ya da kendi milletinden olan insanlarla olan iletişimde olmaktan ziyade kişinin tamamen kendi içsel motivasyonu ile ilgili” olduğunu düşünmektedir. Bazı katılımcılar dil öğrenimini geciktirmek etkisini kendileri yaşamasa da çevrelerinde gözlemlediklerini aktarmışlardır. Katılımcılardan GK-10'nun bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

Sürekli sosyal olarak iletişime geçilen kişiler sadece Türkiye’den göçen insanlarsa bu mutlaka dil gelişiminde çok negatif etki ediyor ve Türkler de birbirimizle buluşmayı çok sevdiğimiz için aslında bu maalesef çoğu kişiyi negatif olarak çok etkiliyor, özellikle benim bulunduğum bölge Türk yoğunluğunun en fazla olduğu bölgelerden bir tanesi, dolayısıyla Türk marketler, Türk doktorlar her şey Türk. Minik bir Türkiye gibi bir yer burası, neredeyse hiç Almanca bilmeseniz bile bir şekilde hayatta kalabiliyorsunuz, işinizi görebiliyorsunuz. Eğer bu buluşmaları bu sosyalliği çok abartırsanız bu kesinlikle dili ve hatta uyum adaptasyon olarak çok ciddi sıkıntılar doğurabiliyor ve bunu yaşayan insanlar da var. (GK-10)

Katılımcılardan bazıları ortak köken ülkeye sahip diğer göçmenlerle oluşturulan yakın bir sosyal çevrenin göç edilen ülkeye uyumu ve dil öğrenimini geciktirme etkisinin farkında olduğunu ve bunu önlemek için yerleşim yeri tercihi göç ettikleri ülkenin vatandaşlarının yoğun olduğu yerlerde oturmak, Türklerle iletişimi sınırlı tutmak, göç edilen ülkedeki kişilerle arkadaşlık kurmak gibi bazı önlemler aldığını belirtmişlerdir. GK-16 “iletişim sadece Türklerle ise kesinlikle etkisi olduğunu düşünüyorum o yüzden bu iletişimi de sınırlı tutmaya çalışıyorum” ifadesini kullanmıştır. Katılımcılardan GK-4'ün ifadesi şu şekildedir:

Özellikle çok Türkçe konuştuğum zamanlardan sonra İngilizceye geçtiğimde daha tökezleyerek konuştuğum oluyor. Bununla birlikte yerleşim yerimi seçerken de Türklerin olduğu bölgeleri gözetmememin sebebi de ülkeye ve koşullara daha kolay uyum sağlamaktı. Yurt dışında edindiğim yabancı arkadaşlarımla görüşmeye de ağırlık vermeye özen gösteriyorum (GK-4)

Yanlış Yönlendirme ve Gerçeği Yansıtmama

Sosyal medya günümüzde bireyler için önemli bir bilgi ve haber kaynağı olarak görülmektedir. Fakat sosyal medya mecraları bireylerin gerçek kimliklerinin dışında kurgu kimlikler üzerinden profil oluşturup paylaşım yapmalarına imkân sağladığı için bu durum bazen dezenformasyona ve yanlış yönlendirmelere sebebiyet verebilmektedir. Katılımcılardan GK-10 kendi yaşamasa da çevresinde sosyal medya profillerinden yanlış yönlendirmeler nedeniyle olumsuz etkilenenler olduğunu “yeni göçmen kişilerin sayfalarından veya sosyal medya hesaplarından daha fazla istifade ediyorum. Bazen -kendim bunu yaşamadım ama- etrafımda olumsuz anlamda bundan etkilenenlerin olduğunu da duymuştum. Yanlış yönlendirmeler falan” ifadesiyle belirtmiştir.

kozmetik marketleri gezilecek yerler, yemek yenebilecek yerler yani Belçika'da yaşayan bir insanın işine yarayabilecek tüm öğrendiğim bilgileri paylaşıyorum. (GK-8)

Katılımcılardan GK-18 göç ettikten sonra göç ettiği ülkedeki yaşamını paylaşarak kendisini takip eden göçmenlere veya potansiyel göçmenlere hem örnek bir hayat sunmakta hem de çeşitli konularda bilgilendirici paylaşımlar yapmaktadır:

Bir yıldır ... adlı Instagram sayfasını kullanıyorum ve paylaşımlarımı düşük gelirlili ve orta gelirlili bir ailenin hayatı burada nasıl? Biz neler yapıyoruz? Ben yarım gün çalışarak ne kazanıyorum? Nerelere gidebiliyorum? Çocuğumu nerelere götürebiliyorum? Okula başlama hikâyesi, okuldaki eğitim süreçleri, derslerde ne yapıyorlar? Kreş ücretleri vs. bilgilendirici paylaşımlar yapıyorum. (GK-18)

Katılımcılardan GK-22 ise herkese açık olarak kullandığı Instagram hesabında hem gündelik hayatını paylaştığını hem de kendisini takip edenlere göç süreci ve göçmenlikle ilgili merak ettikleri konulardaki bilgilerini, sürecin güzel ve zorlu taraflarını dile getirerek paylaştığını, takipçilerini doğru şekilde yönlendirdiğini ifade etmektedir:

Göç sürecimi yansıttığım bir blogum var ancak tamamen göç üzerine değil. Gezdiğim yerler, Hollanda'daki yaşantım, günlük hayatım üzerine. Ancak tabii ki göç ettiğim ülke hakkında ya da süreç hakkında merak edilen bildiğim her şeyi yanıtlamaktan büyük keyif aldığım bir hesap. Bana genelde Hollanda'daki günlük yaşantım, dil konusunda zorluk çekip çekmediğim, kira bulma, ev satın alma, iş bulma süreçlerini nasıl hallettiğim gibi konularda sorular geliyor, verdiğim cevaplarımda da yaptığım paylaşımlarımda da sürecin her zaman güzelliklerinin yanında yaşadığım zorlukları dile getiriyorum ki her şeyin güllük gülistanlık olduğunu düşündürüp insanları yanlış yönlendirmeyeyim. (GK-22)

Instagram'ın kullanıcılarına sunduğu "bana soru sor" özelliğiyle takipçiler profil sahiplerine soru sorabilmekte, bu şekilde story'ler üzerinden iletişim sağlayabilmektedirler. Çok takipçili hesapların belli aralıklarla takipçileriyle soru-cevap etkinlikleri yaptıkları gözlenmiştir. Bu tür etkinliklerde bireyler göç süreci ve sonrası süreçle ilgili takipçilerinin sorularını cevaplamakta, onları bilgilendirip yönlendirmektedir. Bazı katılımcıların takipçileri ile gerçekleştirdikleri soru-cevap etkinliklerine örnek olarak Görsel 3'te yer verilmiştir.

Görsel 3

Bazı Katılımcıların Profillerinde Gerçekleştirdikleri Soru-Cevap Etkinliği

Katılımcılardan 10'u göç etmek isteyen kişilerden göç süreçleriyle ve göç ettikleri ülkeyle ilgili sorular aldıklarını ve bu kişilerin sorularını cevaplayarak onlara destek olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan GK-16 ve GK-23'ün ifadeleri şu şekildedir:

Çok mesaj yağmuru oluyor, özellikle gelmek isteyen kişiler çok fazla mesaj atıyor. Ben de benzer yollardan geçtiğim ve bana da çok yardımcı olduğu için elimden geldiği kadar yol göstermeye çalışıyorum. Bir nevi diğer eski içerik üreticilerine duyduğum minnet duygusu buna sebep oldu diyebilirim, dayanışma güzel hissettiriyor. (GK-16)

Bana sosyal medyada göçle ilgili soru soran oluyor elimden geldiğince yanıtlamaya ve destek olmaya çalışıyorum ... Çünkü bana da destek olan çok insan oldu ... meslek gereği psikolog olup da taşınmak isteyen yurt dışına gelmek isteyen ama yollarını bilmeyen kişilerden çok mesaj gelebiliyor. Onun dışında genelde aileyle çocukla çocukların okulu vs. ile ilgili sorular olabiliyor işte Hollanda’da genel olarak yaşam nasıldır? Okullar nasıldır? vs. gibi sorular olabiliyor elimden geldiğince hepsini yanıtlamaya çalışıyorum. (GK-23)

Katılımcılardan GK-21 ise, yaşadığı iki deneyimi aktararak göç akışına nasıl destek olduğunu şu şekilde aktarmaktadır:

Biraz önce benzer bir mesaj geldi. Bir şehri sordu birisi, ben de orada yaşayan birini tanıyordum ona yönlendirdim, artık kendileri konuşurlar. Burayla ilgili de soranlar oluyor hatta şey oldu, Türkiye’delere gelip bizim mahallemize taşındılar. ... Zaten buraya taşınacaklarmış, ben bizim mahallemizin güzel olduğunu anlatmıştım. Sonra buradan ev buldular, şimdi baya yakın oturuyoruz. (GK-21)

Sonuç ve Tartışma

Günümüz göçleri eskiye nazaran görece kolaylaşmış görünse de göç her birey için; içinde bulunduğu durumlara göre değişkenlik gösterebilen çetrefilli bir süreçtir. Birey bu süreçte kendisine yardımcı olabilecek, yolunu aydınlayabilecek kişi ve/veya grupları arama eğilimindedir. Bu kişi ve/veya gruplar genellikle soydaşlık, arkadaşlık, tanıdıklık bağlarıyla birbirine bağlı olan, yardımlaşma ve dayanışma amacıyla oluşturulan geleneksel göçmen ağlarına dayanmakla birlikte, bunun yanında sosyal medya platformları aracılığıyla sanal alanda oluşturulan göçmen ağlarına da dayanmaktadır. Sanal alan üzerinde göçmenler ve potansiyel göçmenler hiç tanımadıkları bireylerle göçmenlik ortak paydasında buluşarak göçmen ilişki ağlarını oluşturmada, yeni dayanışma biçimleri geliştirmektedir. Sosyal medyada oluşturulan göçmen ağlarının bu yeni görünümünde, kadınların aktif rol oynadığı görülmektedir. Göçmen kadınlar sanal alanda ilişki ağları oluşturarak hem geleneksel hem de yeni dayanışma biçimleri geliştirmektedir. Araştırmanın kadınlar üzerinde yapılmasıyla, göç sürecinde kadınların oynadıkları rolün görünür olmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Instagram’da göçmen kadınlar tarafından oluşturulan göçmen ağlarında ilişki ve etkileşimler nasıldır? Instagram’daki göçmen ağlarının işlevleri nelerdir? Instagram’daki göçmen ağları göç akışını destekliyor mu? Araştırmanın temel sorularını oluşturmaktadır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar genelleme niteliği taşımamakta olup; örneklem üzerinden elde edilen veriler bütünsel olarak değerlendirildiğinde Instagram’da büyük bir topluluğa hitap eden ve iki göçmen kadının öncülüğünde oluşturulan Göçmen Kadınlar sayfası ve sayfa üyelerinin kendi Instagram hesaplarında, coğrafi olarak dağınık bir halde bulunan, ortak köken ülkeye sahip kadınların göçmenlik ortak paydasında bir araya gelerek göçmen ağlarını oluşturdukları, benzer süreçlerden geçen, benzer sorun ve duygulara sahip olan göçmen ve potansiyel göçmen kadınlar arasında “göçmen kız kardeşlik” duygusu ile yardımlaşma ve dayanışma temelli iletişim ve etkileşimin olduğu görülmüştür. Instagram üzerinde oluşturulan ağlar, gündelik hayatta var olan göçmen ilişki ağlarının devamı niteliğinde olabildiği gibi, sadece sanal ortam üzerinden kurulan ilişki ağları da olabilmektedir. Bu iletişim ve etkileşimler sanal alan üzerinde gerekli durumlarda ihtiyaç giderme, sorunlarına pratik çözümler bulma gibi zayıf/gevşek bağlarla olabildiği gibi, zaman içerisinde sıkı bağlara da dönüşebilmektedir. Kendilerini “yeni nesil göçmen” olarak tanımlayan göçmen kadınlar, genellikle Türkiye’den 2017 yılı sonrası göç eden yüksek eğitilmiş, aktif nüfustan oluşmakta ve kendilerini önceki, birinci nesil işçi statüsündeki göçmenlerden, özellikle göç etme ve göç ettikleri ülkeye uyum sağlama motivasyonları

bakımından ayırmaktadır. Göç etmelerinde çeşitli faktörler etkili olsa da göçmen kadınlar, para kazanıp ülkeye dönme amacı yerine, daha iyi bir hayat yaşama ve çocuklarına daha iyi bir gelecek sunma umuduyla göç etmişlerdir. Göçmen kadınların göçe karar verme süreçlerinde kendilerinden önce göç etmiş yakın çevreden, tanıdıklardan bilgi, tavsiye alma eğilimleri önemini korumakla birlikte, sosyal medya ağlarının göçe karar verme aşamasında göçmen kadınların başvurduğu önemli mecralardan olduğu sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Dekker et al. (2015)'in araştırmalarında da sosyal medyanın göçle ilgili karar almayı desteklemek için kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal medya platformları günümüzde göçmen ağlarının oluşmasına, geleneksel göçmen ağlarının sınırlarını genişletmesine, göçmenlerin ve potansiyel göçmenlerin bu ağlar üzerinden çeşitli konularda birbirlerine destek ve yardımda bulunmasına aracılık etmektedir. Instagram özelinde sosyal medyadaki göçmen ağlarının işlevlerine bakıldığında, bilgilendirme, iletişim-haberleşme, sosyalleşme, duygusal destek sağlama ve uyum sürecini hızlandırma işlevlerine; olumsuz olarak dil öğrenimini geciktirme, yanlış yönlendirme ve gerçeği yansıtmama işlevlerine sahip olduğu belirlenmiştir.

Göçmen ağlarının göçmen kadınlar için en fazla bilgilendirme işlevi ön plana çıkmaktadır. Göçmen kadınlar bu ağlardan özellikle sosyal yaşam, resmi prosedürler, eğitim-kurslar, sağlık, ekonomi-piyasa ve iş-mesleki gibi gündelik hayata dair konularda bilgi edinmektedirler. Geleneksel göçmen ağları ile sınırlı sayıda kişiden bilgi edinmekten ziyade Instagram üzerindeki göçmen ağları göçmen kadınlar için geniş bir bilgi ağına erişmeye imkân tanımaktadır. Jauhiainen and Tedeschi (2021)'in ve Ihejirika and Kralic (2021)'in araştırmalarında da sosyal medya ağlarının göç sürecine entegre edildiğini ve kadın göçmenler için göç öncesi ve sonrası süreçte problem teşkil edebilecek ev sahibi ülkedeki konut, iş fırsatları, eğitim veya sağlık gibi temel ihtiyaçlar hakkındaki bilgilere ulaşmanın bir yolu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göçmen kadınlar göç sonrası süreçte sosyal medyadaki göçmen ağlarını hem köken ülkeyle hem de kendisi gibi olan diğer göçmenlerle iletişim kurmak için kullanmaktadır. Ayrıca göçmen kadınların göç etmeden önce, göç etmeyi düşündükleri ülkedeki diğer göçmenlerle ilişkiler geliştirmelerinde bu ağlar önemli bir rol oynamaktadır. Göçmenlerin sosyal medya ağlarını kullanmalarına dair yapılan araştırmalarda da (Komito, 2011; Chen & Choi, 2011; Dekker et al. 2015; Baron & Gómez, 2017; Dekker et al., 2018) benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Göçmen ağları göçmen kadınlar için yeni bir sosyalleşme alanı sunmaktadır. Göçmen kadınlar bu ağlar sayesinde yeni insanlarla tanışma/arkadaş edinme ve çeşitli organizasyonlarla bir araya gelip sosyalleşme imkânı bulmaktadır. Gündelik hayata taşınan sosyo-kültürel etkinlikler göçmen kadınlar için kültürü, değerleri yaşatma, paylaşma adına önemli olmaktadır.

Göçmen ağlarında kişisel göç hikâyeleri ile ilgili yapılan paylaşımlar, göçmen kadınların yaşadıkları zorluklarla mücadelelerinde birbirlerine duygusal açıdan destek olmalarını sağlamaktadır. Kadınlar ağ üzerindeki paylaşımlarda yalnız olmadıklarını hissetmekte, zor dönemlerden geçerken tekrar motive olmakta, cesaretlenmekte ve başarı hikâyeleriyle birbirlerine ilham olmaktadır. Wijaya et al. (2023)'ün yaptıkları araştırmada da göçmen kadınların sosyal ağlarda birbirleriyle iletişime geçerek sorunlarını paylaştıkları ve birbirlerine duygusal destek sağladıkları sonucuna varılmıştır.

Köken ülkelerinden uzakta yaşayan göçmen kadınlar için ülkelerinin siyasi ve sosyo-ekonomik gündemleri önemini korumakta ve yaşanan gelişmeleri yakından takip etmektedirler. Bu nedenle göçmen ağlarında ülke gündemleriyle ilgili paylaşımların, bilgilendirici, duygusal açıdan destek olmaya yönelik yorumların ve sanal toplantılar gibi etkinliklerin yapıldığı gözlenmiştir. Bu durum göçmen kadınların birbirinden farklı ülkelerde ve farklı gündelik hayat akışlarında olsalar da göçmen ağlarında köken ülkelerinden aldıkları kolektif bir hafızayı paylaştıkları söylenebilir. Benzer şekilde Mpofo et al. (2022)'un çalışmalarında da ülkelerinden göç etmiş Zimbabvelilerin

Facebook üzerindeki ağlarında köken ülkelerinin gündemleriyle ilgili paylaşımların sıklıkla yapıldığını bu tür ağlarda kolektif bir hafızanın paylaşıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Göçmen ağları, göçmen kadınlar için göç ettikleri ülkeye uyum süreçlerini hızlandırmada etkili olmaktadır. Hem sosyal medya ağlarında sanal olarak sürdürdükleri hem de gündelik hayata taşınan göçmen ağlarının yardımlaşma ve dayanışma temelli iletişim ve etkileşimlerle, pratik bilgilere, sorunların çözümüne kısa sürede ulaşabilmelerine imkân sağladıkları için göç ettikleri ülkeye uyum süreçlerinin hızlanmasına olumlu katkısı olmaktadır. Schrooten (2012)'in ve Alencar (2017)'in yaptıkları araştırmada sonucunda da sosyal medya ağlarının göçmenler için fikir alışverişi için ortam sağlama, dayanışma sağlama gibi pek çok işlevlerinin yanında göçmenlerin göç ettikleri yere entegre olmalarına yardımcı olduğunu belirlenmiştir.

Bunların yanında göçmen ağlarının bazen olumsuz olarak nitelendirilebilecek işlevleri de olmaktadır. Özellikle dil öğrenimini geciktirme bunlardan biridir. Ortak köken ülkeye sahip diğer göçmenlerle oluşturulan yakın bir sosyal çevrenin göç edilen ülkenin dilini öğrenmeyi geciktirme etkisi olmaktadır. Fakat yeni nesil göçmen olarak tanımlanan katılımcıların göç ettikleri ülkeye hızlı bir şekilde uyum sağlama motivasyonları yüksek olduğu için, dil ve diğer sosyo-kültürel norm ve değerlerin öğrenimini hızlandırmak amacıyla özellikle yerleşim yeri tercihinde göç ettikleri ülkenin vatandaşlarının yoğun olduğu yerlerde oturmak, Türklerle iletişimi sınırlı tutmak, göç edilen ülkedeki kişilerle arkadaşlık kurmak gibi bazı önlemler almaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Göçmen ağlarının olumsuz olarak yanlış yönlendirme ve gerçeği yansıtmama işlevlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Sosyal medya araçları her ne kadar önemli bir bilgi ve haber kaynağı olarak kullanılsa da bazen dezenformasyona ve yanlış yönlendirmelere sebep olabilmektedir. Bireylerin kendilerini olduğundan daha iyi bir hayat yaşadığını diğerlerine gösterme isteği, yaşanan gerçek hayatın tüm yönleriyle görülmesine engel oluşturabilmektedir. Benzer sonuçlara Dekker and Engbersen (2014) ve Borkert et al. (2018)'in yaptıkları araştırmalarda da sosyal medya ağları üzerindeki göçmen ağlarında bilgi paylaşma isteğinin altında yatan motivasyonların farklılık gösterebildiğini ve sosyal medya bağlarının güvenilmez olabileceğini, bazen yanlış bilgiyi de teşvik ettiğini tespit etmişlerdir.

Geleneksel göçmen ağlarının sonradan göç eden bireylere yardımcı olarak göç akışlarını desteklediği bilinmektedir. Bu durum sosyal medya üzerinden oluşturulan göçmen ağlarında da görülmektedir. Göçmen kadınlar sanal ağlarında göç hikâyelerini, göç sürecinde yaşadıkları deneyim ve tecrübelerini, diğer göçmenlerin ve potansiyel göçmenlerin göç öncesi, göç esnası ve göç sonrasındaki süreçle ilgili bilmesi gereken ve/veya merak ettikleri konularda bilgilendirici içerikler paylaşmaktadır. Buradan hareketle Instagram'daki göçmen ağlarının göç akışlarını desteklediği, bir bakıma göçün maliyetlerini azaltarak göçü kolaylaştırdığı ve göçün yönünü şekillendirdiği söylenebilir. Benzer şekilde Dekker and Engbersen (2014)'in yaptıkları araştırmada sosyal medyadaki göçmen ağlarının göçü kolaylaştırdığını, göçün maliyet ve risklerini azalttığı sonucuna, Thulin and Vilhelmson (2014)'in araştırmalarında sosyal medya ağlarının insanların göçe olan ilgisini ve varış yeri seçimini etkileyerek göçle ilgili plan ve kararları etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca günümüzde sosyal medya aracılığıyla yapılan paylaşımlarla bireyler, dünyanın her yerinden diğer insanların hayatlarına, gündelik yaşantılarına bir şekilde dâhil olmaktadır. Paylaşımların içeriğinin genellikle hayatın olumlu taraflarıyla ilgili olması ve bunun çeşitli uygulamalar kullanarak görsel şölen şeklinde sunulması, bireylerin daha iyi bir hayat yaşamının mümkün olduğunu görmeleri, göçü akıllara düşüren veya göçe teşvik edici bir unsur olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Burrell and Anderson (2008) yaptıkları araştırmada pratik bilgi ve yardıma ek olarak, sosyal medyanın diğer ikamet yerlerine ve yaşam tarzlarına ilişkin görüntüler sağladığını, bireylerin göç arzularını ve kararlarını körüklediğini sonucuna varılmıştır.

Araştırma sosyal medya ağlarından Instagram'la ve Göçmen Kadınlar sayfası ile sınırlandırılmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalar farklı bir göçmen ağı ya da farklı bir sosyal medya platformunda gerçekleştirilerek elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda göçmen kadınların özellikle göç sonrası süreçte WhatsApp, Telegram ve Facebook gruplarını da aktif olarak kullandıkları belirlenmiştir. Bu nedenle ileride bu konuyla ilgili yapılacak araştırmalar için bu uygulamalar üzerindeki kapalı gruplar, göçmenlerin göç sonrası süreçte gündelik hayatlarına dair daha derin veriler sunabilir. Ayrıca farklı kökene sahip göçmen kadınlar üzerinde yapılacak araştırmalar kültürlerarası farklılıkların incelenmesine imkân verebilir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa* (1. baskı). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi* (1. baskı). Nobel Yayıncılık.
- Alencar, A. (2017). Refugee integration and social media: A local and experiential perspective. *Information, Communication & Society*, 21(11), 1588–1603. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1340500>
- Al-Rawi, A. (2019). Facebook and virtual nationhood: Social media and the Arab Canadians community. *Ai & Society*, (34), 559-571. <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0742-3>
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Baron, L., & Gómez, R. (2017). *Living in the limit: Migration and information practices of undocumented Latino migrants*, 147–158. Paper presented at the Migration and Information Practices of Undocumented Latino Migrants. 14th International Conference on Social Implications of Computers in Developing Countries (ICT4D). https://doi.org/10.1007/978-3-319-59111-7_13
- Bartram, D., Poros, M. & Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar* (I. Ağabeyoğlu Tuncay, Çev.). Hece Yayınları.
- Bates, J. & Komito, L. (2012). Migration, community and social media. In G. Boucher, A. Grindsted & T. L. Vicente (Eds.) *Transnationalism in the Global City*, 97-112, University of Deusto. <https://researchrepository.ucd.ie/server/api/core/bitstreams/f55c0917-57a4-4356-a95e-4461586d364b/content>
- Borkert, M., Fisher, E. K., & Yafi, E. (2018). The best, the worst, and the hardest to find: How people, mobiles, and social media connect migrants in(to) Europe. *Social Media + Society*, 4(1). <https://doi.org/10.1177/2056305118764428>
- Bulla, J. A. P. (2018). *Social media and new organisations of migrant workers in Barcelona*. <https://i.unu.edu/media/gcm.unu.edu/publication/4399/Final-Julian-Porras-Policy-Report.pdf>
- Burrell, J. & Anderson, K. (2008). 'I have great desires to look beyond my world': trajectories of information and communication technology use among Ghanaians living abroad. *New Media & Society*, 10(2), 203–224. <https://doi:10.1177/1461444807086472>
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (B. U. Bal & İ. Akbulut, Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chen, W. & Choi, A. S. K. (2011). Internet and social support among Chinese migrants in Singapore. *New Media & Society*, 13(7), 1067–1084. <https://doi:10.1177/1461444810396311>
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. & Ed.). Siyasal Kitabevi.

- Creswell, J. W. (2019). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri* (H. Özcan, Çev.). Anı Yayıncılık.
- Croucher, S. M. (2011). Social networking and cultural adaptation: A theoretical model. *Journal of International and Intercultural Communication*, 4(4), 259-264. <https://doi.org/10.1080/17513057.2011.598046>
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, (17), 67-91. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217328>
- Çömlekçi, M. F. & Bozkanat, E. (2019). Alternatif diasporanın sosyal medya iletişimi: “New wave in Berlin” facebook grubu örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 932-952. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.554323>
- Dekker, R. & Engbersen, G. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, 14(4), 401-418. <https://doi:10.1111/glob.12040>
- Dekker, R., Engbersen, G., & Faber, M. (2015). The use of online media in migration networks. *Population, Space and Place*, 22(6), 539-551. <https://doi:10.1002/psp.1938>
- Dekker, R., Engbersen, G., Klaver, J., & Vonk, H. (2018). Smart refugees: How Syrian asylum migrants use social media information in migration decision-making. *Social Media + Society*, 4(1). <https://doi.org/10.1177/2056305118764439>
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Guilmoto, C. & Sandron, F. (2001), The internal dynamics of migration in developing countries. *Population: An English Selection*, 13 (2), 135-164. https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/divers17-02/010047710.pdf
- Gurak, D. T. & Caces, F. (1992). Migration networks and the shaping of migration systems. In M. M. Kritz, L. L. Lim & H. Zlotnik (Eds.), *International Migration Systems: A Global Approach* (pp.150-176). Clarendon Press.
- Güllüpinar, F. (2013). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85.
- Hagan, J. M. (1998). Social networks, gender and immigrant incorporation: Resources and constraints. *American Sociological Review*, 63(1), 55-67. <https://www.u.arizona.edu/~jag/POL596A/hagangenimmigincorp.pdf>
- Ihejirika, T. K. & Kralic, M. (2021). Moving with the media: an exploration of how migrant communities in New Zealand use social media. *Journal of Librarianship and Information Science*, 53(1), 50-61. <https://doi.org/10.1177/0961000620911694>
- International Organization for Migration. (2022). *World Migration Report*. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- Jauhainen, J. S. & Tedeschi, M. (2021). *Undocumented migrants and their everyday lives: The case of Finland*. Springer.
- Komito, L. (2011). Social media and migration: Virtual community 2.0. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(6), 1075-1086. <https://doi:10.1002/asi.21517>
- Kozinets, R. V. (2002). The field behind the screen: Using netnography for marketing research in online communities. *Journal of Marketing Research*, 39(1), 61-72. <http://www.jstor.org/stable/1558584>
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online* (1. edition). Sage Publications.
- Kozinets, R., V. (2012). Önsöz. İçinde K. Varnalı, (2013). *Dijital kabilelerin içinde sosyal medyada netnografik araştırmalar* (ss. 7-11). MediaCat Kitapları.

- Marcheva, M. (2011). The networked diaspora: Bulgarian migrants on facebook. *M/C Journal*, 14 (2). <https://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/323/0>
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J. E. (2014). Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi (S. Dedeoğlu, B. Oskay, Ç. Özbek, İ Sirkeci, & M. M. Yüceşahin, Çev.). *Göç Dergisi*, 1(1), 11 – 46. <https://doi.org/10.33182/gd.v1i1.546>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir araştırma* (S. Turan, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mpofu, P., Asak, M. O. & Salawu, A. (2022). Facebook groups as transnational counter public sphere for diasporic communities. *Cogent Arts & Humanities*, 9(1), 1-13. <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2027598>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. & Ed.). Pegem Akademi.
- Rao, X. & Hemphill, L. (2016). Asian American Chicago network: A case study of facebook group use by immigrant groups. *Proceedings of the 19th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work and Social Computing Companion*, ACM, 381-384. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/2818052.2869077>
- Sawyer, R. & Chen, G-M. (2012). The impact of social media on intercultural adaptation. *Intercultural Communication Studies*, 21(2), 151- 169. https://digitalcommons.uri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=com_facpubs
- Schrooten, M. (2012). Moving ethnography online: researching Brazilian migrants' online togetherness. *Ethnic and Racial Studies*, 35(10), 1794–1809. <https://doi:10.1080/01419870.2012.659271>
- Sili Kalem A. (2021). Göç ve annelik: Ulusaşırı göçmen kadınların annelik pratikleri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5 (2), 86-105. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2120069>
- Şanlıer, Y. (2020). Empowering experiences of digitally mediated flows of information for connected migrants on the move. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(8), 1838-1855. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1796264>
- Thulin, E. & Vilhelmson, B. (2014). Virtual practices and migration plans: A qualitative study of urban young adults. *Population, Space and Place*, 20(5), 389–401. <https://doi:10.1002/psp.1766>
- Tiburcio Jimenez, T. (2017). Berlin. Wie bitte? An exploration of the construction of online platforms for the mutual support of young spanish immigrants in Berlin. In U. U. Frömming, S. Köhn S. Fox & M. Terry (Eds.) *Digital Environments. Ethnographic Perspectives across Global Online and Offline Spaces*, (pp.171–193). Transkript Verlag,. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxrxw.15>
- Tilly, C. (2007). Trust networks in transnational migration. *Sociological Forum*, 22(1), 3-24. <https://www.jstor.org/stable/20110187?seq=1>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023a). *Uluslararası Göç İstatistikleri, 2021*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2021-45814>.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023b). *Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2022-49457>
- Varnalı, K. (2013). *Dijital kabilelerin içinde sosyal medyada netnografik araştırmalar*, MediaCat Kitapları.

Duran Okur, H. (2024). Göçmen ağlarına netnografik bir bakış: Göçmen Kadınlar instagram sayfası, *Mavi Atlas*, 12(2), 362-390.

Wijaya, S. W., Watson, J. & Bruce, C. (2023). A virtual ethnography study of Indonesian migrant domestic workers' empowerment in online communities. *Behaviour & Information Technology*, 42(7), 921–939. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2022.2052184>

Yalçın, C. (2004). *Gç sosyolojisi* (1. baskı). Anı Yayıncılık.

Yarar Aksoy, F. N. (2023). *Dijital etnografi ilkeler, yaklaşımlar, teknikler* (1. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Sunay GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Gümüşhane Merkez- TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of Psychology, Gümüşhane- TURKIYE

ORCID: 0000-0001-9804-0040

sunaygungor@gumushane.edu.tr

Enhancing Psychological Well-Being: Examining the Influence of Attachment Styles, Mediated by Post-conventional Religious Reasoning

Abstract

This study investigates the intricate relationship between attachment styles, post-conventional religious reasoning, and psychological well-being. With a sample of 650 participants, established measurement tools such as the Psychological Well-Being Scale, the Adult Attachment Styles Scale, the God Attachment Styles Scale and the Modified Belief Scale are used. Utilizing Smart PLS 4.0.4.9 for analysis, the partial least squares (PLS) algorithm with bootstrapping was employed due to its suitability for complex models and small sample sizes. Through Sobel tests, the mediating role of post-conventional religious reasoning is explored. Results reveal significant positive associations between Attachment Styles in Adults and both Post-conventional Religious Reasoning and Psychological Well-being. Similarly, Attachment Styles to God exhibit significant positive relationships with Psychological Well-being and post-conventional religious reasoning. Furthermore, post-conventional religious reasoning demonstrates a significant positive relationship with Psychological Well-being. The findings indicate that it mediates the relationship between Attachment Styles in Adults and Psychological Well-being, as well as between Attachment Styles to God and Psychological Well-being. This study contributes to the understanding of how attachment styles and religious reasoning influence psychological well-being. The findings underscore the importance of considering both attachment to significant others and attachment to a higher power in understanding individuals' well-being. By highlighting the mediating role of post-conventional religious reasoning, this research sheds light on the mechanisms through which these factors interact to influence psychological well-being.

Keywords: Psychological well-being, Attachment styles, Post-conventional religious reasoning.

Psikolojik İyi Oluşun Artırılması: Gelenek Sonrası Dinî Muhakeme Aracılığıyla Bağlanma Stillerinin Etkisinin İncelenmesi

Öz

Bu çalışmada bağlanma stilleri, gelenek sonrası dini muhakeme ve psikolojik iyi oluş arasındaki karmaşık ilişki incelenmektedir. 650 katılımcıdan oluşan bir örnekleme Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Yetişkinlerde Bağlanma Stilleri Ölçeği, Tanrı'ya Bağlanma Stilleri Ölçeği ve Değiştirilmiş İnanç Ölçeği gibi yerleşik ölçüm araçları kullanılmaktadır. Analiz için Smart PLS 4.0.4.9' programı kullanılmıştır. Karmaşık modellere ve küçük örnek boyutlarına uygunluğu nedeniyle önyüklemeli kısmi en küçük kareler (PLS) algoritmasıyla projekte edilmiştir. Ayrıca Sobel testleri aracılığıyla gelenek sonrası dinî muhakemenin aracılık rolü incelenmiştir. Sonuçlar, yetişkinlerde bağlanma stilleri ile gelenek sonrası dinî muhakeme ve psikolojik iyi oluş arasında önemli pozitif ilişkinin olduğunu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Tanrı'ya bağlanma stilleri, psikolojik iyi oluş ve gelenek sonrası dinî muhakeme ile anlamlı pozitif ilişkilerin olduğu görülmektedir. Dahası gelenek sonrası dinî muhakemenin psikolojik iyi oluş ile anlamlı ve olumlu bir ilişkisi olduğu kanıtlanmıştır.

Bulgular; yetişkinlerde bağlanma stilleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki, Tanrı'ya bağlanma stilleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Bu çalışmada bağlanma stillerinin ve dinî muhakemenin psikolojik iyi oluşu nasıl etkilediğinin anlaşılmasına ve aracılık rolünü ortaya koymasında katkıda bulunmaktadır. Bulgularda bireylerin rehabilite durumunu anlamada hem başkalarına bağlanmanın hem de daha yüksek bir güce bağlanmanın dikkate alınmasının önemi vurgulanmaktadır. Gelenek sonrası dinî muhakemenin aracılık rolünü vurgulayan bu araştırma; bu faktörlerin psikolojik iyi oluşunu etkilemekte, etkileşime girdiği mekanizmalara ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik iyi oluş, Bağlanma stilleri, Gelenek sonrası dini muhakeme.

Introduction

Mental health is a state of well-being that encompasses the ability to realize one's potential, cope with life's stresses, work productively, and contribute positively to society. Health, as defined by the World Health Organization, is a holistic state of physical, mental, and social well-being, not merely the absence of disease or infirmity (Galderisi et al., 2015). Among the most significant indicators of health is the sense of well-being it provides. Given the advances in medicine, technology, and economic resources, one of the greatest scientific challenges now lies in understanding and improving psychological well-being, which is composed of various psychosocial variables (Granero-Jiménez et al., 2022).

Attachment is a key indicator of psychological well-being (Sagone et al., 2023). While attachment styles influence adults' intimate relationships, they also significantly impact an individual's health, mental well-being, interest, and vitality (Platts et al., 2023). Rowatt and Kirkpatrick (2002) found that attachment to God is associated with higher life satisfaction and lower levels of anxiety and negative affect (Rowatt & Kirkpatrick, 2002). The notion of becoming divine or connecting deeply with a higher power through attachment is present in many religious traditions, where such attachment fosters feelings of safety, comfort, and trust akin to those found in human relationships.

In Iran, research by Nemati and Mehdipour Maralani (2016) indicates a positive correlation between mental health and secure attachment to God, and a negative correlation with anxious attachment. Additionally, Nazemi (2017) reports that increased attachment to God correlates with a decrease in mental health issues such as physical symptoms, anxiety, insomnia, social dysfunction, and depression. Despite these findings, there remains a significant gap in the literature regarding the intersection of religiosity, relationships with God, and mental health.

One construct that explores advanced spiritual development is post-conventional religious reasoning, which involves the critical assessment of religious concepts and emphasizes independence over reliance on authority (Bauer, 2011). This aspect of spiritual growth has been linked to improved mental health, higher IQ, and lower levels of hostility and anxiety (Harris & Leak, 2013). While much research has explored the relationship between religiosity and well-being, some studies suggest a negative relationship between religiosity and depression (Njoku, 2020; Taheri-Kharameh et al., 2016), while others find a positive relationship between religiosity and mental health (Lucchetti et al., 2021; Moreira-Almeida et al., 2006).

Despite substantial research on the connections between attachment and well-being, and between attachment to God and well-being, the specific role of post-conventional religious reasoning—particularly within the framework of James Fowler's theory—remains understudied in Iran. The relationship between this variable and well-being is still ambiguous. Given the hypothesized predictive role of attachment to God on post-conventional religious reasoning, it is plausible that this reasoning may mediate the relationship between attachment and psychological well-being. However, there is a significant gap in the literature regarding the effects of these variables within the Iranian context. Therefore, this study aims to investigate the relationship between adult attachment styles, attachment to God, and psychological well-being, with post-conventional religious reasoning serving as a potential mediator. By examining whether attachment to God predicts post-conventional religious reasoning and exploring the mediation effect on psychological well-being, this research seeks to fill the existing gap and contribute to a deeper understanding of the intricate interplay between attachment, religious reasoning, and psychological well-being.

Method

Measurement tools

Psychological well-being scale: This study examines six dimensions of psychological well-being, including "self-acceptance," "pleasant relationships with others," "autonomy or independence," "mastery over the environment," "purposeful life," and "personal growth," using the 18-item version of Riff's psychological well-being questionnaire (Bradshaw et al., 2010).

Adult attachment styles scale: In this study, "adult attachment styles" refer to the results of the 15-item Adult Attachment Scale (AAI). This measure was developed using the attachment test materials of Hazan and Shaver (1990) and was validated in Iranian general population and student samples (Besharat, 2011). The test consists of 15 questions that assess three different attachment styles: ambivalent, secure, and avoidant. The questions are rated on a 5-point Likert scale (very low = 1, low = 2, medium = 3, high = 4, very high = 5).

Attachment Styles to God Scale: The score that an individual receives on the multidimensional attachment to God scale is what defines their styles of attachment to God (Rowatt & Kirkpatrick, 2002). All nine items on this scale rate a brief explanation of the relationship between an individual's attachment to God and themselves. A Likert scale, ranging from 1 (completely disagree) to 7 (completely agree), is used by the respondent to indicate how much each item agrees with their current state and experiences in relation to God. Three subscales—avoidance, anxiety, and safety—are included in this survey. The subscales by Rowatt and Kirkpatrick (2002) have reported Cronbach's alpha coefficients of 0.92, 0.80, and 0.85, respectively.

Post-conventional religious reasoning: The results of the 16-item Harris and Leak (2013) Modified Faith Scale are used to determine a person's post-conventional religious reasoning score. This 16-item measure, known as the Revised Faith Transformation Scale, is centered on post-conventional religious reasoning. This scale has an alpha coefficient of 0.78 (Harris & Leak, 2013).

Statistical Analysis

We collected data from a sample of 650 participants using a survey questionnaire. In this study, we used SmartPLS 4.0.4.9 to analyze the relationships among latent variables. Each latent variable was measured by multiple indicators. We selected SmartPLS because it is a robust and flexible SEM software that is well-suited for complex models and small sample sizes. We used the partial least squares (PLS) algorithm to estimate the parameters of our model. PLS is a component-based approach that is particularly useful for modeling complex relationships and small sample sizes. We used bootstrapping with 1000 resamples to estimate the standard errors and construct the confidence intervals of the parameter estimates. An essential metric for assessing the model's overall fit is the goodness of fit index (GOF). A higher number on the GOF index denotes a better fit between the model and the observed data. The index evaluates how well the model matches the data. According to the findings, our model's GOF index was 0.567, indicating a decent match. Furthermore, our model's standardized root means square residual (SRMR) was 0.028, falling inside the permitted range. These outcomes offer more proof of the accuracy and dependability of our structural models and measuring methods. All things considered, the GOF index and SRMR show that our model matches the observed data rather well, corroborating the validity and applicability of our conclusions.

Result

The 650 participants' demographic data is displayed in Table 1. According to the survey results, 40% of participants are women and 60% of respondents are men. Sixty-one percent of the

participants in the study are single. The majority of these individuals (40.5%) are between the ages of 37 and 46, and (44.3%) hold a master's degree.

Ethics Committee Approval

It was reviewed and approved by the Gümüşhane University Scientific Research and Publication Ethics Committee in the meeting dated 27/03/2024 and numbered 2024/3.

Table 1

Demographic Information of Respondents

Characteristic	Frequency	Percentage
Gender		
Man	390	60.00
Female	260	40.00
Marital status		
Single	400	61.50
Married	250	38.50
Age		
Between 26 and 36 years	18	2.80
Between 37 and 46 years	263	40.50
Between 47 and 56 years	234	36.00
More than 57 years	135	20.80
Education		
Bachelor's degree	193	29.70
Master's degree	288	44.30
PHD	169	26.00

Construct Reliability and Validity

Construct reliability and validity results are presented in Table 3. We computed the composite reliability (CR) and Cronbach's alpha (α) for each construct to evaluate its reliability; the results showed a high degree of internal consistency and reliability for the measures employed in our study, with CR values ranging from 0.948 to 0.970 and α values from 0.942 to 0.965. Factor loadings show the degree of relationship between each item and its corresponding construct; we computed the factor loadings for each item in our study and evaluated their significance using the t-value.

All factor loadings were significant at $p < 0.05$, according to the results, demonstrating a strong correlation between the items and the corresponding constructs. The AVE shows how much of each construct's variance can be accounted for by its indicators. We determined each construct's AVE and evaluated its values. The findings demonstrated that the measures' convergent validity was sufficient, as evidenced by the AVE values' range of 0.504 to 0.782, which was higher than the suggested cutoff of 0.5. These findings imply that our constructs are measuring the relevant underlying variables with accuracy and offer additional evidence for the validity and reliability of our measures.

Table 2

Construct Reliability and Validity

Main Constructs	Items	Loadings	Cronbach's Alpha	CR ¹	AVE ²
Attachment Styles in Adult	Q1	0.865	0.950	0.956	0.590
	Q2	0.725			
	Q3	0.793			
	Q4	0.748			
	Q5	0.780			
	Q6	0.736			
	Q7	0.789			
	Q8	0.728			
	Q9	0.728			
	Q10	0.748			
	Q11	0.783			
	Q12	0.761			
	Q13	0.797			
	Q14	0.759			
	Q15	0.766			
Psychological Well-being	Q16	0.650	0.942	0.948	0.504
	Q17	0.739			
	Q18	0.719			
	Q19	0.718			
	Q20	0.658			
	Q21	0.733			
	Q22	0.712			
	Q23	0.739			
	Q24	0.745			
	Q25	0.717			
	Q26	0.683			
	Q27	0.741			
	Q28	0.707			
	Q29	0.707			
	Q30	0.677			
	Q31	0.709			
	Q32	0.726			
	Q33	0.688			

¹ Composite Reliability

² Average Variance Extracted

	Q34	0.886			
	Q35	0.889			
	Q36	0.897			
	Q37	0.869			
Attachment Styles to God	Q38	0.897	0.965	0.970	0.782
	Q39	0.882			
	Q40	0.890			
	Q41	0.871			
	Q42	0.876			
	Q43	0.740			
	Q44	0.736			
	Q45	0.753			
	Q46	0.722			
	Q47	0.748			
	Q48	0.758			
	Q49	0.799			
Post conventional religious reasoning	Q50	0.743	0.945	0.951	0.548
	Q51	0.724			
	Q52	0.719			
	Q53	0.758			
	Q54	0.715			
	Q55	0.751			
	Q56	0.747			
	Q57	0.735			
	Q58	0.692			

Discriminant Validity

Utilizing Fornell and Larcker's criterion is a popular technique to evaluate discriminant validity. This criterion contrasts the correlations between each construct and the other constructs in the study with the square root of the AVE for each construct. Discriminant validity is supported if a construct's square root of the AVE is greater than its correlations with other constructs (Fornell & Larcker, 1981). Table 4 demonstrates that the reflective constructs' square root of AVE is greater than the correlation between the corresponding latent variables. Consequently, the discriminant validity of the constructs is met.

Table 3

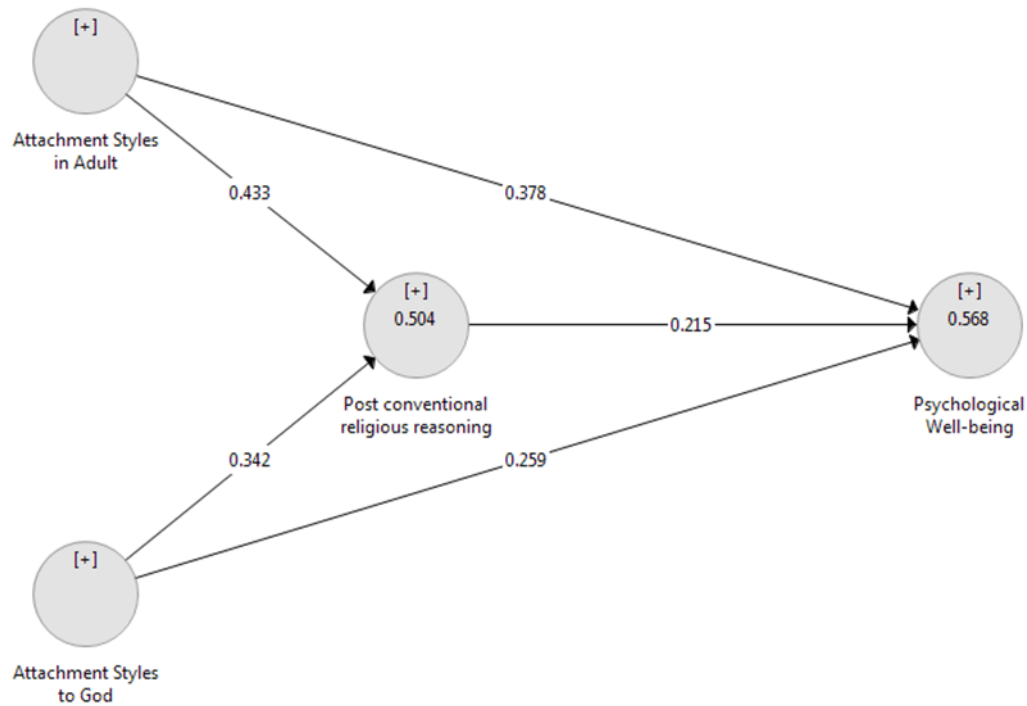
Discriminant Validity

		1	2	3	4
Attachment Styles in Adult	(1)	0.768			
Attachment Styles to God	(2)	0.674	0.884		
Post conventional religious reasoning	(3)	0.663	0.634	0.740	
Psychological Well-being	(4)	0.696	0.651	0.630	0.710

The Structural Model's Testing Figure 1 and Table 5 show the structural model's outcome. The path coefficients (β) and their significance values are displayed in Table 5.

Figure 1

Graphical Representation of the Path Coefficient

Table 4

Path Coefficients (Bootstrapping results with 1000 resampling)

	β	<i>SD</i>	<i>T</i>	<i>P Values</i>
Attachment Styles in Adult -> Post conventional religious reasoning	0.433	0.045	9.566	p<0.001
Attachment Styles in Adult -> Psychological Well-being	0.378	0.052	7.308	p<0.001
Attachment Styles to God -> Post conventional religious reasoning	0.342	0.047	7.342	p<0.001
Attachment Styles to God -> Psychological Well-being	0.259	0.052	4.942	p<0.001
Post conventional religious reasoning -> Psychological Well-being	0.215	0.055	3.945	p<0.001

Our results indicated Attachment Styles in Adult with Post conventional religious reasoning ($\beta=0.433$, $p<0.001$), and Psychological Well-being ($\beta=0.378$, $p<0.001$) had a significant positive relationship. Attachment Styles to God with Psychological Well-being ($\beta=0.259$, $p<0.001$) and post-conventional religious reasoning ($\beta=0.342$, $p=0.009$) had a significant positive relationship. Post conventional religious reasoning had a significant positive relationship with Psychological Well-being ($\beta=0.215$, $p<0.001$).

Using the Sobel test, the mediating role of Post conventional religious reasoning in relation to Attachment Styles in Adult and Attachment Styles to God with Psychological Well-being was investigated, the results of which are shown in the table below.

Table 5

Path Coefficients (Bootstrapping results with 1000 resampling)

	β	<i>SD</i>	<i>T</i>	<i>P</i>
Attachment Styles in Adult -> Post conventional religious reasoning -> Psychological Well-being	0.093	0.026	3.531	0.009
Attachment Styles to God -> Post conventional religious reasoning -> Psychological Well-being	0.074	0.021	3.543	p<0.001

The results show that Post conventional religious reasoning plays a mediating role in the relationship between Attachment Styles in Adult and Psychological Well-being, and it also plays a mediating role in the relationship between Attachment Styles to God and Psychological Well-being.

Discussion

The findings of this study underscore the intricate interplay between attachment styles, post-conventional religious reasoning, and psychological well-being among adults. The investigation into these constructs' sheds light on the nuanced mechanisms through which individuals navigate their relationships, both with significant others and with their religious beliefs, ultimately influencing their psychological well-being.

The study findings indicate a noteworthy correlation between adults' attachment styles and psychological well-being. This finding is consistent with earlier research that has demonstrated the critical role that secure attachment plays in promoting emotional resilience and general well-being (Mikulincer & Shaver, 2010). This shows that people with secure attachment styles—which are defined by closeness, trust, and comfort—have a higher chance of experiencing psychological well-being.

In Marrero-Quevedo et al. (2019) research, Positive correlations were found between secure attachment and psychological well-being dimensions, while avoidant and anxious attachment were negatively associated with psychological well-being.

Furthermore, the relationship that has been found between attachment styles to God and psychological well-being is positive, highlighting the significance of spiritual ties in influencing the psychological well-being of outcomes. This result is consistent with research highlighting the positive impacts of religious practices and beliefs on psychological functioning, including stress management, meaning-finding, and social support (Koenig et al., 2012).

A sophisticated and nuanced understanding of religious beliefs is crucial for fostering mental flourishing, as evidenced by the correlation found between psychological well-being and post-conventional religious reasoning. In order to arrive at a more abstract and introspective understanding of spirituality, post-conventional religious reasoning entails transcending conventional religious beliefs (Fowler, 1982). According to Bradshaw et al. (2010), there is an inverse relationship between distress and a stable attachment to God. This implies that there is a greater likelihood of improved psychological well-being among those who critically and in-depth reflect on their religious beliefs.

The results of the Sobel test reveal the mediating role of post-conventional religious reasoning in the relationship between attachment styles and psychological well-being. Specifically, post-conventional religious reasoning acts as a mediator between both attachment styles in adults and attachment styles to God with psychological well-being. This implies that the influence of

attachment styles on psychological well-being is partially explained by individuals' level of post-conventional religious reasoning.

These findings have significant implications for interventions aimed at enhancing psychological well-being. Interventions targeting attachment styles could incorporate elements focused on promoting secure attachment patterns, fostering emotional regulation skills, and facilitating healthier interpersonal relationships. Additionally, interventions that encourage individuals to engage in reflective practices regarding their religious beliefs may help cultivate a more profound understanding of spirituality, leading to improved psychological well-being.

However, it is essential to acknowledge several limitations of this study. Firstly, the cross-sectional nature of the data limits our ability to establish causal relationships between the variables. Longitudinal studies are needed to elucidate the temporal dynamics and causal pathways underlying the observed associations. Secondly, the sample primarily consisted of a specific demographic, potentially limiting the generalizability of the findings to broader populations. Future research should strive to include more diverse samples to ensure the robustness and applicability of the results across various cultural and demographic contexts.

In conclusion, this study provides valuable insights into the complex interplay between attachment styles, post-conventional religious reasoning, and psychological well-being among adults. By elucidating the mediating role of post-conventional religious reasoning, this research contributes to our understanding of the mechanisms through which attachment patterns and religious beliefs influence individuals' mental health outcomes.

References

- Bauer, J. J. (2011). The postconventional self: Ego maturity, growth stories... and happiness? *The postconventional personality: Assessing, researching, and theorizing higher development* (ss. 101–117). <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/08873267.2011.564978>
- Besharat, M. A. (2011). Development and validation of adult attachment inventory. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 475-479. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.093>
- Bradshaw, M., Ellison, C. G., & Marcum, J. P. (2010). Attachment to God, images of God, and psychological distress in a nationwide sample of Presbyterians. *The International journal for the psychology of religion*, 20(2), 130-147. <https://doi.org/10.1080/10508611003608049>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Sage publications Sage CA*, 18, 382-388. <https://doi.org/10.2307/3150980>
- Fowler, J. W. (1982). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. Harper & Row.
https://books.google.com/books/about/Stages_of_Faith.html?id=EYlvzgEACAAJ
- Galderisi, S., Heinz, A., Kastrup, M., Beezhold, J., & Sartorius, N. (2015). Toward a new definition of mental health. *World psychiatry*, 14(2), 231. <https://doi.org/10.1002/wps.20231>
- Granero-Jiménez, J., López-Rodríguez, M. M., Dobarrío-Sanz, I., & Cortés-Rodríguez, A. E. (2022). Influence of physical exercise on psychological well-being of young adults: a quantitative study. *International journal of environmental research and public health*, 19(7), 4282. <https://doi.org/10.3390/ijerph19074282>
- Harris, J. I., & Leak, G. K. (2013). The revised faith development scale: An option for a more reliable self-report measurement of postconventional religious reasoning. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 24(1), 1-13. https://doi.org/10.1163/9789004252073_002
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1990). Love and work: An attachment-theoretical perspective. *Journal of Personality and social Psychology*, 59(2), 270. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.2.270>

Güngör, S. (2024). Enhancing psychological well-being: examining the influence of attachment styles, mediated by post-conventional religious reasoning, *Mavi Atlas*, 12(2), 391-400.

- Koenig, H. G., King, D., & Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health*. Oup Usa.
- Lucchetti, G., Koenig, H. G., & Lucchetti, A. L. G. (2021). Spirituality, religiousness, and mental health: A review of the current scientific evidence. *World Journal of Clinical Cases*, 9(26), 7620. <https://doi.org/10.12998/wjcc.v9.i26.7620>
- Marrero-Quevedo, R. J., Blanco-Hernández, P. J., & Hernández-Cabrera, J. A. (2019). Adult attachment and psychological well-being: The mediating role of personality. *Journal of Adult Development*, 26(1), 41-56. <https://doi.org/10.1007/s10804-018-9297-x>
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2010). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. Guilford Publications.
<https://books.google.de/books?id=5cgODAAAQBAJ&lpg=PR1&ots=IROv4kSR8u&lr&pg=PR1#v=onepage&q&f=false>
- Moreira-Almeida, A., Lotufo Neto, F., & Koenig, H. G. (2006). Religiousness and mental health: A review. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 28(3), 242-250. <https://doi.org/10.1590/s1516-44462006000300018>
- Nazemi, Z., Naghdi, Etebar, Bahrani, Hadi, & Babaii, Sirous. (2017). Relationship between spiritual attachment and mental health (Case study: Faculty of management University of Tehran). *Culture in the Islamic University*, 7(24), 397-412. <https://sid.ir/paper/236878/en>
- Nemati, S., & Mehdipour Maralani, F. (2016). Structural modeling styles for attachment to God; resilience and mental health in mothers of children with intellectual and developmental disabilities. *Psychology of Exceptional Individuals*, 6(22), 26-40.
<https://doi.org/10.22054/jpe.2016.7110>
- Njoku, E. C. (2020). Save a life: Impact of social support, self-esteem and religiosity as determinants of depression among adolescents in Owerri Municipal. *African Journal of Social and Behavioural Sciences*, 10(1).
<https://journals.aphriapub.com/index.php/AJSBS/article/view/1124>
- Platts, L. G., Alm Norbrian, A., & Frick, M. A. (2023). Attachment in older adults is stably associated with health and quality of life: findings from a 14-year follow-up of the Whitehall II study. *Aging & Mental Health*, 27(9), 1832-1842.
<https://doi.org/10.1080/13607863.2022.2148157>
- Rowatt, W., & Kirkpatrick, L. A. (2002). Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal For the Scientific Study of Religion*, 41(4), 637-651. <https://doi.org/10.1111/1468-5906.00143>
- Sagone, E., Commodari, E., Indiana, M. L., & La Rosa, V. L. (2023). Exploring the association between attachment style, psychological well-being, and relationship status in young adults and adults—A cross-sectional study. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 13(3), 525-539. <https://doi.org/10.3390/ejihpe13030040>
- Taheri-Kharamah, Z., Abdi, M., Omidi Koopaei, R., Alizadeh, M., Vahidabi, V., & Mirhoseini, H. (2016). The relationship between religious-spiritual well-being and stress, anxiety, and depression in university students. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 3(1), 30-35.
<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23224304.2016.3.1.5.3>

Esra TURGUT

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student
Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun-TÜRKİYE
Samsun University, Institute of Graduate Studies, Department of History, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0009-0005-6584-3695
esra_92_55@hotmail.com

Ali KOZAN

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Samsun University, Faculty of Humanities and Social Science, Department of History, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-8776-2379
ali.kozan@samsun.edu.tr

Selçuklu Kaynaklarında Sefih Hükümdar İmgesi: II. Gıyâseddin Keyhusrev

Öz

Türk-İslam tarih yazıcılığı geleneğinde bir paradoks olarak gazî sultan imgesine karşın bir sefih sultan imgesinden bahsetmek mümkündür. Kaynaklar, iktidar sürelerinde sefahate düşkünlükleri ve bu nedenle pasif bir yönetim anlayışı sergiledikleri iddia edilen hükümdarlardan eleştiri diliyle söz eder. Bu bağlamda zâhid ve gazi hükümdarların devletin refah, yükseliş ve ihtişamına; kabiliyetsiz ve sefih hükümdarların ise bu durumun aksine devletin gerilemesine ve dağılmasına delalet ettiği vurgulanır. Özel hayatları ve/veya devlet yönetiminde gösterdikleri düşük profille eleştirilen idareciler aslında devletin çöküşünün de habercisidir. Bu bağlamda Gazneli sultanı Mesud (1030-1041), Irak Selçuklu meliki II. Tuğrul (1177-1194) ve Harezmşah meliki Ebubekir (1191-1210) gibi idareciler söz konusu gelenekte sefih hükümdar imgesinin ilk örnekleri arasında yer alır.

Bu geleneğin bir uzantısı olarak Selçuklu kaynaklarında eleştirilen bir diğer hükümdar ise ideal sultan imgesinden uzak dünyaperest bir sefih olarak tasvir edilen II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246)'dir. Küçük yaşta Selçuklu tahtına çıkması, tahta çıkış süreci, yaşam tarzı, devlet adamlarına karşı tutumu, Babai ayaklanması ve Köseadağ Savaşı'ndaki başarısızlıkları gibi unsurlar bu yaklaşımın gerekçeleri olarak sıralanır. Bu tasvirde aslında, liyakatsiz olarak görülen Keyhusrev üzerinden sefahatin maddi ve manevî iki çöküşüne sebebiyet verdiği olgusu meşrulaştırılır: devlet ve ahlak. Kroniklerde sefahat eleştirisi bağlamında geçen rivayetler ve değerlendirmeler ise onların mikro nasihatname veya siyasetname pasajları olarak değerlendirilmesine kapı aralar. Bu çalışmada, Selçuklu kaynaklarında II. Gıyâseddin Keyhusrev'e yönelik sefahat eleştirileri, eleştirilerin gerekçeleri ve dönem tarih yazımında sefih hükümdar imgesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Gazâ, Gazî Sultan, Sefih Sultan, II. Gıyâseddin Keyhusrev.

The Image of the Debauched Ruler in Seljuk Sources: Gıyaseddin Keyhusrev II

Abstract

As a paradox in the Turkish-Islamic historiographical tradition, it is possible to talk about the image of a debauched sultan as opposed to the image of a gazi sultan. Sources criticize rulers who were alleged to have indulged in debauchery during their reigns and therefore exhibited a passive approach to governance. In this context, it is emphasised that zâhid and gazi rulers signify the prosperity, rise and splendour of the state, while incompetent and debauched rulers, on the contrary, signify the decline and disintegration of the state. The administrators, criticized for their private lives and/or low profile in state administration, are in fact the harbingers of the state's downfall. In this context rulers such as the Ghaznavid sultan Massoud (1030-1041), the Iraqi Seljuk ruler Tuğrul II (1177-1194) and the Khwarezmshah ruler Abu Bakr (1191-1210), are among the first examples of the image of the debauched ruler in this tradition.

As an extension of this tradition, another ruler criticised in Seljuk sources is Gıyaseddin Keyhusrev II (1237-1246), who is depicted as a worldly debaucher far from the ideal sultan image. Factors such as his ascension to the Seljuk throne at a young age, his accession to the throne, his lifestyle, his attitude towards statesmen, his failures in the Babai uprising and the Köseadağ War are listed as the reasons for this approach. In this portrayal, Keyhusrev, who is

seen as unworthy, legitimizes the fact that debauchery causes two material and spiritual downfalls: the state and morality. The narratives and evaluations in the context of criticism of debauchery in the chronicles open the door to their evaluation as passages of micro-advice or political writings. In this study, the criticisms of debauchery against Gıyâseddin Keyhusrev II in Seljuk sources, the justifications of the criticisms and the image of the debauched ruler in the historiography of the period are discussed.

Keywords: Turkey Seljuks, Gazâ, Gazî Sultan, Debauched Sultan, Gıyâseddin Keyhusrev II.

Giriş

Kelime anlamı olarak “sflh” kökünden “ısrâf, kötü idare, lekeli hayat” gibi anlamları olan sefihlik, “insana ârız olan ve onu şer‘in ve aklın gereğine aykırı davranmaya sevk eden hiffet (Apaydın, 1996, s. 515)” aklı melekeleri yerinde olup selîm aklın ve şer‘in esaslarına aykırı tedbirsiz olarak malını tedbirsizce harcayan (Kahraman, 2002, s. 248; Onur, 2016, s. 108) anlamlarında kullanılmıştır.

“Sefih” veya “sefahat” kelimesi ilk olarak İslam tarihi için de kaynak özelliğini haiz Kuran-ı Kerim’deki ayetlerde karşımıza çıkar. “Malı saçıp savuran ve kendini idare edemeyen sefihlere, Allah’ın size geçim vasıtası kıldığı mallarınızı veya onların sizin idarenizde bulunan mallarını teslim etmeyin...” (Karaman vd., 1997, s. 76) ve “İçimizdeki birtakım sefihlerin, bilgisizlerin ettiği şeyler yüzünden bizi helâk mı edeceksin? ...” (Karaman vd., 1997, s. 168) şeklindeki her iki ayette de geçen “*süfêhâ*” (sefihler) ifadesi, İslam kültüründe sefih olarak nitelendirilen kişilere olan yaklaşımın temel dayanağı olarak kabul edilmektedir.

Kaynaklarda geçen sefih hükümdar rivayetleri, sefihin hacredilebileceği (haklarını kullanma ehliyetinin ortadan kaldırılacağı) ve mallarına el konulabileceği fikhî hükmüne iktibasla (Apaydın, 1996, s. 516) topluma yük olan hükümdarların kamu yararı açısından yönetme ehliyetlerine haiz olmadıklarına hamledilir. (Onur, 2016, s. 117) Bu bağlamda zâhid, gazi, mücâhid ve fâtilh hükümdar imajının devletin refah, yükseliş ve ihtişamına delalet ettiği; iş u işretle meşgul olarak ahlakî/dinî çöküşe yol açan kabiliyetsiz ve tecrübesiz sefih hükümdar imajının ise bu durumun aksine devletin gerilemesine ve dağılmasına delalet ettiği vurgulanır. Kaynakların sefahat rivayetleriyle eleştirdiği ve bir sonraki bölümde örnekleri verilen hükümdarlar gerek iktidarları boyunca gerekse belli dönemlerde hükümet işlerini sekteye uğrattıkları ve yozlaştırdıkları gerekçesiyle yetkilerinin kısıtlanarak yahut tamamen yönetimden el çektilerine iktidarı emin vasfını hâiz bir yöneticiye devretmesi istenen kişilerdir.

Selçuklu tarih yazımında Türkiye Selçuklu hükümdarı Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246)’in sefih hükümdar olarak algılanmasının gerekçelerine odaklanan bu çalışma, Anooshahr’ın zâhid ve müsrif; gazî ve sefih hükümdar paradoksunu merkezine alır. (Anooshahr, 2002, s. 123-128; s. 149-153) Nitekim Anooshahr’a göre ikili karşıtlıklar üzerinden bu tür tarih yazımının ilk örnekleri Emevi ve Abbasi halifelerine yönelik tarih yazımında karşımıza çıkar. Bu durum Türk-İslam tarih yazıcılığında ise Gazneli dönemine ilişkin rivayetlerde kendini gösterir. Nitekim şahsen cesur olmakla birlikte sefih bir hayatın yozlaştırıcı etkilerine kapılan, adaleti gözetmekte başarısız olan beceriksiz hükümdar Sultan Mesud (1030-1041), göçebe hayat tarzını benimseyerek disiplinli bir fetih hareketi yürüten Selçuklular karşısında hükümdarlığı kaybederek Gaznelileri çöküş sürecine götürür. (Anooshahr, 2002, s. 7) Bu bağlamda Sultan Mesud, yaşam tarzı ve yönetim anlayışından memnun olmayan dönem tarihçileri için sefih hükümdar modelinin hareket noktası olur. (Kazvinî, 2015, s. 24-25; Beyhakî, 2022, s. 521-522, 573, 602)

Kaynakların Gazneli Mesud’a attığı sefih hükümdar tipi, aslında Büyük Selçukluların yeni bir gaza devleti olarak doğuşuna zemin hazırlar. Diğer bir ifadeyle devleti yıkılış sürecine götüren bir hükümdar olarak Sultan Mesud, tarih yazımında da mağlup hükümdar olarak hedef haline getirilir. Ondan yaklaşık iki asır sonra II. Gıyâseddin Keyhusrev de sefih hayat tarzını benimsediği ve Türkiye Selçuklularının dağılıp evresine girmesine neden olduğu gerekçesiyle dönem tarih yazımında eleştirilerin hedefi olur. Diğer bir ifadeyle Gıyâseddin Keyhusrev, düzen

ve refahın ardından gelen kaosun sorumlusu olarak gösterilir. Dönem kaynaklarının Keyhusrev'i tenkit ederek sefih sultan imajı oluşturma gayreti içerisinde olan propagandist tavırları aslında meşruiyetini yitiren sultanın tenkidinden hareketle müstakbel sultanlara yönelik bir meşruiyet üretme çabasını da haizdir. Bu çalışma gerek özel hayatı gerekse devlet yönetiminde gösterdiği başarısızlık nedeniyle Selçuklu tarih yazıcılığı evreninde sefih hükümdar olarak eleştirilen II. Gıyâseddin Keyhusrev'e ilişkin tarih yazımının gazi-sefih paradoksu çerçevesinde değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

1. Sefih Hükümdar İmgesine Yönelik İlk Rivayetler

İslam kaynakları, Sasani hükümdarı Behrâm-ı Gur (420-438) örneğinde olduğu gibi İslam öncesi döneme ait sefih hükümdar imgesinden bahsetseler de (Taberî, t.y., s. 469-470), İslam tarih yazıcılığında sefih hükümdar kavramı ilk kez Emevi halifesi Yezid bin Muaviye (680-683) ile karşımıza çıkar. Muâviye (661-680)'nin ölümünden sonra hilafet makamına oturan Yezid için dönemin tarih yazımında şarkıcı köleler ve cariyeler edinme geleneğini başlattığı ve şarap içmeyi adet edindiği belirtilerek "el-humûr"(sarhoş) lakabı kullanılır. (Belâzürî, 1996, s. 81; Mesudî, 2004, s. 81) Yezid'i ziyaret eden Medinelî heyetin Yezid ile ilgili İbn Kesir'de geçen iddiaları ise şöyledir: "Biz dinsiz, içki içen ve meclisinde kadınlara şarkı söyleyip çalgı çaldıran bir adamın yanından geldik." (İbn Kesir, 1995, s. 352)

Onun devrinde gerçekleşen Kerbelâ Vakası, Harre Vakası ve Mekke'nin kuşatılması gibi olayların yanı sıra Medine'ye davet ettiği heyetin, onun zevk ve sefa içinde yaşadığına yönelik ifadeleri de sefahat eleştirilerine dayanak olarak gösterilir. Buna istinaden Taberî, ölüm anında döşeginin yanına bir tulum şarap konulduğunu, cariyelerin onun yanında oturup saz çaldığını, nedimlerin huzurunda içki içtiğini ve "bedbaht" diye tasvir ettiği Yezid'in çirkin bir ortamda can verdiğini söyler. (Taberî, t.y., s. 128; Kılıç, 2007, s. 71-72; Kılıç, 2013, s. 514) Emevi halifesi Yezid bin Abdilmelik (720-724)'in de bazı kaynaklarda eğlence hayatı ve içkiye düşkünlüğü nedeniyle eleştirildiği bilinmektedir. (İsfehâni, 1995, s. 128-129) İlgili kaynakların genellikle Abbasi iktidarında kaleme alınan eserler olduğu göz önünde bulundurulduğunda rivayetlere dikkatli yaklaşılması gerektiği ve muhalif bir tavırla kaleme alınmış olabilecekleri ihtiyat kaydını koymakla birlikte rivayetlerin tümüyle uydurma olduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir.

Nedimleriyle gece geç saatlere kadar içki ve eğlenceyle meşgul olduğu (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 88) gerekçesiyle eleştirilen bir diğer hükümdar Abbasi halifesi Mütevekkil Alellâh (847-861)'tir. Bu bağlamda Mesudî de, adil, cesur ve güçlü savaşçıların tecrübelerini överken; sefih hayatı ve zevk u sefâyı ise maddî ve ahlâkî çöküşle ilişkilendirir. Ayrıca Abbasi halifelerini, hilafet ve imamet makamı için selefleri ve hasımları ile kıyaslar. Bu noktada hazcı hayat tarzını maddî ve siyasî çöküşün nedeni olarak sunar. Abbasi halifesi Mütevekkil Alellâh'ın hilafeti döneminde ipekli hil'at giyimini getirmesi; bu duruma örnek gösterilir. "Bilge bir kişi aşağılık ve sefih insanla bir ay birlikte yaşasa, aklı bir asır bozulur." (Mesudî, 2004, s. 99; Anooshahr, 2014, s. 124-128) ifadesiyle de sefih hayat süren insanın kendini ve etrafındakileri olumsuz etkileyeceğini vurgulayarak dönem iktidarının yaşam tarzına göndermede bulunur.

Kaynakların bir diğer sefih hükümdar eleştirisi Gaznelî hükümdarı Sultan Mesud'a yöneliktir. Beyhaki eserinde, Mesud'u tıpkı prototipleri gibi sorumsuz, yozlaşmış, sefih, uyuşturucu müptelası veya içki yüzünden serserim olmuş ve lüzumsuz dünya malına tamah etmiş bir şekilde tasvir eder. Beyhaki'ye göre Selçuklular ise mütevazî, müteyakkız ve serazat'tır. Bu vasıflar, Sultan Mesud'un düşüşünün, Selçuklu Türklerinin ise zaferinin gerekçesidir. (Beyhaki, 2022, s. 521-522; 573, 602; Anooshahr, 2014, s. 149-150) Beyhaki, Sultan Mesud'un bir Kurban Bayramı öncesinde uzun zamandır şarap içmemiş olduğu halde, Kurban Bayramı kutlamaları için düzenlenen ziyafet için oturduğu sofrada bol bol şarap içtiğini ve sonunda herkesle birlikte sarhoş olarak sofradan kalkarak haremine çekildiğini kaydetmiştir. Sultan Mesud'un bugünden sonra bir hafta boyunca şarap içmeye pek ziyade devam ettiğini ve nedimlere, mutriplere elli bin dirhem

para vererek kendilerine “Hazırlanın, gideceğiz. Yalnız Horasan’da şarap içeceğiz; o vakte kadar şarap içmek yok. Başka vehimlere ve hayallere kapılmayın.” diye latifede bulunduğunu rivayet eder. (Beyhakî, 2022, s. 521-522) Beyhaki, Selçuklu hükümdarı Tuğrul ve Gazneli Sultan Mesud karşılaştırmasında ise; Tuğrul’un günlerce ayağından çizmesini ve sırtından zırhını çıkarmadığına, uykuya daldığında kalkanını başına yastık yaptığına, Sultan Mesud’un ise Nesa’da bir müddet kaldığına ve bu güzel yerde şarap içtiğine yer verir. Ayrıca Beyhaki Fakih Ebû-Hanife’nin kasidesine yer vererek “İpekler ve bezler üstünde oturmaya ve uyumaya alışmış bir şaha zırh giymek ağır gelir. Zırh ve mızrakla alınmış bir memleket eğlenceye veya şaraba feda olunamaz.” sözleriyle de Mesud’a karşı imalarda bulunur. (Beyhakî, 2022, s. 573, 602) Selçukluların hâkim olduğu Horasan’a girer girmez savaşa yoğunlaşması gerekirken haddinden fazla kendini şaraba vererek kös sesi yerine ney ve içki isteyen Mesud’un bu durumuna ilişkin rivayet (Kazvinî, 2015, s. 24-25) Anooshahr’a göre Selçuklular ve Gazneliler arasındaki farkı vurgulamaya yöneliktir. Nitekim Sultan Mesud ile Sultan Tuğrul arasındaki en temel fark birinin açgözlü, dünyaperest ve sefih bir hayatta yaşaması; diğerrinin ise son derece kanaatkâr ve atik oluşudur. Bu durum Selçuklulara Dandanakan savaşı sonrasında zaferi ve Horasan hâkimiyetini getirir. (Anooshahr, 2014, s. 131, 149-150-151)

Selçuklu tarih yazımında Irak’ta Selçuklu sultanlarının hâkimiyetinin sona ermesi de bir sefihlik örneği olarak karşımıza çıkar. İldeniz hükümdarı Kutluğ İnanç (ö. 1195), Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul (ö. 1194)’a isyan ederek İsfahan’ı ele geçirir ve hükümdarlık savaşı verir. Hârezmşah Tekiş Han’a sığınıp ordu için yardım alan Kutluğ İnanç ise 1193-1194 yılında Sultan Tuğrul ile savaşır. Galip gelen Sultan Rey’e gelerek şaraba düşer. Sultan Tuğrul’un Rey’i ele geçirme haberi Hârezmşah ve onun askerlerini öfkelenirse de Tuğrul, zevk-i işret içinde olup bitenlerin farkına varmaz. Kısa bir müddet sonra Hârezmşah Tekiş, Kutluğ İnanç’ın da desteğiyle Sultan Tuğrul ile savaşmak üzere hareket eder. Tuğrul, gençliğin, yiğitliğin ve şarabın aldatması ile onlarla karşı karşıya geir fakat sarhoşluktan elindeki güzü kendi atına vurur. At yere yıkılıp sultan düşünce sultan Tuğrul’un başını gövdesinden ayırırlar. Böylece ülke Hârezmşahların hâkimiyetine geçer. (Kazvinî, 2015, s. 107-108-109-110) Bu rivayetlerde de Irak Selçuklu melikinın mağlubiyeti bir anlık sefih hayat tarzıyla ilişkilendirilir.

1190’da Irak Selçuklu topraklarına hâkim olan Atabeg Kızılarıslan’ın (ö. 1192) da şiddetli siyaseti ve vaktinin çoğunu cariyeleriyle şarap ve eğlence meclislerinde geçirdiği, pek nadir ayık bulunduğu, kaza ve kaderden gafil; saltanatının bertaraf olacağından cahil olarak bir gece uyurken öldürüldüğü (Huseynî, 1999, s. 127; Ahmed bin Mahmud, 2011, s. 282) rivayet edilir. Kutluğ İnanç’ın ölümünden sonra İldenizli ümerâsını çevresine toplayan Ebûbekir (1191-1210) hükümdar olduğunda ise ülke; onun sefih hayatından bıkan ve ondan kurtulma yolları arayan bazı emîrlerin, Halife Nâsır Lidînillâh’ın, Hârezmşahların ve Gürcülerin mücadele sahasına dönüşür. Gürcülere karşı aciz kaldığı dönemde fisk u fücra ve şarap içmeye daldığı ve aynı yıl içerisinde öldüğü (1210) belirtilir. (Huseynî, 1999, s. 133; İbnü’l-Esîr, 1991, s. 156-157; Bezer, 2020, s. 83) Hârezmşah hükümdarı Celâleddin Hârezmşah Mengübirtî (1220-1231)’nin de son Selçuklu hükümdarı Tuğrul öldürülünce Bilad-ı Acem’de güçlendiği ve bölgeyi tek başına yönetmeye başladığı rivayet edilir. Bu sırada şaraba düşkünlüğünün arttığı ve Nureddin-i Münşî’nin onun hakkında şunları söylediği rivayet edilir; “Ey Şah! Şarap içmekten sana ne fayda gelecek? Daima sarhoş olmak sana ne kazandıracak? Şah sarhoş dünya harap, düşman her yanda, böyle bir ortamda başa neyin geleceği gün gibi bellidir.” Nitekim Nesevî’nin ifadesiyle, kendisini ancak Suru İsrâfil uyandırabilecek halde (Nesevî, 1934, s. 155) sarhoş ve uykulu bir vaziyette Moğol baskımına uğrayan Celâleddin Harzemşah baskından kurtulmayı başararak Meyyafarikin’e kaçar. Amid dağındaki çadırında eşkıyalar tarafından öldürülmesinin akabinde Hârezmşahlar da yıkılmış olur. (el-Ömerî, 2014, s. 355; Kiragos, 2007, s. 29) Gıyâseddin Keyhusrev ile çağdaş Eyyûbî hükümdarı el-Melikü’s-Sâlih Necmeddîn Eyyûb (1240-1249) için de benzer rivayetler karşımıza çıkar. Nitekim içki içip sarhoş olduğu, idare ve memleket işlerindeki beceriksizliği ve doğru fikirlere

muhalefette bulunduğu şeklindeki rivayetler (İbn Kesir, 1995, s. 295) dönem kaynaklarındaki sefih hükümdar eleştirisi örnekleri arasında yer alır.

2. Selçuklu Tarih Yazımında Sefih Hükümdar Profili Olarak II. Gıyâseddin Keyhusrev

Hayat tarzı, devlet idaresindeki kabiliyetsizliği ve devletin dağılışına sebebiyet verdiği gerekçesiyle dönem tarih yazımında II. Gıyâseddin Keyhusrev'in sefih hükümdar olarak vasfedildiği görülür. Keyhusrev, idaredeki başarısız tasarruflarından dolayı meşruiyetini yitiren sultan olarak düzen ve refahın ardından gelen kaostan sorumlusu olarak gösterilir. Hükümdarın yaşam tarzı, eğlenceye ve içkiye düşkün olması her ne kadar dönem kaynaklarında tek başına bir sefahat göstergesi sayılmasa da devleti yıkılışa götüren bir karakter arz etmesi nedeniyle eleştirilerin hedefi haline gelir. Örneğin *Siyasetnâme*'de de bir hükümdarın iki cihanda da kurtuluşa ulaşması için bir süre gezme, şarap, av ve dünya nimetleri ile bir süre de şükür, sadaka, namaz, oruç ve hayır hasenat işleri ile meşgul olması tavsiyesinde bulunulur. (Nizamü'l-Mülk, 2009, s. 344) Hükümdarların eğlence meclisi düzenlemesi ve içki içmesi konusunda dönem kaynağı Ravendi, "akıllı kimselerin şarap içmekten maksatları ruhun şadlığı, vücudun fayda bulması ve sıhhatin muhafazasıdır." yorumunda bulunsa da ona göre; içkiler ibadet için kuvvet kazanmak maksadıyla veya kâfirler karşısında gaza yapmak maksadıyla yahut yemeği hazmetmek için içilirse caiz olur. Bunun tam aksine eğlence, keyif, sarhoşluk için içildiği takdirde, icmâ ile helal olmaz. Çünkü keyif ve zevkler haramdır ve onları elde etmek için başvurulacak çareler de öyledir. (Râvendi, 1999, s. 388)

Babası Türkiye Selçuklularında divan kâtipliği görevini yürüten ve bir Selçuklu bürokratu olan İbn Bibi (İbn Bibi, 2014, s. 429-430), Selçuklu hanedanı ve devlet adamlarının himayesinde olan bir tarihçi olarak hanedanı ve devlet adamlarını eleştirmekten kaçınsa da II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminin şahidi olarak rivayet ettiği sefahat anlatıları Türkiye Selçuklu Devleti'nin maddi ve manevi çöküşünün başlangıcı gibi değerlendirilir. (Sümer, 2009, s. 382; Koca, 2010, s. 361) Bu bağlamda II. Gıyâseddin Keyhusrev, devlet adamlarının etkisi ve baskısında kalması, mali konulardaki tedbirsizliği, devlet idaresindeki kabiliyetsizliği-ki İbn Kesir'de "Alaaddin'in kıt akıllı oğlu" ibaresi geçer- (İbn Kesir, 1995, s. 308), ahlaki bozuklukları, korkaklığı, eğlenceye, içkiye ve kadınlara düşkün olması iddialarıyla dönem tarih yazımında sefih hükümdar olarak nitelendirilir.

Turan'ın liyakatsiz olarak nitelendirdiği (Turan, 2013, s. 26, 431) II. Gıyâseddin Keyhusrev'e yönelik sefih yaşam tarzı ve sefih hükümdar nitelendirmesinde bulunan ilk yakın dönem tarihçisi "İkinci Gıyâseddin Keyhusrev sefahata düşkün idi" yaklaşımıyla Uzunçarşılı'dır. (1988, s. 11) Daha sonra konuyu ele alan tarihçiler ise aşağıda bahsi geçen benzer yaklaşımları sergilerler. "...Yeni sultan aklen kifayetsiz, ahlâken düşük, iradesiz hâsılı her bakımdan zayıf bir şahsiyet idi." (Sümer, 1969, s. 7); "...devletin idaresiyle meşgul olmayarak zevk u sefaya dalmış..." (Yinanç, s. 2014, s. 187); "...kifayetsiz hükümdar..." (Kafesoğlu, 1992, s. 68) ve "...çok defa kendi sefih yaşam tarzına iştirak eden genç ve tecrübesiz havass'ın fikirlerine iltifat gösteriyordu." (Kaymaz, 1965, s. 60; Sevim & Merçil, 1995, s. 474; Ersan, 2010, s. 54; Koca, 2010, s. 351; Ayönü, 2014, s. 251; Mecit, 2017, s. 229) Bu bağlamda yakın dönem Selçuklu tarihçilerinin de II. Gıyâseddin Keyhusrev'le ilgili dönem tarihçilerinin şahitliğinden hareketle sefih sultan imgesini yineledikleri görülür.

2.1. Devlet Adamlarının Tesirinde Kalmasını Sefahatle İlişkilendiren Rivayetler

II. Gıyâseddin Keyhusrev'i sefih olarak niteleyen ilk rivayet Sultan Alaeddin Keykubad'ın ölümüyle ilgilidir. Nitekim Alaeddin Keykubad'ın 1228 yılında Mengüçükoğlu Dâvudşâh'ın elinden Erzincan'ı aldığı sırada Keyhusrev'in, dört beş yaşlarında olduğu düşünülmektedir. (Kaymaz, 2014, s. 26) Sultan Alaeddin, Erzincan'dan Sivas'a döndüğünde oğlu Keyhusrev'i Erzincan'a melik tayin eder. İşlerinin idaresi için Antalya subaşı Emir Mübarizeddin Ertokuş'u

atabey olarak görevlendirir. O tarihte bir yaşında olan ve Eyyübi hanedanına mensup Melike-i Adiliyye hatunun oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı ise kendisine veliaht yapar. Sultan'ın büyük oğlu dururken küçüğünü veliaht tayin etmesinde Keyhusrev'in Hristiyan Kyr Vard'ın kızıdan doğması ve büyük oğlunun kifayetsizliğini ve sultanlık vasfını taşıyamayacağını kavramasının rol oynadığı tahmin edilmektedir. (Sevim, 2022, s. 348; Turan, 2013, s. 378) Bayram'a göre ise Sultan, büyük oğlunu düşündüğü gibi kifayetsizliği nedeniyle değil, Malatya'da sultana muhalif ve İrani gruplarla iş birliği yaptığı için tahttan uzak tutmuştur. (Bayram, 1994, s. 88; Şen, 2021, 229)

Alaeddin Keykubad'ın 31 Mayıs 1237'de tertip ettiği bir ziyafet sırasında küçük oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı veliaht tayin etmesi üzerine Çaşnigir Nasirüddin Ali tarafından kendisine sunulan kızarmış tavuk eti sebebiyle zehirlenerek öldüğü bilinmektedir. (Sıbt İbnü'l-Cevzi, 1434/2013, s. 344; İbn Bibi, 2014, s. 444-447; Kazvinî, 2015, s. 118; Müneccimbaşı, 2016, s. 73) Hadisenin açık bir cinayet olmasına rağmen İbn Bibi'nin Selçuklu hanedanını ve ricalini lekelememek gayretinde olduğu (Kaymaz, 2014, s. 29) Niğdeli Kadı Ahmed'in ise "Nice sukûtle geçitirilen şey, konuşulan şeyden daha açıktır." ifadesi ile cinayette "Gıyâsüddîn-i nâ-muzaffer" olarak tavsif ederek Keyhusrev'in de parmağı olduğunu ima ettiği bilinmektedir. (Niğdeli Kadı Ahmed, 2015, s. 442-443) Anonim Selçuknâme müellifi ise açıkça oğlu Keyhusrev'in askerlerinin çokluğuna güvenerek ve eğlenceye dalarak babasına ihanet ettiğini kaydetmiştir. (Anonim Anadolu Selçukluları Tarihi, 1952, s. 31; Anonim Târih-i Âl-i Selçuk, 2014, s. 43) Timurlular devri tarihçisi Mirhand da Keyhusrev'in babasını cehalet ve bilgisizlik yüzünden zehirlediğini iddia eder. (Mirhand, 2018, s. 272) Dolayısıyla suikast planının Sultan'ın veliaht atamasına muhalif olan ve Keyhusrev'i veliaht olarak görmek isteyen emirler tarafından tertiplendiği (İbn Bibi, 2014, s. 447; Müneccimbaşı, 2016, s.74; Kaymaz, 2014, s. 30; Şen, 2021, s. 261), Keykubad'ın ölümünde büyük emirlerin iktidardaki güçlerinin görülmesi (Cahen, 2000, s. 92) gibi rivayetler, dönem tarih yazımında cinayetin Keyhusrev'e izafe edilmesi yönüyle ahlaksız bir sefih sultan -İbn Bibi ve Aksarayî bu yaklaşımı sergilemezler- olarak vasıflandırılmasına yönelik ilk yaklaşımdır. Nitekim Sultan Alaeddin Keykubad'ın veliaht atamasına ve beylerine bu hususta and içirmesine rağmen Atabey Şemsüddin Altunaba, Tâcüddin Pervane, Üstâdü'd-dâr Cemâlüddin Ferruh, Sâdeddin Köpek ve Gürcüoğlu Zâhirüddeve gibi emirler, Keyhusrev'i babasının cesedinin üzerinden geçerek (Gordlevski, 1988, s. 181) Kayseri'de tahta çıkarmışlardır. (İbn Bibi, 2014, s. 19; Sümer, 1969, s. 7; Merçil, 2013, s. 136) Söz konusu rivayetler Keyhusrev'in bu cinayeti bazı devlet adamlarının etkisiyle onlarla birlikte hareket ederek tasarladığı ihtimalini gündeme getirmektedir.

Kemâleddin Kamyâr, Hüsâmeddin Kayır Han ve diğer bazı umerâ, Keyhusrev'in tahta çıkmasını başta kabullenmeyip karşı çıkmak ve sultanın vasiyetini yerine getirmek isteseler de işin sonucundan korkarak yahut İzzeddin'in zayıflığını gördükleri için yeni sultan Keyhusrev'e sadık kalacaklarına dair biat etmek zorunda kalırlar. (İbn Bibi, 2014, s. 449; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 295a; Müneccimbaşı, 2016, s. 74; Sevim, 2022, s. 348; Cahen, 2000, s. 92) Koca'ya göre, babasının ölümünden sonra sultanın bu cinayet hakkında herhangi bir teşebbüste bulunmaması da Keyhusrev'in kendi yararına bu cinayeti onaylamış olduğunu düşündürmektedir. (Koca, 2010, s. 360-361)

Kaynakların Gıyâseddin Keyhusrev'e yönelik sefih eleştirisinin bir diğer dayanağı veziri Sâdeddin Köpek'in baskısı ve etkisi altında kalmasıdır. (Sümer, 1969, s. 7; Peacock, 2016, s. 91-92) Kaymaz'a göre de onun Sâdeddin Köpek'e verdiği tavizleri liyakatsizliğiyle ilişkilendirilen bu tasarrufu (Kaymaz, 2014, s. 57, 70) geri dönüşü olmayan hatalar yapmasına neden olur. Nitekim Müneccimbaşı'na göre sultanın zevk ve eğlenceye dalıp müfsid kimseleri etrafında toplamaya başlamayarak devlet düzenindeki ilk çanağın kırılması, verdiği yanlış kararlar Harezmlileri korkutup endişelendirmesiyle başlar. Bu bağlamda Alaeddin Keykubad zamanından beri Kayır Han'a hasetlik besleyen Sâdeddin Köpek, Keyhusrev'in genç, halkın durumundan habersiz, hilecilerin hilesinden gâfil, iyiyi kötüden ayırmaktan âciz bir sultan olmasını fırsat bilmiştir. (Müneccimbaşı, 2016, s.74-75) Keyhusrev'i saltanat kavgası sürecinde onu desteklemeyen emirlerin hala kendisine

düşman olduklarına inandırır ve önde gelen devlet adamlarından Kayır Han'ın tutuklanması hakkında ferman çıkarmıştır. (İbn Bibi, 2014, s. 451; Cahen, 2000, s. 92) Reisleri olan Kayır Han'ın hapse atılıp ölmesinden sonra kendi can derdine düştüklerini iddia ederek ülkede bozgunculuk çıkaran Harezmlilerin tahribatına maruz kalan halk, tüm bu yaşananları sultanın içinde bulunduğu lakayt tavır ile yaşadığı sefih hayata bağlayarak sultanı sorumlu tutarlar. (Kaymaz, 2014, s. 58) Nitekim Münecimbaşı'na göre sultanın zevk ve eğlenceye çok düşkün olması, Türkiye Selçuklularının parlaklığının sönmeye neden olur. Keyhusrev'in Veziri Sâdeddin Köpek'in etkisiyle önemli devlet adamlarını ortadan kaldırması ise devletin adeta başsız kalarak uçuruma sürüklenmesiyle sonuçlanır. (Münecimbaşı, 2016, s. 83; Sevim & Mercil, 1995, 474; Turan, 1969, s. 228)

İbn Bibi, Alaaddin Keykubad'ın öldürülmesi olayında her ne kadar Keyhusrev üzerinden hanedana leke sürmeme gayreti içinde olsa da (Kaymaz, 1965, s. 35) Tâceddin Pervane'nin Köpek'in pususuna kurban gittiğini, sultanın ise gençliğinin verdiği tedbirsizliğin ve şarabın verdiği sarhoşluğun etkisiyle Emir Tâceddin'in cezalandırılmasını uygun gördüğünü beyan eder. (İbn Bibi, 2014, s. 456-457; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 299b) Sultanın sefih hayatından dolayı emirler daha da cüretkâr davranarak, silahını kuşanmış ve boynunda kılıcıyla sultanın huzuruna girebilme cüreti göstermeye başlarlar. (İbn Bibi, 2014, s. 462; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 302b)

Sâdeddin Köpek, Keyhusrev ve kardeşlerini bertaraf ettikten sonra halk tarafından meşruiyet kazanmak için bir hikâye uydurarak kendisinin annesi vesilesiyle Selçuklu hanedan soyundan geldiğini iddia etmeye başlar. Nitekim Sâdeddin Köpek, Selçuklu soyundan olduğunu iddia etmeye başlamasının yanı sıra hile ve yalana başvurarak çetirin siyah rengini maviye değiştirmesi için sultanı kandırmış, daha sonra ise hilafet makamına "Rum sultanı Abbasilerin alametinden utanarak onların bayrağının renginden olan çetirin rengini değiştirdi." diye haberler salmaya başlamıştır. (İbn Bibi, 2014, s. 458; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 300a; Sevim, 2022, s. 349; Turan, 2013, s. 431-432) Sultan, Köpek'in icraatlarının ve soy iddialarının farkına varır ve bir planla ondan kurtulduktan sonra Köpek'in azlettirdiği Celaleddin Karatay'ı çağırıp ona yeniden Taşthane'yi ve hassa hazinesini teslim eder. Daha sonra ise Sâhib Şemseddin'i nâibliğe, Sâhib Mühezzibüddin'i de vezirliğine getirir. Mutluluk ve neşe içinde gönlü rahat bir şekilde gençliğinin sonbaharını şarap kadehleriyle kutlamaya başlar. (İbn Bibi, 2014, s. 465; Yazıcızâde Ali, 2014, 304a) Simon de St. Quentin'e göre de saltanat makamına oturmak isteyen Köpek sultanı boğmak için yanında sürekli bir ip taşımaktadır. Öyle ki rivayete göre Sâdeddin Köpek'in kötü niyeti Mergedac adında eski Hristiyan bir emir tarafından fark edilir ve bu sadakati ile Köpek'in yerini Mergedac alır. (Quentin, 2006, s. 52; Gordlevski, 1988, s. 161; Kaymaz, 2014, s. 29-30, 53; Yıldırım, 1998, s. 29)

2.2. Sultanın Yaşam Tarzını Sefahatle İlişkilendiren Rivayetler

Gıyâseddin Keyhusrev'e yönelik sefahat eleştirilerinin bir diğer dayanağı yaşam tarzıdır. Bu bağlamda Abu'l-Farac (ö. 1286) ve Akropolites (ö. 1282), Sultan Keyhusrev'in kendini birtakım çocukluklara kaptırdığı, zamanını şarap içerek ve sarhoş bir şekilde geçirdiğini, kuşlar ve hayvanlarıyla nefisini eğlendirdiğini, hükümet işlerini kölelere bıraktığını ve bunlardan her birinin istedikleri gibi hareket ettiklerini rivayet eder. (Abû'l-Farac, 1999, s. 537; Akropolites, 2008, s. 75) Kirli ve hayadan yoksun bir sultan olarak vasf ettiği Gıyâseddin Keyhusrev için Elvan Çelebi (ö. 1358-59) ise şu ifadeleri kullanır:

Ol mülevves Gıyâs-ı din sultan, Rum'a ser ta-ser ol idi kaan. Adı İslam evinde sultan idi, dirliği din içinde şeytan idi. Yukarı geçmiş idi sebb-i selef, irmez andan vücuda hiç şeref. Kim hayâ perdesini sala yüzden, nice kurtıla ol yavuz sözden. Haliya geldi çün cömerd paşam, Konya'ya cümleği havass u avam. (Elvan Çelebi, 2014, s. 174)

Elvan Çelebi'de geçen bir diğer rivayette ise "akılsız" diye tabir ettiği sultanın Muhlis Paşa'yı yüz gün aç ve susuz bıraktığı ve ardından bir mancınığa koyarak Gevala Kalesi'nden aşağı

fırlattırmaya çalıştığı ancak o sırada Hızır'ın yetişerek onu tutup yere bıraktığı rivayeti geçer. (Elvan Çelebi, 2014, s. 177)

Söz konusu rivayetler Babaî hareketinin başında olan Baba İlyas Horasanî'nin torunu olarak dönemin Selçuklu hükümetine duyduğu hınç ve öfkenin, dedesini aklama (Elvan Çelebi, 2014, s. 20; Ocak, 2009, s. 130) ve ailesinin üzerindeki şaibeleri kaldırma çabasının bir ürünü olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ancak İbn Bibi (ö. 1285'ten sonra), Ahmed Eflakî (ö. 1360) ve Yazıcızâde Ali (ö. XV. yüzyıl) gibi dönem kaynaklarında Keyhusrev'in yaşam tarzının sefahatle ilişkilendirildiği farklı rivayetler de geçmektedir. Söz konusu rivayetlerin bir kısmı Babaî isyanı sürecine ilişkindir. Nitekim Moğol istilasından kaçarak Anadolu coğrafyasına gelen Türkmen kitlelerinin sürülerine uygun otlaklar bulamamaları nedeniyle yoksulluk içinde olmaları (Sümer, 1969, s. 8; Sümer, 2022, s. 382), Celaleddin Harizmşah'ın ölümünün akabinde Selçuklu hizmetine giren Harizmliler beylerin başbuğu Kayır Han'ın sultanın emri üzerine öldürülmesi, emirler arasındaki entrikalar ve Keyhusrev'in zevk u sefayla meşgul olduğu iddiaları Baba İshak taraftarlarının artmasına neden olur (Ahmet Eflakî, 1973, s. 63) Amasya'nın eski ve önemli bir tekkesi olan Hanigâh-ı Mesudî'nin şeyhlerinden biri olan Baba İshak Harran ve Urfa taraflarında bulunan Harezmilere davetçiler göndererek Sultan Keyhusrev'in yaşayış tarzını, işrete daldığını ve onun şaraba olan tutkusunu kınar. (Kastritsis, 2010, s. 84) Ayrıca sultanın Allah'ın ve halifelerin yolundan saptığı propagandasıyla halkı sultana karşı kıskırtır. (İbn Bibi, 2014, s. 478-479; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 312b; Ahmet Eflakî, 1973, s. 63; Sevim & Merçil, 1995, s. 470) Selçuklu hükümdarından memnun olmayan ve sultanın sefih hayatını bahane eden Türkmenlerin lideri Baba İshak, Kefersut, Adıyaman ve Samsat bölgesinde başlattığı ayaklanmada (İbn Bibi, 2014, s. 19; Merçil, 2013, s. 138; Sevim & Merçil, 1995, s. 470) Sultan'ın yakışıksız bir yaşam sürdüğünü ve bu hareketlerinden dolayı itaatinden çıkmanın vacip olduğu propagandasında bulunur. (Müneccimbaşı, 2016, s. 78) Osmanlı tarihçisi Oruç Beğ de isyanın sebebinin Keyhusrev'in padişah olduktan sonra zulmüyle dünyayı harap etmesine ve çok daha zulme başlamasına dayandırarak Baba İshak için "aziz bir şeyh" ifadesini kullanır. (2008, s. 10)

Sultan'ın isyanın bastırılmasından sonraki yaşam tarzı da dönem kaynaklarında yer alan bir diğer eleştiri konusudur. Nitekim Sultan'ın isyanın bastırıldığı müjdesini alınca nevrüz misali dünyayı aydınlatan bir sohbet meclisi (bezm) hazırlatarak dostlarını, nedimlerini ve sanatkârlarını davet ettiği, huzur ve saadetle erguvan rengindeki şarabı yudumladığı rivayet edilir. Sultan'ın bu isyan sürecinde ara verdiği iş u işret hayatına geri döndüğü ve ordusunun gösterdiği başarıyı komşu hükümdarlara fetihnâmeler ile bildirdiği rivayet edilir. (İbn Bibi, 2014, s. 482; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 315a; Müneccimbaşı, 2016, s. 79; Sevim & Merçil, 1995, s. 471; Kaymaz, 2014, s. 67) Şen'e göre de, Babaîler İsyanı, Keyhusrev'in hükümdar olduktan sonra sefih hayatını devam ettirmesi ve bir hükümdarın halka karşı görevlerini yerine getirmemesiyle doğrudan ilişkili bir başkaldırmadır. (Şen, 2021, s. 265) Kafesoğlu ise ülkede yaşanan bu durumun daha sonraki dönemde Karamanoğulları tarafından gerçekleşen ve dış görünüşte kendisine kutsallık atfeden yeni bir babalar şeyhi isyanı olduğunu söylediği Cimri olayına sebep olduğunu iddia eder. (Kafesoğlu, 1992, s. 172) Kaymaz'a göre de Moğol ordusunun Erzurum'a yöneldiği sırada ortaya çıkan bu isyan karşısında devletin gösterdiği aciziyet ve kararsızlık hali devlet içerisinde genel bir emniyetsizlik ve ümitsizlik havası yaratır. (Kaymaz, 2014, s. 85) Dolayısıyla dönem kaynaklarında sultanın sefahatine yönelik eleştirilerin Keyhusrev'in yaşam tarzından ziyade devletin içerisine düşmüş olduğu durumdan ve yıkılış sürecinin sorumlusu olarak gösterilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle Keyhusrev'in özel hayatındaki tasarruflarının yukarıda verilen örnekler de göz önünde bulundurulduğunda her devirde yaşandığı, eğlence meclislerinin tertip edildiği, yaşam tarzının sadece sefahat üzerinden değerlendirilemeyeceği ancak meselenin yönetim zafiyetinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Kaldı ki hükümdarların eğlence ve işret meclisi tertiplenmeleri sadece II. Keyhusrev'e özgü bir şey olmayıp daha önceki ve sonraki hükümdarlar da bu müzikli ve içkili ziyafetler kurup

eğlenmişlerdir. (Cahen, 2000, s. 186; Kütük, 2018, s. 296) Nitekim Keyhusrev, babası tarafından Erzincan'a melik olarak gönderildiğinde burada adaletle hükmetmiştir. Bu haber Sultan Keykubad'ı oldukça memnun etmiş ve sultan Kayseri'de Nisan ayına kadar günlerini zevk ve eğlenceye dalıp rud sesi dinleyip şarap içerek, gümüş tenlilerin güzel yüzlerini seyrederek geçirmiştir. (İbn Bibi, 2014, s. 367-368; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 244b) Eflakî'ye göre de, sultanın elçisiyle gönderdiğini davet mektubunu alan Bahâeddin Veled; "Alaeddin padişah içki içiyor ve çalgı sesi dinliyor. Ben onun yüzünü nasıl görebilirim." ifadesini kullanarak bu daveti kabul etmemiştir. (Ahmet Eflakî, 1973, s. 122) Akropolites'e göre Sultan Alaeddin Keykubad da oğlu kadar olmasa da sefahat âlemlerinden hoşlanmış ve eğlence meclisleri düzenlemiştir. Bu meclislerde bir yandan şarap ve müzik devam ederken öte yandan eski hükümdarların kahramanlık destanları anlatılmıştır. Ancak bu durum yönetimde zafiyete neden olmamıştır. (Akropolites, 2008, s. 75; Peacock, 2016, s. 90) Dolayısıyla sefahat eleştirilerinin temel dayanağı, özel hayatları ve/veya devlet yönetiminde gösterdiği zafiyetle devletin çöküşüne neden olan düşük profilli idareci imgesidir.

2.3. Sultanın Gürcü Hatun'la Evliliğinden Kaynaklanan Sefahat İddiaları

Kaynakların Keyhusrev'i sefih olarak nitelendirmesinin gerekçelerinden birisi de kadınlara ve bilhassa Gürcü Hatun'a olan düşkünlüğü nedeniyle onun etkisinde kaldığı eleştirileridir. Gürcü ve Süryani kaynaklara göre dinine dokunulmaması şartı ile Sultan ile evlenmeyi kabul eden Gürcü Hatun'a Müslüman oluncaya kadar sarayda bir ibâdethâne (chappelle) ayrılmıştır. Abu'l-Farac'a göre; İberyalı bir kadın olan prenses ülkesinden Hristiyan elbiseleriyle, Katolikusla birlikte din adamları, kendi nezdindeki hizmetçileri ve kilise papazları refakatinde gelmiştir. Ayrıca "Küçük David" adındaki ve İç İberya hükümdarı kardeşi de prensesle birlikte gelmiştir. Evliliğin akabinde Keyhusrev, kendisini tamamıyla eğlence ve sefahat hayatına vermiştir. (Abû'l-Farac, 1999, s. 537-538; Turan, 1969, s. 279) Kaymaz'a göre de Keyhusrev'in ikisi Müslüman olmak üzere toplam altı hanımı olup bunlardan en düşkün olduğu eşi, Gürcü Hatun'dur. Onunla evlendikten sonra melikenin menfaat peşinde koşan akrabaları ve soydaşları saraya yerleşmişler, zengin iktalar kopararak yüksek mevkilere gelmişlerdir. (Kaymaz, 2014, s. 58) Nitekim Keyhusrev'in Gürcü Hatun'un kardeşi olan kayınbiraderini Hristiyan olmasına rağmen kumandanlığa tayin etmesi Selçuklu beylerinin ona ve sultana cephe almasına neden olmuştur. İbn Bibi'nin de Gürcü oğlu Zâhirüddeve diye bahsettiği bu zat Şalva'nın oğlu Ferdahla olup ücretli Hristiyan askerlerinin kumandanıdır. Aynı zamanda II. Gıyâseddin Keyhusrev'in zamanında Babailer isyanına karşı Selçuklu ordusuna ücretli dâhil olan Frenk askerlerinin komutanıdır. (Turan, 2013, s. 373, 435-436)

Gordlevski'ye göre de Gürcü Hatun ile evliliğinden kısa bir süre sonra dinsizleşerek belge ve buyruklarını sarhoş kafa ile imzaladığı iddia edilen Keyhusrev, İbn Bibi'nin babasının dindarlığını överek göklere çıkardığı tanrıtanımaz evladıdır. (Gordlevski, 1988, s. 334-335) Nitekim İbn Bibi'ye göre Sultan Gıyâseddin, Şarkî (Şebin) Karahisar'ın fethinden sonra Mengücek oğlu Melik Muzafferüddin Muhammed'in kızlarından birisini kendisine eş olarak istemiş, o ise sultanın isteğini "Sultan, günlerini sokak serserileri (runud) gibi sefahat ve işret içinde geçiriyor. Onun için ailemizin damatlığına yakışmaz." sözleriyle geri çevirmiştir. Bunun üzerine Sultan, ona kızmak yerine özür dilemiştir. Onun iffetli kızı daha sonra sultanın kutlu haremine girmiştir. (İbn Bibi, 2014, s. 366)

Ahmed b. Mahmud'a göre de kötü huylara, eğlence, şaraba ve şehvete düşkün biri olan Keyhusrev, Gürcü kralının kızı ile evlendikten sonra onu o kadar çok sevmiştir ki akçe ve dinarlar üzerine resmini tasvir ederek halk nazarında itibarını arttırmak istemiştir. Fakat sultanın yakınları bunu uygun görmemiş, dirhem ve dinarların üzerine bir aslan ve Gürcü Hatun'u temsilen bir güneş resminin yapılmasına karar vererek sultanın isteğini bu şekilde yerine getirmişlerdir. (Ahmed b. Mahmud, 2011, s. 308; Canby vd., 2022, s. 69) Münecimbaşı Ahmed Dede'ye göre de

Sultan'ı etkisi altına alan Gürcü Hatun, onu din ve devleti zarara uğratacak birçok kötülüğün içine düşürmüştü, hatta oğullarının saltanatı için kardeşlerini öldürmeye dahi teşvik etmiştir (Müneccimbaşı, 2016, s. 83). Nitekim oğulları arasında yaşça küçük olmasına rağmen Gürcü Hatun'dan olma Alaeddin'i veliht ilan ettiği bilinmektedir. (Aksarayî, 2000, s. 27-28)

Aslında Sultan'ın zevcesinin Hristiyan olması Türkiye Selçuklu tarihinde yeni karşılaşılan bir durum değildir. Selçuklu sarayında daha önce de bu durumun örneklerine rastlanır. Keyhusrev'in annesi Mah-Peri Hatun, kocası Sultan Alaeddin Keykubad ölene kadar Hristiyan olarak kalmıştır. (Kaymaz, 2014, s. 75) Mah-Peri Hatun'un babası Kir Vard ve kardeşleri Kir Haya ve Kir Hadid de din değiştirmemişlerdir. Kir Fard, oğulları ve torunları sultan Keyhusrev'in sultan olmasıyla Selçuklu siyasetinde etkili olmaya başlamış ve bu durum sultan öldükten sonra dahi sürmüştür. (Altunsoy, 2021, s. 102) Eflâkî'ye göre, Keyhusrev'in büyük bir tutkuyla bağlı olduğu Gürcü Hatun da tıpkı kayınvalidesi gibi daha sonra Müslüman olarak sıkı bir Mevlâna müridi olmuş, Mevlana türbesinin yapımı hususunda yardımlarda bulunmuş ve sultanın ölümünden sonra Muinüddin Pervane ile evlenmiştir. (Ahmet Eflakî, 1973, s. 286; el-Ömerî, 2014, s. 142)

2.4. Sultanın Köseadağ Savaşı'ndaki Tutumuna Yönelik Sefahat Eleştirileri

Keyhusrev'e yönelik bir diğer sefahat eleştirisi, babasındaki ibretimiz karakterden mahrum olduğu ve devlet işleriyle veya memleketi adaletle yönetme meseleleriyle pek az ilgilendiği iddiasıdır. Sultanın önceleri çocuk daha sonra ise korkak, kifayetsiz ve liyakatsiz oluşu, yüksek dereceli yöneticiler arasında adeta kan davasına gelen bir düşmanlık bulunması, ümeranın menfaat duyguları ve itimatsızlığı bu durumun nedenleri arasında sıralanır. Keyhusrev'in sefahata düşkünlüğü ve devlet kademesindeki hatalı atamalarının ülkede büyük bir sarsılma ve bozulmaya yol açtığı tefrika, göç, yağmacılık ve ahlak çöküntüsü gibi neticeler ortaya çıkardığı iddia edilir. Devlet yönetiminde sergilenen söz konusu eksikliklerin Moğol ordusunun Erzurum'u işgaliyle sonuçlandığı belirtilir. (İbn Bibi, 2014, s. 490; Kaymaz, 2014, s. 56, 88, 97; Peacock, 2016, s. 90)

Sultanın Köseadağ Savaşı öncesinde emrindeki genç ve yeteneksiz devlet adamlarının etkisinde kalması da sefahat göstergesi olarak zikredilir. Vezir Mühezzibüddîn Ali, Beylerbeyi ve Gürcü (Şalva) oğlu Zâhirü'd-devle gibi tecrübeli emirler sultana Selçuklu ordusunun yardımcı kuvvetler gelene kadar Sivas'ta kalması gerektiğini söylemiş, silah ve erzakla dolu olan şehirde tertibat alıp yorgun düşecek Moğol ordusuna karşı savaşa çıkılmasını teklif etmişlerdir. Fakat Nizamüddîn Suhrab ve Visak-başı (sultanın muhafız kumandanı) gibi tecrübesiz ve daha önce harp görmemiş kimseler bu görüşe karşı çıkmışlardır. Sultanın genç, rezil ve sefih çevresi "Şayet Moğolları etraf hükümdarların yardımıyla defederseniz, bu durum onların gönüllerinde heybetinizin azalmasına sebep olur." diyerek Sultan'ın gurur ve izzet-i nefsinin tahrik etmişlerdir. Onların çevgan, mızrak oyunu, halka kapma ve binicilik gibi alanlarda gösterdikleri cesaret ve yiğitliklerinden etkilenen sultan, onların boş laflarına kanarak Moğol ordusu üzerine hareket emri vermiştir. İbn Bibi'nin ifadesiyle hep birlikte yönetenlerin aptallığı yüzünden yaşlıların ve gençlerin kalbine binlerce ateş düşüren Köseadağ'ın yolunu tutmuşlardır. (İbn Bibi, 2014, s. 496-497; Müneccimbaşı, 2016, s. 80; Turan, 2013, s. 452-453) Tecrübeli emirler her ne kadar Keyhusrev'e öğütler vermişlerse de o Moğollara ehemmiyet vermemiş ve "Ben onlara karşı en adil kölelerimi göndereyim, onlar Moğolları oradan sürüp çıkarırlar." diyerek Moğolları küçümsemiştir. (Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, 1952, s. 31-32) Tecrübeli Selçuklu kumandanlarından Mübârizüddîn Çavlı, sultanı makbul olmayan rezil arkadaşlar, avam tabakasından gelen nedimler ve cahil dostlarla içli dışlı olmaktan dolayı suçlamıştır. Köseadağ felaketinden hemen sonra genç ve tecrübesiz hükümdarı yanlış kişilerle istişare ederek sultanlığa felaketi götüren en büyük hatayı yaptığı gerekçesiyle azarlamıştır. Çünkü sultanın bu tutumu samimi ve değerli devlet adamlarının doğru ve serbest bir şekilde hareket etmesini engellemiştir. (İbn Bibi, 2014, s. 500; Kaymaz, 2014, s. 58; Peacock, 2016, s. 90-91)

Kaynaklara göre Keyhusrev'in emirleri de sarhoşlukları, tedbirsiz ve kibirli olmalarıyla sefih hükümdar karakterini güçlendiren alt sefih idarecilerdir. Örneğin Selçuklu ordusunun sipehdârı olan Pervane İli'nin kardeşi olan Muzafferüddin Mahmud'un oğlu, deneyimli devlet adamlarının görüşlerini dinlemeden ve askerlerin sevk tedbirlerini almadan gurur ve kibirle hareket etmiştir. Hatta Muzafferüddin Mahmud'un oğlu sarhoşluktan ağzını bozarak: "Eğer Estağfirullah, Tanrı onlarla olsa bile, başka emirlere ihtiyaç duymadan tek başıma Moğol ordusuna saldırırım." demiştir. Bu kâfirce sözün uğursuzluğu nedeniyle Sultan yenilgiye uğramıştır. Aksarayî'ye göre bu durum, zor durumda kalınan anlarda kurtuluş yolunun Allah dışında yardım isteyenin yüzüne kapanmasının bir örneğidir. (Aksarayî, 2000, s. 35) Bu konuda Mühezzibüddin Ali ile tartışmaya giren Muzafferüddin Mahmud'un oğlu, şarabın verdiği sarhoşluğun yanında gençliğin verdiği hiddet ve atılganlıkla küfretmeye başlamıştır. Sultan ise devlet büyüklüklerine karşı huzurunda edilen küstahlığa müdahale dahi etmemiştir. Bununla birlikte devlet adamları ülkenin bekasının elden gittiğini anlayıp üzümlü ağlarken sultan olanı biteni umursamadan, Muzafferüddin Mahmud'un oğluyla iş u işrette saçmalamayı şafağa kadar sürdürmüştür. (İbn Bibi, 2014, s. 498; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 325a; Yıldırım, 1998, s. 41)

Sultan'ın Köseadağ Savaşı'nda sergilediği bir diğer sefahat örneği Genceli *Kiragos Tarihi*'nde geçer. Kiragos, sultanın elçisi aracılığıyla Moğol Han'ına "Orada kal! Bulduğun yerde beni bekle, bizzat gelip sana müsellehan iade-i ziyaret edeceğim." sözlerini ileterek Selçukluların Moğollara karşı gururlu bir tavır sergilediklerini ifade etmiştir. (Kiragos, 2007, s. 50; Gordlevski, 1988, s. 64-65, 285) Anonim *Selçuknâme*'de 1241 yılında Moğolların Erzurum'u işgal ettikten sonra dahi sultandan korktukları için o sene Erzurum'da kaldıklarını fakat sonradan sultan tarafından bir hareket görmedikleri için işgallerine devam etmelerini (Anonim, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, 1952, s. 31; Anonim, Târih-i Âli Selçuk, 2014, s. 43) sultanın sefih hayata olan düşkünlüğüyle ilişkilendirir.

Sultanın sefahatıyla ilişkilendirilen bir diğer rivayet, korkaklık vasfıyla ilişkilendirilen Keyhusrev'in savaş meydanından kaçmasıdır. Mecit'e göre de rüşte ermemiş, nefesine düşkün ve yetersiz bir hükümdar olarak vazifelerini ihmal eden Keyhusrev döneminde sultanlık iç çekişmeye düşmüş ve Moğol saldırılarına kötü bir şekilde hazırlanılmıştır. (Mecit, 2017, s. 224) Nitekim kuvvetli ama farklı zümrelerden oluşan ordusuyla sefere çıkan sultan, diğer takviye kuvvetlerin gelmesini beklemeden Köseadağ geçidine doğru harekete geçmiştir. Savaş sırasında sultanın yakını olan genç, aptal ve cahil Rum askerleri sultana "düşman hezimete uğradı" haberini ulaştırmışlardır. Sultan bu haber üzerine mutlu olmuş ve müjdelere verilip eğlence meclisi tertip edilmiştir. Bu sırada Moğol komutanı Baycu, Rum ordusunun atlarının halsizliğini görmüş; askerlerine dönerek ok yağdırmaları emrini vermiş, hepsini hatta Frenkleri ve Gürcüleri bile öldürmüşlerdir. (İbn Bibi, 2014, s. 497, 499; Cahen, 2000, s. 99; Anooshahr, 2014, s. 178) Buna rağmen Sultan Keyhusrev çadırında gecedeki kalma sarhoşlukla hala şarap içmeye devam etmiş ve ordusu toplanamayarak ancak sabah saatlerinde bir araya gelebilmiştir. Bu mağlubiyet Selçuklu ordusunda genel bir panik havası yaratınca bazı kumandanlar kaçmaya başlamışlardır. Şalva oğlu sarhoş bir vaziyette sancakları indirerek kaçmış, Nasûhüddin Farsî de uzunca bir süre çarpıştıktan sonra canını kurtarıp sultana gösterilmesi gereken saygıyı umursamadan; "Böyle bir görüş ve önlemlerle, böyle uğursuz çalışma arkadaşlarıyla nasıl cihangirlikten dem vurur, düşman karşısına çıkarsın? Ülkeyi, milleti ve devleti yok edip Müslümanları ve bütün insanları acılara boğdun." şeklinde ağır sözler sarf edip Halep yolunu tutmuştur. Kaçanlardan biri de beceriksiz ve korkak olarak tasvir edilen Sultan Keyhusrev'dir. (İbn Bibi, 2014, s. 499-500; Quentin, 2006, s. 58; Merçil, 2013, s. 139; Kaymaz, 2014, s. 96)

Anonim *Selçuknâme*, Moğolların Alaeddin Keykubad'ın ölümü üzerine Keyhusrev'in iktidarından ve sefih hayatından memnun olduklarını dile getirir. Müellif, Baycu Noyan'ın "Demür sultan gitti. Artık devlet ve devir sizindir. Yürüyünüz, Rum vilayetlerini alınız." diyerek ordusunu kıskırttığını rivayet eder. Sultanın Moğolların Erzurum'u işgali sırasında şarap içmekle

meşgul olduğu ve Moğolları küçümsediğinden Lala Seyfeddin Sungur'a yardım için oyuncak gibi (az sayıda) asker gönderdiğini belirtir. (Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, 1952, s. 31; Anonim, Târih-i Âl-i Selçuk, 2014, s. 43; Turan, 2013, s. 449) Nitekim XII. yüzyıl Bizans tarihçisi Akropolites de iyi babadan olma kötü oğul diye tasvir ettiği Keyhusrev'in aşırı içtiğini, sefahat düşkününü olduğunu, acayip sapık ilişkilerde bulunduğunu, kafası çalışmayan ve genellikle insanlara özgü adetleri olmayan boş kimselerle düşüp kalktığını söylemiştir. Sultanın zevk almalarının sefasını doymazcasına sürdürdüğünü ve Moğollarla savaşmaya kalkarak Müslümanların ordusunun yenildiğini kaydetmiştir. (Akropolites, 2008, s. 75) Quentin, sultanın Köseadağ Savaşı'na giderken bile sarhoş olduğunu belirterek "Eğer Türkler boyun eğdilerse bu hiç şaşırtmaz. Çünkü sultan bir gece önce sarhoştur ve ilk savaşçılar üstün geldiğinde o hala şarap içiyordu." demiştir. (Quentin, 2006, s. 58) Benzer şekilde, Turan da Fransız tarihçi Vincent de Beauvais'ten alıntı yaparak Selçuklu ordusunun mağlubiyetine hayret edilmemesi gerektiğini belirtir. Çünkü Moğollarla başlayan muharebenin başladığı gece sultan tamamıyla sarhoştur. Turan, Sultan'ın, kifayetsizliği ve eğlenceye düşkünlüğünün yanı sıra cahil ve bayağı insanların kıskırtmalarına kanan şaşkın ve korkak tabiatta bir idareci olduğunu vurgular. (Turan, 2013, s. 458)

Keyhusrev harp meydanına haremî, hazineleri ve vahşi hayvanları ile gelerek ordusuna düşmandan hiç korkusu olmadığını göstermek istemiş, hatta belki de Genceli Kiragos'un dediği gibi kışı Mugan Ovası'nda geçireceğine inanmıştır. Ancak onun sefih hayatı, garip hareketleri, muktedir bir kumandan olmaması ve tecrübesiz kişilerin etkisiyle verdiği yanlış kararlar Selçuklu ordusunu hem rencide etmiş hem de maneviyatsız bırakmıştır. (Kiragos, 2007, s. 51) Sümer'e göre de "böyle utanç verici ve sonucu pek ızdıraplı bir mağlubiyetin eşine Türkiye tarihinde rast gelinemez." (Sümer, 1969, s. 9; Cahen, 2000, s. 99; Kaymaz, 2014, s. 96)

Sultan'ın sefahat eleştirilerine yönelik bir diğer rivayet Anonim Selçukname'de onun barış görüşmeleri sürecinde korkak hareket ettiğine ilişkindir. Söz konusu rivayete göre barış görüşmeleri Sultan'ın iradesi dışında gelişmiş ve Keyhusrev yapılan barışın ardından Konya'ya gelebilmiştir. Köseadağ'da yenilgisi sonrası geri çekilerek Amasya önlerine gelen Sahib Mühezzibüddîn, Amasya kadısı Fahreddîn'i çağırarak ve olanları gözyaşları içinde; "Memleketin işi ve saltanatın ahvali genç, bilgisiz ve tecrübesiz Sultan'ın sefiller ve ayak takımıyla düşüp kalkması yüzünden bu hale geldi. Onun eğlenceye olan aşırı düşkünlüğünden işin sonu musibete ve felakete vardı..." sözleriyle anlatmıştır. Daha sonra Sahib Mühezzibüddîn ve kadı Fahreddîn yola çıkarak barış görüşmeleri için Mugan'a varmışlardır. Anonim Selçuknâme'ye göre Selçuklu emirleri Moğollar karşısında aslında bir uyarı niteliğinde barış istemişlerdir. Müellif, Mühezzibüddîn için "akıllı vezir" tabirini kullanmış ve onun Moğol kumandanına "Anadolu'nun sayısız askere sahip olduğunu, bunların sultan Keyhusrev'den babasını öldürdüğü için nefret ettiklerini ve yüz çevirdiklerini, fakat Keyhusrev'in de bildiği üzere eğer bu Anadolu'nun askerleri müttefik olup birleşirse onların karşısında hiçbir ordunun mukavemet edemeyeceğini" söylediğini kaydetmiştir. Bunun üzerine Moğollar bu sözden kuşkulananak sulha razı olmuşlardır. Moğol hanından barış ve eman aldıktan sonra Anadolu'ya dönmüşlerdir. Büyük bir korku içinde bulunan Sultan Keyhusrev, Sahib Mühezzibüddîn Ali'nin, Moğollarla anlaşacağını öğrendikten sonra Menderes kenarını takiben Konya'ya gelebilmiştir. (İbn Bibi, 2014, s. 505; Anonim Türkiye Selçukluları Devleti Tarihi, 1952, s. 32; Münecimbaşı, 2016, s. 82; Melville, 2008, p. 53-54)

Köseadağ yenilgisini doğrudan Keyhusrev'in sefahatıyla ilişkilendirmeyen rivayetler de bulunmaktadır. Ancak söz konusu rivayetlerde de aslında, Keyhusrev'in savaş öncesinde yaptığı ittifak girişimlerindeki eksiklik ve savaş stratejisindeki hatalarının vurgulandığı görülür. Bu bağlamda Ebü'l-Ferec, muharebenin başında Sultan'ın askerlerinin tecrübesiz askerler gibi sırtlarını çevirdiklerinden, Emesa (Humus) emiri ve Maiperkat (Meyyafarikin) emiri Melik Gazi'nin de söz vermelerine rağmen Sultan'ı aldattıklarını bunun üzerine hayretten dona kalan sultanın karısı ve oğullarını alarak Ankara şehrini gittiğini belirtir. (Abu'l Farac, 1999, s. 541-542) Bir diğer tarihçi Aknerli Grigor, Moğol hâkimiyetine girmek isteyen emirlerin ihanet etmesinden

çekinen Sultan Keyhusrev'in gece yarısı ordusuyla kaçtığı iddia eder (Aknerli Grigor, 2007, s. 35). Ahmed b. Mahmud'da geçen rivayete göre Keyhusrev ordusunun kalbine Tatar dehşeti ve korkusu düştüğü için hiçbirisinin savaşma gücü kalmadığını ve henüz savaş şiddetlenmeden kaçmaları üzerine sultanın otağ ve çadırları bırakarak "selâmet der kenâr" düşüncesiyle firar ettiğini rivayet eder. (Ahmed b. Mahmud, 2011, s. 307)

Kiragos'un anlattıklarına göre Moğollar, Köseadağ Savaşı sonrasında Rum sultanlığına ait birçok sancağı tahrip etmiştir. Ancak Moğol saldırıları karşısında firar edip korkusundan kaçan Keyhusrev, bu duruma çare bulamayacak kadar acizdir. (Kiragos, 2007, s. 50) Moğollara karşı koymaktaki aczini görünce elçiler göndererek yapılacak sulh karşılığında altınla birlikte atlar, davarlar, koyunlar ve köleler verme taahhüdünde bulunmuştur. (Abu'l Farac, 1999, s. 544) Sultan ülke yönetiminin dizginini iki tecrübeli emir ve devrin iki önderi olan Sahib ve Naib'e bırakmış, kendisi ise savaşın sıkıntısından kurtulup sefih ve eğlence hayatına devam etmiştir. (İbn Bibi, 2014, s. 511-512; Yazıcızâde Ali, 2014, s. 334a) Yaşanan bu acı hadise 'Baycu Noyan (Sâl-i Baycu)' adıyla hafızalara kazınmış ve ondan sonraki zaman ise "inhitat, feryad ve zillet" devirleri sıfatını almıştır. Anadolu artık buhranlar diyarı haline gelerek ülke artık gerileme, alçalma ve çökme dönemine girmiştir. (Turan, 2013, s. 459)

Konuyla ilgili bir diğer rivayet ise kendisini Keyhusrev'in kardeşi olarak tanıtan ve sultanın sefih hayatını eleştiren bir Türkmen'le ilgilidir. Simon de Saint Quentin'e göre Keyhusrev'in uğradığı yenilgi sonrasında 1249'da kendini I. Alaeddin Keykubad'ın oğlu olarak gösteren "Coterinus" adında bir Türkmen ortaya çıkmıştır. İbn Bibi, Sultan Alaeddin'in oğlu olduğunu iddia eden bu Türkmen'in ismini Ahmed olarak verir. (2014, s. 116-117). Bu Türkmen teşvik edildiği amaca ulaşmak için önce herkesin içinde dövüp azarlayarak annesine sultanın oğlu olduğunu ilan ettirmiştir. Daha sonra ise sözde kardeşi Keyhusrev'in yaşadığı sefih hayat sebebiyle yeteneksiz ve kadınsı biri olduğunu ilan ederek halkın önünde kendini yüceltmıştır. Sultanın Moğollara yenilmesinden dolayı ülkeyi yönetmesinin yakışık almayacağını ve sultan olmak istediğini söyleyerek çevresinde topladığı yirmi bin yandaşıyla Konya ve çevresini yakıp yıkmıştır. Düzmece Türkmen ve isyancılar Candelour (Alanya)'a girmeye hazırlandıkları sırada Lambrus (Namrun yahut Çamlıyayla) beyinin kurnazlığıyla kardeşiyle birlikte ele geçirilmiş ve asılarak cezalandırılmıştır. (Quentin, 2006, s. 59-60; Gordlevski, 1988, s. 67)

Ermeni Müverrih Başkumandan Simbat, Tarsus kuşatıldığı sırada Galonoros (Alâiye) kalesinde işretle meşgul olan sultanın aniden "yetişin, yetişin" diye bağırıldığını ve bunun dışında bir şey söylemeden öldüğünü ifade etmiştir. (Başkumandan Simbat Vekayinâmesi, t.y., s. 87). Yaklaşık dokuz yıl hükümdarlık yapan (Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, 1952, s. 33; Anonim Târih-i Âl-i Selçuk, 2014, s. 44; Niğdeli Kadı Ahmed, 2015, s. 443) Keyhusrev'in, 1245 yılı sonunda beslediği vahşi hayvanların saldırması sonucu 25 yaşlarındayken Alanya kalesinde aniden öldüğü düşünülmektedir. Buna istinaden sultandan "Alaeddin'in kıt akıllı oğlu" diye bahseden İbn Kesir; onun köpeklerle ve yırtıcı hayvanlarla oynadığından, daha sonra bunları insanlara musallat ettiğinden söz etmiş ve bir defasında da yırtıcı hayvanlardan birinin onu ısırarak ölümüne sebebiyet verdiğini iddia etmiştir. (İbn Kesir, XIII, 1995, s. 308) Anonim Selçuknâme'de ise sultanın Tarsus kuşatması sırasında havanın çarpması sonucu sıtma veya tifoya yakalandığı için 1245 yılı Kasım ayında öldüğü bilgisine yer verilir. (Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, 1952, s. 33; Anonim Târih-i Âl-i Selçuk, 2014, s. 44)

Keyhusrev'in Babaî isyanı ve Köseadağ Savaşı'nda gösterdiği başarısızlıkların yanında devlet idaresinde gösterdiği olumlu işlerden de bahsedilmektedir. Bu bağlamda başta Haleb hükümdarı olmak üzere Eyyübî melikleri, Artuklular, Kilikya Ermenileri, Trabzon ve İznik Rumları Keyhusrev'in tabiiyetini tanıyarak adına hutbe okutup para bastırarak gerektiğinde kendisine asker ve haraç göndermeyi kabul eden vasallardır. (Turan, 2013, s. 440) Quentin'e göre Keyhusrev, tabi olan devletlerle bu şekilde bağlılık sözleşmesi yaparak kendini tüm dünyanın

hâkimi ilan etmiştir. Frer Simon, II. Keyhusrev'in tahta oturarak dünyanın hâkimi olacak vasıfları Franklar aracılığıyla elde ettiğini, ancak daha sonra kendini Franklardan uzaklaştırmaya başlamasıyla hiçbir zaman eskisi kadar saygı görmediğini iddia etmiştir. (Quentin, 2006, s. 51) Ayrıca Alaeddin Keykubad'ın almak istediği Diyarbakır'a da bu devirde Selçuklu emirleri sancakları dikmişlerdir. (1240-1241). (Gordlevski, 1988, s.57; Yıldırım, 1998, s. 25; Turan, 2013, s. 228) Cahen'e göre de saltanatı boyunca hâkim olduğu topraklar dikkate alındığında Keyhusrev, babasına oranla daha kudretli ve Memlûklerle birlikte Ortadoğu'daki en kuvvetli iki hükümdardan birisidir. (Cahen, 2000, s. 96)

Keyhusrev iktidarında Selçuklu şehirlerinde yapılan mimarî eserler de dönem sanatında onun ideal bir sultan olduğunu ortaya koyma çabasını yansıtır. (Anadolu Selçuklu Eserleri, s. 59, 329, 346, 536, Sevim, 2022, s. 350; Gökhan vd., 2016, s. 89, 91, 111) Nitekim Antalya şehir surları üzerine yaptırılan kulenin inşa kitabesinde (1244) Keyhusrev, "Büyük sultan", "Kralların büyük kralı", "Milletlerin boynunun sahibi", "Dünyanın sultanlarının sultanı", "Arapların ve Perslerin krallarına yakın olan", "Ufukların koruyucusu" ifadeleriyle övülmüştür. Köseadağ Savaşı öncesinde inşa edilen Sırçalı Medrese kitabesinde yer alan "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi", "Gıyâsü'd-Dünya ve'd-Din", "İslam'ın ve Müslümanların doruğu", "İnananların komutanının eş-naibi muzaffer Keyhusrev b. Keykubad" (Cahen, 2000, s. 318; Yıldırım, 1998, s. 66; Mecit, 2017, s. 229) gibi benzer unvanların hala iddialı bir şekilde kullanılması ise, Köseadağ yenilgisiyle bağımsızlığını kaybeden Türkiye Selçuklu sultanı için güç kaybının ve Keyhusrev'e selefleri gibi ideal bir hükümdar profili çizilmesi çabasının mimarideki yansımaları olarak nitelendirilebilir. Mecit'e göre bu durum tıpkı İbn Bibi'de olduğu gibi Keyhusrev ve seleflerini Anadolu'nun yegâne meşru sultanları gösterme gayretinden kaynaklanmaktadır. (Mecit, 2017, s. 229-230)

Keyhusrev'den sonra tahta çıkan II. İzzeddin Keykâvus (müstakil saltanatı:1246-1249; müşterek saltanatı: 1249-1262)'un da sefih bir hayat sürmesinden dolayı bazı emirlerin yokluğunda itaatsiz davranacaklarından endişelenerek Moğol sarayına gitmekten geri durduğu iddia edilir. Sultan, Celâleddin Karatay'ın ölümü sonrasında da payitahtta alıştığı sefih hayatı sürdürmüştür. Durumdan rahatsızlık duyan bazı emirler birleşerek IV. Kılıçaslan (1249-1254; 1257-1266)'ı Kayseri'de sultan ilan etmişler ve adına para bastırmışlardır (1254). İzzeddin Keykâvus ise iç savaşa mahal vermemek adına Kılıçaslan ile uzlaşma yollarına başvurmak zorunda kalmıştır (Sümer, 2022, s. 355).

Sonuç

Anooshahr'ın gazî ve sefih hükümdar paradoksunu merkezine alan bu çalışmada II. Gıyâseddin Keyhusrev'in, dönem tarih yazımında düzen ve refahın ardından gelen kaosun sorumlusu olarak gösterilme gerekçeleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda hükümdarın yaşam tarzı, eğlence ve içkiye düşkün olması her ne kadar dönem kaynaklarında tek başına bir sefahat göstergesi olarak değerlendirilmese de hükümet işlerini sekteye uğratması, yozlaştırması ve yıkılış sürecini başlatması eleştirilerin odağında yer almasına neden olmuştur.

Gazî sultanlarda da benzer sefahat örnekleri görülebilmesine rağmen sefih yönü ön plana çıkan hükümdarlara yöneltilen eleştiriler, aslında Türk-İslâm kültüründe idealize edilen gazî sultan imgesine atıfta bulunan ikircikli popülist yaklaşımlardır. Bu bağlamda dönem yazını, devlet adamlarının etkisi ve baskısında kaldığı, mali konularda tedbirsiz davrandığı, devlet idaresinde kabiliyetsiz hareket ettiği, ahlaki bozuklukları, korkaklığı, eğlenceye, içkiye ve kadınlara düşkün olduğu iddialarıyla II. Gıyâseddin Keyhusrev'i sefih hükümdar olarak nitelendirmiştir. Diğer bir ifadeyle dönem kronikleri, Keyhusrev devrine ait sefahat anlatılarını Türkiye Selçuklularının maddi ve manevi çöküşüne gerekçe göstermiştir. Keyhusrev'in, dış siyasette komşu devletlere ve krallıklara hâkimiyetini kabul ettirmesi, devletin topraklarını genişletmesi ve birçok medrese, cami, han ve bunlara ait vakıflar ihdas etmesi ise devleti yıkılış sürecine götüren sefih bir sultan olarak yöneticilik zaafiyetlerinin gölgesinde kalmıştır.

Kaynakça

- Ahmed bin Mahmud. (2011). *Selçuknâme* (E. Merçil, Haz.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ahmet Eflâkî. (1973). *Âriflerin menkıbeleri* (T. Yazıcı, Çev.; Cilt 1). Hürriyet Yayınları.
- Aknerli Grigor. (2007). *Okeçu milletin tarihi* (H. D. Anreasyan, Çev.). Yeditepe Yayınevi.
- Akropolites. (2008). *Vekâyiname* (B. Umar, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-abbâr* (M. Öztürk, Çev.). TTK Basımevi.
- Altunsoy, N. (2021). *Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler*. TTK Basımevi.
- Anonim. (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti tarihi III (Histoire des Seldjoukides d'Asie Mineure)* (F. N. Uzluk, Çev.). TTK Basımevi.
- Anonim. (2014). *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)* (H. İ. Gök & F. Çoşguner, Haz.). Atıf Yayınları.
- Anooshahr, A. (2014). *Gazi sultanlar ve İslâmın sınırları (geç orta çağ ve erken modern dönemlere ilişkin karşılaştırmalı bir inceleme)* (Y. K. Taştan, Çev.). Ötüken Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (1996). Hacir. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14, ss. 513-517). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*. TTK Yayınları.
- Bayram, M. (1994). Selçuklular zamanda Anadolu'da bazı yöreler arasındaki farklı kültürel yapılanma ve siyasî boyutları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, (1), 79-92.
- Belâzürî. (1996). *Ensâbu'l-eyrâf* (S. Zekkar & R. Zirikli, Tahk.; Cilt 5). Dâru'l-Fikr.
- Beyhakî. (2022). *Târih-i Beyhakî* (N. Lügal, Çev.). TTK Basımevi.
- Bezer, G. Ö. (2020). İldenizliler. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, ss. 82-84). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cahen, C. (2000). *Osmanlılardan önce Anadolu* (E. Üyepazarcı, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Canby, S. R., Beyazıt D., Rugiadi M. & Peacock, A. C. S. (2022). *Saray ve kozmos Selçukluların muhteşem çağı* (E. Gökyaran, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Elvan Çelebi. (2014). *Menâkıbu'l-kudsîyye fî menâsibi'l-ünsîyye* (İ. Erünsal & A.Y. Ocak, Haz.). TTK Basımevi.
- Ersan, M. (2010). *Türkiye Selçuklu Devletinin dağılışı*. Birleşik Yayınevi.
- Akropolites, G. (2008). *Vekâyinâme* (B. Umar, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Gordlevski, V. A. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (A. Yaran, Çev.). Onur Yayınları.
- Gökhan, İ., Koçak, K. & Saraç, H. (2016). Anadolu Selçukluları Döneminde Nevşehir, Niğde, Kayseri ve Aksaray çevresinin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihi. *Cappadocia Journal*, 7, 83-117. <https://www.10.18299/cahij.106>
- Gregory Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac tarihi* (Ö. R. Doğrul, Çev.; Cilt 2). TTK Basımevi.
- Huseynî. (1999). *Abharu'd-Devleti's-Selçukîyye* (N. Lügal, Çev.). TTK Basımevi.
- İbn Bibi. (2014). *El-Evâmirü'l-alâ'yye fî'l-umûri'l-alâ'yye* (M. Öztürk, Çev.; Cilt 2). TTK Basımevi.
- İbn Kesir. (1995). *El-Bidâye ve'n-nihaye* (M. Keskin, Çev.; Cilt 8). Çağrı Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1991). *El-Kâmil fî't-tarih terciimesi* (A. Ağırakça, Çev.; Cilt 7). Bahar Yayınları.
- İsfehani. (1995). *El-Egani* (Cilt 15). Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*. MEB Yayınları.
- Kahraman, A. (2002). Ebu Hanife'nin icthatlarında insan hürriyetine ve onuruna verdiği önemi gösteren bir örnek -sefihin hacir edilmemesi-. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(1-2), 247-253.

- Karaman, H., Özek, A. & Turgut, A. (Haz.). (1997). *Kur'an-ı Kerim ve açıklamalı meâli*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaymaz, N. (1965). Anadolu Selçuklularının inhitatında idare mekanizmasının rolü II. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(4-5), 23-61.
- Kaymaz, N. (2014). *Anadolu Selçuklu sultanlarından II. Gıyasü'd-din Keybüsrev ve devri*. TTK Basımevi.
- Kazvîni, H. M. (2015). *Tarih-i güzîde (Zikr-i pâdişâhân-i Selçukiyan)* (E. Göksu, Ed.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kılıç, Ü. (2007). Yezid b. Muaviye'nin şahsiyetinin oluşumunda etkili olan unsurlar. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 69-89.
- Kılıç, Ü. (2013). Yezîd I. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, ss. 513-514). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kiragos. (2007). *Ermeni kaynaklarında Türkler ve Moğollar* (H. Oktay, Çev.). Selenge Yayınları.
- Koca, S. (2010). Türkiye Selçuklu tarihine damgasını vuran menfur bir cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın zehirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 347-369.
- Kütük, A. (2018). Köseadağ Savaşı'nın kaybedilmesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kişiliği ve uygulamalarının rolü. İçinde A. Kaya (Ed.) *1243 Köseadağ Savaşı* (ss. 289-314) Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçukluları (bir hanedanın evrimi)*. İletişim Yayınları.
- Melville, C. (2008). Anatolia under the Mongols. In K. Fleet (Ed.) *The Cambridge history of Turkey*. (pp. 51-101). Cambridge University Press.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Mesudî (2004). *Murûc ez-zehab* (Cilt 3-4). Darü'l Kütübî'l-İlmiyye.
- Mirhand, M. H. M. (2018). *Ravzatü's-safâ* (E. Göksu, Çev.). TTK Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed. (2016). *Câmiu'd-düvel (Selçuklular tarihi)* (A. Özgül, Haz.; Cilt 2). Kabalıcı Yayıncılık.
- Nesevî. (1934). *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî* (N. Asım, Çev.). Devlet Matbaası.
- Niğdeli Kadı Ahmed. (2015). *El-Veledü's-şefîk ve'l-bâfîdü'l-hâlik'î* (A. Ertuğrul, Çev.; Cilt 1) TTK Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (2009). *Siyasetname* (M. T. Ayar, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2009). *Babailer İsyanı*. Dergâh Yayınları.
- Onur, M. (2016). İslam hukukunda sefih durumu ve sefihin hacri. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 107-129.
- Ömerî. (2014). *Mesâlikü'l-ıbsâr (Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım)* (A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Öztürk, N. (Haz.). (2008). *Oruç Beğ tarihi (1288-1502)*. Çamlıca Basımevi.
- Peacock, A. C. S. (2016). *Anadolu Selçukluları Orta Çağ Ortadoğusu'nda saray ve toplum* (S. Aykut, Çev.). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Sevim, A. (2022). Keyhusrev II. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 348-350). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri tarihi*. TTK Basımevi.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (1434/2013). *Mir'atü'z-zamân* (İ. Zeybek, Tahk.; Cilt 22). Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

- Simbat G. (1946). *Başkumandan Simbat vekayinâmesi (951-1334)* (H. D. Andreasyan, Çev.) TTK Kütüphanesi (Basılmamış nüsha).
- Quentin, S. D. S. (2006). *Bir keşişin anılarında Tatar ve Anadolu* (E. Özbayoğlu, Çev.). DAKTAV Yayınları.
- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-144.
- Sümer, F. (2022). Keykâvus II, İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, s. 355). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2009). Selçuklular. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 36, ss. 365-371). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şen, Z. (2021). Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev'in karakter incelemesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (14), 255-284.
<https://doi.org/10.23897/usad.961361>
- Taberî. (t.y.). *Tarih-i Taberî* (M. F. Görtünca, Çev.; Cilt 2). Sağlam Yayınevi.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular tarihi ve Türk İslam medeniyeti*. Turan Neşriyat.
- Turan, O. (2013). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötüken Yayınları.
- Yazıcızâde Alî. (2014). *Selçuk-nâme -indeksli tıpkıbasım-* (A. Bakır, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, M. (1998). 2. *Gıyâseddin Keyhüsrev Devri* (Tez No. 86309). [Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi], YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yinanç, M. H. (2014). *Türkiye tarihi Selçuklular Devri* (R. Yinanç Haz.; Cilt 2). TTK Yayınları.

Rafet METİN

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Education, Bayburt-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-2164-4994
rafetmetin@bayburt.edu.tr

1260-61 / 1844-45 Temettüat Kayıtları Işığında Mahmutlar ve Gökçeviran Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Öz

Temettüat Defterleri, 19. yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin en değerli kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Tanzimat dönemi reformlarının etkisiyle bu defterlerde vergi reformu konusu öncelikli bir mesele olarak ele alınmıştır. Devlet gelirlerinin denetim altına alınması, vergi sistemindeki aksaklıkların giderilmesi, vergi mükelleflerinin belirlenmesi ve bütçenin dengelenmesi gibi hedefler doğrultusunda ülke genelinde sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlar sonucunda hazırlanan Temettüat Defterleri, vergilendirme sistemini adil hale getirerek halk üzerindeki vergi yükünü hafifletmeyi amaçlamış ve vergi dağılımında yaşanan adaletsizlikleri gidermeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda bu kayıtlar, dönemin sosyo-ekonomik ve demografik yapısını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kayıtlarda, çeşitli bölgelerde yaşayan halkın mal varlıkları, sahip oldukları mülkler, hayvanlar, arazi ve kişisel malları detaylı bir şekilde kaydedilmiş; bu sayede dönemin kırsal yaşamı, nüfus yapısı ve tarımsal ekonomisi hakkında önemli veriler elde edilmiştir. Temettüat Defterleri, aynı zamanda mükelleflerin adları, lakapları ve meslekleri hakkında da bilgi sunmaktadır. Bu bilgiler, dönemin ekonomik ve sosyal yapısına dair kapsamlı bir panorama sunmakta, Osmanlı toplumunun ekonomik faaliyetlerini anlamamıza imkân tanımaktadır. Bu çalışmada, Hicri 1260-1261 (Miladi 1844-1845) yıllarında Kalecik Kazasına bağlı olan Mahmutlar ve Gökçeviran köylerinin sosyal ve ekonomik yapıları, 17095 numaralı Temettüat Defteri'nden faydalanılarak incelenmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, bu köylerde yaşayan toplam 49 hane, geçimlerini ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır. Tarımsal faaliyetler arasında buğday, arpa ve pamuk üretimi öne çıkarken, hayvancılıkta ise daha çok küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar ile yük ve binek hayvanları yetiştirilmektedir. Ziraat işçiliğinin yaygın olduğu bu köylerde, imam, hizmetkâr ve çoban gibi meslek dallarında çalışan kişilerin de bulunduğu görülmektedir. Çalışmada, vergi mükellefi olan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve diğer mesleki faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler doğrultusunda ödedikleri vergi türleri tespit edilerek, köylerdeki vergi yükü analiz edilmiştir. Bu sayede, köy halkının ekonomik yapısı ve vergi yükü arasındaki ilişki daha net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Temettüat Defterleri, yalnızca vergi kayıtları açısından değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısını anlamamıza katkı sağlayan birincil kaynaklar arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahmutlar Köyü, Gökçeviran Köyü, Temettüat defteri, Mesleki yapılanma.

Social and Economic Structure of Mahmutlar and Gökçeviran Villages in the Light of 1260-61 / 1844-45 Temettüat Records

Abstract

The Temettüat registers are of great importance as a primary historical source for the social and economic history of the Ottoman Empire in the 19th century. Driven by the changes of the Tanzimat period, tax reform was a major concern addressed in these registers. A nationwide census was carried out with the aim of managing state revenues, correcting shortcomings in the tax system, identifying taxpayers and achieving budgetary equilibrium. The Temettüat Registers compiled from these censuses were designed to reduce the tax burden on the population by establishing a fairer system of taxation and correcting inequities in the allocation of resources. At the same time, they reveal the socio-economic and demographic structure of the period in detail. The records systematically record people's holdings in different areas, including their property, livestock, land and personal possessions. This comprehensive data provides important insights into the rural lifestyle, demographic composition and agricultural economy of the period. In addition, the Temettüat Registers detail the names, nicknames and occupations of taxpayers, providing a comprehensive perspective on the economic and social framework of the period and enriching our knowledge of Ottoman economic endeavours. The study examined the social and economic framework of the villages of Mahmutlar and Gökçeviran in the Kalecik district during the period 1260-1261 AH (1844-1845 AD) by using the

Temettüat register, which was assigned the number 17095. According to the available statistics, the 49 households in these villages were mainly engaged in agricultural activities and animal husbandry. The main agricultural activities included the cultivation of wheat, barley and cotton, while animal husbandry consisted mainly of the rearing of sheep, cattle, beasts of burden and cattle. Of particular importance is the enormous spread of agricultural work, as well as occupations such as imams, servants and shepherds. An analysis of the tax burden on these communities was carried out by identifying the specific taxes paid by household heads based on their income from agriculture, animal husbandry and other professional occupations. The aim of this study is to elucidate the relationship between the economic composition of the villagers and their tax obligations. As an indispensable primary source, the Temettüat registers make a substantial contribution not only to tax records but also to our understanding of the socio-economic framework of the Ottoman Empire.

Keywords: Mahmutlar Village, Gökçeşevir Village, Temettüat register, Occupational structuring.

Giriş

Tahrir defterleri, Osmanlı'nın erken döneminde, özellikle 15. ve 17. yüzyıllar arasında fethedilen bölgelerdeki toprak sahibi olan köylülerin, gelir kaynaklarını ve vergi yükümlülüklerini kaydetmek amacıyla oluşturulmuş defterlerdir. Bu defterler, merkezi idarenin topraklar üzerindeki kontrolünü ve gelirlerini düzenlemeyi amaçlayan bir araçtı. 17 yüz yıla kadar titizlikle yapılan tahrir işlemleri giderek önemini yitirmeye başlamıştır. Önceden yapılan tahrirlerle ve çeşitli ek belgelerle tahrir işlemleri geçiştirilince avarız ve cizye tahrirleri yaygınlaşmıştır. Tahrirlerin sıradanlaşması neticesinde sayımların daha sistemli hale yapılabilmesi için temettüat sayımları yapılmıştır. Bu sayımlar neticesinde ise Temettüat defterleri ortaya çıkmıştır. Temettü kâr etmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir (Develioğlu, 1996, s. 1073). Temettüat vergisi ise herkesin kazancıyla orantılı olarak devlete ödemekle yükümlü olduğu, tüccar ve esnafın senelik temettüat miktarı tahmin ve takdir olunarak binde ya da yüzde hesabıyla vaz olunan vergidir (Sayın, 1999, s. 41). Temettüat kayıtları, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl ortalarında, özellikle Tanzimat reformları çerçevesinde gerçekleştirilen önemli vergi düzenlemeleri ve sayımlar sonucunda oluşturulan defterlerdir. 1844-1845 yıllarında yapılan bu sayımların amacı, vergi sistemini modernize etmek ve gelir dağılımını adil bir şekilde belirlemektir. Temettüat defterleri, bireylerin ve hanelerin sahip oldukları taşınmaz mallar, hayvanlar, ticari mallar ve diğer gelir kaynakları hakkında ayrıntılı bilgiler içerir. Ayrıca, bu varlıkların yıllık gelirleri ve ödenen vergiler de kaydedilmiştir. Bu defterler, bireylerin meslekleri, aile yapıları, gelir düzeyleri ve sosyo-ekonomik durumları hakkında önemli veriler sunar. Temettüat kayıtları, Osmanlı vergi sisteminde önemli bir yer tutan temettü vergisi'nin tahakkuku için kullanılmıştır. Bu kayıtlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş bir coğrafi alanını kapsar ve farklı bölgelerdeki ekonomik faaliyetler, tarımsal üretim, ticaret ve zanaat gibi konularda bölgesel farklılıkları incelemek için önemli bir kaynaktır. Tarihsel araştırmalar, demografik çalışmalar ve etnografik bilgiler açısından büyük bir öneme sahip olan temettüat defterleri, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını anlamak için temel bir veri seti sunar. Bu defterler, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki yapısını ve işleyişini anlamada araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Tanzimat döneminde, daha önceleri değişik adlarla alınan örfi vergilerin yerine tek bir vergi olarak konulan temettüat vergisi; tüccar, esnaf, köylü, şehirli hane reislerinin yıllık kazançları üzerinden alınan vergidir (Pakalın, 1993, s. 453). Temettüat defterleri genel itibariyle bir bölgenin demografik yapısı, hane reisinin menkul ve gayr-i menkul kaynakları, yıllık kazancı, işletmelerin büyüklüğü, iş gücü ve ayrıntılı vergi yükü, kişilerin mesleği, yetiştirilen zirâî ürün ve hayvanlar ile ticarî ve sınaî müesseseler hakkında bilgiler sunmaktadır (Gül, 2009, s. 81). Temettüat defterleri incelendiğinde, sayımı yapılan bölge hakkında toplumsal ve ekonomik açıdan çok detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Bölge halkının refah seviyesi, ekilip biçilen ürünlerin çeşitleri, bölgenin iklimi, ticarî durumu, yerleşim şekilleri vs. gibi bilgiler bu defterlerde açıkça görülebilmektedir (Serin, 1998, s. 726). Çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti (ML), Varidat Kalemi (VRD), Temettüat Defterleri (TMT.d.), 17095 numarada kayıtlı Ankara vilayetine tabi Kalecik kazasının Çandır nahiyesine bağlı

Mahmutlar ve Gökçeviran köylerinin sosyal ve ekonomik yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hane sayıları bakımından birbirine yakın olan bu iki köyün, çalışma konusu olarak seçilmesindeki amaç, yeni çalışmalara örnek oluşturması ve yön göstermesidir. Çalışmada anılan köylerin nüfusu ile birlikte köylerde kullanılan isimler, lakaplar, meslekî yapılanma, köyde yaşayan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Mahmutlar Karyesi

1.1. Nüfus

Mahmutlar karyesinin nüfusu ile ilgili en eski bilgi 1845 tarihine ait bilgidir. Anılan tarihte BOA, ML VRD.TMT, 17095 numaralı temettüat defterinde bulunan kayda göre, Ankara Kalecik kazası Çandır nahiyesine tabi bir köy olan Mahmutlar'da 29 haneye tekabül eden 145 nefer erkek vergi mükellefi bulunmaktadır. Halen Ankara ili Kalecik ilçesinin mahallelerinden birisi olan Mahmutların 2023 yılı itibarıyla nüfusu 183 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler tarihsel süreç içerisinde köyün nüfusu ile alakalı olarak bir fikir oluşturması için verilmiştir.

Tablo 1

Mahmutlar Karyesinde 1845-2023 Yıllarındaki Tahmini Nüfus

Yıllar	Tahmini nüfus
1845	145 nefer (29 hane)
2023	183

1.2. Mahmutlar Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri ve Lakaplar

17095 numaralı temettüat defterinde hane reislerinin isimleri babalarının adları ve lakaplarıyla birlikte yazılmıştır. Bu nedenle köyde yaygın olarak kullanılan baba ve oğul isimlerini tespit etmek mümkün olmuştur.

Tablo 2

Mahmutlar Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri

İsim	Sayı	%
Ömer	5	10,64
Osman	5	10,64
Ahmed	5	10,64
Mehmed	4	8,51
Hüseyin	3	6,38
Ali	3	6,38
Hasan	3	6,38
Mustafa	3	6,38
Abidin	3	6,38
İmam	2	4,26
İbrahim	2	4,26
Eyne	1	2,13
Enbiya	1	2,13
Salih	1	2,13
Battal	1	2,13
Dede	1	2,13
Receb	1	2,13

Bekir	1	2,13
Durmuş	1	2,13
Nasuh	1	2,13
Toplam	47	100,00

Tablo 2’de yer alan verilerden anlaşıldığı üzere Mahmutlar karyesindeki vergi nüfusunun tamamı erkektir. İsimleri incelediğimizde Peygamber ve onun ehl-i beyti başta olmak üzere daha çok Arapça kökenli isimlerin olduğu görülmektedir. Birinci sırada %10,6 ile Ömer, Osman ve Ahmed gelmektedir. Tabloda zikredilen isimler arasında Eyne, Battal ve Durmuş gibi isimler o dönemde yörede kullanılan ender isimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3. Mahmutlar Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Mahmutlar’da hane reislerinin toplumda tanınmasını sağlayan aile ve sülale adlarının bazıları Tablo-3’te yer almaktadır. Kara, kel, köse, kör, sobacı, gibi sıfatlarla birlikte kullanılan lakaplar muhtemelen ailelerin geçmişten beri kullanageldikleri lakaplar olarak görülmektedir.

Tablo 3

Mahmutlar Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Lakaplar		
Kör Ömer oğlu Hüseyin	Kara Osman oğlu Abidin	Köse Oğlu Mehmed
Kıvrak oğlu Can Ahmed	Tonbul Bekir oğlu Ömer	Sobacı oğlu Osman
Kel İbrahim oğlu Osman	İkiz oğlu Mustafa	İmam oğlu Salih
Kör Hasn oğlu Hüseyin	Dede oğlu Receb	Enbiya kethüda oğlu Ali
Bıyık oğlu Hüseyin	Kör Hasan oğlu Mehmed	Tonyalı oğlu Osman

1.4. Mahmutlar Karyesinde Mesleki Yapılanma

Toplam 29 hanesi olan Mahmutlar karyesinde yaşayan insanların 19’u ziraat erbabındandır. Geriye kalan 10 haneden 1 tanesi muhtar 3 tanesi hizmetkâr, 1 tanesi çoban 2 tanesi başkalarının yardımı ile geçinmekte, 1 tanesi nakil 2 tanesi vefat olarak kaydedilmiştir.

1.5. Hayvancılık ve Hayvan Dağılımı

Belgelerden anlaşıldığına göre 1844-1845 yıllarında Mahmutlar karyesinde yaşayan haneler geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta idiler. Genel olarak süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak için inek ve koyun, binek hayvanı ihtiyaçlarını karşılamak için kısrak ve merkep, çift sürmede faydalanabilmek için koşu öküzü ve koşu camusunu kullandıkları anlaşılmaktadır. Mahmutlar’da toplam 189 olan hayvan varlığının büyük çoğunluğunu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. %60,3’ü küçükbaş (114 adet), %29,6’sı büyükbaş (56 adet) ve %10,5’i yük ve binek (19 adet) hayvanı olarak sıralanmaktadır. Büyükbaş hayvan çeşidinde, karasığır öküzü, sağman inek ve koşu öküzü ve koşu camusu ön planda yer alırken küçükbaş hayvan çeşidinde ise, koyun ve keçi tercih edilmektedir. Binek ve yük hayvanı olarak ise merkep başta olmak üzere, kısrak beslenmektedir.

Tablo 4

Mahmutlar Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Toplam Hane Başına Düşen Baş
Büyükbaş	56	12	4,6
Küçükbaş	114	14	8,1
Yük-Binek Hayvanı	19	16	1,1
Toplam Sayı	189		

Tablo 5

Mahmutlar Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Büyükbaş Hayvan	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Koşu öküzü	32	15	2.1
Sağmal inek	12	12	1.08
Koşu camusu	12	6	2
Toplam	56		

Büyükbaş hayvan söz konusu olduğunda köylerde çift sürme işinde ilk olarak akla at ve katır gücü gelmektedir. Ancak Mahmutlar köyünde öküzün öncelikli olarak tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, öküzün beslenme giderlerinin at ve katıra göre daha az olması, kurbanlık olarak beslenip satılabilir olmasıyla açıklanabilir. Bir atı veya katırı bütün bir yıl boyunca arpa, yulaf, ot, kepek ve samanla beslemek gerekirken öküz yedi ay süre ile burçak ve samanla beslenebilmekte ve yılın geri kalan aylarında otlamak üzere çayırlara salıverilmektedir. Bu arada demetlerin tarladan harmana ve ürünün harmandan ambara taşınmasında at ve eşek gibi yük hayvanlarından da yararlanılmakla birlikte, daha çok bir çift öküzün çektiği iki tekerlekli kağnılar kullanılabilmektedir (Bozkurt, 2011, s. 144). Belgelerden anlaşıldığı üzere anılan dönemde Mahmutlar'da özellikle koşu öküzü ve koşu camusu ahalinin tarım yaparken kullandığı vazgeçilmez iş gücü kaynaklarından biri durumundadır. Köyde toplam 29 haneden 16 hanede koşu öküzü, 6 hanede ise koşu camusu beslenmektedir. Köyde 12 baş sağmal inek 12 hanenin elinde bulunmaktadır. Köyün süt ve süt ürünleri ihtiyacının sağlanmasında bu ailelerin önemli rol oynadığı düşünülebilir. Yük ve binek hayvanlarına gelince; Mahmutlar'da 1845 yılında toplam 19 adet yük ve binek hayvanı bulunmaktadır. Bunlardan 16 tanesi merkep, 3 tanesi ise kısarak, olarak tespit edilmiştir.

Tablo 6

Mahmutlar Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Yük ve Binek Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşitleri	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Merkep	16	16	1
Kısarak	3	3	1
Toplam	19		

Yük ve binek hayvanlarına bakıldığında toplam 29 hane olan köyde 16 hanede yük ve binek hayvanının olduğu görülmektedir. Küçükbaş hayvanlara bakıldığında Mahmutlar'da toplam 114 adet olan küçükbaş hayvanların tamamı 23 hanede bulunmaktadır.

Tablo 7

Mahmutlar Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Küçükbaş Hayvan	Sayı	Hane	Ortalama
Sağmal keçi	76	14	5.4
Sağmal koyun	38	9	4.2
Toplam	114		

1.6. Arazi Dağılımı ve Toprak Kullanımı

Mahmutlar'da hane reislerinin %99,5'i (19) buğday, arpa ve burçak tarımı ile alakalı zirai faaliyet içerisinde. Köyde ikamet eden hanelerden %0,47'si bağcılık (1) ile iştigal etmektedir. Bunun yanında 70 dönüm arazinin herklik olarak nadasa bırakıldığı kayıtlardan tespit edilmiştir. Nadasa bırakılan bu arazinin muhtemelen penbe (pamuk) tarlası olduğu söylenebilir. Çünkü vergi

dilimi belirtilirken penbe (pamuk) den alınan toplam 240 kuruş vergi kaydı düşülmüştür.

Tablo 8

Mahmutlar Karyesinde Ekili ve Dikili Tarım Alanlarının Dağılımı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Hane	Ortalama	%
Tarla (buğday-arpa, burçak)	415	19	21.8	99.5
Bağ	2	1	2	0.47
Toplam	417			

1.7. Gelirler

1.7.1. Tarım Gelirleri (Hasılatı)

1844-1845 yılları arası Mahmutlar'da toplam 29 hanenin 19 hanesinde hasılat geliri vardır. Ekili (tarla) tarım alanları 415 dönüm olup 16.010 kuruş gelir elde edilmiştir. Ekili tarım alanlarından toplam 2 dönüm bağdan 100 kuruş gelir sağlanmıştır.

Tablo 9

Mahmutlar Karyesinde Ekili-Dikili Tarım Alanlarının Hasılatı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Kuruş)	Miktar (Dönüm)	Ortalama
Tarla (buğday-arpa, yulaf burçak)	16.010	415	38.5
Bağ	100	2	50
Toplam	16.110		

1.7.2. Hayvancılık Hasılatı

Mahmutlar'da tarımdan sonra ikinci sırada yer alan hayvancılık gelirleri 902 kuruş olarak tespit edilmiştir. Hayvancılık hasılatı büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek olarak üç grupta incelenebilir. Tablo 10'daki veriler incelendiğinde görüleceği üzere hayvancılık hasılatında ilk sırayı küçükbaş hayvanlar almaktadır (570 kuruş). İkinci sırada yük binek hayvanlar gelmektedir (188 kuruş) üçüncü sırada ise büyükbaş hayvanlar gelmektedir (144 kuruş) Yük binek hayvanlarından 1 adet kısrak 20 kuruş iken bir adet dömlü merkep 8 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Tablo 10

Mahmutlar Karyesinde Hayvancılık Hasılatı Dağılımı

Hayvan Çeşidi	Hasılat Miktarı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Büyükbaş	144	12	12
Küçükbaş	570	14	40.7
Yük-binek	188	16	11.75
Toplam Sayı	902		

1.7.3. Meslek Hasılatı

1844-1845 yılları arasında Mahmutlar'da meslek gelirleri toplamda 1.1150 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu toplama meslek olarak kaydedilen 1 adet çoban 3 adet hizmetkârlık gibi meslekler dahildir. Köyde 19 hane "erbâb-ı ziraat" olarak kaydedilmiştir. Bu grup mesleki yapılmaya dahil edilmemiştir.

1.7.4. Vergi-i Mahsusa

Osmanlı Devleti'nde uygulanan vergiler sınıflandırıldığında "Tekâlif-i Şer'iyye" ve "Tekâlif-i Örfiye" olarak değerlendirilmeye tabi tutulmaktaydı. İslam hukuku temel alınarak toplanan Tekâlif-i şer'iyye içerisinde Öşür, Ağnam ve resm-i çift gibi vergiler yer alıyordu. Şer'i hükümlere aykırı olmamakla birlikte zaman zaman farklı nedenlerle alınan Tekâlif-i Örfiye vergisi ise ülkedeki ekonomik duruma göre değişkenlik gösterebiliyordu. Ülke ekonomisinin bozulduğu durumlarda devlet, Tekâlif-i örfiye vergisini arttırma yoluna gitmiştir. Ancak anılan verginin ne kadar toplanacağı önceden tahmin edilememekte ve değişkenlik gösterebilmekteydi (Şener, 1990, s. 234). Bunun neticesinde 1839 yılında Tanzimat ile birlikte Tekâlif-i örfiye türünden olan vergiler kaldırılmış bunların yerine reayanın emlak, arazi ve hayvanlarıyla senelik kazançlarının pay edilmesi yoluna gidilmiştir (Pakalın, 1993, s.453).

1256/1840 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve bazı istisnalar haricinde ekonomik durumlarına göre herkesten alınan vergi-i mahsusa Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine konulmuş olup, "An-cemaatin vergi", "Vergü-yi Mahsusa", "Vergü" ve "Komşuca alınan vergü" gibi adlar verilmiştir (Öztürk, 2000, s. 537). Bu verginin miktarı liva ölçeğinde belirlenirdi. Bu miktar livaya bağlı kazalar arasında paylaştırılırdı. Sonra kazanın müdür ve meclis azaları, nüfusun etnik özelliğine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere düşen miktar tespit edilir en sonunda da köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme güçlerine göre paylaştırılırdı (Öztürk, 1996, s. 174).

Mahmutlar'da vergi-i mahsusa bedeli olarak toplam 8.746 kuruş tespit edilmiştir. Vergi-i mahsusa olarak en düşük vergi 114 kuruş, en yüksek vergi ise 586 kuruştur.17 numaralı hanede kayıtlı bulunan ve hizmetkârlık mesleğiyle iştigal eden Kör İbrahim oğlu Osman'a vergi-i mahsusa bedeli olarak en düşük dilim olan 114 kuruşluk vergi bedeli takdir edildiği kaydedilmiştir (BOA, ML VRD.TMT, 17095, s. 6). 3 numaralı hanede kayıtlı olan Kara Osmanoğlu Abidin'e ise vergi-i mahsusa bedeli olarak 586 kuruş vergi takdir edilmiştir (BOA, ML VRD.TMT, 17095, s. 2).

Tablo 11

Mahmutlar Karyesinde Hane Reislerinin Verdiği Toplam Öşür ve Aded-i Ağnam vergisi

Ekili tarım öşürü ve aded-i ağnam vergisi	Miktar (Kuruş)	Hane	Ortalama	%
Hınta (buğday)	906	19	47.6	52.7
Şair (arpa)	430	19	22.6	25.01
Penbe(pamuk)	240	18	13.3	13.9
Burçak	38	6	6	2.2
Bağ	26	3	8.6	1.5
Aded-i ağnam	79	12	6.5	4.5
Toplam	1.719			

Toplu olarak verdiğimiz vergi türlerinden ekili tarım üzerinden alınan öşür vergisi ile alâkalı olarak hınta (buğday) %52,7 ile ilk sırada gelmektedir. Onu %25,01 ile şair (arpa), %13,9 ile penbe (pamuk), %2,2 ile burçak, %1,5 ile bağ izlemektedir. Ağnam vergisi ise %4,5 olarak tespit edilmiştir. Bu verilerden anlaşıldığına göre Mahmutlar'da en düşük vergi çeşidi bağdan alınan vergi olurken en yüksek vergi çeşidi ise hınta (buğday) olarak görülmektedir.

Tablo 12

Mahmutlar'da İikâmet Eden Kimselerin Hane Sırasına Göre Toplam Temettüatları

Hane No	Kişi Adı	Temettüat Toplamı
1	Kör Ömer oğlu Hüseyin	Muhtar-942
2	Emir Ali oğlu Mustafa	Ziraat- 808
3	Kara Osman oğlu Abidin	Ziraat-1455
4	İmam oğlu Ali	Ziraat-440
5	Eyne oğlu Hasan	Fakir kaydı var
6	Ahmed oğlu Mehmed	Nakil
7	Köse oğlu Mehmed	Ziraat-668
8	Kör Ömer oğlu Hüseyin	Ziraat-468
9	Enbiya kethüda oğlu Ali	Ziraat-1310
10	İmam oğlu Salih	Ziraat-1385
11	Battal oğlu Mehmet	Ziraat-997
12	Ömer kethüda oğlu Mustafa	Ziraat-1360
13	Dede oğlu Receb	Ziraat-1190
14	Tonbul Bekir oğlu Ömer	Vefat kaydı var
15	Kıvrak oğlu Can Ahmed	Vefat kaydı var
16	Sobacı oğlu Osman	Hizmetkâr-250
17	Kör İbrahim oğlu Osman	Hizmetkâr-284
18	Tonyalı oğlu Osman	Ziraat-1188
19	Kör Hasan oğlu Bekir	Çoban-300
20	Ahmet kethüda oğlu Abidin	Ziraat-520
21	Ahmed kethüda oğlu Ahmed	Hizmetkâr-300
22	Durmuş oğlu Ömer	Ziraat-1288
23	Kör Hasan oğlu Hüseyin	Ziraat-250
24	Kör Hasan oğlu Mehmed	Ziraat-827
25	Kör Hasan oğlu Ömer	Ziraat-744
26	Nasuh oğlu Abidin	Ziraat-1360
27	İkiz oğlu Mustafa	Ziraat-1386
28	Kel İbrahim oğlu Osman	Hasta kaydı var
29	Bıyık oğlu Hüseyin	Vefat kaydı var

2. Gökçeviran Karyesi

2.1. Nüfus

Gökçeviran karyesinin nüfusu ile ilgili en eski bilgi 1521 tarihine kadar gitmektedir.1521'de Kalecik nahiyesinin bir köyü olan Gökçeviran karyesinin 23 haneye tekabül eden 115 neferlik bir nüfusu vardır (Kankal, 1993, s. 81). 1845 tarihinde BOA, ML VRD.TMT, 17095 numaralı temettüat defterinde bulunan kayda göre, Ankara Kalecik kazası Çandır nahiyesine tabi bir köy olan Gökçeviran'da 20 haneye tekabül eden 100 nefer bulunmaktadır. Halen Ankara ili Kalecik ilçesinin mahallelerinden birisi olan Gökçeviranın (Gökçeören) 2023 yılı itibarıyla nüfusu 158 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler tarihsel süreç içerisinde köyün nüfusu ile alakalı olarak bir fikir oluşturması için verilmiştir.

Tablo 13

Gökçeviran Karyesinde 1521-2023 Yıllarındaki Tahmini Nüfus

Yıllar	Tahmini Nüfus
1521	23 hane (115 nefer)
1845	20 hane (100 nefer)
2023	158

2.2. Gökçeviran Karyesinde Kullanılan Şahıs Adları ve Lakaplar

17095 numaralı temettuat defterinde hane reislerinin isimleri babalarının adları ve lakaplarıyla birlikte yazılmıştır. Bu nedenle köyde yaygın olarak kullanılan baba ve oğul isimlerini tespit etmek mümkün olmuştur.

Tablo 14

Gökçeviran Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri

İsim	Sayı	%
Mustafa	5	18.5
Mehmed	3	11.1
Mahmud	3	11.1
İbrahim	3	11.1
Osman	2	7.4
Salih	1	3.7
Kadri	1	3.7
Hüseyin	1	3.7
Celil	1	3.7
Abdullah	1	3.7
Vezir	1	3.7
Hacı	1	3.7
Selam	1	3.7
Cellat	1	3.7
Bekir	1	3.7
Pehlivan	1	3.7
Toplam	27	100

Tablo 14'te yer alan verilerden anlaşılacağı üzere Gökçeviran karyesindeki vergi nüfusunun tamamı erkeklerden oluşmaktadır. İsimler incelendiğinde, Mahmutlar köyünde olduğu gibi Gökçe viran karyesinde de Peygamber ve onun ehl-i beytine ait isimlerin yanı sıra ağırlıklı olarak Arapça kökenli isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Birinci sırada %18,5 ile Mustafa ismi yer almaktadır. Onu %11,1 ile Mehmed, Mahmud ve İbrahim isimleri takip etmektedir. Tabloda belirtilen isimler arasında Selam Vezir, Cellat ve Pehlivan isimleri, o dönemde yörede kullanılan nadir isimler olarak öne çıkmaktadır.

2.3. Gökçeviran Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Gökçeviran' da hane reislerinin toplumda tanınmasını sağlayan aile ve sülale adlarının bazıları Tablo-15'te yer almaktadır. Kara, köse, çekiç, pehlivan, bıyık, bacaksız gibi sıfatlarla birlikte kullanılan lakaplar muhtemelen ailelerin geçmişten beri kullanageldikleri lakaplar olarak görülmektedir.

Tablo 15

Gökçeşevir Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Lakaplar		
Muhtar Osman kethüda	Bacaksız oğlu İbrahim	Kara oğlan oğlu Salih
Bıyık oğlu Mehmed	Çekiç oğlu Mehmed	Çekiç oğlu İbrahim
Sekban oğlu Mehmed	Çoban oğlu Mustafa	Kara Botur oğlu Ahmed
Köse oğlu Hasan	Pehlivan oğlu Osman	Hacı oğlu İbrahim

2.4. Gökçeşevir Karyesinde Mesleki Yapılanma

Toplam 20 hanesi olan Gökçeşevir karyesinde yaşayan insanların 10'u ziraat erbabındandır. Geriye kalan 10 haneden 3 tanesi hizmetkâr, 3 tanesi çoban 4 haneye ise vefat kaydı düşülmüştür.

2.5. Hayvancılık ve Hayvan Dağılımı

Belgelerden anlaşıldığına göre 1844-1845 yıllarında Gökçeşevir karyesinde yaşayan haneler geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta idiler. Genel olarak süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak için inek ve koyun, binek hayvanı ihtiyaçlarını karşılamak için kısarak ve merkep, çift sürmede faydalanabilmek için karasığır öküzü ve koşu camusunu kullandıkları anlaşılmaktadır. Gökçeşevir' da toplam 128 olan hayvan varlığının büyük çoğunluğunu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. %60,1'i küçükbaş (77 adet), %31,25'i büyükbaş (40 adet) ve %8,5'i yük ve binek (11 adet) hayvanı olarak sıralanmaktadır. Büyükbaş hayvan çeşidinde, karasığır öküzü, sağman inek ve karasığır öküzü ve koşu camusu ön planda yer alırken küçükbaş hayvan çeşidinde ise, koyun ve keçi tercih edilmektedir. Binek ve yük hayvanı olarak ise merkep başta olmak üzere, kısarak beslenmektedir.

Tablo 16

Gökçeşevir Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Toplam Hane Başına Düşen Baş
Büyükbaş	40	12	3.3
Küçükbaş	77	9	8.5
Yük-Binek Hayvanı	11	10	1.1
Toplam Sayı	128		

Tablo 17

Gökçeşevir Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Büyükbaş Hayvan	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Kara sığır öküzü	21	10	2,1
Sağmal inek	18	12	1,5
Koşu camusu	1	1	1
Toplam	40		

Büyükbaş hayvan söz konusu olduğunda Gökçeşevir' da özellikle karasığır öküzü ve koşu camusu ahalinin tarım yaparken kullandığı vazgeçilmez iş gücü kaynaklarından biri durumundadır. Köyde toplam 20 haneden 10 hanede karasığır öküzü, 1 hanede ise koşu camusu beslenmektedir. Köyde 18 baş sağmal inek 12 hanenin elinde bulunmaktadır. Köyün süt ve süt ürünleri ihtiyacının sağlanmasında bu ailelerin önemli rol oynadığı düşünülebilir. Yük ve binek hayvanlarına gelince; Gökçeşevir'da 1845 yılında toplam 11 adet yük ve binek hayvanı bulunmaktadır. Bunlardan 10 tanesi merkep, 1 tanesi ise kısarak, olarak tespit edilmiştir.

Tablo 18

Gökçeşevir Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Yük ve Binek Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Merkep	10	10	1
Kısrak	1	1	1
Toplam	11		

Küçükbaş hayvanlar bakımından bakıldığında Gökçeşevir’ da toplam 77 adet olan küçükbaş hayvanların tamamı 9 hanede bulunmaktadır. Küçükbaş hayvanları olmayan hanelerin çobanlık ve hizmetkârlık mesleği ile iştigal eden haneler olduğu görülmektedir.

Tablo 19

Gökçeşevir Karyesinde Hane Reislerinin Sahip oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Küçükbaş Hayvan Çeşidi	Sayı	Hane	Ortalama
Sağmal keçi	47	9	5.2
Sağmal koyun	30	7	4.2
Toplam	77		

2.6. Arazi Dağılımı ve Toprak Kullanımı

Gökçeşevir’ da hane reislerinin %98,7’si (10) buğday, arpa ve burçak tarımı ile alakalı ziraî faaliyet içerisinde. Köyde ikamet eden hanelerden %1,2’si bağcılık (2) ile iştigal etmektedir. Bunun yanında 90 dönüm arazinin herklik olarak nadasa bırakıldığı kayıtlardan tespit edilmiştir. Nadasa bırakılan bu arazinin muhtemelen penbe (pamuk) tarlası olduğu söylenebilir. Çünkü vergi dilimi belirtilirken penbe (pamuk) den alınan toplam 140 kuruş vergi kaydı düşülmüştür.

Tablo 20

Gökçeşevir Karyesinde Ekili ve Dikili Tarım Alanlarının Dağılımı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Hane	Ortalama	%
Tarla (buğday-arpa, burçak)	230	10	23	98.7
Bağ	3	2	1.5	1.2
Toplam	233			

2.7. Gelirler

2.7.1. Tarım Gelirleri (Hasılatı)

1844-1845 yılları arası Gökçeşevir’ da toplam 20 hanenin 10 hanesinde hasılat geliri vardır. Ekili (tarla) tarım alanları 415 dönüm olup 16.010 kuruş gelir elde edilmiştir. Ekili tarım alanlarından toplam 3 dönüm bağdan 110 kuruş gelir sağlanmıştır.

Tablo 21

Gökçeşevir Karyesinde Ekili-Dikili Tarım Alanlarının Hasılatı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Kuruş)	Miktar (Dönüm)	Ortalama
Tarla (buğday-arpa, yulaf burçak)	7.856	230	34.1
Bağ	110	3	36.6
Toplam	7.856		

Hububat, buğday, arpa, mısır ve pirinç gibi tahıl bitkilerini ifade eder. İnsan ve hayvan beslenmesinde temel gıda maddesi olarak kullanılır. Enerji kaynağı olan hububat, un ve ekmeğe gibi ürünlerin ham maddesidir ve tarımda önemli bir yere sahiptir. Temettüat defterlerinde köylüden alınan hububat öşürü verilerinden üretilen hububatların ne kadar olduğu tespit edilebilir. Öşür bölgelere göre değişmekle birlikte ortalama her ürün üzerinden %10 oranında alınmaktadır. Bu nedenle Tablo 22'de vergiye esas olan toplam kilenin 10 katı alınarak toplam hububat üretimi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada hesaplamalar yapılırken buğday, burçak ve penbe (pamuk) için 1 kile=25, 656 kg.; arpa için ise 1 kile=22,25kg olarak alınmıştır.

Tablo 22

Gökçeşevir Karyesinde Üretilen Toplam Hububat Miktarı

Ekilebilir Arazi Türü	Kile	Kile x 10	Kg
Hınta (Buğday)	36	360	9.236,16
Şair (Arpa)	37	370	8.232,5
Penbe (pamuk)	35	350	8.979,6
Burçak	12	120	2.670
Toplam	120		

2.7.2. Hayvancılık Hasılatı

Gökçeşevir' da tarımdan sonra ikinci sırada yer alan hayvancılık gelirleri 701 kuruş olarak tespit edilmiştir. Hayvancılık hasılatı büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek olarak üç grupta incelenebilir. Tablo 23'teki veriler incelendiğinde görüleceği üzere, hayvancılık hasılatında ilk sırayı küçükbaş hayvanlar almaktadır (385 kuruş). İkinci sırada büyükbaş hayvanlar gelmektedir (216 kuruş). Üçüncü sırada ise yük binek hayvanları (100 kuruş) gelmektedir. Yük ve binek hayvanlarından 1 adet kısrağ 20 kuruş bir adet dömlü merkep ise 8 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Tablo 23

Gökçeşevir Karyesinde Hayvancılık Hasılatı Dağılımı

Hayvan Çeşidi	Hasılat miktarı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Büyükbaş	216	12	18
Küçükbaş	385	9	42.7
Yük-binek	100	11	9.09
Toplam Sayı	701		

2.7.3. Meslek Hasılatı

1844-1845 yılları arasında Gökçeşevir' da meslek gelirleri toplamda 1.420 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu toplama meslek olarak kaydedilen 3 adet çoban 3 adet hizmetkârlık gibi meslekler dâhildir. Köyde 10 hane "erbâb-ı ziraat" olarak kaydedilmiştir. Bu grup mesleki yapılanmaya dahil edilmemiştir.

2.7.4. Vergi-i Mahsusa

1256/1840 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve bazı istisnalar haricinde ekonomik durumlarına göre herkesten alınan vergi-i mahsusa Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine konulmuş olup, "An-cemaatin vergi", "Vergü-yi Mahsusa", "Vergü" ve "Komşuca alınan vergü" gibi adlar verilmiştir (Öztürk, 2000, s. 537). Bu verginin miktarı liva ölçüğünde belirlenirdi. Bu miktar livaya bağlı kazalar arasında paylaştırılırdı. Sonra kazanın müdür ve meclis azaları, nüfusun etnik özelliğine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere düşen miktar tespit edilir en sonunda da köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme

güçlerine göre paylaşınlardı (Öztürk, 1996, s. 174). Gökçeviran'da tespit ettiğimize göre toplam vergi-i mahsusa bedeli 4.481 kuruştur. Vergi-i mahsusa olarak en düşük vergi 16 kuruş, en yüksek vergi ise 554 kuruştur.19 numaralı hanede kayıtlı bulunan ve buzağı çobanı olarak çalışan Köse oğlu Hasan'a vergi-i mahsusa bedeli olarak en düşük dilim olan 16 kuruşluk vergi bedeli takdir edildiği kaydedilmiştir (BOA, ML VRD.TMT, 17095, s. 23). 2 numaralı hanede kayıtlı, ziraat erbabı olan Bacaksız oğlu İbrahim'e ise vergi-i mahsusa bedeli olarak 554 kuruş vergi takdir edilmiştir (BOA, ML VRD.TMT, 17095, s. 19).

Tablo 24

Gökçeviran Karyesinde Hane Reislerinin Verdiği Toplam Öşür ve Aded-i Ağnam Vergisi

Ekili Tarım Öşürü ve Aded-i Ağnam	Miktar (Kuruş)	Hane	Ortalama	%
Hınta (buğday)	372	10	37.2	40.3
Şair (arpa)	282	10	28.2	30.5
Penbe(pamuk)	140	9	15.5	15.1
Burçak	56	9	6.2	6.07
Bağ	36	4	9	3.9
Aded-i ağnam	36	9	4	3.9
Toplam	922			

Toplu olarak verdiğimiz vergi türlerinden ekili tarım üzerinden alınan öşür vergisi ile alâkalı olarak hınta (buğday) %40,3 ile ilk sırada gelmektedir. Onu %30,5 ile şair (arpa), %15,1 ile penbe (pamuk), %6,07 ile burçak, %3,9 ile bağ ve aded-i ağnam izlemektedir.

Tablo 25

Gökçeviran Karyesinde İikâmet Eden Kimselerin Hane Sırasına Göre Toplam Temettüatları

Hane No	Kişi Adı	Temettüat Toplamı (Kuruş)
1	Muhtar Osman kethüda	Muhtar-1094
2	Bacaksız oğlu İbrahim	Ziraat-1704
3	Karaoğlan oğlu Salih	Ziraat-1064
4	Çekiçoğlu İbrahim damadı İsa	Ziraat-642
5	Çekiç oğlu Mehmet	Hizmetkâr-320
6	Kadri oğlu Hüseyin	Ziraat- 900
7	Bıyık oğlu Mehmed	Ziraat-330
8	Sekban oğlu Mehmed	Ziraat-572
9	Celil oğlu Abdullah	Vefat kaydı düşülmüş
10	Vezir oğlu Mustafa	Ziraat-1374
11	Kara Botur oğlu Ahmed	Hizmetkâr-350
12	Çoban oğlu Mustafa	Ziraat-1405
13	Hacı oğlu İbrahim	Ziraat-942
14	Selam oğlu Mustafa	Çoban-200
15	Mehmed oğlu Mahmud	Vefat kaydı düşülmüş
16	Emrullah oğlu Ahmed	Çoban- 350
17	Cellat oğlu Mehmed	Hizmetkâr-100
18	Mustafa oğlu Bekir	Vefat kaydı düşülmüş
19	Köse oğlu Hasan	Çoban- 100
20	Pehlivan oğlu Osman	Fakir kaydı düşülmüş

Sonuç

Ana kaynağını, BOA, ML VRD.TMT,17095 numarada kayıtlı Ankara vilayetine tabi Kalecik kazasının Çandır nahiyesine bağlı Mahmutlar ve Gökçeviran köylerine ait Temettüat Defterlerinin oluşturduğu bu çalışmada, mezkûr köylerin sosyal ve ekonomik yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu köylerin ortak özelliği günümüzde mahalle statüsüne yükseltilerek Kalecik ilçesinin mahallelerinden olmasıdır. Çalışmada anılan köylerin nüfusu ile birlikte köylerde kullanılan isimler, lakaplar, meslekî yapılanma, köyde yaşayan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nüfus olarak bakıldığında her iki köyde de birbirine yakın değerler söz konusudur. Köylerin demografik yapısı hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak; her hanede ortalama 5 kişinin yaşadığı kabul edilirse Mahmutlar'da 145, Gökçeviran'da ise 100 neferin olduğu kayıtlardan tahmin edilmektedir. Her iki köyde üretilen tarım ürünlerine bakıldığında hınta (buğday), şair (arpa), burçak, penbe (pamuk), üzüm gibi ürünlerin yetiştirildiği görülmektedir. Özellikle pamuk üretiminde özen gösterildiği, nadasa bırakılan toplam 160 dönüm tarlanın pamuk tarlası olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Meslekleri sektörlere göre kategorize ettiğimizde; her iki köyde de tarım ve hayvancılıkla uğraşanların (erbâb-ı ziraat), olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca çobanlık, hizmetkârlık gibi meslek dallarında işgal eden hanelerin de olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Temettüat defterlerindeki kayıtlardan köylerdeki hane sahiplerinden vergi yükümlüsü olan kişilerin isimleri, toplum içerisindeki unvanları ve lakapları da tespit edilmiştir. Her iki köyde de vergi-i mahsusa bedeli olarak en fazla vergi veren kesimin kayıtlarda "erbâb-ı ziraat" olarak belirtilen kesim- olduğu tespit edilmiştir. En düşük vergi veren hanelerin ise daha çok hizmetkâr ve çobanlıkla işgal eden hanelerin olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. 29 haneye karşılık gelen 145 neferlik nüfusa sahip olan Mahmutlar'da toplam vergi-i mahsusa bedeli 8.746 iken 20 haneye sahip Gökçeviran köyünde ikamet eden 100 nefere toplam 4.481 kuruşluk vergi takdir edilmiştir. Öşür ve aded-i ağnam vergisine bakıldığında Mahmutlar köyünde 1.719 kuruşluk bir vergi söz konusu iken Gökçeviran köyünde ise 922 kuruşluk bir vergi uygulamasına gidilmiştir. Tarım ve hayvancılık söz konusu olduğunda da bu iki köyün Çandır nahiyesine bağlı köylerden daha etkin bir rol üstlendiği görülmektedir. Tarım gelirlerine bakıldığında toplam hasılat bağlamında her iki köyden elde edilen gelir 23.966 kuruş iken hayvan hasılatı bakımından bakıldığında 1.603 kuruş olarak kaydedilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sunabileceğini düşündüğümüz bu çalışmada, Orta Anadolu köylerinden iki tanesinin (Mahmutlar ve Gökçeviran) sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti (ML), Varidat Kalemi (VRD), Temettüat Defterleri (TMT.d.), nr. 7095.

Araştırma Eserleri

Bozkurt, N. (2011). 1844-1845 tarihli temettüat defterine göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyünün sosyal ve ekonomik yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(19), 135-156.

Develioğlu, F. (1996). 'Temettü'-temettüat. İçinde *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat* (13. baskı, s. 1073). Aydın Kitabevi Yayınları.

Gül, A. (2009). Temettüat defterlerine göre Pasinler'in (Hasankale) sosyal ve ekonomik yapısı. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(23), 77-98.

Kankal, A. (1993). *Tapu tabir defterlerine göre 16. yüzyılda Çankırı sancağı* (Tez No. 25981) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Metin, R. (2024). 1260-61 / 1844-45 Temettuat kayıtları ışığında Mahmutlar ve Gökçeviran köylerinin sosyal ve ekonomik yapısı, *Mavi Atlas*, 12(2), 418-432.

Öztürk, S. (1996). *Tanzimat Döneminde bir Anadolu şebri: Bilecik*. Kitabevi Yayınları.

Öztürk, S. (2000). Temettuat tahrirleri. *Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, (4-5), 537-590.

Pakalın, M. Z. (1993). Temettü vergisi. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt III, s. 453). MEB Yayınları.

Sayın, A. V. (1999). *Tekâlif kavâidi (Osmanlı vergi Sistemi)*. T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.

Serin, M. (1998). Osmanlı Arşivi'nde bulunan temettuat defterleri. *I. Milli Arşiv Şurası (Tebliğler-Tartışmalar)* (ss. 717-728). <https://hdl.handle.net/20.500.12415/6566>

Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı vergi sistemi*. İşaret Yayınları.

Muhammed Akif ÖZÇELEBİ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof
Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane, Faculty of Letters, Department of Geography, Gumushane -TURKEY
ORCID:0000-0001-5125-5538
makifozcelebi@gmail.com

Samsun'da Kara Yolu Trafik Kazalarının CBS Tabanlı Zamansal ve Mekânsal Analizi

Öz

Dünya genelinde kentlerdeki araç sayısının artışı, uluslar için önemli bir endişe kaynağı olmuştur. Bu durum, ekonomik kayıpların yanı sıra kara yolu trafik kazalarında (KTK) da yükselişe yol açmış ve trafik güvenliğini küresel düzeyde ciddi bir sorun haline getirmiştir. Bu çalışmada Samsun'da KTK'lerin zaman içerisinde neden ve nasıl gerçekleştiğinin tespit edilmesi, nispeten yüksek riskli konumların belirlenmesi ve yakın çevresindeki aktivite alanlarıyla ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Çekirdek yoğunluk, Ancelin Local Moran'ın I, benzerlik ve mekân-zaman küpü analizlerinden yararlanılmıştır. Buna göre 2018-2020 yılları arasında gerçekleşen 4.339 kara yolu trafik kazaları en az perşembe günü, kış mevsimi ve gece saatlerinde (00:00-06:00) meydana gelirken, en fazla kaza ise cumartesi günü, yaz ayları ve akşam vakitlerinde (16:00-21:00) gerçekleşmiştir. Çalışma kapsamında yapılan analizler Samsun'da KTK'lerin daha yüksek araba hızına ve hacmine sahip çok şeritli yollar üzerinde kümelendiğini ortaya çıkarmıştır. KTK'lar konut ve ticari arazi kullanım alanları ile kamu ve özel kurumların toplandığı şehir merkezleri ve yakın çevresindeki anayollar boyunca meydana gelmiştir. KTK'lerde sözü edilen şehir merkezlerinde ise Samsun'un en nüfuslu ilçesi olan İlkadım öne çıkmıştır. Samsun şehrinde mekân zaman küpü analizi neticesinde zaman içinde KTK'lerin kümelenme gösterdiği sıcak noktalar içerisinde en geniş alana yayılan model "azalan sıcak noktalar" olmuştur. Bu model İlkadım ilçesinin kentsel alanı ile Canik ilçesinin batısındaki İlkadım Bulvarı'nın çevresinde kümelenmiştir. Sonuç olarak tespit edilen bu sıcak noktalar güvenlik kurumlarının kaza sıklığını veya şiddetini azaltacak önlemler konusunda daha bilinçli kararlar almasına rehberlik edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Samsun, CBS, Ancelin Local Moran I, Mekân-zaman küpü, Kara yolu trafik kazaları.

GIS Based Temporal and Spatial Analysis of Road Traffic Accidents in Samsun

Abstract

The increase in the number of vehicles in cities around the world has been a major concern. This has led to an increase in road traffic accidents (RTAs) as well as economic losses, making traffic safety a serious global issue. This study aims to determine how and why road traffic accidents have occurred over time, identify relatively high-risk locations and relate them to nearby activity areas. Kernel density, Ancelin Local Moran I, similarity and space-time cube analyses were utilized for this purpose. Accordingly, 4,339 road traffic accidents occurred between 2018 and 2020, with the least number of accidents occurring on Thursdays, during the winter season and at night (00:00-06:00), and the most number of accidents occurring on Saturdays, during the summer months and in the evening (16:00-21:00). The analyses conducted within the scope of the study revealed that RTAs in Samsun are clustered on multi-lane roads with higher car speeds and volumes. RTAs occurred along the main roads in and around the city centers where residential and commercial land use areas and public and private institutions are concentrated. İlkadım, the most populated district of Samsun, stood out in the city centers mentioned in the RTAs. According to the spatial time cube analysis in Samsun city, "decreasing hotspots" was the most widespread pattern among the hotspots where the CTCs clustered over time. This pattern is clustered around the urban area of İlkadım district and İlkadım Boulevard in the west of Canik district. As a result, these identified hot spots will guide security institutions to make more informed decisions about measures to reduce the frequency or severity of accidents.

Samsun, GIS, Ancelin Local Moran, Space-time cube, Road traffic accidents

1. Giriş

Ulaşım coğrafyası, geçmişten bugüne kara yolu, demir yolu, hava yolu ve boru hatları gibi sistemlerin günümüzdeki durumunu ve gelecekteki değişimlerini inceleyen, coğrafi prensipler çerçevesinde ekonomik sektörlerle bağlantısını kuran bir alandır (Bakırcı, 2020 s. 381). Ekonomiye katkısının yanı sıra, ulaşım; şehirlerin işleyişi, işlevleri ve kimliği için de kritik öneme sahiptir. Kentlerde geniş bir alana yayılmış olan ulaşım ağı, milyonlarca insanın günlük hayatını ve

faaliyetlerini mümkün kılar (Doğanay & Deniz, 2015 s. 3). Nitekim bazı araştırmacılar bu gibi özelliklerinden ötürü ulaşımı, kalkınma ve küreselleşmenin en önemli faktörleri arasında göstermektedir (Tümertekin & Özgüç, 2007).

Günümüzde artan nüfusla birlikte teknoloji alanındaki gelişmeler ulaşım sektörünün büyümesinde önemli rol oynamış, özellikle kara yolu en çok tercih edilen ulaşım sistemlerinden biri olmuştur. Ancak söz konusu gelişmeler her ne kadar ulaşımın gelişimini ve hızlanmasını sağlasa da trafik kazalarının artışına da sebebiyet vermiştir. Bu kazalar 15-29 yaşlarındaki gençlerin önde gelen ölüm sebeplerinden biri olmakla beraber bu kazaların 2030 yılına kadar da 7. önde gelen ölüm nedeni olacağı tahmin edilmiştir (Dezman et al., 2016). Buna rağmen trafik kazalarında 2007 yılından sonra ölüm oranı dünya nüfusunun büyüklüğüne göre motorlu taşıt sayısına oranla azalmıştır (World Health Organization, 2018, p. 3). Ancak trafik kazaları insani ve ekonomik kayıpların başlıca nedenlerinden biri olmaya devam etmiştir. Bu kayıplar sınırlı kaynaklara sahip gelişmekte olan ülkeler için daha ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Nitekim World Health Organization (2018), yol güvenliği raporuna göre Afrika ve Güney-Doğu Asya'daki ülkeler 100 bin nüfus başına yaklaşık olarak sırasıyla 26 ve 21 kişi ölüm oranlarıyla ilk sırada yer alırken; Avrupa'da bu oran, 100 binde 9'dur. Dünya genelinde ise trafik kazalarından kaynaklı ölüm oranı ise 100 binde 18,1'dir (World Health Organization, 2018, p. 3-5). Görüldüğü üzere gelişmekte olan ülkeler, trafik kazalarının yol açtığı yüksek can ve mal kayıplarını önlemek için gerekli önlemleri geliştirmede ve uygulamada zorlanmıştır. Öte yandan gelişmiş ülkeler, eğitim, uygulama ve mühendislik gibi alanlarda çeşitli stratejiler geliştirerek bu sorunun ölçeğini ve ciddiyetini önemli ölçüde azaltmayı başarmıştır (Berhanu, 2004, p. 698).

Türkiye'de kara yolu ulaşımı, uzun yıllardır öncelikli ulaşım şekli olmayı sürdürmektedir. 1970'li yıllarda motorlu kara taşıt sanayisinin gelişmeye başlamasıyla birlikte kara yolu yapımına büyük yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu yatırımlar kapsamında, trafiği yoğun olan yollarda ve büyük şehirlerin çevrelerinde çok şeritli ekspres yollar, otoyollar, tünel, viyadük ve köprü inşa edilmiştir. Türkiye'de gelişen yol ağı araçların sayısının artmasına ve hızlanmasına etki etmiş ve buna paralel olarak ölümlü ve yaralanmalı trafik kazalarının sayısı da yükselmiştir. Nitekim dünyada trafik kazalarından kaynaklı ölümlerde World Health Organization (2018) yol güvenliği raporuna göre (2016 yılı rakamlarına göre) Türkiye, 100 bin kişide 12,3 ile ölüm oranı yüksek ülkeler arasında yer almıştır. Ancak son yıllarda caydırıcı cezalar, sürücü eğitimi, araç güvenliği ve yol mühendisliğindeki gelişmeler gibi tedbirler 2017 yılından sonra istatistikî verileri tersine çevirmiştir. Buna göre Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023) Motorlu Kara Taşıtları ve Kara Yolu Trafik Kaza İstatistikleri verileri dikkate alındığında 2012-2017 yılları arasında araç sayısı (%30) birlikte trafik kazasında ölenlerin sayısı da (%98) artarken 2017 yılından 2022'ye kadar olan süreçte ise araç sayısı %14 oranında artmasına rağmen trafik kazalarında ölenlerin sayısı %30 azalmıştır.

Trafik kazalarında ölenlerin büyük bölümünü sürücüler oluşturmaktadır. Nitekim TÜİK Kara Yolu Trafik Kaza İstatistikleri verilerine göre (2023) Türkiye'de 2022 yılında ölümlü yaralanmalı trafik kazasına neden olan 235.176 kusurda sürücü hatalarının oranın %87 gibi oldukça yüksek orana sahip olduğu görülmüştür. Bu kusurların %9,5'i yaya, %2,1'i taşıt, %1,2'si yolcu ve %0,4'ü yol kaynaklıdır. Nitekim kazaların önlenmesinde sürücü eğitiminin yetersiz kaldığı görülmüştür.

Türkiye'de trafik kazalarının zamansal değişimi dikkate alındığında gün içerisinde kazaların önemli bir bölümünün (%70) gündüz vakti gerçekleştiği görülmüştür. Bunda gündüz vakti daha fazla aracın trafikte yer almasının rolü büyüktür. Trafik kazalarının aylık dağılımında ise yaz tatili sezonuna denk gelen ağustos ayı %10 ile en yüksek orana sahip iken, şubat ayı ise en az orana (%5,8) sahiptir.

1.1. Araştırmanın amacı ve önemi

Dünya genelinde araç sayısındaki artış birçok ulus için büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Bu yoğunluk, kaza riskinin artmasına, kaynak israfına, hava kirliliğine ve maddi kayıplara yol açmıştır. Bu da trafik güvenliğini küresel bir sorun haline getirmiştir (Abdel-Aty & Radwan, 2000;

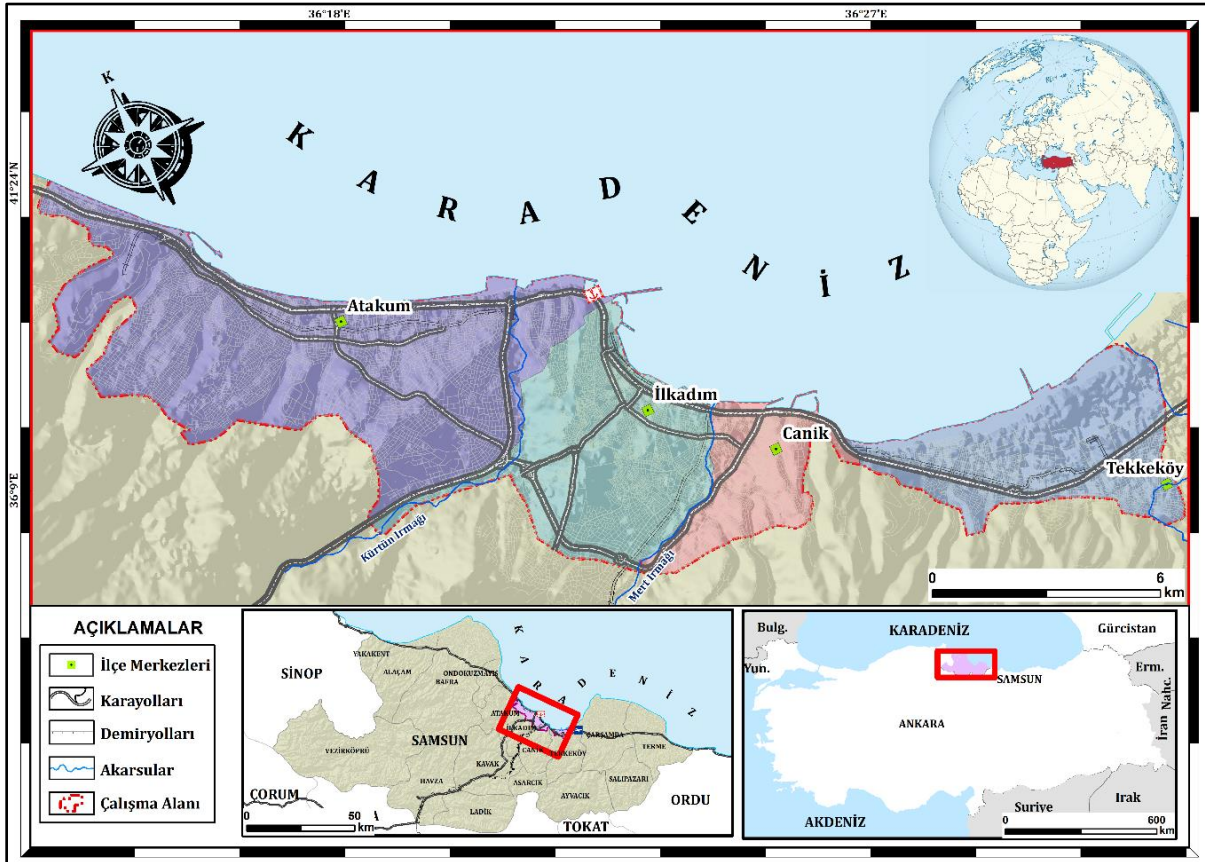
Kazmi, 2022). Dolayısıyla bu çalışmada KTK'lerin zaman içerisinde neden ve nasıl gerçekleştiğinin tespit edilmesi, nispeten yüksek riskli konumların belirlenmesi ve bunların yakın çevresindeki aktivite alanlarıyla ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Coğrafi Bilgi Sistemlerinden (CBS) yararlanarak KTK'lerin kümелendiği veya yoğunlaştığı konumların ay, gün ve saat gibi zaman aralıklarına göre dağılımının tespiti amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı KTK'lerin sıcak ve soğuk noktalarının zamana göre değişimi ve gelecekteki eğilimini mekân-zaman küpü analiziyle ortaya çıkarmaktır. Böylelikle söz konusu hedeflere ulaşılması güvenlik kurumlarının KTK'leri önleme konusunda daha bilinçli kararlar almasına, trafik güvenliği yatırımlarının en çok ihtiyaç duyulan bölgelere yönlendirilmesine ve sıcak noktalarda trafiğin güvenliğini sağlamaya yönelik tedbir alınmasına rehberlik edecektir.

1.2. Araştırma sahasının yeri ve sınırları

Araştırma sahasına konu olan Samsun, Karadeniz Bölgesi'nde 13'ü taşra 4'ü merkez ilçe olmak üzere 17 ilçeden oluşur. Samsun ilinin kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Çorum, Amasya ve Tokat, doğusunda Ordu ve Giresun, batısında Sinop illeri yer almaktadır. Araştırma sahasını ise 1.353.454 nüfusa sahip olan Samsun ilinde nüfusun yaklaşık yarısını içinde barındıran İlkadım, Atakum, Canik ve Tekkeköy'den oluşan merkez ilçeler oluşturmaktadır (Tablo 1). Ancak şehir içi trafik kazalarıyla sınırlandırılan çalışmada kazaların daha seyrek kaldığı kırsal alanlar dikkate alınmamış ve çalışma sahasının sınırları da buna göre çizilmiştir. Böylelikle KTK'lerdeki sıcak noktaların tespitinde yararlanılan analizlerde daha anlamlı neticeler elde edilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1

Çalışma Sahasının Konum Haritası

Samsun şehri, birden fazla limana ve iskeleye sahip olmasının yanı sıra kara, demir, deniz ve hava yolu ile boru hattı ulaşım sistemleri ile büyük bir potansiyele sahiptir (Yılmaz & Zeybek 2016: s. 7). Şehrin coğrafi konumu ve topografik şartları bu gelişimde önemli rol oynamıştır (Özçelebi & Yılmaz, 2020, s. 4). Nitekim Samsun'da Karadeniz Bölgesi'ndeki diğer illere nispeten dağların kıyı kuşağının daha gerisinde uzanması ve yükseltilerinin daha az olması, iç kısımlara kolay erişim olanağı sunmuştur. Ayrıca Kürtün ve Mert Irmağı tarafından aşındırılan vadiler de demir ve kara yolu ulaşımını kolaylaştırmıştır. Tüm bu etkenler, Samsun'u Karadeniz Bölgesi'nin Anadolu'ya açılan kapısı konumuna taşımıştır.

Tablo 1

Samsun İlinin 2023 Yılına Ait Nüfusunun İlçelere Göre Dağılışı

İlçe	İlçe Nüfusu	Nüfus Yüzdesi (%)
İlkadım	322.228	23,39
Atakum	245.328	17,81
Canik	100.040	7,26
Tekkeköy	58.615	4,26
Taşra İlçeler	436.211	47,28
Toplam	1.389725	100,00

Kaynak: TÜİK, 2024 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden yararlanılmıştır.

Bugün Samsun ilindeki kara yolu uzunluğu 799 km olup bunun 312 km'si (%39) bölünmüş yollarla (çok şeritli yollar) kaplıdır. İlde bölünmüş yolların bir bölümünü Karadeniz kıyısına paralel olarak uzanan D010 kara yolu (Sinop- Sarp (Artvin)) oluştururken diğer kısmı iç kesimlerle bağlantının sağlandığı D795 kara yoludur (Çorum – Ankara güzergâhı). İlde tek şeritli yolların uzunluğu ise 491 km'dir. Bu yolların 355 km'si bitümlü sıcak kaplama, 57 km'si sathi kaplama, 402 km'sini parke sabileze toprak yollardan oluşmaktadır (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2023). Samsun ilinde Karayolları Genel Müdürlüğü (2022) Yıllık Ortalama Günlük Trafik değerlerine göre ise merkez ilçelerde araçların sayısı 281.655 (%58) taşra ilçelerindeki araçların sayısı ise 206.053'tür (%42). Bu değerlerin çalışma alanını kapsayan merkez ilçelerine göre dağılımları dikkate alındığında da İlkadım ilçesi %32 ile ilk sırada yer alırken bu ilçeyi %30'la Atakum, %25'le Canik, %13 ile Tekkeköy takip etmektedir.

1.3. Literatür incelemesi

Geçmiş çalışmalar, kara yolu trafik kazaları oluşumlarının mekân ve zamanda rastgele olmadığını göstermektedir. Aslında bu konular, geometrik tasarım, trafik hacmi, çevre veya şiddetli hava koşulları vb. gibi birkaç temel faktörle tanımlanır (Xia & Yan, 2008). Bu nedenle, kazaları önlemeye yönelik oluşturulacak planlamalar için kazanın meydana gelme süresi de dikkate alınarak potansiyel riskli konumların tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu noktada CBS teknolojisi, kaza verilerinin görselleştirilmesi ve karayollarındaki sıcak noktaların analizi için popüler bir araçtır (Erdoğan et al., 2008; Kazmi et al., 2022). CBS, kullanıcılarına ve karar vericilere yol göstermesi farklı kriterlerin bir arada kullanılmasını sağlaması, bakımından mekânsal çalışmaların vazgeçilmez bir parçası olmuştur (Şirin & Ocak, 2020 s. 88). CBS, kaza analiz çalışmaları ile sıcak noktaların tespiti, dağılımı ve mekân ile ilişkisini kurmaktadır. Böylelikle analizlerden elde edilen görünüm ve istatistiksel neticeler trafik güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Mekân bilimciler, KTK'da "sıcak noktalar" olarak bilinen yoğunlaşmış olay kümelerini belirlemek ve nokta olaylarının mekânsal dağılımını incelemek için çeşitli teknikler geliştirmişlerdir. Bu teknikler iki ana gruba ayrılabilir: (Bailey & Gatrell, 1995; O'Sullivan & Unwin, 2003 atfen Xie & Yan 2008; Harirforoush & Bellalite, 2019): Birinci grup, bir bölgedeki yoğunluğa dayalı olarak nokta olaylarının yoğunluğunu ölçmekte olup Kuadrat analizi ve Çekirdek yoğunluğu tahmini (ÇYT) gibi teknikleri içerirken, K-fonksiyonları, en yakın komşu mesafeleri ve Ancelin Local Moran'ın I analizi (AYM) gibi yöntemleri içeren İkinci grup ise noktaların birbirinden uzaklığını dikkate alarak nokta olaylarının mekânsal bağımlılığını ölçmektedir (Steenberghen et al., 2010, Xie

& Yan, 2008; Harirforoush, & Bellalite, 2019). Ayrıca mekânsal analizlerin yanı sıra model tabanlı analiz için regresyon modelleri ampirik Bayesçi ve tam Bayesçi gibi geleneksel istatistiksel yöntemler de kullanılmaktadır (Khan, 2023 p. 27). Nitekim birçok araştırmacı KTK çalışmalarında verilerin görselleştirilmesinde, sınıflandırmasında ve sıcak noktaların tespitinde sözü edilen çeşitli yöntemlerden yararlanmışlardır. Bu çalışmalardan bazılarında K-fonksiyonunun kombinasyon ve analizi en yakın komşu analizi (Shafabakhsh, 2017; Kim, 2004; Levine, 1995), Çekirdek yoğunluk tahmini (Le et al., 2020; Sultani & Askari 2017; Doğru & Aydın, 2018; Kazmi et al., 2022; Harirforoush, 2017; Plug et al., 2011; Steenberghen et al., 2010), Moran's I ve Getis-Ord Gi* indeksi gibi mekânsal otokorelasyon algoritmalarının kullanıldığı Hot Spot (sıcak nokta) analizi (Sultani & Askari, 2017; Siyavuş, 2022; Erdoğan, 2009; Getis & Ord, 1992; Anselin, 1995; Vural, 2019; Haybat & Karakaş, 2018) örnek gösterilebilir. Mekân-zaman küpü analizi KTK ile ilgili çalışmalarda kullanılan yöntemlerden bir olmakla beraber diğerleri kadar yaygın değildir. Bu analizde trafik kazaları ile birlikte orman kayıplarının, çatışma bölgelerinin, bulaşıcı hastalıklarının dağılımını ve zamansal eğilimini gösteren çalışmalara da rastlanmıştır (Harris et al., 2017; Gatalsky et al., 2004; Reddy et al., 2019; Purwanto et al., 2021; Osman et al., 2023; Mohammed et al., 2023; Khan et al., 2023)

2. Materyal ve Yöntem

Çalışma kapsamında trafik kazaları konum tespitinde, yapılacak analizlerde, haritaların oluşturulmasında ve konunun açıklanmasında gerek duyulan ikincil veriler ile kullanılan program veya uygulamalar aşağıdaki ilgili kaynaklardan temin edilmiştir. (Tablo 1).

Tablo 2

Çalışmada Yararlanılan Kaynaklar, Kullanım Alanları, Veri ve Programlar

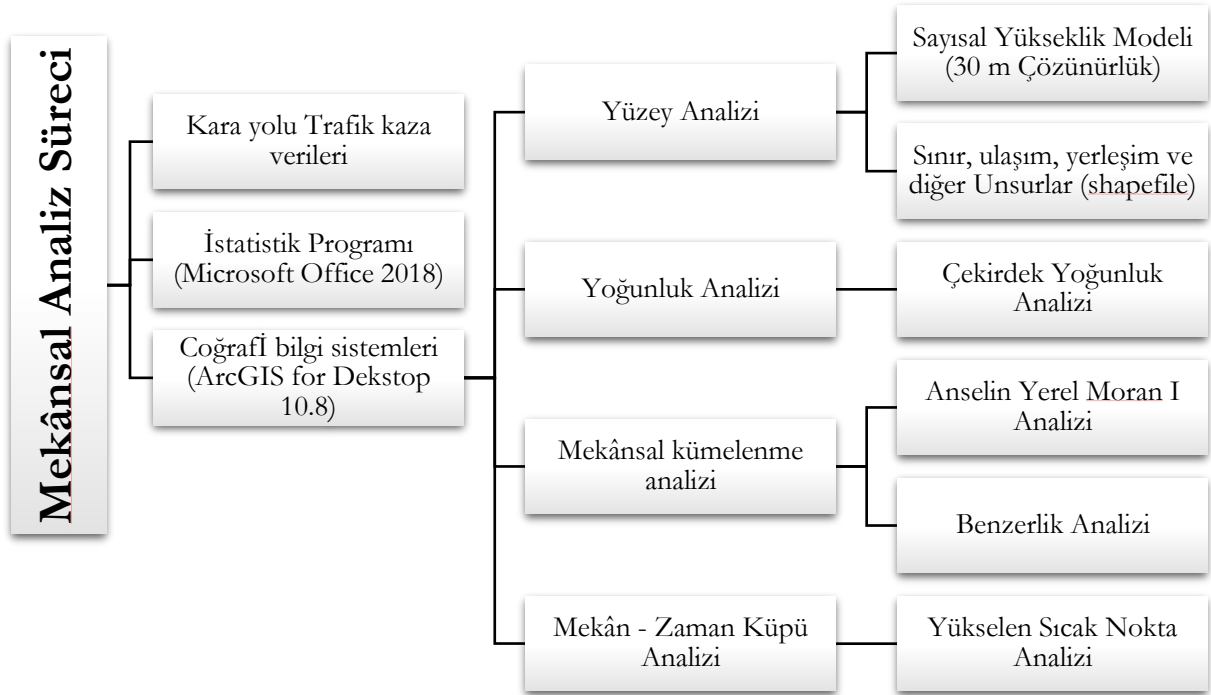
Veri Tabanı	Kaynak	Kullanım alanı
Sayısal Yükseklik Modeli Dijital Elevation Model (30 m Çözünürlük)	Nasa Earth Data https://search.earthdatanasa.gov/search	Yüzey analizlerinin gerçekleştirilmesinde, (lokasyon, yükselti, kabartma harita üretimi) alan hesaplamaların yapılmasında yararlanılan ikincil veri
Harita Genel Müdürlüğü 1/25.000, 1/100.000 Ölçekli Topoğrafya Haritaları,	HGM https://www.harita.gov.tr	Topografya, ulaşım, yerleşim ve diğer Unsurların tespiti, kontrolü, oluşturulması ve yeniden düzenlenmesinde yararlanılan ikincil kaynaklar
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (CBS) Trafik Kaza verileri	CBS https://www.csb.gov.tr/ T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Başkanlığı	Trafik kazalarının mekânsal analizinde yararlanılan İkincil kaynaklar
Arazi Çalışmaları	Samsun Şehri	Trafik yoğunluğu, yol durumu, Kavşak noktaları, Trafik kazaları, trafik ışıkları vb. ile ilgili gözlemler
Nüfus verileri	Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	Samsun il ve ilçe nüfusunun tespiti
Yazılım ve Programlar		
ArcGIS for Dekstop 10.8	ESRI https://www.esri.com/en-us/home	Coğrafi verileri görüntüleme, düzenleme, oluşturma ve analiz etme
Open Street Map (OSM)	OSM https://www.openstreetmap.org	ile uydu görüntülerinden yararlanarak harita oluşturma
Google Earth Pro	Google Earth Online https://www.google.com/intl/tr/earth/versions/	
Microsoft Office		Metin ve Veri düzenleme, Grafik oluşturma
Paint 3D		Şekillerin düzenlenmesi

Bu çalışmada ilk olarak Samsun'da 2018-2020 yıllarına ait trafik kazalarının zamansal dağılışı incelenmiştir. Sırasıyla saat, gün ve ayın zaman içindeki dağılışı ve farklılıkları radar ve 3 boyutlu alan grafiklerden yararlanarak gösterilmiştir. Daha sonraki süreçte mekânsal analizlere ve bunların görselleştirilmesi aşamasına geçilmiştir. Bu süreçte de öncelikle zamansal dağılıştan bağımsız mekânsal analizler gerçekleştirilmiş ardından mekân-zaman küpü tekniği ile sentezlenmiştir.

Mekânsal analiz süreçlerinde her bir aşama belli bir sıra dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada daha önce temin edilen 30 m çözünürlüğe sahip DEM görüntüleri üzerinden kabartma haritası üretilmiştir. Daha sonra Tablo 1'de gösterilen ilgili kaynak ve verilerden yararlanılarak trafik kaza noktaları, ulaşım yolları, akarsu, göl, deniz, yerleşim yeri, liman, yerleşim alanı sınırı vb. veri katmanları yüzey analizi yapılan görselin üzerine yerleştirilmiştir. Daha sonra mekânsal analizi için hazır hale getirilen görsel üzerinde çalışma kapsamında mekânsal analizler gerçekleştirilmiş ve harita ile istatistik veri çıktıları alınmıştır (Şekil 2).

Şekil 2

Samsun'da Meydana Gelen Trafik Kazalarının Mekânsal ve İstatistiksel Analizlerin İş Akışı

Bu çalışmada Samsun şehrindeki kentsel alanlarda KTK'lerin sıklığını ve zaman içindeki değişimini tespit etmek için çeşitli analizlerden yararlanılmıştır (Şekil 2). Kaza görülme oranının yüksek olduğu alanları belirlemek için ÇYT; kazaların kümelendiği alanları daha ayrıntılı olarak belirlenmesi için bir tür mekânsal kümeleme analiz modeli olan aykırı değer analizinden (Anselin yerel Moran I); kaza noktalarının hafta içi ve hafta sonuna göre farklılıklarını ortaya koymak için benzerlik analizinden, trafik kazalarının zamansal eğilimini tespit etmek için mekân-zaman küpü analizinden faydalanılmıştır.

2.1. Çekirdek Yoğunluk Tahmini

Çalışma kapsamında kullanılan mekânsal analizlerden biri ÇYT'dir. Bazı araştırmacılar yıllar içinde nokta örüntülerinin mekânsal değişiminin ortaya çıkarılmasında yardımcı olan teknikler içerisinde ÇYT'yi en umut verici olarak görmektedir (Sabel et al., 2005; Bailey & Gatrell, 1995, Silverman, 2018). Çünkü bir enterpolasyon tekniği olan ÇYT, kaza noktalarını tüm alana genelleştirir, büyük veri kümelerinden sıcak noktaları hızlı bir şekilde ayıklar ve gerek istatistiksel gerekse estetik

açıdan tatmin edici ve kolay anlaşılır sonuç verir (Anderson, 2007, p. 57). ÇYT, çalışma alanını kapsamlı bir şekilde örtüşmeyen bölümlere ayırır. Ardından, belirli bir bant genişliği ve çekirdek yoğunluğu ile bir yoğunluk tahmincisi hesaplanır. Yüksek değerler kara noktaları (olayların en yoğun olduğu alan), bitişik yüksek değerler ise kara bölgeleri gösterir (Steenberghen et al., 2010, p. 412).

2.2. Anselin Yerel Moran'ın I Analizi

AYM I İndeksi, noktalar arasındaki nitelik değerlerini ortaya koymakla birlikte komşu konumların öznelik değerlerinin mekânsal bir bitişiklik matrisi kullanılarak değerlendirilmesini de kapsar. Bu değerlendirme süreci, mekânsal ağırlık matrisini ve nitelik değerlerinin kovaryansını hesaplar ve sonuç olarak -1 ile 1 arasında standartlaştırılmış komşu nokta arasındaki korelasyon değerini sağlar (Gedamu et al., 2024). Başka bir ifadeyle AYM I indeksi dağılım grafiği, her bir gözlemin komşularıyla olan ilişkisine göre nasıl sınıflandırılacağını gösterir (Bone et al., 2013). Eğer Pozitif bir AYM I değeri var ise bu düşük-düşük (DD) veya yüksek-yüksek (YY) bir değer kümesini tanımlar. Öte yandan, negatif bir AYM I değeri bulunursa veri noktasının öznelik değeri ile komşu noktalar arasında anlamlı bir fark olduğunu, yani noktanın aykırı değer aldığını gösterir (Ma et al., 2021). Böylelikle küme değeri yüksek-düşük (YD) veya düşük-yüksek (DY) olarak ifade edilir.

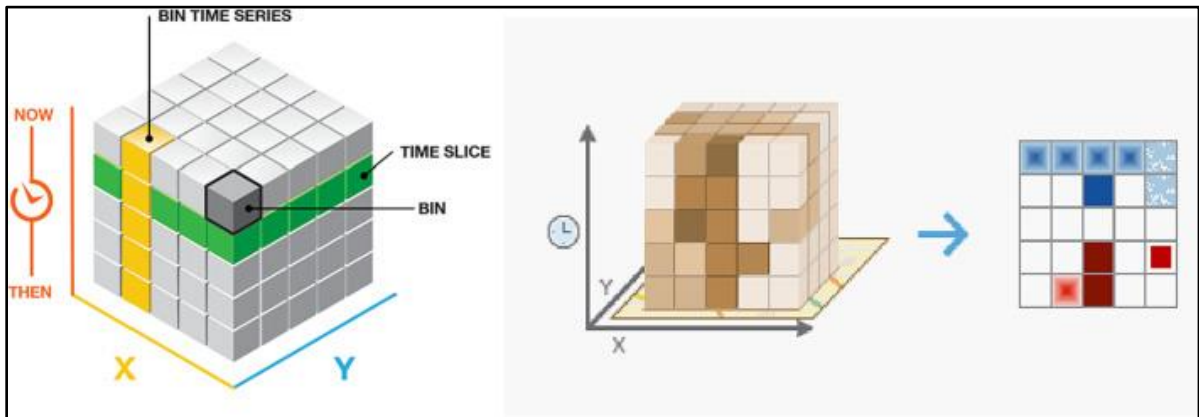
2.3. Mekân-zaman küpü analizi

ÇYT ve sıcak nokta analizi (AYM) trafik kazalarının yoğunlaştığı yerleri görmemizde bize yardımcı olur ancak bu kazaların zamansal değişimini ortaya koymada yetersizdir. Dolayısıyla çalışma amaçlarından birini oluşturan kazaların zamansal analizini mekânla sentezleyerek ortaya koymak ve bunu görselleştirebilmek için “mekân-zaman küpü” (MZK) analizine çalışmada yer verilmiştir.

MZK analizi, mekân-zaman verilerini bir küp biçiminde haritalayan bir 3B jeo-görselleştirme yaklaşımını ifade eder. Şekil 3'te görüldüğü gibi 3B mekân-zaman küpünün x ve y boyutları mekânı, t boyutu ise zamanı temsil eder (Khan et al., 2023). Bu çalışmada 3 yıl süre ile günlük kazalar değerlendirilmiştir.

Şekil 3

Mekân ve Zaman Küpünün 3 Boyutlu Yapısı (Solda) Sıcak Nokta Analizi Çalıştırılarak 2 Boyutlu Oluşturulmuş Kutular

Kaynak: Esri, 2024

1970'lerin başında Hägerstrand (1970) İnsanların mekân ve zamanda nasıl etkileşime girdiğini göstermek için mekân-zaman küpü adı verilen üç boyutlu bir diyagram geliştirdi (Gatalisky et al., 2004). Çalışma kapsamında KTK'lerin zamansal eğilimlerini görebilmek için sözü edilen mekân-zaman küpü analizinde önemli araçlarından biri olan “yükselen sıcak nokta tekniğı” kullanılmıştır. Bu analiz aracı, Getis-Ord Gi analizi ve Mann-Kendall eğilim testi kombinasyonunu kullanarak mekân-zaman kalıplarını değerlendirir. İlk olarak Getis-Ord Gi istatistiği, her kaza noktası için Z puanları (standart sapmalar) ve P değerleri (istatistiksel olasılıklar) üretir; bu değerler,

belirli alanda toplanan KTK'lerin, diğer komşu bölgelerindeki trafik kazalarına göre istatistiksel olarak kümelenip kümelenmediğini gösterir. Z puanının 1,96'nın üzerinde veya -1,96'nın altında olması, $P < 0,05$ anlamlılık seviyesinde (Harris et al., 2017) trafik kazalarında istatistiksel olarak anlamlı bir sıcak veya soğuk noktanın olduğu anlamına gelir.

İkinci olarak, yükselen sıcak nokta analizi aracı, Getis-Ord'dan kaynaklanan her bir kutunun Mann-Kendall istatistiğinden yararlanarak 3 yıl boyunca istatistiksel olarak anlamlı bir zamansal eğilimin mevcut olup olmadığını test etmiştir. İkinci zaman adımındaki Z-skoru birinci zaman adımından büyüğe +1 artan eğilimi, küçüğe -1 azalan eğilimi işaret ederken toplamın sıfır olması herhangi bir eğilimin olmadığını göstermektedir (Harris et al., 2017). Yükselen sıcak nokta analizi aracı, her çalışma alanı konumunu 14 kategorilere ayırır. Aşağıdaki tabloda sadece çalışma alanında ortaya çıkarılan desen kalıpları gösterilmiştir (Tablo 3). Diğer desenlere Esri kuruluşunun internet sitesinden ulaşılabilir (Esri, 2024).

Tablo 3

Uzay-Zaman Küpü Modellerinin Adları ve Tanımları

Desen adı	Tanım	Açıklama
	Desen Algılanmadı	Aşağıda tanımlanan sıcak veya soğuk nokta modellerinden hiçbirine girmez.
	Kalıcı Sıcak Nokta	Bu konum, zaman adımı aralıklarının %90'ında istatistiksel olarak anlamlı bir "sıcak nokta" olarak belirlenmiştir. Bu, söz konusu konumda yoğunlaşma seviyesinin yüksek olduğunu ve bu yoğunluğun zaman içinde önemli ölçüde değişmediğini gösterir
	Azalan Sıcak Nokta	Bu konum, son zaman aralığını da içeren zaman aralıklarının %90'ında istatistiksel olarak anlamlı bir "sıcak nokta" olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak, her zaman aralığında kümelenme yoğunluğunda genel bir azalma gözlemlenmiştir ve bu azalma istatistiksel açıdan da anlamlıdır.
	Aralıklı Sıcak Nokta	Bu konum, son zaman aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir "sıcak nokta" olarak belirlenmiştir. Bu, söz konusu konumda yoğunlaşma seviyesinin yüksek olduğunu ve bu yoğunluk seviyesinin zaman içinde tekrar tekrar arttığını ve azaldığını gösterir. Zaman aralıklarının %90'ından azı istatistiksel olarak anlamlı sıcak nokta olarak belirlenmiş ve hiçbirisi istatistiksel olarak anlamlı soğuk nokta olarak belirlenmemiştir.
	Yoğunlaşan Soğuk Nokta	Bu konum, son zaman aralığını da içeren zaman aralıklarının %90'ında istatistiksel olarak anlamlı bir "soğuk nokta" olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak, her zaman aralığında düşük sayıların kümelenme yoğunluğunda genel bir artış gözlemlenmiştir ve bu artış istatistiksel açıdan da anlamlıdır.
	Kalıcı Soğuk Nokta	Bu konum, zaman adımı aralıklarının %90'ında istatistiksel olarak anlamlı bir "soğuk nokta" olarak belirlenmiştir. Bu, söz konusu konumda sayıların düşük olduğunu ve bu sayıların zaman içinde önemli ölçüde değişmediğini gösterir.
	Aralıklı Soğuk Nokta	Bu konum, son zaman aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir "soğuk nokta" olarak belirlenmiştir. Bu, söz konusu konumda sayıların düşük olduğunu ve bu durumun zaman içinde tekrar tekrar gerçekleştiğini göstermiştir. Zaman aralıklarının %90'ından azı istatistiksel olarak anlamlı soğuk nokta olarak belirlenmiş ve hiçbirisi istatistiksel olarak anlamlı sıcak nokta olmamıştır.

Kaynak: Esri (2024)

3. Bulgular

3.1. Zamansal analiz

Zamansal analizlerin gösteriminde radar ve 3 boyutlu grafiklerden yararlanılarak KTK'nin genel zamansal dağılımı incelenmiştir Daha sonra trafik kazalarının saat, gün ve aylara göre zamansal dağılımı yapılmıştır. Böylelikle trafik kazalarının günlük aktivitelerle ve iklimle, ilişkisine dikkat çekilmiştir.

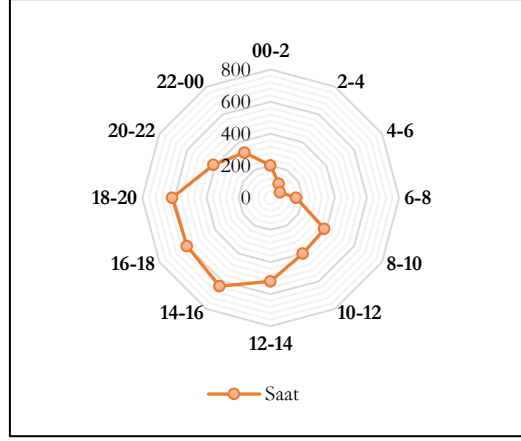
3.1.1. Genel zamansal dağılım

Samsun şehrinde 2018-2020 yılları arasında trafik kazaları gün boyunca değişim göstermiştir. Gece 00:00 ile sabah 8:00 saat aralığı trafik yoğunluğundaki azalmaya ve sürücülerin başka bir araca çarpma olasılığının düşük olmasına bağlı olarak %12 ile en az kazanın gerçekleştiği zaman aralığı olmuştur (Şekil 4). Buna ışık koşulları ve karanlık da eklenebilir. Ancak ışık koşullarının veya karanlığın KTK'lara ne derece etki ettiği henüz kesin değildir (Ivan et al., 2000, Savolainen & Mannering, 2007). Alkolün ise gece geç saatlerde KTK'lara neden olan başlıca

faktörlerden biri olabileceğini göstermiştir (Cho et al., 2004). Sabah 8:00'den sonra ise KTK da artışlar meydana geldiği görülmüştür. Özellikle 12:00-20:00 aralığında bu artışlar zirve yaparken (%54) 08:00-12:00 ve 20:00-00:00 saat aralıklarında ise artışlar nispeten daha az olmuştur (%34).

Şekil 4

Çalışma Sabasında Saat Aralıklarına Göre KTK'lerin Dağılışı

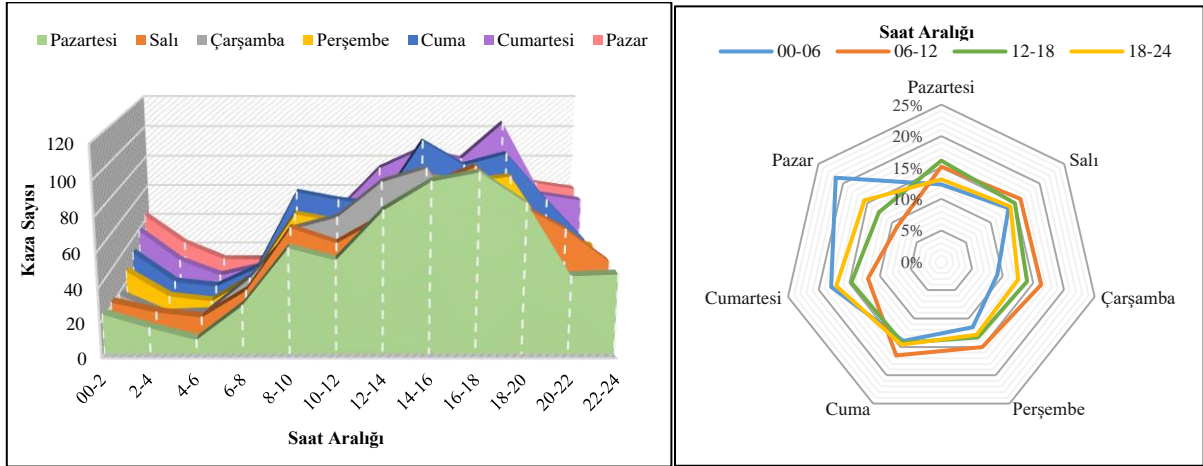

3.1.2. Haftanın günleri

Kaza sıklığının zamansal dağılımı haftanın günlerine göre değişiklik göstermiştir. Özellikle hafta içi ve hafta sonlarının farklı bir desen sergilediği açıktır. Nitekim günlere göre kaza sayılarında ciddi farklar olmasa da kaza sayısının en fazla olduğu gün hafta sonunun ilk günü olan Cumartesi, en az kaza ise hafta içi günlerinden Perşembe olmuştur (Şekil 5).

Şekil 5

Çalışma Sabasında Haftanın Günlerine ve Saatlerine Göre KTK'lerin Dağılımı

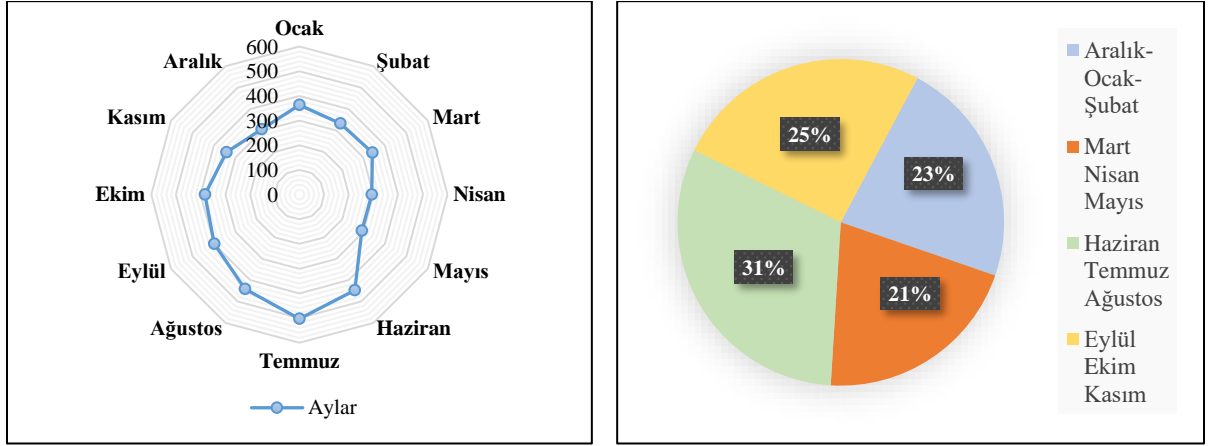
KTK'lerde hafta içi ve hafta sonları arasındaki en belirgin farklar ise kaza saatlerinde olmuştur. Hafta içinde trafik kazaları okula ve işe gidiş-dönüş saatlerinde trafik yoğunluğuna da bağlı olarak daha fazla olurken, okulların ve bazı iş yerlerinin kapalı olduğu hafta sonlarında ise özellikle trafik yoğunluğunun daha seyrek olduğu sabah saatlerinde kaza sayısı daha azdır. Bunların yanı sıra tatil günlerinde (cuma öğleden sonradan pazar gecesine kadar olan zaman aralığında) trafik kazalarının öğlen, akşam ve gece saatlerinde daha fazla olduğu dikkat çekicidir. Nitekim bu günlerde 12:00-00:00 saatleri arasında günlük ortalama KTK sayısı hafta içi günlere kıyasla yaklaşık %54'ü, bulurken, 06:00-12:00 saat aralığında ise bu oran %43'tür.

3.1.3. Kara yolu trafik kazalarının aylara göre dağılımı

Samsun'da KTK'lerin aylara göre dağılımında yaz ayları haricinde birbirine yakın değerlere sahip olduğu görülmüştür. Aralık-mayıs ayları aralığında KTK oranları %7 ile %8 arasında değişim gösterirken, haziran ayı itibariyle ağustos ayına kadar bu değerler %11'e ulaşmıştır. Eylül ve ekim ayında ise KTK sayıları nispeten düşmüştür. Bu aylarda oran %9'dur. Samsun'da en az KTK %6 ile mayıs ayında gerçekleşmiştir. Yaz aylarında gerek ülke içinden gelen tatileciler gerekse ülke dışından araçlarıyla gelen gurbetçilerle birlikte artan nüfus gözle görülebilir bir trafik yoğunluğu oluşturmuştur. Bu da söz konusu aylarda daha sık KTK'lara neden olmuştur (Şekil 6).

Şekil 6

Çalışma Sahasında Aylara ve Dönemlere Göre KTK'lerin Dağılımı

3.2. Mekânsal Analiz

Çalışma kapsamında yapılan analizler Samsun'da KTK'lerin daha yüksek araba hızına ve hacmine sahip çok şeritli yollar üzerinde kümелendiğini doğrulamıştır. Daha önceki çalışmaların sonuçlarında da benzer ilişkiler görülmüştür (Sultani & Askari, 2017 p. 652). Dolayısıyla KTK'lar konut ve ticari arazi kullanım alanları ile kamu ve özel kurumların toplandığı şehir merkezleri ve anayollar boyunca meydana gelmiştir. KTK'lerde sözü edilen şehir merkezlerinde ise Samsun'un en fazla nüfusa sahip ilçesi olan İlkadım öne çıkmıştır. Gerçekleştirilen ÇYT analizinde de anlaşıldığı üzere İlkadım, kentsel aktivite alanlarında KTK'lerin yoğunluğu çok yüksek olmuştur (Şekil 7).

İlkadım ilçesinden Mert Irmağıyla ayrılan Canik ilçesinde büyük alış-veriş merkezlerinin ve sanayi sitelerinin toplandığı alanlar da trafik kazaların yoğunluk değeri yüksek olmuştur. Nitekim KTK'lerin İlkadım ilçe merkezinden Canik ilçe merkezine kadar neredeyse aralıksız bir şekilde ağırlıklı olarak çok şeritli anayollar üzerinde kümелendiği görülmüştür. Her iki yerleşim yerinde ticaret alanlarının diğer ilçelere göre daha sık olması ve bu iki ilçe arasındaki gelişmiş ticaret ağı, trafik yoğunluğuna dolayısıyla daha sık gerçekleşen trafik kazalarına sebebiyet vermiştir.

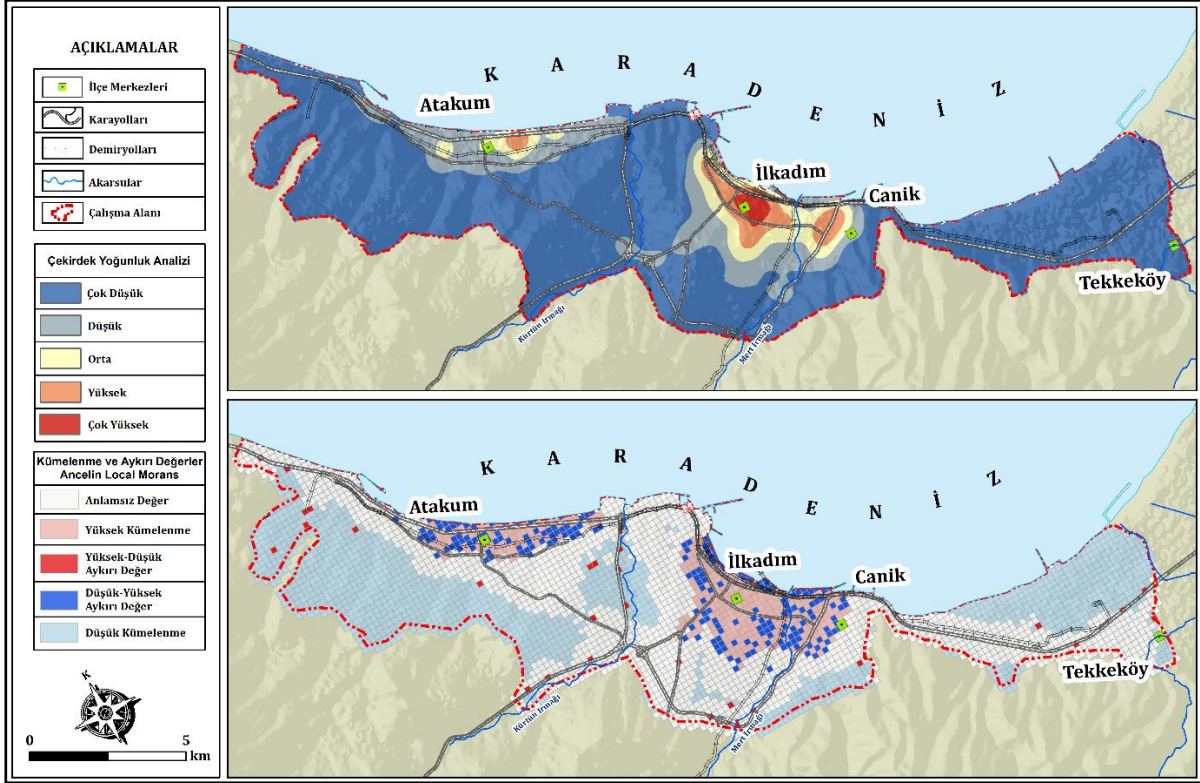
KTK'lerin sık gerçekleştiği bir diğer merkez ilçe Atakum'dur. Samsun şehrinin yeni yerleşim yeri olan ve özellikle konut alanlarının geniş yer kapladığı ilçenin, özellikle merkezinde Atatürk Bulvarı üzerinde ve bu yoldan güneye yerleşim yerlerine bağlantı sağlayan kavşak noktalarında KTK'lerin yüksek yoğunlukta olduğu görülmüştür. Ayrıca ilçede kentsel aktivitenin daha yoğun olduğu İsmet İnönü, Alparslan, Mimarşinan bulvarları ile Nişantaşı ve Gaffar Okan caddeleri KTK'lerin orta ve yüksek yoğunlukta yoğun olduğu diğer yollardır.

Samsun'un merkez ilçelerini birbirine bağlayan, bölünmüş yol özelliğine sahip olan Atatürk Bulvarı, şehirler arası önemli bir yol olup en riskli trafik koridorlarından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, araç trafiğinin yoğun olduğu Barış Bulvarı, 100. Yıl Bulvarı ve İlkadım Bulvarı da diğer yüksek kaza riskine sahip trafik koridorlarıdır.

Şekil 7

Ancelin Local Moran'ın I ve Çekirdek Yoğunluk Tabmini Analizlerine Göre KTK'lerin Dağılışı

Çalışma alanında kümelendirme değerlerinin sonuçları sırasıyla yüksek ve düşük kümelendirmeyi gösteren Yüksek-Yüksek (YY), Düşük-Düşük (DD) ile aykırı kümelendirmeleri ifade eden Düşük-Yüksek (DY) ve Yüksek-Düşük (YD) olarak harita ve grafikler üzerinde gösterilmiştir. Özellikle YY ve DD kümelerinin oluşumlarının, YD ve DY konumlarından daha ağır bastığı görülmüştür. Dolayısıyla yüksek KTK'lerin çevresinde düşük kazaların veya tersi durumun gerçekleştiğini ifade eden aykırı kümelendirme daha az konumlanmıştır. YY konumları Atakum kıyı kesiminde ana yol güzergâhında, İlkadım'da kıyı kesimi ile birlikte şehrin güneyinde iç kesimlerde çok şeritli yollarda ve Canik ilçesinin sanayi ve ticari alanlarının çevresindeki yollarda kümelendirilmiştir. YY kümelendirme değerinin ise en yüksek olduğu merkez ilçe İlkadım olmuştur (Şekil 8). DD konumları ise daha çok Samsun şehrinin güneyinde eğimin ve yükseltinin arttığı, yolların daraldığı hız sınırının düştüğü yerleşim alanlarında görülmüştür. En düşük kümelendirmenin görüldüğü merkez ilçeler ise nispeten seyrek nüfuslu olan Tekkeköy ile Samsun'un yeni yerleşim alanı olan Atakum olmuştur. Tekkeköy sanayi bölgesinde, Atakum'un güneyinde ve batısında yerleşim alanlarının seyrekleştiği konumlar düşük kümelendirme göstermiştir.

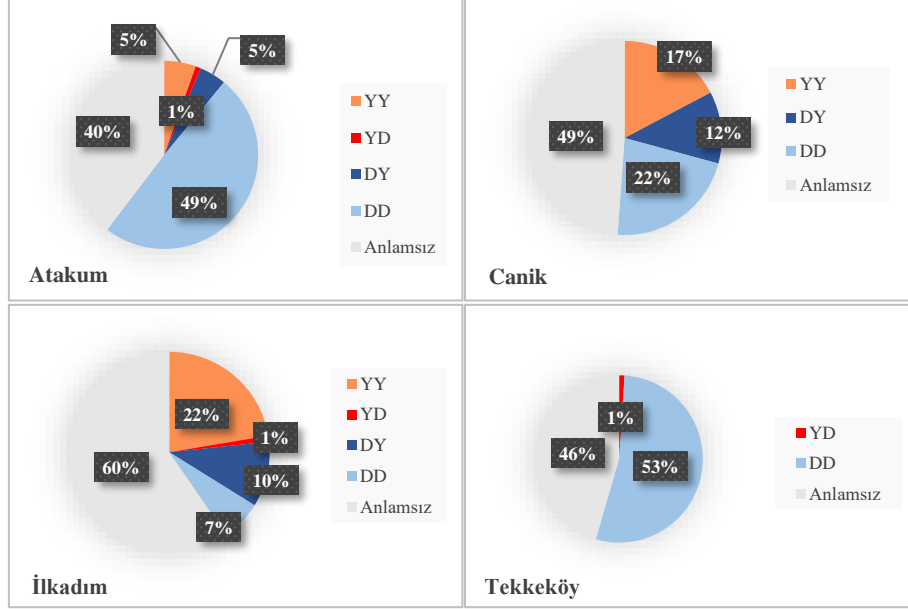
3.2.1. Trafik kazalarının karayollarına göre dağılışı

Çalışma kapsamında AYM ve ÇYT analizlerinde de tespit edilen sıcak ve yoğun alanların karayollarına göre kaza sayılarıyla büyük oranda uyumluluk gösterdiği görülmüştür. Nitekim en fazla KTK sayısı, yapılan analizlerde kümelendirme ve yoğunluğun yüksek olduğu saptanan yollardan biri olan Atatürk Bulvarı'nın (4. Kısım) Atakum kısmında (%16) gerçekleşmiştir. KTK'lar yerleşim yerlerinin ve rekreasyonel faaliyetlerin toplandığı (Denizevleri Mahallesi ile Yenimahalle arasındaki güzergâhta) bu çok şeritli kara yolunun doğusunda ve merkezi kesiminde kümelendirilmiştir. Sabah işe gidiş ve akşam dönüş vakitlerinde trafikteki tek yönlü akış KTK'lerin bu yol üzerinde kümelendirmesinde önemli rol oynamıştır. KTK'lerin en fazla olduğu bir diğer nokta söz konusu

caddenin İlkadım ilçesi sınırları içerisinde kalan 3. kısmında gerçekleşmiştir. Atatürk Bulvarı'nın Canik ve Tekkeköy'de kalan kısımlarındaki KTK'lerin oranı ise sırasıyla %3 ve %4'tür (Şekil 9).

Şekil 8

Ancelin Local Moran'ın I Analizinin Kümeleme ve Aykırı Değer Sonuç Grafiği

Atatürk Bulvarı 3. ve 4. Kısım'dan sonra en fazla KTK'lerin gerçekleştiği yollar %6 ile İlkadım Bulvarı ve 100. Bulvarı'dır. Bunlardan İlkadım Bulvarı alışveriş merkezi ve sanayi sitelerinin güzergâhında yer alan aynı zamanda Samsun-Çorum yoluna bağlanan çok şeritli bir yoldur. İlkadım şehir merkezinde yer alan 100. Yıl Bulvarı ise kent meydanı ile birlikte okul ve hastanelere bağlanan önemli bir güzergâhtadır. Sözü edilen yollarda yoğun trafikle ilişkili olarak çok sayıda kaza gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra bu yollarda özellikle bazı kavşak noktalarında trafik ışığının bulunmaması KTK'lerin sayısının artmasında önemli rol oynamıştır.

3.2.2. Sürücü kusurlarının mekânsal analizi

Samsun'da meydana gelen KTK'lerde sürücüler çeşitli yönlerden kusurlu görülmüştür. Bunlardan yol, hava, trafiğin gerektiği şartlara uymadan hızlı araç kullanımına bağlı olarak gerçekleşen kazalar %34 ile sürücülerin başta gelen kusuru olarak öne çıkmıştır. Nitekim çalışma kapsamında gerçekleştirilen analizler neticesinde de görüldüğü üzere daha fazla hıza ulaşılabilen çok şeritli yollar, söz konusu kusurdan kaynaklı kazalarda başı çekmektedir. Gerçekten KTK'ler %42'si Atatürk Bulvarı başta olmak üzere, İlkadım Bulvarı ve 100. Yıl Bulvarı'nda gerçekleşmiştir (Şekil 10).

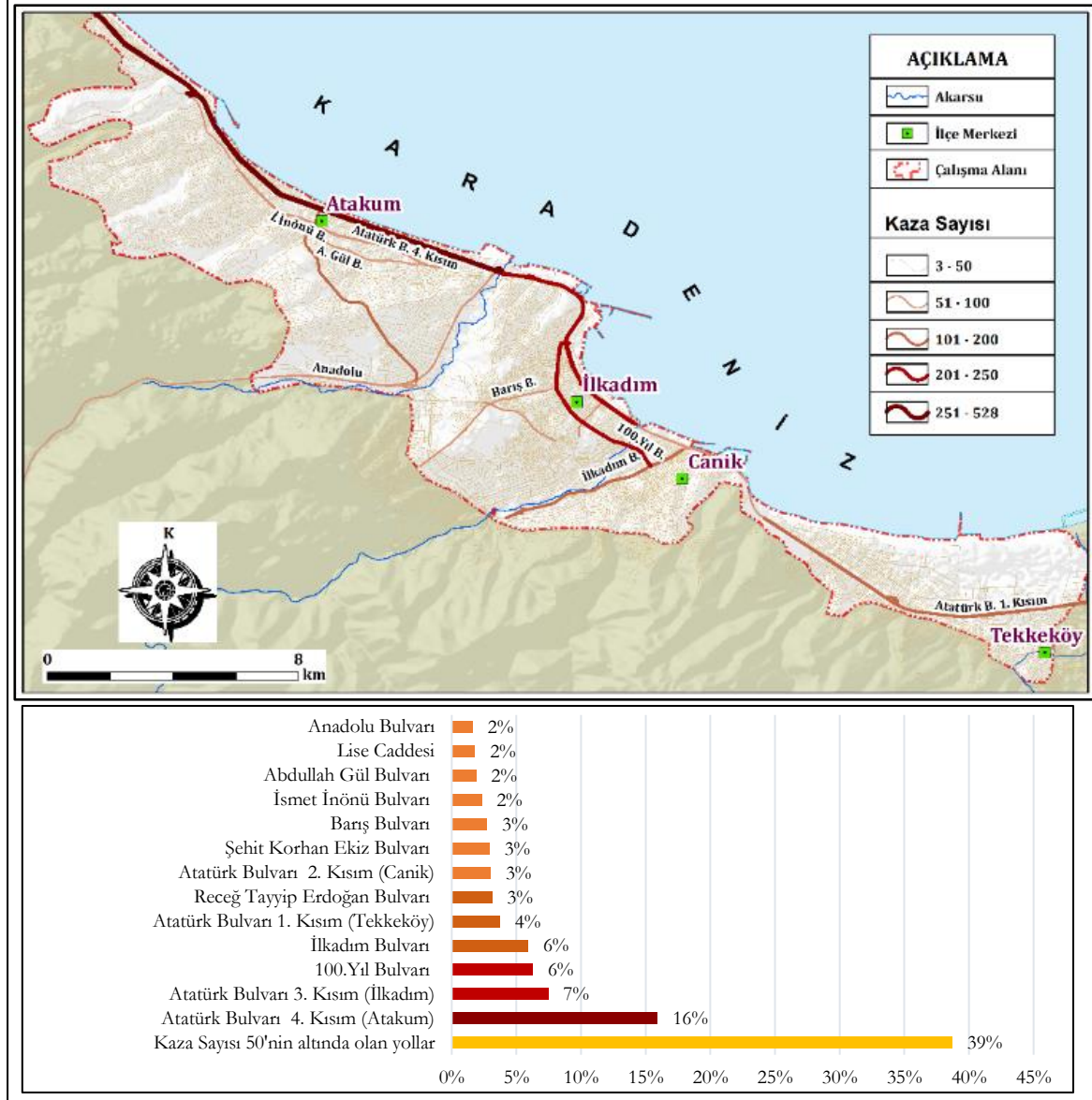
Kavşak, geçit ve kaplamanın dar olduğu yerlerde geçiş önceliğine uymayan sürücülerden kaynaklı KTK'lar %16 ile ikinci sırada yer almıştır. İlkinde olduğu gibi çok şeritli yollarda ağırlıklı olarak gerçekleşen kazalarda özellikle kavşak noktalarında kazaya sebebiyet veren söz konusu hatalara daha fazla rastlanmıştır. Atatürk Bulvarı %23 ile bu tür kazalarda öne çıkarken Recep Tayyip Erdoğan Bulvarı %5, 100. Yıl Bulvarı %3 ile bu yolu takip etmiştir.

Bir diğer KTK kusuru şerit izleme ve değiştirme kuralına uymamaktan kaynaklanmıştır. Bu kazalara da çok şeritli yollarda daha fazla rastlanmıştır. Özellikle gün içerisinde en yoğun trafiğin yaşandığı Atatürk Bulvarı üzerinde gerçekleşen trafik sıkışıklığından kurtulmak isteyen sürücüler bu tür KTK'lara neden olmuştur. Nitekim bu da kazaların %23'ünü teşkil etmektedir. Bu tür kazalarda diğer öne çıkan çok şeritli yollardan İlkadım Bulvarı %7 ile ikinci sırada yer alırken Üçüncü sırada ise %4 ile Barış Bulvarı, Şehit Korhan Ekiz Bulvarı ve Lise Caddesi yer almıştır. Sözü edilen

kazaların dışında diğer öne çıkan kusurlu kazalar arkadan çarpma ve dönüş kurallarına uymamadan kaynaklı olmuştur.

Şekil 9

Trafik Kazalarının Karayollarına Göre Dağılım Haritası

3.3. Mekân-zaman analizi

Çalışmanın bu kısmında KTK'lerde mekânsal ve zamansal dağılımdaki değişimi sentezleyerek mekânsal dağılımın zamansal dalgalanmaya maruz kalıp kalmadığını incelemek için AYM, ÇYT ve benzerlik analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu kısımda araçların birbirine veya herhangi bir nesneye çarpışması ile yaya çarpması birlikte değerlendirilip karşılaştırılması yapılmıştır

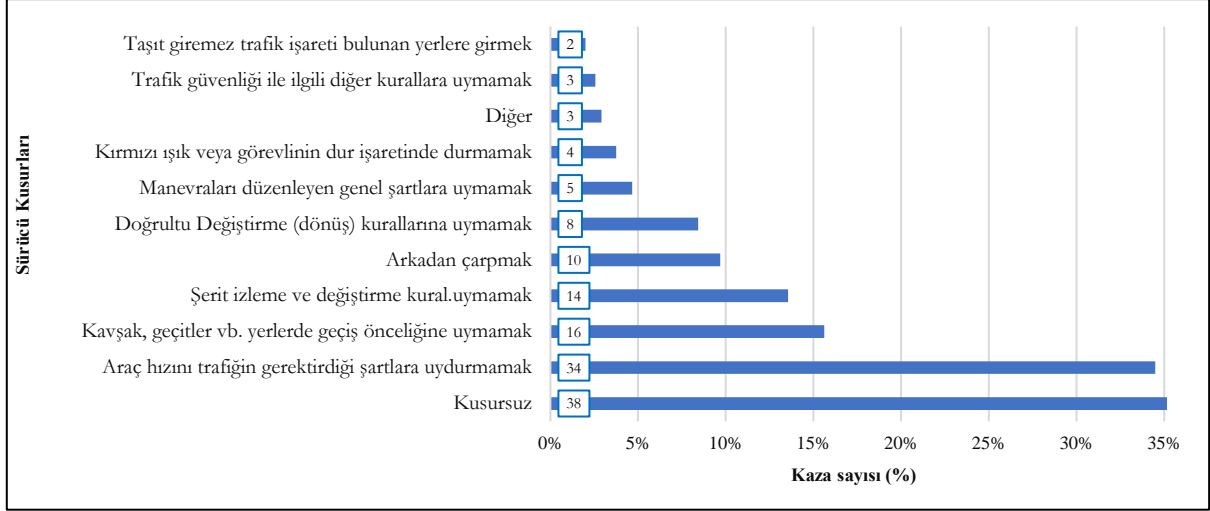
3.3.1. Günün saatine göre trafik kazaları

Trafik kazalarının daha çok araç yoğunluğunun fazla olduğu ilçe merkezlerinde ve anayollar boyunca meydana geldiği daha önce ifade edilmişti Bunun yanı sıra KTK'lerin gün içerisindeki dağılımında farklılar olduğu görülmüştür. KTK'lerin Radar grafiğinde gösterildiği (Şekil 4) gibi sabah 8:00 gibi özellikle işe ve okula gidiş saatlerinde trafik yoğunluğunun artmaya başladığı, öğlen 14:00 ve akşam 20:00'da ise gerek dönüş saatlerine denk gelmesi gerekse rekreatif faaliyette

bulunma amaçlı trafiğe katılanların artmasıyla zirveye ulaşmıştır. Öğleden sonra KTK'lerin sabah saatlerinde kaza sayısının nispeten az olmasında özellikle hafta sonları sabah saatlerinde trafiğe çıkan araç sayısının az olması da önemli rol oynamıştır.

Şekil 10

Çalışma Sahasında Kara Yolu Trafik Kazalarında Sürücü Kusurlarının Dağılımı (2018-2020)

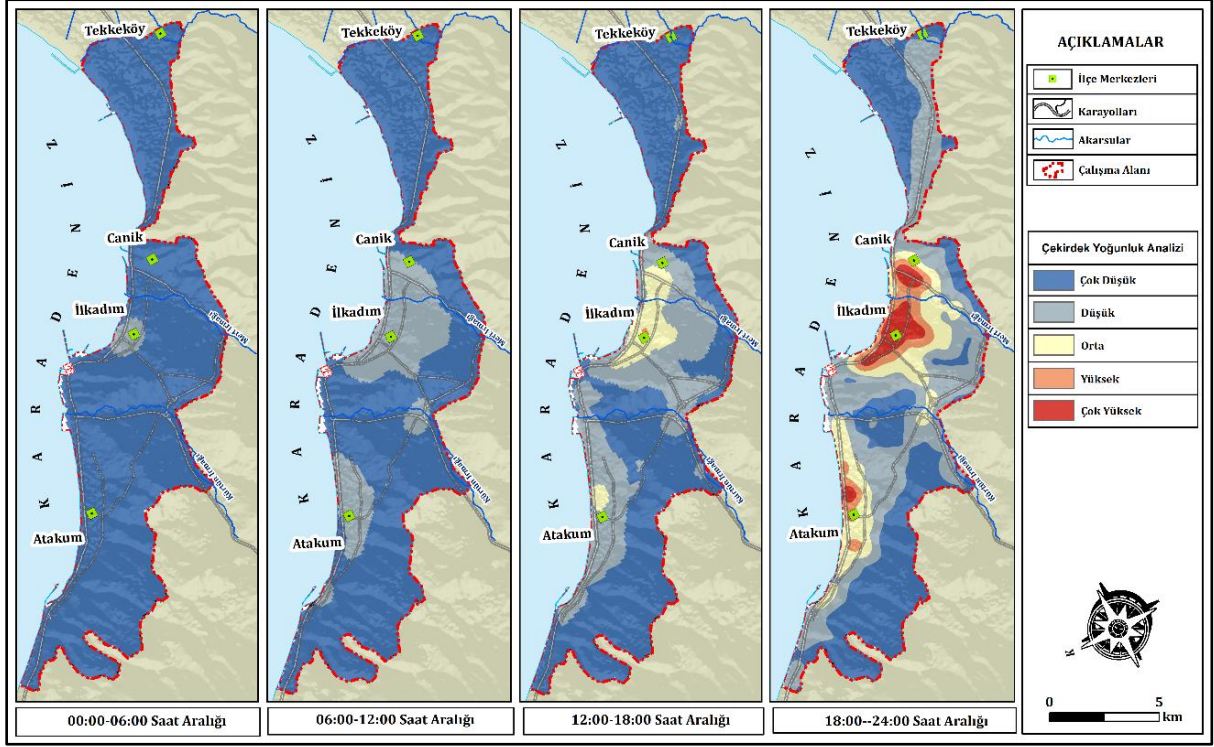
Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Başkanlığı

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen ÇYT analizi incelendiğinde 00:00-06:00 saatleri aralığında KTK'lerin düşük ve çok düşük yoğunlukta gerçekleştiği görülmüştür. İlkadım ilçe merkezinde kaza sayısı nispeten daha yoğun olmuştur. Bunun yanı sıra Atakum sahil kesiminde eğlence mekânlarının yakınlarında da KTK'lara rastlanmıştır. 06:00-12:00 saat aralığına geçildiğinde KTK'lerin yoğunluğu Tekkeköy haricindeki diğer ilçelerde artmaya başlamış, ancak yine de diğer saat aralıklarına göre yoğunluk düzeyi düşük olmuştur. Bu saat aralığında KTK'lar işyeri, okul ve hastane yollarındaki güzergâhlar başta olmak üzere şehrin geneline dağılmıştır. Sözü edilen saat aralığında Canik'te sanayi sitelerinin ve alışveriş merkezlerinin yer aldığı İlkadım Bulvarı, İlkadım'da iş yerleri ile birlikte hastanelere ve okullara erişimde önemli bir güzergâh olan 100. Yıl Bulvarı, Barış Bulvarı ve çevresindeki caddeler, Atakum'da Atatürk Bulvarı ve buradan şehir içine bağlanan kavşak ve caddeler KTK'lerde öne çıkan yollar olmuştur (Şekil 11).

12.00-16.00 saat aralıklarında KTK'lerde kısmen artış olsa da kaza yerlerinde sabah saatlerindekiyle benzerlik göstermiştir. 16:00-20:00 saat aralıklarında ise KTK'lerin Tekkeköy haricindeki tüm ilçelerde çok yoğun düzeye ulaştığı görülmüştür. Araç trafiğinin ve nüfusunun daha seyrek olduğu Tekkeköy'de ise yoğunluk düzeyi düşük seviyede kalmıştır. Söz konusu saat aralığındaki KTK'lerin diğer merkez ilçelerde okul, hastane başta olmak üzere birçok kamu kurumu ile bazı özel kurumların ve işyerlerinin kapanış vakitlerine denk gelmesi araç trafiğindeki artışla orantılı olmuştur. Nitekim KTK'lerin şehir merkezlerinin yakın çevresindeki yollar ile sektörlere bağlanan yol güzergâhlarında kümelenildiği görülmüştür. Örneğin hastanelere, okullara ve şehir merkezine ulaşmada önemli koridor vazifesi gören 100.yıl Bulvarı, Osmaniye Caddesi ve Lise Caddesi 16:00-20:00 aralığında sabah ve öğlen saatlerine göre nispeten kaza sayısının arttığı yerler olmuştur. Samsun ilinin yeni yerleşim yerleri olan Atakum'da, işten dönüşlerde Atatürk Bulvarı ve buradan iç kesimlere bağlantı vazifesi gören ve aynı zamanda Atakum'un ticari mekânların toplandığı Gaffar Okan, Nişantaşı caddeleri ile Mustafa Kemal ve Alparslan bulvarları KTK'lerin kümelenildiği diğer yerler olmuştur. Trafikte oluşan yoğunluğun yanı sıra ve günün yorgunluğunun verdiği dikkatsizlik de bu kazalarda yüksek olasılıktır.

Şekil 11

Kara Yolu Trafik Kazalarının Saat Aralıklarına Göre Çekirdek Yoğunluk Tabmini Haritası

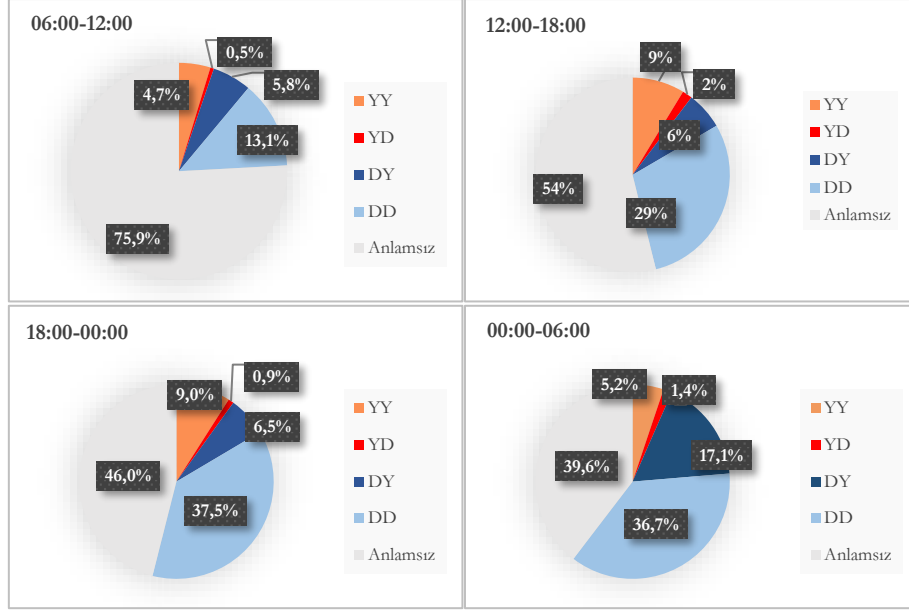
Bir diğer saat aralığı olan 20:00-00:00'da KTK'lerin dağılışı gün içindeki diğer saatlerle benzerlik (gece saatleri hariç) gösterse de bu aralıkta trafikteki araç sayısının da azalmasıyla kazalar biraz daha seyrekleşmiştir. Bununla birlikte Atakum'da Atatürk Bulvarının Denizevleri mahallesinden Körfez mahallesine kadar uzanan kesiminde KTK'lerin yoğunluğunun nispeten devam ettiği görülmüştür. Bunda Atakum sahil kesimindeki gece eğlence mekânlarının ve sahil yürüyüş alanlarının varlığı önemli rol oynamıştır.

AYM analizi sonuçlarına göre KTK'lerinin mekânsal dağılımında dikkate değer bir desen gözlemlenmiş ve bu değerlerin ÇYT analiziyle de uyumlu olduğu görülmüştür. Nitekim KTK'lerin en yoğun olduğu bölgelerdeki trafik kazalarının diğer bölgelerle benzer özellikler gösterdiği ve bu bölgelerdeki kazaların birbirlerini etkilediği "YY" küme konumuna en fazla 12.00-00:00 (20:00'dan sonra kaza kümeleri seyrekleşmeye başlamıştır) aralıklarında ulaşılmıştır. Sabah saatlerinde ise (06:00-12:00) nispeten daz az "YY" konumu görülürken, trafiğin oldukça seyrekleştiği gece saatlerinde (00:00-06:00) ise bu kümeye rastlanmamıştır. Düşük yoğunluklu KTK'leri temsil eden "DD" konumunun ise akşam ve gece saatlerinde daha belirgin olduğu görülmüştür. En düşük "DD" konumu ise sabah saatlerinde gerçekleşmiştir (Şekil 12-13).

Düşük yoğunluklu noktaların yüksek yoğunluklu noktaların çevresinde olduğunu ya da tersi durumunu ifade eden aykırı değerler ("YD" ve "DY") en fazla gece saatlerinde görülmüştür. Nitekim söz konusu saat aralığında rastgele dağılım gösteren ve herhangi bir bölgede kümelenmeyen KTK'lerin varlığına işaret etmiştir. Bunun yanında AYM analizinin dikkate değer sonuçlarından bir diğeri de beklenenlerden sapmış olan noktaları temsil eden, belirli bir desen göstermeyen ve diğer kategorilerle ilişkilendirilemeyen kazaları temsil eden "anlamsız" değerler olmuştur. Bu değerlere de en fazla sabah saatlerinde ulaşılmıştır. Sabah saatlerinde daha geniş alan kaplamakla birlikte "anlamsız" konumlar trafik akışının daha seyrek olduğu kentsel aktivite alanlarının dışında olmuş, buda trafik yoğunluğuyla ilişkili olarak anlamlı bir küme oluşturacak KTK'lerin olmadığı doğrulanmıştır.

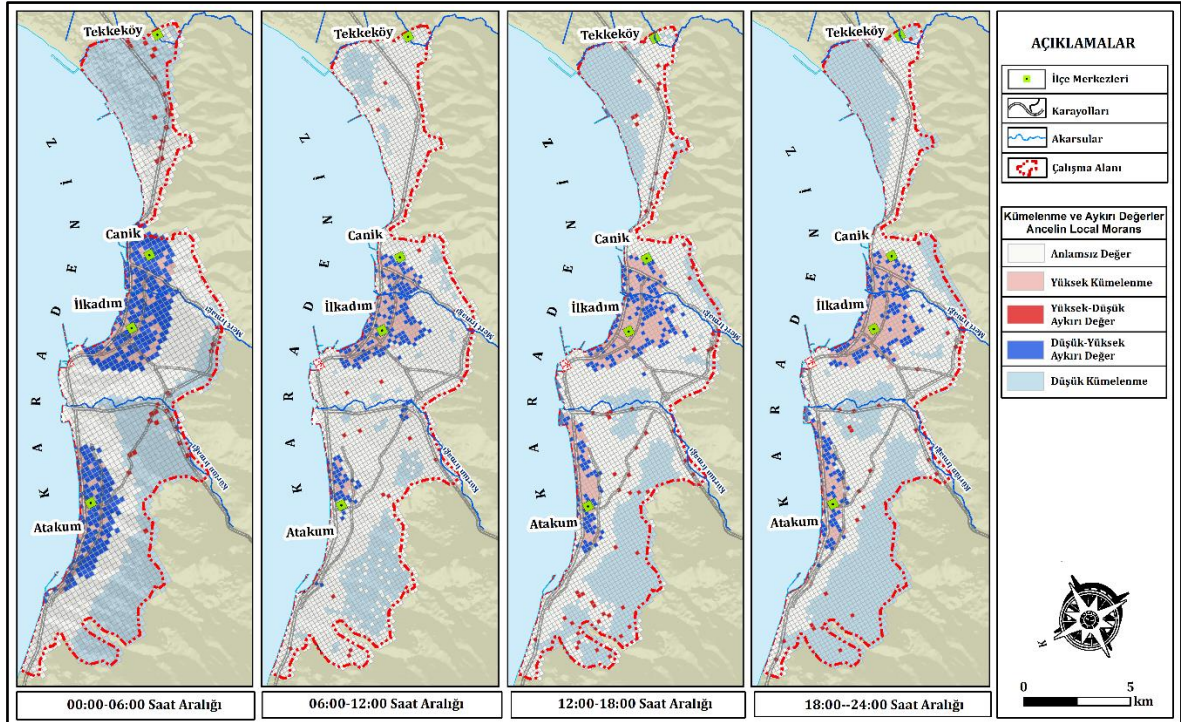
Şekil 12

Ancelin Local Moran'ın I Analizinin Saat Aralıklarına Göre Kümelenme ve Aykırı Değer Sonuç Grafiği

Şekil 13

Kara Yolu Trafik Kazalarının Saat Aralıklarına Göre Ancelin Local Moran'ın I Kümelenme Analiz Haritası

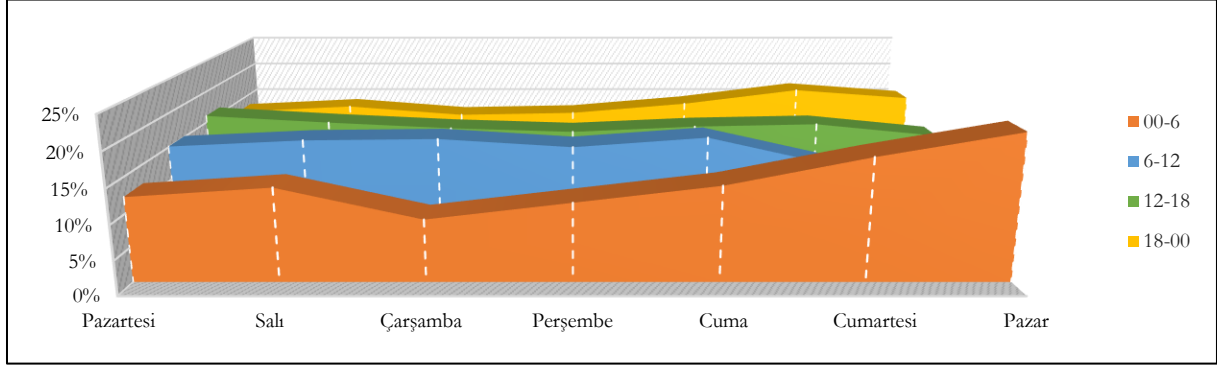
3.3.2. Haftanın Günlerine Göre Kara Yolu Trafik Kazalarının Mekânsal Analizi

KTK'lerin dağılımında gün içerisinde ve haftanın günlerine göre tutarsızlık söz konusudur. Hafta sonlarında trafik kazalarının rekreasyon alanlarında, şehirlerarası yol güzergahlarında, araç sıklığına bağlı olarak hafta içine nispeten daha fazla olduğu yapılan mekânsal benzerlik analizinde ortaya çıkarılmıştır (Şekil 14). Atakum şehrini Samsun Çorum yoluna bağlayan güzergahta hafta

sonları kaza sıklığının daha fazla olduğu görülmüştür. Hafta sonu tatilinde kafelerin, restoranların, barların, mağazaların, gece hayatının, kültürel etkinliklerin ve alışveriş merkezlerinin varlığı özellikle Atakum sahil kesimini sosyalleşme, yeme-içme ve alışveriş için çekici bir yer yapmış, bu da hafta sonları kaza sıklığının bu alanlarda sık olmasına neden olmuştur. Ayrıca Samsun-Çorum yoluna bağlanan Barış Bulvarı, Ankara Bulvarı ve Recep Tayyip Erdoğan Bulvarı gibi güzergahlarda KTK'lerin hafta içine nispeten daha sık olduğu görülmüştür.

Şekil 14

Çalışma Sabasında Kara Yolu Trafik Kazalarının Haftanın Günlerine ve Saat Aralıklarına Göre Dağılışı

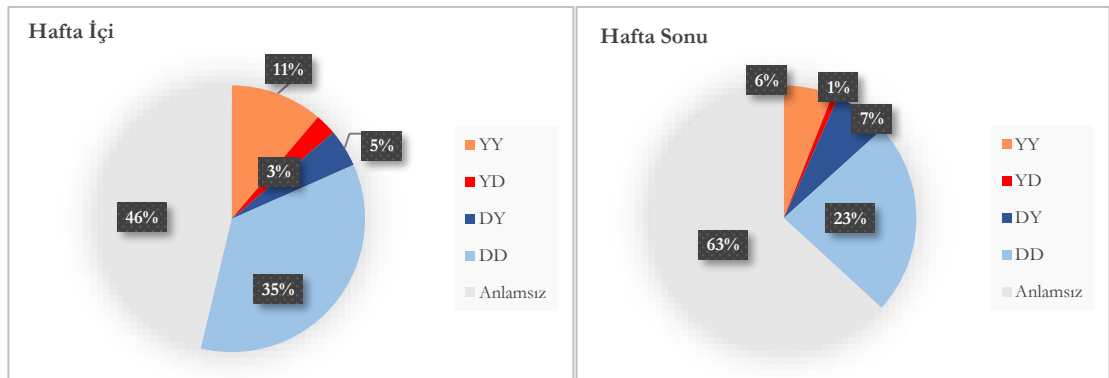

Hafta içi KTK'lar kentsel aktivitenin daha yoğun olduğu ticari alanların ve küçük sanayi sitelerinin kümelendiği yerler ile okul, hastane, kamu ve bazı özel kurumların güzergâhındaki yollarda daha sık meydana gelmiş ve bu yönüyle da hafta sonundan ayrılmıştır.

Hafta içi ve hafta sonunda Samsun şehrinde gerçekleşen KTK'lerin kümelendiği konumların tespitinde AYM analizinden yararlanılmıştır. Analiz neticeleri hafta içi KTK'lerin genellikle şehir merkezlerinde ve yakın çevrelerinde meydana geldiğini göstermiştir. Bu nedenle, kazaların sıkça yaşandığı bu bölgelerde "YY" küme değerlerine hafta sonuna kıyasla hafta içinde daha fazla rastlanmıştır. Hafta sonları ise daha düzensiz bir dağılıma sahip olan KTK'lerde, "Anlamsız" kümeler geniş bir alanı kaplamıştır. Aynı zamanda daha seyrek kazaların kümelendiği konumu gösteren "DD" değerlerinin de hafta içine oranla daha dar alanda konumlandığı görülmüştür.

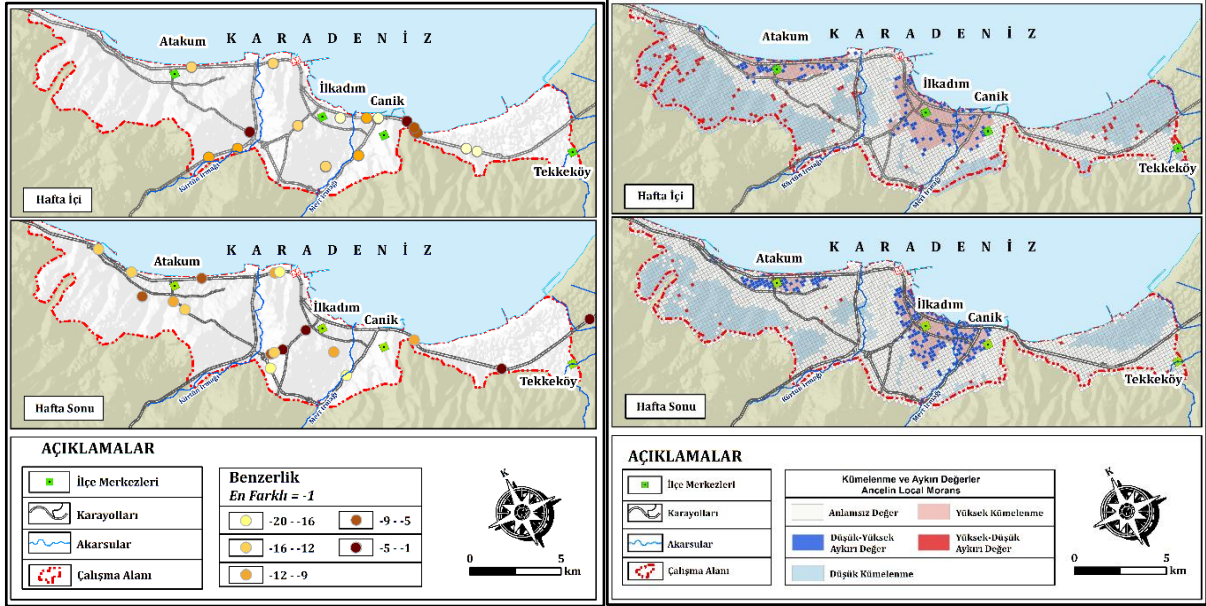
Şekil 15

Ancelin Local Moran'ın I Analizinin Haftanın Günlerine Göre Kümelenme ve Aykırı Değer Sonuç Grafiği

Şekil 16

Kara Yolu Trafik Kazalarının Haftanın Günlerine Göre Benzerlik (Solda) Analizi ve Ancelin Local Moran'ın I Kümelene Analizi (Sağda) Haritaları

3.3.3. Aylara Göre Trafik Kazalarının Dağılımı

Samsun'daki KTK'lerin aylara göre dağılımının mekânsal analizi aralık ayının başından itibaren 3'er aylık gruplar halinde, yani güz, kış, bahar ve yaz olmak üzere toplamda 4 ayrı döneme ayrılarak gerçekleştirilmiştir. Bu gruplandırma, incelenen dönemdeki ayların benzer KTK değerlerine sahip olması nedeniyle yapılmıştır. Radar grafikte ise KTK sayıları her ay için değerlendirilmiştir. Söz konusu tekniklerden yararlanılarak varılan sonuçlarına göre, en fazla KTK'nın yaz döneminde gerçekleştiği belirlenmiştir ve bunu güz dönemi takip etmiştir. Özellikle, Eylül ayının yaz dönemindeki aylara benzer bir KTK sayısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun nedeni, yaz döneminde artan trafik yoğunluğunun Eylül ayında da devam etmesidir, çünkü bu dönemde yaz turistlerinin gelmesiyle trafik yoğunluğu artmaktadır.

KTK'lerin aylara göre mekânsal dağılımının tespitinde AYM ve ÇYT teknikleri birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre KTK'lerde yoğunlukların dönemlere göre farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Nitekim KTK'lerde çok yüksek yoğunluğun en geniş alana yayıldığı Yaz dönemi diğerlerinden ayrılmıştır (Şekil 17).

Yaz döneminde Samsun şehrinin çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapıyor olması trafik yoğunluğuyla birlikte KTK sayısının artmasına neden olmuştur. Ayrıca KTK'lerin %23'ünün gerçekleştiği Atatürk Bulvarı'nın batıda Sinop, Doğu'da Sarp sınır kapısı arasında şehirlerarası yol vazifesi gören Karadeniz sahil yolunun bir parçası olması da yaz dönemindeki artışta önemli rol oynamıştır. Güz dönemi diğer dönemlere göre nispeten fazla olsa da KTK yoğunluk oranlarının yaz dönemi dışında benzerlik gösterdiği görülmüştür.

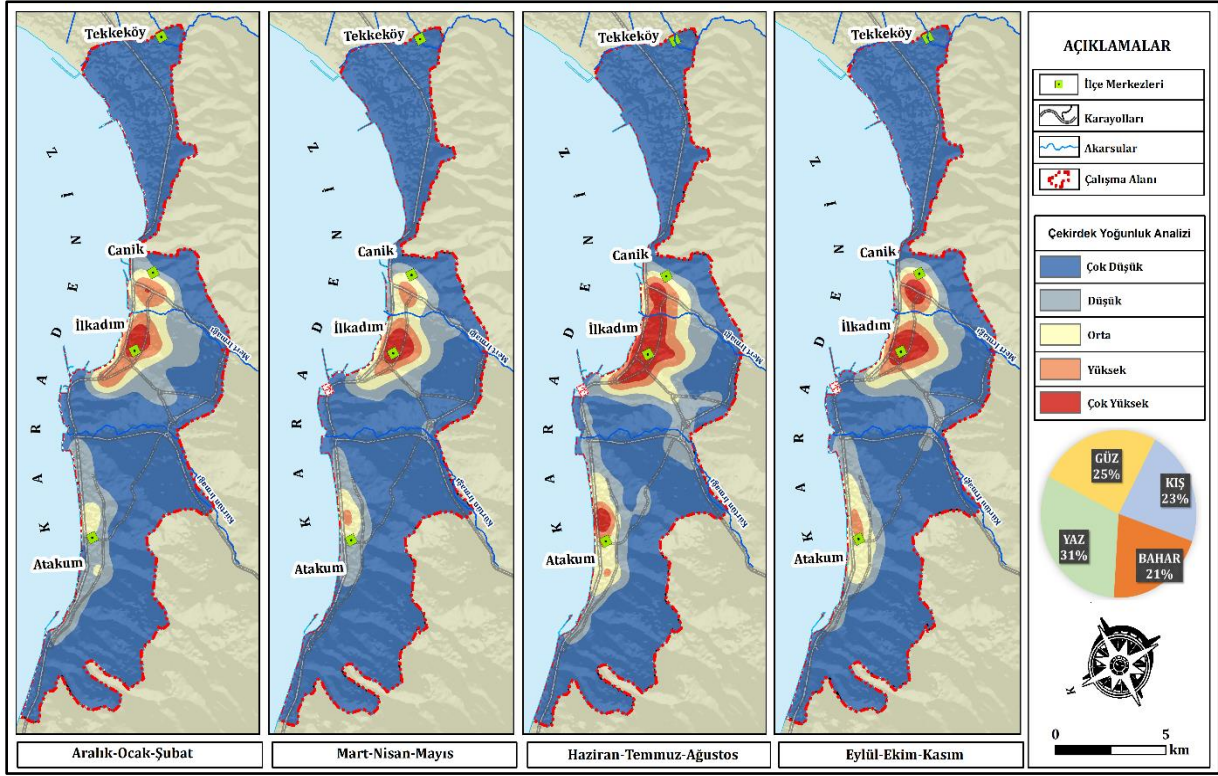
KTK'lerin dönemlere göre Mekânsal dağılımında yararlanılan bir diğer teknik olan AYM analizinin "YY" konumlanmış küme değerleri ile ÇYT analizinin yüksek yoğunluk değerlerinin benzerlik gösterdiği görülmüştür. Ancak KTK'lerin dönemlere göre "YY" küme değerlerinde fark daha az olmuştur. Bu da tüm dönemlerde trafik kazalarının sık yaşandığı yerlerin belirli alanlarda yığıldığını göstermiştir. Bununla birlikte bir diğer pozitif kümelene değeri olan ve en seyrek KTK'lerin toplandığı yeri ifade eden "DD" konumunda dönemler arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmüştür. Nitekim yaz mevsimi dışındaki mevsimlerde DD kategorisindeki değerler daha düşük olmuştur. Yaz döneminde özellikle Tekkeköy'ün doğusundaki yerleşim yerlerinin daha seyrek

olduğu sanayi alanlarının yakınında “DD” konumu daha geniş alan kaplamıştır. Bunların yanında “anlamsız” küme değerlerin oranının her dönem için yüksek olması bu alanlarda trafik kazalarının düzensiz bir dağılıma sahip olduğu veya diğer bölgelerle belirgin bir ilişki göstermediği anlaşılmıştır.

Şekil 17

Kara Yolu Trafik Kazalarının Aylara Göre Çekirdek Yoğunluk Tahmini Haritası

3.4. Mekân Zaman Küpü Analizi

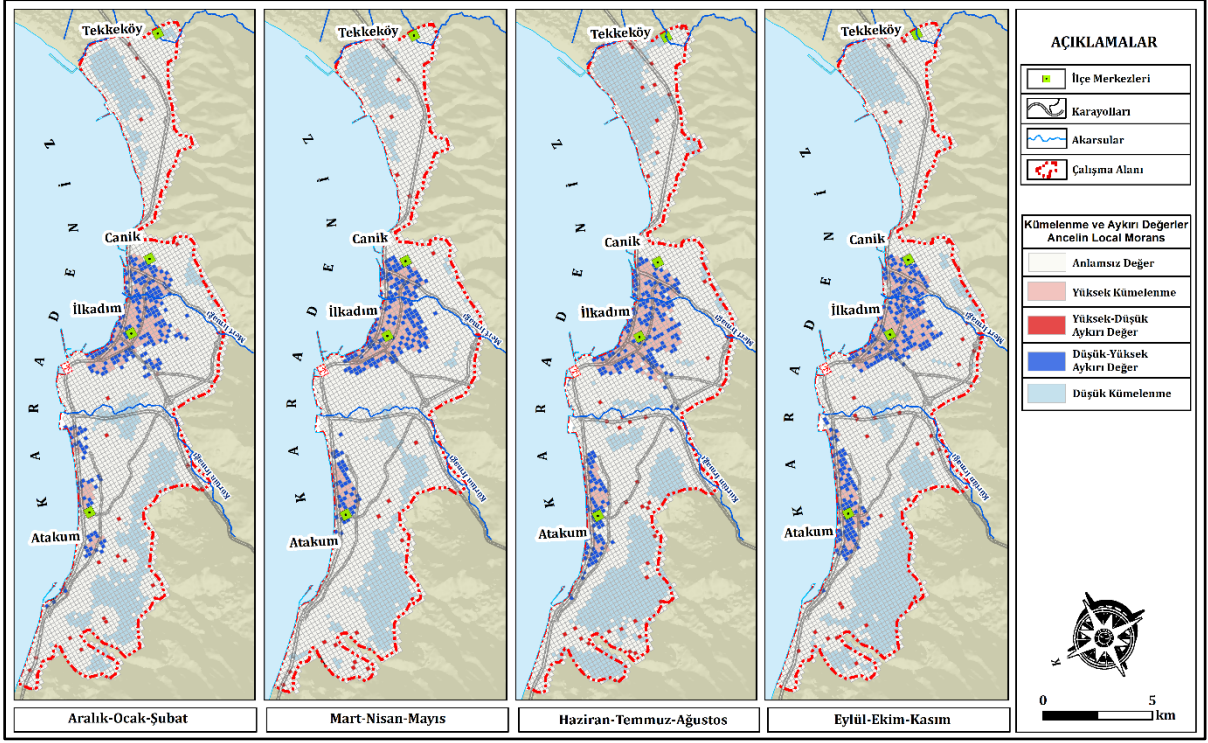
Bu çalışmada, 4.339 tek veya birden fazla araç çarpma kazalarının mekân-zaman küp analizi (MZK) gerçekleştirilmiştir. Bu analiz neticesinde, Şekil 20'de görüldüğü gibi 6 tip model ortaya çıkmıştır. Bu modellerde zaman içinde sıcak noktalar KTK'lerin sık gerçekleştiği konumu, soğuk noktalar ise KTK'lerin en seyrek olduğu konumu göstermiştir. Bunların dışında kalan noktalar ise istatistiksel olarak anlamsız noktaları oluşturmuştur (Şekil 20).

Samsun şehrinde MZK analizi neticesinde zaman içinde KTK'lerin kümelenme gösterdiği sıcak noktalar içerisinde en geniş alana yayılan model “azalan sıcak noktalar” olmuştur. Bu model İlkadım ilçesinin kentsel alanı ile Canik ilçesinin batısındaki İlkadım Bulvarı'nın çevresinde kümelenmiştir. Buna göre sözü edilen konumda son zaman adımı da dahil olmak üzere, zaman adımı aralıklarının %90'ında istatistiksel olarak anlamlı bir sıcak nokta görülmüş, ancak sıcak noktalarda bir azalma eğilimi de gözlemlenmiştir. Bu azalmada bazı kamu kurumlarının Atakum ilçesine taşınması, ticari alanların son zamanlarda Atakum'da da gelişim göstermesi, Atakum'un kentsel gelişimi ile birlikte İlkadım'dan buraya doğru olan kent içi nüfus hareketleri ve tüm bunların trafik yoğunluğunun nispeten düşmesine etkisi muhtemel nedenler olmuştur.

Bir diğer sıcak model, zaman adımı aralıklarının %90'ında istatistiksel olarak anlamlı bir sıcak nokta olan “kalıcı sıcak noktalar”dır. Bu modele göre Tekkeköy dışındaki tüm merkez ilçelerin kümelenme yoğunluğunda zaman içinde fark edilebilir bir artış veya azalma eğilimi görülmemiştir. Bu sıcak noktalar Atakum ilçesinin merkezinde, İlkadım'ın güneyinde ve Canik'te İlkadım Bulvarı çevresinde de kümelenmiştir.

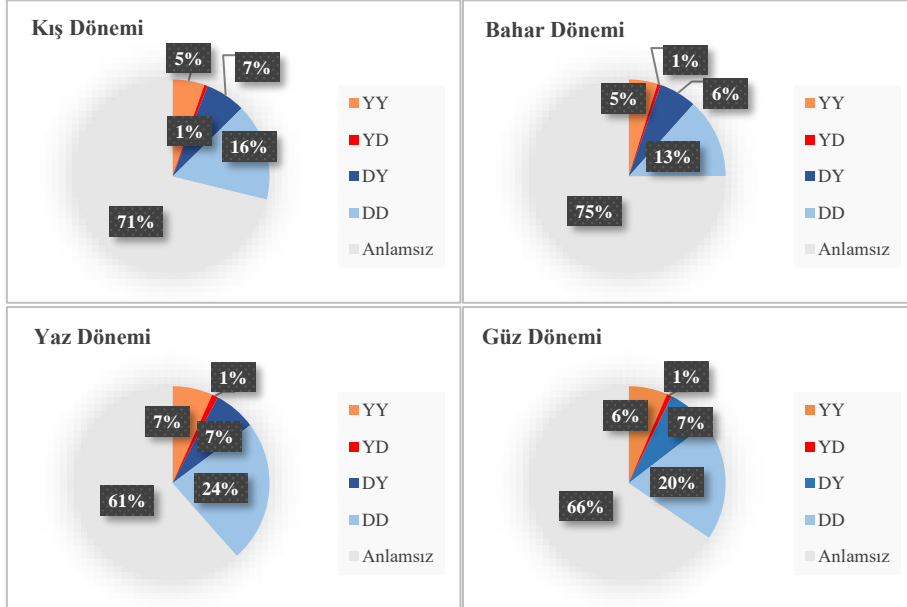
Şekil 18

Kara Yolu Trafik Kazalarının Aylara Göre Ancelin Local Moran'ın I Kümelene Analiz Haritası

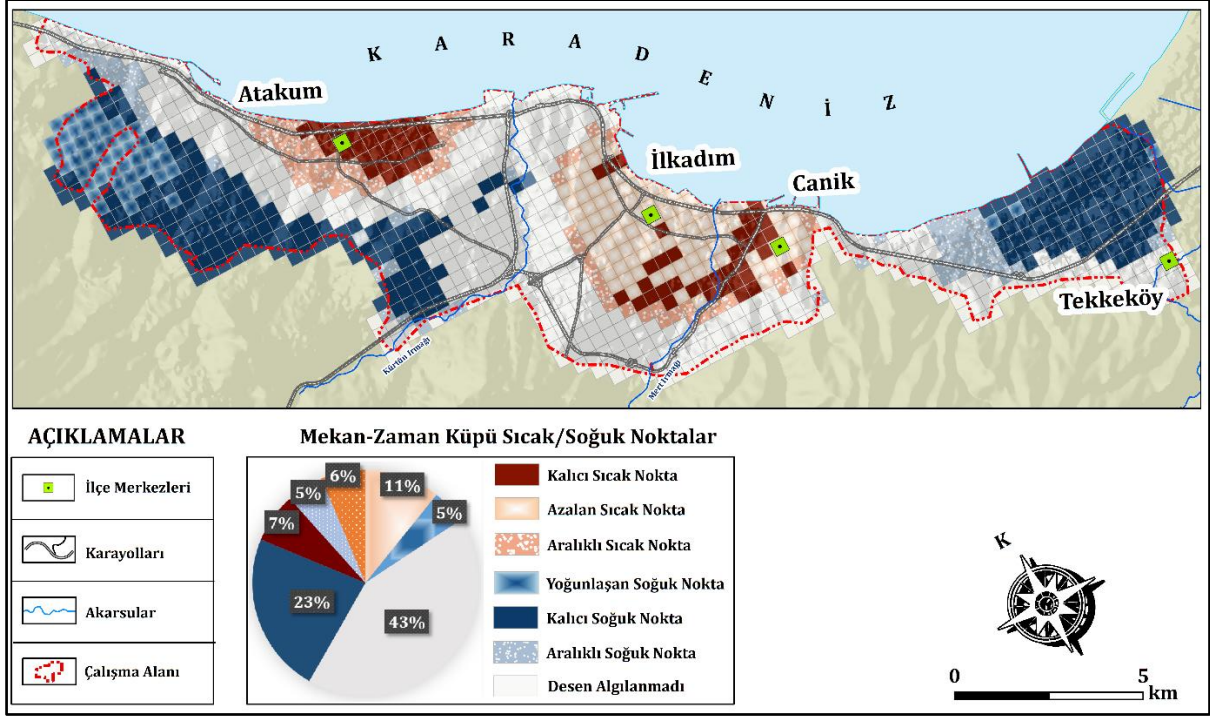
Şekil 19

Ancelin Local Moran'ın I Analizinin Haftanın Günlerine Göre Kümelene ve Aykırı Değer Sonuç Grafiği

Şekil 20

Mekân-Zaman Küpü Sıcak/Soğuk Nokta Analiz Haritası ve Dağılım Grafiği

Samsun şehrinde görülen bir diğer sıcak küme “aralıklı sıcak noktalar” olmuştur. Bu modele göre Samsun şehrinde son adım dâhil zaman zaman kazaların yoğunlaştığı noktaları gösteren bir küme alanı oluşmuştur. Bu kümede süreklilik olmadığından %90'ının azı istatistiksel olarak anlamlıdır. Buradaki soğuk noktaların ise istatistiksel olarak bir anlamı yoktur. Samsun şehrinde en az alan kaplayan bu sıcak noktalar Atakum ilçesinde “kalıcı sıcak noktalar”ı çevreleyen konumda ilçenin yerleşim yerlerinin ve araç trafiğinin nispeten seyrekleştiği kesimde görülmüştür. Diğer merkez ilçelerde ise oldukça dar alanda toplanmıştır.

MZK analizine göre çalışma sahasında yoğunlaşmış, kalıcı ve aralıklı soğuk noktalar (%33). Sıcak noktalara nispeten daha dar alanda kümelenmiştir. En fazla kümelenmenin olduğu model ise “kalıcı sıcak nokta”nın zıttı olan “kalıcı soğuk noktalar olmuştur. Buna göre Atakum ilçesinin ticari ve konut alanlarının biraz daha seyrekleştiği, eğim ve yükselti değerlerinin arttığı güney kesimi ile Tekkeköy ilçesinin kuzey doğusundaki sanayi bölgesinin olduğu alanlarda zaman içinde çok fazla değişim göstermeyen soğuk noktalar kümelenmiştir.

Son zaman adımı da dahil olmak üzere zaman adımı aralıklarının yüzde 90'ı için istatistiksel olarak anlamlı olan ve istatistiksel olarak anlamlı artışı sürdüren bir konumu ifade eden bir diğer model yoğunlaşmış soğuk nokta, Atakum'un güney doğusunda kümelenmiştir. Dolayısıyla burada KTK'lar oldukça seyrek gerçekleşmiş ve bu kazalar zaman içinde azalmaya devam etmiştir. Bir diğer soğuk küme ise sıcak noktanın zıttı olan aralıklı soğuk nokta olup, Tekkeköy ilçesinde kalıcı soğuk noktaların bulunduğu konumun yakın çevresinde küçük bir alanda kümelenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, (KTK)'nın kümelendiği sıcak noktaları tespit etmek için zamansal ve mekânsal görselleştirme analizleri kullanılmıştır. İlk olarak, KTK'lerin saat, gün ve aya göre zaman içindeki dağılımları radar ve 3 boyutlu grafikler oluşturularak açıklanmıştır. ÇYT ve AYM analizleri kullanılarak KTK'lerin önce mekânsal analizi gerçekleştirilmiş, ardından bu noktalardaki kazaların saat, gün ve aya göre dağılışı analiz edilmiştir. Böylelikle mekân-zaman sentezinde, kazaların nedenleri üzerinde durulmuştur. Son olarak, “mekân zaman küpü” analizinden yararlanılmıştır.

Böylelikle 2018-2020 yılı içindeki KTK'lerin sıcak ve soğuk noktaları belirlenerek trafik kazalarının azalma veya artma eğiliminde olduğu noktalar tespit edilmiştir. Ayrıca kazaya sebep olan sürücü kusurlarının da mekânsal analizi gerçekleştirilmiştir.

Samsun'da KTK'lerin en sık olduğu saat aralığı okul ve iş çıkışına denk gelen ve trafik yoğunluğunun artış gösterdiği 14:00-20:00'da olmuştur. En fazla KTK'lerin gerçekleştiği gün ise Cumartesi olmuştur. Hafta sonlarında kazalar rekreasyon alanlarında, şehirlerarası yol güzergahlarında, araç sıklığına bağlı olarak hafta içine nispeten daha fazla olmuştur. Nitekim Atakum sahil kesiminde ve Atakum şehrini Samsun Çorum yoluna bağlayan güzergâhta hafta sonları kaza sıklığının daha fazla olduğu görülmüştür. Hafta içi ise KTK'lar ticari alanların ve küçük sanayi sitelerinin kümelendiği yerler ile resmî kurumların güzergâhındaki yollarda daha sık meydana gelerek hafta sonundan ayrılmıştır. KTK'lerin kümelendiği aylar ise Haziran Temmuz ve Ağustos olmuştur. Yaz tatili için gelen ziyaretçilerle birlikte artan trafik yoğunluğu bu kümelenmede önemli rol oynamıştır.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen analizler KTK'lerin kümelendiği sıcak noktaların araba hacminin ve hızının yüksek olduğu çok şeritli yollarda eğilim gösterdiğini doğrulamıştır. Analizler KTK'lerin kentsel aktivitelerin daha yoğun olduğu kesimlerde yoğunlaştığını göstermiştir. Samsun ilinin nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu merkez ilçesi olan İlkadım'da bölünmüş yolların geneli KTK'lerinin sıcak noktaları olarak tespit edilmiştir. Ticari ve yerleşim alanlarının yanı sıra okul ve hastane gibi kamusal alanlarında ilçede sayıca fazla olması bunda önemli rol oynamıştır. Samsun şehrinde Canik ve Atakum'da nispeten sıcak nokta alanları daha seyrek. Canik'te KTK'lar sanayi sitelerinin ve alışveriş merkezlerinin toplandığı yerlerde kümelenirken Atakum'da kentsel alanların yoğunlaştığı Denizevleri Mahallesi ile Yeni Mahalle arasındaki Samsun-Sinop yolu üzerinde (Atatürk Bulvarı) sıklaşmıştır. Bir diğer merkez ilçe Tekkeköy'de ise KTK'lerin kümelendiği alanlar sınırlı kalmıştır.

Ticari, konut, kamu, hastane ve kültürel alanları birbirine bağlayan kavşak noktaları KTK'lerin kümelendiği önemli sıcak noktalar olarak tespit edilmiştir. Özellikle İlkadım'da Atatürk Bulvarı ve 100. Yıl Bulvar söz konusu kentsel aktivite alanlarında kaza riskinin yüksek olduğu kavşak noktalarına sahip yollar olarak öne çıkmıştır. Ayrıca Samsun şehrinin yeni gelişim alanı olan ve konut alanlarının yoğunlukta olduğu Atakum'da Atatürk Bulvarı ve kavşak noktaları da öne çıkan sıcak noktalar olmuştur. KTK'lerin kümelendiği bir diğer riskli yerler Canik ilçesinde alışveriş merkezlerine, sanayi sitelerine ve şehirler arası yollara bağlanan İlkadım bulvarı ve kavşak noktalarıdır. Bu bulvar üzerinde bazı kavşaklarda trafik ışıklarının kullanılmaması (bugün (2024) bu kavşak noktalarında ışıklı trafik işaretleri kullanılmaktadır) veya trafik işaretlerinde fasıllı olarak yanıp sönen kırmızı ya da sarı ışık kullanılması buradaki trafik kazalarının önemli nedenlerinden olmuştur.

MZK analizine göre zaman adımı aralıklarının %90'ında istatistiksel olarak anlamlı bir sıcak nokta olan kalıcı sıcak noktalar, Samsun'da sadece Atakum ilçesinde kentsel aktivite alanlarının daha yoğun olduğu Denizevleri ve Güzelyalı mahallesi arasındaki anayol (Atatürk Bulvarı) üzerinde kümelenmiştir. Samsun'da zaman içinde KTK'lerin kümelenme gösterdiği ve sıcak noktalar içerisinde en geniş alana yayılan bir diğer model "azalan sıcak noktalar"dır. Bu sıcak noktalar İlkadım ilçesinin kentsel alanı ile Canik ilçesinin batısındaki İlkadım Bulvarı'yla sınırlı alanda kümelenmiştir.

Samsun'da trafik yoğunluğunun fazla olduğu alanlarda daha fazla KTK'lar ile karşılaşıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla trafik yoğunluğunu azaltmaya yönelik alınacak tedbirler kazaların azalmasında da önemli rol oynayacaktır. Bu önlemlerden bazıları şunlar olabilir.

En yüksek KTK sayısına sahip olan güzergâh, şehir içinden geçen Atatürk Bulvarıdır. Bu yol aynı zamanda Ordu ve Sinop gibi şehirlerarası yollara da bağlanmaktadır. Dolayısıyla, şehirler arası yolun şehir merkezinin dışına taşınması gerekmektedir. Bu önlem, trafik yoğunluğunu azaltmanın yanı sıra ana yoldaki kaza riskini de düşürecektir.

Toplu taşıma ağlarının güçlendirilmesi, yaygınlaştırılması, daha yüksek kapasitede yolcu taşıyabilecek alternatiflere yönelmesi ve toplu taşımaların teşvik edici ücretlendirmeye sahip olması gibi önlemler bireysel araç kullanımını azaltarak trafik yoğunluğu düşürebilir. Ayrıca Toplu taşıma araçları yol içinde, sağ şeritteki duruklarda mevcut trafik akımını yavaşlatmakta veya kaza riskini arttırmaktadır. Söz konusu riskleri en aza indirmek için otobüslerin yol şeridi dışında yolcu indirip bindirmelerini sağlayacak otobüs cepleri oluşturulmalıdır.

Trafikteki araç sayısı azaltılmasına yönelik bir diğer tedbir trafik akışını zamana yaymakla mümkün olabilmektedir. Bunun için esnek çalışma saatleri, özel veya resmî kurumların işe başlangıç ve çıkış saatleri ile ilgili yapılacak düzenleme işe gidiş ve dönüş zamanlarını yayararak trafik yoğunluğunu azaltabilir.

Samsun'da hız sınırlarının ihlalleri, trafik kazalarının başta gelen sebebidir. Bu ihlallerin önüne geçmek amacıyla, özellikle sıcak noktalara hız tespit kameraları yerleştirilebilir. Ayrıca mevcut ekonomik ve teknolojik altyapının yetersiz olduğu koşullarda bile, gelecekte akıllı araçların trafiğe daha fazla katılması beklenmektedir. Bu araçlar, hız sınırlarını aştıklarında ilgili birimlere (örneğin, Trafik Bölge Trafik Denetleme Şube Müdürlüğü'ne) bildirimde bulunarak caydırıcılıkta önemli bir rol oynayabilirler. Ayrıca mevcut durumda şehirlerarası yolcu otobüslerinde yolcuların güvenliğini sağlamaya yönelik uygulamaya geçirilen hız takip sistemleri mali şartlarda dikkate alınarak toplu taşıma ve bireysel araçlar içinde düşünülebilir. Hız ihlallerinde cezaların caydırıcılığı konusuna da odaklanılmalı ve bu cezalar araç sınıfına göre belirlenmelidir. Böylelikle cezaların, toplumun her kesimi için daha etkili bir caydırıcılığı olacaktır.

Samsun'da meydana gelen KTK'lerin kümelendiği alanların başında hız ihalelerinin ardından kavşak noktaları gelmektedir. Dolayısıyla özellikle çok şeritli yollarda bu sıcak noktalarda araç ve yol güvenliğini sağlayacak tedbirler alınmalıdır. Örneğin sinyalizasyon kavşaklar, köprülülük kavşaklar, ışık ve hız ihlal tespit sistemleri ile kavşaklarda gece aydınlatmaları gibi önlemlerin alınması kaza riskini azaltacaktır.

Samsun'un son yıllarda maruz kaldığı hızlı büyüme, 50 km'yi aşan uzunlukta tek merkezli, çizgisel bir kent yapısının oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, hâlihazırda kentte önemli ulaşım problemlerine neden olmakta ve gelecekte de daha da karmaşık sorunlara yol açma potansiyeline sahiptir.

Samsun, son yıllarda hızlı bir büyüme ve gelişme sürecine girmiştir. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak kent, 50 kilometreyi aşan bir uzunluğa sahip tek merkezli bir çizgisel kent yapısına bürünmüştür. Bu durum, kentte hâlihazırda önemli ulaşım problemlerine yol açmakta ve gelecekte de daha karmaşık sorunlara yol açma potansiyeline sahiptir. Kentin en kısa sürede çok merkezli bir yapıya dönüştürülmesi ve bu sayede özellikle sabah ve akşam saatlerinde yoğunlaşan trafik yükünün dengeli bir şekilde dağıtılması gerekmektedir (Yılmaz, 2011 s. 16). Çok merkezli kent modeli ile kentten farklı bölgelere yayılmış birden fazla çekim merkezi oluşturmak ve bu merkezler arasında güçlü bir ulaşım ağı kurmak amaçlanmalıdır. Modelin uygulanmasıyla birlikte trafik yükünün dengeli bir şekilde dağıtılması, seyahat sürelerinin kısalması ve hava kirliliğinin azalması mümkün olacaktır.

Samsun'un ulaşım sorununu çözmek için tüm paydaşların (belediye, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler, vatandaşlar) birlikte hareket etmesi ve kapsamlı bir planlama yapılması gerekmektedir. Bu çalışmanın, Samsun'un ulaşım sorununa çözüm bulma yolunda önemli bir adım teşkil etmesi ve kentin daha yaşanabilir bir hale gelmesine katkıda bulunması umut edilmektedir.

Kaynakça

- Abdel-Aty, M. A. & Radwan, A. E. (2000). Modeling traffic accident occurrence and involvement. *Accident Analysis & Prevention*, (32), 633–642. [https://doi.org/10.1016/S0001-4575\(99\)00110-1](https://doi.org/10.1016/S0001-4575(99)00110-1)
- Anderson, T. (2007). Comparison of spatial methods for measuring road accident 'hotspots': A case study of London. *Journal of Maps*, 3(1), 55-63. <https://doi.org/10.1080/jom.2007.9710827>

- Anselin, L. (1995). Local indicators of spatial association. *Geographical Analysis*, 27(2), 93-115. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1995.tb00338.x>
- Bailey, T. C. & Gatrell, A. C. (1995). *Interactive spatial data analysis*. Longman Scientific & Technical.
- Bakırcı, M. (2020). Ulaşım ve coğrafya: Türkiye'de ulaşım coğrafyası literatür analizi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(34), 381-420. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1112476>
- Berhanu, G. (2004). Models relating traffic safety with road environment and traffic flows on arterial roads in Addis Ababa. *Accident Analysis & Prevention*, 36(5), 697-704. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2003.05.002>
- Bone, C., Wulder, M. A., White, J. C., Robertson, C. & Nelson, T. A. (2013). A GIS-based risk rating of forest insect outbreaks using aerial overview surveys and the local Moran's I statistic. *Applied Geography*, (40), 161-170. <https://doi.org/10.1016/J.APGEOG.2013.02.011>
- Dezman, Z., de Andrade, L., Vissoci, J. R., El-Gabri, D., Johnson, A., Hirshon, J. M. & Staton, C. A. (2016). Hotspots and causes of motor vehicle crashes in Baltimore, Maryland: A geospatial analysis of five years of police crash and census data. *Injury*, 47(11), 2450-2458. <https://doi.org/10.1016/j.injury.2016.09.002>
- Doğanay, H. & Deniz, M. (2015). Ulaşım sistemleri ve Uşak. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/27065>
- Doğru, E. & Aydın, F. (2018, 3-6 Ekim). *Coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla trafik kazalarının analizi: Karabük merkez ilçe örneği* [Bildiri sunumu]. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara, Türkiye. http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2018/12/30.Y%C4%B1l.TamMetin27Eseng%C3%BCl-Do%C4%9Fru-Fatih-Ayd%C4%B1n-T%C3%9CCAUM-2018_Bildiri.pdf
- Erdoğan, S. (2009). Explorative spatial analysis of traffic accident statistics and road mortality among the provinces of Turkey. *Journal of Safety Research*, 40(5), 341-351. <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2009.07.006>
- Erdoğan, S., Yılmaz, I., Baybura, T. & Gullu, M. (2008). Geographical information systems aided traffic accident analysis system case study: city of Afyonkarahisar. *Accident Analysis & Prevention*, 40(1), 174-181. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2007.05.004>
- Esri. (2024). *Visualize the space-time cube*. <https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.4/tools/space-time-pattern-mining-toolbox/emerginghotspots.htm>
- Gatalsky, P., Andrienko, N., & Andrienko, G. (2004, 16-16 July). *Interactive analysis of event data using space-time cube* [Paper presentation]. Eighth International Conference on Information Visualisation, Proceedings, IEEE, London, UK. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/1320137>
- Gedamu, W. T., Plank-Wiedenbeck, U. & Wodajo, B. T. (2024). A spatial autocorrelation analysis of road traffic crash by severity using Moran's I spatial statistics: A comparative study of Addis Ababa and Berlin cities. *Accident Analysis & Prevention*, (200), 107535. <https://doi.org/10.1016/J.AAP.2024.107535>
- Harirforoush, H. & Bellalite, L. (2019). A new integrated GIS-based analysis to detect hotspots: a case study of the city of Sherbrooke. *Accident Analysis & Prevention*, (130), 62-74. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2016.08.015>
- Harris, N. L., Goldman, E., Gabris, C., Nordling, J., Minnemeyer, S., Ansari, S., ... & Potapov, P. (2017). Using spatial statistics to identify emerging hot spots of forest loss. *Environmental Research Letters*, 12(2), 024012. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aa5a2f>
- Haybat, H., & Karakaş, E. (2018). An analysis of traffic accidents with spatial statistical methods in Izmir Province. *SSD Journal*, 3(13), 599-617. <https://doi.org/10.31567/ssd.126>

- Ivan, J. N., Wang, C. & Bernardo, N. R. (2000). Explaining two-lane highway crash rates using land use and hourly exposure. *Accident Analysis & Prevention*, 32(6), 787-795. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2006.12.016>
- Kazmi, S. S. A., Ahmed, M., Mumtaz, R. & Anwar, Z. (2022). Spatiotemporal clustering and analysis of road accident hotspots by exploiting GIS technology and kernel density estimation. *The Computer Journal*, 65(2), 155-176. <https://doi.org/10.1093/comjnl/bxz158>
- Karayolları Genel Müdürlüğü. (2022). Yıllık ortalama günlük trafik değerleri. <https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Istatistikler/Trafik veUlasimBilgileri/22TrafikUlasimBilgileri.pdf>
- Karayolları Genel Müdürlüğü. (2023). Satih cinslerine göre yol ağı. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/7Bolge/IIler/IIISamsun.aspx>
- Levine, N., Kim, K. E. & Nitz, L. H. (1995). Spatial analysis of Honolulu motor vehicle crashes: I spatial patterns. *Accident Analysis & Prevention*, 27(5), 663-674. [https://doi.org/10.1016/0001-4575\(95\)00017-T](https://doi.org/10.1016/0001-4575(95)00017-T)
- Ma, Q., Huang, G. & Tang, X. (2021). GIS-based analysis of spatial-temporal correlations of urban traffic accidents. *European Transport Research Review*, 13(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12544-021-00509-y>
- Mohammed, S., Alkhereibi, A. H., Abulibdeh, A., Jawarneh, R. N. & Balakrishnan, P. (2023). GIS-based spatiotemporal analysis for road traffic crashes; in support of sustainable transportation Planning. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, (20), 100836. <https://doi.org/10.1016/J.TRIP.2023.100836>
- Osman, A., Owusu, A. B., Adu-Boahen, K. & Atamey, E. (2023). Space-time cube approach in analysing conflicts in Africa. *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100557. <https://doi.org/10.1016/J.SSAHO.2023.100557>
- O'sullivan, D. & Unwin, D. (2003). *Geographic information analysis*. John Wiley & Sons.
- Plug, C., Xia, J. C. & Caulfield, C. (2011). Spatial and temporal visualisation techniques for crash analysis. *Accident Analysis & Prevention*, 43(6), 1937-1946. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2011.05.007>
- Özçelebi, M. A. & Yılmaz, C. (2020). Samsun'da çeltik üretimi ve pirinç imalat sanayi, *Kesit Akademi Dergisi*, 6(24), 324-349. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.45864>
- Purwanto, P., Utaya, S., Handoyo, B., Bachri, S., Astuti, I. S., Sastro, K., Utomo, B. & Aldianto, Y. E. (2021). Spatiotemporal Analysis of COVID-19 Spread with emerging hotspot analysis and Space-time cube models in East Java, Indonesia. *ISPRS International Journal of Geo-Information* 2021, 10(3), 133. <https://doi.org/10.3390/IJGI10030133>
- Reddy, C.S., Bird, N.G., Sreelakshmi, S. et al. (2019). Identification and characterization of spatio-temporal hotspots of forest fires in South Asia. *Environmental Monitoring and Assessment*, 191(3), 791. <https://doi.org/10.1007/s10661-019-7695-6>
- Sabel, C. E., Kingham, S., Nicholson, A. & Bartie, P. (2005, 24-25 November). *Road traffic accident simulation modelling-a kernel estimation approach* [Paper presentation]. In the 17th annual colloquium of the spatial information research Centre University of Otago, Dunedin, New Zealand. ISBN 1-877139-90-4. http://www.business.otago.ac.nz/SIRC05/conferences/2005 /03_hales.pdf
- Savolainen, P. & Mannering, F. (2007). Probabilistic models of motorcyclists' injury severities in single-and multi-vehicle crashes. *Accident Analysis & Prevention*, 39(5), 955-963. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2006.12.016>
- Shafabakhsh, G. A., Famili, A. & Bahadori, M. S. (2017). GIS-based spatial analysis of urban traffic accidents: Case study in Masyad, Iran. *Journal of Traffic and Transportation Engineering (English Edition)*, 4(3), 290-299. <https://doi.org/10.1016/j.jtte.2017.05.005>

- Silverman, BW (2018). *İstatistik ve veri analizi için yoğunluk tahmini*. Routledge.
- Siyavuş, A. E. (2022). Üsküdar'da meydana gelen trafik kazalarının coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla analizi. *Trafik ve Ulaşım Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 65-82.
- Sultani, A. & Askari, S. (2017). Exploring spatial autocorrelation of traffic crashes based on severity. *Injury*, 48(3), 637-647. <https://doi.org/10.1016/j.injury.2017.01.032>
- Steenberghen, T., Aerts, K. & Thomas, I. (2010). Spatial clustering of events on a network. *Journal of Transport Geography*, 18(3), 411-418. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2009.08.005>
- Şirin, M. & Ocak, F. (2020). Gümüşhane şehrinde afet ve acil durum toplanma alanlarının coğrafi bilgi sistemleri ortamında değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 85-106. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.790893>
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2007). *Ekonomik coğrafya*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Kara yolu trafik kaza istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kara-yolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2022-49513>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Motorlu kara taşıtları istatistikleri*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=89&locale=tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024) *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Vural, E. (2019). Viranşehir (Şanlıurfa) Şehir merkezi'ndeki trafik kazalarının coğrafi analizi (2013-2017). *Kent Akademisi*, 12(2), 340-363. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/784318>
- World Health Organization. (2018) Global status report on road safety 2018 (ISBN: 9789241565684). Social Determinants of Health (SDH). <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684>
- Yılmaz, C. (2011, 13-16 Ekim). *Samsun şehri; kuruluş yeri, nüfus ve kentsel gelişim özellikleri*. [Bildiri sunumu]. Samsun Sempozyumu, Samsun. <https://www.cevdetyilmaz.com.tr/wp-content/uploads/2011-SAMSUN-SEHRI-KURULUS-YERI-VE-KENTSEL-GELISIM-OZELLIKLERI.pdf>
- Yılmaz, C. & Zeybek H. İ. (2016) *Samsun coğrafyası*. Canik Belediyesi Kültür Yayınları. ISBN: 978-605-65683-4-3.
- Xie, Z. & Yan, J. (2008). Kernel density estimation of traffic accidents in a network space. *Computers, Environment and Urban Systems*, 32(5), 396-406. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2008.05.001>

Betül TEKİNSOY

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tokat- TÜRKİYE
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political
Science and International Relations, Tokat- TURKIYE
ORCID: 0000-0002-5342-366X
betultekinsoy@gmail.com

Basın ve Arşiv Belgelerine Göre Anavatana Katılış Sürecinde Hatay Meselesi (1937-1939)

Öz

I. Dünya Savaşı sonunda Fransa tarafından işgal edilen İskenderun Sancağı (Hatay), Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına rağmen 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Türkiye'nin sınırları dışında kalmış ve Fransız mandası altındaki Suriye sınırları içinde bırakılmıştır. Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık tanıma kararı üzerine Hatay, 1936 yılından itibaren Atatürk dönemi Türk dış politikasında önemli bir mesele haline gelmiştir. 1937'de Hatay anayasasının kabul edilmesi neticesinde Hatay'ın ayrı bir varlık haline gelmesi ile başlayan süreç, 1938'de Hatay Devleti'nin kurulması ve 1939'da Hatay'ın anavatana katılması ile çözüme kavuşturulmuştur. Fransa, her ne kadar bu süreçte bölgedeki Türkler ve Türkiye aleyhindeki propaganda faaliyetlerini destekler bir tutum sergilese de, İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Avrupa'da güç dengesinin Almanya lehine bir yön alması ve 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi'nin imzalanması, Fransa'nın stratejik konumu itibarıyla Türkiye ile yakınlaşmasının zaruri kılmasıdır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşma sonucunda Hatay'ın anavatana katılma süreci tamamlanmıştır. Hatay'ın anavatana katılması Türk diplomasi tarihi bakımından önemli ve örnek teşkil edecek bir başarıdır. Bu çalışmada Cumhuriyet döneminin dış politikada önemli bir başarısı olan Hatay Sorunu'nun çözüme kavuşturulmasında özellikle Hatay Devleti'nin kurulmasından anavatana katılmasına kadar geçen sürecin ulusal basındaki yansımaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca arşiv kaynaklarından yararlanmak suretiyle Hatay'ın bağımsızlığını kazanması ve Hatay'da seçim faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte bölgede Türkiye ve Türkler aleyhinde Fransa tarafından desteklenen olumsuz propaganda faaliyetleri irdelenmiştir. Ulusal basın ve arşiv belgeleri dışında konu ile ilgili muhtelif telif ve tetkik eserler de başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Türkiye, Fransa, Suriye, Propaganda.

The Hatay Question in the Process of Annexation to the Motherland According to the Press and Archive Documents (1937-1939)

Abstract

Although the Sanjak of Iskenderun (Hatay), which was occupied by France at the end of the World War I, was within the borders of the Misak-ı Milli, it remained outside the borders of Turkey with the Ankara Treaty dated October 20, 1921 and was left within the borders of Syria under the French mandate. Following France's decision to grant independence to Syria, Hatay became an important issue in Turkish foreign policy during the Atatürk period since 1936. The process, which started with Hatay's becoming a separate entity as a result of the adoption of the Hatay constitution in 1937, was resolved with the establishment of the Hatay State in 1938 and Hatay's annexation to the motherland in 1939. Although France displayed an attitude of supporting propaganda activities against Turks and Turkey in the region during this period, before the World War II, the balance of power in Europe shifted in favor of Germany and the Turkish-British Joint Declaration was signed on May 12, 1939. Due to its strategic location, France's rapprochement with Turkey became essential. As a matter of fact, as a result of the agreement signed between Turkey and France on June 23, 1939, before the World War II, Hatay's process of joining the homeland was completed. Hatay's annexation to the homeland is an important and exemplary success in the history of Turkish diplomacy. In this study, the reflections in the national press of the process from the establishment of the Hatay State to its annexation to the homeland were focused on the solution of the Hatay Question, which was an important success in the foreign policy of the Republican period. In addition, by making use of archival sources, the negative propaganda activities supported by France against Turkey and the Turks in the region, after Hatay gained its independence and election activities began in Hatay, were examined. Apart from national press and archive documents, various copyrighted and research works on the subject were also among the referred sources.

Keywords: Hatay, Türkiye, France, Syria, Propaganda.

1. Giriş

I. Cihan Harbi'nin devam ettiği günlerde Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını paylaşmak için İngiltere ve Fransa aralarında gizli olarak Sykes-Picot Anlaşması'nı yapmışlardır. Söz konusu anlaşmaya göre Suriye, Lübnan ve Çukurova Fransa'nın payına düşmüştür. Bu paylaşım gereğince daha sonra Hatay Devleti'nin kurulacağı Sancak bölgesi de Fransa'nın Ortadoğu'daki nüfuz bölgesi içerisinde yer almıştır. Savaşı Osmanlı Devleti açısından fiilen sona erdiren Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918) imzalandığında bölge işgal edilmemiş ve Türk ordusunun elinde bulunmasına rağmen, mütarekenin 7. maddesine dayanan İtilaf devletleri İskenderun sancağını işgal etmiş ve Sykes-Picot hükümleri gereğince de bölge Fransa'ya bırakılmıştır (Sarıнай, 1996, s. 4-5). Misak-ı Milli'nin (28 Ocak 1920) içinde yer alan İskenderun Sancağı, Türk İstiklal Harbi döneminde dönemin zorunluluklarının da bir gereği olarak TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921) ile milli sınırlar dışında bırakılmıştır. Böylelikle Ankara Anlaşması hükümlerine bağlı olarak Sancak bölgesi Suriye'de bırakılarak Türkiye- Suriye sınırı da belirlenmiştir (Soysal, 1985, s. 80). TBMM Hükümeti Suriye tarafında kalan Sancak bölgesindeki Türklerin menfaatlerinin korunması ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli şartları sağlayacak bazı özel maddeleri anlaşmaya koydurmuştur. Sancak bölgesinde özel bir yönetim oluşturulması, bölgede yaşayan Türklerin kültürünü koruyup geliştirmesini ve Türk dilinin resmi dil olmasını öngören anlaşmanın 7. maddesine her ne kadar Fransızlar tam anlamıyla uymasalar da Türk halkının kendi milli benliklerini koruyarak Türkiye ile münasebetlerini artırmalarında ve Hatay'ın Türkiye'ye yeniden katılmasında söz konusu maddeler önemli bir referans olacaktır (Sarıнай, 1996, s. 6). Hatay sorunu, Lozan Barış Antlaşması ile de Türkiye'nin istediği yönde bir çözüme kavuşamamış, antlaşmanın 3. maddesiyle de Ankara Antlaşmasının hükümleri kabul edilmiştir (Atabey, 2015, s. 166-168).

Türk İstiklal Harbi'nin kazanılması sonrasında Lozan Muahedesi gereği Türkiye uluslararası alanda tanındıktan sonra Hatay'la ilgili gelişmeler Türkiye'nin gündeminde zaman zaman yer almıştır. 1926'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanan *Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi* (30 Mayıs 1926) gereğince Fransız manda yönetiminde bulunan Suriye sınırları içinde kalan İskenderun sancağının statüsü, Ankara Antlaşması (1921) hükümlerinde belirlendiği şekliyle Fransa tarafından aynen sürdürülecektir. Diğer taraftan 3 Şubat 1930 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında yapılan protokolle Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiştir. Aynı gün *Türk-Fransız Dostluk Antlaşması* Paris'te de iki devlet arasında imzalanmıştır (Atabey, 2020, s. 2581).

Fransa'nın Suriye üzerindeki manda idaresini kaldırması ve bölgeye bağımsızlık hakkı tanınması 1936 yılında Hatay meselesinin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Sancak'ta yaşayan Türk halkının geleceğinin Suriye yönetimine bırakılmasının söz konusu olması üzerine gerek Türkiye gerekse Sancak'ta yaşayan Türkler bu duruma tepki göstermiştir (Şahin, 2019, s. 1095). Nihayetinde Cemiyet-i Akvam'ın 26 Eylül 1936'da toplantısında Türk temsilci Tefik Rüştü Aras, Sancak halkına da kendi kaderini tayin etme hakkının Fransa tarafından verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye bununla da yetinmemiş, 9 Ekim 1936'te Fransa'ya nota vererek manda idaresi sonunda Lübnan ile Suriye'ye verilen egemenlik haklarının Sancak'a (İskenderun) da tanınmasını istemiştir (Akşin, 1991, s. 306).

Fransa, Türkiye'nin yukarıda bahsedilen notasına cevaben Sancak'a bağımsızlık tanınması durumunda Suriye'nin parçalanmış bir konuma geleceğini ve buna yetkilerinin olmadığını belirtmiştir. Taraflar ikili görüşmelerde bir sonuca varamayınca Türkiye'nin ısrarı üzerine Fransa, Sancak sorununun Cemiyet-i Akvam'a götürülmesini önermiştir (Uçarol, 2013, s. 831). Uluslararası ortamda Türkiye'nin öneminin gittikçe artması ve Almanya'nın Versay ile kurulan mevcut düzeni yıkmaya yönelik genişlemeci faaliyetlerinden rahatsızlık duyan İngiltere'nin baskıları ve girişimleri sonucunda Fransa da direnmekten vazgeçmiş ve Sancak'ın Cemiyet-i

Akvam Konseyi tarafından ayrı bir birim olarak kabul edilmesine razı olmuştur (Şener, 2018, s. 159). Bu gelişmelere bağlı olarak; Cemiyet-i Akvam Konseyi İsveç’li Sandler’i raportörlüğe atayarak, Sancak’a İsveç, Norveç ve Hollandalı üç kişilik bir gözlemci heyet gönderilmesine karar vermiştir. Sandler’in Cemiyet-i Akvam’a sunduğu 27 Ocak 1937 tarihli rapor kabul edilerek Sancak için yeni bir statü belirlemiştir. Söz konusu statüye göre; dış işlerinde Suriye’ye bağlı olmasına rağmen içişlerinde İskenderun ve Antakya’ya bağımsızlık verilerek bölgede muhtariyet tesis edilecektir. Resmi dili Türkçe olarak belirlenen İskenderun sancağı, yeni ismiyle *Sancak*, kendisine ait bir Anayasa ile yönetilen *ayrı bir varlık* olarak kabul edilecektir (Fırat & Kürkcüoğlu, 2015, s. 387). Söz konusu rapor doğrultusunda Hatay’ın anayasası ve statüsüne dair hususları kapsayan anlaşma, Cemiyet-i Akvam tarafından 29 Mayıs 1937’de kabul edilmiştir. Ancak Sancak meselesi tam olarak halledilemediği için 1937 yılında bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Suriye Hatay’a bağımsızlık verilmesini tepki gösterirken, Fransızlar da başta Araplar olmak üzere bölgedeki azınlıkları kışkırtmaya ve Türkler aleyhinde propaganda faaliyetleri yapmaya başlamıştır. Cemiyet-i Akvam’ın oluşturduğu heyet tarafından hazırlanan Sancak anayasasına göre, 1937’de yapılması gereken seçimler, çeşitli olumsuz gelişmeler nedeniyle yapılamamıştır. Diğer taraftan bölgedeki Fransız yöneticilerin Türkler aleyhindeki faaliyetleri, Türkiye’nin sınıra 30.000 asker yığmasına neden olmuştur (Balcıoğlu, 2004, s. 440).

Yeni bir Dünya Savaşı’nın eşğine gelen Avrupa’da bir taraftan uluslararası ilişkilerin gerginleşmesi, diğer taraftan mevcut statükonun devam etmesini isteyen devletlerin Türkiye’ye ihtiyaçlarının artması, Fransa’nın Hatay meselesinde Türkiye’ye karşı politikasını yumuşatmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda Türkiye ile Fransa arasında Sancak’ın toprak bütünlüğü ve mevcut durumunun ortaklaşa korunmasına dair 3 Temmuz 1938’de askeri bir anlaşma imza edilmiştir. Bu anlaşmaya göre; Sancak’ın güvenliği 6000 askerden müteşekkil bir kuvvetçe sağlanacak olup, bu kuvvetin 1000 kişilik bölümü Sancak ahalisinden, geri kalan bölümü ise her biri 2500 kişilik kuvvet gönderecek olan Türkiye ve Fransa’dan eşit olarak sağlanacaktır (Sander, 2003, s. 97-98). Söz konusu askeri antlaşmanın imzalanmasının akabinde Türkiye ve Fransa arasında 4 Temmuz 1938 tarihinde ayrıca bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmadan sonra Hatay’da yapılması planlanan seçimler için temmuz ayının sonlarına doğru çalışmalar yeniden başlamıştır. Ağustos 1938’de yapılan seçimlerde Türk topluluğu, mevcut 40 milletvekilliğinden 22’sini kazanmıştır (Türkmen, 2019, s. 357-358). Seçim sonrasında Hatay Millet Meclisi 2 Eylül 1938’de açılmıştır. Hatay Cumhurbaşkanlığı’na, Türkiye’nin desteklediği Tayfur Sökmen, Hatay Meclis Başkanlığı’na ise Abdülğani Türkmen seçilmiştir. Gerçekleştirilen yemin töreninin sonrasında da Abdurrahman Melek başbakan olarak atanmıştır. Kurulan yeni devletin ismi de *Hatay Devleti* olarak kabul edilmiştir (Karakoç, 2009, s. 109). Devletin kuruluşundan itibaren Türkiye’ye katılmak isteyen Hatay idarecileri, Türkiye ile yakın temas içinde bulunmuştur. Bu doğrultuda Hatay Meclisi Türk Ceza Kanunu ile Türk Medeni Kanunu’nu Hatay kanunları olarak kabul etmiştir. 1939 yılının Mart ayından itibaren Avrupa’da artan gerginliğin bir dünya savaşına doğru yön alması üzerine Fransa, Türkiye’nin taleplerini kabul etmek durumunda kalmıştır. Nitekim 23 Haziran 1939’da taraflar arasında imzalanan antlaşma ile Fransa, Hatay’ın Anavatan’a katılmasını kabul etmiştir (Armaoğlu, 2022, s. 267).

2. Yöntem

Çalışmamızda öncelikle *Hatay Devleti’nin kuruluş sürecine etki eden faktörler nelerdir?* Sorusuna muhtelif telif ve tetkik eserler incelenmek suretiyle cevap aranmaya çalışılmıştır. Daha sonrasında *Hatay Devleti’nin kuruluşundan anavatana katılmasına kadar geçen sürecin ulusal basındaki yansımaları nasıl olmuştur?* ve *Hatay’da Türkler aleyhindeki propagandalar nasıl yürütülmüştür ve ne gibi önlemler alınmıştır?* sorularından yola çıkılarak dönemin ulusal basını ve arşiv belgeleri incelenmiştir. Nitekim ulusal basının özellikle 1937 yılından itibaren hem Hatay’ın anavatana katılma süreci hem de Türkler aleyhindeki propaganda faaliyetleri ile ilgili haberlere sütunlarında geniş yer verdiğini söylemek

mümkündür. Arşiv belgelerinde ise özellikle Fransızların Türkiye ve Türkler aleyhindeki menfi faaliyetleri destekleyen tutumları ile alakalı raporlar başvuru temel kaynaklar arasında yer almıştır. Betimsel araştırma deseni şeklinde tasarlanmış bu çalışmada içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinden belge analizine başvuruyla başta Ulus ve Cumhuriyet gazeteleri olmak üzere İktisat, Akşam, Vakit ve Doğu gibi gazetelerin özellikle 1937-1939 yılları arasındaki sayıları incelenmiştir. Ulus gazetesinin 1937 yılının Şubat ayından 1939 yılının Temmuz ayının sonuna kadar, Cumhuriyet gazetesinin ise 1937 yılının Ocak ayından 1939 yılının Temmuz ayının sonuna kadar olan mevcut sayıları esas alınmıştır. Söz konusu diğer gazetelerin de 1937-1939 yılları arasındaki bazı sayılarından faydalanılmıştır. Buradan hareketle çalışma, söz konusu gazetelerin 1 Şubat 1937 ile 25 Temmuz 1939 arasındaki sayıları ile sınırlandırılmıştır.

3. Hatay Devleti'nin Kuruluş Sürecinin Ulusal Basına Yansımaları

Hatay meselesinin çözülme sürecinde önemli bir adım olan Sandler Raporu'nun kabul edilerek Sancak için yeni bir statünün belirlenmesinden hemen sonra, İçişleri Bakanlığı'nın müfettişlikler ve vilayetlere gönderdiği 28 Ocak 1937 tarihli talimatı doğrultusunda Türkiye ve Hatay'da mitingler düzenlenmesine karar verilmiştir. Söz konusu talimata göre ülkenin her tarafında yapılması planlanan bu mitingler, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevleri ile Belediyeler marifetiyle düzenlenecektir. Ayrıca mitinglere memurlar ile öğrencilerin de katılımı sağlanacak, mitinglerdeki konuşmalarda Hatay'ın Türklüğüne ve burada yaşayan Türklerin haklarının korunmasının gerekliliğine vurgu yapılacaktır. Burada yaşayan Türklerinin haklarının Cemiyet-i Akvam tarafından kabul edilmesinden duyulan memnuniyet, Türkiye'nin Fransa ile dostluk ilişkilerini sürdürmek istediği, Suriye'nin bağımsızlığına saygı duyulduğu ve Araplar için iyi düşünceler beslendiğine temas edilecektir (Kodaz, 2019, s. 169-170). Bu noktadan hareketle Hatay Devleti'nin kurulma sürecinde Türkiye'nin birçok vilayetinde Hatay mitingleri düzenlenmiştir. Bu mitinglerden özellikle Ankara'da düzenlenen *Milli Hatay Mitingi*'ne Ulus gazetesinde geniş yer verilmiştir. Gazetede yer alan habere göre; Ulus Meydanı'nda yapılan mitingde binlerce kişi katılmıştır. Mitinge konuşmacı olarak katılan Behçet Kemal Çağlar, *Selam Hatay'a, Selam Ata'ya* sözleri ile başladığı konuşmasında şunları söylemiştir:

Biz bayram etmeyelim de kim bayram etsin. Damarlarımızda dünyanın en kudretli, en istidatlı kanı; başımızda insanların en büyüğü, en kahramanı; üzerinde yürüdüğümüz yol Türklük namına, insanlık namına seçilecek yolların en şerefli, en isabetlisi... Türkün şerefine ve dünyanın sulhunu bir daha kurtardık, bir daha yücelttik. Dünyaya örnek olan şef, dünyaya örnek olmuş milletiyle dünyaya örnek olacak bir zafer kazandı...(Ulus, 1937, s. 1)

Ardından CHP adına Demirciler Cemiyeti başkanı Sabri Çelik ve yükseköğrenim gören gençler de söz alarak aynı duygu ve düşüncelerle konuşma yapmışlardır. Ankara'nın yanı sıra İstanbul'da da miting düzenlenmiştir. Beyazıt meydanında binlerce kişinin katıldığı mitingde Eminönü Halkevi başkanı Ağâh Sırrı Levend ilk konuşmayı yaparak, zaferle sonuçlanana Hatay davasının dünyaya bir sulh dersi verdiğini ifade etmiştir. Ankara'da düzenlenen *Milli Hatay Mitingi* yanında ülke genelinde birçok miting tertip edilmiş, Hatay ile ilgili düzenlenen mitinglere iki milyona yakın halk iştirak etmiştir. Hatay meselesinin sonuçlanması üzerine Meclis Başkanı, Başbakan İsmet İnönü ve CHP Genel Sekreterliğine, milletvekilleri, valiler ve çeşitli kurum ve cemiyetlerin başkanları tarafından teşekkür telgrafları gönderilmiştir (Ulus, 1937, s. 1, 4, 6). Bahse konu olan bu mitinglerde gerçekleştirilen konuşmalarda Cemiyet-i Akvam'ın Hatay'ı ayrı bir varlık olarak kabulünden ve resmi dil olarak Türkçenin tanınmasından duyulan mutluluk vurgulanmıştır. Ayrıca başta Cemiyet-i Akvam olmak üzere Hatay meselesinin çözülmesinde etkili olan devletlere şükran duyguları iletilmiştir (Kodaz, 2019, s. 170).

Hatay meselesine dair yurt içinde düzenlenen bu mitinglerin yanı sıra dış kamuoyuna yönelik faaliyetlerinde yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de ilk dış radyo yayını ile Hatay’da Türklere yapılan mezalimi konu alan propaganda broşürü örnek verilebilir. İlgili broşür Ortadoğu ülkelerine dağıtılırken bizzat dönemin içişleri bakanı olan Şükrü Kaya’nın Emniyet Genel Müdürlüğü’ne 18 Mart 1937’de gönderdiği şifreli yazı emriyle İstanbul’da da Türkçe ve Arapça olarak basılması; Suriye, Filistin, Irak, Hicaz ve Mısır’a da gönderilmesi istenmiştir (Hatipoğlu, 2013, s. 355).

Bu süreçte Cemiyet-i Akvam tarafından Hatay sorunu ile ilgili incelemeler yapması için gönderilen heyet ile Antakyalılar arasında gerçekleşen görüşmelerin basına yansıdığı görülmektedir. *Bitaraf heyet Antakya’da* başlıklı haberde bahsedildiği üzere Antakya halkı heyet üyeleri ile yaptıkları görüşmelerde bölgede gerçekleşen mezalim ve haksızlıklardan, yapılan kanun dışı faaliyetlerden bahsederek bu mevzuların incelenmesini istemişlerdir. Heyet üyeleri de bu taleplerin göz önünde tutulacağını, incelemelerin tarafsız olarak yapılacağını ve hiçbir güç tarafından müdahaleye izin verilmeyeceğini bildirmişlerdir. Halkın heyetten incelemelerini istedikleri diğer bir mevzuu da Suriye ve Fransız memurlarının Türkler aleyhindeki faaliyetleri olmuştur. Habere göre; bölgede yaşayan Aleviler Türklerden ayrı tutulmaya çalışılmaktadır. Oysaki Alevilerin Türk oldukları, Arapların onları kendi camialarından saymayıp hakaret ettikleri ancak son zamanlarda Alevileri Türklerden ayırmak için Arap camiasından saymaya başladıkları belirtilmiştir (Cumhuriyet, 1937, s. 1,8). Yunus Nadi de konu ile ilgili *Hatay davasını bitaraf müşahidler halledecek değildir* başlığı ile kaleme aldığı köşe yazısında önemli tespitlerde bulunmuştur. Nadi, Hatay’da Fransız memurlarının silahlandırdıkları kişiler aracılığıyla Türkler üzerinde zulümlerini sürdürdüklerini ancak bunun Türklerin karşılık vermesini zaruri kılacağını belirtmektedir. Yazısının devamında ise Türkiye delegesi Tefvik Rüştü Aras’ın Hatay’a tarafsız bir polis kuvvetinin gönderilmesini konseye teklif etmesine rağmen kabul edilmediğini ve bunun yerine Sancak’a tarafsız müşahitler heyetinin gönderilmesinin Fransız delege tarafından uygun görüldüğünü belirtmiştir. Heyet içinde bir Türk bir de Fransız delegenin olması teklifi de yine reddedilmiştir. Konsey de üç kişiden oluşan tarafsız bir heyetin gönderilmesini uygun görmüştür. Atay yazısının devamında *Ancak mademki Sancağa böyle bir heyet girmiştir, onları tenvir etmekte milli menfaatlerimiz vardır* diyerek Hataylıları heyetle görüşerek Türklere yapılan mezalimleri anlatmaya çağırılmaktadır (Nadi, 1937, s. 1,8).

Cemiyet-i Akvam Konseyi 20 Şubat 1937 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda Sancak’ın durumu ve Anayasası’nın Sandler Raporu’na göre hazırlamaları için beş kişiden oluşan bir uzmanlar komitesi kurmayı kararlaştırmıştır. Komite, Sandler Raporu’nun hükümlerini esas alarak Sancak’ın statükosu ile sınırları ve anayasasını içeren bir raporu 15 Mayıs 1937 tarihinde hazırlamıştır. Cemiyet-i Akvam Konseyi, söz konusu rapor doğrultusunda 29 Mayıs 1937’de Sancak’ı *ayrı bir varlık* olarak kabul etmiştir. Türkiye ile Fransa arasında da aynı gün Sancak’ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırlarını belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Cemiyet-i Akvam Konseyi’nde onanan statü ve anayasanın yanında Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşma da Sancak meselesini tamamen hal yoluna koyamamıştır. Çünkü Sancak’ın statü ve anayasasının yürürlüğe girmesi için seçimlerin yapılması gerekmektedir. Ancak seçimler yapılmamıştır. Türkiye’nin Hatay’daki yeni rejimin hemen uygulanmasını istemesine rağmen, Suriye Araplarının protestoları ve başkaldırı faaliyetleri, bölgedeki Fransız yönetiminin diğer anası Türklere ahaliye karşı kışkırtması ve Fransızların Türkiye karşıtı tutumları 1937 yılında devam etmiş, bu durum Türk-Fransız ilişkilerinin tekrar gerginleşmesine neden olmuştur (Sarıay, 1996, s. 21-23). Bu gelişmeler üzerine Cemiyet-i Akvam tarafından kurulan bir komisyon, Türkiye’nin itirazlarını dikkate alarak bir seçim tüzüğü hazırlamıştır. Tüzük gereğince seçimler 15 Temmuz 1938’e kadar yapılacaktır. Ancak bölgede Fransız memurlarının olumsuz davranışları Hatay’da olayların şiddetlenmesine neden olmuştur. Türkiye de bu duruma karşılık olarak Hatay sınırına otuz bin kişilik asker yığmıştır. Hem bu durumun hem de Avrupa’daki gergin atmosferin

etkisiyle Fransa, Hatay sorununda Türkiye'ye karşı tavrını yumuşatmış ve bölgedeki valisini görevden alarak yerine bir Türk vali tayin etmiştir (Armaoğlu, 2022, s. 266).

Hatay'da rejimin değiştirilme sürecinde yaşanan gelişmeler ve burada yaşayan Türk halkı üzerindeki baskılar ulusal basında olduğu kadar yerel basında da geniş yankı uyandırmıştır. Açık Söz gazetesinde yer alan *Suriye fesatçıları unutmamalıdır ki: Türk ordusu Hatay'daki vazifesini yapmaya hazırdır* başlığı ile verilen haberde; Suriyeli politikacıların Türk halkı üzerinde baskı kurdukları ve Konsey'in verdiği kararı değiştirme çabası içinde buldukları belirtilmiştir. Aynı şekilde Hatay'ın anayasası münasebetiyle Cenevre'deki müzakereler sırasında gerçekleşen ihtilaflar yerel halk arasında üzüntüye neden olmuş, bunu fırsat bilen Suriyeli politikacılar ve Fransız memurları da bu ihtilafları öne sürerek Hatay hakkında verilen kararı zaafa uğratmaya çalışmışlardır. Haberde Suriyeli politikacıların Arap hükümetlerinden yardım istemesi, Arap dünyasının Türkiye aleyhine kışkırtılmaya çalışıldığının bir göstergesi olduğu belirtilmiştir (Açık Söz, 1937, s. 1). Hatay'da Türkler aleyhindeki faaliyetler Cumhuriyet gazetesinin sütunlarında da yer bulmuştur. *Yeni bir küstahlık* başlığı ile verilen haberde; Şam'da kurulan *Sancak Müdafaa Komitesinin* Halep'te ve Hatay'da da şubeler açacağı, Mahmud Fahri el-Barûdî'nin başkanlığında bir heyetin İskenderun'a geleceği, bu duruma bölgede yaşayan Türklerin büyük tepki gösterdikleri belirtilmiştir. Ayrıca haberde Hatay'a gelen mektupların da postanede gizlice açılarak okunduğu, Hatay'ın Türk köylerine saldırıların olduğu ve Cuma hutbelerini Türkçe okuyan köy hatiplerinin mahalli idareciler tarafından tehdit edildikleri ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 1937, s. 1,6). Aynı gazetede *Vataniler ihtilal çıkarmak için hazırlanıyorlar* başlıklı haberde de Vatani Partisi'nin Sancak'ın bağımsız olmasına karşı harekete geçerek bir isyan çıkarmak için hazırlık yaptığı, Suriye memurlarının Türk dostu Araplarla bazı Türk köylerine giderek araya nifak sokmaya çalıştıkları, Şam'dan beyannameler gönderilerek Türklerin şapkalarını çıkarmazlarsa köylerinin yakılacağı tehdidinde buldukları ve Arapların köprüleri havaya uçurdıkları belirtilmiştir (Cumhuriyet, 1937, s. 1, 5). Cemiyet-i Akvam Konseyi'nin Hatay'ın statüsünü ve Anayasası'nı kabul etmesi üzerine Suriye Meclisi de bir bildiri yayınlamıştır. 3 Haziran 1937'de yayınlanan bildiriye göre Suriye, Sancak'ı kendi toprakları içerisinde saydıklarını ve statükoyu kabul etmediklerini ilan etmişlerdir (Sarınyay, 1996, s. 23).

Hatay'da yeni rejimin yürürlüğe girmesi üzerine yaşanan gelişmelerle ilgili haberler de basında geniş yer tutmaya devam etmiştir. Ulus gazetesinin 30 Kasım 1937 tarihli sayısında *Bayrak yerine süngü* başlığı ile verilen haberde; Hatay rejiminin yürürlüğe girmesini kutlamak isteyen halka karşı aleyhte faaliyetlerin yürütüldüğü, Hatay'daki yeni rejiminin uygulanmasını müjdelemesi beklenen Suriye fevkalade komiseri Comte de Martel'in gelmediği ve belediye binası önüne gelen binlerce kişinin silahlı güçler tarafından dağıtıldığı ancak zaptiye kuvvetlerinin yeterli olmaması nedeniyle Halep'ten 15 kamyon kuvvet getirildiği belirtilmiştir. Habere göre; Antakya merkez karakol kumandanı da bayramın sadece Türk bölgesiyle sınırlandırıldığını söylemiştir. Antakya'daki Yeni Gün gazetesi, sahibi Roje Garo tarafından kapatılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Cenevre'deki Cemiyet-i Akvam ile Türkiye ve Fransa Cumhurbaşkanlarına bölgeden durumu anlatan telgraflar gönderilmiştir. Bir taraftan Halkevi önünde halkın nümayişleri sürerken, diğer taraftan da mahallelerdeki taklar da resmi elbiseli ve sivil memurlar tarafından yıkılmıştır. Bir müddet sonra Antakya savcılığı bir tebliğ yayınlamıştır. Tebliğde; Sancak *rejiminin ilanı münasebetiyle Türk unsurunun yapmaya teşebbüs ettiği bayram, memleketin asayışı cephesinden menedilmiştir. Tezahür ve nümayişe teşebbüs edenler şiddetle cezalandırılacaktır* ifadelerine yer verilmiştir. Halk ile zaptiyeler arasında çıkan arbedelerde 12 kişi yaralanmıştır (Ulus, 1937, s. 1, 8).

Yunus Nadi, Hatay'da yeni rejimin yürürlüğe girme sürecini *Maballi idareye düşen büyük basiret borcu* başlıklı yazısında ele almıştır. Nadi, söz konusu yazısında; Cemiyet-i Akvam adına Hatay'da özerk idarenin kurulmasını ilan etmek için 29 Kasım günü bu bölgeye gidecek olan Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Comte de Martel'in Hatay'a gitmekten vazgeçtiğini ve bu nedenle de yeni idare için yapılacak olan şenliklerin ertelendiğini belirtmiştir. Nadi yazısının

devamında güvenlik sorunları bahanesiyle Hatay'a gitmekten vazgeçen Martel'i eleştirerek, Hatay halkının yeni rejimi Türklüğe yakışır bir şekilde bayram sevinciyle karşılayacağını, hiçbir taşkınlığa mahal bırakılmayacağını belirtmiştir. Hatay'ın Fransız ve Suriye bayrakları ile donatılmasına karşın Türklerin de Hatay bayrakları çekmiş olmaları 29 Kasım da gerçekleşecek olan törenin iptal edilmesine neden olmuştur. Söz konusu yazıda; bu durum karşısında Hatay Türklerinin kendi aralarında birlik ve beraberlik içinde bulunmaları gerektiği ifade edilirken, Fransa'nın bu hususta zan altında bulundurulmaması gerektiği ve Atatürk'ün TBMM'nin son açılış konuşmasında ifade ettiği gibi Hatay'da uygulanacak yeni rejimin Türk- Fransız dostluk ilişkilerinde sağlam bir ölçü olacağı belirtilmiştir (Nadi, 1937, s. 1). *Hatay suikaste uğradı* başlığı ile verilen bir başka haberde ise delege Roger Garreau'nun çıkardığı olaylar yüzünden yeni rejimin ilan edilemediği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 1937, s. 1). Hatay'da seçimler öncesindeki son durum ve bu durumun Ankara'da nasıl karşılandığına dair verilen haberde ise Hatay'daki mahalli idarelerin Hatay seçimlerine her türlü yolsuzluğu sokmak için çaba sarf ettikleri, Fransa'nın da Hatay'daki Türk hâkimiyetini baltalamak için elinden geleni yaptığı vurgulanmıştır. Örnek olarak da Hatayla ilgisi olmayan kişilerin kamyonlarla seçim bölgelerine getirildikleri, nüfusa kaydettirildikleri ve bu durumun Türkleri ve Alevileri tehdit eden bir hal aldığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 1938, s. 1).

Fransa, Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikalarının Avrupa'da gerginliği arttırması nedeniyle Türkiye ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. 1938 yılı itibarıyla Türkiye ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkilerin hız kazandığı ve ulusal basında konunun geniş yer bulduğu görülmektedir. Ulus gazetesinin 2 Temmuz 1938 tarihli sayısında Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suad Davaz ile Fransız Dışişleri Bakanı Bone arasında Paris'te gerçekleşen müzakerelere geniş yer verilmiştir. Söz konusu haberin içeriğinde Bone'nun Fransa ve Türkiye'nin arasında gerçekleşen müzakerelerin hedefinin her iki devletin asırlık dostluklarını yeniden ihya etmek yolunda olumlu neticeler verdiğini, İskenderun davasının iki memleket arasındaki çeşitli meseleler hakkında fikir teatisine vesile olduğunu ve bu davanın çözümlenmesi ile Türkiye, Fransa ve Suriye arasındaki ilişkilerin daha iyi bir durum arz edeceğini ifade ettiği vurgulanmıştır. Ulus gazetesi Suad Davaz'ın açıklamalarına müzakerelerin sonucuna dair değerlendirmelerine de yer vermiştir. Davaz, müzakerelerin sonucunda; Türk- Fransız dostluğuna vurgu yaparak, Sancak sorununun çözülmesi için yapılacak olan anlaşmanın her iki ülke arasındaki ilişkileri her alanda geliştireceğini ve barışa olan bağlılıklarını teyit edeceğini belirtmiştir. Ayrıca haberde; Türkiye ile Fransa arasındaki dostluk anlaşması için yapılan müzakereler sonucunda İskenderun sancağının hem içinde hem dışında Fransa ile Türkiye'nin birlikte ve eşitlik esasına dayalı olarak güvenliği sağlamalarına dair askeri bir anlaşmanın yapıldığı, Ayrıca Sancak'ta bulundurulacak olan Türk ve Fransız kuvvetlerini belirleyecek olan anlaşmanın tatbik protokolünün imzalandığı ve Türkiye ile Fransa mandası altındaki topraklar arasındaki sınır ve iyi komşuluk konularını belirleyen bir de beyannamenin hazırlandığı belirtilmiştir (Ulus, 1938, s. 1,5).

Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk delegasyonu ile Yakınoğlu Ordusu Komutanı General Huntziger başkanlığındaki Fransız delegasyonu arasında 17 Haziran 1938'de başlayan görüşmeler, 3 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa arasında *Genelkurmaylar Anlaşması'nın* imzalanması ile nihayete ermiştir (Kurnaz Şahin, 2019, s. 1101). Söz konusu bu antlaşma ile 32 maddeden oluşan ek protokole göre; Türkiye ve Fransa, Hatay'ın toprak bütünlüğünü ile siyasal statüsünü koruyacak ve bunun sağlanması için de her iki devlet Hatay'a 2500 kişiden oluşan askerî kuvvet gönderecektir. Kurmay Albay Şükrü Kanatlı'nın komutasındaki Türk askerî birlikleri anlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra yani 4 Temmuz 1938 tarihi itibarıyla Hatay'a giriş yapmıştır. Türk birliklerinin Hatay'a giriş yapması sorunun çözümünde bir dönüm noktası olması bakımından oldukça önemlidir (Atabey, 2015, s. 197). Bu anlaşma Ulus gazetesinde okuyucuya duyurulmuştur. Haberde; Yakınoğlu Ordusu Komutanı Orgeneral Hutzinger'in başkanlığında toplanan Fransız-Türk Erkan-ı Harbiye heyetleri konferansının sona erdiği ve hazırlanan anlaşmanın taraflarca saat 9.30'da imzalandığı bilgisi verilmiştir (Ulus, 1938, s. 1). *Hatay askeri*

anlaşmasının esasları başlıklı başka bir haberde; Hatay'daki Fransız askerinin sayısının 2500'ü geçmeyeceği, Türkiye'nin de Sancak'a 2500 kişilik bir inzibat kuvveti göndereceği ve Türk birliklerinin Türk halkının bulunduğu bölgelerde yer alacağı ifade edilmiştir. Ulus gazetesinde ayrıca Fransız-Türk anlaşması hakkında Fransız gazetelerinin memnuniyetlerini belirttikleri haberler de mevcuttur. Örneğin Pöti Parizien gazetesine dayandırılan haberde Burg tarafından; *Fransa ile Türkiye'nin şarki Akdeniz havzasındaki müşterek menfaatleri telif edilmemeleri yüzünden mutazarrır olmakta idi. Şimdi bu menfaatlerin telif edilmesi her noktadan memnuniyeti muciptir* (Ulus, 1938, s. 1) ifadelerine yer verildiği aktarılmaktadır. Ekselsior gazetesinde Marsel Peyi'nin ise;

Bu itilaf müziç İskenderun sancağı sulhun idamesi ve şarki Akdeniz'de terakki ve refahın inkişafıyla aynı suretle alakadar olan Türkiye ile Fransa arasındaki siyasi ve askeri teşriki mesai, dostluk ve tesanüt tezahüratı şekline inkılap etmiştir. Bu hadisenin ehemmiyetini ölçmek için Türkiye'yi 1914 de Orta Avrupa imparatorluklarıyla ittifak etmeye sevk eden feci hatayı hatırlatmak lazımdır. (Ulus, 1938, s. 1, 7)

değerlendirmesi aktarılmaktadır. Epok gazetesinde Donadio'nun;

Birkaç asırlık Fransız-Türk dostluğu İskenderun işinin halledilmesi dolayısıyla kuvvetlenecektir. İngiltere'nin iktisadi ve mali sahalarda geçenlerde Türkiye ile akdettiği itilafardan sonra gelen bu itilaf yeni bir sulh unsuru mesabesindedir. Almanya'nın bundan sonra diğer garp devletlerinin Avrupa'nın cenubu şarkiyesindeki menfaatlerini nazar itibaren alması lazımdır. (Ulus, 1938, s. 7)

sözleri ile İngiltere ile yapılan itilafın sonra, Sancak sorununun çözülmesinin de Türk- Fransız ilişkilerini kuvvetlendireceğini ve bölgede barışın sağlanmasında önemli bir unsur olacağını ifadeleri yer bulmuştur. Ordr gazetesinde Givet'in meseleye dair değerlendirmesi şu şekildedir: *Muabede şarki Akdeniz'de statüünün muhafaza edileceğine dair kati bir taahhüdü ihtiva etmektedir. Avrupa'da cereyan eden hadiseler ve imparatorluğumuzun etrafında dolaşan ihtiraslar karşısında bu itilafın yalnız şimdiki değil ileride her ihtimale karşı koymak hususundaki kıymeti de kolayca anlaşılabilir* (Ulus, 1938, s. 7). Ulus gazetesinin iktibasta bulunduğu gazetelerden bir diğeri olan Popüler gazetesinde ise Leru;

Türkiye ile yapılan itilaf, Fransız-İngiliz iş birliğini takviye etmektedir. Çünkü İngiltere son zamanlarda Ankara'da büyük bir faaliyet göstermiştir. Şimdi yapılacak iş, Suriye ve Lübnan ile akdedilen itilafı tasdik etmekten ibarettir. Bu, çok arzuya şayandır. Çünkü Fransa bu suretle Türkiye ile arasındaki dostluğun Araplarla teşriki mesai siyasetine mâni olmadığını ispat imkânının elde edecektir. (Ulus, 1938, s. 7)

yorumunu dile getirmektedir. Başmakalesinde Türk-Fransız anlaşmasını konu edinen République gazetesi de Fransa'nın yakın doğudaki güvenliği için Türk- Fransız dostluğunun inşa edilmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Fransa'nın Journal gazetesinde ise, sadece esasları kararlaştırılan anlaşmanın Türk- Fransız ilişkilerinde ve Doğu Akdeniz'deki barışın güvence altına alınmasındaki önemine vurgu yapılmıştır. Cemiyet-i Akvam'ın faaliyetlerini eleştiren Jur gazetesi, 1936 Fransız-Suriye anlaşmasının Türk- Fransız ilişkilerini tehlikeye düşürdüğünü belirtmiştir. Övr gazetesinde de Türk- İngiliz dostluğunun tarihte benzeri görülmemiş bir samimiyetle geliştiği bir sırada Fransa'nın Türkiye ile yaptığı anlaşmadan memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir (Ulus, 1938, s. 7). Fransa ve Türkiye arasında Ankara'da imzalanan dostluk anlaşmasına Fransız basını geniş yer vermeye devam etmiştir. Pöti Parizien gazetesi konu ile ilgili olarak;

Bu anlaşmalar Fransız-Türk münasebetleri tarihinde mühim bir mevki işgal etmektedir. Bone ve Daladiye tarafından takip edilen dürbinane ve realist siyaset sayesinde ilelebet sürüncemede kalmak tehlikesini gösteren İskenderun anlaşmazlığı şimdi halledilmiş bulunmaktadır. Milletler cemiyetinin halline muvaffak olamadığı bir iş iki memleketin menfaatlerine küvetle hizmet edecek dostane bir iş birliğine yol açan açık bir görüşme ile neticelenmiştir. (Ulus, 1938, s. 7)

ifadelerine yer vermiştir. Maten gazetesi ise; *Türkiye ile Fransa arasındaki müziç anlaşmazlığın zail olduğu ve şimdi Yakın Şarkta sulhın menfaatine olarak Fransa ile Türkiye arasında bir iş birliği devresi açılmasının ümit edildiği söylenebilir...* demektedir. Ekselsiyor gazetesi;

Bu muahedenin ehemmiyetini tamamiyle ölçmek için, 1913'te böyle bir muahede akdedilmiş olsaydı bunun büyük harpte Fransa'yı ve müttefiklerini her sahada ne gibi zararlardan korumuş olacağını tahmin etmek kâfidir. Bu muahede, Yakın Şarkta yalnız Türkiye ile Fransa arasında her türlü niza sebeplerini ortadan kaldırmak ve feci bir tarihî hatayı tamir etmekle kalmıyor, aynı zamanda şarkî Akdeniz'de sulhçu kuvvetler arasında muvazene husulüne en faydalı şekilde yardım etmiş oluyor. (Ulus, 1938, s. 7)

ifadelerini kullanırken, Övr gazetesinde Madam Tabuîs ise *Fransız-Türk dostluk muahedesinin imzası Londra'da büyük bir tesir husule getirmiştir. Bu muahedenin, iyi bir şekilde tefsir edildiği takdirde, hakikî bir karşılıklı yardım mahiyetinde olduğuna hükmediliyor* sözleri ile İngiltere'de de etkisi olduğuna vurgu yapmıştır (Ulus, 1938, s. 7).

Ulus gazetesi, *Hatay davasının halli karşısında herkes bizî tebrik ediyor* başlığı altında yabancı basında yer alan haberleri sütunlarına taşımaya devam etmiştir. Örneğin Folkişer Beobahter Gazetesi'nde; Fransa *Türkiye'nin metalibatını kabul etti*, başlığı altında yazılan bir makalede Türk-Fransız dostluk anlaşmasından bahsedildiği belirtilmiştir. Börsen Zeitung başta olmak üzere genellikle diğer bütün Alman basınının Türkiye'yi tebrik ettiği ve Hatay ihtilafının Türkiye lehine halledilmiş olmasından dolayı memnuniyet duydukları ifade edilmektedir. Türk-Fransız dostluk anlaşmasından bahseden Deba gazetesinde; Fransa'nın izlediği siyasetten duyulan memnuniyet dile getirilirken, Lö Tan gazetesinde ise, Türk-İngiliz yakınlaşması gibi Türk-Fransız yakınlaşmasının devletlerarası ilişkilerde herhangi bir karmaşa çıkması durumunda önem arz edeceği vurgulanmıştır (Ulus, 1938, s. 1).

Türk-Fransız anlaşmasına Avrupa'daki diğer devletlerin basını da ilgi göstermiştir. Nitekim Ulus gazetesinde yer alan *Yugoslavya'nın tebrikleri* başlıklı yazıda Yugoslavya'da yayın hayatında bulunan Samurava gazetesinin konu ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Adı geçen bu gazetenin Türkiye'nin yirmi senelik millî emellerini temsil eden bu meselenin halledilmesine karşı göstermiş olduğu ilgiyi ifade ettiği ve

Fransa ile akdettiği siyasî ve askerî anlaşmadan dolayı memnun olan yalnız Türkiye değildir. Onun bütün dostları ve bütün sulh taraftarları da bu basiretli hareketi müttefiklik selâmlamaktadırlar. Bu suretle Cenevre bürolarında ve arşivlerinde pek uzun bir zaman sürüklenmiş olan bir anlaşmazlığın kati surette hallini intaç edecek nihâî bir safhaya girilmiştir. Yugoslavya da Türkiye'ye tebriklerini göndermektedir. Bu tebrikler, Türkiye'nin meşru emellerinin memnuniyete şayan bir şekilde tahakkuk ettiği şu sırada Yugoslavya'da duyulan memnuniyetin bir ifadesidir. (Ulus, 1938, s. 7)

şeklinde görüşlerini bildirdiği belirtilmiştir. Aynı şekilde Türk-Fransız anlaşmalarına Yunan gazetelerinin de sütunlarında geniş yer verdikleri ve anlaşmanın Yunan halkı tarafından samimi bir sevinç ile karşılandığı belirtilmiştir. Söz konusu Yunan gazetesinde; Türk-Fransız anlaşmalarının Doğu Akdeniz'de barışın sağlanmasına yardım edeceği ve yeni bir emniyet kalesi teşkil edeceği görüşü yer almıştır (Ulus, 1938, s. 7).

4 Temmuz 1938'de Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye- Fransa dostluk anlaşmasını ve iyi komşuluk sözleşmesinin devamına dair ortak beyannamenin imzalanmasından sonra Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile Fransa Büyükelçisi Ponso'nun beyanatları da basında yer almıştır. Aras Ekonomik Finansiyeye verdiği beyanatta; Türkiye ve Fransa'nın karşılaşılan engellere rağmen, Hatay sorununun çözümlenmesinde gösterdikleri gayretin, Türk- Fransız dostluk ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Fransız Büyükelçi de Ulus gazetesine verdiği beyanatında; Türkiye- Fransa arasında imzalanan 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın her iki devlet arasındaki iş birliğin temelini attığını, Fransa'nın, Türkiye'yi barışın

bekçisi yapan Boğazlar Antlaşması'na memnuniyetle katıldığını ve 1937'deki anlaşmaların da aynı zihniyetle Türkiye ve Suriye arasındaki sınırı güvenliğini sağladığını belirtmiştir. Beyanatının devamında da imzalanan ortak beyannamenin on yedi yıl önce başlayan dostluğun devamı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. (Ulus, 1938, s. 1,7).

Türkiye ve Fransa arasındaki askeri antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Sancak halkının Orgeneral Asım Gündüz'e gösterdiği teveccüh ve düzenlenen tören de basının konusu olmuştur. Habere göre Asım Gündüz, General Hutzinger'i ziyaret ettikten sonra saat 9'da Halkevi erkânı, Vali, Kaymakam ve Belediye erkânının tebriklerini kabul etmiştir. Daha sonra da izci temsilcileri ile Rum ve Ermeni ruhani önderleri ve Kolonel Burje ve Kolonel Kole tebrik için Gündüz'ü ziyaret etmişlerdir. Saat 10.40'ta Asım Gündüz kapıya çıkarak askeri müfrezeyi teftiş etmiştir. Bunu takiben on beş arabadan oluşan alayın *Yaşasın Atatürk, yaşasın Orgeneralimiz, yaşasın heyetimiz, bravo, varol* sözleri ve alkışlar ile hareket etmiştir. Heyetin arabaları, bütün Antakya sokaklarının dolduran binlerce halk, öğrenci, izci ve sporcular arasından, bayraklarla, ampullerle, defne ve söğüt dallarıyla süslenmiş olan takların altından geçmiştir. Saat 11'de Bedire köylülerinin sevgi gösterileri ve alkışları ile karşılanan heyet, daha sonra Topboğazı'na ulaşmıştır. Burada heyeti Kırıkhan ve Reyhaniye temsilcileri karşılamıştır. Gündüz, arabasından inerek bir süvari müfrezesini teftiş etmiştir. Baylan halkının da alkışları eşliğinde heyet saat 12'de İskenderun'a ulaşmıştır. Buradaki halk da alkışlarla heyeti karşılamıştır. Heyet daha sonra 15.15'te özel tren ile İskenderun'dan hareket etmiştir. Kolonel Kole, Başkonsolos, İskenderun konsolosu ve gazeteciler, Payas'a kadar Asım Gündüz'e eşlik etmişlerdir. Payas halkının alkışları ve bir askeri kitanın saygı duruşu ile karşılanan heyet, buradan Ankara'ya gitmiştir (Ulus, 1938, s. 1, 7).

Türkiye- Fransa arasında yapılan antlaşmaya binaen Türk askerinin Sancak sınırını geçişi ile ilgili haberlerin de gazetelerin sütunlarında geniş yer aldığı görülmektedir. Saffet Gürol, *Erkekler bayramlık, kadınlar gelinlik elbiselerini giymişlerdi* başlıklı yazısında; Türk askerinin sınırdan geçerken halkın yaşadığı coşkuyu kaleme almıştır. Bahse konu olan yazıda; Türk askerinin 5 Temmuz Salı sabahında Payas'ta geçeceği sınırın Fındıktepe adıyla anıldığı, Türk kuvvetlerinden tabur kumandanı Binbaşı Süleyman Dinçsoy'un alay komutanına *Hazırım komutanım* dediği, sınırın diğer tarafında yer alan Fransız kumandanı Binbaşı Kansel'in de Türk kumandanına *Yol açıktır* ifadelerin kullandığı, bunun üzerine kumandanın askerlerine *Gir!* emrini verdiği ifade edilmiştir. Türk askerinin Hatay sınırından girişi sırasında halkın coşkusu sütunlara şu şekilde yansımıştır:

Köylüler harmanlarını, çobanlar sürülerini yüz üstü bırakmış, Türk askerlerini selamlamak ve alkışlamak için yollara dökülmüşlerdi. Asker geçerken, "Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türk Milleti, Yaşasın kahraman Türk ordusu!" avazeleri gökleri tutuyordu. İlk Türk köyü olan Karayılan'da köylüler günlerden beri Türk askerini karşılamaya hazırlanmışlardı. Köyün methaline büyük bir tak kurarak Atatürk'ün resimlerini takın en yüksek noktasına koymuşlardı. Şefin resmi, defne dallarıyla süslenmişti. Takın iki direğinde Türk ve Hatay bayrakları dalgalanıyordu. Köyün caddeleri, evleri ve dükkanları bayraklar ile donatılmıştır. Türk askeri halka yaklaştığında coşku gittikçe artmış ve kadınlar ve çocuklar askerlerin önüne atılarak "Size on sekiz yıldan beri hasrettik diye boyunlarına sarılıyor ve çiçek buketleri veriyorlardı... İskenderun'a yaklaştıkça karşılayanlar sayısı artıyor, halk caddelerin iki tarafını doldurmuş hasretle ve heyecanla askerlerimizin geçmesini bekliyordu". (Gürol, 1938, s. 1,7)

Hassa'dan gelen ve geceyi Aktepe'de geçiren Türk askeri birliği 8 Temmuz sabahı erken bir saate Aktepe'den hareket etmiş ve saat 8'de 16 km uzaklıkta yer alan Kırıkhan'a ulaşmıştır. Alay komutanı Şükrü Kanatlı, burada askeri temsilciler, Antakya başkonsolosu, İskenderun konsolosu, parti üyeleri, Fransız istihbarat subayı ile birçok görevli marifetiyle karşılanmıştır. Aktepe'den Kırıkhan'a kadar bütün yol köylerden gelen halk tarafından doldurulmuştur. Yol kenarındaki bütün ağaçlar da Türk bayrakları ile süslenmiştir. Geçit töreninin yapılacağı yerde yaklaşık 8 bin kişi toplanmıştır. Türk askerleri alkışlar eşliğinde geçit töreni yapmıştır. Türk askeri

birliklerinin bir kısmı Kırıkhan'da kalmış, diğer kısmı ise Bedirge, Beylan ve Antakya'ya doğru yola çıkmıştır. Antakya'da 25 gün devam eden şenlikler yapılmış, fener alayları düzenlenerek havai fişekler atılmıştır. Antakya'da köylerden gelenler ile 6 kilometrelik yol üzerinde yaklaşık 60 bin kişi toplanmıştır. Köylerden kafile halinde millî kıyafetleriyle Antakya'ya gelenlerin de katılımıyla davul ve zurnalar sabaha kadar çalınmış, millî oyunlar oynanmış ve aralıksız havai fişekler atılmıştır. Ası nehri kenarı, hükümet caddesi ve tüm çarşı bayraklarla süslenmiştir. Saat 10'da tribünlerin önünden geçen askerler Türk ve Fransız kumandanları tarafından selâmlanmıştır. Tribünlerde Antakya başkonsolosu, İskenderun konsolosu, Halk Partisi başkanı, vali, kaymakam, belediye başkanı, parti ve hükümet erkânıyla memleketin ileri gelenleri, bütün cemaat temsilcileri ve Fransız misafirler yer almıştır. Tribünlerin karşısında ise alay bandosu ile spor kulübünün mızıkası yerini almıştır. Bayraklarıyla birlikte atlı ve piyade eski istiklâl mücahitleri ve esnaf alayları askeri okul öğrencilerini takip etmiştir. En çok dikkat çeken de sabah siyahlara bürünmüş olarak orduyu karşılamaya gelen genç kızların, orduya kavuştuktan sonra matemlerinden sıyrılıp, al-beyaz elbiseler içinde askerleri takip etmeleridir. Bu durum birçok kişinin ağlamasına neden olmuştur. Geçit töreni İstiklâl Marşı ve Fransa milli marşı olan La Marseillaise'nin söylenmesiyle son bulmuştur. Payas ve Hassa'dan Hatay sınırlarına giren Türk ordusu, Payas'tan 15 dakika yürüyüşle Hayıplı karakoluna varmış ve Fransız jandarmaları tarafından karşılanmıştır. İskenderun konsolosu Fethi Benli, Hatay valisi Abdurrahman Melek, Halk Partisi başkanı Abdülgani Türkmen ve heyetin diğer üyeleri orduyu aynı yerde karşılamışlardır. İskenderun Halkevi Başkanı Hamdi Bey'in başkanlığında Rum, Ermeni, Alevi ve diğer unsurlardan oluşan bir heyet de Türk ordusuna duydukları özlemlerini dile getirmişlerdir. Türk başkonsolosu ve Albay Köle tarafından karşılanan ordu saat 12'de İskenderun'a girmiştir (Ulus, 1938, s. 6). Türk ordusunun Hatay'a girdiği günden itibaren en az 200 bin kişinin geceyi ve gündüzü ayakta geçirmiş olmasına rağmen en küçük bir polis vakası dahi yaşanmamış olmasını Ulus gazetesi *Hatay'da tam emniyet ve sükûn var* başlıklı haberde okuyucuya duyurulmuştur. Habere göre; bu durum Fransızların da dikkatini çekmiş ve Türk halkının örnek teşkil edecek bir biçimde barış ve güvenlik unsuru olduğunu belirtmişlerdir (Ulus, 1938, s. 1,7). Türk- Fransız dostluğu, 14 Temmuz bayramı nedeniyle iki devletin askeri kıtalarının birlikte geçit töreni yapması ile tezahür etmiştir (Ulus, 1938, s. 1).

Bu süreçte Hatay'a gönderilen Türk askerlerinin iâşesinin yetersiz oluşu ve bazı erlerin eski ve yamalı elbise ile gezdikleri şeklinde Hatay'dan alınan haberlerin doğru olmadığına dair Millî Savunma Bakanlığı tarafından Başbakanlık'a bir yazı gönderilmiştir. Söz konusu bu yazıda; iâşe sıkıntısının olmadığı, erlerin ikişer kat elbise ile gönderildiği, Hatay'da her şeyin muntazam ve yolunda gittiği, bu türden yanlış ihbarlara itibar edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili 39. Dağ Tugayı'ndan bir rapor alındığı ifade edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/49-321-11, s. 2). Nitekim 39. Dağ Tugayı komutanından 7 Ağustos 1938 tarihinde gönderilen raporda; Hatay'da Türk askerlerinin iâşe sıkıntısı çektiği, elbiselerinin eski ve yamalı olduğu yönünde yapılan ihbarların yalan ve dedikodudan ibaret olduğu belirtilmiştir. Raporda Hatay'a gönderilen alaydaki erlerin biri üzerlerinde, diğeri de daha önce giyilmemiş iki takım elbise ile girdikleri, verilen yeni elbiseleri tören ve izinli oldukları günlerde, diğeri ise talimde giydikleri ve bu elbiselerin her hafta yıkattırıldıkları, sökülük ve yırtıklarının tamir edildiği ve 7. Kolordu'dan gelecek olan 2400 kat elbisenin gönderilmesi ile alayda her er için üç takım elbisenin olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca iâşenin muntazam ve eksiksiz olduğu da vurgulanmıştır. Bahsedilen hususlarda takviyeli alayın, *Türk ordusunun yüksek şeref ve varlığını muhafaza ettiğini itimat buyurulması* istenmiştir (BCA, 30-10-0-0/49-321-11, s. 3). Görüldüğü üzere her ne kadar Türkiye ile Fransa arasındaki olumlu yönde diplomatik görüşmeler yapılmış olsa da Hatay'a Türk askerlerinin girmesinden seçimlerin yapılmasına kadar geçen süreçte tıpkı Hatay'ın anavatana katılma sürecinde olduğu gibi Türkler aleyhinde propaganda faaliyetlerinin yapıldığı ve böylelikle bölgedeki Türk varlığının ve etkisinin azaltılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Türk ordusunun Hatay'a girmesinin ardından basının üzerinde durduğu diğer bir konu da seçimler olmuştur. Doğu Gazetesi'nde yer alan haberde; seçim nizamnamesinin Türkiye'nin isteklerine göre değiştirildiği, seçimi kontrol etmek için de Cemiyet-i Akvam tarafından Hatay'a 20 kişiden oluşan denetleyici heyetin gönderileceği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin talebi üzerine Yunanistan ve Yugoslavya'dan da denetleyiciler seçilecektir (Doğu Gazetesi, 1938, s. 1). Hatay'da seçimlerden önce kayıt işlemleri için 8 büro görevlendirilmiştir. Bunlar; İskenderun'da İskenderun bürosu, Kırıkhan'da Reyhaniye ve Aktepe büroları, Antakya'da Osmaniye bürosu, Karsu, Karbeyaz, Şehköy ve Ordu bürolarıdır. Her büroda bir başkan, bir üye ve üç kâtip görevlendirilmiştir. Kayıt işlemlerine 23 Temmuz'da başlanmıştır (Ulus, 1938, s. 1). Kayıt işlemlerinin sonuçlarına göre Hatay'da 35847 Türk, 11319 Alevi, 5504 Ermeni, 1845 Arap, 2098 Grek Ortodoks ve 359 diğer topluluklardan olmak üzere toplam 56972 kişi belirlenmiştir. İkinci derece seçmenler ise 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap ve 20 Grek Ortodoks olmak üzere toplam 564 kişiden oluşmuştur. Bu sonuçlara göre 40 milletvekilinden 22'si Türk, 9'u Alevi, 5'i Ermeni, 2'si Arap ve 2'si Grek Ortodoks'tur. Hatay'daki bütün topluluklar seçim komisyonu tarafından belirlenen sayıda aday göstermişlerdir. Milletvekillikleri kesin olarak ilân edilenler arasında; Türk topluluğundan Antakya'da Abdülgani Türkmen, Dr. Vedi Bilgin, Samih Azmi, Suphi Bereket, Vedi Münir Karabey, Dr. İbrahim İnal, Arif Hikmet Celâl, İzzet Zekeriya, Bekir Sıtkı Kunt, Ali Mısırlı, Nuri Aydın, Mehmet Adalı, Mehmet Kâmil yer almıştır. Kırıkhan'da Seydiğuz, Arif Hikmet Sural, Bahri Bahadırlı, Cevat Abalı, Abdurrahman Mussal, Abdullah Mursal; İskenderun'dan ise Botstan Mercan, Abbas Ülkü ve Hamdi Selçuk seçilmiştir. Alevî topluluğundan Antakya'dan Mehmet Sait Tubeyli, Hasan Ali Davut, Süleyman Tuhani, Mehmet Köse Diyop, Zeynel Abidin Cilli, Selim Mahmut, Salih Güzel; İskenderun'dan Davut Şeyh Mehmet Reyhanî ve Ahmet Celâl Abdülhamit seçilmiştir. Ermeni topluluğundan Antakya'da; İsa Kazancıyan, Agop Davutyan; Kırıkhan'da Haçadır Karabacakyan; İskenderun'da Marsel Balit ve Mihran Keşişyan seçilmiştir. Rum topluluğundan Antakya'da Dr. Basil Huri; İskenderun'dan Kâmil Ziyrek, Arap topluluğundan ise Antakya'dan Bahsanuslu Hacı Rezzuk ve Hacıpaşalı Mustafa Fansa seçilmiştir (Ulus, 1938, s. 7). Hatay Meclisinin 2 Eylül 1938 Cuma günü açılmasına ve 2 Eylül gününün Hatay'da milli bayram sayılarak her sene kutlanmasına karar verilmiştir (Ulus, 1938, s. 1). Hatay Millet Meclisi 3 Eylül günü saat 10'da başta Türkiye'nin fevkalade murahhası Orta elçi Cevat Açıkalın, Fransa'nın Hatay'daki delegesi Albay Kole, Hatay'daki Türk kıtaatı kumandan temsilcisi Şükrü Kanatlı olmak üzere diğer yüzlerce davetlinin katılımıyla Gündüz Sineması'nın salonunda Mehmet Adalı'nın konuşması ile açılmıştır. Abdülgani Türkmen oy birliği ile Meclis başkanlığına, Tayfur Sökmen devlet başkanlığına seçilmiştir. Abdülgani Türkmen konuşmasında;

Milli coğrafyamızda şimdi Hatay diye anılan bu havalı büyük Türk milletinin ve onun şerefli tarihinin ayrılık bilmeyen ve dünya bir araya gelse ayrılmayacak olan kutsal bir yurdudur. Bu diyar ve bu güzel ülkenin asil ve cesur halkı asırlar ve asırlarca milli camianın tarihi ve siyasi mukadderatının asli ve esaslı bir rüknü olmuş ve öyle de kalmıştır... (Ulus, 1938, s. 1)

ifadelerine yer verirken, Tayfur Sökmen de Hatay Millet Meclisindeki yemininden sonra yaptığı kısa konuşmasında;

Hatay'ı bugünkü şerefli ve parlak istiklâle kavuşturan büyük Türk milletine ve cumhuriyet hükümetine Hatay devletinin bağlılık, minnet ve şükranlarım huzurunuzda tekrar etmeyi kendim için ebedî bir şeref kaynağı ve mukaddes bir vazife bilir ve Hatay istiklâlinin yardımcısı ve Türkiye'nin dostu olan Fransa Cumhuriyeti'ne samimî muhabbet duygularımı ve teşekkürlerimi bu hissiyata ilâveten ifade etmekten derin bir zevk duyarım. (Ulus, 1938, s. 1,8)

sözlerine yer vermiştir. Sökmen'in Hatay devlet başkanı seçilmesi ile 21 pare top atılmıştır. Hatay Millet Meclisi yeni devletin resmi adını *Hatay* olarak kabul etmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Tayfur Sökmen'in Hatay Cumhurbaşkanı olarak seçilme sürecinde onun hem Türk ve Hatay vatandaşı hem de Antalya milletvekili olmasının devletlerarası hukuka ters bir durum olduğunu gündeme getirerek, Türk vatandaşlığı ve Antalya milletvekilliğinden istifa etmesi gerektiğini Cevat Açıkalın'a bildirmiştir. Açıkalın tarafından durumun kendisine belirtilmesi üzerine Sökmen, yabancı devletler nezdinde devlet başkanı olduğunu ancak esasında Atatürk'ün emrini ifa etmek için görevlendirildiğini, gerçek vazifesi olan Türk vatandaşlığını ve milletvekilliğini muhafaza etmek istediğini, aksi takdirde Devlet Başkanlığı vazifesinden istifa edip, Türkiye'ye döneceğini belirtmiştir. Atatürk de Sökmen'in cevabı üzerine onun Türk vatandaşlığını ve milletvekilliğini devam ettirecek bir kararnamenin çıkarılması emrini vermiştir. Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya ise Başbakanlığa gönderdiği telgrafında, Sökmen'in Türk vatandaşlığı hakkının saklı kalması şartıyla Türkiye'ye dönebileceğine dair Bakanlar Kurulu kararının alınmasını istemiştir. Nitekim bu şekilde hazırlanan kararname 14 Eylül'de Sökmen'e bildirilmiştir (Erden, 2015, s. 100-101).

Hatay meclisinin toplanması münasebetiyle Atatürk ve Celal Bayar arasında karşılıklı telgraflar da gönderilmiştir. Atatürk Hatay Cumhuriyetinin kuruluşunu tebrik ettiği telgrafında; *Bugün Hatay Meclisimizin açılma ve devlet reisi intihabı ve bu suretle Hatay devletinin tessesüs ettiğine haricîyeden verilen malumat üzerine muttali oldum. Cumburiyet hükümetinin bu muvaffakiyetini tebrik ederim* sözlerine yer vermiştir. Celal Bayar ise telgrafında;

Yüksek sevk ve idarenizle büyük milletimizin bir hizmetinde Ulu Şefimizin iltifat ve tebrikine nail olmak gibi bizim için tasavvur edilebilen en büyük saadete ulaştırdığınız Cumhuriyet hükümetinin yürekten gelen minnet ve şükranlarını arz ederken sonuz bağlılıklarımın en derin tazimlerimin lütfen kabul buyrulmasını istirham ederim. (Ulus, 1938, s. 1)

ifadelerini kullanmıştır. Hatay Meclisinin açılışında Alevi, Ermeni ve Rum Ortodoks milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda Atatürk'e olan bağlılıklarını belirtmişlerdir (Ulus, 1938, s. 1)

Hatay Millet Meclisi 7 Eylül günü yaptığı toplantıda Hatay'ın Anayasasını oy birliği ile kabul etmiş ve Başbakan Abdurrahman Melek tarafından bir beyanname okunmuştur. Melek, söz konusu beyanname; bağlı oldukları Atatürk'ün eserlerinin ve Türkün ruhunda var olan azim ve fedakârlığın kendilerine tüm güçlükleri yenme kuvvetini verdiğini, programlarının esasının Kemalizm rejimi olduğunu vurgulamıştır. Bayrak kanununun Hatay Millet Meclis tarafından kabulünün ardından Meclis binasına törenle Hatay bayrağı da çekilmiştir. Yeni Hatay bayrağı al zemin üzerinde ay ve yıldızdan oluşmuştur (Ulus, 1938, s. 1,7).

Hatay Meclisi 8 Eylül'de yaptığı toplantısında ise bazı önemli kararlar almıştır. Bunlar arasında Halep ve Lazkiye sınırlarında meydana gelen hadiseler dikkat çekicidir. Suriye memurları tarafından bir kısım Hatay köylerine yapılan baskıya son verilmesi için hükümetin bazı girişimlerde bulunması, Hatay'a özel posta pullarının bastırılması, Türk İstiklal Marşı'nın Hatay'ın milli marşı olarak kabul edilmesi, öşür vergisinin kaldırılması, şapkanın milli serpuş olarak kabul edilmesi, tatil döneminde Hatay Devleti'ne ait kanunların yayımlanması ve uygulanması için hükümete yetki verilmesi ve birçok yerde ortaokulların açılması yer almıştır (Ulus, 1938, s. 1).

Hatay Devleti'nin kurulması gazetelerin köşe yazılarına da yansımıştır. Falih Rıfkı Atay *Hatay devleti* başlığı ile kaleme aldığı yazısında; Hatay Devleti'nin Atatürk'ün yirminci asır tarihine şeref veren büyük bir eseri olduğunu vurgulanmıştır. Ayrıca bu eserin Atatürk'ün ulusal ve beşerî eserleri arasında minnet ve hayranlıkla daima hatırlanacağını belirtmiştir. Atay yazısının devamında Hatay devletinin halkının hak ve hürriyet sorununu çözen siyasi bir zafer olmasının haricinde, Türkiye ile komşusu Suriye ve dostluk ilişkisi içinde olduğu Fransa arasında huzur ve istikrarı sağlayan barış unsuru olduğunu ve Hatay devletinin kuruluş sürecinin Hatay halkının siyasi bir olgunlukla sükûnet ve nizam içinde geçtiğini ifade etmiştir (Atay, 1938, s. 1).

Hatay'daki seçim sürecinde Türkiye ile Fransa arasındaki diplomatik görüşmeler olumlu yönde seyretilmesine rağmen Fransa'nın Türkler aleyhinde propaganda faaliyetleri yürüttüğü dikkat çekmektedir. Nitekim Fransa, Mecliste kendisine taraftar bir çoğunluk sağlamak için Türkler üzerinde baskı kurmaya başlamış, amaçlarına ulaşabilmek için de seçim yönetmeliğine müdahale etmiştir. Hatta Cemiyet-i Akvam'ın görevlendirdiği seçim komisyonu üyeleri de Fransız görevlilere danışmak suretiyle seçim yönetmeliğini hazırlamışlardır. Fransızlar Türk seçmen sayısını daha az göstermek için Suriye'deki Ermenileri ve Arapları Hatay'a taşıyarak Arap ve Ermeni nüfusunu arttırmaya çalışmışlardır (Kurnaz Şahin, 2019, s. 1097). Başkonsolos Celal Karasapan tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta; seçimlerin hemen öncesinde Hatay'ın Aşağı Kuseyir bölgesinde Türk köylerinin içerisinde yer alan bir kısım Arap ve Ortodoks köylerinin halkının, Türk listelerine yazılmak istemeleri nedeniyle seçim komisyonu tarafından yapılan olumsuz propaganda ile bu köylerde yaşayan halkın mensup oldukları cemaatin listelerine yazılmaları için faaliyette bulunduğu belirtilmiştir (BCA, 30-10-0-0/223-508-13, s. 1-2). Bu süreçte Suriyeli milislerin de Türkler aleyhindeki faaliyetleri de basına yansımıştır. Ulus gazetesinde *Suriyeli milisler iki Eti Türküne süngü ile hücum ettiler* başlığı ile yer alan habere göre; İskenderun-Karaağaç yolunda Suriyeli milisler tarafından Şeyh Süleyman Haddat ile kardeşine süngüyle saldırmaya çalışmışlar ancak olay esnasında uzaktaki bir Türk askerini görmeleri üzerine saldırıyı gerçekleştirememişlerdir. Haberin içeriğinde Suriyelilerin saldırıya nedeninin *Eti Türklerinden* olan bu iki kardeşin Halkevine kaydolmaları ve şapka giymeleri olduğu belirtilmiştir. Bu olayın sonucunda tahkikat yapılmış ancak suçlular bulunamamıştır (Ulus, 1938, s. 1). Hatay'da Türkler aleyhindeki faaliyetler devam etmiş, bedeviler bir çiftliğe saldırmışlardır. Konu ile ilgili haberde; Halep'in Hemam ve Harem nahiyelerinden gelen 15 bedevinin Amuk'da Ali Mürsel'in çiftliğini bastıkları ve çiftlik görevlisini bacağından yaraladıkları belirtilmiştir. Bunlar Şarkî Ayrancı köyüne de saldırarak kurşun sıkmışlardır. Ardından Ayrancı ile Yeniyan köyü arasındaki yolu kesmişler, Türk listesine kayıt yaptıran bazı Arapları döverek kaçmışlardır. Failerin yakalanması için gerekli bütün tedbirler mahalli idare tarafından alınmıştır. Arap çetesinin başındaki Sallan başta olmak üzere diğer üç saldırganın da kimlikleri belirlenmiştir (Ulus, 1938, s. 1). *Hatay'da vaziyet* başlıklı habere göre, Hatay'dan kaçarak Halep'in Hamam nahiyesinde toplanan bedeviler, Hatay'daki Keli köyüne girerek Türk listesine yazılmış olan bir kürdü öldürmüşler, daha sonra da geldikleri yere dönmüşlerdir. Halep'ten gelenler, Halep'teki Vatanîler aleyhinde büyük bir galeyanın hüküm sürdüğünü bildirmişler, Türklere ve Türk taraftarlarına karşı son zamanlarda yapılan takibatın azaldığını belirtmişlerdir. Ayrıca İskenderun Limanı'nın yerine Trablus ve Lazkiye limanlarının kullanımı için Suriye'de seçimle beraber başlayan ve sistemli bir şekilde yürütülen mücadelenin şiddetlendiği, Antakya ve İskenderun'da çoğunluğu Türklere ait olan nakliye araçlarının bundan zarar gördüğü ve Hatay ile Suriye arasında oluşturulan *lessepase usulü* ile İskenderun liman şirketinin uyguladığı bir kısım tedbirlerin bu durumu kolaylaştırdığı belirtilmiştir. Aktepe bölgesinde fesin de ortadan kalkmış olduğu ifade edilmiştir (Ulus, 1938, s. 7). Hatay Meclisi'nin açıldığı günlerde de Arap çeteleri Türkler aleyhindeki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Halep'in Harım mıntıkasında eski usbeciler tarafından kurulan Arap çeteleri, Cisrihadit civarındaki Kurt Mirimiran ile Saçaklı köylerini basarak üç Türk vatandaşını öldürmüşlerdir. Öldürülen Türkler Antakya'ya getirilerek defnedilmiştir (Ulus, 1938, s. 1,8). Suriye basını da son Türk-Fransız anlaşmaları aleyhinde yayın yapmışlar ve Suriye hukukunun yok sayıldığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bir Arap gazetesi meseleyle ilgili olarak, Türk askerlerinin Hatay'a girmesinin Türkiye'nin Fransız mandasına *iştiraki taabbüt ettiğini* yazarak bu durumun Cemiyet-i Akvam'ın kuruluş esaslarıyla ve manda şartlarıyla ne şekilde uzlaştırılacağını sormaktadır. Suriye hükümeti yayınladığı bir tebliğde; Ankara temsilcisi Adil Aslan'ın 4 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na ve anlaşmaların imzalandığı toplantıya katılması için çağrıldığını anlamasıyla hemen itiraz ederek çekildiğini ve bundan dolayı Suriye'nin bütün hukukunun saklı kaldığını belirtmiştir (Ulus, 1938, s. 6).

Hatay'da seçim sürecinde ve sonrasında Türkler aleyhinde propagandalar yürütüldüğü gibi, Hatay Devleti'nin kurulmasından sonra da Türkler karşı faaliyetler artarak devam etmiştir. Nitekim 13 Şubat 1939 tarihinde Altıncı Kolordu Komutanı olan Ergüder, Genelkurmay başkanlığına gönderdiği raporunda; Hatay'da Türkler aleyhinde yapılan propagandalar ile ilgili yapılan incelemeler ve alınan istihbarat hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan incelemelerde; İskenderun'da bulunan Albay Kole'nin yardımcısı olan Dümeng'in Türkiye'de din taraftarlığının başladığı, şapka giyme zorunluluğunun kalktığı, hatta şapkanın yasaklandığı ve Türk kadınlarının tekrar çarşaf giymeye başladıkları tarzında Türkler aleyhinde propagandalar yaptığı, bu propagandaların etkisini gösterdiği, Aleviler ve mutaassıp Müslümanların şapkalarını fes ile değiştirmeye başladıkları belirtilmiştir. Raporda ayrıca Fransızların yanı sıra İskenderun'daki İtalyan konsolosunun da İtalya lehine propaganda yaptığı özellikle de Alevilere yönelik *Alevi faşistliği* propagandasına başladıkları ifade edilmektedir. Bu türden menfi faaliyetlere karşılık Hatay Türk askeri mümessilliği Hatay Hükümeti'nin dikkatini bu noktaya çekmeye çalışmıştır. Hatay'daki Fransız propagandasını yürüten Fransız teşkilatında yer alıp Antakya'da faaliyet gösterenler arasında İstihbarat subayı Yüzbaşı Gakon, yardımcısı Agop Kalosyan, Antuvan Akil, Artan Hamalyan, Jorj Kasye, Jozef Kofaz, Haçik Baltakyan; İskenderun'da faaliyet gösterenler arasında ise Fransız İstihbarat subayı Dümeng, yardımcısı Şefik Mardini, Edvart Şami, Naim Kasye, İskenderun Posta Müdürü Amon Fehim İstanbuli, Jorj Akil ve Fransız Kanal yer almıştır. Hatay'daki yabancıların belli bir plan dâhilinde yaptıkları bu menfi propagandaları önlemek adına Adana Milli Emniyet Müfettişliğinden yardım talep edilmiştir (Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE), 110-9-1-14/8-0-61). Fransızlar Hatay'daki azınlıkları Türkiye aleyhine kıskırtmak için propaganda yapmaya devam etmiştir. 26 Nisan 1939 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen başka bir raporda da Fransızların Hatay ve çevresinde Türkiye aleyhinde propagandalar yaptıklarına dair bilgi verilmiştir. Söz konusu rapora göre; Fransız Ayan üyelerinden Gotiro ve arkadaşı 17 Nisan'da Hatay'dan Halep'e geçmişlerdir. Halep'te Hristiyan ruhani önderleriyle Hatay Ermeni mültecileri bir araya gelerek Türklerin Halep'e gelmelerinden korktuklarını belirtmişlerdir. Burada Fransa'nın Cezire ve Halep'i koruma altına alarak muhafaza etmesini ayan üyelerinden talep etmişlerdir. Ayrıca Suriye ve kuzeyindeki Türk propagandasının Fransa tarafından şiddet kullanılarak engellenmesini de istemişlerdir (ATASE, 110-9-1-14/8-0-54).

Hatay Devleti'nin kuruluşundan anavatana katılmasına kadar geçen süreçte bölgede Fransızca yayın yapan gazeteler de Türkiye aleyhinde propaganda yazıları yayınlamıştır. Hatay'ın Fransız Ayan üyelerinden Gotiro ile Akdeniz Komitasından Hatay'la ilgili Türkiye aleyhinde yazılar kaleme alan Pol de Veu'nun Suriye yolculukları esnasında Hatay'a gelmeleri ve bazı Ermeni gençlerinin taşkınlık yapmaları sonucunda bunlardan 20 kişinin tutuklanması üzerine Lorizon gazetesinde Gotiro ve Pol de Veu'nun Hatay'daki misafirliklerinin, Ermenilerin Fransızlara bağlılıklarını gösteren tezahürlere vesile olduğunu anlatan bir yazı yayınlanmıştır. Yine aynı gazetede Rodolf Kegati'nin *Sancaktaki azınlıkların durumu* başlıklı yazısında; Hatay'da Fransa lehine tezahürat yapmanın suç olduğu, Ayan üyelerinin yerli halk, özellikle de Ermeniler tarafından samimi ve içten karşılandıkları, Ermenilerin ikinci vatanları olarak gördükleri Fransa'ya bağlılıklarını gösterdikleri belirtilmiştir. Yazının devamında; Fransız misafirler gittikten sonra tezahürat yapan 20 Ermeni gencinin genel asayışı bozdukları gerekçesi ile tutuklandıkları, soruşturmanın uzun süreceği, bu yüzden de gençlerin milli hislerinin zarar göreceği ve tutuklanmalarının nedeninin ise gerçekte Fransa'ya bağlılıkları olduğu ifade edilmiştir. Yazının sonunda da devletlerarası müzakerelerde Sancak meselesinin de son şeklini alacağı ve yerli halkın haklarında verilecek kararın bir an önce sonuçlandırılmasını bekledikleri belirtilmiştir. Bahse konu olan gazetede Fransızların ve Ermenilerin ittifak halinde Türkler aleyhinde propaganda yaptıkları, esasında Ermenilerin Fransızlar tarafından tıpkı Millî Mücadele döneminde olduğu gibi kullanıldığı belirtilmiştir (ATASE, 110-9-1-14/8-0-54). Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen

diğer bir rapora göre de Albay Kole, fevkalade Murahhas Cevat Açıkalın'a Hatay'ın Türkiye'ye katılması halinde silahla karşılık verilmesi hususunda Belut Komutanlığına emir verildiğini, verdiği teminat üzerine Hatay'daki Fransız kuvvetlerinden bu amaçla görevlendirilenlerin Lazkiye'de bulundurulduğunu söylemiştir. Söz konusu raporda Fransızların Hatay'da *Fransız mandası Hatay'da devam edecektir, Hatay'ın Türkiye'ye ilhaki mevzu bahis değildir. İskenderun'daki Fransız menafiiini korumak üzere bir Fransız zırhlısı ile torpidosu gelecektir. Reyhaniye'den Kurtdağı'na gönderilen Çerkes bölüğüne bir Cezair bölüğü getirilmiştir* şeklinde aleyhte propagandalarına devam ettikleri belirtilmiştir (ATASE, 110-9-1-14/8-0-56). Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 19 Nisan 1939 tarihli bir raporda ise bölgedeki Ermeni ve Rumlar arasında, *Türkiye ve Fransa, Hatay için anlaşamadılar. Bu sebeple bu günlerde Reyhaniye'ye yeniden iki tabur Fransız askeri gelecektir. Bir Fransız zırhlısı da İskenderun limanında demirli bulunacaktır* tarzında bir propagandanın başlamış olduğu, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi üzerine de bu propagandanın *İtalya tehlikesi karşısında bulunan Türkiye; Fransa'nın yardımını temin için Hatay'ın ilhakiından vazgeçmiştir. Yakında Hatay'dan Türk askeri çekilecek ve yalnız Fransız askeri kalacaktır* şeklini aldığı belirtilmiştir. Müteahhitlerle sözleşmelerini feshederek erzaklarını Halep'ten getiren Fransız kıtalarının, yeniden altı aylık sözleşme yapmalarının da bahse konu olan propagandaları destekler mahiyetinde olduğu belirtilmiştir (ATASE, 110-9-1-14/8-0-55). Yukarıda da belirtildiği gibi Hatay'daki Türk birliklerinin kıyafet ve teçhizatlarının kötü durumda olduğuna dair menfi propagandalar da yapılmıştır. Ancak birliklerin sevk ve idaresi için görevlendirilen komutanların raporları doğrultusunda kıtaların her bakımdan iyi vaziyette olduklarına kanaat getirilmiş ve Hatay'daki garnizonların durumlarını tespit eden fotoğraflardan dörder albümlük bir seri Genelkurmay Başkanlığı'na sunulmuştur (ATASE, 110-9-1-14/8-0-51).

Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen 7 Haziran 1939 tarihli raporda Fransızların Hatay'da yaptıkları propagandalara dair çarpıcı örnekler yer almaktadır. Raporda Antakya bulunan Fransız istihbarat subayının Birinci Cihan Harbi'nde Fransız kuvvetlerine dahil olan Ermenilere, münhasıran da Musadağı Ermenilerine emekli maaş vermeye başladığı, bu maaşın 10-20 lira arasında bir meblağ tuttuğu, yirmi yıldan beri hatırlanmayan bu maaşın bu sıralarda verilmeye başlanmasının dikkat çekici olduğu belirtilmiştir. Görüldüğü üzere Fransızlar Ermenilere maddi imkanlar sunarak onları Türkler aleyhinde kışkırtmaya çalışmışlardır. 28 Mayıs 1939 tarihinde Kesep nahiyesine giden Antakya ve İskenderun Fransız İstihbarat subayları da orada bulunan Ermeni ileri gelenlerine *Kesep nahiyesinin Lazkiye'ye bağlanması için Türkiye ile mutabık kaldık. Bu sebeple siz, Suriyeli kalacaksınız. Musa Dağı'ndaki Ermeniler de mübadele edilecektir* sözleri ile aleyhte propaganda faaliyetlerine devam etmişlerdir (ATASE, 110-9-1-14/8-0-50).

Fransız yetkililer, bazı bölgelere muhtariyet vereceğine dair vaatlerde bulunmak suretiyle propaganda faaliyetlerine devam etmişlerdir. Nitekim Hatay Askeri Müessili Kurmay Albay Şükrü Kanatlı'nın Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu raporunda; Fransızların Kurtdağı'na muhtariyet vereceklerini bildirdiklerini belirtmesi ve Antakya ile İskenderun'daki Türkler aleyhinde propaganda yaptıklarını beyan etmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu rapora göre; Fransızlar Kurtdağı mıntıkasında 1200 kişiye silah vermişler, son zamanlarda eskisine nazaran daha ciddi bir şekilde Kurtdağı'na ilgi göstermeye başlamışlardır. 23 Mayıs 1939 tarihinde saat 12.30'da Kurtdağı'ndaki Fransız İstihbarat subayı Hamam'a gelmiş, 24 ya da 25 Mayıs'ta Suriye ve Lübnan istihbarat başkanının Kurtdağı'na geleceğini, önce Hamam'da daha sonra da Afrin ve Azez da toplantı yapılacağını söylemiştir. Bölge halkının da buralarda toplanması ve Fransız bayraklarının çektilmesi için milislere emir verilmesi ve belirtilen bölgelere götürülmeleri bildirilmiştir. Burada en dikkat çeken husus da Fransızların istekleri yerine getirilirse Kurtdağı'na muhtariyet verileceği yönünde propaganda yapmış olmalarıdır. Raporda ayrıca Hatay sınırındaki bölgeye giren çetelerin de Azez Fransız istihbarat subayı ile bölgede bulunan Ermeni Mihran Keşişyan tarafından gönderildiği ve çetecilerden Seydo Köpen adında bir çetecinin keçilerini gasp ettiği kişiye bundan pişman olduğunu söylediği ilave edilmiştir. 21 Mayıs 1939'da saat 9'da Şam ve çevresinin komutanı olan General Peten'in sivil olarak Antakya'ya Albay Kolen'in yanına geldiği

ve birlikte Katolik kilisesine uğradıktan sonra Turizm oteline döndükleri ve aynı gün saat 9.30'da Belut'a hareket ettikleri belirtilmiştir. Hatay'da son dönemdeki gümrük tarifelerindeki değişikliklerden dolayı pahalılığın gözle görülür derecede artmasını fırsat bilen Fransızlar, Türkiye aleyhine propaganda faaliyetlerini arttırmışlardır. Ayrıca Fransızlar Antakya ve İskenderun'da isteyenlerin Fransız tabiiyetine girebileceklerini ve müracaatlarının kabul edileceğini halka duyurmaya başlamışlardır. Bununla yetinmeyen Fransızlar Cezire'deki Türkmen ve İlbeyleli aşiretlerini de baskı altına almaya başlamışlardır (ATASE, 110-9-1-14/8-0-49). Hatay Askeri Mümessili Kurmay Albay Şükrü Kanatlı'nın hazırladığı ve Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu başka bir raporda ise Fransızların son zamanlarda tavırlarını değiştirdiklerini, Fransa'da yayınlanan bazı Fransız gazeteler ile Suriye'de yayınlanan bütün Fransızca ve Arapça gazetelerin Türklüğe hakaret içeren yazılara sayılarında sık sık yer vermeye başladıklarını belirtmiştir. Söz konusu bu yazılar Şam'da yayınlanan *Eko dö Siri* gazetesinin 7 Nisan 1938 tarihli sayısındaki yazı tercümesi, Fransa'da yayınlanan *Figaro* gazetesinin 3 Nisan 1939 tarihli sayısındaki emekli General Dufiyeux'un *Suriye Fransa'nın ayrılmaz bir parçasıdır* başlıklı yazısı ve Cumhuriyetçi federasyonun *İskenderun sancağı hakkındaki mühim bir tebliğ* başlıklı yazılarıdır. Kanatlı raporunda; Fransızların Hatay'da sık sık Hristiyanların akıbetlerine vurgu yaptıkları, Fransa'nın hem Hristiyanlık hem de diğer hususlarda Hatay'da menfaatleri olduğu ve Fransız sevgisinin burada ihmal edilemeyeceği gibi söylemler ile propaganda yaptıkları belirtilmiştir. Ayrıca *istibbaratta sinsi oldukları* belirtilen Fransızların bu iş için çok para harcayarak ve bazen de hakaretlere tahammül ederek amaçlarına ulaşmak için halkı birbirlerine kattıkları, işlerine gelmeyen dürüst insanları Türk ya da Fransız casusu göstererek bunlar hakkında akla gelmeyen dedikodular yaptıkları, propaganda araçları olarak kilise ve okul papazları, Fransız acenteleri, doktorlar, ticarete sermayesi az ve zor durumda olan tüccarlar ve halk arasında *düşkün ruhlu ve her şeyi müsaait kadınları* kullandıkları belirtilmiştir. Raporda ayrıca Fransızların Suriye'de Ermeni çoğunluğunu sağlamak istedikleri, onları Suriye'ye göçe teşvik ettikleri, Ermenilerin ancak Fransızlar tarafından korunacağı yönünde propaganda yaptıkları da ifade edilmiştir. Bu noktada Fransızların amacının Suriye'de Ermeni çoğunluğunu sağlamak suretiyle gerekli gördüklerinde Suriyelileri tehdit ederek istediklerini yaptırmak ve Türklere karşı Ermenileri kullanmak olduğu belirtilmiştir. Raporda değinilen diğer hususlar ise şu şekildedir:

Taşnakların dışındaki Ermeniler esasında Fransızların hilelerini anlamışlardır. Ermeniler kendilerinin ancak Türkler ile birlikte yaşayabileceklerine ve böylelikle müreffeh olacaklarına inanır. Fransızlar aleyhinde Türkler lehinde konuşarak Türklere sevgilerini gösterirler. O dönemde Kırıkhan milletvekilliği devam eden Haçador Fransızların birçok vaatlerine rağmen, onlardan Ermenileri zehirlememelerini istemekte, Türkler ile Ermenilerin aynı kandan ancak farklı dinden olduklarını söyleyerek namuslu bir insan ise hemen Kırıkhan'ı terk etmelerini bildirmektedir. Böyle hareket eden Ermeni nüfusu oldukça fazladır. Fransızlar Ermenileri kıskırtmak için en çok Kesep ve Musadağı'nda faaliyet göstermekte, Suriye'deki Ermenilerin desteğini almak için bu bölgeleri Suriye'ye katacaklarının propagandasını yapmaktadırlar (ATASE, 110-9-1-14/8-0-48).

Şükrü Kanatlı'nın raporunda yer alan tahminlerine göre; Fransızlar Hatay'a bıraktıkları küçük bir yere karşılık Kesep'i Suriye'ye katmayı vaat edecekler, şayet bunu başaramazlarsa Bayır-Bucak Türkleri ile Kesep ve Musadağı Ermenilerini mübadele etmeyi düşüneceklerdir. Fransızların amacı aslında Lazkiye'de Türk nüfusunun sayısını azaltmaktır. Süvediyeye Vadisi ve Akra Dağı ile birbirinden ayrılan Musadağı ve Kesep askeri bakımdan oldukça önemlidir. Kesep aynı zamanda Osdu kazasının merkezinin de önemini sağlayan bir yerdir. Bu yüzden kesinlikle feda edilemez ve Bayır-Bucak Türkleri ile bu bölgedeki Ermenilerin mübadelesi söz konusu olamaz. Suriye'nin kuzeyindeki halkın çoğu Türk'tür. Türk olmayan unsurlar da hem menfaatleri hem de ekonomik ve ticari nedenlerden dolayı Türklüğe bağlıdırlar. Bu nedenlerin yanı sıra güneydeki Türk vilayetlerinin İskenderun ile doğrudan irtibatını temin ederek gelişmesini

sağlamak, askeri ve ekonomik durum nedeniyle güney vilayetlerini İskenderun'a bağlayan yolun güvenliğini temin etmek için Suriye'nin kuzeyindeki toprakların Türkiye'nin elinde bulunması oldukça önemlidir. Hatay'da ve Suriye'de yapılan incelemelere göre Trablusşam ve Cezire ahalisinin tamamının, Lazkiye nüfusunun önemli bir bölümünün Türk olduğu görülmektedir. Cezire'de önemli gaz kaynaklarının bulunmasından dolayı Suriye'nin kuzeyindeki Trablusşam, Tedmür ve bu bölgelerden Irak ve Suriye sınırına kadar olan toprakların Türk sınırları içine katılması zorunludur. Kanatlı raporunda ayrıca Fransızlar ile Araplar arasındaki anlaşmazlıkların devam edeceğini, bu bölgedeki Türklerin Türkiye'ye bağlı olduklarını, bu yüzden Fransızlara hissettirmeden Kurdağlılara karşı Araplara ve Suriye Türklerine silah ve cephane yardımıyla bulunmak suretiyle kullanılmalarının faydalı olacağını dile getirmiştir. Ayrıca Fransızların dışında İtalyanlar ve Almanların da Suriye'de sürekli propaganda yaptıklarını, İtalyanların, Suriye ve Hatay'daki konsolosları ve papazları aracılığıyla başta Aleviler olmak üzere Araplar ve Taşnak Ermenilerini propaganda ile etkilemeye çalıştıklarını belirtmiştir (ATASE, 110-9-1-14/8-0-48).

Gerek arşiv belgelerinde yer alan mevcut raporlardan gerekse ulusal basındaki yazılardan anlaşılacağı üzere Fransa, Türk askerlerinin Hatay'a girişinden Hatay'ın anavatana katılmasına kadar geçen süreçte bir taraftan Türkiye ile diplomatik ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan bölgede Fransız hâkimiyetini sürdürebilmek için Türkiye aleyhinde propaganda faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bunu başarabilmek için de özellikle bölgedeki Ermeni, Arap ve Alevi unsurlarına çeşitli vaatler sunarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır.

4. Hatay'ın Anavatana Katılma Sürecinin Ulusal Basına Yansımaları

Başlangıçta Hatay'ın anavatana katılmasına karşı bir politika izleyen Fransa, 1938 yılının sonu ile 1939 yılının başlarından itibaren uluslararası ortamdaki gelişmelerin etkisi ile Türkiye'ye olan ihtiyacının artması ve İngiltere'nin de Türkiye ile iyi ilişkiler kurulması yönünde telkinlerde bulunması nedeniyle Türkiye'ye yakınlaşmaya başlamıştır. Nitekim Türkiye de Avrupa'da savaş öncesi gücün Almanya'nın lehine, Fransa'nın aleyhine değiştiğini görerek, Hatay meselesinin çözümünde buna göre hamleler yapmıştır (Tetik, 2023, s. 31). Öte taraftan Hatay yönetimi de anavatana katılmak için faaliyetlerini hızlandırmış ve Hatay Meclisi 17 Şubat 1939 tarihindeki toplantısında Türkiye Cumhuriyeti'nin yasalarını kabul etmiştir (Sönmezoğlu, 2015, s. 390). Ulus gazetesi de *Hatay Meclisi Türkiye kanunlarını kabul etti* başlığı ile bu durumu okuyucusuna duyurmuştur. Haberde; 17 Şubat 1939 tarihinde yapılan toplantıda Türkiye'nin kanunlarının Hatay'ı *feyizli bir istikbale* götüreceği, düşünüşte ve yürüyüşte bir olan Hatay'ın anavatan kanunlarından ayrı bir kanun kabul etmesinin düşünülmemeyeceği gibi görüşler dile getirilmiştir. Kabul edilen kanunun 1. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının Hatay kanunları olarak kabul edildiği belirtilmiştir (Ulus, 1939, s. 1, 5). Cumhuriyet gazetesinde yer alan *Hatay Meclisi'nin Mühim Kararları* başlıklı haberde ise; Hatay Millet Meclisi'nin toplanarak anavatanın resmî günlerine ilâve olarak Türk birliklerinin Hatay'a girdiği 5 Temmuz tarihini *Kurtuluş Bayramı*, Hatay meclisinin açıldığı 2 Eylül gününü de *Kuruluş Bayramı* olarak kabul ettiği duyurulmuştur. Meclis ayrıca Hatay şehitlerinin kemiklerinin bir yere toplanması ve bir şehitler abidesi yapılmasını kararlaştırmıştır (Cumhuriyet, 1939, s. 1).

Bu süreçte Hatay devlet başkanı Tayfur Sökmen'in Ankara ziyareti ile İskenderun ve Antakya'ya dönüşünde CHP binasında halka hitaben konuşması da basına konu olmuştur. Tayfur Sökmen söz konusu konuşmasındaki;

Türk milletinin, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olan Hatay'ın da koruyucusu olan Kahraman İnönü, Ebedî Şef Büyük Atatürk'ün millete son armağanı olan Hatay'a şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da her türlü lütuf ve müzaheretle bulunarak Atatürk'ün büyük ruhunu şad edeceklerdir. (Cumhuriyet, 1939, s. 1, 3).

ifadelerinden sonra II. Dünya Savaşı'nın arifesinde bazı devletlerin içinde buldukları zor durumdan da bahsetmiş ve böylesine korkunç bir zamanda *en emin, en müsterih, en mesut ve baktiyar*

mıntıkanın Hatay olduğunu, çünkü Hatay'ın, çok kuvvetli olan anavatana sağlam ve sıcak ağışında yaşadığını, Hataylıların anavatandan ayrı yaşamaya asla tahammülünün olmadığını dile getirmiştir (Cumhuriyet, 1939, s. 3).

Ulusal basının haziran ayındaki sayılarında Hatay'ın Anavatana'a katılma süreci ile ilgili haberler sıklıkla yer almaya başlamıştır. *Hatay Anavatana kavuşuyor* başlığı ile verilen haberde CHP'nin 13 Haziran 1939 tarihindeki parti grubu toplantısında Başbakan Refik Saydam'ın konuşmasındaki Hatay ile ilgili sözlerine yer verilmiştir. Saydam'ın *pek yakın bir âtîde Hatay'ın Anavatana katî olarak ilibakımı tesit etmekle bahtiyar olacağını* söylediği belirtilmiştir (Ulus, 14 Haziran 1939, s. 1). Türkiye sınırındaki sınırlamaların kalkması hakkındaki kanunun TBMM'nde kabul edilmesi Fransa ile yapılan anlaşmanın parafe edilmesi, Anavatana kavuşmanın ilk müjdesi olarak kabul edilmiş ve Hatay'da büyük bir sevince neden olmuştur (Ulus, 1939, s. 1; Cumhuriyet, 1939, s. 1,3). Bu durumu incelemek üzere toplanan komisyon İçişleri Bakanlığı'nda ilk toplantısını yapmıştır (Ulus, 1939, s. 1). İkdam gazetesi 20 Haziran 1939 tarihli sayısındaki *Hatay'ın Anavatana kavuşması münasebetiyle yapılacak bayram* başlığı ile verdiği haberde Hatay'ın anavatana kavuştuğu haberinin halk tarafından heyecanla beklendiği, bayrakların asılıp şenlikler için hazırlık yapıldığı, Halkevi başkanı Samih Azmi Ezer'in başkanlığında bir komisyonun oluşturulduğu belirtilmiştir (İkdam, 20 Haziran 1939, s.1). *Hatay Anlaşması* başlığı ile verilen haberde de Hatay'ın anavatana katılması hakkındaki anlaşmanın metni üzerinde mutabakata varıldığı, bu anlaşmanın Ankara'da Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli arasında imzalanacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda Paris'te de Fransa'nın Dışişleri Bakanı Bone ile Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suad Davaz arasında İngiltere ile yapılan deklarasyon gibi bir karşılıklı yardım deklarasyonunun da yapılacağı belirtilmiştir (Ulus, 1939, s. 1; Cumhuriyet, 1939, s. 1).

Türkiye ve İngiltere'nin devam eden İttifak antlaşmalarına Fransızların da dahil edilmesi Hatay şartına bağlanmış, Türk- İngiliz bildirgesi (12 Mayıs 1939) gibi, Türk- Fransız bildirgesi de Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye katıldığını kabul ettiği 23 Haziran 1939 tarihinde gerçekleşmiştir (Sönmezoglu, 2015, s. 391). Nitekim Türkiye ile Suriye sınırını belirleyen ve Hatay Antlaşması olarak nitelendirilen bu anlaşmanın imzalanmasıyla sınır konusunda Türkiye lehine bazı düzenlemeler yapılmış ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edilmiştir. Söz konusu anlaşma ile Hatay'da bulunan Fransız güçlerinin bir ay içerisinde bölgeden ayrılması ve Hatay'daki vatandaşların Türk vatandaşı kabul edilmesi kararı alınmıştır. Bununla birlikte 18 yaşını dolduran vatandaşların altı aylık süre zarfında Suriye'nin veya Lübnan'ın vatandaşlığını seçebilecekleri belirtilirken, tercihlerini bu şekilde yapanların 18 ay içerisinde Hatay'ı terk etmeleri gerektiği belirtilmiştir (Kodaz, 2019, s. 374). Antlaşmadaki önemli bir husus da gizli maddesinin olmaması ve gelecek hakkında herhangi bir hüküm içermemesidir (Türkmen, 2019, s. 359).

Ulus gazetesi 24 Haziran sayısında bu anlaşmalarla ilgili haberlere geniş yer vermiştir. *Hatay artık vatanımızın parçasıdır* başlığı altında Hatay anlaşmasının 23 Haziran'da Ankara'da, Türk-Fransız Müşterek Beyannamesi'nin de Paris'te imzalandığı belirtilmiştir. Bu hususla ilgili yayınlanan tebliğde şu şekildedir:

Türkiye ile Suriye arasında arazi mesailinin katî surette hallini ve binnetice Hatay arazisinin Türkiye'ye ilhakını tazammun eden anlaşmalar bugün Hariciye Vekâletinde Hariciye Vekili Saraçoğlu ve Fransa büyükelçisi Mösyö Massigli tarafından merasimi mahsusa ile imza edilmiş ve iki devlet murahhasları bu münasebetle dostane nutuklar taati etmişlerdir (Ulus, 1939, s. 1).

Anlaşmanın onaylanarak yürürlüğe girmesiyle birlikte Fransız askerlerinin Hatay'ı boşaltmaları ve Fransız makamlarının devir teslim işlemlerinin de 22 Temmuz'a kadar yapılacağı belirtilmiştir. TBMM'nin 23 Haziran günü yaptığı toplantıda Başbakan Refik Saydam Türk-Fransız ilişkilerine değinerek; *Fransa ile en kuvvetli rabitalarla bağlanmış oluyoruz, Türkiye'nin, Fransa ile*

birleşmesi, dünya sulhunun nefinedir ve her türlü basis menfaatten âri olarak bu sulhun muhafazasına yardım edecektir sözlerine yer vermiştir (Ulus, 1939, s. 1,7). Ulus gazetesi gibi Cumhuriyet gazetesi de 24 Haziran tarihli sayısında *Hatay Artık Bizimdir* başlığı altında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına geniş yer vermiştir (Cumhuriyet, 1939, s. 1). Vakit gazetesi ise Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını; *Zaferimiz kutlu olsun Hatay'a kavuştuk* başlıklı haberi ile okuyucusuna duyurmuştur. Söz konusu haberde Hatay'ın Türkiye'ye katılımıyla İstiklal mücadelesinin programını oluşturan Misak-ı Milli'nin bir hükmünün yerine getirildiği, Türklerin çoğunluğu oluşturduğu vatan parçasının anavatanına kavuştuğu, milletlerin kuvvet ve şiddete başvurmadan da sulh yoluyla amaçlarına ulaşabilecekleri ve bu zafer ile Türklerin Fransa'ya yeni bir dostluğun teminatını vermiş olduğu vurgusu yapılmıştır (Vakit, 1939, s. 1).

Türkiye ile Fransa arasında imzalan ittifak antlaşması Fransız basınında *Matin*, *Övre* ve *Ümanite* gazetelerinde de geniş yer bulmuştur. *Matin* gazetesi Türk- Fransız ittifakının önemine değinirken, *Övre* gazetesi de Fransa'nın Suriye'de üstlendiği vazifeden başka bir devlet lehine vazgeçmemeyi taahhüt ettiğini ve şayet İtalya'nın Suriye üzerinde geleceğe dönük birtakım emelleri varsa bunun suya düştüğünü yazmıştır. *Ümanite* gazetesi de anlaşmadan duyulan memnuniyeti dile getirdikten sonra Türkiye'nin mihver devletlerinin isteklerine mukavemet gösterip, müttefik devletlerden yana bir tavır sergileyerek akıllılık yaptığını ifade etmiştir. Eski bahriye nazırı *Pietri* ise *Jour* gazetesindeki makalesinde, Türk- Fransız ittifakının önemine değinmiştir. *Pietri* söz konusu makalesinde iki devlet arasındaki ittifakın, boğazlardan geçerek gerektiğinde denizden Romanya'ya yardım etmek, Sovyetler birliği ile irtibat sağlama imkânını elde etmek ve Süveyş'in karadan savunmasını sağlamak gibi iki önemli yararının olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye ile ittifak halinde olmanın bütün İslâm âleminde derin tesir yaratacağını, böylelikle Alman ve İtalyan emelleri ve propagandalarının *ölüm çanının çalındığını* belirtmiştir (Ulus, 1939, s. 1,8).

Hatay'ın Türkiye'ye katıldığına dair anlaşmanın Ankara'da imzalandığı haberi Hatay'da büyük bir sevinç yaratmıştır. *Ulus Gazetesi*'nde *İskenderun'da sonsuz heyecan var* başlığı ile verilen haberde bütün evlerin ve binaların bayraklarla donatıldığı, halkın sokaklara dökülerek birbirini kucaklamaya ve tebrik etmeye başladığı, Atatürk'ün hatırasının canlandırıldığı, *yaşasın İnönü* sözleri ile gösteriler yapıldığı ve devlet büyüklerine minnet telgrafları çekildiği ifade edilmiştir. Haberin devamında Hatay'ın kurtuluş bayramının 23 Temmuzda kutlanacağı, Ankara'dan birçok heyetin de bu kutlamalara katılacağı ve 5 Temmuz tarihinin Türk ordusunun Hatay'a girişinin yıldönümü olması nedeniyle bu günün de törenle kutlanma kararının alındığı belirtilmiştir. Törene katılmak üzere Hatay milletvekillerinden *Rahmi Apak*, *Cevdet Kerim İncedayı* ve *Ali Münif de Hatay'a* gitmişlerdir. Hatay'ın anavatana kavuşması haberi Hatay dışında *Samsun*, *Rize* (Ulus, 1939, s. 1,8), *Zonguldak*, *Edirne* ve *Çorum* gibi şehirlerde de büyük bir sevinçle kutlanmıştır (Ulus, 1939, s. 1). Hatay'ın anavatana katılması dolayısıyla çekilen minnet ve şükran telgraflarına karşılık Cumhurbaşkanı *İsmet İnönü'nün* sözlerine *Milli Şef'in Hataylılara iltifatları* başlıklı haberde yer verilmiştir. İnönü, *Tayfur Sökmen'e* gönderdiği telgrafta; *Aziz Hatay'ın anavatana kavuşması sevinci büyük ve derindir. Bu mesut neticeye ulaşmasında unutulmaz hizmet hisseleri olan Sayın Hataylıları ve sizi muhabbetle anar hararetle tebrik ederim* ifadelerine yer vermiştir (Ulus, 1939, s. 1). *İkdam* gazetesi de Hatay'ın anavatana kavuşmasını *Bütün Hatay Coşkunu Neşe İçinde Bayram Yapıyor* başlığı ile duyurmuştur. Ayrıca Fransız basınında Türk-Fransız anlaşmasının İtalyanlarının emellerini suya düşürdüğünden bahsedildiği belirtilmiştir (İkdam, 1939, s. 1).

Hatay Meclisi, Hatay'ın Türkiye'ye dahlini onaylayan anlaşmadan sonra toplanarak *Türkiye'ye iltibak ve Hatay meclisinin feshi* kararını almıştır. *Hatay Devleti tarihe karıştı* başlığı ile büyük puntolarla verilen haberde; Hatay Meclisi'nin 30 Haziran günü son ve tarihi celsesini yaparak kendisini feshettiği ve Türkiye'ye katılma kararı aldığı, Hatay bayraklarının indirilerek, İstiklal Marşı eşliğinde Türk bayraklarının Meclise çekildiği belirtilmiştir. Toplantı sonrasında bir konuşma yapan *Tayfur Sökmen*; *Biz kurtulacağımıza Ebedî Şef'in Adana'daki tarihî vaidlerinden beri*

inanmıştı. Büyük Şefin bu cümlesini dünya bilir: Kırk asırlık Türk yurdu esir kalamaz ifadeleri ile başladığı konuşmasında, *Yaşasın büyük Türk milleti, yaşasın kahraman İnönü, yaşasın Türk ordusu* sözleri ile de Hatay davasının gerçekleşmesini sağladığı için İsmet İnönü'ye duydukları minneti ifade etmiş ve Cevat Açıkalın, Albay Şükrü Kanath, konsoloslar ve Türk basın mensuplarına, Hatay'a ilk giren Türk askerlerine ve Hatay davası için çalışan bütün Türk milletine teşekkür ederek vazifesinin son bulduğunu söylemiştir (Ulus, 1939, s. 1,3). TBMM'nin 30 Haziran 1939 tarihindeki toplantısında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Hatay'ın Türkiye'ye dahlini sağlayan Hatay anlaşmasına göre, Türkiye ve Suriye arasındaki sınırların artık Suriye ile Hatay arasındaki sınırlar olduğunu belirtmek suretiyle anlaşmanın ana hatları hakkında bilgi vermiştir. Anlaşma içerisinde sınırın belirlenmesi, Türk olmak istemeyenlerin 6 ay içinde mahalli hükümete müracaat ederek 18 ay içerisinde Hatay topraklarından ayrılması, anlaşmanın yürürlüğe gireceği tarih, Hataylı ve Suriyeli emekliler, Fransızlara ait mülkler, hafriyat şirketleri ve diğer hükümler yer almıştır (Ulus, 1939, s. 1,7).

13 Temmuz 1939 tarihinde Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suad Davaz ile Fransa Dışişleri Bakanı Bone arasında Paris'te, Hatay anlaşmasının onaylanmış nüshalarının teati olunması ve anlaşmaların yürürlüğe girmesi ile Hatay'ın hukuken Türkiye'ye katılımı, Ulus gazetesinde büyük puntolarla *Hatay Hukuken Düinden Beri Bizimdir* başlığı ile okuyucuya duyurulmuştur (Ulus, 1939, s. 1). Ayrıca hukuken, Hatay'ın Türkiye'ye aidiyetini tasdik eden söz konusu anlaşmayla Fransız ordusunun Hatay'ı boşaltması da karara başlanmıştır. Buna göre en geç 23 Temmuz'da Fransız birlikleri Hatay'dan ayrılacaktır. Nitekim 23 Temmuz günü Fransa bayrağının yerini, İstiklal Marşı eşliğinde Türk bayrağına bırakması ve kışlaya Türk askerlerinin yerleştirilmesi ile Hatay Türkiye'ye fiilen katılmıştır. Gazetenin 23 Temmuz tarihli sayısında da *Hatay bütün yurda kutlu olsun, Anayurt Hatay'ı bağrına basıyor, bugün Hatay artık Türkiye'nin öz evladı olan bir vilayettir* başlıkları ile de okuyucuya duyurulmuştur (Ulus, 1939, s. 1).

Hatay'ın anavatana katılması köşe yazılarına da konu olmuştur. Falih Rıfki Atay, *Hatay'a ait mülahazalar* başlıklı yazısında önemli tespitlerde bulunmuştur. Atay, yazısında Atatürk'ün ve I. TBMM'nin Osmanlı Devleti'nin Türk olmayan toprakları üzerinde hiçbir iddiada bulunmadıklarını sadece milli sınırları savduklarını ve Hatay'ın da milli sınırlar içerisinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Hatay için istediği özel rejimin Fransızlar tarafından tatbik edilmemesinin nedeninin de bu durumun Hatay Türklüğünün gelişmesini sağlayacağı düşüncesi olduğunu belirtmiştir. Atay, son on beş yıl içerisinde Hatay'daki Türk nüfusunun dağıtmaya ve yabancı muhacirlerle Hatay halkının karıştırılmaya çalışıldığını iddia etmiştir. Yazının devamında, Türkiye Cumhuriyeti'nin, kurulduğu tarihten itibaren başka milletlerin topraklarına saldırmadığını, sadece kendi sınırları içinde kalarak güçlenmek ve yükselmek davası güden milli bir devlet olduğunu belirtirken, Türkiye'nin kendi haklarına riayet ettirmek hususunda oldukça hassas olduğunu ifade etmektedir (Atay, 1939, s. 1,3). Falih Rıfki Atay *Anlaşmanın tasdiki* başlığı ile kaleme aldığı başka bir yazısında ise; Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin Hatay meselesinde en zor şartlarda bile barış ve uzlaşmadan ayrılmadığını, Hatay'ın anavatana katılmasının Türk diplomasisi için büyük bir başarı olduğunu belirtmiştir. Atay'ın yazısında dikkat çeken önemli bir husus ise Türkiye'nin Hatay meselesini çözmek istemesinin temel nedenlerinden birinin Akdeniz'de barış ve emniyeti sağlamak olduğunu, bunun sağlanmasına tepki gösteren devletlerin arasında bir zamanlar farklı telkinlerde bulunanların bulunduğunu belirtmesi ve bu devletlerin tepki göstermelerinin nedeninin de Hatay'ın Türkiye'ye katılmış olması değil de anlaşmanın barışçı devletleri birbirlerine yaklaştırması ve saldırılar karşısında birlikte cephe kurmaları olduğunu ifade etmiş olmasıdır. Atay yazısının sonunda Hatay meselesinin çözülmesinde en büyük kazancın barışı sağlamak olduğunu, barışı istemeyen ve barış cephesinin kurulmasından endişe eden devletlerin bu durumdan memnun olmadıklarını belirtmektedir (Atay, 1939, s. 1,8). Cumhuriyet gazetesinde de Yunus Nadi konu ile ilgili olarak *Hatay Anavatana kutlu olsun* başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Nadi yazısında; Türk Milletinin Hatay

davasında haklı olduğunu, sabretmesini bilerek davasını barış yolu ile çözdüğünü belirtmiştir. Ayrıca Akdeniz ve Balkanlarda güvenliğin ve barışın korunması için İngiltere ile yapılan anlaşmanın aynısının Fransa ile yapılmasının memnuniyet verici olduğunu ifade etmiştir (Nadi, 1939, s. 1, 5). Aynı gazetede Hatay'ın anavatana katılması ile ilgili bir başka yazıda Nadir Nadi tarafından kaleme alınmıştır. Hatay'ın anavatana katılmasının yurdun her köşesinde sevinçle karşılandığını *Hatay artık bizimdir* başlıklı yazısında ifade eden Nadir Nadi'nin yazısındaki en dikkat çeken bölüm Atatürk ile ilgili bir anıyı dile getirmesidir. Bahse konu olan anısında; 17 sene önce Atatürk'ün Adana ziyaretinde siyah giyinen Hataylı bir çocuğun Atatürk'e yaklaşarak, *Hatay ne olacak?* diye sorduğunu, Atatürk ise cevaben *Kırk asırlık Türk yurdu esir olamaz* sözlerini sarf ettiğini yazmıştır (Nadi, 1939, s. 1,3).

Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer tarafından İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda belirtilen hususlar da Hatay'ın Anavatana katılmasından sonra da Fransızların Türkler aleyhindeki faaliyetlerine devam ettiklerini gözler önüne sermektedir. Bu raporda; Fransızların Bayır-Bucak-Hazne Nahiyelerine, Hatay'dan ayrılan bazı Ermenileri yerleştirmek suretiyle bölgedeki Türkleri azınlık haline getirmek amacıyla oldukları ve faaliyete geçtikleri belirtilmiştir. Hatay'da akrabaları olan ve Hatay'ın tüm yollarını ve dağlarını iyi bilen bu insanların kaçakçılık yapmaları halinde Türkiye'nin güney sınırının güvenliğinin olumsuz etkileneceği vurgulanmıştır. Bu tespitlere karşın, Fransız büyükelçisinin Ermenilerin bu bölgelere yerleştirilmediklerini ve yerleştirilmelerinin mümkün olmadığını belirttiği söz konusu raporda ifade edilmiştir (ATASE, 110-9-1-14/8-0-48).

5. Sonuç

Hatay meselesi, Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin dış politikasında en önemli olaylardan birini oluşturmuştur. Misak-ı Milli Sınırları içinde olmasına rağmen Hatay, dönemin şartları gereği, TBMM hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) ile milli sınırların dışında bırakılmak zorunda kalmıştır. Türkiye, bağımsızlığını kazanıp mevcut iç ve dış sorunlarını çözdükten sonra Hatay meselesini ön plana çıkarmıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Avrupa'da dengelerin alt-üst olması Hatay meselesinin çözüme kavuşturulması için uygun politik ortamı oluşturmuştur. Hatay'ın yeni statüsünün ve anayasasının uygulanması sürecinde Fransa'nın çeşitli zorluklar çıkarmış olmasına rağmen Türkiye, Hatay'ın anavatana katılmasının sağlanması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu noktadan hareketle Hatay'ın Suriye'den ayrı bir varlık olarak statüsünün belirlenmesi, Hatay'a Türk askerlerinin girişini sağlayan ve Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşmanın sonucunda Türk askerlerinin Hatay'a girişi, seçimlerin yapılması, Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması ve son olarak Anavatana katılmasına kadar geçen süreç ulusal basında üzerinde önemle durulan konular olmuştur. Nitekim bu süreç Türk basını tarafından da yakinen takip edilmiş ve gazetelerin özellikle 1937-1939 arası sayılarında geniş yer bulmuştur.

Hatay sorununun çözümlenme sürecinde önemli bir adım olan Sandler Raporu'nun kabul edilmesi ve Sancak için yeni bir statünün belirlenmesinden sonra İçişleri Bakanlığı'nın gönderdiği talimat doğrultusunda Türkiye'nin birçok vilayetinde Hatay mitingleri düzenlenmiştir. Hatay'ın Türklüğüne ve burada yaşayan Türklerin haklarının korunmasına vurgu yapılan mitingler de ulusal basında geniş yer bulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin ülke dışına ilk radyo yayınının 1937'de Hatay meselesiyle ilgili olarak yapmaya başlaması, yurt içinde düzenlenen bu mitinglerin yanı sıra dış kamuoyuna yönelik faaliyetlere de önem verildiğini göstermektedir.

Hatay'ın hukuki statüsü ile toprak bütünlüğünün korunması ve her iki devletin bölgeye eşit sayıda askerî kuvvet göndereceklerine dair Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşma, basının ehemmiyetle üzerinde durduğu husus olmuştur. Bunun yanı sıra; dönemin gazetelerinde yabancı basında yer alan Türk-Fransız dostluğuna vurgu yapılan haberlere de geniş yer verilmek suretiyle sorunun barışçıl yollarla çözüleceğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca Türk askerinin Sancak

sınırını geçişi ile Hatay halkın gösterdiği teveccühü konu edinen haberler de gazetelerin sütunlarında yer almıştır.

Bu süreçte Türkiye ile Fransa arasındaki olumlu yönde diplomatik görüşmeler yapılmış olsa da Türkler aleyhinde propaganda faaliyetlerinin, hem Türk askerinin Hatay'a giriş sürecinde hem de seçim sürecinde devam ettiği görülmektedir. Örneğin Hatay'a gönderilen Türk askerlerinin yaşının ve giysilerinin yetersiz olduğu yönündeki propagandaların yanı sıra, Fransa'nın Mecliste kendisine taraftar bir çoğunluk sağlamak adına Türkler üzerinde baskı kurmaları, Türk seçmen sayısını daha az göstermek için Suriye'deki Ermenileri ve Arapları Hatay'a taşıyarak Arap ve Ermeni nüfusunu arttırmaya çalışmaları da dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye'de din taraftarlığının başladığı, şapka giyme zorunluluğunun kalktığı, hatta şapkanın yasaklandığı ve Türk kadınlarının tekrar çarşaf giymeye başladıkları tarzında Türkler aleyhinde menfi propagandaların yer aldığı raporlardaki bilgiler sorunun çözüme kavuşturulma sürecinde Türkiye'nin ne gibi zorlukların üstesinden gelmek zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.

Hatay Devleti'nin kuruluşundan anavatana katılmasına kadar geçen süreçte Fransa'da yayınlanan bir kısım gazeteler ile Suriye'de yayınlanan Fransızca ve Arapça gazetelerin tamamında Türklüğe hakaret içeren yazılar yayınlanmıştır. Gerek arşiv belgelerinde yer alan mevcut raporlardan gerekse ulusal basındaki yazılardan anlaşılacağı üzere Fransa, özellikle bölgede etnik ve dini bakımdan farklı olan Ermeni, Arap ve Alevi unsurlarına çeşitli vaatler sunmak ve onları desteklemek suretiyle hem bölgedeki hâkimiyetini sürdürmeye hem de bu unsurların Türkiye ile birleşmelerini önlemeye çalışmıştır.

Hatay'ın anavatana katılmasına karşı bir politika izleyen Fransa, 1938 yılının sonu ile 1939 yılının başlarından itibaren uluslararası ortamdaki gelişmelerin etkisi ile Türkiye'ye olan ihtiyacının artması ve İngiltere'nin de Türkiye ile iyi ilişkiler kurulması yönünde telkinlerde bulunması nedeniyle Türkiye'ye yakınlaşmaya başlamıştır. Yaklaşık bir yıllık süre zarfında varlığını devam ettiren Hatay Devleti, Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanan anlaşmayla Türkiye'ye dahil olmuştur. Nitekim ulusal basın, özellikle 1939 yılının haziran ayından itibaren, Hatay'ın Türkiye'ye katıldığına dair anlaşmanın Ankara'da imzalandığı haberi başta olmak üzere, söz konusu haberin Hatay halkında yarattığı akisleri ve devlet büyüklerine çekilen minnet telgraflarını sütunlarına taşıyarak Hatay sorununun çözülmesi sürecinde yaşanan gelişmelerden okuyucusunu haberdar etmiştir.

Kaynakça

Arşiv belgeleri

Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE)

- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-61, II. Dünya Savaşı, 13.02.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-54, II. Dünya Savaşı, 26.04.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-54, II. Dünya Savaşı, 08.05.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-56, II. Dünya Savaşı, 08.04.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-55, II. Dünya Savaşı, 19.04.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-51, II. Dünya Savaşı, 31.05.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-50, II. Dünya Savaşı, 07.06.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-49, II. Dünya Savaşı, 07.06.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-48, II. Dünya Savaşı, 08.06.1939.
- ATASE, 110-9-1-14, 8-0-48, II. Dünya Savaşı, 25.07.1939.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-0-0, 49-321-11, 18 Ağustos 1938.

BCA, 30-10-0-0, 49-321-11, 8 Ağustos 1938.

BCA, 30-10-0-0, 223-508-13, 18 Haziran 1938.

Gazeteler

Suriye fesatçıları unutmamalıdır ki: Türk ordusu Hatay'daki vazifesini yapmaya hazırdır. (1937, 23 Mart). Açık Söz Gazetesi.

Bitaraf heyet Antakya'da. (1937, 2 Ocak). Cumhuriyet Gazetesi.

Yeni bir küstahlık. (1937, 21 Nisan). Cumhuriyet Gazetesi.

Vataniler ibtilal çıkarmak için hazırlanıyorlar. (1937, 13 Haziran). Cumhuriyet Gazetesi.

Hatay suikaste uğradı. (1937, 30 Kasım). Cumhuriyet Gazetesi.

Hatay'da son vaziyet Ankara'da nasıl karşılandı?. (1938, 18 Mayıs). Cumhuriyet Gazetesi.

Tayfur Sökmen mühim bir nutuk söyledi. (1939, 9 Mayıs) Cumhuriyet Gazetesi.

Hatay Meclisi'nin mühim kararları. (1939, 21 Mayıs). Cumhuriyet Gazetesi.

Türk-Hatay budud muamaleleri kaldırıldı. (1939, 17 Haziran). Cumhuriyet Gazetesi.

Hatay itilafnamesi bugün imzalanıyor. (1939, 23 Haziran). Cumhuriyet Gazetesi.

Hatay artık bizimdir. (1939, 24 Haziran). Cumhuriyet Gazetesi.

İntihap Nizamnamesi istediğimiz esaslara göre tadil oldu. (1938, 22 Mart). Doğu Gazetesi.

Hatay'ın Anavatana kavuşması münebbetiyile yapılacak bayram. (1939, 20 Haziran). İkdam Gazetesi.

Bütün Hatay coşkunun neşe içinde bayram yapıyor. (1939, 25 Haziran). İkdam Gazetesi.

Milli Hatay mitinginde binlerce Ankaralı bulundu. (1937, 1 Şubat). Ulus Gazetesi.

Bayrak yerine süngü. (1937, 30 Kasım). Ulus Gazetesi.

Paris müzakerelerinin neticeleri. (1938, 2 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Hatay Askeri Anlaşmasının esasları; Fransız gazeteleri çok bararetili neşriyat yapıyor. (1938, 3 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Anlaşma imza edildi. (1938, 4 Temmuz). Ulus Gazetesi.

İmzalanana vesikalar Yakın Şark'ta bir sulh amilidir. (1938, 6 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Hatay davasının halli karşısında herkes bizî tebrik ediyor. (1938, 7 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Hatay muhteşem bir heyecan ve sevinç dalgası içinde çalkalanıyor. (1938, 8 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Hatay'da tam emniyet ve sükün var. (1938, 13 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Türk-Fransız dostluğunun tezahürü. (1938, 15 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Hatay'da kayıtlar bu sabah başlıyor. (1938, 22 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Suriyeli milisler iki Eti Türküne süngü ile hücum ettiler. (1938, 25 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Hatay'da Bedeviler bir çiftliğe taarruz ettiler. (1938, 27 Temmuz). Ulus Gazetesi.

Hatay mebusları seçiliyor!. (1938, 22 Ağustos). Ulus Gazetesi.

2 Eylül Hatay milli bayramıdır. (1938, 25 Ağustos). Ulus Gazetesi.

Hatay Meclisi açıldı. (1938, 3 Eylül). Ulus Gazetesi.

Hatay Devlet Reisi mecliste and içti. (1938, 4 Eylül). Ulus Gazetesi.

Müstakil Hatay bayrağı törenle Millet Meclis binasına çekildi. (1938, 8 Eylül). Ulus Gazetesi.

Hatay milli serpuşu şapka olacak. (1938, 9 Eylül). Ulus Gazetesi.

Hatay Meclisi Türkiye kanunlarını kabul etti. (1939, 18 Şubat). Ulus Gazetesi.

- Hatay Anavatana kavuşuyor.* (1939, 14 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Hatay Anavatana katılacağı günü sabırsızlıkla bekliyor.* (1939, 20 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Hatay Anlaşması.* (1939, 23 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Hatay artık vatanımızın parçasıdır.* (1939, 24 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Türk- Fransız müşterek beyannamesi her yerde memnurlukla karşılandı. İskenderun'da sonsuz heyecan var.* (1939, 25 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Hatay'da coşkun neşe devam ediyor.* (1939, 26 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Hataylılara iltifatları.* (1939, 28 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Hatay Devleti tarihe karıştı.* (1939, 30 Haziran). Ulus Gazetesi.
- Meclis Hatay ilhakını kabul etti.* (1939, 1 Temmuz). Ulus Gazetesi.
- Hatay bütün yurda kurtlu olsun, Anayurt Hatay'ı bağrına basıyor, bugün Hatay artık Türkiye'nin öz evladı olan bir vilayettir.* (1939, 23 Temmuz). Ulus Gazetesi.
- Zaferimiz kurtlu olsun Hatay'a kavuştuk.* (1939, 24 Haziran). Vakit Gazetesi.

Telif ve Tetkik Eserler

- Akşın, A. (1991). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi.* Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Armaoğlu, F. (2022). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995).* Kronik Yayınları.
- Atabey, F. (2015). Hatay'ın anavatana katılma süreci. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 192-209. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509271>
- Atabey, F. (2020). Türk-İngiliz belgeleri ışığında Hatay sorununun çözümüne dair bazı değerlendirmeler. *Belgi Dergisi*, 2(20), 2579-2594. <https://doi.org/10.33431/belgi.712105>
- Atay, F. R. (1938, 5 Eylül). Hatay Devleti. *Ulus*, 1.
- Atay, F. R. (1939, 26 Haziran). Hatay'a ait mülahazalar. *Ulus*, 1,3.
- Atay, F. R. (1939, 1 Temmuz). Anlaşmanın tasdiki. *Ulus*, 1,8.
- Balcıoğlu, M. (2004). Cumhuriyet dönemi Türk dış politikası. İçinde Durmuş, Y. vd. (Yay. haz.), *Türkiye Cumhuriyet Tarihi* (Cilt 2, ss. 411-515). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erden, Ö. (2015). *Fransa- Suriye kışkırcısında Hatay.* Gece Kitaplığı.
- Fırat, M. & Kürkçüoğlu, Ö. (2015). Sancak (Hatay) sorunu. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar (1919-1980)* (Cilt 2, ss. 279-292). İletişim Yayınları.
- Gürol, S. (1938, 6 Temmuz). Erkekler bayramlık, kadınlar gelinlik elbiselerini giymişlerdi. *Ulus*, 1,7.
- Hatipoğlu, S. (2013). Cumhuriyet Dönemi Hatay tarihi (1919-1985). İçinde A. Gündüz, İ. Gökhan, S. Hatipoğlu & G. Bahadır (Yay. haz.), *Hatay tarihi* (ss. 311-400). Anıt Matbaa.
- Karakoç, E. (2009). Atatürk'ün Hatay davası. *Bilgi*, (50), 97-118.
- Kodaz, Y. (2019). *Hatay sorunu, Atatürk ve Türk kamuoyu (1936-1939)* (Tez No. 548879) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kurnaz Şahin, F. (2019). Hatay'ın bağımsızlığı sürecinde Türkiye ve Türklere yönelik olumsuz propaganda faaliyetleri (1938-1939). *History Studies*, 11(3), 1093-1122. <https://doi.org/10.9737/hist.2019.755>
- Nadi, N. (1939, 25 Temmuz). Hatay artık bizimdir. *Cumhuriyet*, 1.
- Nadi, Y. (1937, 2 Ocak). Hatay davasını bitaraf müşahidler halledecek değildir. *Cumhuriyet*, 1,8.
- Nadi, Y. (1937, 28 Kasım). Mahalli idareye düşen büyük basiret borcu. *Cumhuriyet*, 1.

- Nadi, Y. (1939, 24 Temmuz). Hatay anavatana kutlu olsun. *Cumhuriyet*, 1,5.
- Sander, O. (2003). *Siyasi tarih 1918-1994*. İmge Kitabevi.
- Sarıay, Y. (1996). Atatürk'ün Hatay politikası-1 (1936-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 3-65.
- Soysal, İ. (1985). Hatay sorunu ve Türk- Fransız siyasal ilişkileri (1936-1939). *Bellekten*, 49(193), 79-110.
- Sönmezoğlu, F. (2015). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası 1914-1945*. Der Yayınları.
- Şener, B. (2018). Atatürk dönemi Türk dış politikasında çok yönlü bir ince diplomasi uygulaması: Siyasal, hukuksal ve askerî boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye katılımı süreci (1921-1939). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(97), 139-178.
- Tetik, Ü. (2023). Ulusal stratejik kültür ve güç dengesi bağlamında Hatay'ın Türkiye'ye katılımı. *Journal of International Relations Studies*, 3(1), 25-34.
<https://doi.org/10.5152/JIRS.2023.23007>
- Türkmen, İ. (2019). The Times gazetesine göre Hatay'ın anavatana katılımı (1938-1939). *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 351-363.
<https://doi.org/10.30692/sisad.629593>
- Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih (1789-2012)*. Der Yayınları.

Sevgi AKKOYUN

Arş. Gör. | Res. Asst.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Çarşamba Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Samsun-TURKIYE

ORCID: 0000-0001-6819-7098

sevgi.akkoyun@omu.edu.tr

Ruûs Defterlerine Göre 17. Yüzyılda Galata Kazası'nda Paşalar Tarafından Kurulan Vakıflar

Öz

Osmanlı tarihi çalışmalarına orijinal veri sunması açısından arşiv kaynakları önemlidir. Bunlar içerisinde Ruûs Defterleri, teşkilat tarihimizi aydınlatma konusunda ilk başvuru kaynaklarındandır. İlk örnekleri 16. yüzyıl ortalarına kadar giden bu defterler, Osmanlı şehirlerindeki kurumlar ve günümüze kadar ulaşamayan birçok vakıf ve hayır kurumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Bu çalışmada; Ruûs Defterlerinden yararlanılarak 17. yüzyılda Galata Bölgesi'nde paşalar tarafından kurulan vakıflar ele alınmıştır. Osmanlı Devleti için Galata, kozmopolit yapısı ve limanındaki ticari hayatın canlılığı ile İstanbul'un en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Tersane-i Amire'ye yakınlığından dolayı özellikle kaptan-ı deryaların uğrak yeri haline gelmiştir. Paşaların, beylerin ve devlet adamlarının inşa ettirdikleri vakıflar ve hayır kurumları bölgenin şenlenmesine katkı sağlarken Galata'nın mimarisini de geliştirmiştir.

Çalışmada, Hicri 992-1111 (M. 1585-1700) yılları arasına tarihlenen Ruûs Defterleri taranarak bu vakıflara ilişkin kayıtlar tespit edilmiş, vakıfların kurucuları ve teşkilat yapıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu vakıflara ait arşivin farklı fonlarında yer alan kayıtlar da incelenmiştir. Böylece yapılan tevcih ve atama kayıtları üzerinden bu vakıfların işleyişi ve icra organları da ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Galata Kazası'ndaki cami ve mescit gibi dini yapılar ile medrese gibi eğitim kurumları hakkında bilgiler elde edilerek kazanın kurumsal varlığı ve zenginliği hakkında bilgi kaynağı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Galata, Vakıf, Paşa, Ruûs Defterleri, 17. yüzyıl.

Foundations Established by Pashas in Galata District in the 17th Century According to Ruus Books

Abstract

Archival sources are important in terms of providing original data for the study of Ottoman history. One of these sources is the Ruûs Books, the first examples of which date back to the mid-16th century. These notebooks are the first sources to be consulted especially in illuminating our organizational history and provide us with information about the institutions in Ottoman cities and many foundations and charitable institutions that have not survived to the present day. In particular, they contain information about how the foundations were organized, how their administrative bodies were formed and their degrees.

In this study, the foundations established by the pashas in the Galata Region in the 17th century are analyzed using ruûs books. For the Ottoman Empire, Galata was one of the most important centers of Istanbul with its cosmopolitan structure and the vitality of commercial life in its port. Due to its proximity to the Tersane-i Amire, it was especially frequented by captains. The foundations and charitable institutions built by pashas, beys and statesmen contributed to the flourishing of the region and developed the architecture of Galata.

In this study, the Ruûs Books dated between the years 992-1111 AH (1585-1700) were scanned to identify the records of these foundations and to reveal their founders and organizational structures. In addition, the records of these foundations in different funds of the archive were also analyzed. In this way, the functioning and executive bodies of these foundations were also revealed through the records of tevcih and appointment. At the same time, information on religious buildings such as mosques and masjids and educational institutions such as madrasas in Galata district was obtained, providing a source of information about the institutional presence and richness of the district.

Keywords: Galata, Foundation, Pasha, Ruûs books, 17th century.

Giriş

Vakıf çalışmaları için ağırlıklı olarak kullanılan arşiv kaynakları vakfiyeler, şerhiye sicilleri, mühimme ve tahrir defterleri, muhasebe ve müfredât defterleri yer almaktadır. Bu kaynaklar dışında vakıflarla ilgili kapsamlı ve ayrıntılı bilgiler içeren bir kaynak olmasına rağmen ruûs defterleri görece daha az bilinmekte ve kullanılmaktadır. Ancak ruûs defterleri kullanılarak yapılan araştırmalar bu kaynağın vakıf kurumları ve işleyişleri hakkında önemli veriler içerdiğini göstermiştir (Kır, 2019; Savun, 2019; Yanıcı, 2020, s. 47-66; Gürbüz, 2020; Ölmez, 2021; Kolip, 2022; Laçın, 2022). Bu veriler, vakıflardaki görevliler, maaşları veya maaş artışları, azil ve istifa nedenleri, vakfedilen mülkler, vakıfları denetleyen görevliler, vakıflardaki değişiklikler ve buldukları kaza, köy veya mahalleler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Öte yandan ruûs defterleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez ve taşra teşkilatlarına yapılan tüm atamaların izini sürebilecek, kurumların işleyişi ve devletin personel politikası hakkında ayrıntılar sunabilecek zengin bir kaynaktır. Bu bakımdan söz konusu defterler, vakıf teşkilatının gelişimi ve vakıf sisteminin ilerleyişi hakkında da nadir bilgiler içermektedir. Bu defterlerin arşivlerde dağınık fonlar halinde bulunması¹ araştırmacıların işini zorlaştırırsa da bu kaynaklardan elde edilen bilgiler Osmanlı Devleti'nin bürokrasisi, atama usulleri, vakıf teşkilatı, kurumları ve bu kurumların personeli hakkında bilinmeyenleri ortaya çıkarabilecek niteliktedir. Bu açıdan ruûs defterleri vakıf araştırmaları için eşsiz bir kaynak değerindedir.

Bu çalışmada ana kaynak olarak ruûs defterleri ışığında 17. yüzyılda paşalar tarafından kurulan vakıflara yapılan atamaların kayıtları tespit edilmiştir. Bugüne kadar bu vakıflar üzerine bağımsız bir araştırma yapılmamıştır ve bu açıdan Galata vakıfları bakir bir çalışma konusudur. Dini, sosyal ve kültürel hayatın vazgeçilmez bir unsuru olmasına rağmen Galata Kazası'ndaki vakıflar, kent tarihi çalışmalarında bile çok fazla ilgi görmemiştir. Osmanlı vakıf kültürü üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok Üsküdar ve Eyüp üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, fetihten sonra İstanbul'daki vakıf yatırımlarından bu bölgelerin daha fazla yararlanmış olmasıyla açıklanabilir. Ancak ruûs defterlerindeki kayıtlar, ticari ve kozmopolit yapısıyla öne çıkan Galata'nın da en az bu bölgeler kadar vakıf kültürünün yaşandığı bir yer olduğunu, nüfusunun canlılığı ve çeşitliliğiyle doğru orantılı olarak büyük ve zengin vakıflara ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Özellikle Kanuni döneminden itibaren bir tersane semti olan Kasımpaşa'da kaptan-ı derya ve diğer paşalar tarafından kurulan vakıflar bölgede yoğunluk kazanmıştır. Zamanla kazadaki Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte farklı alanlarda birçok hayır kurumu kurulmuştur. Kazanın merkezi olarak nitelendirilebilecek Galata bölgesinde kurulan bu vakıflar, şehir kültürünün gelişmesine ve kazanın imar ve iskânına katkı sağlamıştır. 17. Yüzyıla ait ruûs defterlerindeki atama kayıtları, bu kurumların görev ve hizmet alanlarını genişletmeye ve geliştirmeye devam ettiklerini göstermektedir.

Ruûs defterlerindeki kayıtlar, günümüze ulaşmayan veya bazı bilgileri arşiv belgelerine yansıyan vakıflar ile Galata'da vakıflara bağlı cami, mescit, imaret, mektep, tekke ve zaviye gibi kurumların varlığı hakkında da bize bilgi vermektedir. Bu kurumlarda çok sayıda idari ve hizmet personeli istihdam edilmiştir. Böylece halkın ihtiyaçlarına göre birçok belediye ve sosyal hizmet sağlanmıştır. Bu vakıfların birçoğunda kadınlar aktif olarak çalışmış, mütevellî, nazır ve duâğû olarak görev yapmışlardır.

Galata Kazası'ndaki vakıflarda idari ve hizmet personeli olmak üzere iki tür personel

¹ Osmanlı Arşivi'nin Bab-ı Asafî fonunda yer alan Ruûs Kalemünde ve Kâmil Kepeci tasnifinde birçok belge ve defter serileri mevcut olmakla birlikte Sadâret Defterleri, Ali Emîrî, İbnülemin ve Muallim Cevdet fonlarında da ruûs kaydına ve defterlerine rastlanabilmektedir. Defterlerin önemli bir kısmı 986 numaralı Kâmil Kepeci Kataloğu'ndaki Ruûs Defterleri içerisinde yer almaktadır. Bu defter katalogları içerisinde A ve B grubunda 17. yüzyıla ait ruûs, tevcihât, tahvil ve teşkilat kayıtlarını içeren toplam 24 defter bulunmaktadır. En eski tarihli (H. 953-954) ruûs kaydı ise yine bu fonda yer alan 208 numaralı defterde bulunmaktadır.

istihdam edilmiştir. İdari personel müteveli, nazır, câbî, kâtip, müteveli kaymakam gibi idarecileri; hizmet personeli ise din, eğitim ve sosyal hizmetler alanında çalışanları ifade etmektedir. Buna göre tespit edilebildiği kadarıyla Galata'daki vakıflarda toplam 258 idari ve 92 hizmet personeli istihdam edilmiştir. Kayıtlar arasında, görevlerinin ne olduğu belirtilmeden görev adı altında atanan 12 kişi bulunmaktadır.

Vakıflar aracılığıyla Müslümanların ibadet edebilmesi için binlerce cami inşa edilmiştir. Vakfın kurucuları bu camilerin bakımı ve her zaman kullanılabilir durumda tutulması için çeşitli görevliler atamışlardır. Bu görevleri yerine getiren din görevlileri maaşlarını bu camilerin bağlı olduğu vakfın gelirlerinden almışlardır (Yedi yıldız, 1982, s. 2). Ruûs'taki vakıf kayıtlarının yüzde 23'ünü dini hizmetler oluşturmaktadır. Ruûs'ta 20 cami, 18 mescit ve 3 türbe bulunmaktadır. Camilerde toplam 37 kişi istihdam edilmiştir.

Paşalar Tarafından Kurulan Vakıflar

Vakıflar, şehirlerin kurulmasına ve gelişmesine büyük katkılar sağlamış, şehrin iskânında önemli rol oynamıştır. Paşalar, beyler ve devlet adamları tarafından yaptırılan cami, mescit, mektep ve diğer hayır kurumlarından oluşan külliye, inşa edildikleri bölgelere canlılık kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda gelişimine ve refahına da katkı sağlamıştır. Tersane-i Amire'ye yakınlığı nedeniyle Galata özellikle kaptanların uğrak yeri idi. Donanmanın Beşiktaş sahilinden denize açıldığı dönemde kaptanların konutları da bu semtte yer almaya başlamıştı. Bu nedenle Barbaros Hayreddin Paşa, Sinan Paşa, Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi kaptanlar vakıflar kurarak Galata Kazası sınırları içinde cami, türbe, mescit ve külliye inşa ettirmişlerdir (Bostan, 2011, s. 512-516). Osmanlı mimarisinin en parlak döneminde inşa edilen bu kurumlar, o dönemde kazanın tenha sayılabilecek bölgelerinin canlanmasına katkıda bulunmuş, Galata'nın silüetini ve mimarisini de geliştirmiştir.

Vakıf kuran paşalar genellikle çocuklarının ya da yakın akrabalarının müteveli ve gözetmen olarak kendilerinden sonra gelmelerini şart koşmuşlardır. Böylece bir soy, nesiller boyunca bu görevleri yerine getirebilir ve aynı zamanda aileleri için bir gelir kaynağı sağlayabilirdi. Bu tür vakıflar evlatlık vakıf yani aile vakfı kapsamına girmektedir. Aile vakfı kuran vakıf sahibinin idareci veya görevli olarak evlat ya da yakınlarını tayin ettikleri görülmektedir. Böylece devletin herhangi bir müdahale ve müsadere durumunda malların bütünlüğü korunacak ve ailenin geleceği garanti altına alınmış olacaktır (Barkan, 1940, s. 159-162; Köprülü, 1942, s. 13; Çağatay, 1975, s. 1-6; Ünal, 1987, s. 107-108). Ruûs defterlerindeki bu tür bilgiler sadece kişiler hakkında bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda vakfın sahibi olan paşaların veya kurumlarda çalışan kişilerin aile/ülke kökenlerini, başka bir deyişle sosyal geçmişlerini belirlememize de olanak tanır. Ancak vakıf şartlarına göre, aile üyeleri tarafından yürütülmesi gereken bazı görevler, iş için yeterli olmadıkları gerekçesiyle bu göreve uygun olan başkaları tarafından doldurulabiliyordu. Bu da vakıflara atama yapılırken liyakatin de göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir.

Kılıç Ali Paşa Vakfı

17. yüzyıla ait ruûs defterleri incelendiğinde en fazla atama kaydının Kılıç Ali Paşa Vakfı'na ait olduğu görülmektedir. Atamalar 1644-1674 yılları arasında kapsamaktadır. Vakıf kayıtlarda *Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa*, *Evkâf-ı Kapudân Kılıç Ali Paşa*, *Merhum Kılıç Ali Paşa Evkâfı* ve *Kapudân-ı Sâbık Kılıç Ali Paşa Evkâfı* olarak çeşitli şekillerde kaydedilmiştir.

Uluç olarak da bilinen Kılıç Ali Paşa 1565'te Trablusgarp Beylerbeyi, 1571'de Kaptan paşalık göreviyle Cezayir Beylerbeyi olmuş ve kendisine Sakız'daki İpsara Adası'nın mukâtaa geliri verilmiştir. Kılıç Ali Paşa'nın Tophane'de kendi adına yaptırdığı cami için bir vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyedeki bilgilere göre Yurd Adaları da III. Murad tarafından kendisine mülk olarak verilmiş ve gelirlerini bu cami için vakfetmiştir (Bostan, 2022, s. 410-412). Arşiv

kayıtları Kılıç Ali Paşa'nın Sisam Adası'ndan elde edilen cizye gelirini de Tophane'deki vakfın inşası ve caminin ihtiyaçları için kullanılmak üzere bağışladığını göstermektedir (BOA, İE.EV, 34-3886; BOA, İE.EV, 18-2194).

Kılıç Ali Paşa'nın Boğaziçi'nde bir cami, İstanbul'da Haliç kıyısında bir çifte hamam, Beşiktaş ve Fındıklı'da birer mescit ve kendi adıyla anılan bir külliye yaptırdığı bilinmektedir (Ülgen, 2012, s. 357). Külliye, merkezinde bir cami ve çevresinde toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan yapılardan oluşan bir yapılar topluluğudur. Külliyelerin odağında yer alan camiler dini görevlerin yanında vaazlar ve hutbeler yoluyla toplumu uyarıcı bildiri ve telkinlerin yapıldığı, derslerin verildiği, medreselerin dershanesi niteliğinde büyük ve önemli binalardır (Akozan, 1969, s. 303-304). Kılıç Ali Paşa'nın Galata Kazası'nda Tophane'deki külliyesi Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Yapımı 1580 yılında tamamlanan bu külliye cami, türbe, medrese, hamam, sıbyan mektebi, sebil ve hazireden müteşekkildir (Eyice, 2022, s. 412). İncelenen döneme ait ruûs defterlerinde külliyenin sadece cami ve türbesi için atama kayıtları bulunmaktadır. Buna göre idari personel olarak 32 müteveli görevlendirilmiştir. Hizmet personeli ise 1 câbî, 5 kâtip, 19 duâgû, 2 cüzhân ve 1 ferrâştır. Külliyenin işleyişinin anlaşılabilmesi için tüm bu görevliler, onların vazifeleri ve aralarındaki ilişkinin analiz edilmesi gerekmektedir. Buna mukabil külliyenin fiziki ve maddi şartları yani bulunduğu yer, hangi birimlerden oluştuğu, vazifeli olanların sayısı, masrafların karşılanacağı vakıf gelirleri, külliye görev yapan personelin sosyal münasebetlerini ve kültürel faaliyetlerini etkileyecektir (Yediyıldız 1981, s. 266-267). Galata'nın 17. yüzyıldaki hareketliliği göz önünde bulundurulduğunda, böylesine önemli bir iskele üzerinde yer alan bu külliyenin, Osmanlı sınırları içinde ve dışında yaşayanlar ile camiye sürekli kullanan şehir halkının buluşma noktalarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönüyle külliye bir bütün olarak yerli ve yabancı halkın etkileşimine olanak sağlayan merkezi bir konuma sahipti.

Kılıç Ali Paşa Vakfı'nda 1644-1674 yılları arasındaki otuz yıllık sürede vakfın idari işlerini idare etmek üzere 25 müteveli ile 7 müteveliye görev yapmıştır. Bu kayıtlar incelendiğinde tevliyet görevine yapılan söz konusu atamalarda, mütevellilik görevinde daha önce bulunan kişinin ölmesi, görevini yapamayacak kadar yaşlanması, yaşadığı şehri terk etmesi yahut kendi rızasıyla görevden çekilmesi gibi durumların öne çıktığı görülmektedir. Anılan sebeplerle boşalan tevliyet görevlerine şeyhülislam ya da vakıf nazırının arzı üzerine nitelikleri uygun olan başka kişiler atanmıştır. Osmanlı vakıf sistemi içerisinde aktif şekilde rol alan kadınlar çoğunlukla vakıflarda müteveliye sıfatıyla istihdam edilmektedir. Böylece bir bakıma Osmanlı toplumunda kadına tevliyet gibi önemli ve saygın bir vazife verilebilmiştir. Kayıtlarda yer alan 7 müteveli kadın arasında ikisinin vakıf şartı gereği vefat eden annesinin yerine atamasının yapıldığı görülmektedir (BOA, KK. d, 259/97; BOA, KK. d, 217/104).

Ruûs defterlerinde Kılıç Ali Paşa cami ve türbesine ataması yapılan hizmet personeli arasında en fazla atama kaydı 19 adet dua ile ilgili görevleri yerine getiren duâgû vazifesine aittir. Ataması yapılan duâgûlardan 3'ü kadındır. Üç ayrı atama kaydında vefat eden kadın duâgûların yerine şeyhülislam arzı ile yeniden kadın duâgûlar atanmıştır (BOA, KK.d, 275/323; BOA, KK.d, 275/327). Masrafları Kılıç Ali Paşa Vakfı tarafından karşılanan cami ve türbenin kadın duâgûları 14 akçe, erkek duâgûları ise 15 akçe ile vazifelidirler. 1673 tarihli bir kayıta vefat eden Emetullah Hatun'un duâgûluk vazifesinden aldığı 14 akçesinin 10 akçesi Yenikapı yakınındaki Fatıma Hanım Medresesi'nin müderrisine, 4 akçesinin ise oğlu Mehmed'e verilmesine dair şeyhülislam arzı bulunmaktadır (BOA, KK.d, 275/327; BOA, KK.d, 275/167; BOA, A.RSK.d, 1529/65). Bu kayıt, kadın duâgûnun vazifesi karşılığında vakıftan aldığı ücreti göstermektedir. Aynı zamanda vakıf görevlisinin vefatı üzerine aile üyesine vakıf tarafından maaş bağlandığını da ortaya koymaktadır. Maaş bağlanmasının ne sebeple yapıldığına dair bilgi kayıta yer almamakla birlikte ihtiyaca binaen verildiği kuvvetle muhtemeldir.

Ruûs defterlerinde, Kılıç Ali Paşa Vakfı'nın Beşiktaş'ta bulunan mescidine ait iki adet

mütevelli kaydına rastlanmaktadır (BOA, KK.d, 275/167; BOA, A.RSK.d, 1529/65). Bu kayıtlardan ilki 1658 yılında mütevellinin ölümü üzerine Galata kadısının arzı ile tayin edilen Ahmed'le ilgilidir. Diğer ise mütevelli Ahmed'in 1672'de sunduğu arzuhal üzerine yerine atanan Hüseyin'e dair kayıttır.

Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı

Pargalı olarak bilinen İbrahim Paşa, genç yaşta esir düşmüş, Kefe Sancak Beyi olan Şehzade Süleyman'ın hizmetine girmiş ve kariyerinde veziriazamlığa kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıydı. Doğu ve Batı seferlerinde önemli başarılarla imza atan ve serasker sultan unvanını alan İbrahim Paşa'nın yüklü bir servete sahip olduğu ve ölümünden sonra bu servete el konulduğu bilinmektedir (Emecen, 2000, s. 333; Uzunçarşılı, 1965, s. 335). Osmanlı İmparatorluğu'nda üst düzey görevlerde bulunan pek çok devlet adamı gibi o da vakıflar kurmuştur. 1530 yılında tescil edilen vakfiyesine göre Selanik'te, Drama Kazası'nda, Marmara Köyü'nde ve Eğriboz Kazası'nda toplumun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla hayrat yaptırmıştır. Hüseyin Ayvansarâyî'nin verdiği bilgiye göre Galata'da Haliç üzerinde Eski Yağkapanı Camii, Selanik'te Ayasofya Camii, Kavala ve Hezargrad'da cami ve imarethaneleri vardır (Ayvansarâyî, 1865, s. 28, 39). İbrahim Paşa'nın Selanik, Kavala ve Hezargrad'daki hayratıyla ilgili muhtelif çalışmalar bulunmaktadır (Bayrak, 2015, s. 259-295; Bayrak, 2016, s. 1-66; Eyice, 1991, s. 221-222; Gökbilgin, 1993, s. 905-915). Ancak Galata'da yer alan cami ve vakfiyle ilgili henüz bir çalışma yapılmamıştır. Ruûs defterleri ve arşivde yer alan kayıtlar Paşa'nın Galata'daki hayratıyla da ilgili ayrıntılı çalışma yapılabileceğini göstermektedir. Nitekim, çalışmamızın bu kısmında kaynaklar incelenip tanıtılmaya çalışılmış ve böylece daha detaylı bir çalışmanın ilk adımı atılmıştır.

İbrahim Paşa, inşa ettirdiği hayratın ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıflar tahsis etmiş ve bu vakıfların gelirlerinin idaresinin yaşadığı sürece kendisinde kalmasını istemiştir. Vefatından sonra da her yıl elde edilen gelirin öncelikle vakfa ait binaların tamir ve tadilatına harcanmasını, vakıf görevlilerinin ve talebelerin ihtiyaçlarının karşılanmasını şart koşmuştur (Bayrak 2015: s. 261). Arşivde bulunan 1600 tarihli müfredat defterinde İbrahim Paşa'nın vakfettiği İstanbul, Galata, Silivri, Çorlu ve Edirne'deki oda, dükkân, fırın, kiler, hamam, çiftlik, ahır ve değirmen gibi mülklerin kaydı yer almaktadır (BOA, TS.MA.d, 6831-01).

İbrahim Paşa, 1533 tarihli vakfiyesinde Hezargrad'daki vakıfların idaresinden büyük oğlu ve onun soyundan gelenlerin, azatlı kölesi ve onun soyundan gelenlerin sorumlu olmasını şart koşmuştur (Bayrak, 2015, s. 261). Onların vefat etmesi durumunda, dönemin sultanı veya kadısı vakfı denetleyecekti. Aynı koşulların Galata Kazası'ndaki vakıflar içinde geçerli olup olmadığı bilinmemekle birlikte, arşiv belgelerine göre buradaki vakıfları da kadıların denetlediği anlaşılmaktadır. Örneğin; 1613 tarihli kayıтта Galata kadısının İbrahim Paşa Vakfı'na nezaret ettiği görülmektedir. Kadı, vakfın mütevelli-i kebîri olan Çaşnigir Ahmed'in vakfın muhasebe işlemlerini tamamlamadığına dair bir mektup yazmıştır. Bunun üzerine durumun teftiş edilmesi ve vakfın muhasebesinin görülmesi için kadı görevlendirilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 78/1102). Yine 1631 tarihli başka bir kayıтта Galata'da Yağkapanı'nda bulunan Maktul İbrahim Paşa Cami'sinin vakıf nazırı eski Rumeli Kazaskeri olan Mevlâna Hüseyin idi (BOA, A.DVNS.MHM.d, 85/681).

İbrahim Paşa Vakfı'yla ilgili kayıtlar, ruûs defterlerine *Maktûl İbrahim Paşa Evkâfi*, *Merhûm Maktûl İbrahim Paşa Vakfı* ve *Makbûl İbrahim Paşa Evkâfi* şeklinde geçmiştir. Bu kayıtlarda Galata Kazası'na bağlı Yağkapanı'ndaki İbrahim Paşa Cami'nin görevlileriyle ilgili atama bilgileri de yer almaktadır. Bu kayıtlar, caminin ait olduğu vakfın idaresinde yer alan 3 mütevelli ile vazifesi İhlas Suresi'ni okumak olan 1 ihlashana aittir.

İbrahim Paşa Vakfı'na yapılan atamalara ilişkin kayıtlar 1644-1673 yılları arasına aittir. İdari personel olarak atananlar 16 mütevelli, 3 büyük mütevelli, 2 nazır, 1 kethüda ve 1

mutemettir. Hizmet personeli olarak sadece 1 hafız kayıtlıdır. Kayıtlar incelendiğinde, atama işleminin İstanbul Kadısı ya da vakfın büyük mütevellisi veya müteveli kaymakamı olarak görev yapanlar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Kadı, devlet adına vakfın işleyişine müdahale edebilen birincil denetim mekanizmasıydı. Vakıf tarafından gerçekleştirilen tüm işlemler kadı tarafından kaydedilir, teftiş ve denetimler kadı tarafından gerçekleştirilirdi (Yıldız 2019: s. 35). Kadı, mütevellilik makamının ölüm, istifa (kasr-ı yed), azil veya başka bir sebeple boşalması veya vakıf sahibinin hiç müteveli tayin etmediği durumlarda müteveli tayine de bilmekteydi. Bazı durumlarda kadı, mütevellinin tasarruflarını denetlemek ve vakfın işlerini kontrol etmek üzere bir nazır da atayabilirdi (Yediyıldız 1983, s. 59). Örneğin, İbrahim Paşa Vakfı'na 1673 yılında mütevellinin görevli atama konusunda ehil olmadığını anlaşılması üzerine nazır tayin edildiği görülmüştür. Kısa süre sonra nezaret görevine atanan kişinin de vazifesini düzgün bir şekilde yapmadığı tespit edilince o da görevden alınmış, yerine İstanbul Kadısı'nın arzı üzerine el-Hac İsmail b. Ali nazır tayin edilmiştir (BOA, KK.d, 275/259).

Bazı zorunlu durumlarda kadılar, vakfın idari bir organı olarak kabul edilen bir müteveli kaymakam da atayabiliyordu. Geçici bir süre için atanan bu görevli, mütevellinin vekili olarak bazı görevleri yerine getirmekteydi (Akgündüz, 2017, s. 313-315). Nitekim ruûs defterlerindeki kayıtlar, müteveli kaymakamın arzı ile aynı tarihte vakfa müteveli ve hafız tayin edildiğini göstermektedir (BOA, KK.d, 275/167). Bu durum onların müteveli adına atamalar da dâhil olmak üzere vakıfla ilgili önemli işlemleri yapma yetkisine sahip olduklarını göstermektedir. Vakfa atanan diğer bir görevli ise mutemettir. Bunlar mütevellinin bulunmadığı yerlerdeki vakıf gelirlerini toplamakla ve hayratı yönetmekle vazifeli idi. Müteveli kaymakamından farklı olarak mutemetin vazifesi süreli değildi (Yüksel, 1990, s. 75). İbrahim Paşa Vakfı'na 1671 yılında atanan mutemetin, İstanbul Kadısı'nın arzı üzerine tayin edildiği görülmektedir (BOA, KK.d, 275/167).

Vakfın idari görevlileri arasında yer alan müteveli-i kebir ise vakfın büyük yöneticisi idi. Büyük müteveli unvanıyla vakfın bütün işlemlerinin baş yürütücüsü olarak görev yapardı (Yüksel, 1990, s. 74). 1650 tarihli kayıta, müteveli-i kebir olarak atanan kişinin *emekedar ve ulemadan* bir kişi olduğu belirtilmektedir (BOA, A.RSK.d, 1519-101). Buradan bu kişilerin daha önce vakıf tevliyeti, kadılık, müftülük ve belki de müderrislik yapmış deneyimli ve yetkin kişiler olduğu sonucu çıkarılabilir. Nitekim 1604 yılındaki atamanın daha önce Galata kadılığı yapmış ve İbrahim Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan Mehmed Efendi'nin isteğiyle yapılmış olması bu görüşü destekler niteliktedir (BOA, A.RSK.d, 1482/1). İbrahim Paşa Vakfı'na atanan bir diğer görevli de kethüdaydı. Kethüda, askeri ve mülki memurların işlerini idare edenlere verilen unvandı. Vakfın kethüdası, mütevellinin yardımcısı olarak vakfın yönetiminde yer alabilirdi (Yanıcı, 2020, s. 51; Canatar, 2022, s. 332). Kapucubaşı Abdülaziz Efendi'nin kethüdası olan Mahmud, İbrahim Paşa'nın Vakfı'na kethüda vazifesi ile tayin edilmiştir (BOA, A.RSK.d, 1522/139). Başka bir kayıta ise Kethüda Mahmud, *fetva payesi* ile İbrahim Paşa Vakfı'na müteveli olarak atanmıştır (BOA, A.RSK.d, 1519/101).

Piyale Paşa Vakfı

Hırvat asıllı olduğu bilinen Piyale Paşa, Mohaç Savaşı sırasında esir düşmüş ve 1535 yılında saraya alınmıştır. Kaptan-ı derya olarak görev yapan ve hayatının büyük bölümünü denizlerde geçiren Piyale Paşa, 1566 yılında Akdeniz'e açılarak Sakız'ı fethetmiş ve adadaki Ceneviz egemenliğine son vermiştir. Aynı yıl hizmetlerinden dolayı padişahın damadı yapılmış ve kubbe veziri olarak atanmıştır. Çok sayıda hayratı olan Paşa'nın Kasımpaşa'da bir külliye, Eyüp'te bir cami, Mahmud Paşa Çarşısı'nda bir han, bir çeşme ve bir sıbyan mektebi, Kilitbahir'de bir cami ve Sakız'da bir cami, han, hamam ve çeşme yaptırdığı bilinmektedir (Bostan, 2007, s. 296-297). 1695 yılında Paşa'nın Sakız'daki gelir getiren han, hamam ve dükkânları yeniden sayılmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108-719). Bu mülklerden elde edilen gelir Kasımpaşa'daki vakfın cami görevlilerine harcanmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 110-676). Paşa, Karaköy'deki ev ve

dükkânlarını da 1573 yılında tamamlanan külliyesindeki mektep ve cami için vakfetmiştir. Bu mülklerin geliri mektep hocasına ve camide Kur'an okunmasına tahsis edilmiştir (MA, GŞS, 17-1B,2B).

Piyale Paşa'nın günümüze ulaşan 1565 ve 1573 tarihli iki vakfiyesinde yaptırdığı hayır kurumları ve bunların yaşatılması için kurduğu vakıflar hakkında bilgiler yer almaktadır (Çınar, 2011, s. 41-43). İlk vakfiyeden anlaşıldığı üzere Piyale Paşa, Galata'da Kozludere denilen yerde yaptırdığı mescit ve inşasına yeni başlanan cami için pek çok mülk ve akar vakfetmiştir. Bunlar arasında Galata'nın Safrançesko, San Benite ve Karaköy mahallelerindeki dükkânlar da vardır. Piyale Paşa, Galata'da vakfedilen mal ve mülklerden elde edilecek gelirin, cami inşaatı tamamlandıktan sonra vakfiyede belirtilen görevlilere harcanmasını istemiştir. Mescidin imam, müezzin ve kayyımının olmasını, camide ise vaiz, hatip, imam, müezzin, hafız, ser-mahfil, muarraf, kayyım ve cüzhân gibi hizmet personelinin bulunmasını istemiştir. İdari personel olarak da muhasebeden anlayan, güvenilir bir kişinin vakıf mütevellisi olarak tayin edilmesini istemiş ve bu görev için günlük 10 akçe maaş takdir etmiştir. Bununla birlikte vakıf gelirlerini ve harcamalarını kayıt altına alacak bir kâtip ile vakfın gelirlerini tahsil edecek bir câbînin görevlendirilmesini istemiştir. Ayrıca Piyale Paşa, vakfın şartları arasında İstanbul'da kaptan paşalık yapan kişinin aynı zamanda vakfın nazırı olmasını da şart koşmuştur (Çınar, 2011, s. 41-43). Arşivde yer alan 1630 tarihli bir belgede vakfın malını israf eden mütevellinin, eski Kaptan Hasan Paşa'nın arzıyla azledildiği kaydedilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 85/23). Ruûs defterindeki 1654 tarihli bir kayıtta ise vefat eden mütevellinin oğulları, mütevellilik vazifesinin kendilerine geçmesi gerekirken Derviş Ahmed adlı bir kişinin görevi ele geçirmesi üzerine vakfın nazırı Kapudan Murad Paşa'ya başvurmuşlardır. Kapudan Murad Paşa Derviş Ahmed'i görevden almış ve vefat eden mütevellinin iki oğlunu beşer akçe ücret ile müteveli olarak tayin etmiştir (BOA, A.RSK.d, 1526/203). Bu kayıtlar, vakfiyenin düzenlenmesinin üzerinden uzun zaman geçmiş olmasına rağmen kaptanların nezaret görevi ile ilgili vakıf şartının yerine getirilmeye devam edildiğini göstermektedir.

İlk vakfiyeyi tamamlayan ikinci bir vakfiye 1573 yılında kaydedilmiştir. Bu vakfiyede, Galata'da Okmeydanı, Arapkapısı ve Kürkçükapısı semtleri ile Karaköy mahallesinde bulunan çeşitli gayrimenkulleri, Rumeli ve Anadolu eyaletlerindeki emlak ve gelirleri vakfının yaşaması için vakfettiğini belirtmiştir. Camisinin yanında inşa ettirdiği mektebe 5 akçe maaşla bir muallim ve kendisine yardımcı olmak üzere bir hatip tayin edilmesini istemiştir. Ayrıca cami ve vakıf için çeşitli hizmet alanlarında çalışanların sayısı arttırılmıştır. Camiye muvakkit, çerağcı, ferraş gibi yeni görevliler atanmıştır. Vakfın mütevellisine 10 akçe zam yapılmış ve daha önce belirlenen *vâkîfîn utekasından olma* şartı muhafaza edilmiştir (Çınar, 2011, s. 43-47). 1646-1674 yılları arasında ruûs defterlerinde kayıtlı 7 müteveli ve 1 kadın mütevellinin atama kayıtları incelendiğinde mütevelliliğin vakfiye şartlarına uygun olarak utekadan kişilere verildiği görülmektedir (BOA, KK.d, 217-24). Ancak hatiplik ve diğer bazı vazifelerin de onun üzerinde olduğu anlaşılınca utekadan başka bir kimseye verilmesi uygun bulunmuştur (BOA, A.RSK.d, 1526/218).

Ruûs defterlerine, Piyale Paşa Vakfı ile ilgili kayıtlar *Piyale Paşa Evkâfi*, *Merhûm Gazî Piyale Paşa Vakfı* ve *Kapudân-ı Piyale Paşa Evkâfi* şeklinde kaydedilmiştir. Piyale Paşa Vakfı'na mütevellinin yanı sıra kâtip, cüzhân ve mutemet gibi idari personel ile müezzin gibi bir din görevlisi de atanmıştır. Atamalar Galata kadısı veya vakfın nazırı ya da mütevellisi tarafından yapıldı. Bu kayıtlar arasında Piyale Paşa'nın Kasımpaşa'daki cami, türbe ve sebilhanesine yapılan atamalara dair kayıtlar da bulunmaktadır. Paşa'nın vakfiyesinden anlaşıldığı üzere 1565 yılında yapımına başlanan cami, yanına inşa edilen medrese, tekke, türbe, sıbyan mektebi, sebil ve hamam ile birlikte 1573 yılında bir külliye olarak tamamlanmıştır (Öz, 2015, s. 54). Ruûs defterlerinde bu külliyenin cami, sebilhane ve türbe kısımları ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Camiye idari personel olarak bir müteveli, bir müezzin ve baş müezzinin yardımcısı olarak da 1 sermahfil atanmıştır. Sebilhane bölümüne mütevellinin isteği üzerine su sağlamak için bir saka,

türbe bölümüne ise türbeyi korumak için bir türbedar atanmıştır.

Sinan Paşa Vakfı

Enderun'da yetişen Sinan Paşa, Sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşiydi. 1548 yılında kaptan-ı derya olmuştur. Denizcilik alanında önemli hizmetleri bulunan Sinan Paşa, Mimar Sinan'dan Beşiktaş'ta cami, medrese ve hamamdan oluşan bir külliye yapmasını istemiştir. Ancak külliyenin inşası sırasında hastalanmış ve 1553 yılında vefat etmiştir. Külliyenin inşası 1555 yılında Rüstem Paşa tarafından tamamlanmıştır. Külliyenin avlusuna 1641-42 yıllarında Kösem Sultan tarafından bir mektep eklenmiştir (Gündüz, 2009, s. 232; Uzunçarşılı, 2019, s. 383).

Sinan Paşa Vakfı ile ilgili kayıtlar, *Evkâf-ı Sinan Paşa* ve *Kapudân Sinan Paşa Evkâfı* şeklinde kaydedilmiştir. 1644-1660 yılları arasını kapsayan kayıtlar, Sinan Paşa'nın Beşiktaş'taki cami ve vakfına müteveli, Kasımpaşa'daki vakfına ise kâtip atamasını içermektedir. Kayıtlar incelendiğinde mütevellilik makamına yapılan atamalarda mevcut mütevellinin ölümü, yaşlılığı, görevini ihmal etmesi, celali isyanları nedeniyle memleketini terk etmesi gibi sebepler zikredilmektedir. Bunların dışında görevini kötüye kullanan veya vakfa zarar veren idari görevliler de azledilebilmekteydi. Örneğin 1644 yılında Sinan Paşa'nın Beşiktaş'taki vakfının mütevellisi yolsuzluk yaptığı ve vakıf mallarını zimmetine geçirdiği gerekçesiyle azledilmiştir. Bunun üzerine Galata kadısının arzıyla yeni bir müteveli atanmıştır (BOA, KK.d, 258-14). Bazen vakıfta idari görevde bulunan kişiler yolsuzluk suçlamasıyla vakıf mütevellisi tarafından yetkili makama arzuhal ile şikâyet edilebilmiştir. Örneğin 1607 yılında Sinan Paşa'nın Beşiktaş ve İznikmid'deki vakfının gelirlerini toplamakla görevli câbî, zimmetine para geçirdiği gerekçesiyle böyle bir şikâyete konu olmuştur. Bunun üzerine Galata ve İznikmid kadıları vakfın muhasebesini teftiş etmek üzere görevlendirilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 76/238). Yapılan tahkikatta yolsuzluğa sadece câbî değil vakıf mütevellisinin de karıştığı ortaya çıkmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 76/264).

Kasım Paşa Vakfı

Güzelce lakabıyla tanınan Kasım Paşa, Kanuni döneminde kaptan-ı derya olmuş ve daha sonra vezirliğe kadar yükselmiştir. Hayırsever biri olduğu anlaşılan Kasım Paşa, Kanuni'nin emriyle Haliç'in sağ tarafını hayır kurumlarıyla donatmış ve bölgenin canlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu nedenle semte Kasımpaşa adı verilmiştir. Vezirlik görevinden azledilip Mora Sancakbeyliği'ne gönderildikten sonra Anadolu'da birçok dini ve sosyal tesis yaptırmıştır. Bozüyük'te de bir cami ve külliyesi bulunan Kasım Paşa'nın bütün bu hayır kurumları için yüksek gelirli vakıflar bıraktığı bilinmektedir (Peçevi, 1968, s. 23).

Evliya Çelebi, Sultan Süleyman'ın tahta çıktıktan sonra vezirlerine bir ferman göndererek Kasımpaşa bölgesini imar etmelerini emrettiğini bildirmektedir (Kahraman, 2021, s. 520). Bu vezirlerden biri olan Kasım Paşa, Osmanlı donanmasının Gelibolu'dan Haliç'e nakledilmesinden sonra bölgenin iskânı görevini üstlenmiş ve Mimar Sinan'a burada bir külliye inşa ettirmiştir. Caminin kitabesine göre paşanın üçüncü vezirliği sırasında 1533 yılında inşa edilen külliye, cami, medrese, hamam, çeşme ve muvakkithaneden oluşmaktadır (Doğan, 2001, s. 548). 17. yüzyıla ait Ruûs defterlerinde külliyenin cami ve muvakkithanesi için yapılan atamalar kaydedilmiştir. Camiye Galata kadısı tarafından iki müteveli, vakıf mütevellisi tarafından da bir müezzin atanmıştır. 1655 yılında Galata kadısının isteği doğrultusunda muvakkithaneye bir muvakkit atanmıştır. Muvakkithaneler, cami ve mescitlerin bahçelerindeki bir veya iki odada ya da türbe ve tekkelerde bulunurdu (Aydüz, 2004, s. 418). Defterde *Muvakkitlik-i Cami-i Kasım Paşa der Kasaba-i Kasımpaşa* şeklinde kaydedilmiş olması, söz konusu muvakkithanenin Kasım Paşa Camii'nin bir bölümü olduğunu göstermektedir (BOA, A.RSK.d, 1529/156).

Kasım Paşa Vakfı ile ilgili kayıtlar, Ruûs defterlerine *Kasım Paşa Evkâfı* şeklinde kaydedilmiştir. Vakfa yapılan atama kayıtları idari personelle ilgilidir. Buna göre 1655-1672 yılları

arasında vakfa 2 mütevellî, 3 kâtip, 1 cüzhân ve 3 câbî atanmıştır. Kayıtlardan vakfın câbî, câbî-i kebîr ve kâtiplik görevleri ile mescitteki muvakkitlik görevinin tek bir kişi tarafından yürütüldüğü görülmektedir (BOA, A.RSK.d, 1529/159-160-166).

Kasım Paşa Vakfı ile ilgili bir kayda göre vakıf bünyesinde bir tekmeden bahsedilmektedir (BOA, A.RSK.d, 1522/139). Kayıtta 1651 yılında emektarlardan Ali adlı bir kimsenin tekkeye mütevellî olarak tayin edildiği yazmaktadır. Başka kaynaklarda adına rastlanmayan bu tekkeye dair bu tarihten sonraki ruûs defterlerinde de herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Eldeki veriler tekkenin akıbeti hakkında bir değerlendirme yapmak için yeterli değildir. Ancak genellikle şeyh tarafından yönetilen tekkelere idari personel olarak bir mütevellînin atanmış olması dikkat çekicidir. Bu durum vakıf sahibinin ya da devletin vakfiye metinlerindeki şartlar aracılığıyla tekkelerin yönetimine müdahale ettiğini göstermektedir. Ancak özellikle Osmanlı klasik döneminden itibaren vakıflar, tekke ve zaviyelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında ve tekke ile hayat bulan düzenin devamlılığının sağlanmasında en önemli unsur haline gelmiştir. Tekkelerin devlete bağlılığını arttırmak için vakıf arazilerinin tahsis edilmiş olduğu, yıkılmış haldeki tekke ve zaviyelerin onarıldığı, bu sayede tekkelerin etkili olduğu toplumsal katmanlar üzerinde kontrol sağlanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Vakıfları yöneten mütevellîler ile şeyhler arasında yaşanan sorunlar, devletin problemleri çözmek için özerk olan tekkelerin işleyişine de müdahale etme yolunu açmıştır (Işık, 2017, s. 199; Gündüz, 2019, s. 13).

Ayas Paşa Vakfı

Enderun'da yetişen Ayas Paşa, Şehzade Süleyman tahta çıktığında Anadolu Beylerbeyi idi.1522'de ikinci vezirliğe yükseltilmiş, Veziriazam İbrahim Paşa'nın idamı üzerine 1536'da veziriazamlığa getirilmiştir. 1539 yılında vebadan ölen Ayas Paşa'nın çok sayıda çocuğu olduğu bilinmektedir. Osmanlı saltanatının en parlak döneminde devlet yöneticisi olarak görev yapan Paşa'nın ailesi, kurduğu vakıflar aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir (Kütükoğlu, 1991, s. 202-203).

Ayas Paşa'nın vakfettiği mülk ve hayratların Osmanlı coğrafyasındaki dağılımı ve sayıları, vakfiyeleri üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda verilmektedir (Arslantürk, 2011, s. 172-173). Paşa, 1526 tarihli vakfiyesine göre Vize'deki vakıf malları ile bir aile vakfı kurmuştur. Yaşadığı sürece vakıf üzerinde tasarruf hakkını elinde tutmuş, mütevellîlik ve nezaret görevlerini de kendi uhdesinde bulundurmıştır. Ölümünden sonra mütevellîlik görevini çocuklarına ve yakınlarına şart koşmuştur. 1527 tarihli vakfiyesinde Galata'da Fındıklıdere olarak bilinen mevkide yer alan mülklerini hak ve sınırlarıyla birlikte vakfetmiştir. Nitekim Kabataş civarında Ayas Paşa olarak bilinen mahalle bu vakfedilen mülkler etrafında şekillenmiştir. Bu vakfın da Vize'deki gibi bir aile vakfı olduğu ve tasarruf hakkının kendi elinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Arslantürk, 2011, s. 168-169).

Ayas Paşa'nın 1538 tarihli vakfiyesi, vakfiyelerinin en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bu vakfiye kapsamındaki vakıfları İstanbul, Vize ve Rumeli'deki bazı bölgelere dağılmıştır. Bu mülklerden elde edilen gelirler Vize ve Avlonya'da inşa ettirdiği hayır kurumlarının giderleri için vakfedilmiştir. Bunlar arasında Galata'daki vakıf mülkleri 13 dükkân, 1 ekmek fırını, 2 bahçe, 1 köşk, 1 kasır, 1 hamam, 2 dolap ve 1 ev olarak kaydedilmiştir (Arslantürk, 2011, s. 170).

Ayas Paşa'nın Galata'daki vakfı ile ilgili kayıtlar *Evkâf-ı Ayas Paşa der Fındıklı tabi-i Galata* şeklinde kaydedilmiştir. Bunlar 1653-1656 yılları arasında vakfa mütevellî, câbî ve kâtip gibi idari personel atamalarına ilişkindir (BOA, A.RSK.d, 1526-137). Mütevellî ataması 1653 yılında hem vakfın nazırı hem de Rumeli Kazaskeri olan Mustafa Efendi'nin isteği üzerine yapılmıştır. Mütevellîyesi Hatice Hatun'un bu vazifeyi yapmaya uygun olmadığı öne sürülerek, bunun üzerine Mehmed mütevellî olarak atanmıştır (BOA, A.RSK.d, 1526/137). 1656 tarihli mütevellî atama kaydında söz konusu Mehmed'in hizmetinde kusuru olduğu iddiasıyla Hatice Hatun'un *enlâd-ı vâkîfdanam* diyerek mütevellîlik vazifesini tekrar üstlendiği kaydedilmiştir. Vakfiye şartlarına

göre mütevelliliğin Ayas Paşa'nın çocukları arasında en layık olanına verilmesi şart koşulmuştur. Bunun üzerine tevliyetin Hatice Hatun'un elinden alınarak vakıf şartlarına uygun olan Mehmed'e verildiği tespit edilmiştir. Bu atama Galata Kazası'na mutasarrıf olan ve daha önce Rumeli Kazaskerliği yapmış olan Mesud Efendi tarafından yapılmıştır (BOA, A.RSK.d, 1529-69). Vakfa yapılan câbî ve kâtip atamaları ise mütevellinin arzı ile gerçekleşmiştir.

Hayreddin Paşa Vakfı

Asıl adı Hızır Reis olmasına rağmen Barbaros ve Hayreddin olarak da bilinen Paşa, 1478 yılında doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine girmeden önce kardeşi Oruç Reis ile birlikte Cezayir'de bir devlet kurmuştur. Ünü tüm Akdeniz'e ve Avrupa'ya yayılan Hayreddin Paşa'ya 1518 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Cezayir Beylerbeyi unvanı verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, 1534 yılında Hayreddin Paşa'yı Osmanlı donanmasına kaptan-ı derya olarak atamıştır. Bu görevde 12 yıl kalarak güçlü bir donanma oluşturan ve başarılı savaşlar yapan Hayreddin Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli bir deniz gücü haline gelmesinde ve değerli denizciler yetiştirmesinde etkin rol oynamıştır (Turan, 1992, s. 65-66; Özkan, 1997, s. 85-86).

Önemli miktarda mal varlığına sahip olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534 tarihli vakfiyesine göre İstanbul ve Galata semtlerindeki gayrimenkullerini vakfettiği görülmektedir (Yıldız, 2019, s. 32-33). Paşa'nın 1840 tarihli bir belgeye göre vakfiyesini sağlığında belirlediği, ancak düzenlenmeden vefat ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgede *Beşiktaş'da vâki' Hayreddin Paşa Vakfı'nın dokuz yüz elli dört senesi târihiyle müverraba olan vakfiyyesinde müsarraf olduğu üzere* şeklindeki geçen ifade, vakfiyenin 1548 yılında düzenlendiğini bildirmektedir. 1895 tarihli bir başka belgede ise Hayreddin Paşa'nın İstanbul'da Galata ve Zeyrek Yokuşu'na tabi Beşiktaş'ta mülkleri, türbesi, mescidi, medresesi ve para vakfı olduğu kayıtlıdır (Köprülü, 1952, s. 219-222).

1590 tarihli bir sicil kaydında Hayreddin Paşa'nın vakıf şartları hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu kayıta, Beşiktaş'ta Hayreddin Paşa Sarayı olarak bilinen sarayın odaları ve bahçeleriyle birlikte çocuklarına ve onların çocuklarına, neslin sona ermesi durumunda ise azatlı kölesine ve onun soyundan gelenlere bırakılmasını şart koşturmuştur. Neslin sona ermesinden sonra ise sarayın odalarının kiraya verilmesini (icâreye) ve elde edilen gelirin sarayın yakınında yaptırdığı medresenin ihtiyaçlarına harcanmasını istemiştir (Yılmaz, 2012, s. 257-258). Vakfın mütevellilik ve nezaret görevlerinin Hayreddin Paşa'nın çocukları tarafından da üstlenildiği Ruûs defterindeki bir kayıttan anlaşılmaktadır. Şöyle ki, 1654 tarihli kayıta vakfın mütevellilik ve nezaretinin Hayreddin Paşa'nın oğlu olması sebebiyle Seyyid Ahmed'e verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Mehmed adlı bir kişi bu vazifeleri *evlâd-ı vâkıfdan* ya da *utekadan* olmamasına rağmen ele geçirmiştir (BOA, A.RSK.d, 1526-202). Bir başka kayıta ise 1655 yılına gelindiğinde durumun fark edildiği ve İstanbul Kadısı'nın isteği üzerine Seyyid Ahmed'in yeniden nazır olarak atandığı görülmektedir (BOA, A.RSK.d, 1529/134).

Ruûs defterlerine Hayreddin Paşa Vakfı'nın cami ve türbesine yapılan atamalar da kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda *Evkâf-ı Kapudân-ı Sâbık Hayreddin Paşa* ve *Merhum Hayreddin Paşa Evkâfı* ibareleri geçmektedir. Hayreddin Paşa'nın Beşiktaş'ta mescit, medrese, imaret ve türbeden oluşan bir külliyesi vardı. Bu külliye deniz kenarına kalan tek şey, zaman içinde hazireye dönüşmüş olan türbesidir. Kitabesine göre 1541 yılında inşa edilen bu türbe, Osmanlı donanmasının denize açılmadan önce ziyaret ettiği ve kaptan paşaların tayin törenlerinin yapıldığı bir yer olmuştur (Doğan, 2017, s. 65-66). Bu türbeye 1673 yılında vakıf mütevellisinin talebi üzerine bir cüzhân tayin edildiği Ruûs defterinde kayıtlıdır (BOA, KK.d, 275/154). Camiye 1654 yılında Galata kadısı tarafından bir baş mütevellî, 1673 yılında da vakıf mütevellisinin isteği üzerine bir müezzin tayin edilmiştir (BOA, A.RSK.d, 1529-48).

Sonuç

Ruûs defterleri, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatına yapılan tüm tayin ve

tevcihat silsilelerinin takip edilebildiği, müesseselerin işleyişine ve devletin personel politikasına ait detaylarına ulaşılabilindiği zengin bir kaynaktır. Bu yönüyle Ruûs defterleri, vakıf teşkilatının gelişimi ve vakıf sisteminin ilerleyişi hakkında da ender bilgileri ihtiva etmektedir. Bu defterlerin arşivde dağılmış fonlar halinde bulunması araştırmacıların işini zorlaştırırsa da bu kaynaklardan elde edilen bilgiler sayesinde Osmanlı Devleti'nin bürokrasisi, tayin işlemleri, vakıf teşkilatı, müesseseleri ve bu kurumların kadrolarına ait bilinmeyenler gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Bu minvalde Ruûs defterleri vakıf araştırmaları için özgün bir kaynaktır. Bu defterlerdeki kayıtlar, Osmanlı şehirlerindeki kurumlar hakkında bilgi edinmemizi sağlarken, günümüze ulaşamayan birçok vakıf ve hayır kurumu hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Özellikle vakıfların nasıl örgütlendiği, yönetim organlarının nasıl oluştuğu ve dereceleri hakkında bilgiler içermektedir.

Bu çalışmada, vakıflarla ilgili yapılan çalışmalardan farklı olarak 1585-1700 yılları arasında Bâb-ı Asafî fonunda bulunan Ruûs Kalemi (A.RSK.d) 172 ve Kâmil Kepeci (KK.d.) 69 defter taranarak Galata'da paşalar tarafından kurulan vakıflara dair özellikle atama ve tevcih bilgileri kaydedilmiş, elde edilen veriler tasnif edilerek atamalar kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu sayede vakıflara hangi görevlilerin atandığı, görev süreleri, vakıftan aldıkları maaşlar gibi bilgilere ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, 17. yüzyıl Galata Kazası'ndaki Paşa vakıfları ve işleyişleri hakkında değerlendirmeler yapmamızı sağlamanın yanı sıra, vakıflara atanan ve yönetici olarak görev yapan personel hakkında da önemli bilgilere ulaşmamıza yardımcı olmuştur. Kayıtlar günümüze kadar ulaşmayan vakfiyeler yahut bazı bilgileri arşiv belgelerine yansıyan vakıflar ve vakıflara bağlı Galata'daki cami, mescit, imaret, mektep, tekke ve zaviye gibi kurumların varlığından haberdar olmamızı sağlamaktadır. Bu kurumlarda idari ve hizmet personeli olmak üzere pek çok kişi istihdam edildiği görülmektedir. Böylece insanların ihtiyacına göre beledi ve sosyal alanlardaki pek çok hizmet de yerine getirilmiştir.

Galata'da vakıf kuran veya hayratları bulunan paşaların, mülklerinin büyük bir bölümünü vakıf haline dönüştürdükleri, vakfa kazanç sağlayan akarların bir kısmını kendi paralarıyla satın aldıkları, vakfın yönetimi ve idamesi için bazı şartlar belirledikleri anlaşılmaktadır. Bu şartlar ve vakfın gelir tahsisi incelendiğinde, paşaların aile vakfı kurdukları, evlat ve yakınlarını vakıflarda idareci, hayrat kurumlarında görevli tayin ederek evlatlarına doğrudan gelir sağladıkları görülmektedir. Böylece, devletin müdahale ve müsaderesini önleyerek ailenin geleceğini garanti altına alma gayesinde oldukları anlaşılmaktadır.

Genellikle vakıf kuran paşaların memleketlerini ve kutsal yerleri tercih ettikleri görülmekle birlikte tersane semti olan Kasımpaşa'da kaptan-ı deryalık vazifesi yapan ve donanmanın Beşiktaş'tan denize açıldığı dönemde burada ikamet eden paşaların, kazanın merkezi olarak nitelendirilebilecek Galata bölgesinde yoğunluklu olarak vakıf kurdukları ve hayrat inşa ettirdikleri tespit edilmiştir. Zamanla kazadaki Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte farklı alanlarda birçok hayır kurumu kurmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak kazanın merkezi olarak nitelenebilecek Galata bölgesinde kurulan vakıflar şehir kültürünün gelişmesine ve kazanın imar ve iskanına katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA). İbnülemin Evkâf (İE.EV) 34/3886, 18/2194.
BOA. Kâmil Kepeci Defter (KK. d.). 217, 258, 259, 262, 268, 270, 271, 273, 275.
BOA. Ruûs Kalemi Defterleri (A.RSK. d.). 1482, 1519, 1522, 1526, 1529.
BOA. Divân-ı Hümayûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM. d.). 76, 78, 85, 108, 110.
BOA. Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri (TS.MA.d.).6831-01.
Meşihat Arşivi (MA) Galata Şeriyi Sicilleri (GŞS).17-1B,2B.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Akgündüz, A. (2017). *İslam hukukunda ve Osmanlı tabikatında vakıf müessesesi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akozan, F. (1969). Türk külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, (8), 303-308.
- Arslantürk, H. A. (2011). Sadrazam Ayas Paşa'nın vakfiyeleri ve bir sınırnâmesi. *Osmanlı Araştırmaları*, (37), 165-180.
- Aydüz, S. (2004). Osmanlı astronomi müesseseleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (2), 411-454.
- Ayvansarâyî, H. (1865). *Hadikatü'l-cevâmi'*. Matbaa-i Amire.
- Barkan, Ö.L. (1940). Şer'î miras hukuku ve evladlık vakıflar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, (6), 165-181.
- Bayrak, M. (2015). Makbul/Maktul İbrahim Paşa vakfı: Hezargrad'da bulunan hayratı. İçinde H. Eren (Ed.), *Balkanlar'da İslam medeniyeti 5. uluslararası kongresi tebliğleri* (ss.259-295). İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Bayrak, M. (2016). Makbul/Maktul İbrahim Paşa vakfı: Selanik ve Kavala ile diğer yerlerde bulunan hayratı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (35), 1-66.
- Bostan, İ. (2007). Piyâle Paşa. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, ss.296-297). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bostan, İ. (2011). Tersâne-i Âmire. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 512-516). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bostan, İ. (2022). Kılıç Ali Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 410-412). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Canatar, M. (2022). Kethüdâ. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 332-334). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağatay, N. (1975). İslâm'da vakıf kurumunun miras hukukuna etkisi. *Vakıflar Dergisi*, (11), 1-6.
- Çınar, H. (Eds.). (2011). Piyale Paşa'nın vakıfları. *Piyale Paşa Camii*. Gürsoy Grup Kültür Yayınları.
- Doğan, D. (2017). *İstanbul'da Mimar Sinan'ın kaptan-ı deryalar için yaptığı eserler* (Tez No. 475765) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, S. (2001). Kasımpaşa Camii ve külliyesi. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 548-550). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. (2000). İbrahim Paşa. Makbul. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, ss. 333-335). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya Camii. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt4, ss. 221-222). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (2022). Kılıç Ali Paşa külliyesi. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 412-414). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1993). İbrahim Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 908-915). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, F. (2009). Sinan Paşa külliyesi. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, ss. 232-234). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, İ. (2019). *Osmanlılarda devlet-tekke münâsebetleri*. İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Gürbüz, B. (2020). *1509 numaralı ruûs defteri (1048-1049/1683-1639) tablil ve metin* (Tez No. 635603) [Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- İŞİK, Z. (2017). 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda tarikatların devlet otoritesi karşısındaki tutumu.

Bellekten, (81), 191-226.

- Kahraman, S.A. (2021). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi. Yeditepe Yayınevi.
- Kır, A. (2019). *Kâmil Kepeci 217 numaralı ruûs defteri (metin-değerlendirme, s. 101-202)* (Tez No. 578377) [Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kolip, E. (2022). *1527 numaralı ruûs defteri (1062-1065/1652-1655) tablül ve metin* (Tez No. 725292) [Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Konyalı, İ.H. (1969). Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın vakfiyesi ve Manisa'daki hayır eserleri. *Vakıflar Dergisi*, (8), 47-56.
- Köprülü, M. F. (1942). *Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti ve tarihî tekâmülü*. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Köprülü, B. (1952). Evvelki hukukumuzda vakıf nev'iyetleri ve icareteynli vakıflar. *Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, (18), 215-257.
- Kütükoğlu, B. (1991). Ayas Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 202-203). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Laçın, S. (2022). *Kâmil Kepeci 275 numaralı ruûs defteri (metin-değerlendirme, s. 1-170)* (Tez No. 755051) [Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ölmez, K. (2021). Kâmil Kepeci 275 numaralı ruûs defteri (metin-değerlendirme, s. 171-331) (Tez No. 689506) [Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Öz, T. (2015). *İstanbul camileri* (Cilt I-II). Türk Tarih Kurumu.
- Özkan, M. (1997). *Barbaros Hayrettin Paşa'nın Türk denizcilik tarihindeki yeri* (Tez No. 63276) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Peçevi, İ. (1968). *Peçevî tarihi*. Neşriyat Yurdu.
- Savun, H. (2019). Kâmil Kepeci 217 numaralı ruûs defteri (metin-değerlendirme, s. 1-100) (Tez No. 578375) [Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Turan, Ş. (1992). Barbaros Hayreddin Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 45, ss. 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i azamı makbûl ve maktûl İbrahim Paşa padişah dâmadı değildi. *Bellekten*, 29(114), 355-362.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2019). *Osmanlı tarihi*. Türk Tarih Kurumu.
- Ülgen, A. (2012). İstanbul'da üç kaptanıderya külliyesi. İçinde Ş. E. Çınar (Ed.), *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi* (ss. 353-370). Atatürk Kültür Merkezi.
- Ünal, M.A. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda müsâdere. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (49), 95-111.
- Yanıcı, Ü. (2020). 1576 numaralı defter örneğinde ruûs defterlerinin vakıf atamaları açısından önemi. *Vakıflar Dergisi*, (53), 47-66.
- Yediyıldız, B. (1981). Sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak Osmanlı vakıf külliyesi. *Türk Kültürü Dergisi*, (219), 262-271.
- Yediyıldız, B. (1982). Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü. *Vakıflar Dergisi*, (14), 1-27.
- Yediyıldız, B. (1983). Vakıf ıstılahları lügatçesi. *Vakıflar Dergisi*, (17), 55-60.
- Yediyıldız, B. (1993). Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa vakfının mahiyeti. X. *Türk Tarih Kongresi* (ss. 1625-1633). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akkoyun, S. (2024). Ruûs Defterlerine göre 17. yüzyılda Galata Kazası'nda paşalar tarafından kurulan vakıflar, *Mavi Atlas*, 12(2), 485-504.

- Yıldız, K. (2019). Osmanlıda icâreteynin başlangıç tarihi meselesi: İlk uygulamalara dair tespitler. *Cibannüma Dergisi*, (2), 25-46.
- Yıldız, K. (2019). Osmanlıda vakıf teftişleri ve vakıf idaresinin merkezileşmesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (42), 33-72.
- Yılmaz, C. (2012). *İstanbul kadı sicilleri: Galata mahkemesi 15 numaralı sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591)*. İSAM.
- Yüksel, H. (1990). *Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolü üzerinde bir araştırma (1585-1683)* (Tez No. 17134) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ek 1

17. Yüzyılda Galata Kazası'nda Paşalar Tarafından Kurulan Vakıflar

Kılıç Ali Paşa Vakfı				
Kayıt No	Görevlinin Adı	Atandığı Görev	Atandığı Kurum	Kayıt Tarihi
KK.d.. 258/44 ²	Hüseyin	Câbî	Cibâyet-i Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 22 M. 1054
KK.d.. 258/44	Hüseyin	Kâtip	Kitâbet-i Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 16 Ra. 1054
KK.d.. 258/44	Ali	Mütevelli	Merhum Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 5 R. 1054
KK.d.. 259/97	Fatma Hatun	Mütevelliye	Kılıç Ali Paşa Evkâfı der Tophane	H. Gurre-i Za 1056
KK.d.. 260/142	Mehmed Halife	Mütevelli	Kılıç Ali Paşa Evkâfı der Tophane	H. 24 S. 1057
KK.d.. 275/167	Osman b. Katib Mehmed	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı Galata	H. 17 Ş. 1081
KK.d.. 275/167	Sulucızade Mustafa Efendi	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı Galata	H. 17 Ş. 1081
KK.d.. 275/167	Abdulkaki	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 5 L. 1081
KK.d.. 275/92	Hüseyin	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Beşiktaş	H. 12 Ra. 1082
KK.d.. 275/151	Salih b. Abdulkadir	Mütevelli	Merhum Kapudan Sâbık Kılıç Ali Paşa Vakfı der Tophane	H. 23 Ş. 1082
KK.d.. 275/191	Ali	Ferraş	Kılıç Ali Paşa Vakfı	H. Selh-i M. 1083
KK.d.. 275/167	Şaban b. Mustafa	Cüzhân	Kılıç Ali Paşa Evkâfı Türbesi	H. 16 L. 1083
KK.d.. 275/261	Mehmet Efendi	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Vakfı der Tophane	H. 15 Za. 1083
KK.d.. 275/167	Ahmed ve Fatıma	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. Selh-i C. 1084
KK.d.. 275/167	İbrahim b. İsmail	Cüzhân	Kılıç Ali Paşa Evkâfı Cami Şerifi ve Türbesi	H. 23 C. 1084
KK.d.. 275/319	Mustafa b. Mustafa ve Ali b. Mustafa	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 12 Ş. 1084
KK.d.. 275/323	Fethullah b. Şaban	Mütevelli	Kılıç Ali Paşa Vakfı ve Ahi Çelebi Vakfı	H. 8 N. 1084
KK.d.. 275/323	Saliha bint-i Mahmud	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 24 N. 1084
KK.d.. 275/327	Kerime bint-i Mustafa	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 19 L. 1084
KK.d.. 275/327	Emetullah bint-i Sıdkı	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 24 L. 1084
KK.d.. 7516/99	-	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı der Kasaba-i Tophane	H. 5 Za. 1076
KK.d.. 7517/9	Ali	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 19 Za. 1084
KK.d.. 217/104	Mustafa b. Abdulmuhsin	-	Kılıç Ali Paşa Evkâfı der Tophane	H. 5 C. 1070
KK.d.. 217/104	Şeyh İvaz	-	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 20 S. 1070
KK.d.. 217/78	Süleyman b. Ebubekir	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 16 Ra. 1071
KK.d.. 217/78	Mehmed b. Ebubekir	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 16 Ra. 1071

²Kayıtlar ruûs defterinin bulunduğu fon, defter no/görüntü no şeklinde kısaltılarak yazılmıştır.

KK.d.. 217/104	Seyyid Hasan	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 6 Ra. 1071
KK.d.. 217/88	Aişe bint-i İsa	Mütevelliye	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 10 Ra. 1071
KK.d.. 217/92	Ümmühan bint-i Ahmed	Mütevelliye	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 8 R. 1071
KK.d.. 217/92	Mehmed b. Ahmed	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 15 R. 1071
KK.d.. 217/94	Hafız Kerameddin Molla İbrahim b. Hacı Mustafa	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. Gurre-i R. 1071
KK.d.. 217/127	Receb b. Mehmed	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 9 Ca. 1071
KK.d.. 217/114	İbrahim b. Ahmed	Kâtip	Kitâbet-i Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 28 C. 1071
KK.d.. 217/104	Şeyh Mustafa b. Süleyman	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. 10 C. 1071
KK.d.. 217/104	Hadice bint-i Memi	Mütevelliye	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 20 B. 1071
KK.d.. 217/104	Aişe bint-i Ebubekir	Mütevelliye	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 6 N. 1071
KK.d.. 217/152	İbrahim Musa	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 8 N. 1071
KK.d.. 217/158	Ahmed	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı	H. Selh-i L. 1071
KK.d.. 217/158	Mehmed b. Seyfeddin	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. Selh-i L. 1071
KK.d.. 217/173	Ahmed b. Mahmud	Mütevelli	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 28 Za. 1071
KK.d.. 217/173	Abide Hatun	Mütevelliye	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa	H. 25 Za. 1071
KK.d.. 275/167	Şeyh Mehmed	Duâgû	Vazife-i Duâgû an Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 2 Ra. 1061
KK.d.. 275/167	Şeyh Mehmed	Duâgû	Vazife-i Duâgû an Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 2 Ra. 1061
A. RSK.d. 1529/166	İbrahim	Kâtip	Kitâbet-i Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 13 L. 1065
A. RSK.d. 1529/166	Abdulkerim	Vazife	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 24 Za. 1065
A. RSK.d. 1529/166	Mehmed	Vazife	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 24 Za. 1065
A. RSK.d. 1529/166	Ahmed b. Mustafa	Vazife	Evkâf-ı Kapudan Kılıç Ali Paşa	H. 6 S. 1066
A. RSK.d. 1529/166	Mehmed	Vazife	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 21 Ra. 1066
A. RSK.d. 1529/166	Ümmühan Hatun	Mütevelliye	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 16 Ş. 1066
A. RSK.d. 1532/58	Seyyid	Vazife	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 2 N. 1069
A. RSK.d. 1529/65	Ahmed	Mütevelli	Tevliyet-i Menzil-i Kılıç Ali Paşa der Beşiktaş tabi-i Galata	H. 7 L.1069
A. RSK.d. 1532/85	Şeyh Mehmed b. Hacı Ahmed	Vazife	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 20 S. 1071
A. RSK.d. 1532/87	Seyyid Mehmed b. Mustafa	Vazife	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 22 Ra. 1071
A. RSK.d. 1534/189	Receb b. Mehmed	Vazife	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 9 S. 1071
A. RSK.d. 1534/32	Yahya	Duâgû	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 17 L. 1072
A. RSK.d. 1534/114	Ebubekir	Mütevelli	Tevliyet-i Cami-i Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 20 Ca. 1072
A. RSK.d. 1534/139	Ebubekir b. Hacı Mustafa	Mütevelli	Tevliyet-i Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 7 R. 1072
A. RSK.d. 1534/139	Mehmed b.	Kâtip	Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 7 R. 1072
A. RSK.d. 1534/40	Ebubekir b. Hacı Mustafa	Mütevelli	Tevliyet-i Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 7 R. 1072
A. RSK.d. 1534/40	Mehmed b. Bali	Kâtip	Küttâb-ı Evkâf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 7 R. 1072

A. RSK.d. 1534/40	Yunus	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı der Tophane	H. 6 N. 1072
A. RSK.d. 1534/40	Hüseyinpaşazâde Yahya	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı der Tophane	H. 17 L. 1072
A. RSK.d. 1534/40	Salih b. Hüseyin	Duâgû	Kılıç Ali Paşa Evkâfı der Tophane	H. 26 Za. 1072
A. RSK.d. 1539/4	Seyyid Kılıç	Duâgû	Duâgûluk-ı Vakf-ı Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 12 Za. 1080
A. RSK.d. 1531/12	Abdullah Efendi	Vazife	Evkâf-ı Kapudan-ı Sâbık Kılıç Ali Paşa der Tophane	H. 9 M. 1067
Makbul (Maktul) İbrahim Paşa Vakfı				
Kayıt No	Görevlinin Adı	Atandığı Görev	Atandığı Kurum	Kayıt Tarihi
KK.d.. 258/44	Ali	Mütevelli	Tevliyet-i Kebir Maktul İbrahim Paşa der Galata	H. 12 Ca. 1054
KK.d.. 275/167	Abdurrahman	Hafız	Maktul İbrahim Paşa Evkâfı der Galata	H. 10 L. 1081
KK.d.. 275/167	Sefer Halife	Mütevelli	Maktul İbrahim Paşa Evkâfı der Galata	H. 10 L. 1081
KK.d.. 275/167	Seyyid Natık Efendi	Mütevelli	Maktul İbrahim Paşa Evkâfı der Galata	H. 10 L. 1081
KK.d.. 275/167	Ahmed	Mutemet	Merhum İbrahim Paşa Evkâfı der Galata	H. 24 C. 1082
KK.d.. 275/167	Hüseyin	İhlaşan	Merhum Maktul İbrahim Paşa Cami Evkâfı der Yağkapanı der Galata	H. 24 Ş. 1083
KK.d.. 275/259	El-Hacc İsmail b. Ali	Nazır	Merhum Maktul İbrahim Paşa Vakfı der Galata	H. 13 M. 1084
KK.d.. 275/275	Mehmed b. Ahmed	Nazır	Maktul İbrahim Paşa Evkâfı der Galata	H. 8 M. 1084
A.RSK.d.. 1482/1	Yahya	Mütevelli-i Kebir	Makbul İbrahim Paşa Vakfı	H. 23 S. 1015
A.RSK.d.. 1483/7	Prioloğlu Mehmed	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Cami-i Merhum Maktul İbrahim Paşa	H. 23 M. 1019
A.RSK.d.. 1517/73	Ali	Mütevelli-i Kebir	Tevliyet Evkâf-ı Maktul İbrahim Paşa der Galata	H. 5 Za. 1055
A.RSK.d.. 1517/73	Ali	Mütevelli	Tevliyet Maktul İbrahim Paşa der Galata	H. 23 Z. 1056
A.RSK.d.. 1519/101	Nuh	Mütevelli-i Kebir ve Sağır	Tevliyet-i Evkâf-ı Maktul İbrahim Paşa der Galata ve gayruhu	H. 15 Ş. 1060
A.RSK.d.. 1519/101	Mahmud	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Maktul İbrahim Paşa der Galata ve gayruhu	H. 11 Ş. 1060
A.RSK.d.. 1524/133	Hasan	Mütevelli	Tevliyet-i Maktul İbrahim Paşa der Haric-i Galata	H. 21 N. 1061
A.RSK.d.. 1524/133	Halil	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Sağır ve Kebir Maktul İbrahim Paşa der Galata	H. 6 L. 1061
KK. d.. 275/167	Mehmed	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf İbrahim Paşa der Hezargrad	H. 16 L. 1061
A.RSK.d.. 1524/133	Hüseyin Ağa	Mütevelli	Tevliyet-i Cami-i İbrahim der Ortaköy der İstanbul	H. 22 L. 1061
A.RSK.d.. 1524/133	Hüseyin	Mütevelli	Tevliyet İbrahim Paşa der Kapanyağı der Galata	H. 28 L. 1061
A.RSK.d.. 1522/139	Nuh	Mütevelli (Kebir ve Sağır)	Tevliyet Maktul İbrahim Paşa der Galata ve gayri	H. 15 Ş. 1060
A.RSK.d.. 1522/139	Mahmud	Kethüda	Tevliyet Maktul İbrahim Paşa der Galata ve gayri	H. 19 Ş. 1060
A.RSK.d.. 1522/139	Hüseyin	Mütevelli	Tevliyet Makbul İbrahim Paşa der Haric-i Galata	H. 21 N. 1061
A.RSK.d.. 1522/139	Halil	Mütevelli	Tevliyet Evkâf-ı Sağır ve Kebir Maktul İbrahim Paşa der Galata	H. 6 L. 1061

A.RSK.d.. 1522/139	Hüseyin	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı İbrahim Paşa der Kapanyağı der Galata	H. 28 L. 1061
A.RSK.d.. 1522/139	Mehmed Mustafa	Mütevelli	Tevliyet Maktul İbrahim Paşa der Galata	H. 6 Za. 1061
A.RSK.d.. 1526/203	Hüseyin	Mütevelli	Tevliyet-i Maktul İbrahim Paşa der Galata ve Kavala ve Hezargrad	H. 19 N. 1062
A.RSK.d.. 1526/203	Ahmed	Mütevelli	İmamet-i Cami-i İbrahim Paşa der Hezargrad	H. 11 L. 1062
A.RSK.d.. 1526/203	Hüseyin	Mütevelli	Tevliyet-i Maktul İbrahim Paşa der İstanbul ve Galata ve Hezargrad	H. 11 L. 1062
A.RSK.d.. 1526/203	Mehmed	Mütevelli	Tevliyet-i Maktul İbrahim Paşa der Galata	H. 7 Ca. 1064
A.RSK.d.. 1526/203	Ahmed	-	Maktul İbrahim Paşa Evkâfı	H. 21 Ş. 1064
A.RSK.d.. 1526/166	İbrahim	Mütevelli	Tevliyet-i İbrahim Paşa der Ortaköy	H. Gurre-i C. 1066
A.RSK.d.. 1534/149	Seyyid Hasan	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Makbul İbrahim der İstanbul ve Galata	H. 15 Ra. 1072
A.RSK.d.. 1534/4	-	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Makbul İbrahim der İstanbul ve Galata	H. 15 Ra. 1072
A.RSK.d.. 1534/90	Hacı Mehmed Ağa	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Cami-i İbrahim Paşa der Galata	H. 28 M. 1072
Piyale Paşa Vakfı				
Kayıt No	Görevlinin Adı	Atandığı Görev	Atandığı Kurum	Kayıt Tarihi
KK.d.. 259/52	Aişe Hatun-Hadice Hatun-Fatma Hatun	Mütevelliye	Piyale Paşa Evkâfı der Kasımpaşa	H. Gurre-i Za. 1056
KK.d.. 259/54	Kâtip Mustafa	Kâtip	Evkâf-ı Piyale Paşa der Kasımpaşa	H. Gurre-i Za. 1056
KK.d.. 260/16	Ramazan	Mütevelli	Merhum Piyale Paşa Evkâfı der Kasımpaşa	H. 16 Ra. 1057
KK.d.. 270/74	Mustafa	Sermahfil	Ser-Mahfillik-i Câmî'-i Evkâf-ı Piyâle Paşa der-Kasımpaşa	H. 23 Ra. 1068
KK.d.. 270/76	Ali b. Abdurrahman	Cüzhân	Cüz-hânlık-ı Evkâf-ı Piyâle Paşa der-kasaba-i Kasımpaşa	H. 22 Ra. 1068
KK.d.. 275/95	Ahmed b. Abdullah	Saka	Piyale Paşa Vakfı Sebilhanesi der Uzunçarşısı der Kasaba-i Kasımpaşa	H. 16 M. 1083
KK.d.. 275/136	Piyale	Mutemed	Merhum Gazi Piyale Paşa Evkâfı der Kasaba-i Kasımpaşa	H. 17 M. 1084
KK.d.. 275/138	Hüseyin	Müezzin ve Abkeş	Merhum Piyale Paşa Evkâfı der Kasımpaşa	H. 24 S. 1084
KK.d.. 275/153	Osman b. Abdullah	Türbedar	Merhum Gazi Piyale Paşa Evkâfı Türbesi der Kasaba-i Kasımpaşa	H. 6 B. 1084
KK.d.. 217/17	Ahmed	Mütevelli	Kapudan-ı Piyale Paşa Evkâfı	H. 10 Ş. 1070
KK.d.. 217/24	Mustafa Efendi	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Piyale Paşa der Kasımpaşa	H. 16 N. 1070
A.RSK.d.. 1526/247	Ahmed	Vazife	Evkâf-ı Piyale Paşa der Kasımpaşa	H. 13 S. 1064
A.RSK.d.. 1526/340	Abdulkadir	Mütevelli	Evkâf-ı Piyale Paşa der Kasımpaşa	H. 24 Za. 1064
A.RSK.d.. 1526/368	Seyyid Ahmed b. Mehmed ve Seyyid Mehmed b. Mehmed	Mütevelli	Piyale Paşa Vakfı Kasımpaşa	H. 2 S. 1065
A.RSK.d.. 1529/110	Şeyh	Vazife	Evkâf-ı Piyale Paşa der Kasımpaşa	H. 15 Za. 1065
A.RSK.d.. 1529/277	Ömer	Vazife	Evkâf-ı Kapudan-ı Gazi Piyale Paşa der Kasımpaşa	H. 23 N. 1066

A.RSK.d.. 1534/34	-	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Cami-i Merhum Piyale Paşa der Kasımpaşa tabi-i Galata	H. 18 L. 1070
A.RSK.d.. 1534/218	-	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Piyale Paşa der Kasımpaşa	H. 16 N. 1070
Sinan Paşa Vakfı				
Kayıt No	Görevlinin Adı	Atandığı Görev	Atandığı Kurum	Kayıt Tarihi
KK.d.. 258/14	Halil	Mütevelli	Tevliyet-i Sinan Paşa der Beşiktaş	H. 10 Ra. 1054
KK.d.. 258/19	Abdurrahman	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Sinan Paşa	H. 15 R. 1054
KK.d.. 217/55	Mustafa	Kâtip	Kitâbet-i Müşahede an Evkâf-ı Sinan Paşa der Üsküdar ve Kasımpaşa	H. 10 Ca. 1071
A.RSK.d.. 1516/8	Halil	Mütevelli	Tevliyet-i Sinan Paşa der Beşiktaş	H. 10 Ra. 1054
A.RSK.d.. 1524/28	Süleyman	Mütevelli	Tevliyet-i Kapudan Sinan Paşa der Beşiktaş	H. 5 Za. 1061
A.RSK.d.. 1526/128	Mehmed	Mütevelli	Tevliyet-i Sinan Paşa der Beşiktaş tabi-i Galata	H. 18 Ra. 1064
KK.d.. 217/17	Yusuf	Câbî	Cibayet-i Evkâf-ı Sinan Paşa der Uzuncaova	H. 8 Ş. 1070
A.RSK.d.. 1526/175	Mustafa Ağa	Mütevelli	Tevliyet-i Sinan Paşa der Beşiktaş tabi-i Galata	H. 22 C. 1064
A.RSK.d.. 1529/37	Ebubekir b. Mustafa	Mütevelli	Tevliyet-i Cami-i Sinan Paşa der Beşiktaş tabi-i Galata	H. 24 N. 1065
A.RSK.d.. 1529/108	Ebubekir	Mütevelli	Tevliyet-i Evkâf-ı Kapudan-ı Sâbık Sinan Paşa der Beşiktaş	H. 8 C. 1066
A.RSK.d.. 1529/154	Mustafa	Mütevelli	Tevliyet-i Sinan Paşa der Beşiktaş tabi-i Galata	H. 6 Ca. 1066
A.RSK.d.. 1534/95	Mustafa	Kâtip	Kitâbet-i Müşahede an Evkâf-ı Sinan Paşa der Üsküdar der Kasımpaşa	H. 10 S. 1071
Kasım Paşa Vakfı				
Kayıt No	Görevlinin Adı	Atandığı Görev	Atandığı Kurum	Kayıt Tarihi
KK.d.. 275/13	Mehmed b. Ahmed	Mütevelli	Kasaba-i Kasımpaşa Cami-i Şerif der Galata harici	H.14 N. 1081
KK.d.. 275/96	Mustafa Davud	Cüzhân	Kasım Paşa Evkâfı der Kasaba-i Kasımpaşa	H. 26 M. 1083
KK.d.. 217/27	Abdullah	Mütevelli	Tevliyet-i Cami-i Kasım Paşa tabi-i Galata	H. 8 L. 1070
A.RSK.d. 1522/139	Ali	Mütevelli	Tevliyet-i Tekye-i Kasım Paşa	H. 29 Ra. 1062
A.RSK.d. 1529/156	Mehmed Arif b. Abdullah	Katib-i Evvel	Kitâbet-i Evvel Evkâf-ı Kasım Paşa der hariç-i Galata	H. 13 Za 1066
A.RSK.d. 1529/156	Mustafa b. Mehmed	Câbî-yi Kebir	Kitâbet-i Cibâyet-i Evkâf-ı Kasım Paşa tabi-i Galata	H. 13 Za 1066
A.RSK.d. 1529/156	Sinan b. Halil	Muvakkit	Muvakkitlik-i Cami-i Kasım Paşa der Kasaba-i Kasımpaşa	H. 15 Za. 1066
A.RSK.d. 1529/159	Abdullah	Câbî	Cibâyet-i Akarat-ı Evkâf-ı Kasım Paşa der kasaba-i Kasımpaşa der Galata	H. 25 Za 1066
A.RSK.d. 1529/159	Abdullah b. İbrahim	Kâtip	Kitâbet-i evvel Kasım Paşa der kasaba-i Kasımpaşa der Galata	H. 27 Za 1066
A.RSK.d. 1529/160	Abdullah b. İbrahim	Câbî	Cibâyet-i evlad-ı Kasım Paşa der kasaba-i Kasımpaşa der Galata	H. 27 Za 1066
A.RSK.d. 1534/39	Abdullah	Mütevelli	Tevliyet-i Kasım Paşa tabi-i Galata	H. 8 L. 1070

A.RSK.d.. 1534/85	-	Kâtip	Küttab-ı Evkâf-ı Kasım Paşa (yırtık)	H. 10 R. 1071
A.RSK.d.. 1534/36	Ömer	Müezzin	Müezzinlik-i Cami-i Kasım Paşa	H. 14 Z. 1072
Ayas Paşa Vakfı				
Kayıt No	Görevlinin Adı	Atandığı Görev	Atandığı Kurum	Kayıt Tarihi
A.RSK.d.. 1526/137	Mehmed	Mütevelli	Tevliyet-i Ayas Paşa der kurb-ı Fındıklı der Tophane	H. 18 Ca. 1064
A.RSK.d.. 1526/181	İbrahim	Câbî	Cibâyet-i Evkâf-ı Ayas Paşa der Fındıklı	H. 18 M. 1064
A.RSK.d. 1529/69	Mehmed	Mütevelli	Tevliyet-i Ayas Paşa der Fındıklı tabi-i Galata	H. 12 M. 1066
A.RSK.d.. 1529/157	Mahmud	Kâtip	Kitâbet-i Evkâf-ı Ayas Paşa der Fındıklı	H. 15 Za 1066
Hayreddin Paşa Vakfı				
Kayıt No	Görevlinin Adı	Atandığı Görev	Atandığı Kurum	Kayıt Tarihi
KK.d.. 275/154	Ahmed b. İbrahim	Müezzin	Merhum Hayreddin Paşa Evkâfı der Kasaba-i Beşiktaş der Galata	H. 9 B. 1084
KK.d.. 275/154	Ahmed	Eczahan	Merhum Hayreddin Paşa Evkâfı Türbesi der Kasaba-i Beşiktaş der Galata	H. 10 B. 1084
A.RSK.d.. 1526/202	Mehmed	Mütevelli ve Nazır	Tevliyet-i ve nezaret-i Hayreddin Paşa der Beşiktaş	H. 22 R. 1065
A.RSK.d.. 1529/48	Mehmed	Baş mütevelli	Tevliyet-i cami-i Hayreddin Paşa der Beşiktaş tabi-i Galata	H. 26 L. 1065
A.RSK.d.. 1529/134	Ahmed	Nazır	Nezaret-i Evkâf-ı Kapudan-ı Sâbık Hayreddin Paşa der Beşiktaş tabi-i Galata	H. 6 N. 1066

Büşra ERASLAN

Doktora Öğrencisi | PhD Student
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya ABD, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Geography, Istanbul-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-1822-2368
busraayan9555@gmail.com

Ahmet UYSAL

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya ABD, Nevşehir-TÜRKİYE
Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Letters, Department of Geography, Nevşehir-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-3278-5570
ahmetuysal@nevsehir.edu.tr

Endüstri 4.0 Çağında Türkiye: Akıllı Fabrikaların Yükselişi ve Mekânsal Dinamikler*

Öz

Üretim sektöründeki teknolojik ilerlemeler, geçmişten günümüze kadar sosyal ve ekonomik yaşamı köklü bir şekilde etkilemiştir. Özellikle Dördüncü Endüstri Devrimi, mevcut ve gelecek koşullarımızı inkâr edilemez biçimde dönüştürmektedir. Endüstri 4.0, ilk defa 2011 yılında Almanya tarafından, bir dizi yeni teknolojiyi bütünleştiren bir ekonomik ve politik strateji olarak ortaya konulmuştur. Diğer ülkeler de bu kavrama farklı tanımlar yükleyerek ulusal planlarını duyurmuşlardır. Endüstri 4.0 kavramı, iletişim ve bilişim teknolojileri, internet ve Nesnelerin İnterneti (IoT), otomasyon, simülasyon, siber güvenlik, siber-fiziksel sistemler, büyük veri analizi, bulut bilişim, dijital ikizler, robotik ve yapay zeka gibi teknolojilerin üretim süreçlerindeki yoğun etkileşimi ve bu etkileşimin sonucunda meydana gelen dönüşümü ifade etmektedir. Endüstri 4.0, özellikle üretim sektöründe ekonomik yapıları derinden etkileyerek devletlerin rekabet gücünü artırmak ve hızlı teknolojik değişimlere adaptasyon sağlamak için stratejik planlamalar yapmalarına neden olmaktadır. Türkiye'de de son dönemlerde Endüstri 4.0'a büyük önem verilmekte ve bu yeni sanayi devrimine geçiş için stratejik yol haritaları geliştirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı da, Endüstri 4.0 çerçevesinde tartışılan yeni teknolojilerin Türkiye'deki akıllı fabrikalarda yaşanan sosyo-mekânsal dönüşümlerini anlamaktır. Bu bağlamda, çeşitli fabrikaların ve sektörlerin mevcut durumları ile geleceğe yönelik beklentileri hakkında genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırma metodolojisi olarak derinlemesine görüşmeler ve söylem analizi kullanılmış, Endüstri 4.0'a uyum sürecinde olan işletmelerin yöneticileri ve dijitalleşme alanında uzman kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, çeşitli fabrika ve sektör temsilcileri ile yapılan görüşmelere ek olarak, medyada öne çıkan sektör liderlerinin açıklamaları da analiz edilmiştir. Katılımcılar, Endüstri 4.0'a geçişin zorunlu olduğunu belirtmişler, ancak yeni teknolojilerin işletmelere entegrasyonunda mevcut bilgi, bilişim ve iletişim altyapılarının yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Dijital dönüşüm, Teknolojik ve mekânsal dönüşüm, Akıllı fabrika.

Turkey in the Age of Industry 4.0: The Rise of Smart Factories and Spatial Dynamics

Abstract

Technological advancements in the manufacturing sector have profoundly impacted social and economic life from past to present. Particularly, the Fourth Industrial Revolution is undeniably transforming our current and future conditions. Industry 4.0, first introduced by Germany in 2011 as an economic and political strategy integrating a range of new technologies, has been interpreted and adopted differently by various countries in their national plans. The concept of Industry 4.0 encompasses the intensive interaction of technologies such as communication and information technologies, the Internet and the Internet of Things (IoT), automation, simulation, cybersecurity, cyber-physical systems, big data analytics, cloud computing, digital twins, robotics, and artificial intelligence in

* Bu makale, yazarın "Teknolojik ve Sosyo-Mekansal Dönüşüm: Türkiye'de Akıllı Fabrikalar" başlıklı yüksek lisans tezi çalışmasından üretilmiştir.

production processes, resulting in significant transformations. Industry 4.0 profoundly impacts economic structures in the manufacturing sector, prompting nations to enhance their competitive advantage and strategically plan for rapid technological changes. Recently, Turkey has also prioritized Industry 4.0, developing strategic roadmaps for transitioning to this new industrial revolution. The primary aim of this study is to understand the socio-spatial transformations in smart factories in Turkey, discussed within the framework of Industry 4.0. The study attempts to provide a general overview of the current situations and future expectations of various factories and sectors. The research methodology includes in-depth interviews and discourse analysis, involving conversations with managers of businesses adapting to Industry 4.0 and experts in digitalization. In addition to interviews with factory and sector representatives, statements from prominent industry leaders in the media were also analyzed. Participants emphasized the necessity of transitioning to Industry 4.0 but noted that current knowledge, information, and communication infrastructures are insufficient for integrating new technologies into businesses.

Keywords: Industry 4.0, Digital transformation, Technological and spatial transformation, Smart factory.

1. Giriş

Sanayi devrimleri hem sosyal hem de ekonomik yapıları derinden etkileyerek insanlık tarihinde önemli bir rol üstlenmiş ve günümüz ekonomik ve sosyal yaşamının gelişimine katkı sağlamıştır (Mohajan, 2019). 1760 ile 1830 yılları arasında İngiltere'de meydana gelen Birinci Sanayi Devrimi sırasında, buhar gücü üretim tezgâhlarının geliştirilmesi ve üretim sisteminin performansının artırılması amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Manavalan & Jayakrishna, 2019). İkinci Sanayi Devrimi, 1850'li yıllarda kömür, demir, çelik, buhar ve petrol gibi kimyasal maddeler ile elektrik teknolojisinin fabrika, atölye ve diğer üretim alanlarında kullanımını başlatmıştır. Bu dönem, endüstride elektriğin kullanımını ve üretim hacmi oluşturarak elektrik gücünün optimizasyonunu öne çıkarmıştır (Manavalan & Jayakrishna, 2019, p. 934). Üçüncü Sanayi Devrimi ise 1969 yılında bilişim ve programlama teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler sayesinde fabrikalarda gelişmiş bir dijitalleşme üzerine kurulmuştur (Drath & Horch, 2014). Dördüncü Sanayi Devrimi ise, teknolojik ilerlemelerle hızlı ve yenilikçi bir üretim tarzını tanımlamaktadır ve bu kavram ilk kez 2011 yılında Hannover Sanayi Fuarı'nda ortaya atılmıştır (Kang et al., 2016). İlerleyen yıllarda, bu yeni üretim biçimi üzerinde Almanya ve benzer şekilde ABD ile Çin, kendi teknoloji stratejilerini geliştirmişlerdir (Zhang et al., 2017). Endüstri 4.0, bilişim ve internet teknolojilerinin üretim süreçlerine entegrasyonu ile, insan, makine ve altyapıların etkileşiminden doğan dijital bir dönüşümle karakterize edilen 'Akıllı Üretim Sistemi'ni ortaya çıkarmıştır. Bu yeni dönem, mekanik sistemlerin yerini alarak, üretimde siber fiziksel sistemlere geçişi simgelemektedir (TÜBİTAK, 2016). Kısacası, endüstri 4.0, makinelerin üretim sürecinde birbiriyle insan kontrolü olmadan etkileşime girdiği akıllı bir üretim ağını ifade etmektedir (Özsoylu, 2017). Akıllı Fabrikalar ve Geleceğin Tesisleri, sanayinin geleceğini öngörür. Bu vizyonu hızlandıran faktörler arasında hızla gelişen teknoloji, çeşitlenen küresel talep, tedarik zinciri karmaşıklığı ve bilişim ile operasyonel teknolojilerin birleşmesi yer almaktadır (Deloitte, 2017). Bu bağlamda akıllı fabrika kavramının yıllar içerisinde nasıl ele alındığına dair bir literatür çalışması yapılmaya çalışılarak konunun özü daha iyi bir şekilde irdelenecektir.

Endüstri 4.0 kavramını tanıtan ilk çalışmalardan biri olan Lucke et al. (2008)'e göre Stuttgart Modeli ile adaptif, dönüştürülebilir ve sanal fabrikalara yönelik "Akıllı Fabrika" kavramını ortaya koymuştur. Radziwon et al. (2014) ise IoT ve yaygın bilgi işlem teknolojilerinin akıllı fabrikaları nasıl dönüştürdüğünü ve özellikle KOBİ'ler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Hozdić (2015)'e göre Endüstri 4.0'ın akıllı fabrikalara olan etkisini inceleyerek, siber-fiziksel sistemlerin (CPS) ve IoT'nin bu yeni üretim döneminde merkezi bir rol oynadığını vurgulamıştır. Bu çalışmaların devamında, Hwang et al. (2017) IoT tabanlı bir performans ölçüm sistemi geliştirmiş ve bu sistemin siber-fiziksel sistemlerin (CPS) ve akıllı fabrika ortamlarında nasıl etkin bir şekilde kullanılabileceğini araştırmıştır. Mehrpouya et al. (2019) akıllı fabrikalarda katkı maddeli üretimin potansiyelini ve sürdürülebilirlik yönlerini derinlemesine incelemiş, bu teknolojinin ekonomik, sosyal ve çevresel katkılarını ve gelecekteki trendlerini tartışmışlardır. Shi et al. (2020) akıllı fabrikaların geleneksel üretim sistemlerinden zeki üretim sistemlerine dönüşümünü ele

alırken, bu süreçte karşılaşılan zorlukları ve CPS'lerin rekabetçilik üzerindeki potansiyel etkilerini vurgulamışlardır. Gao et al. (2020) akıllı fabrikalardaki büyük veri analitiğinin önemine değinerek, sensörlerin ilerlemesiyle artan veri miktarının nasıl değerli bilgiye dönüştürülebileceğini tartışmışlardır. Evjemo et al. (2020) insan ve endüstriyel robotların akıllı fabrikalardaki rollerini tartışarak, teknolojilerin üretim süreçlerindeki dönüşümleri ve gelecekteki akıllı üretimleri nasıl şekillendireceğini incelemişlerdir. Olyai et al. (2020) ise iş süreci yönetim sistemlerinin (BPMS) akıllı fabrikalarda nasıl daha dinamik iş süreçlerini destekleyebileceğini araştırmışlar ve süreçlerin daha etkin izlenmesi ve yönetilmesi için yeni bir BPMS prototipi sunmuşlardır. Sinha and Roy (2020) siber-fiziksel sistemlerin (CPS) Endüstri 4.0 kapsamında akıllı fabrikalarla olan etkileşimini ve bunun sosyo-ekonomik sonuçlarını derinlemesine inceleyerek, CPS'lerin sanayi alanında nasıl bir dönüşüm yarattığını ve bu teknolojilerin üretim süreçlerine entegrasyonunun getirdiği yeni yönetim zorluklarını tartışmışlardır. Ryalat, et al. (2023) siber-fiziksel sistemler ve Nesnelere İnternet'ini kullanarak akıllı bir fabrika tasarımı sunmuş ve Endüstri 4.0 altında yeni nesil üretim teknolojilerinin nasıl entegre edilebileceğini göstermiştir. Gu and Koren (2024) otomotiv endüstrisinde akıllı fabrikalar için anahtar teknolojilerin durumunu ve uygulamalarını ele alarak, dijital ikizler, katkı maddeli üretim, yapay zeka destekli izleme ve denetim, insan-robot iş birliği ve gelişmiş tedarik zinciri ve lojistik gibi beş temel teknolojiyi tanımlamışlardır. Son olarak, Kim et al. (2024) akıllı fabrikalarda süper iletken hibrit MagLev taşıma sistemleri için optimal kontrol yöntemlerini geliştirirken, çoklu sensörlerden alınan verilerin entegrasyonunu sağlayan bir sensör füzyon yöntemi önermiştir.

Endüstri 4.0'ın temel bileşenleri, modern üretim süreçlerinin temel taşlarını oluşturan çeşitli teknolojileri içermektedir. Bu bileşenler, siber fiziksel sistemlerden büyük veri analizine kadar geniş bir yelpazede yer almakta ve akıllı fabrikaların geliştirilmesinde kritik rol oynamaktadır. Aşağıda Endüstri 4.0 bileşenlerine dair detaylı bilgiler verilmiştir.

Endüstri 4.0'ın temelini oluşturan teknolojiler, üretim süreçlerini derinden etkileyen yenilikler sunmaktadır. Siber-fiziksel sistemler, Lee (2006) tarafından tanımlanmış olup, fiziksel dünya ile bilgisayar ağları üzerinde kurulu sanal ortamların bütünleşik bir şekilde işlenmesini sağlamaktadır. Alçın (2016), bu sistemlerin endüstrinin verimliliğini artırarak değişen üretim ihtiyaçlarına cevap verdiğini vurgulamaktadır. Nesnelere İnterneti (IoT), Öztuna (2017) tarafından, dijital cihazların ağ üzerinden fiziksel nesnelere bağlantı kurmasını sağlayan teknoloji olarak tanımlanırken, Banger (2017) bu teknolojinin veri toplama ve iletişim kapasitelerine dikkat çekmektedir. Bulut bilişim ise Zhou et al. (2015) tarafından düşük maliyetli ve yüksek performanslı bir bilgi işlem teknolojisi olarak tanımlanarak bu teknolojinin hizmet ve servis sağlayıcılar aracılığıyla kaynakların paylaşımını mümkün kıldığını belirtmektedir. Büyük veri ve analizi, Marinagi et al. (2023) tarafından, kuruluşlarda karar verme süreçlerini destekleyen bir araç olarak öne çıkar ve büyük hacimli verilerin analiz edilerek değerli bilgilere dönüştürülmesini sağlamaktadır. Simülasyon teknolojisi, Satyro et al. (2023) tarafından, bir sistemin veya nesnenin sanal ortamda modellenmesi olarak ifade edilir ve bu, üretimden önce potansiyel sorunların azaltılmasında ve süreçlerin optimizasyonunda önemli bir rol oynamaktadır. Siber güvenlik, Azambuja et al. (2023) tarafından, siber tehditlerin tamamen ortadan kaldırılamayacağını ancak zararlı etkilerinin azaltılması için teknoloji ve araştırma geliştirilmesinin şart olduğunu vurgulayan bir alan olarak ele almaktadır. Arttırılmış gerçeklik, Marinagi et al (2023) tarafından, gerçek zamanlı olarak sanal unsurlarla birleştirilmiş gerçek dünya ortamını kullanma imkânı sunan bir teknoloji olarak tanımlanır; Banger (2017) ise bu teknolojinin iş süreçlerinde nasıl bir devrim yarattığını anlatmaktadır. Otonom robotlar, Soares et al. (2021) tarafından, insanlarla iş birliği içinde çalışabilen ve belirli görevleri otomatik olarak yerine getirebilen robotlar olarak tanımlanırken, Yazıcı (2016) bu robotların esnek üretim yöntemleri açısından kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Dijital ikizler, Lattanzi et al. (2021) tarafından işletmelerde nasıl yaygın olarak kullanılmaya başlandığını belirten bir teknoloji olarak ortaya koymaktadır. Katmanlı imalat ise

Satyro et al. (2023) tarafından, ardışık malzeme katmanlarının biriktirilmesi yolu ile üç boyutlu nesnelerin üretilmesini sağlayan bir yöntem olarak ifade edilmektedir. Son olarak, akıllı fabrikalar, Hozdic (2015) tarafından, fiziksel ve sanal dünyanın entegrasyonunu sağlayan ve veri değişiminin gerçekleştiği zeki organizmalar olarak tanımlanır. Bu teknolojilerin hepsi, modern üretim sistemlerinin etkinliğini artırmak için kritik öneme sahiptir.

Bu çalışmalar ışığında, akıllı fabrikaların ve Endüstri 4.0'ın gelişimi, sanayide önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Akıllı fabrikaların teknolojik ve ekonomik etkileri, gelecekteki üretim ve ekonomik modellerin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, metodolojik olarak, literatürdeki araştırmaların kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve gelecekteki çalışmaların bu temel üzerine odaklanması önemlidir. Gelecek araştırmaların, akıllı fabrikaların operasyonel etkinliği, rekabet avantajları ve sosyo-ekonomik etkileri gibi alanlarda derinlemesine analizler yapılması beklenmektedir.

2. Metodoloji

Bu çalışma, Endüstri 4.0 kapsamında yeni nesil teknolojilerin akıllı fabrika konseptine uygulanabilirliğini ve mekânsal yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, geçmiş sanayi devrimlerinin evrelerini ve üretim süreçlerine etkilerini değerlendirerek, dijitalleşen fabrikaların sosyo-mekânsal dönüşümünü Türkiye özelinde analiz etmeye odaklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma sorusu oluşturulmuştur. Araştırma sorusu, Endüstri 4.0 ve nesnelerin interneti bağlamında dijitalleşen fabrikaların özellikleri nelerdir ve bu dijitalleşen fabrikaların sosyo-mekânsal dönüşümü Türkiye özelinde nasıl gerçekleşecektir? şeklindedir.

2.1. Araştırma Yöntemi

Bu araştırma, Endüstri 4.0'a uyum sağlamaya çalışan fabrikaların dijitalleşme sürecini ve bu alanda uzmanlaşmış kişilerin perspektiflerini anlamak amacıyla derinlemesine görüşme yöntemi ve söylem analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme yöntemi, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler şeklinde katılımcılara önceden hazırlanmış soruların yöneltilmesiyle uygulanmıştır. Bu yöntemin tercih edilme sebepleri arasında soruların yanıtı kalmaması, katılımcıların hal ve hareketlerinin gözlemlenmesi, elde edilen verilerin ilk ağızdan teyit edilmesi ve konunun derinlemesine incelenebilmesi yer almaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008). Görüşmeler sırasında alınan cevaplar sınıflandırılarak yeni sorularla konunun daha detaylı incelenmesi sağlanmıştır.

Söylem analizi ise araştırmanın ana malzemesini yazılı, sözlü ve sözsüz içerikler oluşturmuştur. Bu içerikler arasında haber yazıları, siyasi parti, örgüt ve işletme bildirimleri, akademik makaleler ve internet üzerindeki sosyal ilişkiler de bulunmaktadır (Sözen, 1999). Toplanan verilerin analizi, sözcüklerin, cümlelerin ve bunlar arasındaki bağlantıların yorumlanması ve genel şemaların ortaya çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir (Baş & Akturan, 2008).

Araştırma örnekleminde Endüstri 4.0'a uyum sağlayan ve dijitalleşme süreci içerisinde olan fabrikaların üst düzey yöneticileri, dijitalleşme alanında uzman çalışanlar ve farklı sektörlerden bu konuda bilgi sahibi kişiler yer almıştır. Örneklem seçimi sürecinde, katılımcıların uzmanlık alanları ve deneyimleri dikkate alınmış, uygun kişilerle iletişim kurulmuş ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde toplamda 80'den fazla kişiyle irtibata geçilmiş ancak sadece 20 kişiyle görüşme yapılmıştır. Bunun dışında medya üzerinden yapılan araştırmalarda Endüstri 4.0 ve akıllı fabrikalarla ilgili haberler, röportajlar, köşe yazıları, verilen demeçler, reklamlar ve sloganlar söylem analizi için kaynak olarak kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Endüstri 4.0, nesnelerin interneti ve akıllı üretim sistemlerinin ekonomik ve sosyal yapılar üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, bu çalışma işletmelerin geleceğe yönelik stratejiler

geliştirmesine yardımcı olacak bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmaların sınırlı olması nedeniyle elde edilen bulguların alandaki boşlukları doldurması ve ileriki araştırmalara yol göstermesi beklenmektedir.

2.3. Sınırlılıklar

Araştırmanın sınırlılıkları arasında katılımcı sayısının azlığı ve dijital dönüşüm bilgisi yetersiz işletmelerin araştırma dışında kalması yer alıyor. Katılımcıların yoğun iş temposu nedeniyle görüşmelerde zorluklar yaşanmış ve yeterli veri elde edilememiştir. Endüstri 4.0 ve akıllı fabrikalar üzerine yapılan araştırmalar genellikle mühendislik alanındaki profesyoneller tarafından yürütülmekte olup disiplinler arası yaklaşımlar sınırlıdır. Türkiye’deki akıllı fabrikalarla ilgili çalışmalar kaynak yetersizliği nedeniyle derinlemesine bilgi edinmeyi zorlaştırmaktadır. Özelleştirilmiş görüşme formu eksikliği, araştırmacıları derinlemesine görüşme yöntemlerine yöneltmiştir. Araştırma, sektör lideri firmalarla yapılan görüşmeler, akademik bakış açıları, Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı’nın etkinlikleri ve medyadaki paydaşların görüşlerine dayanmaktadır. Bu geniş katılımcı yelpazesi, araştırmanın kapsamlılığını ve derinliğini artırarak çok yönlü bir bakış açısı sunmaktadır.

Tablo 1

Mülakat Görüşmesi Yapılan Katılımcılar ve Genel Bilgiler

Katılımcı Adı ve Soyadı	Kurum	Görev
Adem Kayar	Mcs Factory	İşletme Sahibi
Ahmet Alıcı	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Dijital Dönüşüm Uzmanı
Ali Rıza Ersoy	Dijitalleşme ve Endüstri 4.0 Derneği	Yönetim Kurulu Başkanı
Altay Kermooğlu	Tofaş	Dijital Otomasyon Yöneticisi
Aysun Vatansever	Mcs Factory	Endüstri Mühendisi
Çağatay Özak	Arçelik	Dijital Ürün Sistemleri Müdürü
Doğan Ercan	Festo	Dijital Dönüşüm Uzmanı
Emir Karaaslan	Brisa Bridgestone Sabancı	Üretim Sistemleri
Engin Alan	Binovist Bilişim Danışmanlık	Danışmanlık
M. Özgür Güngör	İstanbul Okan Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi, İşletme
Mehmet Taşoğulları	Vaillant Gmbh / Almanya	İş Uygulamaları Danışmanı
Mutlu Altın	Brisa Bridgestone Sabancı	Fabrika Otomasyon Sistemleri
Sedat Temiz	Tofaş	Ürün Direktörü
Selim Eraslan	Gümüşhane Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi, Coğrafya
Sertaç Samioğlu	Yazar	İot Uzmanı
Tolga Şimşek	Siemens	Endüstriyel Otomasyon

Çalışmanın söylem analizi bölümü için seçilen örneklem grubu Tablo 2’de sunulmuştur. Örnekleme oluştururken dikkate alınan önemli hususlardan ilki, mülakat görüşmelerinde çeşitli sektörlerden bireylerin söylemlerinin tercih edilmesidir. İkinci olarak ülkemizde dördüncü sanayi devriminin tartışılmaya başlandığı ilk zamanlardan itibaren medyada öne çıkan kişilikler göz önünde bulundurulmuştur. Son olarak, mülakata dahil edilemeyen ancak birçok dönüşüm projesi yürüten işletmeler de ihmal edilmemiştir.

Tablo 2

Medya Üzerinden Söylem Analizi Yapılan Kişiler ve Genel Bilgiler

Katılımcı Adı ve Soyadı	Kurum	Görev
Ahmet Can	Tv Programcısı	Teknoloji Yazarı
Arda Kocaman	Kuma	Kurucu Ortak
Burak Polat	Skysense	Kurucu Ortak
Bülent Acicbe	Mercedes Benz	İcra Kurulu Üyesi
Cihat Kahraman	Hangaarlab	Kurucu Ortak
Dr. Murad Ardaç	Koç Holding	Dijital Dönüşüm Danışmanı
Erol Bilecik	Tüsiad	Genel Başkan
Mustafa Acungil	Yazar	Teknoloji
Mustafa İçil	İçil Strateji ve Danışmanlık	Kurucu S
Oğuzhan Öztürk	Arçelik	Teknoloji Müdürü
Ömer Özgür Çetinoğlu	Tofaş	Bilgi İletişim Teknolojileri Müdürü
Pınar Yazar	4C1H	Kurucu, Kültür Tasarımcısı
Tolga Eşiz	Paperwork	Satış Direktörü
Turan Erdoğan	Vestel	İcra Kurulu Müdürü

3. Bulgular

3.1. Dijital Dönüşüm Öncesi ve Sonrası: Geleneksel Fabrikalar ve Akıllı Fabrikalar

Bulgular bölümünün bu kısmında, bir fabrikanın dijital dönüşüm öncesi ve sonrasındaki değişiklikleri ele alınacaktır. Dijitalleşme sürecinin etkilerini anlamak için fabrikada meydana gelen dönüşümü etkileyen içsel ve dışsal unsurlar incelenecektir. Yapılan görüşmeler neticesinde ortaya çıkan ortak temalar üzerinden dijital dönüşüm öncesi ve sonrası fabrikalardaki değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ortak temalar ise şu şekilde ortaya çıkmıştır. Jenerasyonlar arası farkların dijitalleşme ile daha belirgin hale geldiği, istihdamdaki değişiklikler ve bu değişikliklerden işçilerin nasıl etkilendiği, dijital dönüşümde eğitimin rolü, devlet politikalarının eğitim müfredatlarına yansımaları gibi konular irdelenmiştir. Yeni teknolojilerin sektörel etkileri ve meslek grupları üzerinde yaratıcı ve yıkıcı etkileri, bireylerin dönüşümden nasıl etkilendiği ve toplumdaki değişimler, üretim hızı ve çeşitliliğindeki artışın müşteri beklentileri üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Son olarak da Türkiye'nin dijital dönüşüm politikalarının bu süreçteki rolleri ve etkileri değerlendirilmiştir.

• **Jenerasyonlar Arası Farklar ve Dijitalleşme:** Dijital dönüşüm, farklı yaş gruplarındaki çalışanlar arasında belirgin farklılıklar yaratmaktadır. Teknolojiyi benimseme konusunda genç kuşaklar daha rahatken, eski kuşaklar bu değişimlere uyum sağlamakta zorlanabilmektedir. Bu durum, iş yerinde eğitim programlarının önemini artırmakta ve jenerasyonlar arası etkileşimi şekillendirmektedir.

• **İstihdamdaki Değişiklikler:** Dijital teknolojilerin fabrikalara entegrasyonu, iş gücü piyasasında yapısal değişikliklere yol açmaktadır. Otomasyon ve yapay zekâ, bazı işlerin ortadan kalkmasına neden olurken yeni iş alanları da yaratmaktadır. İşçilerin bu yeni duruma uyum sağlaması, sürekli eğitim ve yetenek geliştirme ile mümkün olmaktadır.

• **Dijital Dönüşümde Eğitimin Rolü:** Dijital dönüşüm sürecinde eğitimin önemi büyük ölçüde artmıştır. Fabrikalar, çalışanlarını yeni teknolojilere uyum sağlayabilecek şekilde eğitmek

zorundadır. Aynı zamanda eğitim kurumları da endüstriyel ihtiyaçlara uygun müfredatlar geliştirerek bu dönüşüme destek vermelidir.

• **Devlet Politikaları ve Eğitim Müfredatları:** Devletler, dijital dönüşümü destekleyecek politikalar geliştirerek eğitim sistemlerini bu yeni ihtiyaçlara göre düzenlemelidir. Türkiye'de de dijital dönüşüm politikaları, eğitim müfredatlarının güncellenmesiyle entegre edilmekte, böylece teknolojik yeniliklerin iş gücüne entegrasyonu hızlandırılmaktadır.

• **Yeni Teknolojilerin Sektörel Etkileri:** Yeni teknolojiler, özellikle üretim sektöründe büyük dönüşümlere yol açmaktadır. Bu teknolojiler hem iş yapış şekillerini değiştirmekte hem de yeni meslek gruplarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İşletmeler, bu değişime uyum sağlayarak rekabet avantajı elde edebilmektedir.

• **Bireylerin Dönüşümden Etkilenme Biçimleri:** Dijital dönüşüm, çalışanların iş anlayışını ve beklentilerini değiştirmektedir. İşçiler artık daha esnek çalışma koşulları ve sürekli öğrenme fırsatları beklemekte, bu durum işverenlerin insan kaynakları stratejilerini yeniden şekillendirmelerini gerektirmektedir.

• **Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Politikaları:** Türkiye, dijital dönüşüm sürecinde aktif bir rol olarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde rekabetçiliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu süreçte devletin uyguladığı politikalar, teknolojik yatırımlar ve eğitim sistemlerinde yapılan güncellemeler kritik öneme sahiptir.

Detaylı mülakatlar ve konuşmaların yanı sıra, konuyu daha ayrıntılı bir şekilde anlamak amacıyla gerçekleştirilen söylem analizleri sonucunda elde edilen veriler, genel söylem temalarını içeren bir tabloya dönüştürülmüştür. Tablo 3, söylem analizlerinin kapsamlı bir özetini sunmakta olup araştırmada ele alınan temel söylemlerin ve kavramların özgün bir sentezini ortaya koymaktadır. Analizler, söz konusu temaların daha geniş bir perspektiften incelenmesine olanak tanıyarak konunun akademik literatüre olan katkısını belirginleştirmektedir.

Tablo 3

Genel Söylem Temaları

Genel	Söylemler
Teknolojik Determinizm	Çağı Yakalamak, Treni Kaçırılmamak, Açık Ofis Kavramı, İnsansız Fabrika, Görücü Usulü Üretim, Akıllı Robotlar,
Sürdürülebilir Teknoloji	Dijital Dönüşüm, Toplum 5.0, Dijital İkiz, Shared Economy, Start-Up, Çevik Yönetim, Esneklik,
Eleştirel Bakış	Teknolojik İşsizlik, Akıllı Fabrika Kavramı,

Tablo 3, akıllı fabrikaların gelişimi ve entegrasyonu üzerine yapılan görüşmeler neticesinde varılan genel söylem temalarını temsil etmekte ve bu temalar altında sıralanan özel söylemleri detaylandırmaktadır. Bu tablo, teknolojinin iş dünyası ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak için farklı bakış açıları sunmaktadır.

Teknolojik Determinizm: Bu tema, teknolojinin kaçınılmaz ilerleyişini ve bu ilerleyişe ayak uydurmanın zorunluluğunu vurgulamaktadır. "Çağı Yakalamak" ve "Treni Kaçırılmamak" gibi ifadeler, teknolojik gelişmelerin fırsatlarını değerlendirme ve bu trendlerin gerisinde kalmama ihtiyacını betimlemektedir. "Açık Ofis Kavramı", iş yerlerindeki fiziksel ve işbirlikçi yapıların dönüşümünü; "İnsansız Fabrika" ve "Akıllı Robotlar", otomasyon ve yapay zekanın iş süreçlerindeki artan rolünü temsil etmektedir. Bu söylemler, teknolojinin getirdiği yenilikleri benimsemenin gerekliliğini ve bu yeniliklerin iş yapış şekillerini nasıl dönüştürdüğünü öne çıkarmaktadır.

Sürdürülebilir Teknoloji: "Dijital Dönüşüm", işletmelerin süreçlerini dijitalleştirilmesi ve verimliliği artırmasını; "Toplum 5.0" ise toplumun teknoloji ile daha fazla bütünleşmiş hale gelmesini ve bu süreçte insan odaklı bir yaklaşımı ifade etmektedir. "Dijital İkiz", fiziksel varlıkların dijital kopyalarının oluşturulması ve bu kopyalar üzerinden simülasyonlar yapılmasını; "Shared Economy" ve "Start-Up" terimleri ise yenilikçi iş modellerinin ve girişimciliğin önemini vurgulamaktadır. "Çevik Yönetim" ve "Esneklik", değişen piyasa koşullarına hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlama yeteneğini işaret etmektedir.

Eleştirel Bakış: "Teknolojik İşsizlik", otomasyonun iş gücü üzerindeki olası olumsuz etkilerine dikkat çekmektedir. Yapay zekâ ve robotların işleri üstlenmesi sonucu ortaya çıkabilecek işsizlik sorunları bu kategoride ele alınmaktadır. "Akıllı Fabrika Kavramı", bu yeni üretim yöntemlerinin iş dünyası ve çalışanlar üzerinde yarattığı zorlukları ve potansiyel çatışmaları tartışmaya açmaktadır.

Bu temalar, teknolojinin sürekli değişen doğasını ve bu değişimlerin toplum ile ekonomi üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ele alır. Her tema, teknolojik ilerlemenin sağladığı fırsatlarla birlikte getirdiği zorlukları ve riskleri de göz önünde bulundurarak daha bilinçli ve dengeli bir teknolojik adaptasyon stratejisinin önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, işletmelerin ve politika yapımcıların, teknolojik dönüşümleri yönetirken karşılaşılabilecekleri temel konulara dair farkındalıklarını artırır ve stratejik karar alma süreçlerine de rehberlik etmektedir.

3.2. Akıllı Fabrikaların Ağ Entegrasyonu: Avantajlar ve Dezavantajlar Üzerine Bir İnceleme

Akıllı fabrikaların değerlendirilmesi, eski ve yeni fabrika yapılarının iç içe geçmişliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu karmaşık yapının anlaşılmasında coğrafya alanındaki yeni yaklaşımlar önemli imkanlar sunmaktadır. Sosyal bilimlerdeki aktör-ağ teorisi (Latour, 1996), coğrafyacılar tarafından mekânsal analizlere uyarlanmış (Murdoch, 1998) ve bu teorik çerçevede, akıllı fabrikaların incelenmesinde büyük bir yarar sağlamaktadır. Bu bölümde aktör-ağ teorisinin sağladığı bütüncül ve ilişkisel bakış açısıyla akıllı fabrikalar derinlemesine incelenecektir. Teorinin kapsamlı bakış açısından ziyade, mekânla olan ilişkiler üzerinden bir hassasiyetle yaklaşılabilecek ve fabrikaların sosyo-mekânsal dinamikleri bu ağlar üzerinden ele alınacaktır. Akıllı fabrikalarla ilişkili olarak düşünüldüğünde hem insan (işveren, işçi, politikacılar, bilim insanları vb.) hem de insani olmayan (kavramlar, kurumlar, teknolojiler vb.) unsurlar ön plana çıkmaktadır. Aktör-ağ teorisi rehberliğinde, bu unsurların birlikte nasıl bir ağ oluşturduğu ve bu ağın nasıl işlediği sorgulanacaktır. Önceki bölümde bu unsurlar bazında yapılan tartışmaların ötesine geçilerek, zamansal ve mekânsal boyutlarıyla bu unsurların bir arada oluşturduğu yapısal bütünlük kabul edilecektir. Bu yaklaşım, akıllı fabrikalara bütüncül bir bakış açısı sağlarken, sürecin devamlılığını ve iç dinamiklerini daha net görmemizi sağlamaktadır. Bu geniş perspektif, avantaj ve dezavantajların daha sağlıklı değerlendirilmesine olanak tanıyacak ve süreçteki tüm paydaşların bakış açılarını kapsayacak şekilde, ilişkisel düşünce ile ele alınacaktır. Avantajlar ve dezavantajlar değerlendirmesi yapılırken görüşmeler neticesinde ortaya çıkan ortak temalar ele alınarak bir gruplandırma yapılmıştır.

Avantajlar

• **Verimlilik Artışı:** Akıllı fabrikalar, süreç otomasyonu ve geliştirilmiş üretim teknikleri sayesinde üretim verimliliğini büyük oranda artırmaktadır. Siber-fiziksel sistemler ve Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojileri, karmaşık yapıdaki ürünlerin daha hızlı ve hatasız bir şekilde üretilmesine imkân tanımaktadır. Bu sistemler, iş akışlarını optimize ederek sürekli gelişim sağlar ve zamanla üretim süreçlerinde sürekli iyileştirmeler yapılmasına olanak vermektedir.

• **Maliyet Azalımı:** Dijital dönüşüm, iş süreçlerindeki karmaşıklığı azaltarak işletme maliyetlerini düşürmektedir. Enerji tüketimi ve hammadde kullanımı, gelişmiş izleme ve kontrol

sistemleri sayesinde optimize edilmektedir. Bu durum, işletmelerin operasyonel maliyetlerini azaltmanın yanı sıra uzun vadede yatırım getirisini (ROI) artırmaktadır.

• **Süreç İzlenebilirliği ve Kontrolü:** Akıllı sensörler ve gerçek zamanlı veri akışı, üretim süreçlerinin anlık olarak izlenmesini ve kontrol edilmesini sağlamaktadır. Bu teknolojiler, üretim hatasını en aza indirgeyerek ürün kalitesini artırır ve işletmelere süreçler üzerinde üst düzey bir kontrol imkânı sunmaktadır.

• **Kişiselleştirilmiş Üretim:** Gelişmiş veri analitiği araçları, müşteri tercihlerini ve davranışlarını detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Bu bilgiler, üretim süreçlerinin kişiselleştirilmesini sağlayarak müşteri memnuniyetini ve dolayısıyla pazar payını artırmaktadır.

• **Çevre Dostu Üretim:** Dijital teknolojiler, gereksiz kaynak tüketiminin önüne geçerek, atık miktarını azaltmaktadır. Enerji ve malzeme verimliliği, çevre üzerindeki olumsuz etkileri minimize eder ve sürdürülebilir üretim metodlarına geçişi kolaylaştırmaktadır.

• **İş Güvenliği ve Sağlığı:** Tehlikeli işlerde robotlar ve otomasyon sistemlerinin kullanımı, iş kazalarını önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu durum, iş sağlığı ve güvenliği standartlarının yükseltilmesine ve çalışan memnuniyetinin artmasına yardımcı olmaktadır.

Dezavantajlar

• **İşgücü Dinamiklerinde Değişim:** Yüksek düzeyde otomasyon ve dijitalleşme, özellikle düşük beceri gerektiren iş pozisyonlarında iş kayıplarına yol açmaktadır. Bu durum, işgücü piyasasında yapısal değişikliklere neden olur ve sosyal uyum sorunlarına sebep olabilmektedir.

• **Yatırım Maliyetleri:** Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için dijitalleşme ve otomasyon teknolojilerine yapılan başlangıç yatırımları finansal bir yük oluşturabilmektedir. Bu yatırımların getirisi uzun vadede gerçekleşebilir, bu da nakit akışı üzerinde baskı yaratmaktadır.

• **Siber Güvenlik Riskleri:** İşletmelerin siber altyapıları, artan veri hacmi ve daha fazla bağlantılı sistemlerle birlikte siber saldırılara daha açık hale gelmektedir. Bu durum, yanlış ellerde verilerin kullanılmasıyla işletmeler için ciddi güvenlik tehditleri oluşturabilmektedir.

• **Kültürel ve Yönetimsel Zorluklar:** Dijital dönüşüm, mevcut iş kültürü ve yönetimsel yapılarla çatışabilmektedir. Bu uyumsuzluk, organizasyonel dirençle karşılaşılmasına neden olabilir ve dönüşüm süreçlerinin etkin yönetilmesini zorlaştırmaktadır.

Bu detaylı açıklamalar, akıllı fabrikaların sunduğu avantajlar ve karşılaşılan dezavantajlar hakkında daha kapsamlı bir anlayış sağlamaktadır. Bu bilgiler, stratejik planlama ve politika geliştirme süreçlerinde değerli olabilmektedir.

Tablo 4

Hâkim Söyleme Göre Avantaj ve Dezavantaj Temaları

Avantaj	Dezavantaj
Verimli üretim	Yanlış büyüme
Pazar liderliği	Altyapı yetersizliği
Rekabet avantajı	Güvenlik açığı
Karanlık üretim	Nitelikli işgücü sıkıntısı
Kişisel tasarım	Kültür çatışması
Açık ofis	Maliyet yükü
Tasarruflu üretim	Yönetici vizyonları

Tablo 4'te listelenen avantaj ve dezavantajlar, akıllı fabrikaların getirdiği yeniliklerin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini ortaya koymaktadır. Bu tablo, akıllı fabrikaların gelişim sürecindeki çeşitli tematik çıkarımları hâkim söylemler üzerinden ele almaktadır.

Verimli üretim, teknolojik gelişmelerin ve otomasyonun üretim süreçlerini nasıl hızlandırdığını ve iyileştirdiğini gösterirken, yanlış büyüme dezavantajı, bu hızlı genişlemenin bazen işletmelerin uzun vadeli stratejik hedefleriyle uyumsuz olabileceğine işaret etmektedir. Pazar liderliği sağlama avantajı, şirketlere sektörlerinde öncü bir konum kazandırırken, altyapı yetersizliği dezavantajı, mevcut sistemlerin bu yeni teknolojileri desteklemekte yetersiz kalabileceğini vurgulamaktadır. Rekabet avantajı, işletmelere rakiplerine karşı üstünlük sağlamasına olanak tanırken, güvenlik açığı sorunu, artan dijitalleşme ile siber tehditlere daha açık hale gelmesine yol açmaktadır.

Karanlık üretim ile işletmeler üretim süreçlerini daha da optimize edebilirken, nitelikli işgücü sıkıntısı modern teknolojileri etkin bir şekilde kullanacak yeterli çalışanın bulunmaması problemine işaret etmektedir. Kişisel tasarım ürünlerin müşteri ihtiyaçlarına göre uyarlanmasını sağlasa da, kültür çatışması işletme içinde teknoloji ve mevcut iş pratikleri arasında uyumsuzluklara sebep olmaktadır. Açık ofis çalışma ortamlarının daha işbirlikçi ve verimli hale gelmesini sağlarken, maliyet yükü özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için başlangıçta büyük yatırımlar gerektirmektedir. Son olarak, tasarruflu üretim işletmelerin kaynak kullanımını optimize ederken, yöneticilerin vizyon eksikliği, bu yeni teknolojilerin potansiyelinin tam olarak anlaşılmasına ve dolayısıyla yanlış yönetim kararlarına yol açmaktadır.

Bu temalar, akıllı fabrikaların getirdiği değişimleri derinlemesine anlamak için kritik öneme sahiptir. Her avantajın karşısında bir dezavantajın olması, işletmelerin bu yeni teknolojilere geçiş yaparken karşılaşılabilecekleri zorlukları ve fırsatları dengeli bir şekilde değerlendirmeleri gerektiğini göstermektedir. Bu dengenin sağlanması, akıllı fabrikaların başarılı bir şekilde entegre edilmesi ve sürdürülebilir bir şekilde işletilmesi için hayati önem taşımaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Endüstri 4.0, modern teknolojilerin iş süreçlerine entegrasyonunu ifade eder ve yapay zekâ, robotik, 3D yazıcılar, büyük veri analitiği, artırılmış gerçeklik ve Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi inovasyonları kapsamaktadır. Bu teknolojiler, üretimi artırma, alışılmadık üretim kalıplarını yıkmaya, bilgi ağlarını zenginleştirme ve fiziksel ile sanal dünyalar arasındaki sınırları bulanıklaştırma potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, dördüncü sanayi devriminin, işletmelerdeki sosyo-mekânsal değişiklikleri nasıl şekillendirdiğini detaylı bir şekilde incelemektedir.

Endüstri 4.0'ın getirdiği akıllı fabrika modeli, akıllı tedarik zinciri yönetimi, üretim, dağıtım ve müşteri hizmetleri gibi iş süreçlerine yenilikçi yaklaşımlar sunmaktadır. IoT teknolojisi sayesinde cihazların birbiriyle ve merkezi sistemlerle bağlantılı hale gelmesi, işletmelerin ulusal ve küresel pazarlarda rekabet avantajı elde etmesine olanak tanımaktadır. Ancak, bu teknolojilere geçiş süreci yüksek maliyetler ve teknik zorluklar içermektedir. İşletmelerin bu yeni teknolojilere yatırım yaparken stratejik ve mali açıdan dikkatli planlama yapmaları gerekmektedir.

Bu teknolojik dönüşüm, iş gücü piyasasında da derin değişiklikler yaratmaktadır. Yeni sanayi çağında gerekli olan becerilere sahip çalışanların yetiştirilmesi, eğitim sistemlerinin güncellenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla teknik beceriler ve dijital okuryazarlık konusunda eğitim programlarının yeniden şekillendirilmesi elzemdir. Aynı zamanda dijital dönüşüm süreci, siber güvenlik, veri gizliliği ve iş etiği gibi yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmekte; bu durum, politika yapımcıların, şeffaf ve adil regülasyonlar oluşturarak hem teknolojik yenilikleri teşvik etmeleri hem de toplumsal etkilerini dengede tutmaları gerektiğini göstermektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) dijital dönüşüme adaptasyonu özellikle zorlayıcı olabilmektedir. Bu işletmeler için teknolojik geçişi kolaylaştıracak finansal destekler, eğitim ve danışmanlık hizmetleri gibi destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte KOBİ'lerin rekabetçi kalmaları, teknolojik adaptasyonlarını hızlandırmaları ve iş süreçlerini yeniden yapılandırmaları büyük önem taşımaktadır.

Endüstri 4.0, aynı zamanda işletmelerin ve iş gücünün yapısında temel değişiklikler yaratmakta; insan kaynakları yönetimi, üretim süreçleri ve müşteri ilişkileri yönetimi gibi alanlarda yeniden yapılanma gerektirmektedir. Dijital teknolojilerin entegrasyonu, işletmelerin daha dinamik, esnek ve verimli hale gelmelerini sağlarken, iş gücü piyasasında robotlar ve otomasyon teknolojileri nedeniyle ortaya çıkabilecek işsizlik gibi sosyal sorunlara karşı proaktif stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, Endüstri 4.0, işletmeler için önemli fırsatlar sunarken, bu geçiş sürecinin yönetilmesi, iş gücünün dönüştürülmesi ve sosyo-ekonomik etkilerinin minimize edilmesi konusunda ciddi zorluklar da beraberinde getirmektedir. İşletmeler, politika yapıcılar ve eğitim kurumları, bu dönüşümü yönlendirecek stratejiler üzerinde iş birliği yaparak teknolojik yeniliklerden maksimum fayda sağlarken olası olumsuz etkileri azaltmalıdır.

Endüstri 4.0'ın işletmeler üzerindeki etkilerini yönetebilmek için stratejik adımlar atılması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, işletmelerin teknolojik dönüşüm süreçlerine yönelik uzun vadeli planlamalar yapmaları ve bu planlarda dijitalleşme, otomasyon ve yapay zeka gibi alanlarda insan kaynakları eğitimine ağırlık vermeleri gerekmektedir. Ayrıca hükümetlerin ve yerel yönetimlerin küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik finansal destek programları oluşturarak, bu işletmelerin dijital dönüşüm sürecine entegrasyonunu kolaylaştırmaları önem arz etmektedir. Eğitim kurumlarının müfredatlarını yeni sanayi çağının gerektirdiği beceriler doğrultusunda güncellemesi, nitelikli iş gücü arzını artıracak ve işletmelerin rekabet gücünü koruyacaktır. Son olarak, siber güvenlik ve veri gizliliği gibi konularda ulusal ve uluslararası düzeydeki regülasyonların geliştirilmesi hem işletmelerin sürdürülebilirliğini hem de toplumsal güvenliği destekleyecektir. Bu öneriler, Endüstri 4.0'ın yarattığı fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeye ve oluşabilecek riskleri minimize etmeye yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Alçın, S. (2016). Üretim için yeni bir izlek: Sanayi 4.0. *Journal of Life Economics*, 3(2), 19-30. <https://doi.org/10.15637/jlecon.129>
- Azambuja, A. J. G. D., Plesker, C., Schützer, K., Anderl, R., Schleich, B., & Almeida, V. R. (2023). Artificial intelligence-based cyber security in the context of Industry 4.0—A survey. *Electronics*, 12(8), 1-18. <https://doi.org/10.3390/electronics12081920>
- Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0 Ekstra* (1. Baskı). Dorlion Yayınları.
- Baş, T., & Akturan, U. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri: NVivo 7.0 ile nitel veri analizi*. Seçkin Kitabevi.
- Deloitte. (2017). The new frontier of manufacturing systems. Retrieved from https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/4051_The-smartfactory/DUP_The-smartfactory.pdf
- Drath, R., & Horch, A. (2014). Industrie 4.0: Hit or hype? [Industry Forum]. *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 8(2), 56–58. <https://doi.org/10.1109/MIE.2014.2312079>
- Evjemo, L. D., Gjerstad, T., Grøtli, E. I., & Sziebig, G. (2020). Trends in smart manufacturing: Role of humans and industrial robots in smart factories. *Current Robotics Reports*, 1, 35–41. <https://doi.org/10.1007/s43154-020-00006-5>

- Gao, R. X., Wang, L., Helu, M., & Teti, R. (2020). Big data analytics for smart factories of the future. *CIRP Annals-Manufacturing Technology*, 69(2), 668-692. <https://doi.org/10.1016/j.cirp.2020.05.002>
- Gu, X., & Koren, Y. (2024). Smart factories for mass individualization. *Encyclopedia*, 4(1), 415–429. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4010028>
- Hozdić, E. (2015). Smart factory for Industry 4.0: A review. *International Journal of Modern Manufacturing Technologies*, 7(1), 28-35. https://www.ijmmt.ro/articole/286_40.pdf
- Hwang, G., Lee, J., Park, J., & Chang, T. (2017). Developing performance measurement system for Internet of Things and smart factory environment. *International Journal of Production Research*, 55(9), 2590-2602. <https://doi.org/10.1080/00207543.2016.1245883>
- Kang, H. S., Lee, J. Y., & Choi, S. (2016). Smart manufacturing: Past research, current findings and future directions. *Uluslararası Journal of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology*, 3(1), 111–128. <https://doi.org/10.1007/s40684-016-0015-5>
- Latour, B. (1996). On actor-network theory: A few clarifications. *Soziale Welt*, 47(4), 369-381.
- Lattanzi, L., Raffaelli, R., Peruzzini, M., & Pellicciari, M. (2021). Digital twin for smart manufacturing: A review of concepts towards a practical industrial implementation. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 34(6), 567–597. <https://doi.org/10.1080/0951192X.2021.1911003>
- Lucke, D., Constantinescu, C., & Westkämper, E. (2008). Smart factory - Next generation of manufacturing. *System Research and Behavioral Science*. 115-118. <https://doi.org/10.1002/sres.2704>
- Manavalan, E., & Jayakrishna, K. (2019). A review of Internet of Things (IoT) embedded sustainable supply chain for industry 4.0 requirements. *Computers and Industrial Engineering*, 127, 925–953. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2018.11.030>
- Marinagi, C., Reklitis, P., Trivellas, P., & Sakas, D. (2023). The impact of Industry 4.0 technologies on key performance indicators for a resilient supply chain 4.0. *Sustainability*, 15(6), 1-31. <https://doi.org/10.3390/su15065185>
- Mehrpouya, M., Dehghanghadikolaei, A., Fotovvati, B., Vosooghnia, A., Emamian, S. S., & Gisario, A. (2019). The potential of additive manufacturing in the smart factory Industry 4.0: A review. *Applied Sciences*, 9(3865). <https://doi.org/10.3390/app9183865>
- Mohajan, H. (2019). The first industrial revolution: Creation of a new global human era. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(4), 377–387.
- Murdoch, J. (1998). Spaces of actor-network theory. *Geoforum*, 29(4), 357-374. [https://doi.org/10.1016/S0016-7185\(98\)00011-6](https://doi.org/10.1016/S0016-7185(98)00011-6)
- Olyai, A., Saracian, S., & Nodehi, A. (2024). Process mining-based business process management architecture: A case study in smart factories. *Scientia Iranica*, 31(14), 1122-1142. <https://doi.org/10.24200/sci.2024.62417.7830>
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41-64.
- Öztuna, B. (2017). *Endüstri 4.0 ile çalışma yaşamının geleceği*. Gece Kitaplığı.
- Radziwon, A., Bilberg, A., Bogers, M., & Madsen, E. S. (2014). The smart factory: Exploring adaptable and flexible manufacturing solutions. *Procedia Engineering*, (69), 1184-1190. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2014.03.108>

- Ryalat, M., ElMoaqet, H., & AlFaouri, M. (2023). Cyber-physical systems and Internet of Things based smart factory design towards Industry 4.0. *Applied Sciences*, 13(4), 1-19. <https://doi.org/10.3390/app13042156>
- Satyro, W. C., Contador, J. C., de Paula Monken, S. F., de Lima, A. F., Junior, G. G. S., Gomes, J. A., & Silva, L. S. (2023). Industry 4.0 implementation projects: The cleaner production strategy—A literature review. *Sustainability*, 15(3), 1-18. <https://doi.org/10.3390/su15032161>
- Shi, Z., Xie, Y., Xue, W., Chen, Y., Fu, L., & Xu, X. (2020). Smart factory in Industry 4.0. *System Research and Behavioral Science*, 37(4), 607-617. <https://doi.org/10.1002/sres.2704>
- Sinha, D., & Roy, R. (2020). Reviewing cyber-physical system as a part of smart factory in Industry 4.0. *IEEE Engineering Management Review*, 48(2), 103-117. <https://doi.org/10.1109/EMR.2020.2992606>
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik. Mücadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri.
- TÜBİTAK. (2016). Yeni sanayi devrimi akıllı üretim sistemleri teknoloji yol haritası. <https://www.tubitak.gov.tr/tr/haber/yeni-sanayi-devrimi-akilli-uretim-sistemleri-teknoloji-yol-haritasi>
- Yazıcı, A. (2016). Endüstri 4.0 ve otonom robotlar. http://www.emo.org.tr/ekler/91f2bb2a057879e_ek.pdf?dergi=1069
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Zhang, Z., Li, X., Wang, X., & Cheng, H. (2017). Decentralized cyber-physical systems: A paradigm for cloud-based smart factory of Industry 4.0. In *Cybersecurity for Industry 4.0*, 127-154. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50660-9_6
- Zhou, K., Liu, T., & Zhou, L. (2015). Industry 4.0: Towards future industrial opportunities and challenges. In *2015 12th International Conference on Fuzzy Systems and Knowledge Discovery (FSKD)*, 2147-2152. IEEE. <https://doi.org/10.1109/FSKD.2015.7382284>

Süleyman DEMİR

Öğr. Gör. | Lecturer
Gümüşhane Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Department of Foreign Languages, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-0890-5835
suleymandemir@gumushane.edu.tr

Işıl ÖZYILDIRIM

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü, Ankara-TÜRKİYE
Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of English Linguistics, Ankara-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-0391-4708
isiloz@hacettepe.edu.tr

Semantic and Pragmatic Analysis of a Turkish Sadness Verb Hüzünlen-

Abstract

This study provides a semantic and pragmatic analysis of the Turkish verb "hüzünlen-" which conveys the meaning of sadness. Following a corpus-driven approach, query sequences from the Turkish National Corpus (TNC) were analysed according to the Extended Lexical Units model. In this context, 284 query sequences found in real spoken and written language samples were examined to determine the lexical profile of the verb "hüzünlen-". The aim of the study is to reveal the semantic and pragmatic usage differences of the verb "hüzünlen-" compared to other verbs expressing sadness. In this regard, the syntactic features, collocational tendencies, and context-dependent semantic and pragmatic characteristics of the verb "hüzünlen-" were thoroughly investigated. As a corpus-driven study, this research is the result of an inductive examination. The study demonstrated that the lexical framework of the verb "hüzünlen-" implies a sudden, intense sadness often related to past events and circumstances. The findings contribute to a better understanding of the cultural and linguistic features of expressing sadness in Turkish, as well as to comprehending the cognitive aspects of the emotion of sadness. Furthermore, the results of the study offer significant insights into how expressions of sadness are shaped in linguistic and cultural contexts in Turkish, allowing for a broader perspective on the linguistic representation of sadness. This research suggests that the verb "hüzünlen-" should be examined not only in Turkish but also in comparison with similar emotional expressions in other languages. Thus, it can contribute to understanding the universal and culture-specific features of language and emotion.

Keywords: Sadness, Corpus linguistics, Corpus-driven, Lexical profile.

Türkçe Üzüntü Eylemi Hüzünlen-'in Anlamsal ve Edimsel Analizi*

Öz

Bu çalışmada, Türkçede üzüntü anlamı ifade eden "hüzünlen-" eyleminin anlamsal ve edimsel analizi yapılmıştır. Derlem çıkışlı (corpus-driven) bir yöntem takip edilerek, Türkçe Ulusal Derlemi'nden (TNC) alınan sorgu dizinleri Genişletilmiş Sözcük Birimleri modeline uygun olarak analiz edilmiştir. Buna göre gerçek sözlü ve yazılı dil örneklerinde geçen 284 adet sorgu dizini "hüzünlen-" eyleminin sözcük profilini belirlemek için incelenmiştir. Çalışmanın amacı, "hüzünlen-" fiilinin diğer üzüntü eylemlerinden ne gibi anlamsal ve edimsel kullanım farklılıklarına sahip olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda, "hüzünlen-" fiilinin söz dizimsel özellikleri, eşdizimlilik eğilimleri, bağlam bağımlı anlamsal ve edimsel nitelikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Derlem çıkışlı bir çalışma olarak bu çalışma tümevarımsal bir incelemenin sonucudur. Çalışma, "hüzünlen-" eyleminin sözcüksel çerçevesinden yola çıkarak, ani gelişen, yoğun ve daha çok geçmişte kalmış olaylar ve olgularla ilgili bir üzüntüyü imlediğini göstermiştir. Elde edilen bulgular, Türkçede üzüntü ifadesinin kültürel ve dilsel özelliklerini daha iyi anlamamıza ve üzüntü duygusunun bilişsel özelliklerini kavramamıza katkı sağlamaktadır. Ayrıca, çalışmanın sonuçları, Türkçede üzüntü

* This study was produced from the doctoral thesis titled "Analysing Lexical Profiles Of Turkish Sadness Verbs And Metaphorical Profile of Sadness Concept in Folk Songs: A Corpus-Driven Approach", prepared by Süleyman Demir under the supervision of Prof. Dr. Işıl Özyıldırım.

ifadelerinin dilsel ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmakta ve bu bağlamda üzüntü duygusunun dilsel temsilinin geniş bir perspektiften değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu araştırma, "hüzünlen" fiilinin yalnızca Türkçede değil, benzer duygusal ifadelerin diğer dillerdeki karşılıklarıyla da kıyaslanarak incelenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Böylece, dil ve duygunun evrensel ve kültüre özgü özelliklerinin anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Üzüntü, Bütünce dilbilim, Derlem-çıkışlı, Sözcük profili.

Introduction

The diversity of emotion words in any language reflects the complexity and richness of human emotional experience. Understanding the subtle semantic and pragmatic differences among these words can provide valuable insights into how emotions are conceptualized and expressed within a specific linguistic and cultural context. This study focuses on the Turkish verb "hüzünlen-" which denotes a sense of sadness and aims to explore its semantic and pragmatic nuances through a corpus-driven approach.

Emotion words often carry distinct connotations and usages, influenced by cultural norms and linguistic structures. By analysing these differences, researchers can uncover how emotions are not only experienced but also communicated differently across cultures. This knowledge is particularly useful in various fields such as psychology, linguistics, and cross-cultural communication, as it enhances our understanding of emotional expression and its implications in different contexts.

This paper originates from a doctoral dissertation that examined the lexical profiles of five Turkish sadness-related verbs using the Turkish National Corpus (TNC, n.d.). The dissertation provided a detailed analysis of these verbs' collocations, semantic preferences, and metaphorical profiles, offering a comprehensive view of how sadness is linguistically constructed in Turkish. One significant aspect of the dissertation was the metaphorical analysis of sadness in Turkish folk song lyrics, which highlighted the cultural specificity of emotional expression.

The current study narrows its focus to the verb "hüzünlen-" to delve deeper into its unique semantic and pragmatic features. This verb was selected based on its frequent and contextually rich usage in expressing a particular shade of sadness in Turkish. Unlike other sadness verbs, "hüzünlen-" embodies a more contemplative and reflective aspect of sadness, often associated with nostalgia and a profound sense of melancholy. By examining this verb in detail, the study aims to contribute to a more nuanced understanding of how sadness is articulated and perceived in Turkish.

In this research, concordance lines from the Turkish National Corpus were analysed following Stubbs' (2005) model of Extended Lexical Units. This approach allowed for a comprehensive examination of the typical colligates, collocates, semantic preferences, and semantic/discourse prosodies associated with "hüzünlen-." The findings from this analysis are expected to shed light on the specific ways in which this verb is used to convey sadness, thereby enriching our understanding of emotional language in Turkish.

1. Theoretical Framework

In conducting a semantic and pragmatic analysis of a verb, understanding the concepts of colligation, collocation, semantic preference, and semantic prosody is essential. These concepts provide a framework for exploring the intricate ways in which words are used and understood in context.

Colligation refers to the grammatical patterns that words tend to co-occur with (Sinclair, 1991). This concept emphasizes the syntactic behaviour of a word, which can reveal significant insights into its usage and meaning. For example, the verb "hüzünlen-" might frequently appear in specific syntactic constructions, providing clues about its typical functions and roles in sentences.

Collocation, on the other hand, involves the habitual co-occurrence of words within a particular span of text (Sinclair, 2004). It focuses on the lexical combinations that are statistically significant, often indicating a strong associative meaning. Analysing collocates of "*hüzünlen-*" can highlight common themes and contexts in which this verb is used, thereby enriching our understanding of its semantic properties.

Semantic Preference refers to the tendency of a word to occur with a set of words that share a common semantic feature. This concept helps in identifying the thematic or topical associations of a word. For "*hüzünlen-*," examining its semantic preferences can uncover the typical scenarios or emotions it is associated with (Partington, 2004).

Bednarek (2008) states that Semantic Prosody is the attitudinal or connotative meaning that a word acquires through its typical collocational environment. It reflects the overall evaluative meaning that arises from the recurring contexts in which a word appears. Understanding the semantic prosody of "*hüzünlen-*" involves analysing whether the verb generally conveys a positive, negative, or neutral connotation in its usages (McEnery & Hardie, 2012).

Incorporating these concepts into the analysis of "*hüzünlen-*" allows for a comprehensive examination of its semantic and pragmatic characteristics. Colligation reveals its grammatical behaviour, collocation uncovers its lexical partnerships, semantic preference highlights its thematic associations, and semantic prosody provides an evaluative perspective. This multi-faceted approach is crucial for a detailed understanding of how this verb functions within the Turkish language.

2. Method

This qualitative research employs a corpus-driven approach (Tognini-Bonelli, 2001) to conduct a lexical profiling of the Turkish sadness verb "*hüzünlen-*" in order to identify its semantic and pragmatic characteristics. This study utilizes the Turkish National Corpus (TNC) as the primary data source (TNC, n.d. *hüzünlen**). The TNC is a publicly accessible resource for linguists and researchers, comprising 50 million words of authentic language samples (Aksan et al., 2012). To ensure the relevance and richness of the data, only written language samples from the corpus were filtered and collected for this analysis. The default settings of the tool, namely +-5-word span, were used for the research. When contextual information is needed, the tool enabled us to reach the whole text for further reading.

Initially, a query was conducted within the TNC to identify instances of the verb "*hüzünlen-*." This search yielded 794 usage examples from 448 different texts. However, to maintain the integrity and focus of the study, irrelevant data that did not align with the research objectives were meticulously excluded. After this refinement process, 284 concordance lines remained. These lines were then subjected to a detailed analysis following the model of Extended Lexical Units as proposed by Stubbs (2005) in a circular fashion. Tribble (2012) outlines this procedure as a seven-step process: 1) Initiate, 2) Interpret, 3) Consolidate, 4) Report, 5) Recycle, 6) Result, and 7) Repeat. This cyclical method requires the researcher to thoroughly analyse the concordance lines, continuing until no additional collocational patterns can be detected.

The Extended Lexical Units model facilitates a comprehensive examination of typical colligates, collocates, semantic preferences, and semantic/discourse prosodies associated with the target verb. This approach has been successfully applied in numerous linguistic studies to reveal intricate patterns of language use and meaning (e.g., Hunston & Francis, 2000; Stubbs, 2001).

By adopting this method, the study aims to uncover the nuanced semantic and pragmatic characteristics of "*hüzünlen-*," contributing to a deeper understanding of how this particular sadness verb functions within the Turkish language. The analysis involved systematically coding

and categorizing the concordance lines to identify recurring patterns and significant associations. In this regard, contextual representation encompasses all the syntactic, semantic, pragmatic, and stylistic information necessary for the appropriate use of a word (Miller & Charles, 1991).

In summary, this methodological approach, grounded in corpus linguistics, provides a robust framework for exploring the lexical and semantic properties of emotion verbs. The use of the TNC as a data source ensures the representativeness and authenticity of the language samples, while the Extended Lexical Units model offers a detailed analytical lens for examining the complexities of "*hüzünlen-*".

3. Findings and Discussion

Emotions are complex psychological states that encompass subjective experiences, physiological responses, and behavioural expressions. Cognitive theories of emotion, such as those proposed by Scherer (2000) and Ortony et al., (1990), suggest that emotions are structured around appraisal processes that evaluate the significance of events for an individual's well-being. Sadness is often associated with appraisals of loss, disappointment, or helplessness, leading to behaviours and expressions that communicate these feelings.

In linguistic terms, the expression of emotions, and sadness specifically, is deeply embedded in the cultural and social context of a language. The verb "*hüzünlen-*" in Turkish not only conveys a sense of sadness but also embodies cultural connotations of melancholy and reflection, often linked to nostalgia and a profound sense of longing. These emotional nuances are captured through the verb's typical grammatical patterns, lexical associations, and contextual usages.

By analysing the semantic and pragmatic properties of "*hüzünlen-*" through a corpus-driven approach, several significant patterns emerged. These patterns illuminate how this verb is employed to express specific facets of sadness within the Turkish linguistic and cultural framework. The findings are categorized based on the concepts of colligation, collocation, semantic preference, and semantic prosody, as they collectively provide a comprehensive picture of the verb's usage.

3.1. Colligational and Collocational Properties of "*Hüzünlen-*"

The verb "*hüzünlen-*" exhibits distinct grammatical behaviours, lexical partnerships, thematic associations, and evaluative meanings that set it apart from other sadness-related verbs in Turkish. These properties are critical in understanding how "*hüzünlen-*" functions as a linguistic tool for expressing sadness:

The Turkish verb "*hüzünlen-*" is defined in the Turkish Language Association (Türk Dil Kurumu [TDK], n.d.) dictionary as "to feel sadness" or "to become melancholy." It is a reflexive verb, indicating that the subject is both the doer and the receiver of the action, which in this case is experiencing the emotion of sadness. This reflexive nature underscores the internal, self-directed quality of the emotional state conveyed by "*hüzünlen-*".

Structurally, "*hüzünlen-*" is derived from the noun "*hüzün*," meaning "melancholy" or "sadness," with the addition of the reflexive suffix "*-len*," which is common in Turkish for forming verbs that indicate a state or condition affecting the subject (Göksel & Kerslake, 2005). This morphological formation highlights how the verb encapsulates the process of becoming imbued with sadness, emphasizing a gradual and enduring emotional shift.

The reflexive structure of "*hüzünlen-*" is pivotal in understanding its usage and connotations, as it reflects a deep, contemplative engagement with one's own emotions. This internal focus differentiates it from other sadness-related verbs that may imply external causes or more immediate reactions. As for its colligational properties, "*Hüzünlen-*" frequently appears in

specific syntactic constructions that highlight its reflective and enduring nature. It often co-occurs with aspectual markers and adverbial phrases (e.g. -(y)IncA, -dİğIndA, -dİğİ zaman etc.) that denote duration and intensity. The frequent pairing of "hüzünlen-" with these suffixes suggests that the verb often describes an emotion that arises suddenly in response to an external auditory stimulus.

(1) "Muhafaza edilen eserler müzeye *götürüldüğünde hüzünlendi.*" W-SF09C4A-0012-198 (Lit. He felt sad when the preserved artifacts were taken to the museum.)

(2) "Kitaplarından birisini *sattıkları zaman hüzünleniyorlardı.*" W-GA16B2A-0460-587 (Lit. They were sad when they sold one of their books.)

(3) "Etkinliklere ara *verince hüzünleniyoruz* doğrusu" W-RE36E1B-3293-551 (Lit. We feel sad when we take a break for the activities.)

When "hüzünlen-" is used with the suffix -(y)Inca, it typically conveys that the emotion of sadness emerges immediately upon the occurrence of a specific event. Similarly, the suffix -dİğIndA implies that the sadness is triggered at the moment of experiencing or hearing something significant. This usage pattern highlights the instantaneous and reactive nature of the emotion, often linked to hearing news or receiving information.

(4) "Eski bir sesin yankılarını *duyunca hüzünlendi*" W-GE09C4A-0248-195 (Lit. He felt sad when he heard the echoes of an old voice.)

(5) "Caddebostan'daki Nostoni *kapanınca* önce bi *hüzünlendiydik*" W-XI45F1D-4809-515 (Lit. We would feel sad when Nostoni in Caddebostan was closed down.)

This reflexive and instantaneous emotional response can be seen in various contexts, underscoring the importance of auditory triggers in the experience of "hüzünlen-." The following examples illustrate how the verb "hüzünlen-" is used in sentences to express this sudden onset of sadness:

(6) "Mendil var mı? Sorusunu *duyunca hüzünlendi.*" W-NE41C3A-1031-199 (Lit. He felt sad when he heard the question "Do you have a handkerchief?")

(7) "Türkiye'den Arjantin'e göçmesinin sebebini *sorunca hüzünleniyor*" W-HE39E1B-2836-554 (HE is feeling sad when somebody asks the reason why he migrated to Argentina from Turkey.)

Furthermore, the verb "hüzünlen-" also exhibits colligational patterns with conditional and future markers, indicating a relationship with future-oriented anxiety or concern. When used with the conditional suffix -(y)sA or the future tense marker -(y)AcAk with *diye*, as well as the converbial suffix -(y)ArAk "hüzünlen-" conveys a sense of anticipated sadness or worry about what might happen or what is expected to occur. This usage reflects a proactive emotional response, where the subject experiences sadness not only in reaction to immediate events but also in anticipation of future possibilities.

These constructions reveal a deeper layer of emotional complexity, where "hüzünlen-" expresses a blend of current melancholy and future anxiety. The conditional form often implies a hypothetical situation that could potentially lead to sadness, while the future tense highlights a sense of impending melancholy or concern.

(8) "Tanıdığı insanlar o *gidecek diye hüzünleniyordu*" W-HI09C4A-0481-584 (Lit. People he knows were feeling sad as he was going to go.)

(9) "Ama ne zaman sağ eline bir kuş *konsa hüzünlenir* Hasan Tahsin" W-NA16B2A-1241-650 (Lit. But whenever a bird lands on his right hand, Hasan Tahsin gets sad.)

(10) "Uzaklardaki çocuklarının ne yapacağını *düşünerek hüzünlenmişti*" W-RA16B4A-0885-620 (He was saddened by the thought of what his children would do far away.)

These examples, (8), (9), (10) demonstrate how "hüzünlen-" integrates future-oriented

elements into its semantic and pragmatic profile, enriching our understanding of how this verb encapsulates both immediate and anticipated emotional states.

Additionally, the verb "*hüzünlen-*" is frequently used with subordinating suffixes such as *-dİkça*, *-(y) ArAk*, and *-(y) Ip*, which indicate temporal and manner relationships in Turkish (Kornfilt, 2005). These constructions often suggest that the emotion of sadness arises from recalling past events or memories. The verbs "*hatırlamak*" (to remember) and "*anımsamak*" (to recall) are commonly associated with "*hüzünlen-*" in these contexts, highlighting the cognitive processes involved in the experience of this emotion.

(11) "O yana hiç geçmediğini *anımsayıp hüzünlenmekteydi*" W-RA16B3A-1134-29 (Lit. He remembered that he had never been that way and became sad.)

(12) "Hüküm süren erguvan saltanatını *hatırlayıp hüzünlenir.*" W-LG37E1B-3040-640 (Lit. He remembers the reign of redbuds and becomes sad.)

When "*hüzünlen-*" is paired with the suffix *-dİkça*, it indicates that the sadness intensifies with repeated instances of remembering or recalling past events (13). Similarly, the suffix *-(y) ArAk* denotes the manner in which the action is carried out, often suggesting that the act of reminiscing itself brings about the feeling of sadness (14). The suffix *-(y)Ip* is used to connect sequential actions, implying that recalling or reflecting on past experiences leads directly to feeling sad.

(13) "O yıllara ait anıları *canlandıkça hüzünlenmektedir*" W-SG03A1B-3274-202 (Lit. He gets sad as his memories of those years come back to him.)

(14) "Ötekinden pek farklı olmadığını *düşünerek hüzünleniyordu*" W-RA16B3A-1134-586 (Lit. He was feeling sad considering that it was not very different from the other one.)

These colligational patterns reflect how "*hüzünlen-*" encapsulates a deep, reflective sadness that emerges from engaging with one's memories. The cognitive processes of remembering and recalling are intricately linked to this emotional response, illustrating the interplay between past experiences and present emotional states.

An additional noteworthy feature of the verb "*hüzünlen-*" is its infrequent use with the dative case marker *-(y)A*. This case marker typically indicates direction towards someone or something, and its rarity in conjunction with "*hüzünlen-*" suggests that the verb does not commonly express sadness directed at others or for external reasons. Instead, "*hüzünlen-*" predominantly signifies an internal, self-directed emotion characterized with "loneliness".

(15) "Yalnız kaldığımı *hissedince hüzünlenirim*" W-TD36E1B-2844-573 (Lit. I feel sad when I feel that I am alone.)

The lack of usage with the dative case highlights the introspective nature of the sadness conveyed by "*hüzünlen-*". This verb tends to describe a personal and internalized emotional state, reflecting the individual's own feelings rather than emotions influenced by or aimed at external entities or other people. Though, it is possible to find some examples with dative case.

(16) "O yaratmaktan *vazgeçenlere hüzünlenirdi.*" W-UA16B2A-0884-16 (Lit. He used to feel sad for those who gave up creating.)

In contrast to verbs that might express sympathy, empathy, or concern for others, "*hüzünlen-*" encapsulates a form of sadness that is deeply introspective and reflective. This internal focus aligns with the verb's frequent association with cognitive processes like remembering and reflecting, as discussed earlier. The sadness expressed through "*hüzünlen-*" is thus more about the individual's internal emotional landscape rather than being an outwardly directed feeling.

(17) "Bu halini *görünce içten içe hüzünlendi*" W-TI22E1B-2913-194 (Lit. He felt inwardly sad when he saw his current position.)

In summary, the infrequent colligation of "*hüzünlen-*" with the dative case marker *-(y)A* underscores its primary role in depicting a self-contained, inward-looking sadness. This characteristic differentiates it from other emotional expressions that might involve external agents or reasons, further emphasizing its introspective and reflective nature.

Another significant observation regarding the verb "*hüzünlen-*" is the notable infrequency of its occurrence in the negative imperative form (*hüzünlenme/hüzünlenmeyin*) among its nodeinternal colligates. This rarity indicates that "*hüzünlen-*" is not commonly used to console or reassure others, as the negative imperative form would typically be employed to dissuade someone from feeling sad.

The limited usage of the negative imperative form suggests that "*hüzünlen-*" is rarely invoked in contexts where one might seek to comfort or calm another person. This contrasts with other emotional verbs that might frequently appear in negative imperative constructions to provide reassurance or to mitigate someone's distress.

Moreover, in the few instances where "*hüzünlen-*" does appear in the negative imperative form, it often lacks the presentation of positive arguments that would strengthen the consolatory intent. The verb does not effectively convey a message of reassurance or offer positive reasoning to alleviate sadness, further underscoring its primary role as an expression of internal, reflective sadness rather than a tool for comforting others.

(18) "Anneciğim yine **hüzünlenme** ne olur." W-VA14B1A-1632-513 (Lit. Mommy, please don't be sad again.)

This specific colligational pattern highlights a semantic distinction in how "*hüzünlen-*" functions compared to other sadness-related verbs. Its infrequent use in negative imperative contexts underscores its introspective nature and its limited role in social or interpersonal emotional regulation. Instead of serving to console others, "*hüzünlen-*" primarily reflects the individual's own engagement with their emotional state, often through personal reflection and memory.

The emotion of sadness conveyed by the verb "*hüzünlen-*" is frequently triggered by auditory stimuli. This is evident from its common collocates, which include verbs and nouns related to the sense of hearing. Verbs such as "*duy-*" (to hear) and "*dinle-*" (to listen) often appear in conjunction with "*hüzünlen-*," indicating that hearing or listening to something is a typical precursor to feeling sad.

(19) "Beyi *dinledikten* sonra daha da **hüzünlendim**" W-GD03A0A-0256-524 (Lit. I became even sadder after I listened to Beg.)

(20) "Yıllar sonra o türküleri *duymak* **hüzünlendirdi** babaannemi" W-VI19E1A-4052-69 (Lit. Hearing all those folk songs after many years made my granny sad.)

Moreover, "*hüzünlen-*" frequently co-occurs with words that denote auditory experiences and cultural artifacts that appeal to the sense of hearing. For instance, nouns like "*şarkı*" (song), "*türkü*" (folk song), "*şiiir*" (poem), and "*hüzzam*" (a classical Turkish music mode known for its melancholic tone) are common collocates. These collocations highlight the significant role of auditory stimuli in evoking the emotion of sadness described by "*hüzünlen-*."

(21) "Kadınım' *şarkısını* dinleyen Zeynep **hüzünlenmişti**" W-RA16B4A-1074-625 (Lit. Zeynep who listened to the song "Kadınım" would become sad.)

(22) "Yolun sonu görünüyor" *türküsinii* dertli dertli mırıldanıp **hüzünlenirdi**" W-TA16B1A-0918-15 (Lit. He sadly whimpered the folk song "Yolun sonu görünüyor" miserably and became sad.)

(23) "Sana okuduğum *şiiir* içimi **hüzünlendirmişti**" W-SI22C3A-0559-36 (Lit. The poem that I read to you had made me sad.)

In addition to auditory stimuli, visual stimuli also play a significant role in triggering the emotion of sadness conveyed by the verb "hüzünlen-." This is evident from the frequent collocates that involve seeing and observing. Verbs such as "görmek" (to see), "izlemek" (to watch), and "bakmak" (to look) are often used in conjunction with "hüzünlen-," indicating that visual experiences can also lead to feelings of sadness.

The presence of these visual-related verbs suggests that "hüzünlen-" is used to express sadness not only through what is heard but also through what is seen. This expands the semantic range of the verb to include a variety of sensory experiences that can evoke melancholy.

For example, seeing an old photograph, watching a nostalgic movie, or looking at a significant place can all trigger the sadness described by "hüzünlen-." These visual cues, much like auditory ones, connect deeply with personal memories and emotions, leading to an internalized experience of sadness.

(24) "Ay yıldızı orada *görünce* gerçekten çok **hüzünlendim**" W-TD09C4A-0211-525 (Lit. I really felt sad when I saw the moon and the star there.)

(25) "Medyayı *izlemek* **hüzünlendiriyor** çünkü insanı" W-QE39C2A-1430-54 (Lit. Because watching the media makes the man sad.)

In addition to auditory and visual stimuli, cognitive stimuli also play a crucial role in triggering the emotion of sadness conveyed by the verb "hüzünlen-." Cognitive triggers are particularly evident in contexts involving recalling past events, memories, or thoughts. Verbs such as "anımsamak" (to recall), "hatırlamak" (to remember), and "düşünmek" (to think) frequently appear with "hüzünlen-," indicating that reflective and contemplative processes can lead to feelings of sadness.

These cognitive triggers often involve engaging with memories of past events, people, or experiences, highlighting how "hüzünlen-" is deeply connected to the inner workings of memory and thought. The process of reminiscing about past moments, whether joyful or sorrowful, can evoke a profound sense of melancholy, which is captured by "hüzünlen-."

For example, thinking about a loved one who has passed away, recalling a significant life event, or simply reflecting on bygone days can all trigger the sadness described by "hüzünlen-." These cognitive processes link past experiences with present emotions, underscoring the introspective and reflective nature of the verb.

(26) "Rahmetli babamı *düşündüm*, **hüzünlendim**." W-QA16B2A-1435-527 (Lit. I thought my deceased father and became sad.)

(27) "ODTÜ'nün kurucularından Kemal KURDAŞ'ı *anımsıyor* ve **hüzünlениyorum**" W-KB04A3A-1259-490 (Lit. I remember Kemal Kurdaş, one of the founders of ODTÜ and become sad.)

(28) "Neden *bitenler, yok olanlar, gidenler* beni **hüzünlendiriyordu**?" W-LI13C2A-1374-498 (Lit. Why was I saddened by those that end, disappear and are gone?)

In addition to auditory, visual, and cognitive stimuli, tactile stimuli also play a significant role in triggering the emotion of sadness conveyed by the verb "hüzünlen-." Tactile triggers often involve physical interactions with objects or people that hold sentimental value. These can include cherished belongings of loved ones or moments of physical affection, such as hugging a beloved person.

The interaction with items that have personal significance, like a favourite piece of clothing or a gift from a loved one, can evoke a profound sense of melancholy. Similarly, the physical act of hugging someone special, especially during reunions or goodbyes, can trigger a complex emotional response where sadness is intertwined with elements of happiness and affection.

These tactile experiences highlight how "*hüzünlen-*" can capture a bittersweet emotion, where sadness is accompanied by fond memories and a touch of joy. This duality reflects the nuanced nature of the verb, which can express both sorrow and a deep emotional connection to people and memories.

(29) "Ana-oğul şöyle bir *kucaklaştığı* zaman; pek **hüzünlenir**." W-NA16B1A-0753-635 (Lit. He feels deeply sad when the mother and son hug one another.)

(30) "Onları camekânların ardında görmek ve *dokunamamak* biraz **hüzünlendirdi** beni." W-TI22E1B-2913 (Lit. Seeing them behind the glasses and not being able to touch them made me sad.)

The verb "*hüzünlen-*" is intricately linked with several profound concepts, including the passage of time, loneliness or solitude, and themes of separation or mourning. Each of these associations contributes to the rich emotional and semantic landscape of the verb.

Firstly, the passage of time is a recurring theme in the use of "*hüzünlen-*." This verb often appears in contexts where the speaker reflects on past events, changes over time, or the inevitability of aging. The sadness expressed by "*hüzünlen-*" is frequently tied to the realization of time passing, evoking a sense of nostalgia and melancholic reflection. For example:

(31) "Berin Hanım'la *yılların nasıl geçtiğini konuşurken* **hüzünlendi**" W-RE39C3A-0327-193 (Lit. While talking to Mrs. Berin about how the years had passed, she became sad.)

Secondly, "*hüzünlen-*" is closely associated with feelings of loneliness or solitude. The verb often describes an emotional state that arises from a sense of isolation, whether physical or emotional. This can include the absence of loved ones, the feeling of being alone despite being surrounded by others, or the introspective solitude one feels in quiet moments. Examples of this include:

(32) "Böyle zamanlarda *kimsesizliğini* hatırlar, **hüzünlenirdi**" W-QA16B3A-1131-19 (Lit. In such cases, he used to remember his orphanage and become sad.)

In addition to these, "*hüzünlen-*" is deeply connected to themes of separation and mourning. This verb captures the sadness experienced during times of parting from loved ones or dealing with loss. The sorrow of saying goodbye, the grief of losing someone, and the emotional pain of separation are all encapsulated by "*hüzünlen-*." Examples that illustrate this relationship include:

(33) "Adeta o da bu *ayrılıştan* **hüzünlenmişti**." W-RA16B1A-1211-624 (Lit. It was as if he too was saddened by this departure.)

(34) "Otuz yıl sonrasının *matemini* tutarmışçasına **hüzünlenirdim**" W-PG09C3A-0021-504 (Lit. I used to feel sad as if I had been mourning for the next thirty years.)

The verb "*hüzünlen-*" is often used in conjunction with concepts related to crying and tears, such as "*ağlamak*" (to cry) and "*gözyaşı*" (tear). These associations underscore the deep emotional impact of the verb, highlighting its role in expressing profound sadness that frequently leads to physical manifestations of grief.

The collocation of "*hüzünlen-*" with "*ağlamak*" and "*gözyaşı*" illustrates how the verb captures the intensity of sadness that can result in tears. In addition to its links with crying, "*hüzünlen-*" is commonly used with adverbs that indicate a sudden onset of deep sadness, such as "*aniden*" (suddenly) and "*birdenbire*" (suddenly). These adverbs emphasize the abrupt and overwhelming nature of the emotion, often triggered by a specific event or memory. This connection is evident in sentences like:

(35) "Birden içimden *ağlamak* geldi. **Hüzünlenmiştim**." W-TI22E1B-2913-479 (Lit. Suddenly I felt like crying. I was sad.)

(36) "Coşkuya kapılacağı sırada *birdenbire* **hüzünlendim**" W-KA16B4A-0886-516 (Lit.

Just when I was about to be ecstatic, I suddenly felt sad.)

The adverb "nedense" (for some reason) is often used in conjunction with the verb "hüzünlen-" to indicate that the person experiencing the emotion feels sad without a clear reason or explanation. This usage suggests a sense of puzzlement or confusion about the cause of the sadness, adding a layer of complexity to the emotional experience described by "hüzünlen-."

(37) "Severim bütün mevsimleri ama *nedense hüzünlenirim* sonbahara giderken" W-FA15B1A-1921-575 (Lit. I love all the seasons but for some reason I feel sad when I go to fall.)

(38) "Nedense en çok pazar günleri *hüzünleniyorum*" W-PA16B0A-0181-488 (Lit. For some reason, I feel sad most on Sundays.)

On the other hand, the collocates that appear in the +N position following the verb "hüzünlen-" in the corpus contribute significantly to the semantic structure of the verb. These collocates often reflect a sense of acceptance and resignation, aligning with themes of spiritual and philosophical contemplation.

In many instances, the person experiencing "hüzünlen-" is depicted as coming to terms with their sadness or the circumstances causing their sadness. This is reflected in phrases that suggest a sense of resignation or acceptance, often found in contexts related to spiritual or emotional surrender. These collocates (e.g. *dua etmek* 'pray') enhance the semantic depth of "hüzünlen-" by emphasizing the emotional journey from feeling sadness to accepting it. This acceptance often aligns with the principles of Islamic Sufism, where the concept of "tevekkül" (trust in God's plan) plays a crucial role. The act of experiencing sadness and then surrendering to a higher power or fate reflects a spiritual coping mechanism deeply rooted in Sufi traditions. For example:

(39) "Rahmetli babamı düşündüm, *hüzünlendim*, *rubu için dua ettim*." W-QA16B2A-1435-527 (Lit. I thought my deceased father, felt sad, and prayed for his soul.)

In addition to themes of acceptance and spiritual resignation, the verb "hüzünlen-" is also frequently followed by collocates that indicate a lack of physical response or a focus on mental anguish. These collocates emphasize the introspective and often paralyzing nature of the sadness expressed by "hüzünlen-."

In many instances, individuals experiencing "hüzünlen-" are depicted as not taking any outward action, reflecting a state of emotional inertia. This can include doing nothing or remaining passive in the face of their sadness, which underscores the deep, internalized nature of the emotion. Examples of this include:

(40) "Yalnız kaldığımı hissedince *hüzünlenirim* ve *hiçbir şey yapmak istemem*." W-TD36E1B-2844-573 (Lit. I feel sad when I feel that I am alone.)

(41) "Ne zaman dinlesem Sevgili Koray'ın o hınzırca gülüşü aklıma gelir, *hüzünlenir*, *dalar giderim*." W-PI09C2A-1187-651 (Lit. Whenever I listened to it, I remember Dear Koray's mischievous smile, I feel sad and daydream.)

Furthermore, "hüzünlen-" is also linked with experiences of mental anguish, where the emotional pain is deeply internalized and manifests as psychological distress. This can include collocates that suggest enduring mental suffering or contemplation of one's sorrow. Examples include (41) and (42):

(42) "Anıların bir süre sonra dışarı çıkacağını düşününce, insan ürkmekle kalmıyor, *hüzünlenip acı çekmeye başlıyor*." W-PI22C1A-0209-541 (Lit. When one thinks that the memories will come out after a while, one is not only frightened, but also saddened and feeling pain.)

(43) "Hatırınızdan çıkarırsanız *hüzünlenirim*. *Karıyorum sonra*." W-FE39E1B-3025-572 (Lit. If you forget about it, I become sad. I feel offended.)

These collocates highlight how "hüzünlen-" often involves a profound internal struggle,

where the person is consumed by their emotions to the point of inaction. This lack of physical response contrasts with the occasional natural reflex of crying, which is the primary physical manifestation of the sadness associated with "*hüzünlen-*." For instance:

(44) "Kadınım" şarkısını dinleyen Zeynep **hüzünlenmişti** ve eve gelene kadar ağladı." W-RA16B4A-1074-625 (Lit. Zeynep who listened to the song "Kadınım" was sad and she cried till she arrived at home.)

(45) "Neye seviniyorum böyle?" diye **hüzünlenip ağlamaya başlayacağım**." W-SE09C3A-0408-534 (Lit. I will become sad and start crying after thinking for what I am rejoicing.)

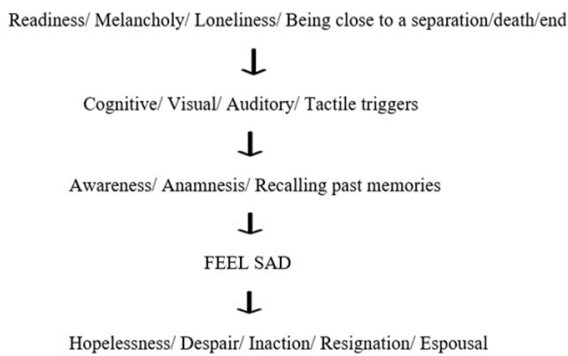
These collocates illustrate that "*hüzünlen-*" not only captures the initial feeling of sadness but also encompasses the subsequent mental and emotional struggles that accompany it. The verb, therefore, portrays a comprehensive picture of sadness that includes emotional paralysis, mental suffering, and occasional physical reactions like crying.

3.2. Semantic and Pragmatic Properties of *Hüzünlen-*

The semantic preference of the verb "*hüzünlen-*" can be effectively illustrated through a visual representation of the emotional process and the related lexical elements derived from corpus data. This figure captures the various stages of experiencing sadness, from the initial state of readiness through different types of stimuli, to the resulting mental state, and finally the cognitive and behavioural responses. Below is the visual representation that outlines this process:

Figure 1

The Event Schema of Hüzünlen- and Semantic Domains Dictated by the Schema in Its Lexical Environment

This figure outlines the emotional trajectory associated with the verb "*hüzünlen-*." It begins with the pre-emotional readiness state, followed by different types of stimuli (visual, auditory, cognitive, tactile) that trigger the emotion. These stimuli lead to a new mental state characterized by recollection and contemplation, culminating in the feeling of sadness itself. Finally, the figure illustrates the subsequent cognitive or behavioural responses, such as acceptance, resignation, crying, or inaction.

By examining these stages and the associated lexical elements, we gain a comprehensive understanding of how "*hüzünlen-*" operates semantically and pragmatically within the Turkish language. The verb not only conveys a deep sense of sadness but also encompasses the mental and emotional processes that accompany it, reflecting a complex and multifaceted emotional experience.

The analysis of "*hüzünlen-*" reveals that its semantic prosody is not straightforwardly negative. While sadness is often classified as a negative emotion (Wierzbicka, 1999), the sources of the feeling encapsulated by "*hüzünlen-*" are varied and complex. The verb does not exclusively draw on negative concepts such as death or separation. On the contrary, it frequently arises from

positive memories, cherished individuals, and reminiscences of happy times. This dual nature highlights that the emotion conveyed by "*hüzünlen-*" is multifaceted and cannot be narrowly defined as having a purely negative prosody.

This nuanced prosody is further illustrated by the grammatical structures and word choices that accompany "*hüzünlen-*." The verb often appears in contexts related to the past, such as recalling old memories or thinking about loved ones, indicating that the emotion is deeply rooted in personal reflection and nostalgia. For instance:

(46) "O günleri hem gülerek hem **hüzünlenerék** *hatırlarım.*" W-SE36E1B-3352-8 (Lit. I remember those days both by smiling and feeling sad.)

(47) "Hiç unutmam bir gün..." diye başlayan çocuklarla ilgili *anılar* kimi zaman kahkahalarla, kimi zaman da **hüzünlenerék** anlatılmaya başlanıyor." W-QD37C2A-0506-6 (Lit. Memories about children that starts with "I always remember, one day..." are sometimes told with laughter and sometimes by feeling sad.)

Such instances show that while the overarching emotion is one of sadness, it is intertwined with positive recollections, making the overall semantic prosody more complex.

Additionally, "*hüzünlen-*" is often reflexive, indicating that the sadness is primarily an internal experience rather than a response to external stimuli or others' situations. This introspective nature aligns with the verb's frequent association with personal memories and internal reflections rather than future anxieties or concerns for others. Thus, "*hüzünlen-*" predominantly describes an inner emotional state rather than outward-directed empathy or worry.

Moreover, the sudden onset of the emotion, often triggered by specific stimuli such as hearing a song or seeing a familiar place, emphasizes the immediate and spontaneous nature of the feeling. This spontaneity suggests that the semantic prosody of "*hüzünlen-*" can vary, encompassing positive, negative, or neutral connotations depending on the context.

In summary, "*hüzünlen-*" does not adhere strictly to a negative semantic prosody. Instead, it reflects a complex emotional state that blends elements of sadness with nostalgic and often positive memories, portraying a rich and layered emotional experience. The verb's reflexive nature and predominant association with the past further emphasize its unique semantic character, demonstrating that the emotion it conveys is both multifaceted and context dependent.

Conclusion

In this study, we have conducted an in-depth semantic and pragmatic analysis of the verb "*hüzünlen-*" within the Turkish language, drawing on data from the TNC (n.d.). By employing Stubbs' (2005) model of Extended Lexical Units, we have uncovered the multifaceted nature of this verb and its unique semantic prosody.

Our findings reveal that "*hüzünlen-*" encapsulates a complex emotional experience that cannot be narrowly defined as purely negative. While sadness is often considered a negative emotion, "*hüzünlen-*" frequently arises from positive memories, cherished individuals, and nostalgic reflections. This dual nature highlights that the verb's semantic prosody is not straightforwardly negative but rather context-dependent, incorporating elements of both positive and negative emotions.

The verb is predominantly associated with past events and personal reflections, indicating a deeply introspective and reflexive emotional state. This is further evidenced by its frequent colligation with subordinating suffixes that indicate recollection and reminiscence, as well as its relatively rare association with future-oriented anxiety or empathy for others. Consequently, "*hüzünlen-*" primarily conveys an internal, self-reflective sadness rather than outward-directed concern.

Moreover, the sudden onset of the emotion, often triggered by auditory, visual, cognitive, or tactile stimuli, underscores the immediate and spontaneous nature of the feeling. These stimuli, ranging from hearing a song or seeing a familiar place to recalling a significant memory, contribute to the nuanced semantic prosody of "*hüzünlen-*," which can encompass positive, negative, or neutral connotations depending on the context.

Through this analysis, we have demonstrated that "*hüzünlen-*" is a verb that reflects a rich and layered emotional experience, deeply rooted in personal memories and reflections. Its reflexive nature and predominant association with the past highlight its unique semantic character, offering valuable insights into the linguistic representation of sadness in Turkish. This study not only contributes to our understanding of the semantic and pragmatic properties of "*hüzünlen-*" but also underscores the importance of considering context and cultural nuances in the analysis of emotion-related verbs.

Overall, the semantic and pragmatic intricacies of "*hüzünlen-*" provide a compelling case for the nuanced nature of emotional expressions in language. By examining such verbs through a corpus-driven approach, we can gain a deeper appreciation for the complexity and diversity of human emotions as reflected in linguistic usage.

References

- Aksan, Y., Yıldız, İ., Demirhan, U. U., Sarıgül, H., Kurfalı, M., Hacıosmanoğlu, G. & Yılmaz, H. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, M.U. Doğan, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odiijk & S. Piperidis (Eds), *Proceedings of the eight international conference on language resources and evaluation* (pp. 3223-3227). European Language Resources Association (ELRA). <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Bednarek, M. (2008). *Emotion talk across corpora*. Palgrave Macmillan.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Hunston, S. & Francis, G. (2000). *Pattern grammar: A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. John Benjamins Publishing Company.
- Kornfilt, J. (2005). *Turkish*. Routledge.
- McEnery, T. & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.
- Miller, G. A. & Charles, W. G. (1991). Contextual correlates of semantic similarity. *Language and Cognitive Processes*, 6(1), 1–28.
- Ortony, A., Clore, G. L. & Collins, A. (1990). *The cognitive structure of emotions*. Cambridge University Press.
- Partington, A. (2004). Utterly content in each other's company: Semantic prosody and semantic preference. *International Journal of Corpus Linguistics*, 9(1), 131–56.
- Scherer, K. R. (2000). Psychological models of emotion. In J. C. Borod (Ed.), *The neuropsychology of emotion* (pp. 137-162). Oxford University Press.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press.
- Sinclair, J. (2004). *Trust the text: Language, corpus and discourse*. Routledge.
- Stubbs, M. (2001). *Words and phrases: Corpus studies of lexical semantics*. Blackwell Publishers.
- Stubbs, M. (2005). *Conrad in the computer: Examples of quantitative stylistic methods*. *Language and Literature: International Journal of Stylistics*, 14(1), 5-24. <https://doi.org/10.1177/0963947005048874>
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus linguistics at work*. John Benjamins.

Demir, S. & Özyıldırım, I. (2024). Semantic and pragmatic analysis of a Turkish sadness verb *hüzünlen-*, *Mavi Atlas*, 12(2), 518-531.

Tribble, J. (2012). What are concordances and how they are used?, In C. A. Chapelle (Ed.), *The routledge handbook of corpus linguistics* (pp. 167–183). Routledge.

Türk Dil Kurumu. (n.d.). Hüzünlenmek. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 12 Nisan 2024'te <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Turkish National Corpus. (n.d.). Hüzünlenmek. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 12 Nisan 2024'te <https://v3.tnc.org.tr/> adresinden alındı.

Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across languages and cultures: Diversity and universals*. Cambridge University Press.

Bahtım KÜTÜK

Arş. Gör. Dr. | Res. Asst. Ph.D.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Psychology, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-7190-6190
bahtimkutuk.ege@gmail.com

N. Banu ÇENGELCİ ÖZEKES

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir-TÜRKİYE
Ege University, Faculty of Letters, Department of Psychology, Izmir-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-5020-9417
banu.cengELci.ozekes@ege.edu.tr

İleri Yetişkinlerin Kendi Yaş Gruplarına Yönelik Stereotiplerinin Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması¹

Öz

İleri yetişkinler stereotiplere en fazla maruz kalan ve bu stereotiplerle baş etmek durumunda olan gruplardan biridir. Bu çalışmada, ileri yetişkinlerin (65+) kendi yaş gruplarına yönelik stereotip düzeylerini belirlemek için bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Çalışmaya, Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan, herhangi bir nörolojik tanısı olmayan 297 katılımcı dâhil edilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 65 ile 91 arasında değişmektedir ($Ort_{yaş} = 71.66$, $SS = 6.52$). Tamamen gönüllük esasına dayalı bir olan araştırmada veriler anket yöntemi ile yüz yüze toplanmıştır. Katılımcılara alan yazından faydalanılarak ileri yetişkinlere yönelik oluşturulan dokuz farklı stereotipe ne kadar katılıp katılmadığı sorulmuştur. Verilerin faktör analizine uygunluğunu ve örneklemin yeterliliğini test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett Küresellik Testi (BKT) kullanılmıştır. KMO katsayısı (.826) ve BKT'nin anlamlılığı ($\chi^2(36) = 664.204$; $p < 0.001$) ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu ve verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini göstermiştir. Gerçekleştirilen AFA sonucunda ölçeğin dokuz maddeden oluşan tek faktörlü bir yapı oluşturduğu görülmüştür. Ölçüm aracının faktör yükleri .32 ile .70 arasında değişmektedir ve maddelerdeki ortak varyansın %40 olduğu görülmektedir. DFA sonuçları da maddelerin tek faktörde toplandığını ve uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir, $\chi^2/SS = 2.682$, RMSEA = .075, CFI = 0.932, TLI = .905, SRMR = .042. Cronbach alfa katsayısı ise 0.80 olarak bulunmuştur. Sonuç olarak, bu ölçeğin ileri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik stereotipleri değerlendirmek için güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir. Bunun yanında, ölçek hem ülkemizde hem de yurt dışında ilk olma özelliğine sahiptir ve ileri yetişkinlere yönelik önyargı ve ayrımcılığın kapsamlı bir şekilde araştırılmasını ve anlaşılmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Faktör analizi, İleri yetişkinlik, Ölçek geliştirme, Stereotipler.

Determining the Stereotypes of Older Adults Towards Their Age Group: A Scale Development Study

Abstract

Older adults are one of the groups most exposed to stereotypes and have to cope with these stereotypes. The purpose of this study was to develop a scale to identify the stereotype levels of older adults (65+) towards their own age group. This study involved 297 participants residing in various Turkish cities, with no diagnosed neurological conditions. The age range of the participants varied between 65 and 91 ($Mean_{age} = 71.66$, $SD = 6.52$). Data were gathered in-person using a questionnaire in a completely voluntary study. Participants were asked how much they agreed or disagreed with nine different stereotype statements about older adults, which were created by utilizing the

¹ Bu çalışma, Bahtım Kütük tarafından, Dr. Öğr. Üyesi N. Banu Çengelci Özekes danışmanlığında yapılan *Seçivi Katılım Teorisi Çerçevesinde İleri Yetişkinlerin Aktivitelere Katılımı ile İlişkili Faktörlerin İncelenmesi* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

literature. The appropriateness of the sample and the acceptability of the data for factor analysis were assessed using the Bartlett's Test of Sphericity (BTS) and the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient. The BTS significance (χ^2 (36) = 664.204; $p < 0.001$) and the KMO coefficient (.826) indicated that the data were from a multivariate normal distribution and that the scale was appropriate for factor analysis. The EFA of the nine-item scale results indicated a one-factor solution. The factor loadings of the measurement tool ranged between .32 and .70 and the common variance of the items was 40%. CFA results also showed that the items loaded in a single factor and the goodness of fit values were at an acceptable level, $\chi^2/SS = 2.682$, RMSEA = .075, CFI = 0.932, TLI = .905, SRMR = .042. The calculated Cronbach's alpha coefficient was 0.80. As a result, it can be said that this scale is a reliable and valid scale to assess the stereotypes of older adults towards their age group. Furthermore, it is the first instrument measuring stereotypes of older adults towards their age group in both Turkish and international contexts. It may aid in developing a more thorough understanding of the prejudice and discrimination older adults face.

Keywords: Factor analysis, Older adults, Scale development, Stereotypes.

Giriş

Dünyadaki genel eğilime paralel olarak Türkiye'de de ileri yetişkin nüfusu hızla artmaktadır. Yaşam beklentisinin artmasının yanı sıra, doğum oranlarında da ciddi bir azalma bulunmakta ve toplumda ileri yetişkinlerin sayısı ve oranı giderek artmaktadır (Arpacı, 2005; Arrhenius et al., 2022). Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2023 yılında yayınladığı verilere göre, 2022 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nde 65 yaş ve üzeri vatandaşların sayısı 8.451.669 kişiye ulaşarak, toplam nüfusun %9,9'unu oluşturmuştur. Bu oran 2017'de %8,5 iken 5 yılda önemli bir artış göstermiştir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında ise ileri yetişkin nüfusun %44,4'ünü erkekler, %55,6'sını ise kadınlar oluşturmaktadır. TÜİK'in nüfus tahminlerine göre, bu hızlı artışın önümüzdeki yıllarda da devam etmesi beklenmektedir. 2030 yılında ileri yetişkin nüfus oranının %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında ise %25,6 olması öngörülmektedir. Bu durum Türkiye nüfusunun dörtte birinin 2080 yılında 65 yaş ve üzeri olacağı anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere, ileri yetişkin nüfusunun sayısı ve toplum içindeki oranı oldukça artmıştır ve bu artış son zamanlarda hız kazanmıştır. Yaşam beklentisindeki bu artış, sağlık, ekonomi ve siyaset gibi alanların yanı sıra psikoloji alanında da pek çok yeni araştırma konusu ortaya çıkarmıştır. Psikoloji bağlamında ileri yetişkinlerle çalışılan önemli konulardan biri stereotiplerdir.

İleri yetişkinler genellikle "deneyimli", "bilgili" ve "bilge" olarak algılanır (Hertzog et al., 2008). Fakat bu yaş grubundaki kişilerin kendilerini kronolojik yaşından daha genç değerlendirme eğiliminde olduğu görülmektedir (Rubin & Berntsen, 2006). Dolayısıyla bu kişilerin de kendi yaş gruplarına ait olmak istemedikleri ve kendi gelişimsel dönemindeki kişilere yönelik stereotiplere sahip oldukları düşünülebilir. Stereotipler, birey, grup veya topluluklar hakkında kökleşmiş inançlar veya basitleştirilmiş kanaatlerdir. Diğer bir deyişle, belirli bir özelliğe sahip olan bir gruba yönelik olan stereotipler, o gruba ait olan kişilerin kişisel farklılıklarını ve özelliklerini göz ardı eden kalıplaşmış yargılardır. Genellikle yaş, cinsiyet, meslek grupları, azınlık grupları ve etnik köken gibi unsurları hedef alan stereotipler dış gruplara yönelik olsa da kişilerin kendi grupları hakkında da stereotiplere sahip oldukları görülmektedir (Bilgin, 2003; Blum, 2004). İleri yetişkinler de bu olumsuz stereotiplerin sıkça hedefinde olan gruplar arasındadır. Örneğin, Leyens (1983) tarafından yapılan bir çalışmada, ileri yetişkinlere yönelik stereotiplerin günlük yaşam aktivitelerini ve görevlerdeki başarılarını etkileyen önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Olumsuz stereotiplerin, ileri yetişkinlerin davranışları üzerinde önemli bir tehdit oluşturduğu açıktır. Bu tehditlerden biri, bireylerin performansını ve davranışlarını doğrudan etkileyen 'stereotip tehdidi'dir. Stereotip tehdidi, bireyin ait olduğu grup hakkındaki olumsuz stereotip(ler)e uygun şekilde davranma eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Steele & Aronson, 1995). Bu mekanizma, bireyin performans kaygısını artırarak, kendini olumsuz stereotipe uygun bir şekilde sergilemesine yol açabilir. Sonuç olarak, stereotip tehdidi, bireylerin kendilerine ve yeteneklerine olan güvenini sarsarak, aslında sahip oldukları potansiyelin altında performans göstermelerine neden olabilir. Yapılan bir çalışmada ileri yetişkinlik dönemindeki bellek problemlerinin tek nedeninin

beyindeki yapısal değişikliklerin olmadığı, bunun yanında sosyal faktörlerin de bu duruma katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Jordano & Touron, 2017). İleri yetişkinler yaşlanma ve bilişle ilgili olumsuz stereotiplere maruz kaldıklarında bellek performansları önemli ölçüde kötüleşmektedir (Barber & Mather, 2014). Stereotiplerden dolayı olumsuz duyguların yoğun bir şekilde bastırılması ve performansın izlenmesi gibi faktörler performans düşüşüne neden olmaktadır (Schmader et al., 2008). Çünkü olumsuz stereotiplerle karşı karşıya kalan bireyler, bu stereotiplerin tetiklediği olumsuz duyguları düzenlemek ve bilişsel kaynaklarını bu süreç üzerine yoğunlaştırmak zorunda kaldıklarından, görev performansları için gerekli bilişsel kaynakları daha sınırlı bir şekilde kullanabilmektedirler (Schmader et al., 2009; Schuster et al., 2015). Hess and Hinson (2006) tarafından yapılan bir araştırmada ileri yetişkinlerin kendi bellek becerilerine atfettiği değerlendirmenin görev performanslarını etkilediği bulunmuştur. Örneğin, ileri yetişkinlerin bellek becerilerinin korunması üzerine bir yazıyı okuyanlarla ileri yetişkinlikte bellek becerilerinin düştüğünü okuyan ileri yetişkinlerin görev performanslarının farklılaştığı bulunmuştur. Kendi yaş gruplarına yönelik olumsuz değerlendirme okuyan katılımcılar olumlu değerlendirme okuyanlardan yaklaşık 20-30 kelime daha az hatırlamaktadır.

Hess et al. (2019) bir diğer araştırmada ileri yetişkinler hakkındaki stereotiplerin görevin yerine getirilmesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada katılımcıların bir kısmı olumlu, diğerleri ise olumsuz stereotipleri aktive etmek için tasarlanan koşula maruz kalmıştır. Sonuçlar, olumsuz yaşlanma stereotiplerinin ileri yetişkinlerin bilişsel olarak zorlayıcı aktivitelere katılımını olumsuz bir şekilde etkilediğini göstermiştir. Dionigi (2015) de yapmış olduğu bir derleme çalışmasında, yaşlanma sürecinin hem olumlu hem de olumsuz stereotiplerden etkilendiğini ve bu stereotiplerin aynı zamanda eylemler, performans, kararlar ve tutumlar üzerinde etkili olabileceğini belirtmiştir. Emile et al. (2014) ileri yetişkinlere yönelik olan stereotiplerin içselleştirilmesinin fiziksel aktiviteye katılımı nasıl etkilediğini araştırmış ve stereotiplerin fiziksel aktivitelere katılımı yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Olumlu stereotipler, ileri yetişkinlerin yürüyüş yapmak, ev işleri yapmak, bahçe işleriyle uğraşmak, gönüllülük işleri gibi fiziksel aktivitelere katılımını olumlu yönde etkilerken, olumsuz stereotipler ileri yetişkinlerin bu tip aktivitelere katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte, olumsuz stereotiplerin sadece fiziksel aktivitelere katılımı değil, ileri yetişkinlerin bilişsel performanslarındaki bozulmaları da yordadığına dair birçok araştırma bulunmaktadır (Barber et al., 2015; Eich et al., 2014; Hess et al., 2003). Stereotiplerin sadece fiziksel ve bilişsel değil, aynı zamanda psikososyal (Levy, 2009; Sánchez Palacios et al., 2009) ve kardiyovasküler (Levy et al., 2009) özellikleri de etkilediğine dair çalışmalar bulunmaktadır. Tüm bu araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda stereotiplerin ileri yetişkinler üzerinde birçok açıdan oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Fakat alan yazını incelendiğinde ileri yetişkinlerin kendi gelişimsel dönemindeki kişilere yönelik stereotip ölçümlerinin yapıldığı bir ölçeğe rastlanmamıştır.

Yöntem

Yapılan alan yazın incelemesi, ileri yetişkinlerin kendi yaş grupları hakkında standart bir stereotipler ölçüm aracı eksikliğine işaret etmektedir. Araştırmalarda daha çok ileri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik olumsuz stereotipler aktif edilmeye çalışılmış ve bu şekilde stereotiplerin nasıl bir etkisi olduğu değerlendirilmiştir. Fakat hali hazırda bu kişilerin kendi yaş gruplarına yönelik stereotiplerin ölçek bazında değerlendirildiği bir ölçüm aracına rastlanmamıştır. Bu durum, ileri yetişkinlere yönelik yaygın stereotipleri değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Gerçekleştirilen bu araştırmada, araştırma verileri toplanmadan önce Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik kurul izni alınmıştır (Tarih: 25.11.2020; Toplantı/Karar Sayısı: 14 / 07-704; Protokol No: 704) ve daha sonra veri toplama sürecine geçilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Veriler kartopu yöntemiyle toplanmaya başlanmıştır. Araştırmanın veri seti, 2020 Kasım ayından 2022 Ağustos ayına kadar uzanan bir zaman diliminde 65 yaş ve üzeri toplam 321 katılımcıdan elde edilmiştir. Araştırmaya Türkiye'nin birçok farklı bölgesinden katılımcı dâhil edilmiştir. İleri analizlerden önce yapılan ön analizler sonucu puanları tekli ve çoklu aşırı/uç değer olarak belirlenen ($n = 24$) katılımcı veri setinden çıkarılmıştır. Toplam 297 katılımcının verileri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 65 ile 91 arasında değişmektedir ($Ort_{yaş} = 71.66$, $SS = 6.52$) ve hepsi evinde/evde yaşamaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin kişisel bilgi formlarında, demans veya şizofreni gibi herhangi bir ciddi nörolojik veya psikiyatrik hastalık için tedavi aldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Katılımcılara ait sosyodemografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

		<i>n</i>	<i>(%)</i>
Cinsiyet	Kadın	177	59.60
	Erkek	120	40.40
Medeni Durum	Boşanmış/Ayrı	11	3.70
	Dul	101	34.40
	Bekâr	4	1.30
	Evli	181	60.90
Eğitim Durumu	Okuma yazma bilmeyen	12	4.00
	Okuryazar	51	17.20
	İlkokul	125	42.10
	Ortaokul	32	10.80
	Lise	36	12.10
	Üniversite ve üzeri	41	13.80
Gelir Düzeyi	Düşük	55	18.50
	Orta	213	71.70
	Yüksek	29	9.80
Çalışma Durumu	Çalışıyor	14	4.70
	Çalışmıyor	88	29.60
	Emekli	195	65.70
Kiminle yaşıyor	Yalnız	70	23.60
	Eşiyle	166	55.90
	Çocuklarıyla	48	16.20
	Diğer*	13	4.30

*Akrabalarımla, arkadaşlarımla, anne veya babamla vb.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılmak üzere gerekli verilerin toplanması için kişisel bilgi formu ile birlikte ileri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik olduğu belirlenen stereotip madde havuzu oluşturulmuştur. İleri yetişkinlere yönelik stereotipler belirlenirken ilgili alan yazından ve araştırma sonuçlarından yararlanılmıştır (American Psychological Association, 2016; 2017a; 2017b; 2020; 2023; Erens et al., 2019; Shepherd & Brochu, 2021). Daha sonra belirlenen bu maddeler hakkında uzman görüşleri alınmıştır. Belirlenen 9 madde 7'li Likert tipi bir ölçek üzerinden derecelendirilmektedir. Oluşturulan bu formun nihai şekline gelişim psikolojisi alanında doktora düzeyinde sahip 3 uzmanın görüşleri alındıktan sonra karar verilmiştir. Verilen geribildirimler doğrultusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Formun son halindeki maddelerin ileri yetişkinler tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını belirlemek amacıyla seçkisiz şekilde belirlenen 7 ileri yetişkine

ön uygulama yapılmıştır. Katılımcılardan alınan geribildirimler doğrultusunda bazı dilsel ve içerik değişiklikleri yapılarak form uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Sonuç olarak katılımcılara kendi yaş gruplarına yönelik belirlenen toplam 9 olumsuz stereotiple ilgili görüşlerini belirtmeleri istenmiştir ve ters puanlanan hiçbir madde yoktur.

Verilerin Analiz Edilmesi

Maddelerin iç tutarlılığı Cronbach alfa kullanılarak doğrulanmıştır. Cronbach alfa değeri, bir testin veya anketin iç tutarlılığını değerlendirmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. İç tutarlılık, bir ölçme aracının (örneğin, test veya anket) maddelerinin aynı latent değişkeni veya yapıyı ne kadar tutarlı bir şekilde ölçtüğünü değerlendiren bir göstergedir. Diğer bir ifadeyle, iç tutarlılık, bir ölçme aracındaki maddelerin birbiriyle ne ölçüde ilişkili olduğunu ve altta yatan yapıyı ne derece yansıttığını ifade eder. Bir testin veya anketin iç tutarlılığı yüksekse, bu testin veya anketin farklı maddelerinden elde edilen puanlar birbirleriyle daha fazla uyumludur (Hajjar, 2018; Taber, 2018; Vaske et al., 2017).

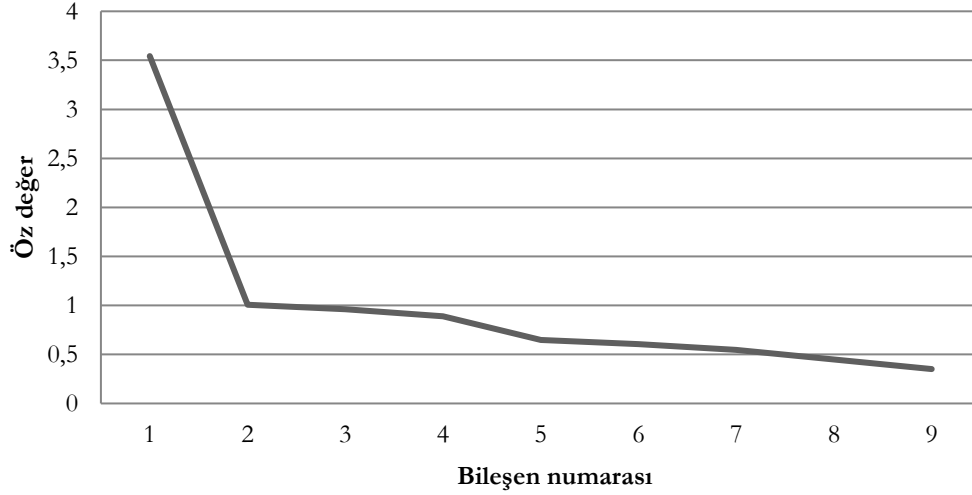
Maddelerin faktör yapısı, Yamaç Eğrisi, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile belirlenmiştir. Veri kümesindeki faktör sayısını belirlemek için yamaç eğrisinden yararlanılır. Psikoloji araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir diğer istatistiksel yöntem olan AFA, ölçümlerin altında yatan faktörleri keşfetmek ve iç güvenilirliklerini değerlendirmek için kullanılır. Özellikle araştırmacıların ölçümlerinin arkasındaki faktör yapısı hakkında önceden belirlenmiş hipotezleri olmadığında AFA tercih edilir (Newsom, 2005; Watkins, 2018). AFA için gerekli minimum örneklem büyüklüğü, alan yazında tartışılan bir konudur. Farklı araştırmacılar, farklı örneklem büyüklüğü oranları önermektedir. Örneğin, Everitt (1975) ve Gorsuch (1983) madde başına 5 ila 10 katılımcı önerirken, Tabachnick and Fidell (2013) madde başına en az 20 katılımcı önermektedir. Daha yüksek örneklem ise temsil edilebilirlik açısından genellikle daha iyidir. Dolayısıyla bu araştırmada madde başı en az 20 katılımcı önerisi göz önünde bulundurularak katılımcılardan veri toplanmıştır. Bundan dolayı bu araştırmada belirlenen maddelerle ilgi analizlerde AFA'nın Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) yapılmıştır. AFA'nın yanı sıra yeni bir ölçeğin geçerliliğini ve güvenilirliğini test etmek için psikoloji alanında Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yaygın olarak kullanılan bir analizdir. DFA analizi sayesinde, ölçeğin yapısal geçerliliği ve güvenilirliği hakkında bilgiler elde edilmiştir (Muthén & Muthén, 2017).

Bulgular

Faktör sayısını belirlemek için oldukça sık kullanılan bir yöntem Yamaç Eğrisi (Scree Plot) grafiğini incelemektir. Grafikte, her faktörün öz değeri faktör numarasına göre çizilir. Yamaç eğrisi grafiğinde, Y eksenini öz değer büyüklüklerini temsil eder. Öz değer (eigenvalue), bir faktörün ne kadar varyans açıkladığını gösteren bir ölçüdür. X eksenini ise bileşen sayısını temsil eder. Bileşenler, faktör analizinde ayırt edilen alt gruplardır. Faktör analizinde kaç faktörün korunacağını belirlemek için görsel bir araç sağlar. Grafikte keskin bir düşüş, ilk birkaç faktörün önemli miktarda varyans açıkladığını ve sonraki faktörlerin daha az önemli olduğunu gösterir. Yatay bir çizgi ise kalan faktörlerin çok az varyans açıkladığını ve dikkate alınmaması gerektiğini gösterir (Gour et al., 2017; Williams et al., 2010). Yamaç eğrisi grafiğinde keskin düşüş gösteren faktörler, araştırmacı tarafından önemli faktörler olarak kabul edilir (Cattell, 1966). Kısaca, yamaç eğrisi grafiğinde eğimin yatay çizgiye yaklaştığı noktaya kadar olan bileşen, önemli faktörler olarak kabul edilirken düzleşmenin olduğu noktadan sonraki faktörler göz ardı edilebilir. Faktörlere karar verme sürecinde yamaç eğrisi grafiği incelendiğinde birinci aralıktan sonra maddelerin tek bir faktörde toplandığı görülmektedir (*bk.* Şekil 1).

Şekil 1

Yamaç Eğrisi Grafiği (Scree Plot) Sonuçları

Yamaç eğrisi grafiği incelendikten sonra AFA yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu ve örneklemin yeterliliği, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett Küresellik Testi (BKT) ile değerlendirilmiştir. Field'e (2009) göre faktör analizinde KMO katsayısı .50 - .60 zayıf; .60 - .70 orta; .70 - .80 iyi; .80 - .90 çok iyi ve .90'ın üzeri mükemmel uyum gösterir. KMO katsayısı bu araştırmada .826 ($p < 0.001$) olarak bulunmuştur. Bu sonuç, verilerin faktör analizine çok iyi düzeyde uygun olduğunu göstermektedir. İstatistiksel olarak anlamlı BKT ise maddeler arasında yeterli düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir. BKT'nin anlamlılığı, verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini gösterir (Garson, 2012; Panda et al., 2021). Analiz sonucu BKT'nin anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2(36) = 664.204$; $p < 0.001$). Bu sonuçlar doğrultusunda ölçeğin AFA'ya uygun olduğu söylenebilir. Gerçekleştirilen AFA sonucu oluşturulan formdaki dokuz maddenin tek faktörlü bir yapı oluşturduğu görülmüştür. Ölçüm aracının faktör yükleri .32 ile .70 arasında değişmektedir ve maddelerdeki ortak varyansın %40 olduğu görülmektedir (bk. Tablo 2). Bu sonuçlar ölçüm aracının tek faktörlü bir yapı oluşturduğunu göstermiştir.

Tablo 2

İleri Yetişkinlerin İleri Yetişkinlere Yönelik Stereotiplerinin Değerlendirildiği Ölçüm aracının Faktör Yükleri

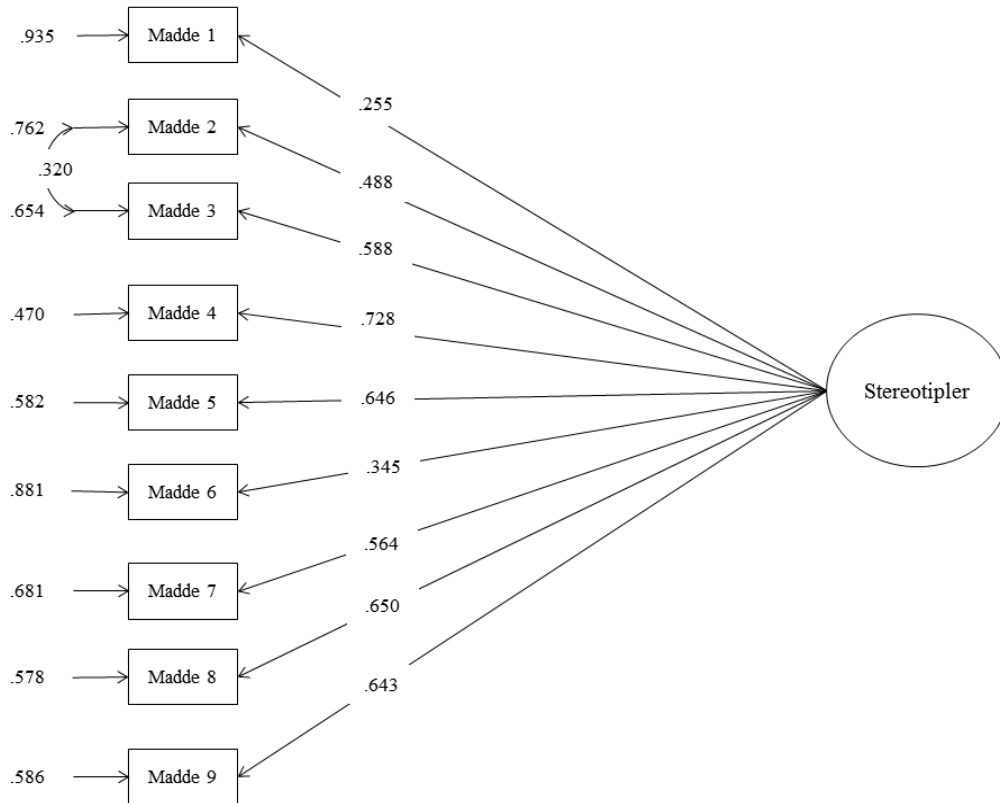
Madde	İleri yetişkinler:	Faktör Yüğü
1.	Birbirlerine benzer.	.32
2.	Tek başlarına ve yalnızdırlar.	.62
3.	Hasta ve diğerlerine bağımlıdırlar.	.68
4.	Bilişsel/zihinsel işlevler açısından zayıftırlar.	.75
5.	Depresyondadırlar.	.70
6.	Cinsel konulara ilgi duymazlar.	.41
7.	İlerleyen yıllarla birlikte daha zor ve katı olurlar.	.62
8.	Yaşları ilerledikçe görülen/ortaya çıkan düşüşle baş edemezler.	.69
9.	Fiziksel aktiviteler açısından zayıftırlar.	.70

AFA'dan sonra ise DFA gerçekleştirilmiştir. Maksimum olabilirlik yöntemi kullanılarak DFA'da model parametreleri tahmin edilmiş ve model-veri uyumu incelenmiştir. Tek faktörlü modelin veri uyumunun değerlendirilmesinde χ^2/SS , Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA), Standartlaştırılmış Artık Değerlerin Ortalama Karekökü (SRMR), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI) ve Tucker Lewis İndeksi (TLI) gibi istatistiksel göstergeler kullanılmıştır (Diefendorff et al., 2000; Kline, 2016). Bu çalışmada rapor edilen uyum indeksleri ve referans değerleri şu şekildedir: RMSEA için $\leq .08$ ve SRMR için $< .08$ (Hu & Bentler, 1999; Xia & Yang, 2019); CFI için $\geq .90$ ve TLI için $\geq .90$ (Bentler, 1992; Marsh et al., 2004; Schumacker & Lomax, 2010); χ^2 değeri için ise anlamsız ($p > .05$) (Kline, 2016). Modifikasyon indekslerinin incelenmesi sonucunda model veri uyumunu ciddi düzeyde etkileyen Madde 2 ve Madde 3 arasındaki varyansı serbest bırakılmıştır. DFA sonuçlarına göre uyum indeksi değerlerinin kriter değerleri karşıladığı söylenebilir $\chi^2 (26, N = 297) = 69.723, p = .001, \chi^2/SS = 2.682, RMSEA = .075, CFI = 0.932, TLI = .905, SRMR = .042$. Veri analizinden elde edilen sonuçlar, tüm gözlenen değişkenlerin tek bir gizil faktörle bağlantılı olduğunu ve dolayısıyla ölçüm aracının tek boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, ölçeğin tek bir temel kavramı veya gizil faktörü ölçtüğünü ve tüm maddelerin bu kavramla ilişkili olduğunu göstermektedir. Tek faktörlü yapının ölçüm modelinin grafiksel gösterimi Şekil 2'de sunulmuştur.

Son olarak gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach alfa katsayısı 0.80 olarak belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlar İleri Yetişkinlerin Kendi Yaş Gruplarına Yönelik Stereotipler ölçeğinin yeterli psikometrik özelliklere sahip olduğunu göstermiştir (Field, 2013; Hair et al., 2010; Kline, 2015).

Şekil 2

Tek faktörlü yapının ölçüm modeli

Sonuç ve Tartışma

Alan yazını incelendiğinde stereotiplerin ne olduğunu inceleyen birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. İleri yetişkinlerle yapılan bu çalışmalarda çoğunlukla ileri yetişkinlik döneminde stereotiplerin bilişsel becerilerle ve aktivite düzeyleriyle (Barber et al., 2015; Eich et al., 2014; Emile et al., 2014; Hess et al., 2003; Jordano & Touron, 2017), sağlık durumuyla (Dionigi, 2015; Levy et al., 2009), psikosoyal değişimiyle (Levy, 2009; Sánchez Palacios et al., 2009), yaş ayrımcılığıyla (Marquet et al., 2019; Krings et al., 2011), öznel yaşla (Cary et al., 2015; Eibach et al., 2010) ve yaşam doyumuyla (Davis & Friedrich, 2010; Kornadt & Rothermund, 2011; McConatha et al., 2022) ilişkisi konularının ele alındığı dikkat çekmektedir. Ancak ileri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik stereotipleri belirlemek için bir ölçek geliştirme çalışmasına rastlanmamıştır. Bu ölçek geliştirme çalışmasının hem alan yazını hem de uygulama alanını bu anlamda zenginleştireceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, ileri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik stereotiplerini ölçmek için bir ölçek geliştirmektir. Bu ölçek, ileri yetişkinlerin kendi yaş grubu hakkındaki algılarını ve inançlarını sistematik ve objektif bir şekilde değerlendirmeyi sağlayacaktır. Bu amaçla ölçek geliştirme aşamaları takip edilerek 7'li Likert tarzı bir madde havuzu oluşturulmuş ve yeni oluşturulan madde havuzundaki maddeler uzman görüşleri doğrultusunda düzenlenerek uygulama formuna son şekli verilmiştir. Yüksek KMO ve Barlett Sphericity değerleri, faktör analizi yapmanın uygun olduğunu ve ölçeğin alt boyutlarını belirlemenin doğru bir yöntem olduğunu göstermiştir. Faktör analizinde yaygın olarak kullanılan yamaç eğrisi grafiği bu çalışmada ölçeğin tek bir maddede toplandığı göstermiştir. AFA ve güvenilirlik analizi sonucunda ise oluşturulan soru formundaki maddelerin tek bir alt boyuta işaret ettiği görülmüştür ve oluşturulan soru formundaki herhangi bir madde çıkartılmamıştır. Ek olarak, DFA'dan elde edilen uyum indeksleri, modelin verilerle yüksek uyumluluk gösterdiğini ortaya koymaktadır ve sonuç olarak ölçekteki tüm maddelerin aynı kavramı ölçtüğü ve birbirleriyle tutarlı olduğu görülmüştür. .80 gibi yüksek bir Cronbach alfa değeri ise ölçeğin güvenilir ölçümler sunduğunu göstermektedir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, geliştirilen ölçeğin hem veri toplama aşaması hem de güvenilirlik açısından oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

İleri yetişkinlerin kendi gelişimsel dönemlerine yönelik stereotiplerini ölçmeyi amaçlayan bir ölçeğin olmaması, bu kişilerin bu önemli yaşam evresine dair algı ve inançlarını sistematik ve objektif bir şekilde değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu ölçek geliştirme çalışmasının hem alan yazını hem de uygulama alanını önemli ölçüde zenginleştireceği düşünülmektedir. Bu ölçek, ileri yetişkinlerin yaşlılar hakkındaki algılarını ve bu algıların bilişsel, duygusal ve sosyal refahları üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Araştırmanın bulguları, ileri yetişkinlerin yaşlılık stereotiplerinden nasıl etkilendiğine dair daha iyi bir anlayış sağlayarak, yaşlanma sürecini daha olumlu hale getirmeye yardımcı olabilir. Ayrıca, bu bulgular, ileri yetişkinlerin ihtiyaçlarına ve sağlık sorunlarına yönelik daha etkili müdahaleler ve programlar geliştirmek için kullanılabilir.

Bu çalışmanın bazı kısıtlamaları olduğunu belirtmek önemlidir. Örneğin, örneklemin nispeten küçük olması bir kısıtlamadır. Gelecekteki çalışmaların toplumda yaşayan yaşlı yetişkinleri ve huzurevi sakinlerini de içeren daha büyük örneklemelerden veri toplamasını öneriyoruz. Bu şekilde elde edilen bulguların genellenebilirliği ve temsil edilebilirliği artırılabilir. Bir diğer kısıtlama, stereotiplerin değerlendirildiği formun test-tekrar test güvenilirliğinin incelenmemiş olmasıdır. Stereotiplerin zaman içinde ne kadar tutarlı ölçüldüğünü anlamak için test-tekrar test güvenilirliğinin gelecekteki çalışmalarda değerlendirilmesi önemlidir. Bunun yanında ölçeğin birleştirici ve ayrıştırıcı geçerlik gibi yapı geçerliği türlerinin olmaması önemli bir kısıtlılıktır.

Sonuç olarak, ileri yetişkinlerin kendilerine dair algıları ve inançları sistematik ve objektif bir şekilde değerlendirilebildiği için, ileri yetişkinlere yönelik önyargı ve ayrımcılığın yaygınlığı ve şiddeti net bir şekilde ortaya konulabilir. Dolayısıyla farklı ileri yetişkin grupları arasındaki stereotiplerin düzeyi ve nedenleri analiz edilebilir. İleri yetişkinlere yönelik önyargı ve ayrımcılıkla mücadelede kullanılan müdahalelerin etkinliği değerlendirilebilir. Bu kişilerin kendi gelişimsel dönemlerine dair algılarının ve inançlarının sosyo-demografik ve psikolojik faktörlerle ilişkisi daha nesnel bir araçla araştırılabilir. Örneğin stereotip düzeyleriyle, yaşam kalitesi ile fiziksel ve mental sağlık arasındaki ilişki araştırılabilir. Bunun yanında yaşam memnuniyeti, öz saygı ve mutluluk arasındaki ilişkiler incelenebilir. Elde edilecek bulgular, ileri yetişkinlerin yaşam kalitesini ve refahını artırmaya yönelik müdahalelerin geliştirilmesine ve ileri yetişkinlere yönelik önyargı ve ayrımcılıkla mücadelede daha etkili adımlar atılmasına katkıda bulunacaktır. Bu sayede, ileri yetişkinlerin toplumdaki yeri ve değeri daha iyi anlaşılacak ve daha kapsayıcı ve adil bir toplum inşa edilmesine katkı sağlanacaktır.

Etik Konular

Çalışmanın etik açıdan uygunluğuna Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 25.11.2020 tarihli toplantısında karar verilmiştir. (Toplantı/Karar Sayısı: 14 / 07-704; Protokol No: 704). Araştırmaya katılmadan önce katılımcılara bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formu imzalatılmıştır.

Kaynakça

- American Psychological Association. (2016). *Older adults' health and age-related changes*. <https://www.apa.org/pi/aging/resources/guides/older>
- American Psychological Association. (2017a). *Older adults' health and age-related changes: Reality versus myth*. <https://www.apa.org/pi/aging/resources/guides/myth-reality.pdf>
- American Psychological Association. (2017b). *A snapshot of today's older adults and facts to help dispel myths about aging*. <https://www.apa.org/pi/aging/resources/guides/older>
- American Psychological Association. (2020). *APA resolution on ageism*. <https://www.apa.org/about/policy/resolution-ageism.pdf>
- American Psychological Association. (2023). *Ageism is one of the last socially acceptable prejudices. Psychologists are working to change that*. <https://www.apa.org/monitor/2023/03/cover-new-concept-of-aging>
- Arpacı, F. (2005). *Farklı boyutlarıyla yaşlılık*. Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Arrhenius, G., Bykvist, K., Campbell, T. & Finneron-Burns, E. (2022). *The Oxford handbook of population ethics*. Oxford University Press.
- Barber, S. J. & Mather, M. (2014). Stereotype threat in older adults: When and why does it occur, and who is most affected?. In P. Verhaeghen & C. Hertzog (Eds.). *The Oxford handbook of emotion, social cognition, and problem solving during adulthood* (pp. 302-320). Oxford University Press.
- Barber, S. J., Mather, M., & Gatz, M. (2015). How stereotype threat affects healthy older adults' performance on clinical assessments of cognitive decline: The key role of regulatory fit. *The Journals of Gerontology Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 70(6), 891-900. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbv009>
- Bentler, P. M. (1992). On the fit of models to covariances and methodology to the bulletin. *Psychological Bulletin*, 112(3), 400-404. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.3.400>
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikoloji sözlüğü: Kavramlar, yaklaşımlar*. Bağlam Yayıncılık.

Kütük, B. & Çengelci Özekes, N. B. (2024). İleri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik stereotiplerinin belirlenmesi: bir ölçek geliştirme çalışması, *Mavi Atlas*, 12(2), 532-543.

- Blum, L. (2004). Stereotypes and stereotyping: A moral analysis. *Philosophical Papers*, 33(3), 251-289. <https://doi.org/10.1080/05568640409485143>
- Cary, L. A., & Chasteen, A. L. (2015). Age stereotypes and age stigma: Connections to research on subjective aging. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 35(1), 99-119. <https://doi.org/10.1891/0198-8794.35.99>
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research*, 1(2), 245-276. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr0102_10
- Davis, N. C., & Friedrich, D. (2010). Age stereotypes in middle-aged through old-old adults. *The International Journal of Aging and Human Development*, 70(3), 199-212. <https://doi.org/10.2190/AG.70.3.b>
- Diefendorff, J. M., Hall, R. J., Lord, R. G. & Streat, M. L. (2000). Action-state orientation: Construct validity of a revised measure and its relationship to work-related variables. *Journal of Applied Psychology*, 85(2), 250-263. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.2.250>
- Dionigi, R. A. (2015). Stereotypes of aging: Their effects on the health of older adults. *Journal of Geriatrics*, 2015(1), 1-9. <http://dx.doi.org/10.1155/2015/954027>
- Eibach, R. P., Mock, S. E., & Courtney, E. A. (2010). Having a “senior moment”: Induced aging phenomenology, subjective age and susceptibility to ageist stereotypes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(4), 643-649. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.03.002>
- Eich, T., Murayama, K., Castel, A. & Knowlton, B. (2014). The dynamic effects of age-related stereotype threat on explicit and implicit memory performance in older adults. *Social Cognition*, 32(6), 559-570. <https://doi.org/10.1521/soco.2014.32.6.559>
- Emile, M., Chalabaev, A., Stephan, Y., Corriou, K. & d'Arripe-Longueville, F. (2014). Aging stereotypes and active lifestyle: Personal correlates of stereotype internalization and relationships with level of physical activity among older adults. *Psychology of Sport and Exercise*, 15(2), 198-204. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2013.11.002>
- Erens, B., Mitchell, K. R., Gibson, L., Datta, J., Lewis, R., Field, N., & Wellings, K. (2019). Health status, sexual activity and satisfaction among older people in Britain: A mixed methods study. *PloS One*, 14(3), e0213835. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0213835>
- Everitt, B. S. (1975). Multivariate analysis: The need for data and other problems. *The British Journal of Psychiatry*, 126(3), 237-240. <https://doi.org/10.1192/bjp.126.3.237>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3rd ed.). Sage Publications.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using SPSS* (4th ed.). Sage Publications.
- Garson, G. D. (2012). *Testing statistical assumptions*. Statistically Associated Publishing.
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor analysis* (2nd ed.). Psychology Press.
- Gour, L., Maurya, S. B., Koutu, G. K., Singh, S. K., Shukla, S. S., & Mishra, D. K. (2017). Characterization of rice (*Oryza sativa* L.) genotypes using principal component analysis including scree plot & rotated component matrix. *International Journal of Chemical Studies*, 5(4), 975-83.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Prentice Hall.
- Hajjar, S. T. (2018). Statistical analysis: Internal-consistency reliability and construct validity. *International Journal of Quantitative and Qualitative Research Methods*, 6(1), 27-38.
- Hertzog, C., Kramer, A. F., Wilson, R. S., & Lindenberger, U. (2008). Enrichment effects on adult cognitive development: can the functional capacity of older adults be preserved and

- Kütük, B. & Çengelci Özekes, N. B. (2024). İleri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik stereotiplerinin belirlenmesi: bir ölçek geliştirme çalışması, *Mavi Atlas*, 12(2), 532-543.
- enhanced?. *Psychological Science in the Public Interest*, 9(1), 1-65. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6053.2009.01034.x>
- Hess, T. M., Auman, C., Colcombe, S. J. & Rahhal, T. A. (2003). The impact of stereotype threat on age differences in memory performance. *The Journals of Gerontology Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(1), 3-11. <https://doi.org/10.1093/geronb/58.1.P3>
- Hess, T. M., Growney, C. M. & Lothary, A. F. (2019). Motivation moderates the impact of aging stereotypes on effort expenditure. *Psychology and Aging*, 34(1), 56-65. <https://doi.org/10.1037/pag0000291>
- Hess, T. M. & Hinson, J. R. (2006). Age related variation in the influences of stereotypes on memory in adulthood. *Psychology and Aging*, 21(3), 621-625. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.21.3.621>
- Hu, L. T., ve Bentler, P. M. (1999). Cut-off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Jordano, M. L. & Touron, D. R. (2017). Stereotype threat as a trigger of mind-wandering in older adults. *Psychology and Aging*, 32(3), 307-313. <https://doi.org/10.1037/pag0000167>
- Kornadt, A. E., & Rothermund, K. (2011). Contexts of aging: Assessing evaluative age stereotypes in different life domains. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 66(5), 547-556. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr036>
- Kline, P. B. (2015). *An introduction to statistical analysis for the helping professions* (3rd ed.). Brooks/Cole.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Publications.
- Krings, F., Sczesny, S., & Kluge, A. (2011). Stereotypical inferences as mediators of age discrimination: The role of competence and warmth. *British Journal of Management*, 22(2), 187-201. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2010.00721.x>
- Levy, B. (2009). Stereotype embodiment: A psychosocial approach to aging. *Current Directions in Psychological Science*, 18(6), 332-336. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2009.01662.x>
- Levy, B. R., Zonderman, A. B., Slade, M. D. & Ferrucci, L. (2009). Age stereotypes held earlier in life predict cardiovascular events in later life. *Psychological Science*, 20(3), 296-298. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02298.x>
- Leyens, J. P. (1983). *Sommes-nous tous des psychologues?* Pierre Margada.
- Marsh, H. W., Hau, K. T. & Wen, Z. (2004). In search of golden rules: Comment on hypothesis-testing approaches to setting cutoff values for fit indexes and dangers in overgeneralizing Hu and Bentler's (1999) findings. *Structural Equation Modeling*, 11(3), 320-341. https://doi.org/10.1207/s15328007sem1103_2
- Marquet, M., Chasteen, A. L., Plaks, J. E., & Balasubramaniam, L. (2019). Understanding the mechanisms underlying the effects of negative age stereotypes and perceived age discrimination on older adults' well-being. *Aging & Mental Health*, 23(12), 1666-1673. <https://doi.org/10.1080/13607863.2018.1514487>
- McConatha, J. T., Kumar, V. K., & Magnarelli, J. (2022). Ageism, job engagement, negative stereotypes, intergenerational climate, and life satisfaction among middle-aged and older employees in a university setting. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 7554. <https://doi.org/10.3390/ijerph19137554>
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (2017). *Mplus: Statistical analysis with latent variables: User's guide* (8th Edition). CA: Muthén & Muthén

Kütük, B. & Çengelci Özekes, N. B. (2024). İleri yetişkinlerin kendi yaş gruplarına yönelik stereotiplerinin belirlenmesi: bir ölçek geliştirme çalışması, *Mavi Atlas*, 12(2), 532-543.

- Newsom, J. (2005). *A quick primer on exploratory factor analysis*. <https://web.cortland.edu/andersmd/psy341/efa.pdf>
- Panda, P., Mishra, S., & Behera, B. (2021). Developing a research methodology with the application of explorative factor analysis and regression. *IOSR Journal of Business and Management*, 23(4), 23-31. <https://doi.org/10.9790/487X-2304022335>
- Rubin D.C., Berntsen D. (2006). People over forty feel 20% younger than their age: Subjective age across the lifespan. *Psychonomic Bulletin and Review*, 13, 776–780. <https://doi.org/10.3758/BF03193996>
- Sánchez Palacios, C., Torres, T. & Blanca Mena, M. J. (2009). Negative aging stereotypes and their relation with psychosocial variables in the elderly population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 48(3), 385-390. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2008.03.007>
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Psychology Press.
- Schmader, T., Forbes, C. E., Zhang, S. & Mendes, W. B. (2009). A metacognitive perspective on the cognitive deficits experienced in intellectually threatening environments. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(5), 584-596. <https://doi.org/10.1177/0146167208330450>
- Schmader, T., Johns, M. & Forbes, C. (2008). An integrated process model of stereotype threat effects on performance. *Psychological Review*, 115(2), 336-356. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.115.2.336>
- Schuster, C., Martiny, S. E. & Schmader, T. (2015). Distracted by the unthought—suppression and reappraisal of mind wandering under stereotype threat. *PLoS One*. 10(3), 1-13. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0122207>
- Shepherd, B. F., & Brochu, P. M. (2021). How do stereotypes harm older adults? A theoretical explanation for the perpetration of elder abuse and its rise. *Aggression and Violent Behavior*, 57, 101435. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101435>
- Steele, C. M. & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5), 797-811. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.5.797>
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). MA: Pearson Education.
- Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education*, 48, 1273-1296. <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9602-2>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). *İstatistiklerle yaşlılar*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9Fl%C4%B1lar-2022-49667&dil=1>
- Vaske, J. J., Beaman, J., & Sponarski, C. C. (2017). Rethinking internal consistency in Cronbach's alpha. *Leisure Sciences*, 39(2), 163-173. <https://doi.org/10.1080/01490400.2015.1127189>
- Watkins, M. W. (2018). Exploratory factor analysis: A guide to best practice. *Journal of Black Psychology*, 44(3), 219-246. <https://doi.org/10.1177/0095798418771807>
- Williams, B., Onsmann, A., & Brown, T. (2010). Exploratory factor analysis: A five-step guide for novices. *Australasian Journal of Paramedicine*, 8, 1-13. <https://doi.org/10.33151/ajp.8.3.93>
- Xia, Y., & Yang, Y. (2019). RMSEA, CFI, and TLI in structural equation modeling with ordered categorical data: The story they tell depends on the estimation methods. *Behavior Research Methods*, 51, 409-428. <https://doi.org/10.3758/s13428-018-1055-2>

Rahim KIZGUT

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun-TÜRKİYE
Giresun University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Giresun-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8898-1859
rahim.kizgut@giresun.edu.tr

Sinem KEKÜLLÜOĞLU

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Giresun-TÜRKİYE
Giresun University, Institute of Social Sciences, Department of History, Giresun-TURKEY
ORCID: 0000-0002-9614-2104
sinemkucukoglu@hotmail.com

Swastika Figürünün Antik Çağ'daki Anlamı ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Swastika figürü Paleolitik Dönem'den günümüze kadar uzanan süreçte çeşitli toplumlarda ve farklı anlamlarda kullanılan bir sembol olarak görülmektedir. Kökeni oldukça eskiye uzanan swastikanın Antik Çağ'daki kullanımı, taşıdığı anlamlar ve biçimsel özellikleri dikkat çekicidir. Dünyanın birçok noktasında değişik şekillerde karşımıza çıkan bu figür, Antik Çağ'ın hem Doğu (Mezopotamya, Mısır, Küçük Asya, Kafkasya, Hindistan) hem de Batı (Yunanistan, Kıbrıs, İtalya, İskandinavya) kültürlerinde kullanılmıştır. Günümüzde çoğunlukla Hitler'in Nazi Almanyası'nın sembolü olarak bilinen ve bu nedenle olumsuz çağrışımlara sahip olan swastika bu imajının aksine Antik Çağ ve öncesinde çoğunlukla iyi şans, bolluk ve doğurganlık gibi anlamlar taşımıştır. Swastika figürü yaygın olarak Zerdüştlük olarak bilinen Zoroastrianizm inancının temel sembollerinden biri olarak değerlendirilmektedir. İlerleyen süreçte bu figürün yalnızca Zoroastrianizm ile sınırlı kalmadığı, Hinduizm ve Budizm gibi oldukça geniş kitlelere ulaşan inanç sistemleri içinde de kullanıldığı görülmektedir. Genellikle haç sembolüyle bağdaştırılarak incelenen swastika figürü kendi anlamsal bütünlüğü çerçevesinde ele alınacaktır. Çünkü haç sembolü Antik Çağ boyunca Yunan haçı, Latin haçı, Kelt haçları, Mısır Haçı, Thor'un çekiçi, Hıristiyan haçı ve Malta haçı gibi farklı inançların sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmanın temel motivasyonu, swastika figürünün taşıdığı anlamlar, tarih boyunca uğradığı değişim, gelişim ile Antik Çağ toplumlarındaki önemini oluşturmaktadır. Çalışmada; arkeolojik ve numizmatik kanıtlar ile konu hakkında yapılmış çalışmalardan faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Swastika, Gamalı Haç, Triskeles, Zoroastrianizm, Naziler.

An Evaluation on the Meaning and Usage of the Swastika Figure in Antiquity

Abstract

The swastika figure is seen as a symbol used in various societies and with different meanings from the Palaeolithic Period to the present day. The use, meanings and formal characteristics of the swastika, which has a very old origin, in Antiquity are remarkable. This figure, which appears in different forms in many parts of the world, was used in both Eastern (Mesopotamia, Egypt, Asia Minor, Caucasus, India) and Western (Greece, Cyprus, Italy, Scandinavia) cultures of Antiquity. Contrary to this image, the swastika, which today is mostly known as the symbol of Hitler's Nazi Germany and therefore has negative connotations, in antiquity and before, it often carried meanings such as good luck, abundance and fertility. The swastika figure is widely regarded as one of the main symbols of Zoroastrianism, commonly known as Zoroastrianism. In the following period, it is seen that this figure is not limited to Zoroastrianism, but is also used in belief systems such as Hinduism and Buddhism, which have reached quite large masses. The swastika figure, which is usually analysed by associating it with the symbol of the cross, will be discussed within the framework of its own semantic integrity. This is because the cross symbol was used as a symbol of different beliefs such as the Greek cross, Latin cross, Celtic crosses, Egyptian cross, Thor's hammer, Christian cross and Maltese cross throughout Antiquity. The main motivation of this study is the meanings of the swastika figure, the change and development it has undergone throughout history and its importance in ancient societies. In the study, archaeological and numismatic evidence and studies on the subject were used.

Keywords: Swastika, Fylfot, Triskeles, Zoroastrianism, Nazis.

Giriş

Swastika kavramı kelime anlamı olarak Sanskritçe'de "iyi talih, iyi şans getirmek" anlamlarına gelmektedir (Butts, 1908, p.9). Modern toplumlarda Hitler'in Nazi ordusunun sembolü olarak kötü bir şöhrete sahip olsa da Antik Çağ'da şans ve iyi yaşam gibi güzel kavramları ifade etmekteydi. Birçok toplumda ve dinsel inanç sisteminde uzun yıllar boyunca bu anlamlarda kullanılmıştır.

Swastika ile ilgili çalışma yapan birçok batılı bilim insanı bu figürle haç sembolü arasındaki bağlantıya dair bazı görüşler öne sürmüşlerdir. Thomas Wilson, swastika figürünün genel olarak bir haç formu olarak yorumlanmasına rağmen bu görüşe kısmen katılmaktadır. Fakat bu konuda kesin bir görüş belirtmenin yanlış olduğunu, her iki figürün kökeninin Antik Çağ'da kayıp olduğunu öne sürmektedir (Wilson, 1896, p.765ff.). Edward Butts, Antik çağlarda swastika ile haçın ilişkisinin kesin olduğunu, swastikanın zaman içerisinde haç sembolüne evrildiğinden söz etmektedir (Butts, 1908, p. 31). Donald A. Mackenzie ise; swastika ve haç figürlerinin sadece belirli tanrıların, rüzgârların ve yaşam enerjisiyle bağlantılı kutsal öğelerin simgesi olmadığından bahsetmektedir (Mackenzie, 1926, p. 41). Bu bağlamda Mackenzie, her iki figürün de çok daha geniş anlamlar içerdiğini öne sürmektedir. Ayrıca swastika ve haç figürlerinin birbirleriyle olan ilişkisine kesin bir açıklama yapmaktan kaçındığı sonucuna varmak mümkündür. Swastikanın kökenine ilişkin olarak Filolog Max Müller, Troya Kazıları'nı yürütmüş olan Alman bilim insanı Heinrich Schliemann'a bir mektup yazmış, bu mektupta swastika kelimesinin Hindistan dışında kullanımından hoşlanmadığını, bu figürün kökeninin Hindistan'a dayandığını belirtmiştir (Quinn, 1994, p. 1). Ludwig Blau, swastika ve haç arasındaki ilişkiye dair Kaufmann'ın söylemlerini dikkate değer bulmaktadır. Kaufmann, swastikanın "iyi talih işareti ve kutsal bir sembol" olarak dünyanın en eski hiyerogliflerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde swastika, haç sembolünü kapatmak için kullanılmaktaydı (Blau, 1926, p. 174).

Swastika figürünün tarihsel kökeni hakkında iki iddia göze çarpmaktadır. Bunlara göre Fernando Coimbra, swastikanın insanlığın en eski sembollerinden biri olup kökeni en az MÖ 7. binyıla kadar gittiğini ileri sürmektedir (Coimbra, 2011, p. 79). İkinci iddiada ise Loewenstein bu tarihini daha da geriye çekmekte, Güney Rusya'daki Mezine köyündeki swastika benzeri desenlere atıfta bulunup buradaki fildişinden yapılmış swastika figürlü objelerin günümüzden 20.000 yıl öncesine dayandığını iddia etmektedir (Loewenstein, 1941, p. 49-50). Ayrıca en eski swastika figürlerinin en az günümüzden 10.000 yıl önce Paleolitik Çağ temsil eden bir mağarada resmedildiğinden söz etmektedir. Bu bilgiler doğru kabul edilirse swastika figürünün en erken günümüzden 12.000 yıl öncesinden itibaren farklı kültürlerde kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

Bu sembolün farklı dinsel ritüellerde, sanatsal objelerin üzerinde ve sosyal yaşamın hemen her alanında kullanıldığı görülmektedir. Bu figür, yaşam ağacı, geyik, nehir, su kuşu, yılan, lotus çiçeği tasvirlerin üzerinde yer almıştır. Swastika figürünün her bir uzantısının bir nehir kolu olarak düşünülmesi, yaşam ağacının verdiği yeniden doğuş, hayat ve şans gibi anlamları içinde barındırması, bu figürün anlamsal zenginliğini göstermektedir.

1. Swastika Figürünün Farklı Sembollerle İlişkisi

Swastika figürü denilince akla yaygın olarak "gamalı haç" ifadesi ve Nazisizm gelmektedir. Bu sembol detaylı olarak incelendiğinde haç işaretinin daha geliştirilmiş bir versiyonu olarak yorumlanabilir. Yukarıda bahsedilen farklı haç örnekleriyle biçimsel olarak herhangi bir benzerliği bulunmamaktadır.

Triskeles ve tetraskelion figürleri ile swastika arasında da bir bağlantı bulunmaktadır. Kelt geleneğinde güneş sembolü olarak triskeles ve swastika figürlerinin kullanıldığı ileri sürülmektedir. Bu inanişe göre "üç ayaklı triskeles" ve swastika, güneşin hareketlerini temsil etmektedir (Broderick, 1999, p. 197). Miranda Green'e göre, güneş sembolü olarak kullanılan tekerleği temsil eden triskeles

ve swastika, güneşi temsil eden altı, sekiz veya on iki kollu tekerleğe benzer anlam taşımaktaydı (Green, 1992, p. 204). Triskeles'in üç bacak şeklinde ve swastikanın dört kollu olması, güneşi sembolize eden tekerleğin dönüşüyle bağdaştırılmış olmalıdır. Buna ek olarak Loewenstein bu sembolü Aryanlarla ilişkilendirmiş ve güneş sembolü olarak kullanıldığından bahsetmiştir (Loewenstein, 1941, p. 54). Bu semboller genel olarak düşünüldüğünde bir yaşam döngüsünü temsil ediyor gibi görünmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında değineceğimiz swastikanın spiral şekline dönüşmesi de bu yaşam döngüsünü işaret ediyor olabilir.

Broderick, triskeles ve swastikanın bu açıdan benzerliğine ilişkin olarak, bacağın alt kısmı üst kısmının soluna büküldüğünde saat yönünde, tam tersi sağ tarafa büküldüğünde saat yönünün tersine bir hareket ortaya çıkabileceğini ve tekerleğe de aynı işlem uygulandığında swastika figürünün oluşabileceğini belirtmektedir (Broderick, 1999, p. 196). Broderick'in ifade ettiği işlemler uygulandığında ortaya bir swastika sembolü çıkmakta olup triskelesin de buna zemin hazırlayan figürlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Triskelesin tarihsel gelişimi incelendiğinde Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar Batı dünyasındaki eserlerde kullanıldığı görülmektedir. Bu eserler arasında çeşitli sanatsal objeler (vazolar, kaplar vs.), sikkeler yer almaktadır. Bu objelere ek olarak Roma metal işçiliği kapsamında miğferler üzerinde de triskeles figürünü görmek mümkündür (Broderick, 1999, p. 197). Neolitik Dönem Mezopotamya'sının önde gelen kültürlerinden biri olan Samarra Kültürü içerisinde de görülen bu figür dişil bir anlamda kullanılmış olup yılanlı tanrıça ile özdeşleştirilmiştir. (Dönmez, 2017, s. 408). Yılanın eski toplumlarda doğum, ölüm ve yeniden dirilişi sembolize etmesi ile swastika figürünün temsil ettiği yaşamsal döngüsellik yakından ilişkili olduğu düşünülebilir (Res. 1).

Antik Çağ tarihi boyunca swastika figürüne farklı toplumlar tarafından çok sayıda anlam yüklenmiştir. Bunlardan biri yaşam ağacıdır. Bu figürün her bir kolundan cennetteki bir nehri temsil ettiğine inanılmaktadır. Swastikanın kutsal nehirlerle ilişkilendirilmesi mitolojik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bavyera eyaletinde bulunmuş bir bronz iğne üzerinde swastika süslemesi bulunmakta olup bu figürün her kolundan aşağı bir nehrin akması tasvir edilmiştir. Kafkasya'da bulunmuş bronz bir kemer üzerinde de üç adet swastika figürü ve bunlardan ikisinin içinde nehirlerin akması ve swastikanın orta kısmında nehir kollarının birleşmesi betimlenmiştir (Haynes, 2009, p. 23-24). Swastika ile cennetten akan nehirlerin bağlantısı muhtemelen mitolojik bir olgudur. Hesiodos'un Theogonia adlı eserinde bu konuyla bağlantılı olarak Okeanos'un Tethys ile evlenmesi ve birçok çocuklarının (nehirlerin) doğması anlatılmıştır (Haynes, 2009, p. 18; Hesiodos 2016, s. 345-360). Lord Baden Powell, söz konusu nehirlerin kayıp Atlantis adasındaki bir dağdan aktığını belirtmektedir. Swastika figürünün tam orta kısmında Atlantis ile bu nehirlerin haritasının olduğunu öne sürmektedir. Haynes, yukarıda belirtilen yaşam ağacının yeri ve ne anlama geldiği konusunda bir gizemin olduğundan bahsetmektedir (Haynes, 2009, p. 2). Tüm bu veriler ışığında, swastika ile yaşam ağacı arasındaki bağlantı konusunda kesin bir görüş sunmak mümkün değildir. Çünkü konuyla ilgili veriler daha çok mitolojik söylemlere dayanmaktadır.

2. Doğu ve Batı Dünyasında Swastika Sembolü

Tarih boyunca daha çok dinsel bir sembol olarak kullanılan swastika figürünün hem doğu hem de batı dünyasındaki kullanımı iki ana başlık altında incelenecektir.

2.1. Doğu Toplumlarında Swastika Figürüne Genel Bir Bakış

2.1.1. Mısır

Bazı araştırmacılar (Max Müller, Count Goblet d'Alviella) swastika figürünün Mısır'da görülmediğini öne sürmüş olsa da swastika'ya benzer şekillerin Mısır'da keşfedilmiş vazo ve çanak-çömlek gibi arkeolojik objelerin üzerinde betimlendiği bilinmektedir. Kökeni Mısır olmayan bu objeler Yunan tarzı arkeolojik eserler olup bunlara Naukratis'te rastlanmıştır (Res. 2). Vazolar

üzerindeki bu figürler, kusursuz tarzda betimlenmiş olup Yunan sanatının inceliğini gözler önüne sermektedir. Klasik Çağ'a (MÖ 6. yüzyıl-5. yüzyıl) tarihlenen bu eserler, muhtemelen ticari faaliyetler kapsamında Mısır'a getirilmiştir. Wilson, bu eserleri coğrafi olarak Mısır'a değil Yunanistan'a ait olduğunu öne sürmektedir. Vazo ve çanak-çömlekler üzerindeki kusursuz tarzda betimlenmiş bu figürler Wilson'un görüşünü desteklemektedir. Bölgede tespit edilen swastika tasvirlerini sadece vazolarda ve çanak-çömleklerde değil toga, tunik ve büyük madalyonların kenarlarında da görmek mümkündür (Wilson, 1896, p. 833-837).

Mitolojik olarak yaşam ağacıyla da özdeşleştirilen swastika figürünün her bir kolu, Atlantik Okyanusu'nun kenarında yer alan dört büyük nehri temsil etmektedir. Söz konusu nehirlerin Amazon, Mississippi, Baltık ve Nil olduğu düşünülmekte olup swastika figürünün bu nehirlerin birleşiminden meydana geldiğine inanılmaktadır (Haynes, 2009, p. 10-11). Antik Mısır'da hayati derecede önem taşıyan Nil nehrinin bahsedilen nehirler arasında yer alması şaşırtıcı değildir. Bu nehir oldukça geniş çapta bir alana yayılmış olup etrafında oldukça büyük bir habitata ev sahipliği yapmaktadır. Bu yüzden swastika ve yaşam ağacı arasındaki bağlantıya ilişkin olarak bu figürün yaşamın başlangıcı olarak nitelendirildiği söylenebilir. Triskeles ve yaşam ağacının swastika figürüyle genel olarak bağlantısı dikkate alındığında; yaşam ağacı sembolünün hayatın başlangıcını, triskeles sembolünün ise hayatın döngüsünü temsil ettiği düşünülebilir. Haynes, Hintli Hopiler'in göç rotasını swastika figürüne benzetmektedir (Res. 3). Aynı zamanda bu figürün Nil nehrinden Mississippi nehrine kadar uzanan doğu-batı doğrultulu hat üzerinde bir rota oluşturduğunu ve bu hat üzerindeki her iki noktanın sonunda yarım bir swastika şekli aldığını ileri sürmektedir. Haynes'e göre, her iki nehir aynı düzlemde akıp Atlantik Okyanusu'nda birleşmektedir. Bahsi geçen dört nehrin birleşiminden bir swastika figürü ortaya çıkmaktadır (Res. 4) (Haynes, 2009, p. 15-17).

Mısır mitolojik sembollerinden biri olan lotus çiçeği ile swastika birlikte tasvir edilmiştir. Mısır'daki yapılar üzerinde görülen bu tasvir daha sonra Yunan dünyasında da kullanılmıştır. Kıbrıs tarzı vazo ve amphoralarda da betimlenen bu figür, lotus çiçeğinin alt, üst veya iç kısımlarında birden fazla şekilde kullanılmıştır (Res. 5-6) (Wilson, 1896, p. 782-783).

2.1.2. Yakın Doğu ve Kafkasya'da Swastika Figürü

Swastika figürü Doğu kültürlerinde Yunan sanatındaki süslemelerin aksine dinsel olarak büyük bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda Hint-İran dilinin bir kolu olan Sanskritçe'deki "iyi olan, iyi talih" ifadeleri dinsel bir anlam taşımaktadır.

Zoroastrianizm, Hinduizm ve Budizm gibi inanç sistemleriyle swastika figürünün bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Doğu coğrafyasında var olduğu bilinen bu inanç sistemleriyle swastika arasında ne gibi bir bağlantı vardı, ya da tümünde aynı anlamda mı kullanılmıştı? Bu soruların yanıtlarına ancak söz konusu inanç sistemlerini ayrıntılı inceleme sonucunda ulaşılabilir. Öncelikle Zoroastrianizm kavramının hangi coğrafyada, kimler tarafından benimsendiğine bakmak gerekir. Zoroastrianizm, bu dinin kurucusu olarak kabul edilen Zarathustra isimli İranlı bir şairden türemiştir. Bu dini benimseyenler Zarathustra'nın fikirlerini, inanç yapısını ve ritüellerini takip etmişlerdir. Bu dine inananlar "Zerdüş" olarak tanımlanmaktadır. Zerdüşlük, MÖ 6. yüzyıl ile MS 10. yüzyıl arasında İran'dan Orta Asya'daki çeşitli bölgelerde yayılım göstermiştir (Choksy, 2005, p. 9988-10008). Büyük İskender Dönemi'nde Pers satraplıklarında yaşayanların birçoğu Zoroastrianizm'e inanmaktaydı (Boyce & Grenet, 1991, p. 51-59). I. Dareios Zerdüşlük olarak bilinen bu dini Pers topraklarında yaygınlaşması için büyük çaba harcamıştır (Karlovsy, 2002, p. 69). Yüzyıllar boyunca Zerdüşler, Paganist kültürden, Yahudilik'ten, Hıristiyanlık'tan ve İslamiyet'ten etkilenmişlerdir. MS 7. yüzyılda İran ve Orta Asya'nın Araplarca fethinden sonra İslam inancının yaygınlaşmasıyla Zoroastrianizm etkisini kaybetmiştir. MS 10. yüzyıla gelindiğinde bu dine inananlar Hindistan'a göç etmişlerdir (Choksy, 2005, p. 9988). Günümüzde Rusya sınırlarında bulunan ve Aryanlar'ın ana yurdu olduğu ileri sürülen Arkhaim'de yapılan kazılarda ele geçen buluntular üzerinde swastika figürleri tespit edilmiştir. Aryan coğrafyasında hâkim olan

inancın Aryanizm olduğu göz önüne alındığında, swastika figürünün hem Aryanizmin hem de Zoroastrianizmin ortak sembolleri olabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır (Karlovsy, 2002, p. 69).

İran'da ve Orta Asya'da zaman içerisinde gelişen siyasi olaylar inanç yönünden bazı değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişimler Zerdüştlerin sayısal bakımdan azalmalarına ve farklı bölgelere göç etmelerine zemin hazırlamıştır. Swastika figürü ve Zoroastrianizm arasındaki bağlantı dikkate alındığında, bu inancın savunucularının bir kısmının Hindistan'a göç ettikleri bilinmektedir. Günümüzde Buddha heykellerinde swastika figürlerinin görülmesi, daha sonra gelen Hinduizm'i ve Budizm'i etkilediğini göstermektedir.

Hindistan'da swastika figürü bir yaşam sembolü olarak "sonsuz kutsallık ve şans" temsil etmekteydi (Mackenzie, 1926, p. 7). Günümüzde de Hint Toplumunda içerisinde bu figürün anlamında bir değişiklik olmamıştır. Swastika figürü, Hindistan coğrafyasında görülen Jainizm inancı içinde de kendisine yer bulmuştur. Jainizm'deki swastika figürü biçimsel olarak ay şeklinde olup Tibet bölgesinde görülenlerle benzerlik göstermektedir. (Res. 7-8). Günümüzde Tibet'te yaşayan Budistler arasında bu figür hala kullanılmaktadır. Buddha'nın ayak izinin olduğu heykel kaidesinde birden fazla swastika figürünü görmek mümkündür (Heykel Musee Guimet'te sergilenmektedir) (Res. 9) (Wilson, 1896, p. 802). Hindistan'da Budist mağaraların duvarlarındaki yazıtlarda da çok sayıda swastika figürü bulunmaktadır (Wilson, 1896, p. 805).

Kafkasya'da Koban nekropolinde bir kemer olarak kullanılmış bronz bir plaka üzerine işlenen swastika figürü, keskin kenarları, geometrik formda ve içinde kıvrımların betimlenmesiyle dikkat çekmektedir (Res. 10). Wilson'a göre bu plaka, Demir Çağı'na tarihlenmektedir. Aynı bölgede başka bir bronz plaka üzerinde spiral biçimli Triskeles tasvir edilmiştir (Wilson, 1896, p. 808-809). Her iki örnek değerlendirildiğinde, swastika figürünün geometrik, keskin kenarlı formu ile triskeles'in spiral şekilde tasvirinin aynı döneme ait olup olmadığı yeterince açık değildir.

2.2. Batı Toplumlarında Swastika Figürüne Genel Bakış

Doğu kültürlerinde daha çok dinsel sembol olarak iyi talih anlamında kullanılan swastika figürünün, batıdaki kültürlerde hangi anlama geldiği, özellikle Yunan ve Roma toplumlarındaki kullanım alanları, arkeolojik ve nümizmatik kanıtlarla değerlendirilmiştir. Bu bağlamda swastika figürünün her iki coğrafyadaki kullanım amaçları ayrı ayrı irdelenmelidir.

2.2.1. Yunanistan, Adalar ve Küçük Asya'da Swastika Figürü

Yunan dünyasında swastika figürü hem sanat eserlerinde süsleme amaçlı olarak hem de dinsel bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu coğrafyada "gamalı haç" olarak adlandırılan swastika Yunan alfabesindeki Γ (gama) harfinden gelmektedir (Mackenzie, 1926, p. 2). Dört kollu bu figürü belirtmek için alfabenin dördüncü harfi olan Gama'dan türeterek "gamalı haç" ifadesini kullanmış olmalıdır.

Antik Yunan coğrafyasında çoğunlukla dekoratif amaçlı olarak kullanıldığı düşünülen swastika figürü boyalı vazoların yanı sıra çömleklerde de yoğun olarak tasvir edilmiştir. Boiotia'da bulunan bronz bir fibulanın tam ortasında bir swastika figürü ile balık ve kaz tasviri yer almaktadır (Res. 11) (Wilson, 1896, p. 841). Fibulanın hangi döneme ait olduğu bilinmemekle birlikte üzerindeki swastikanın hangi amaçla kullanıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Atina'da tespit edilmiş altın bir fibulanın bir yüzünde otlayan geyik, diğer yüzünde ise swastika figürü yer almaktadır (Higgins, 1969, p. 146). Arkaik Yunan vazolarında da güneş, kaz ve swastika figürleri bir arada tasvir edilmişlerdir. Yunan sanatındaki birçok örnekte bu figür, tüm kolları sağa dönük, iki kolu sağa ikisi sola dönük, kıvrımlı ve birbirini tekrar eden farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Atina'da tespit edilen Arkaik bir Yunan vazosunda dört farklı swastika figürünün tasvir edildiği görülmektedir (Res. 12) Swastika figürlerinin Yunan sanatında genellikle daha düzgün formda resmedildiği görülmektedir. Ayrıca birbirini tekrar eden swastika motifleri de muhtemelen dekoratif amaçlı kullanılmıştır (Res. 13). Wilson'a göre Yunan sanatındaki kenar süsleri ile swastikalar

birbirine oldukça benzemesine rağmen farklılık göstermektedir. Swastikaların uçları genellikle sağa kıvrık olup kenar süsleri devam eden bir motif şeklindedir (Wilson, 1896, p. 839).

Kıbrıs'ta Geometrik Dönem'e ait vazolarda swastika figürleri süsleme olarak kullanılmaktadır. Vazolardaki bezemelerde kaz veya ördek, arkasında da birden fazla swastika figürü resmedilmiştir. Süsleme amaçlı kullanılan bu figür, dört atın çektiği bir araba tasvirinin tekerleğinin dört bir yanında betimlenmiştir (Res. 14-15) (Baldwin, 1915, p. 131). Geometrik Dönem'e ait Yunan vazolarındaki swastika tasvirleri genellikle içe kıvrık bir biçimdedir (Res. 16). Bu figürün ard arda kullanımı kenar süslerini oluşturmaktadır (Baldwin, 1915, s. 117). Yunan sanatında süsleme olarak kullanılan swastika figürünün bir örneğine, MÖ yak. 900'e tarihlenen bir lekythos-oinochoe üzerinde rastlanmaktadır (Blegen, 1952, p. 286).

Yunan mitolojisinde swastika figürünü görmek mümkündür. Okeanos'un ile Tethys'in çocukları olan nehirlerin swastikanın her bir kolunu temsil ettiği bilinmektedir. Loewenstein en eski zamanlardan beri dişil özellikler taşıyan swastikanın bir doğurganlık sembolü olabileceğini de ileri sürmüştür (Loewenstein, 1941, p. 50). (Res. 17). Sikkeler üzerinde de swastika figürü görülmektedir. Buna örnek olarak, MÖ yak. 440 yılına ait Asterion'a adanmış bir staterin arka yüzünde sola dönük swastika (kadın hareketi?) tasviri bulunmaktadır. MÖ 330-300'e tarihlenen Demeter'e adanmış bir staterin arka yüzünde ise sağa dönük (erkek hareketi?) swastika tasviri görülmektedir (Res. 18).

Kıbrıs, Melos, Rhodos ve Thera adalarında genel olarak vazolarda, bazen de heykelciklerde swastika figürü çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs vazolarında kuş, at ve lotus çiçeğiyle birlikte tasvir edilen swastika figürleri gelişigüzel formda olup hem sağa dönük hem de sola dönük vaziyette resmedilmiştir. Yunan sanatındaki itinalı swastika işçiliğinin burada olmadığı görülmektedir. Ayrıca Kıbrıs'taki tanrıça Aphrodite/Astarthe'ye adanmış terrakota bir heykel üzerinde dört swastika tasviri yer almaktadır. Bu figürler heykelin omuz başlarında ve kollarında bulunmaktadır (Wilson, 1896, p. 847-853). Thera'da Geometrik Dönem'e ait bir vazo üzerinde iki at, atlardan birinin altında diğinin de üstünde birer swastika tasviri bulunmaktadır. Her iki swastika figürü sola dönük şekildedir. Aynı bölgede Arkaik Dönem Yunan çömleği üzerinde sola dönük swastika ve bu figürün her bir kolunda noktalar betimlenmiştir (Res. 19). Thera'da bir Yunan vazosunda kaz figürü ile spiral şekilli bir swastika resmedilmiştir. Bu bağlamda aynı bölgede iki farklı swastika örneği görülmektedir. Melos adasında, daha önce bahsettiğimiz gibi swastika figürü hem kıvrımlı şekilde hem de kenar süsü olarak kullanılmaktadır. Rhodos'ta bir vazo üzerinde ağız ağıza betimlenmiş iki ördeğin ortasında birden fazla swastika figürü bulunmaktadır (Res. 20). Aynı bölgedeki başka bir vazo üzerinde iki ördeğin arasında lotus çiçeği figürü ve ördeklerin sağ-sol tarafında swastika tasvirleri yer almaktadır. Yukarıda bahsi geçen Kıbrıs örneğindeki farklı biçimde tasvir edilmiş swastika figürünün benzerine Rhodos'taki bir Yunan vazosunda rastlanılmıştır (Res. 21).

Küçük Asya'nın batısındaki arkeolojik eserlerde swastika figürleri görülmektedir. Özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde rastlanan swastika figürlerinin muhtemelen Yunan etkisiyle kullanımının yaygınlaştığı söylenebilir. Ephesos Artemision'unda bulunmuş MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilen fildişi bir heykelin (hadım edilmiş rahip heykeli) etek kısımlarında birkaç tane swastika motifi yer almaktadır (Res. 22). İç Anadolu'da Gordion kentindeki bir tümülüste bulunmuş mobilyanın üzerinde birden fazla swastika tasviri görmek mümkündür (Res. 23) (Anadolu, 1993, s. 398). Küçük Asya'da swastika figürüne en çok rastlanan yer Troya antik kentidir. Kentin kazılarında onlarca swastika bezemeli ağırşaklar ele geçirilmiştir. Kentte ilk kazıları gerçekleştiren Alman bilim insanı Heinrich Schliemann, 1870'lerde swastika, haç, ağaç gibi birçok tasvirlerin olduğu eserlere ulaşmıştır. Kentte ele geçirilen ağırşaklardan birinde iki adet swastika figürü görülmektedir. Bu iki figürden biri sola dönük, diğeri ise sağa dönük şekilde resmedilmiştir. Troya'da keşfedilen bir başka ağırşak üzerinde 4 adet spiral şeklinde swastika (tetraskelion) tasviri bulunmaktadır (Res. 24-25). Bu

örnek spiral şeklinde swastika tasvirinden dolayı kentteki diğer ağırşaklardan farklıdır. Hissarlık tepesinde Schliemann tarafından keşfedilen Artemis'e adanan metal bir idol (heykelcik) üzerinde bir swastika yer almaktadır (Res. 26) (Troya ve çevresinde swastika tasvirli ağırşaklar için bkz. Wilson, 1896, p. 809-833). Küçük Asya'daki Prehistorik Dönem swastika örnekleri arasında Troya'daki çok sayıda ağırşaklar, kil toplar, kutu, çanak-çömlek parçası ve idoller üzerindeki tasvirlerini sıralamak mümkündür. Ayrıca Troya'daki buluntulara ek olarak Manisa, Kütahya, Büyük Menderes Havzası, Pisidia/Göller Bölgesi, Likya Bölgesi, Kilikia Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi, Orta-Kuzey Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesindeki birtakım yerleşme ve nekropolislerdeki kazılarda ağırşaklar, çömlekler, pithaderalar, damga mühürler üzerinde çeşitli swastika tasvirlerine rastlamak mümkündür (Küçük Asya'daki Prehistorik Dönem swastika tasvirlerini ayrıntılı incelemek için bkz. Taçyıldız, 2016).

2.2.2. İtalya ve Kuzeyinde Swastika Figürü

Çoğunlukla Eski Doğu toplumlarında kullanıldığı bilinen swastika tasvirlerini, Eski Batı dünyasında da görmek mümkündür. Bu bölgelerdeki swastika tasvirleri kaya, çömlek ve anıt gibi arkeolojik kalıntılar üzerinde bulunmaktadır. Roma Dönemi'nde swastika figürünün Küçük Asya'dan İspanya'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada yayılım gösterdiği tespit edilmiştir. Roma, bu figürü muhtemelen Etrüsk veya Yunan toplumundan almıştır. Roma Dönemi'nde mozaikler üzerinde bu figüre sıklıkla rastlanılmaktadır. İtalya'da bir Roma mozağının tam ortasında sola dönük swastika tasviri yer almaktadır. Fransa'da mozaikler üzerinde görülen bu tasvirler ek olarak swastika figürü bir sunağın üzerinde de tasvir edilmiştir (Wilson, 1896, p. 869).

Etruria'da Bronz Çağı'na ait bir urnia (ölü küllerinin saklandığı kap) üzerinde swastika figürlerine rastlanmaktadır (Res. 27). İtalya, Cumae nekropolisinde bulunan Arkaik Dönem'e tarihlendirilen bir Yunan çömleğinin parçası üzerinde üç adet swastika figürü bulunmaktadır. Buna ek olarak Etrüsk sanatını temsil eden bir altın fibula üzerinde de swastika tasviri yer almaktadır (Res. 28). Etrüsk sanatında muhtemelen bir süsleme olarak kullanılan swastika figürünü, Etrüsk altın bir bulla (Res. 29) ve Etrüsk gümüş bir kâse üzerinde (Res. 30) görmek mümkündür. Bu sanatsal objelerin üzerinde sıklıkla görülen swastika figürünün daha çok süsleme amaçlı kullanıldığı, bu figüre dinsel bir anlam yüklenmediği söylenebilir. İtalya, Bologna'da kilden bir makaranın sonuna dekoratif olarak swastika yerleştirilmiştir (Res. 31). Aynı bölgede Arnoaldi nekropolisinde bir urnia üzerinde de süsleme amaçlı swastika figürleri kullanılmıştır (Res. 32) (Wilson, 1896, p. 855-860).

İtalya'nın kuzeyindeki ülkelerde swastika figürlerine rastlamak mümkündür. İsviçre göl yerleşmelerinde çanak-çömleklerde kullanılan bir damgada swastika figürü yer almaktadır. Bu bölgede çömlekler üzerinde swastika damgalarının hangi amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Fransa'nın doğu sınırında bulunan Alsace'de tespit edilmiş Bronz Çağı'na ait bir kemer üzerindeki çeşitli şekillerde swastika figürleri yer almaktadır (Res. 33). Almanya, Brandenburg'da tespit edilen bir mızrak ucunda hem swastika hem de triskeles tasvirleri görülmektedir (Res. 34). Bavyera'da bronz bir iğnenin tepesinde ise noktalarla bir swastika figürü resmedilmiştir (Res. 35). Mainz Müzesi'nde sergilenen bronz bir fibula üzerinde sağa dönük, alt kolu kırık bir swastika tasviri bulunmaktadır (Res. 36). Wilson, Norveç, İsveç ve Danimarka'nın İskandinavya olarak tanımlandığını ve burada Prehistorik Dönem'e ait objeler üzerinde farklı şekillerde swastika tasvirlerinin tespit edildiğinden söz etmektedir. Bu tasvirlerden biri, swastikaların birleşimiyle bezenmiş bronz bir broş veya fibuladır (Res. 37). İrlanda'da bir yapı taşının üzerinde Yunan haçı, köşeli formda bir swastika ve spiral formda bir swastika tasvirleri bulunmaktadır (Res. 38). Bu üç figürün aynı buluntuda yan yana betimlenmesi oldukça dikkat çekici olup hangi anlamda kullanıldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. İskandinavya'da broş, kemer ve kılıç gibi objelerin üzerinde sağa ve sola dönük tetraskelion ve triskeles tasvirlerine rastlamak mümkündür. Aynı bölgede at koşum takımının üzerinde birden fazla swastika yer almaktadır (Res. 39). İskandinavya'da keşfedilen farklı objeler üzerindeki bu figürlerin daha çok süsleme amaçlı kullanıldığı düşünülebilir.

İskoçya'da bronz bir iğnenin başında daha çok Kelt haçına benzeyen küçük bir swastika figürü tespit edilmiştir. Ayrıca Wilson, Ludwig Müller'in İskoçya ve İrlanda'da Hıristiyan mezarlarındaki swastika figürlerinin Latin haçlarıyla bağlantılı olduğunu ileri sürdüğünden bahsetmektedir (Wilson, 1896, p. 862-869).

Erken Hıristiyan ve Bizans sanatında kullanılan swastika figürünün Yunanistan'dan geldiğini düşünmek mümkündür. Yunan sanatında birçok yerde karşımıza çıkan bu figürden Bizans sanatının da etkilenmiş olması mümkündür. Fakat günümüz Hıristiyan inancında bu sembolün kullanılmadığı onun yerine basit haç formunun dinsel sembol olarak kabul edildiği görülmektedir.

Sonuç

Antikçağ tarihi boyunca birçok toplum tarafından farklı şekillerde ve anlamlarda kullanılan swastika, günümüze kadar gelebilmiş önemli bir figürdür. Kökeni MÖ yak. 12.000'e kadar dayanan bu figür, dini, siyasi ve kültürel olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada genellikle haç sembolüyle ilişkilendirilen swastikayı daha çok kendi anlamsal çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda "iyi talih, iyi şans" anlamlarında dinsel bir sembol olarak kullanılan bu figürü Zoroastrianizm, Hinduizm, Budizm, Jainizm gibi farklı inanç sistemleri ile bağlantısı tespit edilmiştir. Dinsel bir sembol olarak kökeninin Zoroastrianizm'e dayandığı ve sonrasında gelen inanç sistemlerini etkilemiş olduğu düşünülmektedir. Öyle ki günümüzde hala Hindistan'da aynı anlamda (iyi şans, talih), dinsel bir sembol olarak kullanılmaktadır.

Swastika figürünün Yunan mitolojisinde her bir kolunun bir nehri ifade ettiği ileri sürülmektedir. Bunun yanı sıra yaşam ağacı ile ilişkilendirilmesi, her kolunun saat yönünde veya ters yönde dönmesi, bir yaşam kaynağını ve yaşamsal döngüyü temsil ediyor olmalıdır. Paganizmde Yunan tanrı/tanrıça heykellerinde, Budizmde Buddha heykellerinde bu figürün görülmesi farklı dinlerde kullanıldığının kanıtıdır. Konuyla ilgili arkeolojik kanıtlar ve farklı araştırmacıların görüşleri incelendiğinde, swastikanın iyi şans, iyi yaşam ve refah gibi olumlu anlamlarda kullanıldığı ve doğudaki dinlere bu şekilde yayıldığı söylenebilir.

Yakın Doğu'da genellikle dinsel bir sembol olarak kullanılan bu figür, Yunan kültüründe özellikle dekoratif olarak, Yunanistan, Korinthos, Kıbrıs, Melos, Thera'da sanatsal objelerin üzerinde itinalı bir şekilde kullanılmıştır. Yunanistan'da boyalı vazolar, fibulalar ve çömlekler üzerinde çeşitli hayvanlarla birlikte tasvir edilen swastika figürleri sanatsal objeler üzerinde de kenar süsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak swastika figürünün Yunanistan'da itinalı bir işçilikle süsleme amaçlı kullanıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra Yunan sikkelerinin arka yüzlerinde büyük formda swastika tasvirleri görülmekte olup burada dinsel amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Kıbrıs, Melos ve Thera adalarında çoğunlukla vazolar ve bazen de heykelcikler üzerinde karşımıza çıkan swastika tasvirleri Yunanistan'ın aksine düzensiz biçimlerde resmedilmiştir. Buna ek olarak kuş, ördek ve lotus çiçeğiyle birlikte tasvir edildiği görülmektedir. Melos Adası'nda kenar süsü olarak tasvir edilen swastika, süsleme amaçlı kullanılmış olmalıdır.

Küçük Asya'da Ephesos'ta heykel üzerinde, Gordion'da mobilya üzerinde ve Troya'da çok sayıda ağırşak üzerinde rastlanan swastika figürleri daha çok Klasik Dönem'e ait eserler üzerinde görülmektedir. Küçük Asya'nın farklı bölgelerinde yürütülmüş kazıların neticesinde Prehistorik Dönem'e ait objeler üzerinde farklı formda swastika figürleri tespit edilmiştir. Swastikanın Küçük Asya'daki dağılımı incelendiğinde, bu figürün Prehistorik Dönem'de burada yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Küçük Asya'da swastika figürünün en fazla kullanıldığı kent Troya olup kentte uzun yıllar yürütülen kazılarda çok sayıda swastika tasvirleri gün yüzüne çıkmıştır. Bu objelerin daha çok Klasik Dönem'e tarihlendiği dikkate alındığında swastikanın Küçük Asya'da bu dönemde daha fazla kullanıldığı söylenebilir.

İtalya ve kuzeyindeki ülkelerde de swastika figürlerine rastlanmaktadır. İtalya'da görülen Etrüsk sanatına ait objeler üzerinde çok sayıda örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Bizans

sanatında da karşımıza çıkan swastika figürlerinin Yunan sanatından geldiğine inanılmaktadır. Ticari amaçla taşınan vazo, çömlek, fibula gibi eşya ve aksesuarların zaman içinde İtalya ve Avrupa'ya ulaştığı düşünülebilir. Roma, İspanya ve Fransa'da daha çok Roma mozaikleri üzerinde karşımıza çıkan bu figür süsleme amaçlı kullanılmış olmalıdır. İskandinavya ve Almanya'da broş, fibula, kılıç, kemer, at koşumu gibi objeler üzerinde görülen swastikanın yukarıda verilen ülkelerdeki gibi burada da süsleme amaçlı kullanıldığı düşünülebilir. Tüm bu verilere ek olarak, İskandinavya'da swastikanın tetraskelion ve triskelesle birlikte tasvir edildiği objelere rastlanması, bu figürün triskeles veya tetraskeliondan türemiş olabileceğini düşündürmektedir.

Tarih boyunca birçok coğrafyada farklı şekillerde tasvir edilen bu figür, Antik Çağ'da yaşama dair olumlu anlamlarda kullanılmıştır. Modern dünyada ise Nazi Almanyası'nda bir savaş sembolü olarak kötü bir şöhrete sahiptir. Her ne kadar günümüzde toplumlar arasında olumsuz bir anlam ifade etse de bu figürün Antik Çağ'daki kökeni yaşama dair derin anlamlar içermektedir. Bu yüzden yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktararak farklı toplumlar tarafından kullanılmıştır. Biçimsel olarak estetik bir yapıya sahip olan swastika figürü hem eski Doğu hem de eski Batı toplumlarının yaşamsal döngüleri içerisinde kendisine kayda değer bir yer edinmiştir.

Kaynakça

- Anadolu, M. (1993). Batı Anadolu sanatında swastika (gamalı haç) figürü. *Belleten*, 58(219), 397-406.
- Baldwin, A. (1915). Symbolism on Greek coins. *American Journal of Numismatics*, 49, 89-194.
- Blau, L. (1926). Early Christian archaeology from the Jewish point of view. *Hebrew Union College Annual*, 3, 157-214.
- Blegen, C. W. (1952). Two Athenian grave groups of about 900 BC. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 21(4), 279-294.
- Boyce, M. & Grenet, F. (1991). *A history of Zoroastrianism*. E. J. Brill.
- Broderick, G. (1999). *Under the three-legged-swastika: Celtic studies and celtic revival in the isle of man in the context of the national socialist idea*. In S. Heinz (Ed.), *Deutsche Keltologie und ihre Berliner Gelehrten bis 1945* (pp. 195-209). Peter Lang.
- Butts, E. (1908). *The origin of the swastika*. Franklin Hudson Publishing Co.
- Carter, M. L. (1985). A numismatic reconstruction of Kushano-Sasanian History. *American Numismatic Society*, 30, 215-281.
- Choksy, J. K. (2005). Zoroastrianism. In *Encyclopedia of Religion*, (2nd ed, Vol. 14, 9988-10008). Thomson Gale.
- Coimbra, F. (2011). The astronomical origins of the swastika motif. In E. Anati (Ed.), *Proceedings of the international colloquium: The intellectual and spiritual expressions of non-literate peoples* (pp. 78-90). Atelier.
- Dönmez, S. (2017). Eski Yakındoğu'da Yılanlı Tanrıça kültü üzerine bir değerlendirme. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(2), 407-426. <https://doi.org/10.18513/egetid.376801>
- Goff, B. L. (1963). *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*. Yale University Press.
- Green, M. (1992). *Dictionary of Celtic myth and legend*. Thames and Hudson.
- Haynes, G. (2009). *Tree of life, mythical archetype, revelations from the symbols of ancient Troy*. Sybolon Press.
- Hesiodos, (2016). *Theogonia & İşler ve günler* (A. Erhat & S. Eyüboğlu, Çev.). Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi İş Bankası Kültür Yayınları.
- Higgins, R. A. (1969). Early Greek jewellery. *The Annual of the British School at Athens*, 64, 143-153. <https://doi.org/10.1017/S0068245400014556>
- Karlovsky, C. C. L. (2002). Archaeology and language: The indo Iranians. *Current Anthropology*, 43(1), 63-88. <https://archive.org/details/ArchaeologyAndLanguageTheIndo-iranians>

Kızgut, R. & Keküllüoğlu, S. (2024). Swastika figürünün Antik Çağ'daki anlamı ve kullanımını üzerine bir değerlendirme, *Mavi Atlas*, 12(2), 544-562.

Loewenstein, J. P. (1941). The Swastika: Its history and meaning, *Man: A Record of Anthropological Science*, 41, 49-55.

Mackenzie, D. A. (1926). *The migration of symbols*. K. Paul, Trench, Trubner Company.

Quinn, M. (1994). *The Swastika: Constructing the symbol*. Routledge.

Taıyıldız, D. (2016). *Anadolu'da başlangıcından MÖ 1. binyıla kadar gamalı haı (swastika) motifinin ortaya çıkışı ve gelişimi* (Tez No. 430639) [Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Wilson, T. (1896). *The swastika: the earliest known symbol and its migrations: with observations on the migration of certain industries in prehistoric times*. Washington Government Printing Office.

Ekler

Resimler ve Çizimler

Resim 1

Goff: Samarra Seramiği Üzerindeki Yılanlı Tanrıça Figürü

Resim 2

Wilson: Mısır, Naukratis. Kıvrımlı Swastika Örneği

Resim 3

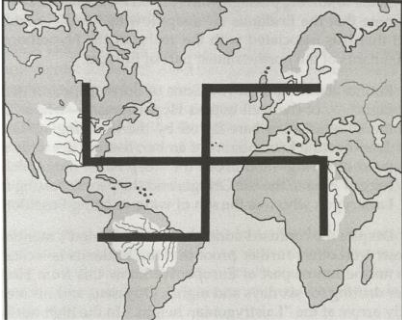
Haynes: Hintli Hopiler'in Göç Rotası

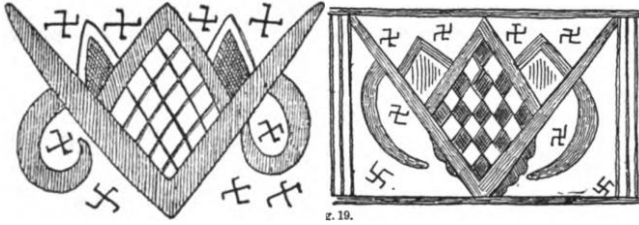
Resim 4

Haynes: Dört Büyük Nehrın Swastika Şeklini Oluşturması

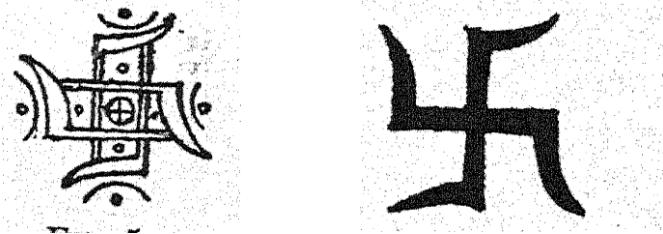
Resim 5-6

Wilson: Lotus ile Swastika Figürlerinin Birlikte Kullanımı

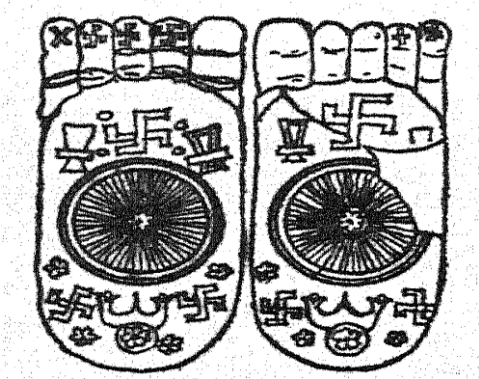
Resim 7-8

Mackenzie: Soldaki Tibet tarzı swastika, sağdaki Jain tarzı swastika

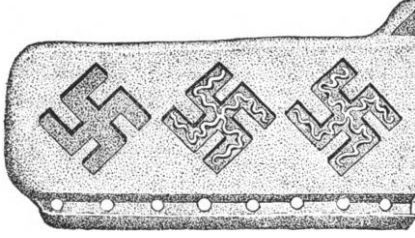
Resim 9

Mackenzie: Buddha'nın Ayak İzleri

Resim 10

Wilson: Kafkasya'da Bronz Bir Plaka Üzerindeki Swastika Tasvirleri

Resim 11

Wilson: Boeotia'da Bulunan Bronz Bir Fibula

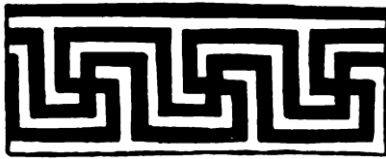
Resim 12

Wilson: Kıbrıs. Arkaik Yunan Vazosu Üzerinde 4 Farklı Swastika Tasviri

Resim 13

Wilson: Birbirini Tekrar Eden Swastika Figürleri

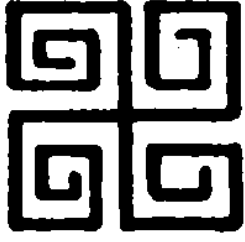
Resim 14-15

Baldwin: Kıbrıs Vazolarında Swastika Figürü

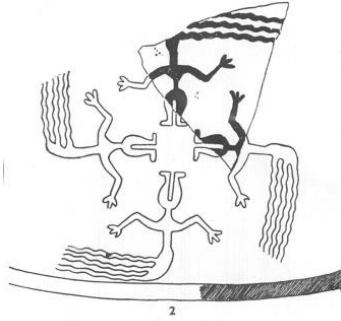
Resim 16

Baldvin: Yunan Vazolarındaki Geometrik Formlu Swastika Tasviri

Resim 17

Loewenstein. Swastika Figürünün Doğurganlıkla İlişkili Tasviri

Resim 18

Filippou: Demeter'e Adanmış Staterin Arka Yüzündeki Sağa Dönük Swastika Tasviri

Resim 19

Wilson: Thera. Arkaik Dönem Yunan Çömleği Üzerindeki Swastika Tasviri

Resim 20

Wilson: Rhodos. Vazo Üzerindeki Ördek ve Swastika Tasvirleri

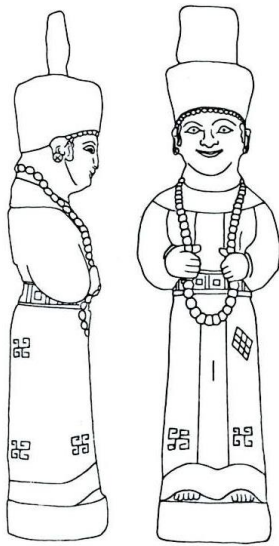
Resim 21

Wilson: Rhodos. Yunan Vazosunda Farklı Şekillerdeki Swastika Tasvirleri

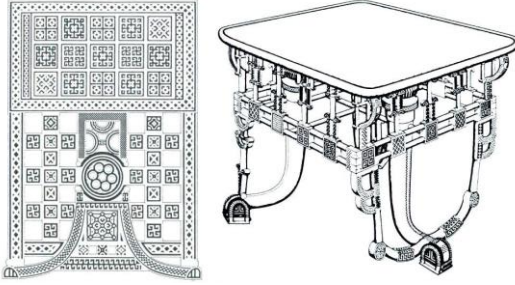
Resim 22

Anadolu: Ephesos. Fildişi Heykel Üzerindeki Swastika Motifleri

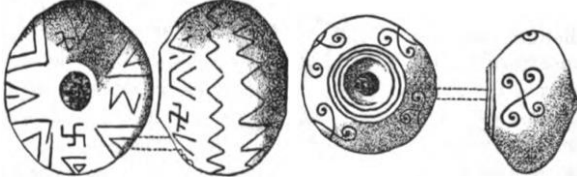
Resim 23

Anadolu: Gordion. Bir Mobilya Üzerindeki Swastika Tasvirleri

Resim 24-25

Wilson: Troya. Ağırşagın Üzerindeki Keskin ve Spiral Tarzda Swastika Tasvirleri

Resim 26

Wilson: Hissarlık Tepesi. Artemis'e Adanan Heykel Üzerindeki Swastika Figürü

Resim 27

Wilson: Etruria'da Bir Urnia Üzerindeki Swastika Tasviri

Resim 28

Wilson: Etrüsk Sanatına Ait Altın Bir Fibula Üzerindeki Swastika Tasviri

Resim 29

Wilson: Etrüsk Altın Bir Bulla Üzerindeki Swastika Tasviri

Resim 30

Wilson: Etrüsk Gümüş Bir Kâse Üzerinde Süsleme Olarak Kullanılan Swastika Tasviri

Resim 31

Wilson: Bologna'da Kilden Bir Makara Üzerinde Swastika Tasviri

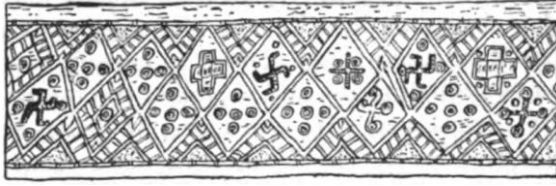
Resim 32

Wilson: Bologna'da Urnia Üzerinde Dekoratif Amaçlı Kullanılan Swastika Tasvirleri

Resim 33

Wilson: Alsace'de Bronz Çağı'na Ait Bir Kemer Üzerindeki Swastika Tasvirleri

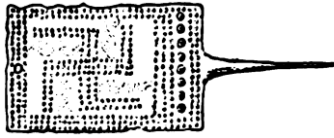
Resim 34

Wilson: Almanya, Brandenburg'da Bir Mızrak Ucunda Swastika ve Triskeles Tasvirleri

Resim 35

Wilson: Baviera'da Bronz Bir İğnenin Tepesinde Swastika Tasviri

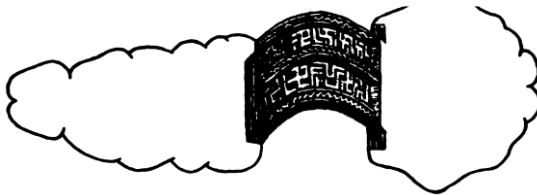
Resim 36

Wilson: Almanya, Mainz, Bronz Bir Fibula Üzerinde Swastika Tasviri

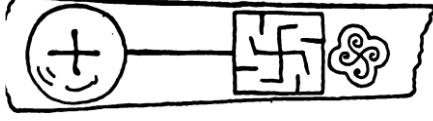
Resim 37

Wilson: İskandinavya, Bronz Bir Broş veya Fibula Üzerindeki Swastika Tasvirleri

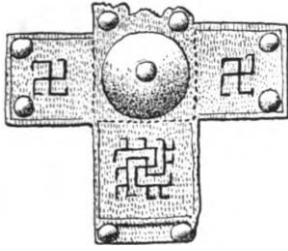
Resim 38

Wilson: İrlanda. Haç, Köşeli Swastika ve Spiral Şekilli Swastikanın Birlikte Tasviri

Resim 39

Wilson: İskandinavya. At Koşum Takımı Üzerindeki Swastika Tasvirleri

Ufuk ARSLAN

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, Uşak-TÜRKİYE
Uşak University, Graduate Education Institute, Department of History, Uşak-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8200-0095
ufuk_arслан@outlook.com.tr

Murat ÖNTUĞ

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak-TÜRKİYE
Uşak University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Uşak-TURKIYE
ORCID:0000-0003-0243-4091
muratmustafa.ontug@usak.edu.tr

İlk Hristiyan Kadın Şairi Proba'nın *Centosunda* Eski ve Yeni Ahit Anlatısı

Öz

Bu çalışma, Faltonia Betitia Proba ismini taşıyan Romalı aristokrat bir kadının, IV. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı esere odaklanmaktadır. Proba, eserini IV. yüzyılda son derece popüler bir edebî tür olan *cento* şeklinde kaleme almıştır. *Cento*, başka bir yazarın eserindeki dize ve pasajların kopyala-yapıştır yöntemiyle alınarak ve alınan bu dize ve pasajlara yeni anlamlar yükleyerek oluşturulan şiire verilen isimdir. Proba da Latin edebiyatının en önemli isimlerinden olan Vergilius'un; *Aeneis*, *Georgica* (*Çiftçilik Sanatı*) ve *Bucolica* (*Çoban Türküleri: Şiirler*) adlı eserlerinde kullandığı dize ve pasajları alarak, Eski ve Yeni Ahit'i yeniden yazmıştır. Proba'nın eserini, bir pagan olan İmparator Iulianus'un (361-363) döneminde veya onun hükümdarlığının hemen sonrasında yazdığı kesin gibidir. Iulianus'un paganlığı canlandırmak adına uyguladığı politikalar ve aristokrat sınıfının üyeleri arasında azımsanmayacak derecede pagan taraftarı olması, onun bu eseri kaleme almasında etkin bir rol oynamıştır. Proba eserinde Hristiyanlığın, Roma'nın geleneksel sosyal ve dinî yaşamına çok da uzak olmadığını gösterme gayreti içerisindedir. Bu bağlamda, Vergilius'un eserleri ile Eski ve Yeni Ahit arasında tipolojik bağlantılar kurmuştur. Üstelik gayretinden sonuç elde edebilmek adına, Eski ve Yeni Ahit'in bazı bölümlerinde değişiklik yapmaktan da çekinmemiştir. *Cento Vergilianus de laudibus Christi*, Antik Çağ'da bir kadın tarafından kaleme alınan az sayıdaki eserden birisi olmasının yanı sıra Hristiyanlığın da erken dönem metinlerindedir. Bu durum onun eserini eşsiz kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık tarihi, Faltonia Betitia Proba, *Cento Vergilianus de laudibus Christi*.

Narratives from the Old and New Testaments in the *Cento* of Proba, the First Christian Female Poet

Abstract

This study provides an in-depth analysis of *Cento Vergilianus de laudibus Christi*, a literary work authored by the Roman aristocrat Faltonia Betitia Proba in the mid-4th century CE. Proba's composition exemplifies the *cento* form, a genre that was particularly prevalent during the 4th century. The *cento* form involves the assemblage of lines and passages from an established text, reconfigured and reinterpreted to convey novel meanings. Proba utilized verses and excerpts from Virgil's works *Aeneid*, *Georgics*, and *Bucolics* to reconstruct and reinterpret the narratives of the Old and New Testaments. The historical context suggests that Proba's work was produced during the reign of the pagan Emperor Julian (361-363 CE) or shortly thereafter. Julian's policies aimed at reviving pagan practices and the presence of a significant pagan faction within the aristocracy likely influenced Proba's motivations and the context of her composition. Proba sought to demonstrate that Christianity could be reconciled with Rome's traditional social and religious frameworks. To this end, she established typological connections between Virgil's literary corpus and the Biblical texts, adapting and modifying specific passages to support her theological aims. *Cento Vergilianus de laudibus Christi* is notable not only as one of the few extant works by a female author in antiquity but also as an early Christian text, thereby contributing a unique perspective to the study of early Christian literature and the *cento* genre.

Keywords: History of Christianity, Faltonia Betitia Proba, *Cento Vergilianus de laudibus Christi*.

Giriş

Faltonia Betitia Proba (yak. 320-370) isminde Romalı aristokrat bir kadın, IV. yüzyılda *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı bir eser kaleme almıştır. Proba eserini *cento* adı verilen bir edebî türde yazıya dökmüştür. Türkçeye “Yama/yama yapma işi” şeklinde çevirebileceğimiz *cento* (Alova, 2013), farklı yazarların eserlerinde kullandığı dize ve pasajların birebir alınarak ve onlara yeni anlamlar yüklenerek meydan getirilen şiirlere verilen isimdir. Bilhassa Latin edebiyatında birçok yazar *cento* türünde eser kaleme almıştır (Curran, 2012, p. 325-326; Stevenson, 2005, p. 64). Bu yazarların kaleme aldığı *centolar* eğlence içeriklidir ve ciddi temaları konu edinmemiştir. Hristiyanlığın Roma topraklarında yayılmaya başlaması ile bu edebî tür Hristiyan edebiyatını da derinden etkilemiştir. İşte Proba'nın *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı eseri de Hristiyan edebiyatında bu türde kaleme alınan ilk örneklerden birisidir. Gelgelelim Proba eserini eğlence maksadıyla kaleme almamıştır (Green, 1995, p. 554). Proba, Vergilius'un; *Aeneis*, *Georgica* (*Çiftçilik Sanatı*) ve *Bucolica* (*Çoban Türküleri: Şiirler*) adlı eserlerinde geçen dize ve pasajları kullanarak, Eski ve Yeni Ahit'i yeniden yazmıştır. Bunu yaparken de Eski ve Yeni Ahit'in bazı bölümlerini değiştirmekte bir beis görmemiştir. Proba'nın bu eseri 694 dizeden oluşmaktadır ve eser belirli bölümlere ayrılmıştır: Esere girizgâh niteliğinde olan ilk bölümde (*Cento* 1-55), Proba geçmişte yaptığı bazı çalışmalardan söz etmiştir. Sonrasında eserin ilk ana bölümü olarak nitelendirilebilecek Eski Ahit anlatısına geçmiştir (*Cento* 56-332). Proba bu bölümde de Yaradılış'tan Tufan'a kadar yaşananları yazıya dökmüştür. Sonrasında da Yeni Ahit anlatısına geçmiş ve burada İsa Mesih'in hayatını konu edinmiştir (*Cento* 333-689). Proba kocasına inancını korumasını, böylece torunlarının da imanlı kalabileceğini söyledikten sonra eserine son noktayı koymuştur (*Cento* 689-694).

Proba'nın IV. yüzyılda kaleme aldığı eser, çeşitli dönemlerde farklı disiplinlerden araştırmacıların çalışmalarına konu edilmiştir. Ne var ki Antik Çağ'da bir kadın tarafından kaleme alınan az sayıdaki eserden birisi olan ve aynı zamanda, Hristiyanlığın da erken dönem metinlerinden olan bu eserle ilgili Türkçe literatürde bir çalışma mevcut değildir. Proba'nın eserini mercek altına almamızdaki sebep, literatürdeki bu boşluğu gidermek ve eserin özgünlüğüne ve önemine vurgu yapmaktır.

1. Centonun Yazarı, Tarihi ve Kaleme Alınış Amacı ile İlgili Tartışmalar

Biz her ne kadar *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı eseri Faltonia Betitia Proba'nın yazdığını belirtsek de araştırmacılar arasında bu hususta bir fikir birliği mevcut değildir. Eseri kaleme alan ismin kendisinden sadece “Proba” şeklinde bahsetmesi ve Roma'nın önde gelen aristokrat ailelerinden *Anicii* ailesinde bu isimde başka kadınların da olması, bu fikir ayrılığının temel sebebidir. Orta Çağ'ın en önemli din adamlarından birisi olan Sevilalı Isidore (560-636), *proconsul*¹ Adelphius'un karısı Proba'nın, Vergilius'un dizeleri ile Mesih'in hayatını anlatan bir eser yazdığından bahsetmiştir (Sevilalı Isidore, 2006, *Etymologies*, Book 1, Chapter 39, Line 26). Sevilalı Isidore'un sözünü ettiği Proba, bizim daha evvelden adını andığımız Faltonia Betitia Proba'dır. Faltonia Betitia Proba, 322 yılında *consul*luk yapmış Petronius Probus'un kızı ve 351 yılında *praefectus urbis*² olan Clodius Celsinus Adelphius'un karısıdır. Ayrıca 379'da *consul* olan Clodius Hermogenianus Olybrius ile 391'de *praefectus urbis* olan Faltonius Probus Alypius'un annesidir (Meconi, 2004, p. 111). Sevilalı Isidore'un *centonun* yazarının Faltonia Betitia Proba olduğu açıklamasını doğru kabul eden araştırmacılar, Proba'nın eserini 350 ile öldüğü yıl olan 370 arasına tarihlendirmişlerdir. Buna karşın Danuta Shanzer, Proba'nın *centosunda* kullanılan bazı dizelerin, 385-388 arasında yazıldığını iddia ettiği *Carmen Contra Paganos* adlı eserden alındığını ve dolayısıyla *centonun* bu zaman aralığından öncesine tarihlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Shanzer buradan

¹ Roma İmparatorluğunda, cezai yargı yetkisine de haiz eyalet valilerine verilen isim.

² Roma kent valilerinin ünvanı.

yola çıkararak, *centoyu* kaleme alan Proba'nın da Faltonia Betitia Proba'nın torunu Anicia Faltonia Proba olduğunu iddia etmiştir (Shanzer, 1986). Bugün gelinen noktada, özellikle John Matthews (1992) ve R.P.H. Green'in (2008) çalışmaları neticesinde, araştırmacıların ekseriyeti *centonun* yazarının Faltonia Betitia Proba olduğu ve *centonun* IV. yüzyılın ortalarında yazıldığı kanısındadır.

Centonun hangi amaçla kaleme alındığı da araştırmacılar arasında tartışma konusudur. 1888 yılında Proba'nın şiirinin editörlüğünü yapan K. Schenkl, onun paganlara Hristiyanlığı öğretebilmek amacıyla eserini yazdığını belirtmiştir (Schenkl, 1888, p. 514–515). Kastner ve Millin de eserin eğitim amacıyla kaleme alındığı hususunda Schenkl ile hemfikirdir (Kastner & Millin, 1981, p. 41). Aurelio Giuseppe Amatucci ise Proba'nın eserini, Roma İmparatoru Iulianus'un 362 tarihli kararnameğine karşı yazdığını öne sürmüştür (Amatucci, 1955, p. 131). Zira Roma'nın son pagan imparatoru Iulianus (361-363), imparatorlukta pagan inancını tekrar canlandırmak amacıyla bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda, pagan edebî eserleri ile ilgili ders veren Hristiyanların riyakârlık suçu işlediğini ve geleneksel tanrılara saygısızlık ettiğini söyleyerek, Hristiyanların bu eserler ile ilgili ders vermesini yasaklamıştır (Mitchell, 2020, p. 330). Amatucci, Roma siyasi ve sosyal yaşamında gelişme kaydedebilmek için, edebiyat ve retorik sanatına hâkim olma gerekliliğinin bilincinde olan Proba'nın, çocuklarına Hristiyan öğretiyi aşılabilme bahanesiyle *centoyu* kaleme almış olabileceğini belirtmiştir. Green ise Proba'nın *centoyu*, klasik eserlerde kullanılan grameri, üslubu ve kelime dağarcığını korumak amacıyla yazdığını ifade etmiştir (Green, 1995, p. 558). Süsten uzak, sade bir dile sahip olan Yeni Ahit'in, ağıdalı bir dil ile kaleme alınan klasik metinlerin üslubuna alışık olan aristokrat sınıfa hitap etmediğini belirten Schottenius Cullhed, Proba'nın *centoyu* bu sınıfa hitap etmek için yazmış olabileceğini belirtmiştir (Cullhed, 2015, p. 3-4). Proba'nın kendisi de eserini kaleme alma amacı ile ilgili bazı ipuçları vermiştir. Buna göre; Proba eserini, Vergilius'un İsa Mesih'in eylemleri ve başarıları hakkında şarkı söylediğini göstermek amacı ile yazmıştır (*Cento* 23). Vergilius'un yazdığı bir şiirde "Altın Çağı" başlatacak bir çocuğun doğacağını söylemesi (*Bucolica/Çoban Türküleri: Şiirler* IV), bazı isimler tarafından Vergilius'un İsa Mesih'in doğumuyla ilgili kehanette bulunduğu yorulmuştur (Lactantius, 1964, *Divine Institutes, Book 7, Chapter 24*). Yazdıklarından yola çıkarak Proba'nın da benzer düşüncede olduğunu söylemek mümkündür.

2. Proba'nın Eski Ahit Anlatısı

Daha evvelden söz konusu edildiği üzere, Proba Eski Ahit anlatısına başlamadan önce 55 dizelik bir giriş bölümü yazmıştır. Bu bölümde uzun süre önce; kutsal barışı bozan, sayısız cinayet işleyen, iktidar hırsına yenik düşmüş zalim krallar ve savaşlar ile ilgili bir şeyler yazdığını itiraf etmiştir (*Cento* 1-8). Maalesef Proba'nın bu çalışması günümüze ulaşmamıştır. Araştırmacıların çoğunluğu, Proba'nın burada 350-353 yılları arasında cereyan eden iç savaşa atıfta bulunduğu konusunda hemfikirdir (Cullhed, 2015, p. 115; Green, 1995, p. 552; Stevenson, 2005, p. 66). Bu iç savaşta ilk olarak General Magnentius (350-353), imparatorluğun batı kısmının hükümdarı Constans'ı (337-350) darbeye tahtından indirmiştir. Sonrasında imparatorluğun doğu kısmının hükümdarı ve Constans'ın kardeşi II. Constantius (337-361), Magnentius'u mağlup etmiş ve imparatorluğun tek hâkimi olmuştur (Cinemre, 2016, s. 709). Proba'nın kocası Adelphius, *praefectus urbis* vazifesini gasıp imparator Magnentius zamanında îfa etmiştir. Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus (yak. 322-400), Adelphius'un, Constantius'un Magnentius'a karşı zaferinden sonra yargılandığını belirtmiştir (Ammianus Marcellinus, 2020, *Roma Tarihi* 16. Kitap, 6. Kısım, 2. Dize). Adelphius'un, Magnentius tarafında yer aldığı için mi yoksa kendisine karşı kurulan bir komplo sonucunda mı yargılandığı ise belli değildir. Ancak çocuklarının ilerleyen yıllarda kritik görevlere atandığı ve *Anicii* ailesinin Roma'nın en gözde ailelerinden birisi olmaya devam ettiği göz önüne alındığında, Adelphius'un herhangi bir cezaya mahkum edilmediği sonucunu çıkarmak mümkündür (Green, 2008, p. 269). Proba şiirine yazdıklarının kabul olması için Tanrı'ya dua ederek devam etmiştir (*Cento* 9-12). Ardından, pagan şiirlerinde gelenek olan,

şairlerin ilham için başvurduğu yöntemlere başvurmayacağını söylemiştir (*Cento* 13-17). Sonrasında da dünyevi bir ünün peşinde koşmadığını belirtmiş ve kendisine ilham vermesi için bir kez daha dua etmiştir (*Cento* 18-19). Benzer dizelerle şirine devam ettikten sonra, geçmişte; savaşlar, silahlar, atlar hakkında şarkılar söylediğini tekrar etmiş ve artık bunu yapmayacağını bildirmiştir (*Cento* 47-50). Proba geçmişte yazdığı bu temaları tanımlarken, *Aeneis*'in açılışında geçen "Bir savaşla yığıdı şakıyorum" (*Aeneis* I.1) ifadesini ve Turnus tarafından öldürülen şair Cretheus'u tanımlarken kullanılan "Atları, yiğit silahlarını, şakır dururdu cenkleri" (*Aeneis* IX. 777) dizelerini hiç değiştirmeden almıştır. Proba'nın geçmişte yazdıklarından pişmanlığını belirtmesi ve geleneksel ilham tanrıçalarına başvurmayacağını söylemesi, Hristiyanlık uğruna paganizmi terk ettiğine, dolayısıyla onun bir zamanlar pagan olduğuna yorulmuştur (Kastner & Millin, 1981, p. 37-38). Hagith Sivan ise bu düşünceye karşı çıkmış ve Proba'nın burada Hristiyanlığa yeni geçtiğini değil, bundan sonra daha katı bir Hristiyan anlayışını benimseyeceğini kastettiğini ifade etmiştir (Sivan, 1993, p. 147).

Proba giriş bölümünün ardından kendi üslubuyla yeniden şekillendirdiği Eski Ahit anlatısına başlamıştır. İlk olarak evrenin yaratılışını anlatmış; fakat Eski Ahit'teki yaratılış hikâyesini bir hayli değiştirmiştir. Proba evrenin yaratılışına, Yaratılış Kitabı'ndan farklı olarak, sıfıncı gün ile başlamıştır. Burada, Yaratılış Kitabı'ndaki birinci ve dördüncü günü birleştirmiş ve yeryüzü, gökyüzü, güneş ve yıldızların aynı günde yaratıldığı ifade etmiştir (*Cento* 60-66). Schottenius Cullhed'e göre Proba bu değişikliği, Eski Ahit anlatısını, gök cisimlerinden önce ilk günün olmayacağını kabul eden kozmogoni mantığına uygun kılmak için yapmıştır (Cullhed, 2015, p. 139). Proba bu bölümde, yine Yaratılış Kitabı'ndan farklı olarak, Tanrı'nın bir yılı dört farklı mevsime böldüğünü de belirtmiştir (*Cento* 70).

Proba tüm bunlardan sonra yaratılışın ilk gününü anlatmaya geçmiştir. Proba'nın yaratılış hikâyesinin ilk gününde karanın denizden ayrıldığını görürüz (*Cento* 82-85). Proba burada, Yaratılış Kitabı'nda suyun gökten ayrıldığı ikinci gün ile (*Yaratılış* 1: 6-8) suyun karadan ayrıldığı üçüncü günü birleştirmiştir (*Yaratılış* 1: 9-10). Ayrıca, Eski Ahit'te yaratılışın beşinci gününde gerçekleştiğinden dem vurulan denizin canlı yaratıklarla dolup taşması hikâyesini de (*Yaratılış* 1: 86-90) kendi yaratılış anlatısında ilk güne taşımıştır (*Cento* 86-90).

Proba, yaratılışın ikinci gününde yeryüzünde çiçeklerin açtığından ve meyvelerin oluştuğundan bahsetmiştir (*Cento* 91-94). Yaratılış Kitabı'nda bunun üçüncü günde meydana geldiği aktarılmıştır (*Yaratılış* 1: 11-12). Proba ayrıca Yaratılış Kitabı'nda beşinci günde yaşandığı söylenen, kanatlı hayvanların yaratılması hikâyesini (*Yaratılış* 1: 20-22), kendi anlatısında üçüncü güne çekmiştir (*Cento* 95-98).

Proba, yaratılışın dördüncü gününde vahşi ve evcil kara hayvanlarının yaratıldığını belirtmiştir (*Cento* 99-106). Bahsi geçen olay, Eski Ahit'te altıncı güne tekabül etmektedir (*Yaratılış* 1: 24-25). Proba, sonrasında iki günün geçtiğini ve altıncı günde, Tanrı'nın bizzat kendi elleriyle insanı yarattığını aktarmıştır. Proba'nın aktardığına göre, Tanrı yaratıklarını yönetmesi için önce Âdem'i, sonrasında da ona yardımcı olması için Havva'yı yaratmıştır.

Proba'nın evrenin ve canlıların yaratılışını anlatırken kullandığı dizelerin ekseriyeti, Vergilius'un *Aeneis* ve *Georgica* (*Çiftçilik Sanatı*) adlı eserlerinden alınmıştır. Ancak Proba gerek yaratılış gerekse sonrasında yaşananları anlatırken, Vergilius'un dizelerini kullanmakla yetinmemiştir. Vergilius'un eserlerinde bahsi geçen bazı kişileri ve yaşanan bazı olayları da kendi anlatısındaki kişi ve olaylara uyarlamıştır. Proba bunu yaparken "*Tipoloji*" adı verilen bir yöntemi uygulamıştır. Eski Ahit ve Yeni Ahit arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu düşünenler, iki kitaptaki benzer olay ve kişiler arasında *tipoloji* aracılığıyla bağlantı kurmuşlardır. Bu bağlamda kronolojik olarak önceden gelen kişi veya olay *tip*, sonradan gelen ise *antitip* olarak kabul edilmiştir (Kançal Ferrari, 2015, s. 68-69; Watson, 2024, p. 3-4). Eski ve Yeni Ahit'te bahsi geçen kuzu hikayesi, Hristiyan tipolojisi için tipik bir örnektir: Bir gün Tanrı, İbrahim peygamberi denemek

adına, oğlu İshak'ı kurban olarak sunmasını istemiştir. İbrahim peygamber de Tanrı'nın buyruğuna uymuş ve oğlunu da alarak ertesi sabah erkenden yola çıkmıştır. Durumdan habersiz olan İshak, babasına Tanrı için sunulacak kuzunun nerde olduğunu sormuştur. İbrahim peygamber de oğluna, kurban için sunulacak kuzunun Tanrı tarafından sağlanacağını söylemiştir (*Yaratılış* 22: 1-8). Eski ve Yeni Ahit arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu düşünen Hristiyanlar, Eski Ahit'teki bu hikâye ile Yeni Ahit'te İsa Mesih'in Vaftizci Yahya tarafından "Tanrı kuzusu" (*Yuhanna* 1: 29) olarak adlandırılması arasında tipolojik bağlantı kurulmuşlardır. Kurulan bu bağlantı ile İbrahim peygamberin bahsettiği kurbanlık kuzu, İsa Mesih'in Hristiyanlar adına kendini kurban edeceğinin bir habercisi olmuştur.

Tipoloji ilkin Eski ve Yeni Ahit ile sınırlı olsa da II. yüzyılda bu durum değişmiş, klasik eserlerde de uygulanmaya başlanmıştır (Watson, 2024, p. 4) İşte Proba da bu geleneği takip etmiş ve Vergilius'un eserlerinde adı geçen kişi ve olayları, *tipoloji* aracılığıyla kendi anlatısıyla bağlantılı hale getirmiştir. Hatta o kadar ki Anni Maria Laato, tipolojiyi dikkate almadan Proba'nın eserinin tam anlamıyla anlaşılmayacağını iddia etmiştir (Laato, 2017, p. 95).

Proba, Tanrı'nın bizzat kendi elleriyle yarattığı Âdem'in, yüzü ve omuzlarıyla bir Tanrı gibi görüldüğünü ifade etmiştir (*Cento* 120). Bu ifade, Kartaca kraliçesi Dido ile ilk kez karşılaşan Aeneas'a bir göndermedir (*Aeneis* I. 594). Üstelik, tıpkı Aeneas'ın İtalya'da bir kent kurması için tanrılar tarafından vazifelendirilmesi gibi, Âdem de Tanrı tarafından yarattıklarını yönetmesi için görevlendirilmiştir. Tüm bunlardan yola çıkarak, Proba'nın kendi anlatısındaki Âdem'in, Aeneas'ın bir antitipi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Proba bunun böyle olduğunu, ilerleyen bölümlerde de defaatle göstermiştir.

Proba, Âdem'den sonra Havva'nın yaratıldığını aktarmıştır. Proba, burada da Eski Ahit anlatısını değiştirmiş ve Havva'nın yaratılış hikâyesi ile ilgili eklemeler yapmıştır. Örneğin Havva'nın fiziksel olarak güzel yüze ve göğüslere sahip olduğunu ve onun evlilik çağında genç bir kız olduğunu belirtmiştir. İlâveten Havva'yı, Tanrı'nın bir "Armağanı" olarak değerlendirmiştir (*Cento* 130-132). Stratis Kyriakidis'e göre, Havva'yı betimlerken kullanılan bu olumlu sözlerin altında, kadın doğasının tehlikeli olduğuna dair bir ima yatmaktadır. Kyriakidis, Proba'nın Havva'nın fiziksel güzelliklerini anlatırken kullandığı dizelerin, *Aeneis*'te vücudunun üst tarafı insan, alt tarafı ise çeşitli hayvanlardan oluşan bir yaratık olan Scylla'dan alındığını, dolayısıyla Proba'nın anlatısında Havva'nın güzelliğine yapılan vurgunun, onun doğasındaki korkunçluğu gizlemek için yapıldığını ileri sürmüştür (Kyriakidis, 1992, p. 127). Kyriakidis, Havva'nın evlilik çağında bir kız olduğunu belirtmek için kullanılan dizelerin de Troialılar ile Latinlerin savaşmasına sebep olan Lavinia'ya gönderme olduğunu belirtmiştir (Kyriakidis, 1992, p. 127-128). Havva'nın Proba tarafından bir armağan olarak sunulmasını da onun ileride yaşanacak bir felaketin sorumlusu olacağını işaretleri olarak değerlendirmiştir. Zira *Aeneis*'te Kartaca Kraliçesi Dido, gemilerinin batması sonucu Kartaca kıyılarına vuran Aeneas ve adamlarını sarayında ağırlamış, bu misafirperverliğe karşılık Aeneas da yanında getirdiği Helena'nın çeyizini Dido'ya armağan olarak sunmuştur (*Aeneis* I. 155-592). Akabinde bu iki isim arasında dillere destan bir aşk yaşanmış; fakat Aeneas, tanrıların da telkinleriyle İtalya'da bir kent kurmak amacıyla Kartaca'yı ve Dido'yu terk etmiştir. Bunun üzerine Kraliçe Dido intihar etmiştir. Vergilius, Kartaca'nın yok olması ile neticelenecek Roma-Kartaca düşmanlığını, Aeneas ile Dido arasındaki bu yarım kalmış aşka bağlamaktadır. Kyriakidis de Kartaca'nın başına gelen felaketin temelini Aeneas'ın Dido'ya armağanı ile atıldığını, dolayısıyla Havva'nın armağan olarak takdim edilmesinin, aslında onun yaşanacak felaketteki sorumluluğuna işaret ettiğini belirtmiştir (Kyriakidis, 1992, p. 126). Hiç şüphesiz Kyriakidis'in burada felaket olarak kastettiği, yılan tarafından kandırılan Havva'nın, Âdem'i de yasak meyveyi yemeye ikna etmesi ve bunun sonucunda Tanrı'nın onları cennetten kovmasıdır. Proba'nın anlatısındaki Havva'nın, Dido ve Scylla için kullanılan cümlelerle tasvir edilmesinden hareketle, Havva'nın, Scylla'nın ve Kraliçe Dido'nun bir antitipi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kyriakidis'in bu yorumu bazı araştırmacılar tarafından eleştiriye tâbi tutulmuştur. Anni Maria Laato, Proba'nın Havva'yı Scylla'ya imada bulunan dizeler ile anlatmasının ve onu bir armağan olarak takdim etmesinin birden çok sebebi olabileceğini belirtmiştir. Laato tipolojinin zaman zaman karakterler arasındaki farklılıkları vurgulamak için de kullanılabileceğini söyleyerek, Proba'nın burada Scylla ile Havva arasındaki uyumsuzluğu göstermek istemiş olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Proba'dan evvel tipolojinin eğlence amaçlı yazıldığını hatırlatarak, Proba'nın burada dalga geçmiş olabileceğini de sözlerine eklemiştir. Dolayısıyla Laato, Havva'yı Scylla ile bağlantılı dizelerle tanımlamanın ve onu bir armağan olarak takdim etmenin kadın doğasına dair bir eleştiri olmadığını, sadece okuyucuya gelecekteki olaylarla ilgili ipucu vermek maksadıyla bu dizelerin kullanıldığını söylemiştir (Laato, 2017, p. 104-106).

Proba'nın anlatısında Tanrı, Âdem ve Havva'yı yarattıktan sonra onları cennette bir bahçeye yerleştirmiştir. Akabinde onlarla bir konuşma yapmış ve buranın onlar için bir ev ve yurt mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. Burada güvende olduklarını, mahsul elde etmek için herhangi bir zahmete girmeyeceklerini ve onlara sınırsız güç bahsettiğini de eklemiştir. Ayrıca onların yaşlılık sebebiyle güçsüzleşmeyeceklerini, onların soyundan gelenlerin de ölümsüz olacağını ifade etmiştir (*Cento* 141-146). Proba'nın tasvir ettiği bu cennet yaşantısı, Vergilius'un eserlerindeki Altın Çağ ile bire bir uyum içerisindedir (*Bucolica/Çoban Türküleri: Şiirler IV; Georgica/Çiftçilik Sanatı I. 127-128*). Proba'nın anlatısındaki Âdem'in, Aeneas'ın bir antitipi olduğu, bu bölümle tamamen belirgin hâle gelmiştir. Zira Tanrı'nın, cennetteki bahçenin Âdem ve Havva'nın evi ve yurdu olduğunu belirtirken kullandığı sözler, İtalya Yarımadasındaki Latium'a gelen Aeneas'ın sarf ettiği "Burası evimiz, bu yer yurdumuz, bizim demek" sözünden alınmıştır (*Aeneis* VII. 122). Tanrı'nın Âdem ve Havva'ya sınırsız güç bahsettiğini söylediği sözler ise *Aeneis*'te Tanrı Iuppiter'in Tanrıça Venüs'e, Aeneas'ın soyundan gelen Romulus'un Roma adında bir kent kuracağını ve onun ulusunun gücünün sınırsız olacağını vadettiği dizelerden alınmıştır (*Aeneis* I. 278-279).

Yarattıklarına karşı son derece cömert davranan Tanrı'nın Âdem ve Havva'dan tek isteği, bahçenin ortasında duran ağaçtan uzak durmalarıdır. Tanrı bunu yapmazlarsa onları bizzat cezalandıracağını da söylemiştir (*Cento* 147-156). Ne var ki Proba tarafından lanetli olarak nitelenen gün gelmiş ve yılan, Havva'yı bahsi geçen ağacın meyvesini yemeye ikna etmiştir. Burada da Havva'nın Dido'nun bir antitipi olduğu çok net bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Proba, Havva'nın yasaklı ağaçtan meyveyi yiyeceğini önceden sezen Tanrı'nın, "çılına dönmüş bir kadının neler yapabileceğini" bildiğini söylemiştir (*Cento* 212). Tıpkı donanmasıyla Kartaca'yı terk ederken, Dido'nun kardeşi Elissa'nın tarafından yakılan ateşi gören Aeneas'ın Dido'yu kastederek "Çılına dönmüş kadının neler gelir elinden" demesi gibi (*Aeneis* V. 6). Dahası Proba, Vergilius'un Aeneas'ı hayranlıkla izleyen Dido için kullandığı "başına gelecek felakete adanmış" (*Aeneis* I. 712) ifadesini, yasak meyveyi yemek üzere olan Havva için kullanmıştır (*Cento* 200).

Yılanın aldatmasıyla yasak meyveyi yiyen Havva, Âdem'i de aynı şeyi yapma konusunda ikna etmiştir. Bunun üzerine Tanrı büyük bir öfkeyle yanlarına gelmiş ve Âdem'e bu günahı neden işlediğini sormuştur. Âdem de Tanrı'ya, kalbinde korkunç bir günah planlayan Havva tarafından aldatıldığını söylemiştir (*Cento* 200-243). Âdem'in Tanrı'ya cevaben söylediği sözler, Aeneas'ı Kartaca'dan ayrılmaya ikna etmeye çalışan Mercurius'un Dido'yu kastederek söylediği sözlerden alınmıştır (*Aeneis* IV. 563). Kyriakidis bu dizelerin insanın işlediği ilk günahı kadını sorumlu tutan dönemin Hristiyan düşüncesiyle uyumlu olduğunu, dolayısıyla Proba'nın da tüm suçu Havva'ya yüklemek istediğini söylemiştir (Kyriakidis, 1992, p. 133). Schottenius Cullhed ise bu dizelerden Proba'nın kadın cinsiyeti ile ilgili olumsuz bir düşünceye sahip olduğu varsayımı yapılamayacağını ifade etmiştir. Hatta, Havva'yı Dido'nun antitipi hâline getiren Proba'nın, Havva'nın masumluğuna vurgu yapmak istediğini belirtmiştir. Zira Schottenius Cullhed'e göre, tıpkı Dido'nun tanrıçalar Venüs ve Iuno'nun arasındaki çekişmenin kurbanı olması gibi, Havva da Tanrı ve şeytan arasındaki güç mücadelesinin kurbanı olmuştur (Cullhed, 2015, p. 145).

Proba, Eski Ahit'te Tanrı'nın Âdem ve Havva'ya verdiği cezayı da kendi anlatısında değiştirmiştir. Eski Ahit'te Tanrı, Havva'yı doğum yaparken acı çekmekle ve kocasına tâbi olmakla cezalandırmıştır (*Yaratılış* 3: 16). Proba'nın anlatısında Havva'nın Âdem'e tâbi kılınması kaldırılmış ve her iki isim de aynı cezayı almıştır. Tanrı, Âdem ve Havva'ya, bundan sonra emeksiz mahsul elde edemeyeceklerini, yaşlanacaklarını ve en nihayetinde de ölümün onları bulacağını söylemiştir (*Cento* 252-267).

Âdem ve Havva günahlarının bedeli olarak cennetten de çıkarılmışlardır. Yeryüzünde yaşamaya başlamalarından kısa bir süre sonra, Havva kaya gibi sert olan insan ırkını doğurmuştur. Akabinde Âdem, Havva ve çocukları teknoloji sayesinde toprağı işlemeye başlamışlardır. Gelgelelim Proba'nın anlatırken dahi ürperdiğini söylediği an gelmiş ve kardeşlerden birisi diğerini kıskançlık sebebiyle öldürmüştür (*Cento* 272-289). Eski Ahit'te, kardeşi Habil'i öldüren Kayin'e (Kabil), işlediği topraktan ürün alamama ve yeryüzünde aylak aylak dolaşma cezası verilmiştir (*Yaratılış* 4: 12). Proba kendi anlatısında bu cezayı da bir hayli değiştirmiştir. Proba'nın anlatısında Kayin'in Habil'i öldürmesi sonucu Tanrı; yılanlara zehir vermiş, ateşi ve balı saklamış, şarabın akarsulardan akmasını durdurmuş ve hasadı kötüleştirmiştir. Tüm bunların sonrasında yeryüzünde öfke, savaş ve açgözlülük hüküm sürmeye başlamış, en nihayetinde de adalet yavaş yavaş ortadan kalkmıştır (*Cento* 290-306).

Schottenius Cullhed, Proba'nın Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasını ve Kayin'in Habil'i öldürmesini anlattığı bu bölümün, *Georgica* ile benzerliğine dikkat çekmiştir (Cullhed, 2015, p. 154-155). Buna göre, Proba'nın Havva'nın doğumundan sonra kaya gibi sert bir insan ırkının doğduğunu söylemesi, Deucalion'un dünyaya taş atarak insan ırkını yaratmasına atıftır (*Georgica/Çiftçilik Sanatı* I. 63). Kayin'in Habil'i öldürmesi sonucu Tanrı tarafından verilen ceza ise insanın âtil kalmasını engellemek isteyen Iupit'er'in onlara dayattığı çalışma ahlâkına bir göndermedir (*Georgica/Çiftçilik Sanatı* I. 129-135).

Proba'nın Eski Ahit anlatısının son bölümünü Nuh tufanı ile ilgili hikâye oluşturmaktadır. Tanrı, Kayin'in cezası sonrası yaşananları görmüş ve büyük bir tufan göndermek suretiyle yeryüzünü suyla doldurmuştur. Sonrasında da son derece dindar ve dürüst olan bir adamı yeni bir soy meydana getirebilsin diye tufandan kurtarmıştır (*Cento* 307-318). Proba, takip eden dizelerde Mısır'dan Çıkış'a da atıfta bulunan birkaç söz söylemiş ve eserinde savaşlar ile krallardan bahsetmek istemediğini hatırlatarak, Eski Ahit anlatısını burada sonlandırmıştır (*Cento* 319-332).

3. Proba'nın Yeni Ahit Anlatısı

Proba Eski Ahit anlatısını sonlandırdıktan sonra bölümler arasında geçişi sağlamak amacıyla birkaç dize daha yazmış, ardından Yeni Ahit anlatısına başlamıştır. Proba'nın Yeni Ahit anlatısında İsa Mesih, Tanrı suretinde dünyaya gelmiştir (*Cento* 349). Daha evvel, Aeneas'a atıfta bulunan dizelerle Âdem'in de Tanrı görünümünde yaratıldığını söyleyen Proba'nın burada İsa Mesih, Âdem ve Aeneas arasında tipolojik bir bağlantı kurmaya çalıştığı açıktır.

Yeni Ahit'te yıldızbilimcilerden Yahudilerin kralı olacak çocuğun doğduğunu duyan Kral Hirodes'in tahtını tehlikede hissettiği için adamlarını çocuğun doğduğu Beytlehem kentine gönderdiğinden, bunun üzerine Tanrı'nın bir meleğinin Meryem'in eşi Yusuf'un rüyasına girerek ona ailesiyle birlikte Mısır'a gitmesini ve Hirodes ölünceye dek orada kalmasını söylediğinden ve adamları tarafından aldatılan Hirodes'in Beythelem ve yakınlarındaki yerleşim yerlerinde iki yaşından küçük erkek çocuklarını öldürttüğünden bahsedilir (*Matta* 2: 1-18). Proba, kendi anlatısında bu hikâyede de değişiklikler yapmıştır. Öncelikle meleğin Yusuf'un rüyasını girdiği bölümü anlatıdan çıkarmış ve Meryem'in yaşanacakları önceden sezerek çocuğunu sakladığını dile getirmiştir (*Cento* 359-363). Sonrasında da Kral Hirodes'in adamlarının Beythelem ve civarındaki çocukları yakarak öldürdüğünü söylemiştir, ki Yeni Ahit'te Hirodes'in emriyle hayatına son verilen çocukların nasıl öldürüldüğü hakkında bir bilgi mevcut değildir. Kastner ve Millin Yunan imgesinde ölçsüz ihtirasın ateşle sembol edildiğinin hatırlatarak, Proba'nın bu ayrıntıyı yaşanan

felakete Hirodes'in ihtirasının neden olduğunu göstermek için eklediğini ifade etmiştir (Kastner & Millin, 1981, p. 38).

Hirodes'in adamları kenti yakarken Meryem çocuğuyla birlikte kentten kaçmıştır (*Cento* 372-376). Proba bu bölümü aktarırken, kızı Camilla ile Privernum kentinden kaçan Kral Metabus'un anlatıldığı pasaja bolca gönderme yapmıştır (*Aeneis* XI. 541-572). Burada Meryem'in Metabus'un, İsa'nın da Camilla'nın antitipi olduğu göz önüne alındığında, Proba'nın *tipoloji* anlayışında cinsiyetin ve toplumsal cinsiyet rollerinin bir önemi olmadığı açıktır (Cullhed, 2015, p. 166-167). Proba'nın bu konuda kendisine bir engel koymadığı, ilerleyen dizelerde daha da belirgin hale gelir. Hirodes'in ölmesinden sonra İsa ortaya çıkmış ve civardaki yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir. İnsanlar sırf İsa'yı görebilmek için evlerden ve ovalardan akın etmiş, görenler onun yüzünün güzelliğine ve yürüyüşüne hayran olmuştur (*Cento* 380-388). Bu pasaj, kadın savaşçı Camilla'ya duyulan hayranlığı anlatan dizelerden alınmıştır (*Aeneis* VII. 812-814). Proba'nın İsa ile tipolojik bağlantı kurmak için Camilla'yı seçmesinin sebebi ise, Camilla'nın savaş meydanında kendini feda etmesidir. Proba bu sayede, İsa'nın ileride kendini feda edeceği mesajını okuyucuya vermiştir (Cullhed, 2015, p. 162). Üstelik tıpkı İsa gibi Camilla da hiç cinsel ilişkiye girmemiştir, bu da iki isim arasında tipolojik bağlantı kurmayı bir hayli kolaylaştırmıştır (Watson, 2024, p. 6).

Proba'nın *tipoloji* anlayışında cinsiyetin önem teşkil etmediğine dair bir diğer örnek de İsa ile Tanrıça Iris arasında kurulan tipolojik bağlantıdır. İnsanların İsa'ya hayran olduğunun anlatıldığı dizeler, Toialı Beroe'nin kılığına bürünen Tanrıça Iris'i anlatmak için de kullanılmıştır (*Aeneis* V. 648-649). Proba bu bağlantı sayesinde İsa'nın tanrısal doğasına bir gönderme yapmıştır.

İsa insanlar arasında dolaşırken Vaftizci Yahya onu görmüş ve onu vaftiz olmaya davet etmiştir. Vaftizden töreninden sonra Tanrı, İsa ile konuşmuştur (*Cento* 388-412). Bu konuşmada Tanrı, Tanrıça Venus'un oğlu Amor'a söylediği sözler ile İsa'ya hitap etmiştir (*Aeneis* I. 664). Proba bu yaptığıyla, kendi anlatısındaki Tanrı'yı da Tanrıça Venus'un bir antitipi hâline getirmiştir. Bu durum da onun *tipoloji* anlayışında cinsiyetin herhangi bir önem arz etmediğini bir kez daha göstermiştir.

İsa vaftiz olduktan bir müddet sonra bir yılan ile karşılaşmış ve yılan onu aldatmaya çalışmıştır. Ancak İsa, yılanın kandırmacalarına kulak asmamış ve onu yanından kovmuştur (*Cento* 430-455). Karla Pollmann, Eski Ahit'te Havva'nın yılan tarafından kandırılması ile İsa'nın yılanı alt etmesi arasında tipolojik bir bağlantı olduğunu ifade etmiştir (Pollman, 2004, p. 89). Buradan hareketle Havva'nın yılanı kanarak işlediği günahın İsa'nın yılanı alt etmesiyle temizlendiğini söylemek mümkündür.

İsa'nın yılanı alt ettiğini duyanlar onun yanına akın etmiş, İsa da onları bir dağa getirmiştir. Tüm görkemiyle kalabalığın içerisinden tek bakışta ayırt edilebilen İsa, Tanrı'nın emir ve yasaklarını onu dinleyenlere iletmiştir. Yeni Ahit'te İsa'nın ahlaki öğretileri anlattığı bu bölümü de (*Matta* 5: 1-28) Proba kendi anlatısında değiştirmiştir. İlk olarak Yeni Ahit'in söz konusu bölümünde üzerinde sıkça durulan yoksullara yardım konusunu kendi anlatısında elimine etmiştir. Konu ile ilgili olarak sadece varlıklarını yakınları ile paylaşmayan mal sahiplerinin ceza çekeceğini bildirmiştir. Ayrıca ebeveynlerini dövenlerin ve müşterilerini dolandıranların da cezalandırılacağını ilân etmiştir (*Cento* 475-487). Proba, Yeni Ahit'in söz konusu bölümünde bahsi geçmeyen bir konuyu da kendi anlatısına eklemiştir. Buna göre, İsa verdiği vaazda pagan ritüellerini yasaklamıştır (*Cento* 489-491). Proba'nın sözü edilen değişiklikleri, mensubu olduğu zümreye mesaj verme niyetiyle yapmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Dikkat edileceği üzere Proba'nın anlatısındaki İsa, son derece karizmatik bir figür olarak tasvir edilmiştir. O, etkileyici görünüşü ve kendinden emin yürüyüşüyle insanları kendine hayran bırakan birisidir. Öte yandan, Yeni Ahit'te İsa'nın dış görünüşü ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Elizabeth A. Clark ve Diane F. Hatch, Proba'nın anlatısındaki İsa'nın daha çok Romalı bir destan kahramanı olarak tasarlandığına işaret etmişlerdir. Bu isimler, İmparator Iulianus döneminde

İsa'ya yönelik aşağılayıcı saldırılara tepki vermek amacıyla Proba'nın İsa ile ilgili böyle bir tutum içerisinde girmiş olabileceğini belirtmişlerdir (Clark & Hatch, 1981).

İsa, dağdaki vaazını bitirdikten sonra zengin bir genç ile konuşmuştur. Bu genç, karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelebilme hususunda İsa'dan tavsiyeler istemiştir. İsa da gence, zenginliği hor görmesini ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmesini salık vermiştir (*Cento* 510-530). Yeni Ahit'teki muadil hikâyede, İsa genç adama varını yoğunu satmasını ve parasını yoksullara dağıtmasını söylemiştir (*Matta* 19: 21). Schottenius Cullhed, Proba'nın anlatısında İsa'nın sarf ettiği sözlerin, Aeneas'ı mütevazı evinde ağırlayan Evander tarafından söylendiğine dikkat çekmiştir. Proba'nın bu sayede, Evander'in halkı Arcadialılar'ın sade yaşam tarzı ile Hristiyanlardan beklenen yaşam tarzı arasında tipolojik bir bağlantı kurduğunu dile getirmiştir (Cullhed, 2015, p. 174). Diğer taraftan bazı araştırmacılar, Proba'nın burada kendi değerleri ile ilgili bir mesaj verdiği kanısındadırlar. Onlara göre Proba bu diyalogda genç adama yoksul kalmasını tavsiye etmeyerek Hristiyanlığın çileci yaşam anlayışını benimsemediğini göstermiştir (Cooper, 2007, p. 66; Curran, 2012, p. 338).

Proba, İsa'nın su üzerinde yürüdüğü pasajı da yine kendi üslubuyla aktarmıştır. Buna göre İsa'nın havarilerinden birkaçı denizde ölümcül bir fırtınaya yakalanmıştır. Durumu fark eden İsa, denizin kenarına gelmiş ve suya dokunmak suretiyle dalgaları sakinleştirmiştir. Ardından havarilerinin bulunduğu kayığa ulaşmak için su üstünde yürümeye başlamıştır. Her şeye kadir olan İsa'yı uzaktan gören havarileri sevinmiş ve onu selamlamaya başlamışlardır. Akabinde İsa dümene bizzat kendisi geçmiş ve kayığı güvenle karaya yanaştırmıştır (*Cento* 531-561). Proba, Yeni Ahit'te havarilerin kendilerine yaklaşan İsa'yı hayalet sandığı ve ondan korktukları söylenen (*Matta* 14:26; *Markos* 6: 49-50; *Yubanna* 6:19) pasajı kendi anlatısında hikâyeye dahil etmemiştir. Hikâyenin genelinde İsa'nın kudretine yapılan vurgu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu eliminasyonun tasvir edilen İsa ile örtüşmediği için yapıldığı muhakkaktır (Pollman, 2004, p. 90; Cullhed, 2015, p. 176-177).

Proba, takip eden dizelerde İsa'nın tapınaktan satıcıları kovduğu bölümü aktarmış (*Cento* 566-579), sonrasında da onun havarileriyle yediği son akşam yemeğini anlatmıştır. Bu yemekte İsa, havarilerine ekmek, su ve şarap takdim etmiş; akabinde icra etmeleri gereken kutsal töreni onlara öğretmiştir. Bundan sonra onlar ile bir konuşma yapmış ve barışın sağlanabilmesi adına yarın kendisini feda edeceğini bildirmiştir (*Cento* 580-599). Schottenius Cullhed, İsa'nın havarilerine öğrettiği kutsal tören ile Iuno'nun kendisini onurlandıran ayinleri icra etmeleri şartıyla Troialılar'ın İtalya'da bir kent kurmalarına ikna olduğu pasaj (*Aeneis* XII. 836) ile benzerliğine dikkat çekmiştir. Buradan hareketle İtalya'da yeni bir kent kuran Troialıların yeni törenleri kabul etmesi gibi, paganizmden Hristiyanlığa geçenlerin de yeni törenleri kabul etmesi gerektiği mesajının verildiğini belirtmiştir (Cullhed, 2015, p. 180).

Proba, Yeni Ahit anlatısının son bölümünü İsa'nın çarmıha gerilişine ve onun dirilişine dair hikâyeye ayırmıştır. İsa, havarileri ile yediği yemekten bir gün sonra bir grup tarafından ele geçirilmiş ve sonrasında meşeden yapılmış bir çarmıha, sarmal hâlini almış halatla sıkıca bağlanmıştır. İsa kalabalığa yaptıklarının bedelini ödeyeceklerini söyledikten sonra hayata gözlerini yummuştur. Bunu takiben yeryüzünün titremesi ve bir anda karanlığın çökmesi gibi doğaüstü olaylar meydana gelmiştir. Takip eden günlerde İsa, vücudunda taşıdığı yaralar henüz kurumadan dirilmiştir. Yeryüzünü sarsan adımlarla ve son derece gururlu bir şekilde defnedildiği yerden dışarı çıkmıştır. Bir tepede, kendisini şaşkınlık ve sevinçle izleyen kalabalığa son bir konuşma yaptıktan sonra da göğe yükselmiştir (*Cento* 600-688).

Proba'nın bu hikâyede yaptığı değişiklikler özellikle ilgi çekicidir: Öncelikle İsa'nın çarmıha gerilmesinde Romalı askeri ve sivil yetkililerin sorumluluğundan bahsetmemiş, dolayısıyla tüm suçu Yahudilere yüklemiştir. Bu hususla ilgili olarak Proba'nın içerisinde yaşadığı çağın antisemitik düşüncelerinden mi etkilendiği yoksa kendi toplumunu aklama gayreti içerisinde mi

olduğu muallaktır (Cullhed, 2015, p. 180-181; Meconi, 2004, p. 118-119). Buna karşın Proba'nın, İsa'nın çarmıha gerilişinde çivi yerine halat kullanıldığını söylemesinin sebebi ise bellidir. Proba'nın İsa'yı çarmıha bağlayan ipi betimlerken sarf ettiği sözler, Neptunus rahibi Laocoon ve oğullarını öldüren yılanı tarif ederken kullanılan dizelerden alınmıştır (*Aeneis* II. 190, II. 217). Proba bu sayede, ilk günah ve İsa Mesih'in öldürülmesi arasında tipolojik bir bağlantı kurmayı başarmıştır (Cullhed, 2015, p. 157; Laato, 2017, p. 95). Proba, İsa Mesih'in dirilişini anlatırken de tipolojik bağlantılar kurmayı ihmal etmemiştir; zira İsa Mesih'in gururlu bir şekilde mezarın dışına çıkması, üç gövdeli Geryon'u öldüren Hercules'e bir göndermedir (*Aeneis* VIII. 202). Proba, İsa Mesih'i Hercules'in antitipi hâline getirerek, bir kez daha onun tanrısal doğasına vurgu yapmıştır (Meconi, 2004, p. 120). Proba'nın İsa Mesih'in dirildiği esnada vücudunda yaralar taşıdığını söylemesi ise; Troia kenti için kendini feda eden ve Aeneas'ın rüyasında gördüğü Hector'a bir göndermedir (*Aeneis* II. 278). Proba bu sayede Hector'un Troia için kendini feda etmesi ile İsa Mesih'in Hristiyanlar için kendini feda etmesi arasında tipolojik bir bağlantı kurmuştur (Cullhed, 2015, p. 161,187).

Proba, eserini kocasına seslenerek bitirmiştir; kocasına inancında sadık kalmasını, böylece torunlarının da İsa Mesih'in izinde yürümeye devam edeceğini söylemiş, akabinde de eserine son noktayı koymuştur (*Cento* 689-694).

Sonuç

Proba'nın *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı eseri, tarihsel açıdan son derece önemli bir metindir; her şeyden önce, Antik Çağ'da bir kadın tarafından kaleme alınmış nâdide eserlerden birisidir. Ayrıca, Roma edebiyat geleneği ile Hristiyan düşünce yapısının iç içe geçtiği kompleks bir metindir. Bu ve benzeri özellikleri sebebiyle de eser, yazıldığı dönem ve sonrasında genellikle olumlu eleştiriler almıştır. Orta Çağ'da faaliyet göstermiş bazı Hristiyan manastırlarında eserin ders kitabı olarak kullanılması, bu durum için verilebilecek örneklerden sadece birisidir. Buradan hareketle, Proba'nın eserinin, Latin edebî geleneğinin Orta Çağ'a aktarılmasında bir köprü vazifesi gördüğünü söylemek yanlış olmaz.

Proba'nın eseri bir bütün olarak incelendiğinde Hristiyanlığın, Roma'nın dinî ve kültürel yaşamına bir tezat oluşturmadığı mesajının verilme gayreti içerisinde bulunduğu açıktır. Proba mesajını layıkıyla aktarabilmek için Vergilius'un eserleri ile Eski ve Yeni Ahit arasında tipolojik bağlantılar kurmuştur. Dahası Eski ve Yeni Ahit'i Roma düşünce yapısına uyarlamak için gerekli gördüğü yerlerde değişiklik yapmaktan da geri durmamıştır. Proba'nın eserini yazdığı dönemin siyasi ve sosyal konjonktürü irdelendiğinde onun neden böyle bir tutum içerisinde girdiği daha iyi anlaşılacaktır. Eserin kaleme alındığı IV. yüzyılda, Roma aristokrat sınıfı arasında Hristiyanlığı benimseyenlerin sayısında bir artış olsa da bahsi geçen zümrenin bazı üyeleri bu dine şüpheyle yaklaşmaya devam etmekteydi. Üstelik pagan imparator Iulianus'un eylemleri de imparatorluk bünyesindeki Hristiyanlar için tehlikenin devam ettiğine bir işaretti. Zira Iulianus, imparatorluğun yaşadığı problemlerin sebebinin Hristiyanlığa bağlamaktaydı ve imparatorluğun kurtuluşu için pagan inancına geri dönülmesi gerektiğine inanmaktaydı. Iulianus, bu düşünceden hareketle bazı kararlara da imza atmıştır. Hristiyan inancını benimsemiş olanların imparatorluğun yönetim kadrolarından tasfiye edilmesi, I. Constantinus (306-337) döneminden beri kapatılan veya el konulan pagan tapınaklarının yeniden faaliyete geçirilmesi ve Hristiyanların pagan klasik eserleri ile ilgili ders vermesinin yasaklanması bu kararlardan en göze çarpanlarıdır. Proba'nın, Vergilius'un eserleri ve kendi eseri arasında tipolojik bağlantılar kurmasının ve Eski ve Yeni Ahit'te değişiklikler yapmasının sebebi de Hristiyanlık ve paganizm arasında ciddi bir fark olmadığını göstermektedir. Bu sayede Iulianus'un eylemleri neticesinde Hristiyanların müşkül duruma düşmesini engellemek ve pagan idareciler aracılığıyla Hristiyanlara dayatılacak koşulların önünü almak istemiştir.

Proba'dan evvel, Aziz Iustinus (100-165) ve Tertullianus (160-225) gibi isimler paganizm ve Hristiyanlık arasında bazı benzerliklerin olduğuna işaret etmiş olsalar da bu iki inancı birbirine harmanlayan ve bunu ideolojik saiklerle yapan ilk isim Proba'dır. Bu durum da onun eserinin özgünlüğünü ön plana çıkaran en önemli husustur.

Tüm bunlara ek olarak, Proba'nın erkeklerin hâkim olduğu edebiyat dünyasında adını duyurmuş olması, bilhassa kadın yazarlar tarafından saygıyla karşılanmıştır. Örneğin Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius'un (408-450) eşi Aelia Eudocia (yak. 401-460), Homeros'un dizelerini kullanarak kaleme aldığı *centoda* kendisine Proba'yı örnek almıştır. Isotta Nogarola (1418-1466) ve Laura Cereta (1469-1499) gibi Rönesans dönemi kadın yazarları da kadınların edebiyat ve düşünce dünyasında yer alması gerektiğini savunurlarken Proba'yı örnek göstermişlerdir. Buradan hareketle Proba'nın kendisinden sonraki kadınlar için bir ilham ve motivasyon kaynağı olduğunu ve onun edebiyat dünyasına derin bir etki bıraktığını söylemek akla aykırı bir iddia olmayacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynakça

- Ammianus Marcellinus. (2020). *Roma tarihi* (S. Özgüler, Çev.; 2. baskı). Historia Yayınevi.
- Lactantius. (1964). *Divine institutes* (M.F. McDonald, Çev.). The Catholic University of America Press.
- Proba, F.B. (2015). *Cento Vergilianus* (A. Fassina & Carlo M. Lucarini, Eds.). De Gruyter.
- Vergilius. (1998). *Aeneis* (T. Uzel, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Vergilius. (2015). *Georgica/Çiftçilik sanatı* (Ç. Dürüşken, Çev.). Alfa Yayınları.
- Vergilius. (2024). *Bucolica/Çoban türküleri: Şiirler* (G. Varinlioğlu, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Modern Kaynakça

- Alova, E. (2013). *Centosunda*. İçinde *Latince-Türkçe sözlük* (5. baskı, s.79). Sosyal Yayınları.
- Amatucci, A. G. (1955). *Storia della letteratura Latina Cristiana*. Turin.
- Cinemre, İ. T. (2016). Geç antik çağ'da savaş ve barış: II. Constantius vs. II. Shapur. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(25), 697-718. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh836>
- Clark, E. A. & Hatch, D. F. (1981). Jesus as hero in the Vergilian "Cento" of Faltonia Betitia Proba. *Vergilius*, (27), 31-39. <http://www.jstor.org/stable/41591857>
- Cooper, K. (2007). *The fall of the Roman household*. Cambridge University Press.
- Cullhed, S.S. (2015). *Proba the prophet: The Christian Virgilian cento of Faltonia Betitia Proba*. Brill.
- Curran, J. (2012). Virgilizing Christianity in late antique Rome. İçinde L. Grig & G. Kelly (Eds.), *Two Romes: Rome and Constantinople in late antiquity* (pp. 325-344). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199739400.003.0014>
- Green, R. P. H. (1995). Proba's cento: Its date, purpose, and reception. *The Classical Quarterly*, 45(2), 551-563. <https://doi.org/10.1017/s0009838800043627>
- Green, R.P.H. (2008). Which Proba wrote the cento. *The Classical Quarterly*, 58(1), 264-276. <https://doi.org/10.1017/s0009838808000219>
- İncil. (2022). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Kançal Ferrari, N. (2015). Hristiyan ve İslâm dünyasındaki peygamber tasvirleri: Bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 63-100. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10303>
- Kastner, G.R. & Millin, A. (1981). Proba cento: Introduction. İçinde P. Wilson-Kastner (Ed.), *A lost tradition: Women writers of the early church* (pp. 33-44). University Press of America.

- Kyriakidis, S. (1992). Eve and Mary: Proba's technique in the creation of two different female figures. *MD*, (29), 121-153. <https://doi.org/10.2307/40236015>
- Laato, A. (2017). Adam and Eve rewritten in Vergil's words: Cento of Proba. İçinde A. Laato & L. Valve (Eds.), *Adam and Eve story in Jewish, Christian and Islamic perspectives* (pp. 85-117). Eisenbrauns.
- Matthews, J. (1992). The poetess Proba and fourth-century Rome: Questions of interpretation. İçinde M. Christol (Ed.), *Institutions, Société et Vie Politique Dans l'Empire Romain au IVe Siècle Après J.C: Actes de la Table Ronde Autour de L'oeuvre d'André Chastagnol (Paris, 20-21 Janvier 1989)* (pp. 277-304). École Française de Rome.
- Meconi, D. V. (2004). The Christian cento and the evangelization of Christian culture. *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, 7(4), 109-132. <https://doi.org/10.1353/log.2004.0038>
- Mitchell, S. (2020). *Geç Roma imparatorluğu* (T. Kaçar, Çev.; 2. baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Pollmann, K. (2004). Sex and salvation in the Vergilian cento of the fourth century. İçinde R. Rees (Ed.), *Romane memento: Vergil in the fourth century* (pp. 79-96). Duckworth Press.
- Schenkl, K. (1888). *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum: Cilt 16. Poetae Christiani minores*. Hoepli.
- Sevillalı Isidore. (2006). *Etymologies* (S.A. Barrney & W. J. Lewis & J. A. Beach & O. Berghof, Çev.). Cambridge University Press.
- Shanzer, D. (1986). The anonymous carmen contra paganos and the date and identity of the centonist Proba. *Revue d'Etudes Augustiniennes et Patristiques*, 32(3-4), 232-248. <https://doi.org/10.1484/J.REA.5.104540>
- Sivan, H. (1993). Anician women, the cento of Proba, and aristocratic conversion in the fourth century. *Vigiliae Christianae*, 47(2), 140-157. <https://doi.org/10.2307/1584170>
- Stevenson, J. (2005). *Women Latin poets: Language, gender, and authority, from antiquity to the eighteenth Century*. Oxford University Press.
- Tevrat: Tora, neviim, ketuvim*. (2022). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Watson, C. N. (2024). A feminine typological trinity in Proba's cento Vergilianvs 380–414. *The Classical Quarterly*, 1-9. <https://doi.org/10.1017/S0009838824000053>

Makale Geliş | Received: 24.09.2024
Makale Kabul | Accepted: 26.10.2024
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1555323

Nihan BUDAK

Dr. | PhD

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-0172-7119
nihanbudak@gumushane.edu.tr

Gümüşhane Merkez Mahalle Adlarının Köken Bakımından İncelenmesi

Öz

Yer adları bilimi (toponimi) dilbilimin alt dallarından biridir. Yer adları; coğrafi şartlar, toplum ve toplumun sahip olduğu kültür, yaşam şekilleri ve şartlarıyla doğru orantılı olarak oluşmaktadır. Yer adları, coğrafi yapının yanı sıra o bölgede yaşayan toplum hakkında da ipuçları vermektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan illerden biri olan Gümüşhane ele alınacaktır. Altı ilçesi bulunan bu ilin merkezi Merkez ilçesi olarak adlandırılmaktadır. Merkez ilçeye bağlı 20 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerin 8 tanesinin adı tek kelimedenden, diğerleri ise iki kelimedenden oluşmaktadır. Bu çalışmada mahallelerin adları yapıları ve kökenleri bakımından tek tek ve alfabetik sırayla incelenecektir. Böylelikle dilbilimin alt alanlarından biri olan ve yer adlarının oluşumunu ve anlamını inceleyen yer ad bilimi (toponimi/toponomi) alanına katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Yapı bakımından Canca Mahallesi, Çamlıca Mahallesi, Ekinciler Mahallesi, Fatih Mahallesi, Gaziler Mahallesi, Mezire Mahallesi, Süleymaniye Mahallesi, Yeni Mahallesi tek kelimedenden oluşan mahalle adları; Akçakale Mahallesi, Bağlarbaşı Mahallesi, Esentepe Mahallesi, Eskibağlar Mahallesi, Hacıemin Mahallesi, Hasanbey Mahallesi, İnönü Mahallesi, Karaer Mahallesi, Karşıyaka Mahallesi, Oltanbey Mahallesi, Osman Gazi Mahallesi, Özcan Mahallesi iki kelimedenden oluşan mahalle adlarıdır. Bu mahalle adlarından Çamlıca, Ekinciler, Yeni, Esentepe, İnönü, Karaer, Karşıyaka, Oltanbey Türkçe; Fatih, Mezira, Hacıemin, Osmangazi Arapça'dır. Canca, Gaziler, Süleymaniye, Akçakale, Özcan, Bağlarbaşı, Eskibağlar, Hasanbey ise bir kısmı farklı bir dilden bir kısmı farklı bir dilden oluşmuş melez bir yapıdadır.

Anahtar Kelimeler: Yer ad bilimi, Köken bilimi, Gümüşhane yer adları, Gümüşhane Merkez İlçesi.

Investigation of Gümüşhane Central Neighborhood Names in Terms of Origin

Abstract

Toponymy is one of the sub-branches of linguistics. Place names are formed in direct proportion to geographical conditions, society and the culture, lifestyles and conditions of the society. Place names provide clues about the society living in that region as well as the geographical structure. In this study, Gümüşhane, one of the provinces located in the northeast of Turkey, will be discussed. The center of this province with six districts is called the Merkez İlçe. There are 20 neighborhoods affiliated to the Central district. The names of 8 of these neighborhoods consist of a single word and the others consist of two words. In this study, the names of the neighborhoods will be examined one by one and in alphabetical order in terms of their structures and etymology. Thus, it is aimed to contribute to the field of toponymy, which is a sub-field of linguistics and examines the formation and meaning of place names. In terms of structure, Canca Mahallesi, Çamlıca Mahallesi, Ekinciler Mahallesi, Fatih Mahallesi, Gaziler Mahallesi, Mezire Mahallesi, Süleymaniye Mahallesi, Yeni Mahallesi are neighborhood names consisting of single words; Akçakale Mahallesi, Bağlarbaşı Mahallesi, Esentepe Mahallesi, Eskibağlar Mahallesi, Hacıemin Mahallesi, Hasanbey Mahallesi, İnönü Mahallesi, Karaer Mahallesi, Karşıyaka Mahallesi, Oltanbey Mahallesi, Osman Gazi Mahallesi, Özcan Mahallesi are neighborhood names consisting of two words. Of these neighborhood names, Çamlıca, Ekinciler, Yeni, Esentepe, İnönü, Karaer, Karşıyaka, Oltanbey are Turkish; Fatih, Mezira, Hacıemin, Osmangazi are Arabic. Canca, Gaziler, Süleymaniye, Akçakale, Özcan, Bağlarbaşı, Eskibağlar, Hasanbey are a hybrid structure with some formed from one language and some from a different language.

Keywords: Toponymy, Etymology, Gümüşhane place names, Gümüşhane Merkez İlçesi.

Giriş

Her türlü özel adın oluşumu, yapısı ve anlam değişmelerini inceleyerek özel adların ortaya çıkış geleneğini belirlemeyi amaçlayan dil bilimi kolu (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük [TDK], 2011, s. 15) olan ad biliminin (onomastik) yer adları ve kişi adları şeklinde alt alanları bulunmaktadır. Yer adlarının verilmiş şeklini, anlamını ve geçmiş olduğu değişimi inceleyen bilim dalına yer ad bilimi (toponomi/toponimi) denilir (Arifoğlu, 2020, s. 126). Yer ad bilimi yer adlarının anlamları, verilmiş sebepleri ve yer adlarının kuruluş kanunlarını araştırır. Toplanan malzemeler çeşitli açılardan sınıflandırılır ve yer adının türü, anlam ve yapısı bağlamında yer adının genel karakteri ortaya çıkarılır (Şahin, 2013, s. 49). Böylelikle yer ad bilimi, coğrafyaya, tarihe ve sosyolojiye yardımcı bir bilim dalı olmaktadır. Bununla yerel tabirler, adlandırmalar ortaya çıkmakta ve bu sayede herhangi bir yöre, yöre halkı ve bölgenin tarihi hakkındaki bilgilere ulaşılabilmektedir (Arifoğlu, 2020, s. 126).

Gümüşhane, karakter ve mekân itibarıyla Anadolu'daki ender şehirlerden biridir. 16. yüzyılda bugün Süleymaniye Mahallesi olarak bilinen bölgede kurulan şehir, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Harşit Irmağı kenarına taşınmaya başlamıştır. (Saylan, 2022, s. 1886). Gümüşhane şehri, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nün sınırları içerisinde güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan Harşit Çayı vadisinde, deniz seviyesinden yaklaşık 1150 metre yükseltide kurulmuştur. Şehir, aynı zamanda kuzeyden Trabzon, güneyden Erzincan, doğudan Bayburt, batıdan ise Giresun illeri topraklarıyla çevrilidir (Bulut, 2018, s. 172). Merkezi de dâhil olmak üzere altı ilçesi bulunmaktadır. Merkez ilçesi 20 mahalleye ayrılmıştır: Canca Mahallesi, Çamlıca Mahallesi, Ekinciler Mahallesi, Fatih Mahallesi, Gaziler Mahallesi, Mezire Mahallesi, Süleymaniye Mahallesi, Yeni Mahallesi tek kelimedenden oluşan mahalle adları; Akçakale Mahallesi, Bağlarbaşı Mahallesi, Esentepe Mahallesi, Eskibağlar Mahallesi, Hacıemin Mahallesi, Hasanbey Mahallesi, İnönü Mahallesi, Karaer Mahallesi, Karşıyaka Mahallesi, Oltanbey Mahallesi, Osman Gazi Mahallesi, Özcan Mahallesi iki kelimedenden oluşan mahalle adlarıdır.

1. Kelime Sayısı Bakımından Mahalle Adları

1.1. Tek Kelimedenden Oluşan Mahalle Adları

1.1.1. **Canca Mahallesi (Farsça “cân”+ Türkçe “+ca”):** *Can*, “insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlle vücuttan ayrılan madde dışı varlık, can kuşu, ruh; insanın kendi varlığı, özü; canlı olma durumu; kişi; insanın duygularını taşıyan iç âlemi” (TDK, 2011, s. 243) anlamlarına gelen Farsça bir sözcüktür. *Cân* جان “yaşam” sözcüğünden alıntıdır. Orta Farsça “ruh, yaşam” anlamına gelen *gyân*'den gelmektedir. Sanskritçe ruh anlamına gelen *vyāna-* ile aynı kökten gelmektedir (Nişanyan, t.y.). Ruh anlamıyla dini bir terim olan can sözcüğünün, hayat; gönül, istek; sevimli, şirin; sevgili; istekli, seven; sevilen, aziz; birbirine çok yakın (Tietze, 2009, s. 415) anlamları da bulunmaktadır. Farsçada bedeninin canlılığını veren güç, canlı ruhu; öz olan ve bedende bulunan ruh; sevgili; her canlıda bulunan ve öldüğünde yok olan güç, yaşam; öz, çekirdek (Vajehyab, nd) olarak tanımlanmaktadır.

/+CA/ eki, eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekim ekidir. Ancak zamanla kalıplaşarak sınıf değiştirmiş ve bir yapım ekine dönüşmüştür. Çoğunlukla renk adlarından küçültme ekiyle kalıplaşmış yeni renk adları oluşturan ek, renklerle kurulmuş birleşik yer adları da yapmaktadır (Akçakale, Karacaali gibi.). Bu yer adlarına benzetilerek renk adları dışındaki sözcüklerden oluşturulmuş yer adları da bulunmaktadır (Çamlıcaoğlu, Çamlıcaalan gibi) (Korkmaz, 2009, s. 36, 38). Canca yer adı da bu yer adlarından biridir.

Canca Mahallesinin bulunduğu alan, 15. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı hâkimiyetine giren bölgede yer almaktadır. O dönemde, bölgede yaşayanlar gerek arazi şartları gerekse yönetimdeki aksaklıklar nedeniyle geçim sıkıntısı çekmekteydi. Bu nedenle bölge halkı daha iyi şartlarda yaşayabilecekleri alanlara göç etmekteydi. Bölgenin ıslahını sağlamak ve göçü önlemek amacıyla devlet tarafından gönderilen görevliler, keşfedilen maden ocaklarının yakınlarına bölge

halkının yerleştirilmesi gerektiğine karar vererek Canca Köyü'nün oluşturulmasını sağladılar. Böylelikle bu alan ve halkı Gümüşhane kasabasının temelini atmıştır (İpek, 2019, s. 689). 15. yüzyıl Osmanlı kayıtlarına bakıldığında ise Gümüşhane'nin isminin o dönemlerde Canca olarak geçtiği görülmektedir (Üzülmez, 2022, s. 82). Canca Mahallesi Gümüşhane'nin kurulduğu ilk yer olduğu için o yerin özü anlamında adlandırılmıştır. Farsça kökenli sözcük ve Türkçe bir ekin birleşmesinde oluşmuş melez yapıda bir sözcüktür.

1.1.2. Çamlıca Mahallesi (çam+lı+ca): *Çam*, “çamgillerin örnek bitkisi olan, dört mevsim yeşil kalabilen, iğne yapraklı, yurdumuzda birçok türü yetişen bir orman ağacı”dır (TDK, 2011, s. 275). Anadolu ağızlarında ve Kıbrıs ağzında *şam* biçiminde kullanılmaktadır. Başlangıçta da bu şekilde kullanılan ad, mum ağacı anlamıyla Arapçadan bir kalıntı olmalıdır. Arapça sözcüklerde ç<ş değişimi oldukça sık görülen bir değişimdir. Arapça *şem*' (mum) sözcüğü *şam*>*çam* şekline dönüşmüştür. Ayrıca çam gibi ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli olmasından dolayı çıra olarak kullanılması bunu desteklemektedir. Mum ağacı, çıra ağacı şeklinde düşünülmüş olmalıdır (Eren, 1999 s. 77). Ancak Anadolu ağızlarında toplu, kümeli olan şey (*çam*, *çama*); demet, tutam (*çama*); ağaçtan oyularak yapılmış büyük kaşık (*çamça*, *çamçak*); tahta faraş (*çamça*, *çambardak*) sözcükleri de bulunmaktadır. Ayrıca *çamçanın çomca*, *çomcak*, *çömçe* biçiminde kullanımlarından dolayı *çam-çom-çöm* birlikte değerlendirilmelidir. Tomruk anlamındaki *çomruk*, *çomruh* sözcükleri de *çom* ile bağlantılıdır. Eski Anadolu Türkçesinden beri kullanılan, toplu, kümeli (ağaç) anlamındaki *çam*<*çam biçimde gelişmiştir (Gülensoy, 2007, s. 216).

/+II/ eki, adlardan sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma anlamına gelen sıfatlar veya adlar üretir. Ayrıca adlardan yer adları üretmektedir. Bu yer adlarının /+CA/ ekiyle genişletilmiş türleri de bulunmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 54). (/+CA/ eki için bk. Canca Mahallesi maddesi)

Gümüşhane, Karadeniz bölgesinde yer almasına rağmen tam anlamıyla Karadeniz iklimi etkisi altında değildir. Yeryüzü şekillerine bakıldığında çevresi tamamen dağlarla kaplıdır. Dağlık alanların çoğunluğu ilin kuzeyinde yer almaktadır. Bu dağlar kuzeyden gelen ılıman havanın içlere kadar sokulmasını engellemektedir. Bu nedenle Karadeniz iklimi ve Doğu Anadolu iklimi arasında geçiş konumundadır (Üzülmez, 2022, s. 81, 82). Çamlıca Mahallesi ilin kuzeyinde yer aldığı için bitki örtüsü Karadeniz iklimine daha yakın olan bir konumdadır. Mahalle bitki örtüsü sebebiyle bu adlandırmaya sahiptir.

1.1.3. Ekinciler Mahallesi (ek-in-ci+ler): *Ek-*, “bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum atmak veya gömmek; toprağı ekip biçmek için kullanmak; serpmek” (TDK, 2011, s. 439), *ekin*, “tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum, firez” (TDK, 2011, s. 440), *ekinci*, “tahıl yetiştirip satan kimse” (TDK, 2011, s. 440) demektir.

Ek- eylemi, “tohumu tarlaya, toprağı ekme” anlamına gelmektedir. Saçmak, savurmak (tohumun saçılması, savrulması) anlamıyla bütünleşiktir. Türkçenin tüm dönemlerinde kullanılan bir sözcüktür (Clason, 1972, p. 100). Eski Türkçe döneminden beri ses ve şekil değişikliğine uğramamıştır (Gülensoy, 2007, s. 324).

Ekin; *ek-* eyleminden türemiş, tohumdan yetiştirilmiş henüz tarlada ekili olan ancak henüz toplanmamış, biçilmemiş ürün için kullanılmaktadır (Clason, 1972, p. 109). Tahıl anlamındaki sözcük Eski Türkçe döneminden beri ses ve şekil değişikliğine uğramamıştır (Gülensoy, 2007, s. 325). Ziraat takvimi bakımından da ekme işi, tohum atma işlemi biçiminde ikinci bir anlamı daha vardır. Buradaki /-İn/ eki, ziraat takvimindeki işler için kullanılan bir ektir (Tietze, 2009, p. 700). /-İn/ geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden adlar üretir. İşin sonucu veya ürünü olma anlamını katar (Korkmaz, 2009, s. 101).

Ekinci, sözcüğü üzerindeki /+Cİ/ eki, adlardan bir işi yapan ve o iş üzerinde görev sahibi kişiyi belirtmek için adlar üretmektedir. Tek başına veya /+IAr/ çokluk ekiyle birlikte, eklendiği

sözcüğe o mesleği yapanlar anlamında semt, mahalle, cadde, köy, site gibi yer adları türetir (Korkmaz, 2009, s. 41, 42).

Trabzon'un Akçaabat ilçesine bağlı Eski Köy ve Bayburt'taki bazı Alevi köyleri, geçimlerini daha çok ekin (buğday) ekip biçerek sağlamaktadır. Bu işi yaptıklarından dolayı ekinciler olarak adlandırılmaktadırlar (Günşen, 2009, s. 112). Gümüşhane 15. yüzyılda Osmanlı tarafından fethedilmiş, sonrasında ise bölge halkı Trabzon'dan yollanan ahali ile kurulmuştur. 16. yüzyıl boyunca bölge yoğun bir göç almıştır (İpek, 2019, s. 689). O bölgeden göç ile gelen yöre halkının geçim kaynağı ekin ekmek, ekincilik olduğundan dolayı mahalle bu adla anılmaktadır.

1.1.4. Fatih Mahallesi (Arapça “fâtiḥ”): *Fatih*, “zafer kazanan, fetheden kimse; büyük ve önemli iş bitiren kimse; İslam devletlerinde bir ülkeyi veya şehri savaşarak alan hükümdar ve komutanlara verilen unvan” (TDK, s. 491) demektir. Arapça *fiḥ* kökünden gelmektedir. “Açan, fetheden” anlamındaki *fâtiḥ* فاتح sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, t.y.).

Trabzon, Osmanlılar tarafından 1461 yılında fethedilmiştir. Bu tarihten 1467'ye kadar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Gümüşhane, bu tarihten itibaren Akkoyunlular tarafından ele geçirilmiştir. Ancak 1473 Otlukbeli Savaşında Fatih, Akkoyunluların hükümdarı olan Uzun Hasan'ı yenmiş ve bu bölge o tarihten sonra Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır (Öztürk, 2016, s. 47). Fatih Mahallesi'nin adı Fatih Sultan Mehmet'ten gelmektedir. Sözcük herhangi bir ek almamıştır.

1.1.5. Gaziler Mahallesi (Arapça “gazi” + Türkçe “+ler”): *Gazi*, “savaştan sağ olarak dönen kimse; olağanüstü yararlıklar göstererek düşmanı yenen komutanlara devlet tarafından verilen onur ünvanı; İslam dini ve vatan uğruna düşmanla savaşan ve şehit olmadan dönen kimse” (TDK, 2011, s. 527) demektir. Arapça *ğazw* kökünden gelmektedir. “Akıncı, istilacı; İslam için savaşan” anlamındaki *ğazi* غازي sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük “murat et-, akın et-” anlamındaki *ğazâ* غَزَا sözcüğünün *fâ'il* vezninde sıfatıdır (Nişanyan, t.y.). Savaştan sağ olarak zaferle dönen anlamındaki sözcüğün çoğulu *ğuzâ'îl* tır.

Gazâ, din uğruna yapılan savaştır. Kökü olan *ğazw* “akın, cenk, din düşmanları üzerine yapılan sefer” demektir. İslam dininin kabulünden sonra savaşların amacı yeni dinin varlığını görünür kılmak, başka yerlerde var olmasını sağlamaktır. Gazilikte dini bir ideale bağlı kahramanlık bulunmaktadır. Herhangi bir yerin fethedilmesi yerine kâfirlerle ve kâfirlikle savaşmak esasına dayanmaktadır. Türkçesi alptir. Bu ideal doğrultusunda Anadolu coğrafyasında birçok gazi yetişmiştir. Sonraki dönemlerde gaziler devlet kurma idealine sahip olmuşlardır. Malazgirt Zaferi'nden önce Gümüşhane ve çevresindeki illerde beylik kuran Selçuklu komutanlarından Mengüçik Ahmet Gazi'dir. Bu beylik daha sonra Selçukluya tabi olmuştur. Mengüçik Gazi'nin oğlu Emir İshak da bir Anadolu gazisidir (Cunbur, 1987, s. 777-784). Anadolu'da çok önemli bir yeri olan gazilik makamının bu mahallenin adlandırılmasında önemli bir rol oynadığı söylenilebilir. Ancak adı geçen ilk gazilere mi yoksa Anadolu'nun tüm gazilerine mi ithafen verildiği hakkında bir yorum yapmak mümkün değildir. Sözcük üzerinde çokluk eki bulunmaktadır.

1.1.6. Mezire Mahallesi (Arapça “mezra<mezire”): *Mezra*, “ekime elverişli, ekilecek tarla veya yer, ekenek; kırsalda birkaç evden oluşan en küçük yerleşim birimi” (TDK, 2011, s. 1021) demektir. Arapça *zra* kökünden gelmektedir. “Ekim ve dikim yapılan yer, tarla” anlamındaki *mazra'a(t)* مزرعة sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük “tohum at-, ek-” anlamındaki *zara'a* زرع fiilinin maf'ala(t) vezninde ism-i zaman ve mekânıdır (Nişanyan, t.y.).

Belediye sınırlarının genişlemesiyle Gümüşhane'nin etrafındaki köyler zamanla mahalle haline getirilmektedir. Mezire Mahallesi de bu mahallelerden biridir.

1.1.7. Süleymaniye Mahallesi (İbranice “süleyman”+ Arapça “+iye”): *Süleyman*, “huzur, sükûn; Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri” anlamındaki İbranice kökenli erkek adlarından biridir (TDK Kişi Adları Sözlüğü, t.y.). Süleyman adının İbranicedeki karşılığı Şelomoh (Şlomo) “שלמה”dur. “Barışsever, barış yanlısı” anlamına gelmektedir. Bu sözcük köken olarak *şalom*’dan gelmektedir. *Şalom* “esenlik, sessizlik” anlamındadır (Harman, 2010, s. 56). /+iye/ eki ise Arapça bir ek olup yer adları bildirmek için kullanılmaktadır.

Bu yerleşim yerinin adı Kanûnî Sultan Süleyman’dan gelmektedir. XVI. yüzyılın başlarında (Kanuni Sultan Süleyman zamanı) doğu illerinde, özellikle zorluk içinde olan, göç veren, geçim sıkıntısı çeken bölgelerde yeni bir kalkınma planı hazırlanmıştır. Böylelikle hem bölge halkı adına hem de devlet ve ekonomisi adına yarar sağlanması amaçlanmıştır. Bir maden yatağı olan Gümüşhane’nin devlet adına önemli olması nedeniyle buradaki madenlerin devlete daha çok katkı sağlayacak biçimde işlenmesi bu plan dâhilindedir (Pamuk, 2010, s. 169). 1520 yılından itibaren Gümüşhane’nin Canca adıyla da bilinen Süleymaniye bölgesindeki yeni yapılaşmalar ve Kanuni tarafından burada ilk defa para bastırılması hem ülke hem de bölge adına yapılan kalkındırma faaliyetleridir (Erginli, 2018, s. 18). Yeni gümüş yataklarına yakın bu bölgede Süleymaniye Camii adı verilen bir cami ile elli kadar ev inşa edilmiştir. Günümüzde Süleymaniye Mahallesi ya da Eski Gümüşhane adı verilen yerin oluşumu sağlanmıştır (Özkan, 2011, s. 63). Yeni maden yataklarına yakınlığı sebebiyle Süleymaniye Mahallesi olarak bilinen ve Canca adı verilen eski şehirle ilk yer değiştirme de bu şekilde gerçekleşmiştir. Böylece ikinci Gümüşhane Süleymaniye Mahallesi’nde kurulmuştur (Öktem, 2022, s. 284).

1.1.8. Yeni Mahallesi: *Yeni*, “kullanılmamış veya az kullanılmış olan, cedit, eski karşıtı; oluş veya çıkışından beri çok zaman geçmemiş olan; en son edinilen; eskisinin yerine gelen” (TDK, 2011, s. 1619) gibi anlamlara sahip bir sözcüktür. “Saklanması gereken şey” anlamındaki *yang(η)+ı* sözcüğünden türemiştir. Eski Türkçede yeni, “taze” anlamıyla *yangı*, Orta Türkçede *yangı*, *yengi*, *yanı* biçimlerinde kullanılır (Gülensoy, 2007, s. 1121). Eski Türkçe “geri gelen, yeni ay, yeni” anlamındaki *yanı* sözcüğünden gelmektedir. “Geri gelmek” anlamındaki *yan-* fiilinden türemiş olabilir ancak bu belirgin değildir (Nişanyan, t.y.).

Yeni Mahallesi, kentsel dönüşüm sonucunda oluşturulmuş bir mahalledir. 1946 yılında bölgede herhangi bir yerleşim bulunmazken 2004 yılında bölgede düzenli bir yapılaşma sağlanmıştır. Kentsel dönüşümde niteliksiz ve eskiyip yıpranmış, bakımsız yerlerin yenilenerek yaşam standartlarının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede düzensiz, çarpık ve riskli yapılaşmaların önüne geçilmektedir. Bölge nüfus yoğunluğu aşırı şekilde artırılmadan bozuk kent ve coğrafi doku, planlanarak modern ve yaşanabilir bir alana dönüştürülmüştür (Çelik, 2017, s. 233, 234).

1.2. İki Kelimeden Oluşan Mahalle Adları

1.2.1. Akçakale Mahallesi (Türkçe “ak”+ Türkçe “+ça” +Arapça “kal’a”): *Akça*, “beyazımsı, beyaza benzer, ağca” (TDK, 2011, s. 33) demektir. *Ak* ise, “kar, süt vb.nin rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı; bu renkte olan; beyaz leke; temiz olan; dürüst olan; sıkıntısız, rahat, huzurlu, güzel olan” (TDK, 2011, s. 32) demektir. Kelimenin kökeni Ana Altaycada bulunan *āk’tan gelmektedir (Gülensoy, 2007, s. 58). Kökeni Eski Türkçe *āk kökünden gelerek “ak, beyaz; özellikle at rengi” anlamındadır (Nişanyan, t.y.). Aslında daha çok hayvanların rengi ile ilgilidir. Çeşitli anlamları olmasının yanında metaforlara (değişmeceli eğretileme) da konu olmaktadır. Eski Türkçede özellikle Köktürkçe içinde aygır, kısra ve atlarla birlikte kullanımı bulunmaktadır. Ancak Eski Uygur Türkçesinde metinler içinde yalnızca bir kez gözlenmiştir. Orta Türkçede herhangi bir şeyin beyazı ve atların rengini ifade etmesinin yanında yer adlarında da kullanımı bulunmaktadır. XIII. yüzyıldan sonra şeffaf da kavram alanına girmiştir. Yeni Türkçede XV. yüzyıl ve sonrasında Çağatay Türkçesinde ev sözcüğüyle kullanımı çadırı, sakal ile kullanımı griyi işaret etmektedir. Tüm tarihi ve çağdaş lehçelerde asıl anlamını korumuştur. Ayrıca tarihi

lehçeler içinde *ağ*, *ab* biçimleri de yer almaktadır. Oldukça beyaz, daha beyaz anlamındaki pekiştirilmiş biçimleri ise *ap ak*, *akrak*, *appak* olarak geçmektedir (Clouston, 1972, p. 75). Beyaz ırktan olan kimseleri ifade etmesi son dönemlere doğru gerçekleşmiştir. Mecazi (değişmeceli) bir kullanımla *yüçü ak* şeklindeki kullanımı suçu ve utanılacak bir durumu olmayan demektir. *Akça pakça* şeklindeki ikilemede ise (kız ve kadınlar için) beyaz tenli, güzel anlamındadır (Tietze, 2016, p. 294).

Akça kelimesinde bulunan aslında bir çekim eki olarak kullanılan eşitlik, benzerlik ifade eden /+ça/ eki bu kelime üzerine eklendiğinde fonksiyon değiştirerek yapım eki kategorisine geçmiş ve rengin derecesini daha az gösteren bir anlam kazanmıştır (Budak, 2024, s. 207).

Kale, “düşmanın gelmesi beklenen yollar üzerinde, askeri önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı, kermen” (TDK, 2011, s. 766) vb. anlamlara sahip bir sözcüktür. Arapça *kāl* kökünden gelmektedir. “Hisar, kale, müstahkem yer” anlamındaki *kalʿa(t)* قلعة sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, t.y.).

Gümüşhane Merkez İlçesinde altı adet kale bulunmaktadır: Akçakale, Canca, Keçi, Kov, Krom (Yüce & Demir Yaleze, 2019 s. 171). Mahallenin adı burada bulunan kaleden gelmektedir. Daha önceki zamanlarda köy olan Akçakale, 2018 yılında yapılan halk oylaması sonucunda şehre bağlanarak şehrin bir mahallesi konumuna gelmiştir (Üzülmez, 2022, s. 91).

1.2.2. Bağlarbaşı Mahallesi (Farsça “bağ”+ Türkçe “+lar” + Türkçe “baş” + Türkçe “+ı”): *Bağ*, “üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası, çubukluk; meyve bahçesi” (TDK, s. 126) demektir. Farsça “bahçe” anlamındaki *bağ* باغ sözcüğünden alıntıdır. Orta Farsçada “kısmet, pay, kişiye tahsis edilen mülk; bahçe” anlamındadır. Eski Farsça yazılı örneği olmayan “pay, arazi” anlamındaki **bāga* sözcüğünden gelmektedir (Nişanyan, t.y.). Farsçada “bağ, bahçe” anlamındaki sözcük Türkçede üzüm bağı şeklinde kullanılmaktadır (Tietze, 2009, p. 259).

/+lAr/ eki, bir çekim ekidir. Görevi adlarda ve eylemlerde çokluk ifade etmektir. Ancak bu ek bazı durumlarda yapım eki olarak kullanılabilir. Yapım eki olarak kullanıldığında belirli bir kurala tabidir ve farklı, özel anlamlar kazandırmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 51). Bağlarbaşı Mahallesinin adındaki kullanımında çokluk özelliğini koruyarak, kalıplaşmış ve bir yer adında kullanılmıştır.

Baş, “insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, kelle, ser; bir topluluğu yöneten kimse; bir şeyin başladığı yer veya zaman; bir şeyin özü, temeli, kaynağı; arazide en yüksek nokta” (TDK, 2011, s. 147) gibi anlamlara sahip bir sözcüktür. Eski ve Orta Türkçede *baş* şeklinde bulunmaktadır. *Balç>bal>*bāş* şeklinde bir gelişim göstermiş olabilir. “Baş, kafa ve başlangıç” anlamları vardır. Anadolu ağzlarında reis; iyi, güzel; ölçüde, tartıda tatminin üstüne çıkan kısım anlamları da bulunmaktadır (Gülensoy 2007, s. 118). Eski Türkçe *baş* Çuvaşçada *pus* biçimindedir. Eski Türkçede /-ş/ Çuvaşçada /-l/ şeklindedir. Ancak bu kelime /-ş/>/-s/ olmuştur. Bu değişim Küçültme eki /-ç/ (Çuvaşça /-s/) ekiyle bağlantılı olabilir. Küçültme ekinden önce gelen /-l/ sesi düşme eğilimi göstermektedir. Bu durumda baş sözcüğünün **balç*tan gelme olasılığı bulunmaktadır (Eren, 1999, s. 42).

/+ı/ üçüncü teklik iyelik ekidir. İyelik ekleri adları adlara bağlayan eklerdir. İyelik eki almış sözcükler o iyelik ekinin işaret ettiği şahıs zamirleri veya adlarla beraber iyelik grubu içinde bir ad tamlaması oluşturur (Korkmaz, 2009, s. 261).

Gümüşhane, tarih boyunca meyve ağaçlarından oluşan bahçeleriyle meşhur olmuştur. Bölgeden geçen seyyahlar buradaki meyvelerin ve bahçelerin çokluğu ve güzelliğinden dolayı bölge hakkında bilgi verirken uzunluğu yaklaşık 13 kilometre, genişliği yaklaşık 900 metre boyunca uzanan vadinin her iki yanının meyve bahçeleri ile dolu olduğuna değinmiştir (Saylan, 2016, s. 278). Bağlarbaşı Mahallesi etrafı dağlarla çevrili Gümüşhane Merkez İlçesinin en çok

bahçeye sahip alanıdır. Hacıemin Mahallesinden başlayarak Gümüşhane Merkez İlçesi'nin son mahallesi olan Bağlarbaşı Mahallesi'ne kadar olan kısım daha eski tarihlerde dört mahalleyi kapsamaktadır. Harsit Vadisi'nin en geniş yeri olan ve bahçelerin son mahallesi olarak kabul edilen bu alan Gümüşhane'nin en güzel meyvelerinin de yetiştirildiği alandır (Sürdem & Çavdar 2024, s. 200). Ancak I. Dünya Savaşı döneminde Ruslar tarafından işgal edilen Gümüşhane'nin meyve bahçeleri askeri hazırlık, yakacak olarak kullanılma bahanesiyle kesilip yok edilmiştir (Saylan, 2016, s. 279). İlk sözcüğü Farsça, Türkçe çokluk eki ile ikinci sözcüğü insandan doğaya aktarım yoluyla Türkçe sözcüğe iyelik ekinin eklenmesiyle oluşturulmuş belirtisiz ad tamlaması şeklinde melez bir yapıda olan mahallenin adı bu bahçelerden gelmektedir.

1.2.3. Esentepe Mahallesi (es-en + tepe): *Esmek*, “hava bir yönden bir yöne akmak, rüzgâr olmak” (TDK, 2011, s. 468) demektir. “Rüzgârla ilgili olarak hareket etmek” (Tietze, 2009, p. 738) anlamındaki eylem hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılmaktadır. Geçişsiz olarak “rüzgâr için yumuşak bir şekilde bir yöne doğru akmak; geçişli olarak tozun veya tahılın etrafa savrulması” gibi anlamlara gelir. Bazen “rüzgâr tarafından tozun savrulması” anlamını da taşımaktadır (Clauson, 1972, p. 240). Orta Türkçeden beri kullanılmaktadır. Halk ağızlarında *es-en*, *es-in* rüzgâr anlamında kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 341).

/-An/ eki, geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli eylemlerden sıfatlar ve sıfat grupları türeten bir ektir. Herhangi bir işi yapmayı gösterme özelliği vardır. İşlek bir sıfat-fiil ekidir. Ekin zaman gösterme işlevini aşındırarak kalıplaşma yoluyla kalıcı ad türetmiş örnekleri de vardır (Korkmaz 2009: 73). Bunlara coğrafya ve tabiatla ilgili adlar da eklenebilir (Korkmaz, 2009, s. 949).

Ayrıca /-n, -(I)n, -(U)n/ eki, eskiden beri kullanılan eklerden biridir. Geçişli ve geçişsiz, tek ve çift heceli fiil köklerinden adlar, çok seyrek olarak da sıfatlar türetmiştir. Ekin buradaki görevi, eylemin yüklediği işin sonucu veya ürünü olmaktır (Korkmaz, 2009, s. 101).

Tepe, “bir şeyin en üstteki bölümü, kaban; bir yerin, bir nesnenin vb.nin üstü, hizası; teklifsiz konuşmada birinin yanı başı, baş ucu; anatomide başın üst, kafatasının iki kulak arasında kalan bölümü; coğrafyada yüksekliği genellikle birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi” (TDK, 2011, s. 1454) gibi anlamlara sahip bir sözcüktür. Eski Türkçede *töpü*: (*töpö*:) biçimindeki sözcük “yüksek, yukarı” anlamındadır. Özellikle dağ, tepe gibi coğrafi sözcüklerde veya insanın başı için kullanılmaktadır (Clauson, 1972, p. 436). “Bir şeyin en üstteki bölümü” anlamındaki tepe sözcüğü, Eski Türkçede *töbü*, *töpü*, *töpö* (eski Uygurcada *töpü*, *töpi*, *tübü*); Orta Türkçede *töpü* şeklindedir. “İnsan başının üst tarafı” anlamına gelmektedir. Eski Kıpçakçada *tepe*, *töpe*; Çağataycada *tebe* olarak kullanılmıştır. **tö-+p+e(ü)* şeklinde türemiştir. Sözcüğün yuvarlak, topak olmak anlamındaki **to-* ile de ilgisi olabilir (Gülensoy, 2007, s. 880, 907).

Esentepe, her iki sözcüğü de Türkçe, sıfat tamlaması yapısında oluşmuş bir yer adı olarak kabul edilebileceği gibi *esen~esin* sözcüğünün halk ağızlarında rüzgâr anlamında kullanılması nedeniyle takısız isim tamlaması olarak da kabul edilebilir bir yapıdadır. Bu yerin adı iklim, doğa olayları ile bağlantılı olarak verilmiştir. Gümüşhane dağlık bir bölge olduğu için bu mahalle yüksek bir konumda bulunmaktadır.

1.2.4. Eskibağlar Mahallesi (Türkçe “eski”+ Farsça “bağ”+ Türkçe “+lar”): *Eski*, “çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan, ezeli, ihtiyar, yeni karşıtı; önceki; geçerli olmayan” (TDK, s. 466) gibi anlamlara sahip bir sözcüktür. Türkçenin ilk dönemlerinde herhangi bir şeyler veya soyut fikirler için kullanılmaktadır. Bu dönemlerde insanlar için daha çok *arıçğa* sözcüğü bulunmaktaydı. Ancak çağdaş dönemde sıklıkla insanlar ve değeri düşmüş şeyler, yırtılmış, yıpranmış vb. için kullanılmaktadır (Clauson, 1972, p. 246). Eski ve Orta Türkçede *äski* biçimindeki sözcük, *es-ki* şeklinde türemiştir (Gülensoy, 2007, s. 341). (Bağlar için bk. Bağlarbaşı Mahallesi).

Eskibağlar Mahallesi, Bağlarbaşı Mahallesinin yanındaki mahallenin adıdır. Bu bölgede yer alan bahçeler bölgeden geçen karayolu sebebiyle kamulaştırılmış ve bahçelerin birçoğu yok olmuştur. Bu nedenle ilk sözcüğü Türkçe, ikinci sözcüğü Farsça melez bir sıfat tamlaması yapısındaki mahallenin adı buradan gelmektedir.

1.2.5. Hacıemin Mahallesi (Arapça “hacı” + Arapça “emin”): *Hacı*, “din buyruklarını yerine getirmek için hacca gitmiş Müslüman; Kudüs, Efes vb. kutsal bir yeri ziyaret etmiş olan Hristiyan” (TDK, 2011, s. 592) demektir. Arapça *ḥācī* حَاجِي sözcüğünden alıntıdır. *ḥcc* kökünden gelen, “hacc eden” anlamındaki *ḥācc* حَاجَّ sözcüğünden türemiştir (Nişanyan, t.y.). *Hac*, “dini amaçlı ziyaret, özellikle Mekke’yi ziyaret” anlamındadır. Aramice/Süryanice “yılın belli günü yapılan, kutlama, bayram” anlamındaki *ḥaggā* ܚܓܓܐ ile aynı kökten gelmektedir. İbranice aynı anlama gelen *ḥag* חג sözcüğü ile de eş kökenlidir. Bu sözcük “dönmek, geri gelmek” anlamındaki *ḥagāg* חגג’tan türemiştir (Nişanyan, t.y.).

Emin, “güvenli; tehlikesiz; şüphesi olmayan” (TDK, 2011, s. 454) demektir. Arapça, *amn* kökünden gelen, “güvenli, güvenilir” anlamındaki *amin* آمِن sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, t.y.). “Güvendi, inandı” anlamındaki *amana* اَمِن fiilinin fail vezninde sıfatıdır. İbranice “güvenme, inanma” anlamındaki *amānah* אָמַנָה sözcüğü ile aynı kökten gelmektedir (Nişanyan, t.y.).

Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Emin Mahallesi adıyla anılan Hacıemin Mahallesi, Gümüşhane’de çıkarılan altın ve gümüşlerden para kesilmesi için oluşturulmuş bir yerdir. Canca’da kurulan darphanede üzerinde “catha” yazılı Osmanlı paraları basılmakta ve Emin Mahallesinin bulunduğu bölgede paralar kesilmektedir.¹ Burası Canca kalesi ve vadiye yakın bir yer olup Trabzon-Gümüşhane anayolunun üzerinde bulunmaktadır (Erüz vd., 2016, s. 5). Bu mahallenin adı bölgenin daha önceki dönemlerdeki işlevinden kaynaklanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde eklenen hacı sıfatı ise bölgenin orada yaşayan biriyle bağlantılı olmalıdır.

1.2.6. Hasanbey Mahallesi (Arapça “hasan” + Türkçe “bey”): *Hasan*, “Arapça kökenli bir erkek adıdır. Güzel, iyi ve hayırlı iş” anlamındadır (TDK Kişi Adları Sözlüğü, t.y.). Arapça *ḥsn* kökünden gelmektedir.

Bey, “erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü; bir yörenin ileri gelen zengin kişisi; küçük bir devletin veya beyliğin başında bulunan kimse; askerlikte komutan” (TDK, 2011, s. 177) gibi anlamlara gelmektedir. Eski Türkçe “reis, şef, soylu kişi” anlamlarına gelen *bég* sözcüğünden gelmektedir. Soğdca “bey, reis, rabb, tanrı” anlamındaki *bg* ile aynı kökten gelmektedir. Avestaca bu anlama gelen *bağa* veya *bağa* sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcük Sanskritçe “bey, hükümdar, tanrı” anlamındaki *bhāga* sözcüğü ile eş kökenlidir. Bu sözcük Hint Avrupa Anadilinde yazılı örneği bulunmayan, “ihsan etmek, bahş etmek, yedirmek” anlamındaki **b^hh₂g-* (**b^hag-*) sözcüğüyle bağlantılıdır (Nişanyan, t.y.). Orta Türkçede “bey, koca, evli erkek” anlamlarıyla *beg*, *bég*, *bēg* şekillerinde bulunur. Eski Uygurcada “bey, soylu kişi” anlamıyla *bäg* şeklindedir. Kıpçakçada aynı anlamıyla *bi* şekline dönüşmüştür. Sözcük **bēg*’den geliyor olmalıdır. “Sert, güçlü” anlamındaki *bäke* ile ilgili olması muhtemeldir (Gülensoy, 2007, s. 125). Asıl anlamı “bir klan veya kabilenin başı” demektir. Erken dönemlerde Çince “yüz adamın başı” anlamındaki *po*’dan gelmiş alıntı bir sözcüktür. Antik Çince de sözcük *poke* şeklindedir. Bazı fonetik değişiklikler ve toplumsal farklılıklara paralel olarak varlığını sürdürmüştür. Eski Türkçede ülke (il) kağan ve onun etrafındaki beyler tarafından yönetilmektedir. Bir alt yönetici konumundadır. Ayrıca bir kadın kocası için de bu sözcüğü kullanılmaktadır. XIII. yüzyılda bir bölgenin veya yerin kural koyucu kişisi anlamını da kazanmıştır. Genel anlamıyla “baş, yönetici” olarak kullanılmaya devam etmiştir (Clauson, 1972, p. 322).

¹ Paranın kesilmesi, gerekli şeklin verilmesi demektir.

Hasanbey Mahallesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru oluşmaya başlamış bir mahalledir. Bölgedeki madenlerin önemini yitirmesi, karayolunun Harşit Vadisi'ne kayması sebebiyle şehir yeniden şekillenmek zorunda kalmıştır. Hükümet binası, askerî ve mülki binaların Harşit Vadisi'ne taşınması sebebiyle halk ve memurlar bu bölgeye taşınmıştır. Toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak hastane, okul, cami gibi yapıların da tamamlanmasıyla şehrin yeni merkezi eski adı Latifli olan, Hasanbey Mahallesi'nin oluşumunu sağlamıştır (Saylan, 2022, s. 1887). Sıfat tamlaması yapısındaki bu mahallenin adı ise 1921-1923 yılları arasında Maliye, ara seçimler sırasında Ziraat vekili olan Hasan Fehmi Ataç'tan gelmektedir. Bu bölgede Hasan Fehmi Ataç'a ait bir konak bulunmaktadır (Çalık & Ödemiş, 2015, s. 839).

1.2.7. İnönü Mahallesi (in + ön+ü): *İN*, “yaban hayvanlarının kendilerine yuva edindikleri kovuk; mağara” (TDK, 2011, s. 703) demektir. Eski ve Orta Türkçede *in*, *yin*, *yin* şekillerinde bulunur. “Yırtıcı hayvan ini ve ev” anlamlarına gelmektedir. Altay Türkçesinde **hin* olmalıdır. **hin>*in* şeklinde bir değişim göstermiştir (Gülensoy, 2007, s. 433). Osmanlı Türkçesinde diğer tarihi lehçelerdeki “delik, mağara, yırtıcı hayvan yuvası” anlamlarından farklı olarak bir insanın saklanabileceği yer anlamıyla da kullanılmıştır (Clouston, 1972, p. 166).

Ön, “bir şeyin asıl tutulan yüzü, uğur, arka karşıtı; karşı; herhangi birinin ilerisi, yakın gelecek zaman, önce olan; bir kimse veya yerin yüzünün baktığı tarafta olan yer” (TDK, 2011, s. 1137) gibi anlamlara gelmektedir. Eski ve Orta Türkçede *öng* şeklindedir. *Öngdün* (önce), *öngdüinki* (önceki), *öngeyük* (bir şeye, bir kimseye mahsus olan, ayrılan, özel) şeklinde kullanımları bulunmaktadır. **öy*'den gelmektedir (Gülensoy, 2007, s. 662).

Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bu mahallenin adı muhtemelen İnönü Mağarasından (Sargın & Demir 2018, s. 226) gelmektedir.

1.2.8. Karaer Mahallesi (kara+er): *Kara*, “en koyu renk, siyah, ak, beyaz karşıtı; bu renkte olan; esmer olan; kötü, uğursuz, sıkıntılı olan; leke; iftira” (TDK, 2011, s. 789) anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. “Siyah; fakir, alelade, uğursuz; kuzey” anlamlarıyla bu dönemde görülür (Nişanyan, t.y.). Orta Türkçede “kara, karanlık” anlamlarıyla *ķara* şeklindedir. Moğolca ve Mançucada da renk anlamıyla kara sözcüğü bulunmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 462). Sözcük metaforik (değişmeceli) olarak birçok anlam kazanmıştır. Genellikle olumsuz ve aşağılayıcı nitelikte anlamlar barındırmaktadır. Türkçenin bütün lehçe ve dönemlerinde kullanılmıştır. Moğolcanın erken dönemlerinde alınmış bir sözcük olabilir. Birlikte kullanıldığı çeşitli sözcüklerle birlikte yeni anlamlar kazandığı durumlar vardır. Halk tabakası, çeşitli hayvanlar, kadın ve erkek köleler, Jüpiter gezegeninin tasviri, mezarın tanımı, yiyecekler, madeni paralar gibi çeşitli şeyler kara sözcüğünün nitelediği veya belirttiği unsurlar arasındadır (Clouston, 1972, p. 119).

Er, “erkek; işini iyi bilen yetenekli kimse; kahraman olan; rütbesiz asker, nefer; koca” (TDK, s. 460) anlamlarına gelmektedir. “Adam, insan” anlamındaki er, aslında erkekler için özelleştirilmiş olarak kullanılmaktadır. Savaşan erkekler veya kocalar bu sözcüğün kavram alanına dâhildir. Er olmak için belli bir yetenek göstermek veya üstün yeteneklerle donatılmış olmak gerekmektedir. Bazı durumlarda herhangi bir kişinin anlatılması amacıyla da kullanılmaktadır (Clouston, 1972, p. 192). Eski Türkçe ve Orta Türkçede *er* şeklinde, erkek adam anlamında kullanılmaktadır. *Erdeş* (arkadaş), *erkeç*, *erkek* şeklinde türemiş biçimlerine Orta Türkçede rastlanmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 336). “Rütbesiz asker” anlamı 1. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır (Nişanyan, t.y.). “Yiğit, cesur bir fert; bir işin ustası; kendini koruyabilen” anlamları da bulunmaktadır (Tietze, 2009, p. 731).

Gümüşhane şehrinin merkezini Hükümet Konağı göz önünde bulundurulduğunda Karaer Mahallesi ile Hasanbey Mahallesi oluşturmaktadır (İmamoğlu vd., 2018, s. 94). Yönetim ve ticaret merkezinin bu mahallelerde olması nüfusun artmasını sağlamış ve diğer yapılanmaları da bu

bölgeye toplamıştır (Şahin, 2012, s. 314). Sıfat tamlaması yapısındaki ve şehrin merkezi konumundaki Karaer Mahallesi 1960-1962 yılları arasında Gümüşhane belediye başkanlığı ve valilik görevlerinde bulunan Mustafa Karaer (Saylan, 2022, s. 1901) ile ilgili olmalıdır.

1.2.9. Karşıyaka Mahallesi (karşı + yaka): *Karış*, “bir şeyin bir yerin, bir kimsenin esas tutulan yüzünün ilerisi, ön; yol, deniz, ırmak vb.nin öbür kıyısı veya yanı, yamaç; bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, ön; bulunan yöne göre önde ileride olan; ayrı şeyleri temsil edenlerin her birine göre diğeri, alternatif” (TDK, 2011, s. 804) anlamlarına gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *karış*; Orta Türkçede *karış*, *karışu* şekillerinde kullanılmaktadır. Orta Türkçede “hakan sarayı, köşk; iki bey arasındaki uyumsuzluk; karşı, zıt” anlamlarına gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde “karşı çıkmak” anlamında *karış*- eylemi bulunmaktadır. Bu eylem *karış-tan geliyor olmalıdır. Karşı sözcüğü ise “karşı durmak” anlamındaki *kar*- eyleminden *kar-ış+ı* şeklinde türemiştir (Gülensoy, 2007, s. 471). “Katmak, eklemek” anlamındaki *kar*- eylemine ise Eski Türkçe /-İş-/ eki gelmiştir. /İş-/ eki zıtlık veya karşıtlık anlamını katan ektir (Nişanyan, t.y.). *Karış*- fiilinden türemiş isim veya sıfat olarak kullanılan bir sözcüktür. Karşı, karşıda, karşıdaki, bir yerin karşı, nehrin karşı yakası gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılır. Çoğunlukla sıfat görevindedir. Genişletilmiş anlamlarıyla (engel, gecikme; kötülük, zarar, kötü muamele vb.) Moğolcadan alınmıştır (Clouston, 1972, p. 664). Moğolca karşılık cevap, reaksiyon anlamındaki *karışu* ile karşılaşmak, çatışmak, yüzleşmek anlamındaki *karışu*- Türkçeden alıntıdır (Nişanyan, t.y.). Genişlemiş anlamların Türkçeye ait olması sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Yaka, “giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü; giysilerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası; karşılıklı iki yandan her biri; eğimli arazi; yapıların saçaklarında suyun içeriye sızmasını önlemek için kiremidin altıyla oluk arasına konulan metal levha; semt; kenar; sahil” (TDK, 2011, s. 1579) anlamlarına gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde “taraf, yan, civar; şef, reis, iktidar” anlamlarıyla *yaka*; “yaklaşmak” anlamında *yakıl*- eylemi; Orta Türkçede “yaklaşmak” anlamıyla *yakıl*- eylemi bulunmaktadır. “Yaklaşmak” anlamındaki *ya-k- sözcüğüne /-a/ zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 1034). Aslında “bir şeyin kenarı veya sınırı” anlamına gelmektedir. Ancak erken bir dönemden itibaren daha çok bir giysinin yakasını ifade etmektedir. “Bir şeyin başka bir şeye bitişmesi, bitişik parçası olması” anlamındaki *yak*- eyleminden türemiştir. Moğolcanın orta dönemlerinde “kenar, sınır, yaka” vb. anlamına gelen *yaka*’dan gelmiş olabilir (Clouston, 1972, p. 898). Eski Türkçe “yaklaşmak, (el) dokunmak, (yağ, merhem) sürmek” anlamındaki *yak*-tan gelir (Nişanyan, t.y.). İki şeyin bir birine yakın olması ile ilgili olarak *yavuklu*, *yakış*, *yakala*- gibi sözcüklerde de bu köke dayanmaktadır.

Sıfat tamlaması yapısındaki Karşıyaka Mahallesi Harşit Irmağı boyunca dikey bir doğrultuda uzanan Gümüşhane’nin genelini baktığı yönde duran mahalledir. Şehrin merkez mahalleleri nehrin bir tarafında Karşıyaka ise diğer tarafındadır. Adlandırma bu sebepten kaynaklanmaktadır.

1.2.10. Oltanbey Mahallesi (oltan + bey): *Oltan*, halk ağızlarında kullanılan bir sözcüktür. “Kesilip dikilmeye hazırlanmış yemeni” demektir. Orta Türkçede “pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı” anlamındaki *oldang*’dan gelmektedir. Ayrıca “eski bir ayakkabıyı ya da elbiseyi onarmak” anlamında *oltar*- eylemi de bulunmaktadır. *Olda*- hazırlamak anlamındadır (Gülensoy, 2007, s. 622). “Ayakkabı teki, ayakkabı tabanı, ayak tabanı” anlamlarına gelen *u:l*’dan türemiştir. *Ulduŋ>uldaŋ>ultan>oltan* şeklinde bir gelişim göstermiştir. Çağatay Türkçesinde “çizme veya terliğin tabanına tutturulan deri” anlamı da bulunmaktadır (Clouston, 1972, p. 131). (bey sözcüğü için bk. Hasanbey Mahallesi maddesi).

Hızlı nüfus artışı ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi gibi nedenlerle yeni yerleşim yerlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Hasanbey Mahallesinin 2013 yılında ikiye ayrılmasıyla Oltanbey Mahallesi oluşturulmuştur (Üzülmez, 2022, s. 89). Bu mahallenin adı XVII. (1983-1987), XVIII.

(1987-1991), XIX. (1991-1995), XX. (1995-1999) dönem ANAP² Gümüşhane milletvekili; 45, 46, 47 ve 55. hükümet Adalet Bakanı; 53. hükümet Milli Savunma Bakanı (TBMM Albümü, 2010, s. 1139, 1199, 1263, 1332) Mahmut Oltan Sungurlu'dan gelmektedir.

1.2.11. Osmangazi Mahallesi (Arapça “osman” + Arapça “gazi”): *Osman*, “bir tür kuş veya ejderha; Hz. Muhammed’in damadı, üçüncü halife; Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucusu ve ilk hükümdarı” anlamında Arapça kökenli bir kişi adıdır (TDK Kişi Adları Sözlüğü, t.y.). (gazi sözcüğü için bk. Gaziler Mahallesi maddesi)

Anadolu gazileri arasında asıl büyük devlet kurucuları Ertuğrul Gazi’nin oğlu Osman Gazi ve torunu Orhan Gazi’dir (Cumbur, 1987, s. 787). Gümüşhane, Fatih Sultan Mehmet zamanında 1479 yılında Osmanlı Hâkimiyetine girmiştir (Pamuk, 2010, s. 169). Sıfat tamlaması yapısındaki mahallenin adı Osmanlı Devleti’nin kurucusu olan Osman Bey ile ilgili olmalıdır.

1.2.12. Özcan Mahallesi (Türkçe “öz” + Farsça “cân”): Üç farklı *öz* sözcüğü bulunmaktadır: *Birincisi* “bir kimsenin benliği, kendi manevi varlığı, iç, nefis, derun; bir şeyin en kuvvetli veya kıvamlı bölümü, hülasa, zübde, ekstre; çibanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinli birlikte çıkan parça; bir şeyin iç yapısını ve ayırt edici özelliğini meydana getiren şey, kühn; bitkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan, hafif gevrek ve çoğu yumuşak bölüm”; *ikincisi* “kan bağı ile bağlı olan, üvey olmayan; saf”; *üçüncüsü ise* “sulak, verimli yer” (TDK, 2011, s. 243) şeklindedir. Özcan Mahallesindeki anlam üçüncü ile ilgili olmalıdır. Halk ağızlarında dere, çay; sulak verimli yer anlamındaki sözcük Eski ve Orta Türkçede *öz* şeklinde iki dağ arasında bulunan dere ve vadi anlamlarında kullanılmaktadır. Sözcük **ö-z(+i)* olarak türemiştir (Gülensoy, 2007, s. 680). Özcan Mahallesi iki dağ arasından akan Harşit Irmağı ile bağlantılı olarak adlandırılmıştır. (can için bk. Canca Mahallesi maddesi)

Sonuç

Yer adlandırmalarında tarih, sosyoloji, coğrafi özellikler etkin olmaktadır. Gümüşhane ilinin Merkez ilçesinin mahalleleri de bu doğrultuda adlandırılmıştır. Farklı dillerin de etkileri olduğu için mahallerin adlandırılması esnasında Türkçe sözcüklerin yanı sıra Farsça ve Arapça sözcüklerden de faydalandığı görülmektedir. Ayrıca bir kısmı Türkçe bir kısmı diğer dillerden olan melez yapılar şeklinde de adlandırmalar bulunmaktadır.

Gümüşhane mahalle adlarından 8 tanesi kökleri ve ekleri bakımından Türkçe (Çamlıca, Ekinciler, Yeni, Esentepe, İnönü, Karaer, Karşıyaka, Oltanbey); 4 tanesi Arapça (Fatih, Mezira, Hacıemin, Osmangazi) sözcüklerden oluşmaktadır. Geri kalan 8 tanesi ise Farsça+Türkçe (Canca, Bağlarbaşı); Türkçe+Farsça (Akçakale, Özcan); Arapça+Türkçe (Gaziler, Hasanbey); İbranice+Arapça (Süleymaniye) şeklinde bir yapıya sahiptir.

Farsça+Türkçe yapıdakilerden *Canca* Farsça sözcük köküne Türkçe eşitlik ekiyle; *Bağlarbaşı* “bağ” Farsça sözcük köküne çokluk eki ve “baş” Türkçe sözcük kökü üzerine iyelik ekiyle oluşmuştur.

Türkçe+Farsça yapıdakilerden *Akçakale* “ak” Türkçe sözcük köküne Türkçe eşitlik eki ve Farsça sözcük kökü “kale” ile; *Özcan* Türkçe sözcük kökü “öz” ve Farsça sözcük kökü “cân” ile oluşmuştur.

Arapça+Türkçe yapıdakilerden *Gaziler* Arapça sözcük kökü “gazi” üzerine Türkçe çokluk eki ile; *Hasanbey* Arapça sözcük “hasan” ve Türkçe sözcük “bey” ile oluşmuştur.

İbranice+Arapça yapıdaki *Süleymaniye* İbranice sözcük kökü “süleyman” ve Arapça yer bildirme eki ile oluşmuştur.

² Ana Vatan Partisi.

Mahallelerin adları tek sözcükten ve iki sözcükten meydana gelmiştir. Tek sözcükten oluşan mahalle adlarından Yeni, Fatih, Mezira, Gaziler basit; Canca, Çamlıca, Ekinciler, Süleymaniye türemiş, yapıdadır.

Bu mahallelerden Fatih ve Süleymaniye kişi adlarından; Ekinciler meslek adından; Çamlıca iklimin etkisiyle oluşmuş bitki örtüsünden; Mezira coğrafi kaynaklı; Yeni ve Canca sözcüğün kök anlamıyla bağlantılı; Gaziler ise dini kaynaklı olarak yapılmış adlandırmalardır.

İki sözcükten oluşan mahalle adları birleşik yapıdadır. Esentepe, Karaer, Karşıyaka, Oltanbey, Hacıemin, Akçakale, Özcan, Eskibağlar, Hasanbey, Osmangazi sıfat tamlaması; İnönü, Bağlarbaşı belirtisiz ad tamlaması şeklindedir. Oltanbey, Hacıemin, Hasanbey, Osmangazi aynı zamanda unvan öbekleridir. Sıfat tamlaması yapısındaki diğer mahaller niteleme sıfatıdır.

Esentepe, Karşıyaka, Özcan, İnönü coğrafi yapıyla; Karaer, Oltanbey, Osmangazi, Hasanbey, Hacıemin kişi adlarıyla; Akçakale tarihle; Eskibağlar, Bağlarbaşı bitki örtüsüyle ilgili adlandırmalardır. Oltan sözcüğü aynı zamanda bir meslek de bildirmektedir.

Kaynakça

- Arifoğlu, Y. (2020). Adlandırma, toponomi ve Anadolu'nun Türkleşmesindeki adlandırma geleneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (46), 123-134.
- Budak, N. (2024). *Türk dilinde renk kavramı* (Tez No. 875641) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Bulut, S. (2018). Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarından derleme sözlüğüne katkılar. *Karadeniz Araştırmaları*, 15(57), 171-190.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Cunbur, M. (1987). Anadolu gazileri ve edebiyatımız. *Erdem*, 3(9), 777-808.
- Çalık, İ. ve Ödemiş, M. (2015, 12-15 Kasım). Somut olmayan kültürel miras unsurlarının sürdürülebilir turizm kapsamında değerlendirilmesi: Gümüşhane ili örneği. *16. Ulusal Turizm Kongresi, Çanakkale Üniversitesi Çanakkale*. <https://hdl.handle.net/20.500.12440/1705>
- Çelik, K. (2017). Kentsel dönüşüm alanlarının seçimi ve dönüştürülmesine yönelik örnek bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 221-235.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Erginli, Z. (2018). Siyasetle tasavvufun bir kesişme noktası olarak Gümüşhane. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 11-39.
- Erüz C., Erüz, G, Kandemir R. & Üçüncüoğlu G. (2016). Antik Çağ'dan günümüze Gümüşhane-Torul-Kurum (Gorom-Kromni) Vadisi demografik değişimi. İçinde B. Nazır, K. Saylan (Ed.) *Gümüşhane tarihi (İl oluşununun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu bildirileri)* (ss. 186-204). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü: (Tarihi- yaşayan Türk lehçeleri (şiveleri/ dilleri), Anadolu ağızları ve Altay dilleri ile karşılaştırmalı): Etimolojik sözlük denemesi* (Cilt 1-2). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2009) Türkiye Türkçesi ağızlarında 'Alevi-Bektaşî' anlamlı söz varlığı üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 52, 101-124.
- Harman, Ö. F. (2010). Süleyman. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 56-60). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- İmamoğlu, A., Eraslan, S. & Çot, H. (2018). Günlenmeye bağlı oluşan şekiller ve yerleşme üzerine etkileri, Gümüşhane örneği. *Neşebir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 83-99. <https://doi.org/10.17100/nevbittek.412852>
- İpek, N. (2019). Osmanlı'dan cumhuriyete Gümüşhane'de göç, *History Studies*, 11(2), 681-700. <https://doi.org/10.9737/hist.2019.735>
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: (Şekil bilgisi)* (3. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (t.y.). Ak. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 04.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ak> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Bağ. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 04.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ba%C4%9F> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Bey. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/bey> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Can. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 12.08.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/can> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Emin. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/emin> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Emanet. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/emanet> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Er. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 17.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/er> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Fatih. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.08.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/fatih> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Gazi. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.08.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/gazi> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Kale. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 04.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kale> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Hac. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/hac> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Hacı. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/hac%C4%B1> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Kara. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 17.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kara> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Karşı. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 17.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kar%C5%9F%C4%B1> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Mezra. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 16.08.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/mezra> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Yak[mak]1. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 18.09.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yak-1> adresinden alındı.
- Nişanyan, S. (t.y.). Yeni. İçinde *Nişanyan Sözlük*. 18.08.2024'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yeni> adresinden alındı.
- Öktem, E. (2022). Gümüşhane ilinin kültürel turizm potansiyeli. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 12, 271-292. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1035951>
- Öztürk, T. (2016). Doğu seferlerinde (1723-1746) Gümüşhane kazasının askerî yükümlülüğü. B. Nazır, K. Saylan (Ed.) *Gümüşhane Tarihi (İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu bildirileri)* (ss. 47-57). Gümüşhane Üniversitesi Yayını,

- Özkan, H. (2011). Gümüşhane’de ahşap tavanlı camiler. *Sanat Dergisi*, 18, 63-80.
- Pamuk, B. (2010). XVII. asırda Gümüşhane (Canca) maden mukataasına dair bazı bilgiler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 167-184.
- Sargın S. & Demir, Ş. (2018). İnsan mekân ilişkisi ölçeğinde kent kimliği ve Gümüşhane örneği. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 221-239.
- Saylan, K. (2016). 20. yüzyıl başlarında Gümüşhane sancağında tarım. B. Nazır, K. Saylan (Ed.) *Gümüşhane Tarihi (İl oluşunun 85. yılında Gümüşhane tarihi ve ekonomisi sempozyumu bildirileri)* (ss. 274-288). Gümüşhane Üniversitesi Yayını,
- Saylan, K. (2022). Cumhuriyetten günümüze Gümüşhane şehri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar’a Armağan), 1884-1920. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1206802>
- Sürdem, Ş. S. & Çavdar, A. Ç. (2024). Gümüşhane kenti geleneksel konutlarının cephe analizi: Bağlarbaşı Mahallesi örneği. *Online Journal of Art and Design*, 12(3). 198-214.
- Şahin, İ. (2013). Türkiye yer adbiliminde terim ve tür sınıflandırması sorunları. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(1), 46-58.
- Şahin, V. (2012). Gümüşhane’nin eğitime ait verileri ve bunlara coğrafi yapının etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 302-318.
- TBMM Albümü. (2010). *TBMM albümü 1920-2010* (Cilt 3), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. Simurg Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Hasan. İçinde *TDK Kişi Adları Sözlüğü*. 16.09.2024’te <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Osman. İçinde *TDK Kişi Adları Sözlüğü*. 19.09.2024’te <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Süleyman. İçinde *TDK Kişi Adları Sözlüğü*. 18.08.2024’te <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı.
- Üzülmez, M. (2022). Gümüşhane Şehrinde nüfusun mekânsal dağılımı (2000-2021). İçinde A. Aydın, T. Aydın (ed.) *Sosyal Bilimlerde Akademik Analiz ve Tartışmalar* (ss. 79-98). Özgür Yayınları
- Vajehyab. (nd). Can. İçinde *Vajehyab Sözlük*. 12.08.2024’te <https://vajehyab.com/?q=جان> adresinden alındı.
- Yüce, A. & Demir Yaleze, H. (2019). Türkiye’de cittaslow (yavaş şehir) hareketi ve bir öneri: Gümüşhane Merkez ilçesi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 158-180. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.476098>

Cengiz GÖKŞEN

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gümüşhane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7838-7220
cengizgoksen@gmail.com

Halil İbrahim TOPALAK

Dr. | PhD.

Millî Eğitim Bakanlığı, Düziçi Şehit Mustafa Can Anadolu Lisesi, Osmaniye-TÜRKİYE
The Ministry of National Education, Düziçi Şehit Mustafa Can High School, Osmaniye-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-9960-946X
ibocemil_17@hotmail.com

Yabancı Seyyahlara Göre Türklerde Misafirperverlik

Öz

Tarihte ilk önce Orta Asya bozkırlarında görülen Türkler, uzun süre göçrevli bir yaşam sürmüş, dünya tarihinde kudretli devletler kurmuş bir ulustur. Zaman içinde Orta Asya'dan dört bir yana dağılan Türkler genel anlamda batıya doğru gelmişlerdir. Hazar ve Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden Fars ve Bizans topraklarına giren Türkler, zamanla Avrupa ortalarına kadar ilerlemişler, Afrika'nın kuzeyini boydan boya geçerek Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmişlerdir. Asya steplerinden çıkıp üç ana kıtaya hükmeden bu milletin yaşantısı her devirde insanların merakını celbetmiş, bu bağlamda doğudan batıdan birçok seyyah, araştırmacı, yazar Türk topraklarını çeşitli vesilelerle gezmiş, gördüklerini not etmiş ve sonraki kuşaklara ciddi bir kültürel miras bırakmıştır. Seyyahların Türk kültürüyle ilgili olarak bıraktıkları kültürel değerlerden ve Türklerin temel özelliklerinden biri olan misafirperverliktir. Asya bozkırlarından çıkıp eski dünyanın dört bir yanına yayılan Asya'nın bu göçmen halkı, gittiği her yerde yerli halkla barış içinde yaşamaya çalışmıştır. Türk milletinin hükümdarından en fakir vatandaşına kadar bütün fertleri yanına gelen konuğunu baş tacı etmiş, yememiş yedirmiş, içmemiş içirmiş, elinden gelen en iyi şekilde ağırlamıştır. Bu çalışmada Orta Asya'da yaşayan Türklerden başlamak üzere yaklaşık bir asır öncesine kadar Türk coğrafyasında bulunmuş, seyyahların, araştırmacıların ve bilim insanlarının Türklerin misafirperverliğiyle ilgili verdikleri bilgiler toplanmıştır. Çalışmanın amacı, yabancıların Türklerin insanlara verdikleri değeri nasıl değerlendiklerini, Türklerin misafirperverliğiyle ilgili düşüncelerini ortaya koymaktır. Nitel bir çalışma olan bu makalede literatür tarama ve metin analiz teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Misafirlik, Seyyah, Türkler, Türk misafirperverliği.

Hospitality in Turks from the Perspectives of Foreign Travelers

Abstract

The Turks, who were first seen in the Central Asian steppes in history, are a nation that lived a nomadic life for a long time and established powerful states in world history. The Turks, who dispersed from Central Asia to all corners over time, generally came towards the West. The Turks, who entered Persian and Byzantine lands from the north and south of the Caspian and Black Seas, advanced to the middle of Europe over time, crossed the north of Africa and turned the Mediterranean into a Turkish lake. The life of this nation, which emerged from the Asian steppes and ruled three main continents, has attracted the curiosity of people in every era. In this context, many travelers, researchers and writers from the East and the West have visited Turkish lands on various occasions, noted what they saw and left a serious cultural heritage to the next generations. One of the cultural values left by travelers regarding Turkish culture is hospitality, which is one of the basic characteristics of the Turks. These immigrant people of Asia, who emerged from the Asian steppes and spread all over the ancient world, tried to live in peace with the local people wherever they went. All members of the Turkish nation, from the sovereign to the poorest citizen, crowned the guest who came to them, made them eat, drink, and entertained them in the best way possible. In this study, information about the hospitality of the Turks, provided by travelers, researchers and scientists who were in the Turkish geography until about a century ago, starting from the Turks living in Central Asia, was collected. The aim of the study is to reveal how foreigners evaluate the value that Turks give to people and their thoughts about the hospitality of Turks. This article, which is a qualitative study, used literature review and text analysis techniques.

Keywords: Hospitality, Traveller, Turks, Turkish hospitality.

Giriş

Konuk ve misafir, kavram olarak bir yere geçici süreliğine gelmiş kişiler için aynı anlamda kullanılan birincisi Türkçe, ikincisi Arapça kökenli iki ayrı sözcüktür. Misafirperverlik/konukseverlik ise bir yerde geçici süreliğine bulunan kişilerin beslenme, barınma, güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını gönüllü olarak karşılamaktır. Bir başka deyişle geçici süreliğine yanımıza gelmiş kişi veya kişileri en iyi şekilde ağırlamak, can ve mal güvenliğini sağlamak, gönlünü hoş edebilmektir. İyi ahlaki özelliklerden biri olan misafirperverlik, birçok kültürde ortak bir ahlaki değerdir. Türkler, dünyada misafirperverliğiyle öne çıkan milletlerden biridir. Bu durumu aşağıda görüleceği üzere çeşitli vesilelerle Türkler arasında bulunmuş birçok seyyah, araştırmacı ve bilim insanları eserlerinde açık bir şekilde belirtmişlerdir.

Tarih sahnesine çıktığı zamandan günümüze dünyanın farklı coğrafyalarında birçok devlet kurmuş, tarihe damgasını vurmuş Türkler, günümüz dünyasındaki insanlar arasında tarihin en eski milletlerinden biridir. “Cihan hâkimiyeti mefkûresi” düsturunca dünyanın birçok yerini fetheden Türkler, oraları kendilerine yurt edinmişlerdir. Kendine has kültürel değerlere sahip her topluluk gibi Türkler de gittikleri yerlere kültürel ve toplumsal değerlerini de taşımışlardır. Bunun yanında Düziçi (Osmaniye) örneğinde olduğu gibi Akçakoyunlu, Peçenek, Karkın, Elbeyli, Bayındırlı, Farsak gibi kendi boy, oba adlarını yeni yerleşim alanlarına vermişlerdir.

Türkler, yurt edindikleri yerlerde çeşitli dinler ve kültürlerle temas kurmuş, doğal olarak karşılıklı birçok etkileşimde bulunmuşlardır. Başta İslam olmak üzere farklı dinleri benimsemelerine farklı kültürlerle etkileşime geçmelerine karşın Orta Asya'dan getirdikleri bazı temel karakteristik özelliklerini ise korumuşlardır. Korumayı başardıkları bu özelliklerden biri de misafirperverlikleridir. Türkler, Asya bozkırlarında konar-göçer yaşadıkları dönemlerde büyük sürülere sahip olmalarına karşın sürülerinden bir hayvanı kesmeye kıyamıyor, temel besin kaynakları olan et ihtiyaçlarını genel olarak avladıkları hayvanların etlerinden karşılıyorlardı. Ancak çadıra bir misafir geldiğinde hemen birkaç koyun birden kesmekteydiler (Koca, 2002, s. 20).

Dünyanın farklı yerlerine dağılmış, farklı din ve yaşam biçimlerini benimsemiş tüm Türklerde konukseverlik değişmez bir değerdir. Bunu Türklerin arasında bulunan yerli ve yabancı seyyahların notlarından öğrendiğimiz gibi zamanın tarihçileri ve başka yazarların eserlerinden de öğrenmekteyiz. Türklerin konukseverliğinin temelinde bozkır kültürünün yattığını söyleyebiliriz.¹ Tabiatın şartlarıyla her daim baş başa yaşayan geçmişin insanı, hayatta kalabilmek için elindeki imkânları kendi gibi yaşayan biriyle paylaşmayı onur ve insanlık olarak görmüştür. Bugün günlük hayatta bu paylaşımcılıktaki farklılığı kırsal kesimde yaşayanlarla kentlerde yaşayanlar arasında bariz bir şekilde görebiliriz. Kentteki insan, apartmanındaki kapı komşusunun ölüsünden dirisinden haberdar ol(a)mazken kırsal kesimde bir cenazede veya düğünde birçok köyün halkı bir araya gelmektedir.

Bu çalışma, geçmişten günümüze Türkler arasında çeşitli nedenlerle bulunmuş genelini yabancıların oluşturduğu seyyah, tarihçi, coğrafyacı araştırmacıların eserlerinde Türklerin misafirperverliği ile ilgili verilen bilgilere dayanmaktadır. Çalışmaya kaynaklık eden eserlerin çoğunun verdiği bilgilerin bizzat tanıklığa dayanması ve birbirini desteklemesi verilen bilgilerin doğruluğu ve geçerliği bakımından önemlidir. Genel geçer bir bilgi olan ve altı pek de doldurulmayan “Türkler misafirperverdir” önermesi, bu çalışmayla ve çeşitli tanıklarla desteklenmiştir. Yani bu çalışmada herkesçe dillendirilen bir durum tarihin çeşitli dönemlerindeki tanıklıklara dayanarak bilimsel bir metodolojiyle ele alınıp ortaya konulmaya çalışılmıştır.

---

¹ Hatta Arap göçebelerin de aynı konukseverliğe haiz olduğunu görüyoruz. 1906 yılında Suriye’de göçebe Arap kabilesi arasında bulunan ABD’li H. Davenport, Arap kabilesinin konukseverliğini “Gerçek konukseverliğin zarafeti ve cazibesi ile karşılaşırınız. Sizi kuşatan bir rahatlıkla kendinizi evinizde hissedersiniz” ve “Misafirperverlik hususunda eşsizdirler.” sözleriyle dile getirmiştir (Davenport, 2020, s. 211, 214).

Bu çalışmada izlenen metodoloji, Türklerin misafirperverliği hakkında doğrudan bilgi veren özellikle yabancı seyyahların eserlerinin taranması, elde edilen verilerin analiz edilmesi ve bir senteze ulaşılması şeklindedir. Bunun için ilk önce Türkler hakkında geçmişten günümüze doğrudan bilgi veren birçok seyyahın eserleri okunmuştur. Daha sonra aynı konuda bilgi veren zamanın tarihçileri ve kronikçilerinin eserleri ile Türkoloji ilmiyle uğraşan yerli ve yabancı bazı Türkologların çalışmaları elden geçirilmiştir. Tüm bunlardan elde edilen veriler, çeşitli başlıklar altında disiplinler bir bakışla işlenmiştir. Çalışmada, misafirperverlik konusunda benzer özelliklere sahip olan ve uzun bir süre Türklerle aynı toprakları paylaşmış olan Moğolların misafirperverlikleri hakkında da kısaca bilgi aktarılmıştır.

Çalışmaya dâhil edilen seyyahlardan yalnızca ikisi Türk olup diğerleri Türk ve Moğol kökenli değildir. Bu şekilde bir yol izlenmesinde ise antropoloji disiplinin derleme yöntem ve teknikleri arasında yer alan bir toplumu anlamının en verimli yolu o topluma dışarıdan birinin bakması şeklindeki yargı etken olmuştur (Güvenç, 2016, s. 179). Bir toplumu kendi üyelerinden biri incelediği zaman da elbette güzel ve verimli sonuçlar alınmıştır ki ülkemizde bu yolla hazırlanmış birbirinden kıymetli yüzlerce çalışma bulunmaktadır. Ancak, bazı kültürel değerler konusunda o topluma ait bir araştırmacı ister istemez taraflı davranabilir, kültürünün bazı olumsuz yanlarını yansıtmayabilir. Oysa bir yabancıya böyle bir derdi olmadığı gibi, kendi kültüründe olmayan bazı unsurların incelediği toplumda olması, araştırmacıları bu yönde daha çok bilgi vermeye sevk etmekte ve hatta kendi ülkesiyle kıyas dahi yapmaktadırlar. Bu yüzden araştırmamızda yabancı seyyahların kaynaklarına ağırlık verilmiştir.

1. Yabancı Seyyahlara Göre Türklerde Misafirperverlik

Bir kısmı ata yurtları olan Orta Asya'da kalan, bir kısmı başta Anadolu olmak üzere dünyanın farklı yerlerine dağılmış olan Türklerin büyük çoğunluğu gümünüzde yerleşik hayata geçmekle birlikte uzun süre göçrevli bir yaşam sürmüşlerdir. Türkler, yerleşik hayata geçmekle tamamen farklı bir yaşam biçimini benimsemiş olsalar da hayatlarındaki birçok uygulamada göçrevli yaşamın izleri görülmektedir (Göka, 2010, s. 91-225). Göçrevli yaşam süren Türkler ise hâliyle bu özelliklerini devam ettirmişler ve ettirmektedirler. Kabul etmelerinden sonra bayraktarlığını yaptıkları İslam dininde de her ne kadar misafirlığe ayrı bir değer verilse de aşağıda Kıymetli bir ihtiyarın ifadesinde de görüleceği üzere kanaatimiz odur ki konukseverlik, Türklerin geçmişten getirdikleri değerlerinden biridir. Bu bağlamda farklı zamanlarda değişik Türk beldelerini gezen seyyahların tespitlerine göre Türklerin misafirperverlikleri şöyledir:

1.1. Anadolu, Rumeli, Kırım, Suriye ve İran Türklerinde Misafirperverlik

Oğuz Kağan'ın "takı taluy takı müren / kün tuğ bolgıl kök kurikan"² buyruğu mucibince Orta Asya'dan farklı yönlere dağılan Türkler, daha çok batıya yönelmişlerdir. Önce Pers, sonra Bizans topraklarını fetheden Türk boyları Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden Avrupa içlerine kadar ilerlemişler ve buraları yurt edinmişlerdir. Bu bağlamda Anadolu'yu yurt edinen Türkler, burada Selçuklu ve Osmanlı başta olmak üzere irili ufaklı birçok beylik ve devlet kurmuşlardır. Türkler; Orta Asya'dan sadece sürülerini ve çadırlarını alıp gelmemişler, kültürlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Zamanla Avrupa içlerine kadar ilerleyen Türklerin bir kısmı yerleşik hayata geçmiş, diğerleri ise göçrevli yaşama devam etmişlerdir. Bir milletin birbirinden tamamen farklı iki yaşam biçimine sahip çocuklarının birlikte geçmişten getirdikleri bazı değerler ortak paydaları olmuştur. Ortak paydada birleştikleri hususlardan biri de konukseverlikleridir.

Anadolu'yu yurt tutan Türkleri ziyaret eden birçok seyyah olmuştur. Ancak en çok ziyaretin Osmanlılar zamanında yapıldığını görmekteyiz. Bunda hem Osmanlının dünya çapında bir devlet olması hem de zamanın iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi önemli bir etkidir. Seyyahlar başta olmak üzere zamanına tanık olmuş tarihçiler ve çeşitli yazarlar, Türklerin

² Daha deniz, daha ırmak / güneş bayrak olsun gökyüzü çadır.

misafirperverliği konusunda âdeta birbirinden haberleri varmış gibi benzer, birbirini destekleyen bilgiler aktarmışlardır. Anadolu'yu yurt tutmuş Türklerde konukseverliğe örnekler vermek gerekirse ilk olarak XIV. yüzyıldan başlayabiliriz.

XIV. yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden İbn Battûta, Türklerin misafirperverliği karşısında şaşırılmış kalmıştır. Hatta eserinin bir başlığını “Misafirperverlikte Yarış ve Ahi Tekkesinde Konaklama” şeklinde koymuştur. Her yerde en güzel şekilde konuk edilen İbn Battûta'nın ağırlanmasıyla ilgili bir örnek vermek gerekirse Denizli (Lâdik) örneğini verebiliriz.

Denizli'ye giren İbn Battûta, çarşıdan geçerken dükkânlardan çıkan bazı insanlar, İbn Battûta'nın hayvanlarını çevirerek dizginlerine sarırlılar. Bu arada başka bir grup aniden yola çıkarak onları durdurur ve tartışmaya başlarlar. Bu iki grup arasındaki tartışma uzayınca bazıları hançerlerini çekerek birbirlerine saldırmaya başlar. Bu durum karşısında çok korkan İbn Battûta canından ve malından bile endişe eder. Çünkü bu iki grubu kendi malına ve canına kastetmek isteyen haydut taifesine mensup insanlar sanmıştır. Ancak daha sonra öğrendiğine göre bu kavga, iki Ahi grubunun İbn Battûta'yı misafir etmek için ettikleri kavgaymış. Seyyahı misafir etmek için yapılan bu kavga, iki grubun İbn Battûta'yı hangi grubun ağırlayacağını tespit etme adına yapılacak kura sonucuna razı olmasıyla tatlıya bağlanır. İbn Battûta, kendisini misafir etmek için yapılan bu konukseverlik hakkında şaşkınlığını ve hayranlığını “Gösterdikleri yüksek misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil!” sözleriyle dile getirmiştir (Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 2017, s. 279-280). İbn Battûta'nın bizzat tanık olduğu bu hadise özelde ahilerin, genelde ise Türklerin ne kadar misafirperver olduğunu açıkça göstermektedir. İbn Battûta'dan yaklaşık bir asır sonra Anadolu'yu ziyaret etmiş Broquiére de benzer bilgiler aktarmaktadır.

Bertrandon de la Broquiére, 1432 yılında Kudüs'ten Anadolu'ya doğru yolculuğu sırasında İskenderun dolaylarında göçerevli Türkmenlere rastlar. Türkmenler, seyahin hem kendisine hem de yol arkadaşlarına bol bol yemek ikramında bulunmuş, gerekli itınayı göstermişlerdir. Broquiére, tanık olduğu Türkmenlerin misafirperverliğiyle ilgili şunları söylemektedir: “Birbirlerine saygı duyan, iyi niyetli insanlar olan Türkmenler, yemek yerken yanlarından bir fakir geçiyorsa onu kendileriyle birlikte yemek yemeye davet etmektedir. Bu bizim (Avrupalılar) hiç yapmadığımız bir şeydir” (Broquiére, 2000, s.168-169, 174, 199). Batılı seyahin aktardığı bu bilgiler, Türkmenlerin oldukça misafirperver olduğunu gösterdiği gibi Batılarda böyle hasletlerin olmadığını da gözler önünde sermektedir. Bir Batılı tarafından Türklerin konukseverliğinin övülmesi, kendilerinin ise bu konuda oldukça geride olunmasının itiraf edilmesi dikkate değer bir ayrıntıdır. Osmanlı Türkleri yanında Akkoyunlu ve Kırım Türklerinin de konuk ağırlama konusunda aynı hassasiyete sahip olduklarını buraları ziyaret eden seyahatlardan öğreniyoruz.

1474 yılında Uzun Hasan'a Venedik elçisi olarak gönderilen A. Contarini, yolculuk esnasında bir Türkmen köyünde çok iyi ağırlandığını söylemektedir. Contarini, sadece Türkmen köylüleri tarafından değil, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından da oldukça iyi ağırlanmıştır. Uzun Hasan, Contarini devamlı olarak yemeğe davet etmiş ve konukseverliğini göstermiştir. Aynı elçi dönüş yolunda uğradığı Türkmen köylerinde de çok iyi ağırlandığını “Bize çok iyi misafirperverlik gösterdiler.” sözüyle dile getirmiştir (Gündüz, 2021, s. 89, 102, 114). Akkoyunlu Türklerinde görülen konukseverliği Kırım Türklerinde de görmekteyiz.

XVIII. yüzyılda Kırım'ı ziyaret eden Baron de Tott, Kırım Türkleri ve Moğollarının misafirperverliğiyle ilgili önemli bilgiler vermiş ve gördüğü konukseverliği içtenlikle ifade etmiştir. Tott'un yaşadıklarının ve gördüklerinin Türklerin misafirperverliğini anlatma açısından önemli olduğundan ayrıntılarıyla veriyoruz.

Tott'un yolu bir gün yanındakilerle birlikte Basarabya'da bir Türk köyüne düşer. Vakit akşam vaktidir. Evlerle çevrili bir alanın ortasında dururlar. Gelenler, her evin kapısı önünde ev sahiplerinin, kendilerine sabit bakışlarla baktıklarını fark eder. Tott, yanındaki çuhadara dönerek “Nerede kalıyoruz, bakıyorum kimse bizimle ilgilenmiyor” diye sorar. Çuhadar ise “Tam aksine.

Herkes kimi tercih edeceğimizi bekliyor. Hoşunuza giden bir ev olursa sahibini mutlu kılarırsınız.” şeklinde cevap verir. Tott, kapı önünde yalnız başına oturan bir ihtiyarı seçer. Yapılan bu seçim sonunda herkes evlerine çekilir. İhtiyar ise Tott ve yanındakileri en iyi şekilde ağırlar. Yemekten sonra ihtiyar ile Tott sohbet eder. Kırımlıların misafire ne kadar önem verdiklerinin açıklaması ev sahibi ihtiyar ile Baron de Tott arasında geçen bu sohbette bulunmaktadır.

Konukseverliğe ne kadar bağlı olduklarını ölçmek için ev sahibine soru soran Tott, ev sahibinden genel olarak şu karşılığı alır: “Beni tercih etmeniz şahsımı çok mutlu etti. Misafirperverliği her daim bir ayrıcalık olarak addederiz. Aramızdan birisi devamlı bu ayrıcalığa haiz olursa bizler onu kıskanırız, ama katiyen misafirlerin tercihini etkileyecek bir teşebbüse girişmeyiz. Hanelerimizin kapılarına çıkmakta gösterdiğimiz ivedilik bu evlerin meskûn olduğunu göstermek amacıyla. Hanelerimizin benzer olması dengeyi sağlar ve şimdi sizi ağırlayabilmem yalnızca şahsımın talihi hasebiyledir.” Tott, ihtiyarın bu cevabına karşılık kendisinden başkası olsa dahi aynı muameleyi yapıp yapmayacağını sorar. İhtiyar, “Eğer yoksul biri olursa, yoksulluğundan dolayı çekingen olduğundan onun önünde ilerlemekten başka bir farklı davranışımız olmaz. Bu durumda ona yardım etmek zevki onu ilk defa görene ait olur.” der. İhtiyar, zengin-fakir, nüfuzlu-gariban ayrımı yapmadıklarının altını çizmiştir. Tott’un, bu durumu dine bağlaması üzerine, ihtiyar bunun dinle pek alakalı olmadığını “Müslüman olmadan önce insanız, insanlık törelerimizi tayin etmiştir, bunlar şeriatın çok daha eskidir.” sözleriyle dile getirir (Tott, t.y., s.224-226; Tott, 1996, s. 156-158).

Kırım’da yaşayan bu kişilerin konukseverliği ve Tott’un misafir olduğu yaşlı kişinin davranışı, her nerede olursa olsun nasıl yaşarsa yaşasın hangi dinden ve milletten olursa olsun Türklerde konukseverliğin değişmez bir erdem olduğunu göstermektedir. İhtiyarın konukseverliği İslam’a değil, Türk örf ve âdetlerine bağlaması da dikkat çekici bir ayrıntıdır. Zira Türk kültürünün ve edebiyatının başyapıtı olarak niteleyebileceğimiz Dede Korkut Hikâyeleri’nde aç doyurmak ve çıplak giydirmek erdem olarak gösterildiği gibi, konukseverler övülmüş ve kutsanmış, varlıklarının devamı için dua edilmiş; konuksevmeyenler ise yerilmiş ve soylarının kesilmesi, evlerinin yıkılması, ocaklarının sönmesi için dua edilmiştir (Ergin, 1997, s. 74, 76-77). Dede Korkut’ta ve Divanü Lügati’t Türk’te geçen bir atasözünde malına kıymayan, yani cömert olmayan, yedirip içirmeyen kişinin namının, şöhretinin olmayacağı, tanınmayacağı, dolayısıyla hatırının olmayacağı belirtilir (Ergin, 1997, s. 74; Atalay, 1998, s. 326). Bir atasözümüz de “Ağalık vermekle, beylik vurmakla olur” şeklindedir. Eskiden babalara “ağa” dendiğini ve babaların evlatları için neler yaptığını ve her şeyi karşılıksız verdiğini göz özüne alırsak misafirperverlerin yaptığı işin bir nevi babalık olduğunu anlarız. Yukarıdaki kaynakların eskiliğini düşünecek olursak bu örnekler, Kırımlı ihtiyarın söylediklerini destekler mahiyettedir.

1554-1562 yıllarında Osmanlıda büyükelçilik görevinde bulunan A. G. Busbecq, konukseverlik, iyilik ve cömertlik başta olmak üzere Türklerin birçok yönünden bahseder. Türk imarethanelerinden hiç kimsenin eli boş döndürülmediğini “Buralarda ister Hıristiyan ister Yahudi, ister fakir ve ister zengin olsun hiç kimse geri çevrilemez.” sözleriyle dile getirmiştir. Busbecq, bir handa başından geçen kendisine ilginç gelen bir olayı da anlatır. Yaşadığı bu olaya göre, bir handa kendisine verilen yemeğin çokluğu karşısında kendi payından vazgeçip bunun bir garibana verilmesini ister. Busbecq’in bu teklifi “Vezirlere de genellikle bu kadar verilir. Buranın geleneği budur. Fakirlere dağıtılacak kadar yemek var.” sözleriyle kati bir surette geri çevrilir (Dalle, 2013, s. 181). Bu olay, Türklerin sadece konukseverliğini değil aynı zamanda adaletini, her kesimden ve her kademededen insana eşit muamele edildiğini, kimseye bir ayırım yapılmadığını da göstermektedir. Osmanlı paşa ve valilerinin de kendilerine konuk olan kişileri en iyi şekilde ağırladıklarını görüyoruz. Bu konuda örnek vermek gerekirse Budin paşası ile Halep valilerini örnek verebiliriz.

XVII. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu üzerinden İran'a seyahat gerçekleştiren J. B. Tavernier, Türklerin misafirperverliğine bizzat şahit olmuş ve bunu eserinin farklı yerlerinde dile getirmiştir. Tavernier, yolculuğun ilk etabında Budin Paşası'nın misafirperverliğine tanık olmuştur. Budin'de kaldığı on iki günlük süre içinde Budin Paşası her sabah misafirlerine iki altın göndermiştir. Bu durumdan oldukça memnun olan Tavernier, "Budin Paşası'nın misafirperverliğinden hoşnut olmakta nasıl haklıysak" şeklinde sözlerle duygularını dile getirmiştir (Tavernier, 2019, s. 22-23). Aynı misafirperverliği iki yüz elli-üç yüz yıl sonra Halep valisi de göstermiştir. XIX. yüzyılın ortalarında Halep'i ziyaret eden İspanyol kadın seyyah Belgiojoso, dönemin Halep valisi tarafından en iyi şekilde ağırlanmıştır. Öyle ki valinin konukseverliğinin uç noktasını göstermesi babında şu örnek dikkat çekicidir. Kadın seyyahın canı dondurma çekmesi üzerine Halep'te ve civarda dondurma olmadığı için dönemin paşası yaverini Diyarbakır'a dondurma almaya göndermiştir. Halep'in paşası bununla da yetinmeyerek seyyahın ısrarla istememesine karşın zorla bir de tay hediye etmiştir (Belgiojoso, 2023, s. 219-220). Koskoca bir paşanın, misafirin canı çekti diye oldukça uzak mesafede olan Diyarbakır'dan dondurma getirtmesi, hem de o dönemin ulaşım koşullarının şimdiki zamana göre epey geride olduğu göz önünde bulundurulursa, ancak Türk konukseverliğinin sınır tanımazlığıyla izah edilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki bir başka Halep valisi, aynı konukseverliği bir başka seyyaha göstermiştir. 1906 yılında Osmanlı'yı ziyaret eden H. Davenport, asil atlar için Suriye çöllerine inmiştir. Burada Halep Valisi Nazım Paşa'nın misafiri olmuştur. Nazım Paşa, konuğuna gerekli hürmeti ve ikramları göstermiş olacak ki H. Davenport "Doğu'nun bu külfetli misafirperverliği hiç bitmeyecek sandım" demiştir (Davenport, 2020, s. 119). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere ister sıradan vatandaş olsun isterse de devletin en üst mercisinde olsun tüm Türkler, aynı konukseverliğe sahiptir. Ayrıca yukarıda örneklerde ihtişamlı dönemlerinde olduğu gibi gerileme dönemlerinde de Osmanlı Türklerinin konukseverliklerini devam ettirdiklerini, misafirlerini en iyi şekilde ağırlamak için ellerinden geleni yaptıklarını görüyoruz.

Türk devlet ricalinin misafirperverliğini göstermesi bakımından en ilginç ve uç örneklerden biri, 1848 yılında Macar Özgürlük Savaşı sonrasında ülkesine sığınan mültecilere ve askerlere karşı Osmanlı yönetiminin sergilediği tutum ve davranıştır. Osmanlı yönetimi Macar ve Polonyalı mülteciler için Avusturya ve Rusya ile savaşmayı göze almış, mültecilerin can güvenliklerini ve hayatlarını devam ettirmelerini sağlamak için sosyo ekonomik ve askerî açıdan elinden gelen bütün gayreti göstermiştir. Nazır tarafından bu konuda hazırlanan çalışmada Osmanlı'nın göstermiş olduğu misafirperverliğe yazışma ve mektup gibi tarihi belgelere bağlı olarak birçok defa vurgu yapılmıştır (Nazır, 2007, s. 43, 46, 51, 63, 74, 75,78, 120, 125, 135 vb).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Sir Charles Eliot, Türkler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir ki bunlardan biri de Türklerin konukseverliği hakkındadır. Eliot'a göre Türklerin önemli bir özelliği konuksever olmalarıdır. Türklere para teklif edilince kati suretle kabul etmezler. Kendilerine para vermek isteyenlere "Ben hancı değilim" derler. Eliot, doğuda bir Hıristiyan'ın bu konuda asla bir Türk ile boy ölçüşmeyeceğinin altını çizerek, Türklerin bu özelliğinin takdire şayan olduğunu söyler (Eliot, t.y.. 115-116). Kendisi de bir Hıristiyan olan Eliot'un aynı coğrafyada yaşayan Hıristiyanların konukseverlik konusunda Türklerle boy ölçüşmeyeceğini belirtmesi, Türklerin konukseverliğinin yüceltmesi bu bağlamda önemlidir.

İstanbul'daki Türk esnaflarının da konuksever oldukları görülmektedir. Esnafların dükkânlarından içeri adım atıldığında ilk önce kahve ve tütün ikramı yapılmaktadır. Bu ikramlar karşılığında ise hiçbir şey almak zorunda kalınmamaktadır (Fontmagne, 2022, s. 105; Tournefort, 2013, s. 76).

İngiliz gezgin H. C. Barkley'in yolu 1878 yılında Yozgat'ın Kırkpınar köyüne düşer ve burada bir beyin evinde konaklar. Burada çok güzel şekilde ağırlandığını belirterek, kendisinin ev sahibiymiş gibi rahat ettiğini, ev sahibinin ise kendi evinde yabancıymış gibi davrandığını

söyleyerek Türklerin misafirperverliğine dikkat çeker. Bunun dışında köylülerin kendilerine ekmek, tavuk, süt, yumurta, yoğurt ve bal getirdiklerini de sözlerine ekler. Barkley, eserinin ileriki sayfalarında bu misafirperverliğe ayrı bir başlık açmış ve Anadolu’da misafirperverliğin yaygın olduğunu vurgulamıştır. Barkley, Osmaniye’de iken aynı misafirperverliği Osmaniye kaymakamından da görmüştür (Barkley, 2016, s. 134-135, 144-145, 206). Anadolu’nun birçok yerini ziyaret eden Barkley, eserinde devlet aygıtından tutun da sıradan vatandaşa kadar Osmanlıyı birçok konuda eleştiri bombardımanına tutmasına karşın, Türklerin konukseverlik gibi bazı tutumlarını övmekten geri kalmamıştır. Osmanlıda taşra Türklerinin konukseverliğine Ege ve Akdeniz Türkmenlerinden iki örnek daha verebiliriz.

1835 yılında yolu Çukurova’ya düşen Fransız C. Texier, padişahın hükmünün Çukurova’da pek etkin olmadığını ima ederek yolların güvenlik açısından pek elverişli olmadığını belirtse de gezisine bir şekilde devam etmiştir. Gezisi sırasında bazen bir göçebe çadırına bazen bir asi beyin kalesine uğramıştır. Texier, bunların her ikisinden de oldukça iyi misafirperverlik görmüştür. Gezi için her ne zaman eşyalarını dağlılara emanet etmişse bu emanetlere sahip çıkılmış, kendisine teslim edilmiştir. Texier, bu iki durum için “Bunların bu özellikleri inkâr edilemez” diyerek (Texier, 2002b, s. 133) Çukurova Türkmenlerinin misafiri sadece ağırlamakla kalmayıp aynı zamanda canına ve malına sahip çıktıklarını da belirtmiştir. Çukurova ve Gâvur Dağı Türkmenlerinden aynı konukseverliği gören bir başka seyyah C. T. Belgiojoso’dur.

XIX. yüzyılın ortalarında Çukurova ve Gâvur Dağları’nda bulunan İspanyol kadın seyyah C. T. Belgiojoso, yöre Türkmenlerinin misafirperverliğine hayran kalmıştır. Adana’da en mümtaz şekilde ağırlanan kadın seyyah, bu durum hakkında şu cümleleri sarf etmekten kendini alıkoyamamıştır: “Kesin olan şudur ki bir seyyah Doğu’da ilk kez ziyaret ettiği ve kimseyi tanımadığı bir yerde asla yabancılik hissi çekmez. Ona tüm kapılar açıktır”. Kadın seyyah, yöre Türkmenlerinin konukseverliği haricinde konuklara karşı başka iyilikleri de olduğunu söylemektedir. Misafirler sadece mükemmel şekilde konuk edilmekle kalmamakta, konunun para ihtiyacı olması durumunda en ufak bir çekinme göstermeksizin konuğa para da verilmektedir³. Ve bunları da hiçbir karşılık beklemeden yapmaktadırlar. Kadın seyyah, Adana’dan ayrılırken içi buruk şekilde ayrılmıştır. Çünkü kendini en iyi şekilde ağırlamak için işlerini güçlerini bırakan bu insanlardan ayrılmak kolay değildir (Belgiojoso, 2023, s. 54-56). İspanyol seyyah, aynı konukseverliği Gâvur Dağı’nda da görmüştür. Belgiojoso; herkesin korktuğu, muhitinden geçmeye imtina ettiği Gâvur Dağı beyi Mustuk Bey (Terzi, 2010, s. 169-191) tarafından hem Kudüs’e giderken hem de dönüşte en iyi şekilde ağırlanmıştır (Belgiojoso, 2023, s. 59-76, 228). Seyyaha göre Doğulular (Türkler) için misafire ihanet etmek sıradan ahlak kaidelerinin terazisinde tartılacak bir suç değildir. Çünkü konukseverliği insanlara karşı değil, Allah’a karşı bir görev olarak telakki ederler. Bu görevi suiistimal eden veya küçümseyenler Abiram gibi kâfirdir ve korkunç olduğu kadar istisnai cezalar çekmek bunlara haktır (Belgiojoso, 2023, s. 230). Belgiojoso’dan yaklaşık kırk-elli yıl sonra Güney Anadolu Türkmenleri arasında uzun yıllar saha ve derleme çalışması yapmış olan Ali Rıza Yalman da yukarıda anlatılanlara bizzat şahit olmuştur.

Yaklaşık on yıl Güney Türkmenleri arasında araştırma yapan ve bize emsalsiz bilgiler aktaran Ali Rıza Yalman (Yalgın), Türkmenlerin kültürüyle ilgili birçok bilgi aktardığı gibi misafirperverliği hakkında da önemli bilgiler nakletmiştir. Verilen bu bilgilere göre Çukurova Türkmenleri oldukça misafirperverdir. “Misafir Kurbanı” adında bir gelenekleri vardır ki eve (çadıra) önemli bir konuk geldiğinde kesilen kurbanın başı ve kuyruğu yemekte misafirin önüne

³ XV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Uzun Hasan’ı ziyaret eden Venedik elçisi A. Contarini, dönüş yolunda çok sıkıntı çekmiştir. Öyle ki Moskova’da borç yüzünden rehin bile tutulmuştur. Hâlbuki elçi, Moskova düküne ve Marco adlı birine Venedik’e varınca parasını göndereceğini söylemesine karşın yine de bu kişileri ikna edememiştir. Ancak aylar sonra muradına erebilmiştir (Gündüz, 2021: 130, 134). Bu durum Türkler ile Ruslar arasındaki misafirperverlik farkını göstermektedir.

getirilmektedir (Yalman, 1993, s. 14-15). Bundan başka Elbeyli Türkmenlerinin evleri oldukça sade olmasına karşın misafir odaları tam aksine dokuz-on bölüme ayrılmıştır (Yalman, 1993, s. 26). Yalman, aynı misafirperverliği güneyde dolaştığı tüm Türkmen aşiretleri arasında fazlasıyla görmüştür. Ege Türkmenlerinin de Çukurova Türkmenleri gibi aynı konukseverliğe sahip olduğunu görmekteyiz.

XX. yüzyılın başlarında araştırma yapmak için Ege Bölgesine gelen ünlü Türkolog G. Németh, İzmir'in köylerinde araştırma yaparken köyün birinin kahvehanesine uğrar. Bu kahvehanede kahve içen ve köylülerle sohbet eden Németh, kahvehaneden ayrılırken içtiği kahvenin parasını ödemek istediğinde köylüler, bu duruma çok üzülürler ve kahvenin parasını kendileri öderler. Németh, başka köylerde de benzer durumla karşılaştığını söyleyerek Türklerin misafirperverliğini vurgular. Aynı misafirperverliği başka köylerde ve Menderes Vadisi boyunca yaşayan Türklerden de görünce, "Eminim ki bundan daha insanîyetli ve daha konuksever bir halk bütün dünyada bulunamaz." demekten kendini alıkoymaz (Németh, 2023, s. 28-29, 33, 55). Németh'in samimi ifadesi Türklerin konukseverliğini vurgulamak açısından oldukça önemlidir.

1.2. Orta Asya ve Civarındaki Türklerde Misafirperverlik

Orta Asya'da kalan Türkler, tarihi süreçte büyük devletler, beylikler, hanlıklar kurmuşlar, adlarından saygıyla bahsettirmeyi başarmışlardır. Bunlar, sınır komşuluğu başta olmak üzere çeşitli vesilerle Çin, Hint, Rus, Fars gibi farklı millet ve kültürlerle temas kurmuştur. Bu temasların bazılarında başka milletlerin ve kültürlerin hâkimiyeti altına girmiş ve hatta cebren asimilasyon politikalarına maruz kalmış olsalar da temel karakteristik özelliklerini korumayı başarmışlardır. Bu bağlamda özellikle Rusların ve Çinlilerin asimile etme çabalarını boşa çıkarmışlardır. XX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla tüm sosyo-kültürel asimile politikalarına karşın Orta Asya Türkleri, eskiden kalma birçok kültürel değerlerini korumuşlar ve korumaya da devam etmektedirler. Bir taraftan eğitim, bir taraftan uygulanan kültürel politikalar ve demografik yapı üzerinde oynanan oyunlara rağmen milli kimlikleri korumuşlardır. Korumayı başardıkları bu değerlerden biri de konukseverlikleridir. Eldekini paylaşma hasleti diyebileceğimiz konukseverlik, asimilasyon politikalarına karşın devam etmektedir. Öyle ki en fakir evler bile buna riayet etmektedir (Bacon, t.y., s. 172-173). Orta Asya Türklerinin konukseverliği bölgeyi geçmişten günümüze çeşitli amaçlarla ziyaret etmiş veya orada bulunmuş birçok seyyah ve yazar tarafından dile getirilmiştir. Bu seyyahların en eskilerinden biri İbn Fadlan'dır.

921-922 yıllarında Oğuz Türklerini ziyaret eden İbn Fadlan, Türklerin misafirperverliği hakkında oldukça önemli bilgiler vermiştir. Verilen bu bilgilere göre Türk yurdundan Türklerin tanımadığı bir adam geçse ve bu adam Türk'e "Ben senin müsafirimim. Develerinden, hayvanlarından, malından şu kadar ihtiyacım var" dese Türk ona istediğini verir. Şayet tüccar bu yolculuğu sırasında ölür, kafiye dönerse bu Türk, kafiye gelir ve "Müsafirim nerde?" diye sorar. "Öldü" derlerse kafiye indirir. Kafilenin reisi olan tüccara gelerek mallarını gözünün önünde açar, ölen tüccara verdiği mal kadarını alır, bir habbe fazla almaz. Aynı şekilde develerinden, hayvanlarından verdiği kadarını almakla yetinir (Şeşen, 2018, s. 12-13). İbn Fadlan'ın şahit olduğu bu olay, Oğuz Türklerinin sadece misafirperverliğini göstermemekte aynı zamanda ne denli dürüst olduklarını da göstermektedir (Artamonov, 2004, s. 536). Cengiz Han zamanındaki Türklerin de aynı haslete sahip olduğunu ünlü Çinli bir seyyahattan öğreniyoruz.

Cengiz Han'ın daveti üzerine 1221-1224 yılları arasında Orta Asya'ya seyahate çıkan Çinli rahip Ch'ang Ch'un'un yolu muhtemelen Koço olarak adlandırılan halkı Türk olan bir şehre düşer. Bu şehrin hâkimi tarafından son derece iyi ağırılanan Ch'ang Ch'un'a ve kendisine eşlik edenlere üzüm şarabı, nadide meyveler, büyük çörekler, iri soğanlar ve yolculuktaki her bir kişiye bir kadem boyunda İran kumaşları verilmiştir. Ch'ang Ch'un başka bir yerde ise Uygur hakanının akrabaları tarafından ağırılanmıştır. Aynı misafirperverliği Semerkant'ta da görmüştür (Ch'un, 2022, s. 165, 167, 180). Çinli rahibin Orta Asya'da Türkler tarafından en iyi şekilde ağırılanması,

gittiği yerde saygı ve ikram görmesi, Türk topraklarının tamamında misafire önem verildiğini bir kez daha göstermektedir. Orta Asya'da dünya çapında bir devlet kurmuş olan Timur'a elçi olarak gönderilen Clavijo da Türklerin misafirperverliğinden bahsetmiştir.

İspanyollar adına 1402 yılında Timur'a elçi olarak gönderilen R. G. Clavijo, Türk topraklarında uğradığı her yerde büyük bir misafirperverlikle karşılanmış, bütün ihtiyaçları giderilmiştir. Clavijo'nun gezisinden birkaç örnek vermek gerekirse Erzincan'a doğru giderken uğradığı bir Türk köyünde nasıl karşılandıklarını "Burada da büyük misafirperverlikle karşılandık." sözleriyle dile getirmiştir. Gittikleri yerlerde kendilerine yapılan ikramlarla ilgili olarak ise "Her yerde aynı şekilde bol ikramla karşılandık." şeklinde ifade etmiştir. Clavijo, Tebriz'den sonra uğradığı köylerde de büyük hürmet gördüğünü, köylülerin kendilerini en iyi şekilde ağırladığını söylemektedir. Aynı şekilde yapılan tasvirlerden Nişabur ve Buhara'da da büyük bir saygıyla misafir edildiği anlaşılmaktadır (Clavijo, 2016, s. 86, 115, 136, 222). Timur hakkında doğrudan bilgi veren en önemli kaynakların başında gelen seyyahın eserinde, konukseverliğin oldukça yoğun bir şekilde yer alması dikkat çekicidir. Bahsi geçen seyahatnameden sadece yönetici kesimin değil en alt kesimdeki Türklerin de oldukça misafirperver olduğunu öğreniyoruz. Orta Asya'ya daha sonra birçok seyyah, araştırmacı, tüccar, elçi, misyoner gibi kişilerce farklı amaçlar ve hedefler doğrultusunda gezi gerçekleştirilmiştir. Bunların özellikle XIX. yüzyılda daha çok olduğunu görüyoruz. Bu asırda bölgede bulunmuş birçok yazar Türklerin misafirperverliğine bizzat şahit olmuştur. Bu seyyahlardan biri Fransız seyyah G. Bonvalot'tur.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Orta Asya'ya yolu düşen Fransız gezgin-araştırmacı G. Bonvalot, uğradığı her yerde Türklerin konukseverliğiyle karşılaşmış, bunu eserinin farklı sayfalarında ifade etmiştir. Bonvalot, seyahat esnasında misafir olduğu bir Kırgız ailesinden bahsederken, onlardan daima konukseverlik ve yumuşak başlılık gördüğünü, Özbekler içinse sefaletleri çok büyük olan bu insanların fevkalade konuksever ve lütfkâr olduklarını belirtir. Buhara'da yedi sekiz kişilik bir grup için altmış, seksen kişilik yemek getirildiğini söyleyerek Buhara'nın da misafirperverliğine dikkat çeker. Orta Asya'da zengin ve cömert tanınmanın iyi bir haslet olarak addedildiğini, zamanı geldiğinde akrabalarına ve dostlarına sofrasını açabilmek için insanların yıllarca tasarruf yaptığını belirtir. (Bonvalot, 2015, s. 20, 84, 58, 185). Bu bilgiler ve özellikle de son tespit, Orta Asya halkının ne kadar konuksever olduğunu göstermektedir. Bu tutum, Dede Korkut ve Divanü Lügat-it Türk'te geçen atasözünün 19. yüzyılda halk içinde yaşadığını göstermektedir. Bonvalot'un Kırgızlar ve Buhara hakkında tanık olduğu konukseverliğe bir başka seyyah daha şahit olmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'ya gezi düzenleyen E. Schuyler, Buhara'da bulunduğu sıralarda Buharalıların misafirperverliğiyle ilgili olarak "Buharalılar misafirperverliğin ne olduğunu kesinlikle biliyorlar ve bana en iyi misafirperverliği gösterdiler." der. Aynı seyyah, Kırgızların aşırı derecede misafirperver olduklarının altını bizzat tanık olduğu izlenimlerinden hareketle çizmektedir (Schuyler, 2007, s. 38, 395). Orta Asya Türklerinin konukseverliğine başka seyyahlar da tanık olmuşlardır. Bunlardan biri Schuyler ile Orta Asya gezisine çıkan I. A. Mac Gahan'dır. Gahan, güzergâh üzerinde çeşitli vesilelerle karşılaştığı Türklerin misafirperverliğine tanık olmuş, bu konuda Türkleri takdirle karşılarken aynı konuda Batılıları eleştirmekten geri kalmamıştır. Bir Kırgız çadırına misafir olan Gahan'a ev sahibi "Sen bize Tanrı misafirisin, mümkünatından her ne istersen onun çaresine ve senin her halde rahatına bakmaya borçluyuz" demiştir (Gahan, 2020, s. 53). Bu cümle, Kırgızların yaşamında konukseverliğin yerini göstermek için yeterlidir. Orta Asya'yı çeşitli vesilelerle ziyaret etmiş kişilerden biri de Türk dünyası için fevkalade değerli eserler bırakan Alman asıllı Rus bilim insanı ünlü Türkolog W. Radloff'tur.

Altay Türkleri arasında bulunan Radloff, Altay Türklerinin birçok olumlu özelliğinin yanında misafirperverliği hakkında da bilgi vermiştir. Radloff'un Altay Türklerinin misafirperverliğiyle ilgili verdiği bilgilere göre, Altaylılar arasında başka durum altında düşünülmesi

dahi olanaksız olan bir konukseverlik hüküm sürmektedir. Yurda (çadır) giren herkes, ailenin bir üyesi gibi görülür. Şayet aile yemek sırasında ise gelen misafir de onlarla yemeğe dâhil olur ve bu yüzden en küçük bir taahhüt altına dahi girmiş addedilmez. Eve gelen yolcunun yolu uzak ise kendisine yol için azık dahi verilir (Radloff, 1986, s. 173). Radloff'un tespitleri göçerevli Türklerin zaman ve mekân fark etmeksizin aynı konukseverliğe sahip olduğunu göstermektedir. Konuyu somutlaştırmak için Altay Türklerine bir örnek vermek gerekirse Tuva Türklerini verebiliriz.

Eski Tuvalılar, çadırlarını yol kenarlarına, yaya veya atla yolculuk yapanların görebileceği yerlere yaparlar, çocuklarına yolcuların yollarından nasıl çevrilip misafir edileceğini anlatırlarmış. Eğer yolculuk eden bir kişi olursa katiyen onu çadıra çağırarak davet etmiş. Evin büyükleri kendi çocuklarını yoldan geçen misafirleri çadıra davet etmesi için yol kenarlarına gönderirler, çocuklar bir yolcu gördüğünde, bu yolcuya hitaben “Annemgil sizleri çaya bekliyor.”, “Ninem sizi çay içmeye çağırıyor.” şeklinde seslenerek yolcuyu çadıra davet edermiş. Tuvalılarda çadıra bir misafirin gelmesi büyük bir sevinçle karşılanır. Bir Tuvalının evine yabancı biri geldiğinde, bu kişi saygı gösterilmesi gereken bir konuk olarak görülür. Tanıdık veya önemli görevde olan bir misafir geldiğinde de konuk, ev sahibi tarafından hemen hemen aynı saygıyı görür. Misafire ilk önce çay ikram edilir. Ondan sonra diğer ikramlarda bulunulur. Şayet misafir, konaklayacak biri ise evin erkeği ya da onun oğlu konunun atına gereken bakımı yapar. Önemli bir kişi konuk olduğunda ise ya koç kesilir ya da misafire koç armağan edilir (Monguş, 2019, s. 89, 92, 94). Tuvalılar hakkında anlatılan bu bilgilerden Vambery'nin de şahit olduğu Altaylı Türklerinin hem konukseverliğini hem de bu Türklerin konukseverliğinin bilinçaltındaki tezahürünü görebilmekteyiz.

1863 yılında Tahran'dan Orta Asya'ya geziye çıkan A. Vambery, Türkistan yöresindeki Türklerin konukseverliği karşısında hayranlığı gizleyememiştir. Vambery, yanındakilerle birlikte bir yere vardığında halk, bu yolcuları misafir etmek için kendi aralarında epey mücadele etmişlerdir. Her biri, bir yahut birkaçını götürmeyi onur saymakta, ben alacağım, sen alacaksın diye birbirleriyle kıyasıya çekişmişlerdir. Neyse ki Han Can adında biri bu duruma müdahale ederek kadınlara bile sirayet eden bu durumun önüne geçmiştir. Aynı seyyah, başka yerlerde de aynı konukseverliğe şahit olmuştur. Buna bir örnek vermek gerekirse Esrari Türkmenlerini verebiliriz.

Vambery'nin verdiği bilgilere göre, Esrari Türkmenleri yarı göçebe olarak yaşamakta, büyük çoğunluğun tarımla uğraşmasına karşın bir bölümü çobanlığı sürdürmektedir. Ancak atalarının erdemlerini yitirmişlerdir. Onlardaki saflık ve temizlik şimdiki Esrari Türkmenlerinde yerini nifak ve riyaya bırakmıştır. Ancak konukseverlikleri yok olmamıştır. Vambery'e göre insan, bu Esrari Türkmenlerin yanında bir yıl süreyle konuk kalabilir. Vambery, aynı bölgedeki Taciklerin ise Türkmenler kadar misafirperver olmadığını Fransızların “Misafir ve balık üç günden sonra zehirdir.” sözüyle pekiştirmiştir (Vambery, 1993, s. 58, 62, 193). Vambery'nin bu tespitlerinden Esrari Türkmenlerinin doğruluk, dürüstlük gibi bazı karakteristik özelliklerinde zamanla bozulmalar olmasına karşın misafirperverlikten vazgeçmediklerini, aynı bölgede yaşayan Taciklerin ise Türkler kadar misafirperver olmadıklarını öğrenmekteyiz. Aynı konukseverlik, başka Türkmen boylarında görülmektedir.

XIX. yüzyılın sonlarında Horasan ve Sistan dolaylarında yaşayan Göklen ve Yomut Türkmenlerini ziyaret eden İngiliz seyyah C. E. Yate, bahsi geçen Türkmenlerin misafirperverliğine dikkat çekmiştir. Yate'nin bu konuda verdiği bilgilere göre, bu Türkmenler dışarıda çok yağma yapmalarına karşın kendi içlerinde misafirperverlik kaidelerine büyük saygı göstermektedir (Yate, 2022, s. 222). Fransız araştırmacı C. Texier ise tüm göçerevli Türkmen kabilelerinin misafirperver olduğunu “Yabancılarla sevimli ikramları ne hoştur.” sözleriyle dile getirmiştir (Texier, 2002a, s. 231).

Orta Asya'yı ziyaret eden başka seyyahlar da yöre Türklerinden benzer konukseverlik gördüklerini eserlerinde anlatmışlardır. Abbott, Muravyev, Moser, Mehmet Emin Efendi gibi yabancı ve yerli seyyahları bu bağlamda örnek verebiliriz. Bu seyyahların, Hive Türkleri ve diğer

halkların misafirperverliğiyle ilgili verdikleri bilgiler birbirini destekler ve tamamlar niteliktedir. Üstelik bu dört seyyah, aynı yüzyılda Hive'de bulunmuşlardır. Bu bakımdan verdikleri bilgilerin örtüşmesi, yöre halkının misafirperverliğinin kültürlerinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Berber, 2021, s. 236-237). Nakledilen bu bilgilerden hareketle, Orta Asya'daki tüm göçerevli Türkmen taifesinin konuksever olduğunu söyleyebiliriz.

Orta Asya'nın köklü kavimlerinden Moğolların Türklerle tarihi ve kültürel değerleri iç içe geçmiştir. Özellikle Orta Asya'da aynı coğrafyayı paylaşmış, birçok yönden kader birliği yaşamış bu iki millet hem İslamiyet öncesi hem İslamiyet sonrası iç içe olmuştur. Ancak İlhanlılar zamanında İslamlaşan Moğollar, zaman içinde Timurlular, Altınordu gibi değişik Müslüman Türk devletleri arasında özgün Müslüman Moğol kimliklerini kaybetmiş, İslamlaşmayan Orta Asya'daki Moğollar varlıklarını devam ettirmiştir. Moğollarla Türkler öyle iç içedir ki başta Cengiz, Kubilay, Olcay vb. olmak üzere birçok Moğol kahramanın adı Türkiye'de özellikle erkek çocuklarına verilen yaygın adlardandır. Bu bağlamda Moğollarla ortak değerlerimizden biri konukseverliğimizdir. Yukarıda konukseverliğin oluşmasında yaşanan hayatın etkisini belirtmiş, bozkır hayatı yaşayan toplulukların konuksever olduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda Türklerin konukseverliğini anlatırken seyahatlerin Moğolların misafirperverliğiyle ilgili görüşlerinin de önemli olduğu düşüncesindeyiz.

2. Moğollarda Misafirperverlik

Tıpkı Türkler gibi uzun süre göçerevli yaşam sürmüş olan Moğollar da misafirperver bir ulustur. Konukseverliğe önem veren Moğollarda bu, bir yaşam biçimi olmuştur. Moğollarda bir bireyden istenen başlıca faziletlerden birinin konukseverlik olması (Rásonyi, 1988, s. 180) dediğimizi doğrulamaktadır. Moğolların efsanevi hanı Cengiz Han, Moğolların bu özelliğini ünlü Yasak'ıyla teminat altına almıştır. Nitekim Cengiz Han'ın Yasak'ında cezası ölüm olan suçlardan biri de bir yolcuya su veya yiyecek vermeyi reddetmektir (Gumilëv, 2003, s. 91). Konukseverlik Yasak da kendine yer bulmakla kalmamış, buna riayet etmeyenler tıpkı zina, hıyanet gibi adi suçlarla bir tutularak ölüm cezasıyla cezalandırılmıştır. Cengiz Han'ın koyduğu yasayı bizzat uyguladığını görmekteyiz.

Cengiz Han'ın en önemli vasıflarından biri zengin, eli açık ve misafirperver olmasıydı (Vladimirtsov, 2022, s. 121). Buna göre her kim sofraya gelirse geri çevrilemezdi. Sofraya oturan konuk, ev sahibinden daha aşağı bir kesime mensup olsa dahi ev sahibinden önce yemeğe başlayabilirdi (D'ohsson, 2023, s. 162). Cengiz Han'ın halefleri zamanında da bu uygulamadan vazgeçilmediği, konukseverliğe önem verildiği görülmektedir. Nitekim Cengiz Han ve haleflerinin zamanı hakkında bilgi veren ve Moğollara karşı olumsuz duygu ve düşüncelere sahip Hıristiyan bir keşiş, Moğolların misafirperverliklerini "tek övülmesi gereken yanları" olarak belirtir (Quentin, 2006, s. 18). Aynı şekilde Moğol boylarından Buryatlar ve Çukçeler de konukseverliğe önem veren boylardır (Abeşi, 2021, s. 160, 162). Güyük Han'ın tahta çıkma merasimine değişik ülkelerden dört bin elçi iştirak etmiştir. Bu dört bin elçiye ayrı ayrı yerler gösterilmiş, gerekli izzeti ikramlar yapılmıştır (Carpini, 2018, s. 145). Cengiz Han ve ardılları zamanındaki misafirperverliğin, asırlar boyunca değişmeden devam ettiğini Moğollar arasında araştırma yapan Finli bilim insanı G. J. Ramstedt'in notlarından öğreniyoruz. Ramstedt'in asırlar sonra yaşadığı iki hadise hem Moğollarda misafire verilen değeri ve misafirperverliğin uç noktasını hem konukseverlik konusunda zaman içinde Moğollarda bir yozlaşma olmadığını, hem de Moğolların şahsında bozkır insanının onuruna düşkünlüğünü gösteren somut örneklerdir.

Ramstedt, 1898 yılında Moğolların arasında bir çadırda kalır. O dönemde yaşanan karmaşadan dolayı Moğollar Ramstedt'i asker zannederler ve Ramstedt, çok zor durumda kalır. Moğollar, Ramstedt'e şüpheyle bakmalarına karşın yine de iyi davranır. Bir akşam Ramstedt'in akşam çadırın önüne bağladığı kendisine ait üç at gece iplerinden sıyrılarak kaçır. Durumun farkına varan Moğollar tüm gece bu atları yakalamak için çaba harcar ve atları tutarak tekrardan

eski yerine sıkıca bağlar. Bu sırada Ramstedt'i hiç uyandırmamışlar, ona ertesi günü yaşanan hadiseyi anlatmışlardır. Ramstedt, niçin böyle bir şey yaptıklarını sorduğunda atların kaybolması durumunda Ramstedt'in kendilerini doğal olarak hırsız olarak görebileceğini, böyle bir lekeyle yaşamayacaklarını aktarmışlardır (Ramstedt, 2021, s. 101-102). Aynı bilim insanının yaşadığı bir başka anısı da aynı derecede önemlidir.

Moğol bozkırlarında tek başına yolculuk yapan Ramstedt hem yolu sormak hem de biraz dinlenmek amacıyla yol güzergâhında gördüğü bir Moğol çadırına uğrar. Ev sahibi, o dönemde savaş olduğundan dolayı Ramstedt'e ilk başta biraz soğuk davranmakla birlikte yine de gerekli yardımı yapar. Bu sırada ev sahibi Moğol, uzun süre Ramstedt'in atını inceler. Ramstedt, oradan ayrıldıktan epey bir süre sonra atı hareket edemez hâle gelir ve tökezleyerek olduğu yere yıkılır. Ramstedt, en yakın bir çadıra on km uzaklıkta ve ne yapacağını bilemez bir durumda, perişan bir halde beklerken uzaktan bir atının yanında bir atla kendine doğru geldiğini görür. Bu atlı, en son çadırına uğradığı Moğol'dur. Bu Moğol, "Düşündüğüm gibi" dedikten sonra Ramstedt'e atının aşırı derecede zatürre olduğunu, bu yüzden bir yedek at alarak buraya geldiğini, kendi getirdiği atı almasını, zatürre olan atı ise iyileştirmek için kendisine bırakmasını, iyileşmesi halinde atı istediği yere getirebileceğini, atın ölmesi durumunda ise herhangi bir ödeme yapmasına gerek olmadığını söyler. Ramstedt, bu muhteşem ötesi yardımseverlik ve misafirperverlik karşısında hayranlığını gizleyemez (Ramstedt, 2021, s. 103).

Sonuç ve Değerlendirme

Farklı zamanlarda yaşamış, değişik millet ve toplumlardan olan seyyahlar, açık bir şekilde görüldüğü üzere, Türklerin misafirperverliği konusunda hemfikirdirler. Farklı zaman dilimlerinde yaşamış insanların aynı görüşte olması, misafirperverliğin Türklerde geçici değil geleneksel bir değer olduğunu göstermektedir. Ayrıca seyyahlarda bu duygu ve düşüncenin oluşmasında ve bunları not edip eserlerinde paylaşmalarında Türklerin hiçbir dahli yoktur. Ancak seyyahların Türklerle ilgili olumlu görüşlerini paylaşmalarında Türkler açısından fevkalade fayda söz konusudur. Bu fayda, bugünün modern zamanları için geçerli olduğu gibi, geçmiş zamanlar için de geçerlidir. Seyyahların hemen tamamının Batılı olduğunu düşünürsek hepsinin özellikle İslamiyet sonrasında doğal düşmanımız olduğunu söyleyebiliriz. Avrupalıların hakkımızdaki duygu, düşünce ve yargılarının iyi olmadığını biliyoruz. Önce Hun, Peçenek, Uz, Avarlar gibi Türk boylarının sonra Selçuklu ve Osmanlıların akınları Batılıların Türklerle ilgili birçok olumsuz algı oluşturmalarına sebep olmuştur. Seyyahların Türk misafirperverliğinden ve Türklerin iyiliğinden bahsetmiş olmaları, Batılıların olumsuz bakışlarını değiştirmek için fevkalade değerlidir. Bu bağlamda seyyahların Türklerin misafirperverliğinden ve iyiliklerinden bahsetmeleri bulunmaz bir propaganda olmuştur.

Günümüz modern yaşamında turizmin bir endüstriye dönüşmesinden sonra ise seyyahların değerlendirmeleri, kişilerin tercihlerinde önemli bir parametre olmuştur. Geçmişte ise her ne kadar okuma yazma ve kitaba/bilgiye ulaşım şimdiki gibi kolay ve ucuz olmasa da Bizanslıların "Kardinal külâhı görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederiz" cümlesinde olduğu gibi, bir nebze de olsa toprakların el değiştirmesini kolaylaştırdığını, kalenin içten fethedilmesini sağladığını söyleyebiliriz. Ayrıca devlet politikası haline gelmese de Batılıların bizimle ilgili önyargılarının değişmesine, halkın bize karşı daha insani duygular beslemesine ve davranışlar sergilemesine vesile olabilir.

Yabancı seyyahların farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin değişik dönemlerine ait olarak aktardıkları izlenimlerinde nerede, ne zaman, hangi şartlarda altında ve kimin hâkimiyeti altında veya nasıl bir idare altında yaşarsa yaşasın Türklerin misafirperver olduğunu görüyoruz. Türklerin bu tüm ve davranışa sahip olmasını, Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonraki dönemleri ekseninde düşündüğümüzde şüphesiz İslam dininin etkisi yadsınamaz. Çünkü İslam dininde misafirperverlik çok hususi bir yere sahiptir. Her ne kadar İslamiyet öncesi Arap toplumunda da

misafire çok ihtimam gösterilse ve Arap kabileleri misafirperverlikleriyle övünse ve hatta birbirleriyle yarışsa da misafirlikle ilgili ayet, hadis ve İslam büyüklerinin sözlerine bakılacak olursa İslamiyet'in misafire verdiği değer görülecektir. Ancak Türk misafirperverliğinin kültürel kodlarının geçmişinin daha eskilere dayandığını; bunun yansımalarının kültürel değerlerimizin amentüsü olarak nitelendirebileceğimiz Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve henüz İslamiyet'le yeni tanıştığımız dönemde, XI. yüzyılda hazırlanmış olan Divanü Lügati-t-Türk'te ve Kutadgu Bilig'te var olduğunu söyleyebiliriz.

Misafirperverliğin kaynağı olduğunu düşündüğümüz bozkır insanının misafire iyi davranmasının, diğer ifadeyle misafirperver olmasının altında yatan temel sebebin bir yerde kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Bozkır, özellikle geçmişte, insanın aranmakla bulunmadığı bir yerdir. Böyle bir yerde "Bugün bana ise yarın sana" esprisinde belirtildiği üzere herkes birilerine misafir olmak zorundadır. Hâl böyle olunca herkes kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa evine gelene öyle davranmaktadır. 1988 yılında Malatya/Hekinhan'ın dağ köylerinden Cecimli'de görev yaptım. Aşağı köylerden biri olan Epreme'den köye bir gelen olduğunda köylüler ne yapacağını şaşırır, hayvan keserler, başköşeye oturturlar, izzet, ikram, kısacası nasıl ağırlayacaklarını şaşırırlardı. Bu davranışın sebebini sorduğumda kışın yollar kapandığında, Malatya'ya gitmek zorunda kaldıklarında Epreme'den gittiklerini, o köyün insanının kendilerini her daim misafir ettiğini çok iyi ağırladıklarını söylediler (C.G). Aynı şartlarda yaşayan insanlar, zorluklar karşısında birbirlerine sırt vermek zorundadır. Aksi takdirde iki taraf da yok olur gider.

Son tahlilde seyyahların söylediklerinden hareketle Türklerin misafirperverliğinin özelliklerini tespit edecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1. Türkler, misafir ağırlamak için birbiriyle yarışır.
2. Türkler, misafirlerini zengin-fakir, nüfuzlu gariban diye ayırmazlar; kendilerine misafir olan herkese aynı şekilde davranırlar.
3. Türkler misafirlerine ikram konusunda oldukça cömerttirler. Kendilerinden esirgediklerini misafirlerine ikramda çekinmezler. Kendileri için kesmedikleri hayvanlarını, misafir geldiğinde kesmekte/kurban etmekte imtina etmezler.
4. Türkler, kendilerine misafir olan kabiledeki herkese aynı şekilde davranırlar, aynı ikramlarda bulunurlar.
5. Türkler yemek yerken çevreden bir gelen olursa gelen kişi(ler) hemen yemeğe davet edilir.
6. Türklerde sadece vatandaşlar değil, devlet başkanları ve yöneticiler de misafirlerini en iyi şekilde ağırlar.
7. Türkler, misafirlerin gönlünü kıracak veya onları üzecek tutum ve davranışlardan kaçınırlar.
8. Türkler, misafir etmek isteyen çok olduğunda kime misafir olmak istediği konusunda tercihi misafire bırakırlar.
9. Türkler, misafir ağırlama konusunda kendi aralarında da adaletli davranırlar. Her zaman aynı kişilerin değil, herkesin misafir ağırlamasına imkân sağlarlar.
10. Türkler, misafirlerin ağırlanması sırasında müslim ve gayri müslim ayrımı yapmazlar. Herkesi insan olarak görür, herkese eşit davranırlar.
11. Türk çarşı esnafı, dükkânına gelen misafirlerine karşı hürmetli, dürüst ve ikram edicidir. Dükkândan içeri giren herkese mutlaka bir şey ikram edilir ve karşılığında ücret veya alışveriş beklenmez.
12. Türklerde misafiri rahat ettirmek için, âdeta misafir ev sahibi, ev sahibi misafir konumuna geçer.
13. Türkler, misafirleri yanlarından ayrılırken gittikleri yerde yemeleri için çeşitli yolluklar, yiyecekler ve hediyeler hazırlar.

14. Türkler, misafirlerinin mallarının ve canlarının korunmasına aşırı önem verirler ve canları pahasına da olsa emanete sahip çıkarlar.

15. Türkler, misafirlerinin maddi manevi bütün ihtiyaçlarını gidermeye çalışır, gerekirse para bile verirler.

16. Türklere misafir olan birisi, asla yalnızlık ve yabancılık çekmez.

17. Türklerde dışarıdan gelen misafirlere davranışta kadın ve erkekler arasında bir ayırım yapılmaz. Erkekler nasıl ağırlanıyorsa kadınlar da aynı ihtimamı görür.

18. Misafire ihanet eden kişi kâfir gibi değerlendirilir ve korkunç cezalara çarptırılır.

19. Türklerin sofrasında, masasında bir yabancı hesap ödeyemez.

20. Türklerde zengin ve cömert olarak tanınmak iyi bir haslettir ve misafirlere ikram için insanlar yıllarca tasarruf yapar.

21. Türklerde misafir ailenin bir üyesi gibi kabul edilir.

22. Türkler, yolda kalmış insanları misafir etmek için bozkırda evlerini/çadırlarını yol kenarına veya yoldan görünecek yerlere yaparlar ve yolcuları evlerine davet etmek için çocuklarını yol üstünde bekçi koyarlar ve onlar yolcuları evlerine davet ederler.

23. Türkler, sadece misafirlere değil, misafirlerin hayvanlarının bakımına da gerekli ihtimamı gösterirler.

24. Misafirperverlik konusunda Türklerle Moğollar fevkalade benzerlik gösterir. Türklerde misafire gösterilen izzet, ikram, cömertlik, emanete sahip çıkma, misafirin canını, malını koruma gibi tutum ve davranışların hepsi Moğollarda da görülür.

Yukarıdaki tespitlerin birçoğu bugünkü misafir ağırlama geleneklerimiz içinde mevcuttur. Bugün misafirperverlikle ilgili geleneklerimizi yazacak olsak bu tespitlerin birçoğunu olduğu gibi alırız. Bu durum bir taraftan değerlerimizi tespitte objektifliğimizi gösterirken diğer yandan atarımızın kültürlerine sahip çıktığını göstermektedir. Ancak günümüzde bu değerlerimizin birçoğunun değişmeye yüz tuttuğunu, en basitinden artık birçok kimsenin misafirini evinde ağırlamadığını ve misafirini ağırlamak için günlerce hazırlık yapmadığını, misafirlerin otellerde, misafirhanelerde, lokantalarda ağırlandığını ve hatta misafirliğin artık bir yük ve zahmet olarak algılanmaya başladığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abeşî, H. A. (2021). *Türk kavimleri tarihi* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Artamonov, M. İ. (2004). *Hazar tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lugâti't-Türk tercümesi* (Cilt I). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bacon, E. E. (t.y.). *Esir Orta Asya* (T. Say, Çev.). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Barkley, H. C. (2016). *Anadolu ve Ermenistan'a yolculuk* (N. Demir, Çev.). Köprü Kitapları.
- Belgiojoso, C. T. (2023). *Küçük Asya ve Suriye seyahatnamesi* (M. Awad, Çev.). Selenge Yayınları.
- Berber, İ. (2021). Bozkırda bir vaha: Seyyahlara göre 19. yüzyılda Hive. İçinde M. Gökçe (Ed.), *Seyyahların izinde Türkistan* (ss. 217-245). Pegem Akademi.
- Bonvalot, G. (2015). *Orta Asya'ya seyahat-Moskova'dan Türkistan'a* (M. R. Uzmen, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Broquiére, B. (2000). *Deniz aşırı seyahat* (Ch. Schefer, Ed.; İ. Arda, Çev.). Eren Yayıncılık.
- Carpini, C. (2018). *Moğolistan seyahatnamesi: 13. yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya yolculuk* (E. Ayan, Çev.). Kronik Kitap.
- Ch'un, C. (2022). *Cengiz Han'ın ölümsüzlük arayışı: Taoist simyacı bir keşişin Türkistan seyahatnamesi (1221-1224)* (G. Hasgüçmen, Çev.). Kronik Kitap.

- Clavijo, R. G. (2016). *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Köprü Kitapları.
- D'ohsson, A. C. M. (2023). *Cengiz Han'dan Timur'a Moğol tarihi* (M. R. Balaban, Çev.). Dorlion Yayınları.
- Dalle, I. (2013). *Türkler arasında bir Avrupalı Auger Ghiselin de Busbecq (1521-1591)* (R. Uzman, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Davenport, H. (2020). *Sultan'ın İradesi'yle asil atların peşinde* (R. Kankal, Çev.). Yazıgen Yayıncılık.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2017). *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (A. S. Aykut, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Eliot, S. C. (t.y.). *Avrupa'daki Türkiye* (Cilt 1) (A. Sınar & Ş. S. Türet, Çev.). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Fontmagne, B. D. (2022). *Kırım Harbi sonrasında İstanbul günleri (1855-1858) II. İmparatorluk Dönemi'nde İstanbul'daki Fransız sefareti ziyaret* (İ. Yerguz, Çev.). Selenge Yayınları.
- Gahan, I. A. M. (2020). *Hive Seyahatnamesi ve tarihi musavver* (Kolağası Ahmed, Çev.; İ. Aka & M. Ersan, Haz.). Altınordu Yayınları.
- Göka, E. (2010). *Türk'ün göçebe ruhu*. Timaş Yayınları.
- Gumilëv, L. N. (2003). *Eski Ruslar ve büyük bozkır halkları: Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yabudî, Guz, Burtas, Tatar ve Moğollar* (Cilt II) (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Gündüz, T. (2021). *Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin seyahatnâmeleri*. Yeditepe Yayınevi.
- Güvenç, B. (2016). *İnsan ve kültür*. Boyut Yayıncılık.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde sosyal ve ekonomik hayat (Cilt 3). *İçinde Türkler* (ss. 15-37). Yeni Türkiye Yayınları.
- Monguş, K. L. (2019). *Tuvaların gelenekleri* (İ. Tosun, Çev.). Bengü Yayınları.
- Nazır, B. (2007). *Macar ve Polonyalı mülteciler Osmanlıya sığınanlar*. Yeditepe Yayınevi.
- Németh, G. (2023). *Küçük Asya gezisi* (E. Tasnâdi, Çev.). Ötüken Neşriyat.
- Quentin, S. S. (2006). *Bir Keşiş'in anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248* (E. Özbayoğlu, Çev.). Daktav Yayınları.
- Radloff, W. (1986). *Sibirya'dan seçmeler* (A. Temir, Çev.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ramstedt, G. J. (2021). *Doğuya seyahat (1898-1912)* (S. M. Arçın, Çev.). Kitabevi.
- Rásonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Schuyler, E. (2007). *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca seyahat notları* (F. Çetin & H. Çetin). Paradigma Yayıncılık.
- Şeşen, R. (2018). *İbn Fadlan seyahatnamesi*. Yeditepe Yayınevi.
- Tavernier, J. B. (2019). *17. asır ortalarında Osmanlı üzerinden İran'a seyahat* (E. Gültekin, Çev.). Köprü Kitapları.
- Terzi, M. A. (2010). *Gâvurdağı'nın bulanık tarihindeki sır perdesi*. Doğu Kütüphanesi.
- Texier, C. (2002a). *Küçük Asya: Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* (Cilt I) (A. Suat, Çev.; K. Y. Kopruman, Akt.). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Texier, C. (2002b). *Küçük Asya: Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* (Cilt III) (A. Suat, Çev.; K. Y. Koprıman, Akt.). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Tott, B. (t.y.). *Türkler: 18. yüzyılda*. Tercüman 1001 Temel Eser.

Tott, F. (1996). *Türkler ve Tatarlar arasında "on sekizinci yüzyılda Osmanlı Türkleri"* (R. Uzman, Çev.). AD Yayıncılık A.Ş.

Tournefort, J. (2013). *Tournefort seyahatnamesi* (Cilt II) (S. Yerasimos, Ed.; A. Berktaş, Çev.). Kitap Yayınevi.

Vambery, A. (1993). *Bir sabte dervişin Orta Asya gezisi* (N. A. Özalp, Haz.). Ses Yayınları.

Vladimirtsov, B. Y. (2022). *Moğolların içtimaî teşkilâtı Moğol göçebe feodalizmi* (A. İnan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yalman (Yalkın), A. R. (1993). *Cenüpta Türkmen oymakları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yate, C. E. (2022). *Horasan ve Sistan* (R. Şahsi, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Fikret USLUCAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun-TÜRKİYE
Giresun University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Giresun-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-7163-0531
fikret.uslucan@giresun.edu.tr

Ülkü YILMAZ

Doktora Öğrencisi | PhD Candidate

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun-TÜRKİYE
Giresun University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Giresun-TURKEY

ORCID: 0000-0001-9396-5351
ulkuyilmaz67@gmail.com

Elif Şafak'ın Bit Palas Romanının Psikanalitik Açısından İncelenmesi*

Öz

“Elif Şafak'ın Bit Palas Romanının Psikanalitik Açısından İncelenmesi” adlı çalışmada edebiyat ve psikoloji biliminin birbirleriyle olan ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda incelememize konu olan romanın kahramanları psikoloji biliminin verilerinden faydalanılarak incelenmiştir.

Çalışmada yöntem olarak tek bir psikoloji okulunun verilerinden faydalanmak yerine incelediğimiz roman karakterlerinin özelliklerine ve sergiledikleri davranışlara göre birçok psikoloji okulunun teorilerinden faydalanılmıştır. Roman kişilerinin ruhsal durumunu eserden hareketle incelerken Sigmund Freud, Alfred Adler, C. G. Jung, Karen Horney, Theodor Reik, Alexis Carrel, Nihan Kaya gibi psikoloji biliminin önemli isimlerinin görüşlerinden faydalanılmış ve psikoloji bilimine ait terim ve kavramların açıklanması için Selçuk Budak'ın Psikoloji Sözlüğü'ne müracaat edilmiştir.

Gelişen ve değişen dünya ile beraber psikoloji literatürüne yeni giren kavram ve terimleri takip edebilmek için son yapılan bilimsel araştırmalar takip edilmiştir. Eserde tespit ettiğimiz istifleme, akran zorbalığı gibi psikolojik sorunlar bu araştırmalara dayanarak çözümlenmiştir.

Bit Palas romanında on katlı Bonbon Palas'ın yapılaş hikâyesi ve apartman sakinlerinin yaşantıları anlatılır. Roman karakterlerinin davranış ve tutumlarının eserden hareketle psikolojik verilerle açıklandığı çalışmada akran zorbalığı, obsesif kompulsif bozukluk, intihar eğilimi, manik-depresif, psikosomatik, genlerin insan üzerindeki etkisi, kendine kasıtlı zarar verme, çocuk-ebeveyn ilişkisinin birey psikolojisi üzerindeki etkisi, temizlik takıntısı, çöp ev gibi psikolojiye ait terim ve kavramların roman karakterleri aracılığıyla edebiyata konu edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Psikoloji, Roman, Elif Şafak, Bit Palas.

A Psychoanalytical Analysis of Elif Şafak's Novel Bit Palas

Abstract

In the study titled "A Psychoanalytical Examination of Elif Şafak's Novel Bit Palas", it is aimed to reveal the relationship between literature and psychology. In this context, the heroes of the novel that is the subject of our review were examined using the data of psychology.

In the study, instead of using the data of a single psychology school, the theories of many psychology schools were used according to the characteristics of the novel characters we examined and their behaviors. While examining the mental state of the novel characters based on the work, the opinions of important names of psychology such as Sigmund Freud, Alfred Adler, C. G. Jung, Karen Horney, Theodor Reik, Alexis Carrel, Nihan Kaya were used and Selçuk Budak's Dictionary of Psychology was used to explain the terms and concepts of psychology. What has been applied for?

* Bu makale, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elif Şafak'ın Bit Palas Romanının Psikanalitik Açısından İncelenmesi adlı doktora seminerinden üretilmiştir.

The latest scientific research has been followed in order to follow the new concepts and terms that have entered the psychology literature along with the developing and changing world. Psychological problems such as hoarding and peer bullying that we identified in the work were resolved based on these researches.

In the novel Bit Palas, the construction story of the ten-storey Bonbon Palace and the lives of the residents of the apartment are told. In the study, where the behavior and attitudes of the novel characters are explained with psychological data based on the work, peer bullying, obsessive-compulsive disorder, suicidal tendencies, manic-depressive, psychosomatic, the effect of genes on people, intentional self-harm, the effect of the child-parent relationship on the individual psychology, obsession with cleanliness, garbage. It has been determined that terms and concepts related to psychology, such as home, are subject to literature through novel characters.

Keywords: Literature, Psychology, Novel, Elif Şafak, Bit Palas.

Giriş

Tarihin her döneminde yazarlar, sanatçılar, çevrelerinde yaşanan olaylara kayıtsız kalmamış ve görüp duyduklarını, gözlemediklerini eserlerinde malzeme olarak kullanmışlardır. İnsanı merkeze alan edebiyat; sosyoloji, psikoloji, tarih, teoloji gibi sosyal bilimlerin diğer dallarıyla yakın ilişki içindedir. Edebî eserin yazıldığı dönemin şartlarından, o dönemdeki genel toplumsal eğilimlerden ve sosyal hadiselerden etkilenmesi bu duruma zemin hazırlamaktadır.

Edebiyat ve psikoloji arasındaki ilişkinin bir çalışma / araştırma alanı olarak ortaya çıkıp ele alınması ve edebî eserlerdeki psikolojik unsurların saptanıp incelenmesi Sigmund Freud'la başlar. Freud, *hem sanat eserini hem de yazarı psikanalitik bir bakış açısıyla değerlendirir* (Emre, 2006, s. 291). Psikanalitik inceleme, *Freud'un insan psikolojisinde bilinç dışının rolü konusundaki görüşlerinden, ruben hasta kişileri tedavi etmek için geliştirdiği psikanaliz yönteminden ve edebiyatla ilgili olarak bizzat kaleme aldığı deneme ve incelemelerden doğmuş; 1920'li yıllardan bu yana edebiyat eleştirisinde çok yaygın bir şekilde uygulanmıştır* (Huyugüzel, 2018, s. 401).

Freud ile başlayan edebiyat-psikoloji ilişkisi ilerleyen yıllarda da devam ederek günümüze kadar ulaşır. Freud'un edebî eserden hareketle yazarın psikolojisine dair değerlendirmelere bu süreçte başka yaklaşımlar da eklenir. Psikolojinin edebiyata olan katkılarını Can Şen şu şekilde maddeleştirir:

1. Şair ve yazarlar, tıpkı psikanalizin edebî eserlerden yararlandığı gibi, eserlerini oluştururken psikanalizin verilerinden yararlanarak psikolojik olguları eserlerinde konu ya da fon olarak kullanabilirler.
2. Bir anlatı metninde yer alan kahramanların ruhsal durumları sanki gerçek insanlarmış gibi psikanaliz yardımı ile çözümlenebilir.
3. Bir şiirin temasını ya da fonunu oluşturan duygu ve düşünceler psikanaliz yardımıyla incelenebilir.
4. Bir şair ya da yazarın eserlerinden yola çıkılarak psikolojisi tespit edilebilir ya da yazarın psikolojisi hakkındaki bulgular kullanılarak eseri tahlil edilebilir (Şen, 2020, ss. 12-13).

Elif Şafak, yaşadığı çağın toplumsal yapısını ve sosyal olayların insanlar üzerindeki etkisini Bit Palas romanında yansıtmaktadır. Roman kurgusu içinde yer alan 1 Mayıs İşçi Bayramı, Türkiye'de bazı dönemler resmî bazı dönemler gayri resmî olmak üzere 1 Mayıs 1923 yılından beri kutlanmaktadır. Bu yönüyle sosyal bir olayı roman kurgusuna dahil eden yazar, insanların bu olaydan psikolojik olarak nasıl etkilendiğine eserinde yer vermiştir. Bunun yanı sıra eserde yan karakterler vasıtasıyla lohusa depresyonu, intihar, kaygı, takıntı, istifçilik gibi bu çağa ait psikolojik hastalıkları eserine konu ettiği görülmektedir.

1. Eserin Tanıtımı ve Özeti

Bit Palas (Şafak, 2020), Elif Şafak'ın ilk baskısı 2009 yılında yapılan ve Doğan Kitap'tan çıkan romanıdır. Eser, 1 Mayıs İşçi Bayramı'nda yapılan gösteriler sırasında tutuklanan bir devrimcinin zihninde kurguladığı bir apartmanın ve burada yaşayan insanların hikâyesidir.

Roman kurgusu içinde yer alan ve romanda adı geçmeyen Anlatıcı / Ben, 1 Mayıs İşçi Bayramı'nda yürüyüş yapılmasına izin verilmemesi üzerine polis barikatını yarma teşebbüsünde bulunan grubun içinde yer aldığı için tutuklanan ve bir sene iki ay hapse mahkûm edilen bir devrimcidir.

Her zaman böceklerden rahatsız olan Anlatıcı / Ben, hapisane şartlarında bir de bitlerle karşılaşınca böcek fobisini yenmek için eseri kurgular. Yaşadığı gerçekle kurguladığı yalanı birleştirerek içinde bulunduğu kötü şartlardan bir nebze olsun sıyrılmayı amaçlar.

Roman boyunca ismi hiç telaffuz edilmeyen Anlatıcı / Ben, aslında yan yana dizilmiş on hücreden yedincisinde kalan bir mahkûmken zihninde kendini Bonbon Palas'ın 7 numaralı dairesinde oturan eşinden yeni boşanmış bir akademisyen olarak kurgular ve kendi bakış açısıyla apartmanın diğer dairelerinde oturan insanları anlatır. Bu noktadan bakılınca eser, gerçek ile kurgunun kesişimi bir apartman hikâyesi şeklinde okuyucuya sunulur.

Anlatıcı, apartmanda yaşayan insanları anlatmadan evvel Bonbon Palas'ın kendi hikâyesini anlatır. Bonbon Palas'ın hikâyesi, Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya'dan kaçan Agrıpına Fyodorovna Antipova ile kocası Pavel Pavloviç Antipov'un 1920 yılında İstanbul'a gelişiyle başlar. Kendi ülkelerinde her bakımdan müreffeh bir hayat yaşayan yeni evli çift, Türkiye'de çok zorlu şartlarda yaşamak zorunda kalır. Yaşadıkları zorluklara bir de yeni doğan bebeklerini toprağa vermenin üzüntüsü eklenince Fransa'ya Pavel Pavloviç'in kardeşinin yanına gitmeye karar verirler. Fransa'da kardeşinin desteğiyle rahat bir yaşama kavuşan Pavel Pavloviç, ruhsal olarak günden güne kötüye giden karısını bir kliniğe yatırır. Sonrasında genç ve güzel bir Fransız kızla birlikte yaşamaya başlar ve ondan bir de çocuk sahibi olur. Pavel Pavloviç, aralarında resmî nikâh olmamasına rağmen sevgilisi ve kızıyla beraber uzun yıllar boyunca aile hayatı yaşar. Karısının yattığı klinikten onun yeniden konuşmaya başladığını öğrendikten sonra Agrıpına Fyodorovna'yı sık sık ziyaret etmeye başlayan Pavel Pavloviç, eşinin İstanbul'u sayıklaması üzerine sevgilisini ve kızını terk ederek Agrıpına Fyodorovna ile beraber İstanbul'a gelir. Eşinin son günlerini mutlu geçirmesi için Bonbon Palas'ı yaptırır. Agrıpına Fyodorovna, bu evde iki yıl yaşadıkdan sonra hayata gözlerini yumar. Pavel Pavloviç de eşinden dört yıl sonra tam yüz yaşında vefat eder.

Bonbon Palas'ın 1 numaralı dairesinde Musa, karısı Meryem ve çocukları Muhammet yaşamaktadır. Meryem'in baskın karakteri zamanla Musa'yı sindirdiği için evde Meryem'in sözünün geçtiği bir hayat yaşamaktadırlar.

Tıp fakültesinde öğrenci olan Sidar, köpeği Gaba ile beraber Bonbon Palas'ın depodan bozma 2 numaralı dairesinde yaşamaktadır. Ailesinden ayrı yaşayan Sidar, uyuşturucu müptelası, sürekli zihninde intihar fikriyle dolaşan, içe dönük bir roman kişisidir.

Henüz on yaşlarındaiken birbirinden ayrılmak zorunda kalan ikiz kardeşler Cemal ve Celal, yıllar sonra birbirilerini bulduklarında ikisinin de mesleğinin kuaförlük olduğunu öğrenirler ve Bonbon Palas'ın 3 numaralı dairesini kuaför dükkânı olarak işletmek üzere kiralarlar. Farklı kültürlerde büyüyen iki kardeşten Celal, içe dönük, az konuşan biriyken gizli eşcinsel olan Cemal, dışa dönük, çok konuşan biridir. İki kardeşin birbirine zıt kişilikleri beraber yaşamalarını güçleştirir.

Bonbon Palas'ın 4 numaralı dairesinde oturan Ateşmicazoğulları anne, baba ve üç çocuktan oluşan kendi hallerinde yaşayan bir ailedir. Rüşvet aldığı gerekçesiyle memurluktan atılan Ziya Ateşmicazoğlu, emekli kimya öğretmeni olan eşi Zeren ile beraber bütün gününü evde geçirir. Ailenin kendine has kaygılı yapısı, insanlarla aralarına mesafe koymasına sebep olur. Evin oğlu Zekeriya, ergenlik döneminden itibaren ailesini üzecek ve utandıracak bir hayat yaşar. Ailesi onu düzelir umudu ile bir akraba kızıyla evlendirir. Ancak o, yine aynı yolda gitmeye devam eder. Evin büyük kızı Zeynep, abisinin aksine zekâsı ve çalışkanlığıyla ailesinin her zaman gurur duyduğu bir çocuktur. Ancak Zeynep'in yirmi iki yaşında geçirdiği sinir krizi sonrası aile için zor günler başlar. Evin küçük kızı Zeliş ise abisi ile ablası arasında sıkışmış, ailesi tarafından

önemsenmeyen bir genç kız olduğu gerekçesiyle evi terk etme hayalleriyle yaşar. Ailesini dışarıdaki hayat kaygılandırırken Zeliş'i dışarının yanı sıra evin içi de kaygılandırır. Bu bakımdan Zeliş, ailenin kaygıya karşı en dayanıksız üyesidir.

Hacı Hacı, oğlu, gelini ve torunları ile beraber Bonbon Palas'ın 5 numaralı dairesinde yaşamaktadır. Her sabah gelini işe, oğlu da iş aramaya gittiği için bütün gün yedi buçuk, altı buçuk ve beş buçuk yaşında olan üç küçük torunu ile oyunlar oynamakta ve onlara masallar anlatmaktadır. Eserde küçük çocukların sadece yaşları verilmiş, isimleri anılmamıştır.

Nadya Onissimovna, âşık olup peşinden Türkiye'ye geldiği Metin Çetin ile beraber Bonbon Palas'ın 6 numaralı dairesinde yaşamaktadır. Ülkesinde böcekbilim uzmanı olan Nadya, hocasının vefatından sonra çalıştığı laboratuvardaki işinden atılır. Uzun süren işsizlik döneminde arkadaşıyla gittiği diskotekte Metin Çetin ile tanışır. Kısa süre içinde onunla evlenir ve Türkiye'ye yerleşir. Ancak bu evlilik Nadya için hayal kırıklığı olur.

Bonbon Palas'ın 8 numaralı dairesinde evli bir yağ tüccarının metresi olan Mavi Metres yaşamaktadır. Evin ve Mavi Metres'in bütün ihtiyaçlarını karşılayan zeytinyağı tüccarı, haftanın belirli günlerinde Mavi Metres'i ziyaret eder. Eserde lakabıyla anılıp ismi söylenmeyen Mavi Metres, dört yaşında iken annesi ve babası ayrıldığı için dedesi ve anneannesi ile büyür. Onların vefatından sonra da annesi ve üvey babasıyla yaşamaya başlar. Hayatı iki zıt duygu arasında gidip gelerek yaşayan Mavi Metres, bazen maneviyata dalmış inançlı bir kız olurken, bazen de günahlara dalarak zevk ve sefa içinde yaşar.

Hijyen Tijen, kızı Su ve eşi ile birlikte Bonbon Palas'ın 9 numaralı dairesinde yaşamaktadır. Temizliğe olan aşırı düşkünlüğü hem kendisini hem ailesini zor durumda bırakır.

Bonbon Palas'ın 10 numaralı dairesinde oturan Madam Teyze, yetmiş sekiz yaşında, sarı saçlı, kısa boylu kendi hâlinde yaşayan bir roman kişisidir. Apartman sakinlerinin şikâyetçi olduğu çöp kokusunun müsebbibi olan Madam Teyze, sırrı ortaya çıktıktan sonra hayatına kendi elleriyle son verecek kadar çöplerine düşkündür.

2. Romanın Psikanalitik Açıdan İncelemesi

2.1. Bebeğini Sevemeyen Bir Anne: Ayrıpına Fyodorovna Antıpova

Hamileliğinin ilk aylarında ülkesinden kaçıp İstanbul'a gelen Ayrıpına Fyodorovna Antıpova, bebeği dünyaya gelene kadar zor şartlar altında yaşar. Hamileliği boyunca yaşadığı sıkıntıların bebeğini kucağına aldığıda geçeceğine inanır; fakat Ayrıpına Fyodorovna Antıpova, aylardır umutla beklediği bebeğini ilk kucağına aldığıda korkar. O, ömür boyu kendisinden sorumlu olacağı bir varlığa sahip olmaktan endişelenir ve bir an önce ondan kurtulmak ister.

Ayrıpına Fyodorovna Antıpova, doğumla ilişkilenen ve genellikle şizofrenik, bazen de depresif olan psikotik bir vaka olarak tanımlanan doğum sonrası psikozu yaşar. Bu rahatsızlık, *lobusalığın ruhsal ve fizyolojik streslerine bir tepki olduğuna inanılmasına rağmen, mevcut kişilik ve uyum bozuklukları, evlilik ilişkisindeki istikrarsızlık, sorumluluk alamama ya da almak istememe, ekonomik sıkıntılar vb. gibi etkenlerden kaynaklanabilir ve bu etkenlerle ağırlaşabilir* (Budak, 2017, s. 215).

Ülkesinde maddî açıdan oldukça müreffeh bir hayat yaşayan Ayrıpına Fyodorovna Antıpova, İstanbul'da maddî sıkıntıların yanı sıra eşiyile de problem yaşar. Eşinin işsiz ve parasız olması yaşadıkları sorunun temelini oluşturur. Aynı zamanda yeni bir ülkede yaşamak onun için aidiyet probleminde de sebep olur. Ayrıpına Fyodorovna Antıpova'nın böyle bir ortamda doğum yapması doğum sonrası psikozunu tetikler.

Ayrıpına Fyodorovna Antıpova'nın doğum psikozunu atlatamadan bebeğinin ölmesi kendini suçlu hissetmesine sebep olur. Bebeğinin ölümünden sonra dünyayla olan bütün ilişkisini koparan Ayrıpına Fyodorovna Antıpova, insanlarla da iletişim kurmaz. Bu sebeple eşi tarafından akıl hastanesine yatırılır.

2.2. 7 Numara: Ben / Anlatıcı

Her zaman böceklerden rahatsız olan anlatıcı, hapishane şartlarında bir de bitlerle karşılaşınca böcek fobisini yenmek için okuduğumuz eseri zihninde kurgular. Yaşadığı hakikat ile kurguladığı yalanı birleştirerek içinde bulunduğu kötü şartlardan bir nebze olsun sıyrılmayı amaçlar.

Genellikle rahatsızlık veren durumların insanı yazmaya sevk ettiğini söyleyen Selçuk Çıkla'ya göre, *çinde bulunduğu sıkıntı ve bunalımdan kurtulmak isteyen kişi yazmanın iyileştirici gücüne sığınır* (Çıkla, 2016, s. 21). Eserin anlatıcısı yazmanın iyileştiriciliğine sığınan bir kişi olarak romanda yer alır.

Kuvvetli hayal gücü sebebiyle çevresindekiler tarafından “saçmalamakla” itham edilen anlatıcı, eserde bir leitmotiv olarak kullandığı bu durumunu şu sözlerle açıklar:

Endişelenmeye başladığımda, nerede ne zaman ne söylemem gerektiğini karıştırdığımda, insanların bakışlarından korktuğumda, insanların bakışlarından korktuğumu belli etmemeye çalıştığımda, tanımak istediğim birine kendimi tanıtmak istediğimde, aslında kendimi ne kadar az tanıdığımı bilmezden geldiğimde, geçmiş canımı yaktığımda, geleceğin de daha âlâ olamayacağını kabullenemediğimde; ne bulunduğum yerde ne de görüdüğüm insan olmayı içime sindiremediğimde... saçmalarım. Hakikatten ne kadar uzaksa, yalandan da o kadar uzaktır saçmalık. Yalan, hakikati tersyüz eder. Saçmalık ise, yalanla hakikati ayırt edilemeyecek biçimde birbirine lehimler. Karışık gibi görünüyor ama aslında çok basit. Tek bir çizgiyle ifade edilebilecek kadar basit (Şafak, 2020, s.s. 11, 377).

Ben /Anlatıcı, içinde bulunduğu şartlardan memnun olmadığı zamanlarda kendine ait gerçek dışı bir hikâye kurgulamayı alışkanlık hâline getirir. Ben / Anlatıcı Nihan Kaya'nın “dikey ve yatay” teorisi ile açıklanabilecek bir durum yaşamaktadır. Kaya'nın teorisini şu şekilde açıklamak mümkündür:

Nihan Kaya'ya göre yatay hayat, zaman ve mekânın sınırları ile çevrelenmiş olup onu belirleyen unsurlar açık, somut ve objektiftir. Dikey hayat ise eşyanın iç hakikatini oluşturan ve insanın da iç dünyasını içine alan görünmez ve sınırları olmayan soyut bir hayattır. Sanat ve edebiyat, yatay olan her şeyi dikeyleştirerek doğal akışına bırakıldığında ölecek olan hayatı genişletme ve canlandırma çabasıdır. Sanat eseri, dikey ve yatayın arasında bir yerdedir ve yatay metin, dikey metni saklayan bir vasıta konumundadır. Nitekim metinde yatay olarak anlatılmayan şeyin dikey olarak anlatılması ile bu şeyin yatay ifadesinin yokluğu arasında daima bir tür bütünlük gizlidir (Kaya, 2020, ss. 15, 73, 121, 198).

Nihan Kaya, yatay gerçekliği yaşadığımız gerçeklik, dikey gerçekliği ise yaratıcılık kavramı ile açıklar ve ikisi arasında muhakkak bir bağ olduğunu söyler. Eserin kurgusu içinde yer alan anlatıcı da Nihan Kaya gibi hakikati yatay bir çizgi olarak tanımlarken dikey çizgiyi yalan kavramı ile açıklar. Anlatıcı için de yatay hakikat ile dikey yalan arasında bir bağ vardır. Anlatıcının şu sözleri bu durumu açıklar:

Yatay bir çizgidir hakikat. Bir otel koridoru, hastane koğuşu veya rehabilitasyon merkezi olabilir burası, ya da bir tren kompartmanı. Onlar da yataydır. Bu tür yerlerde tüm komşularınız sizinle yatay bir düzlem üzerinde yan yana durur. Kök salamazsınız buralarda. Zira yatay, geçiciliğin penahıdır. Ben de yatay bir çizgi üzerinde yaşıyorum tam tamına 66 gündür. Uzunca bir koridor üzerine yan yana sıralanmış on ayrı hücreden yedincisinde.

Dikey bir çizgidir yalan. Bir gökdelen olabilir burası. Ya da dikey bir çizgi boyunca, üst üste inşa edilmiş evlerden müteşekkil, altı iki kat mezarlık üstü yedi kat gökyüzü bir apartman. Dilediğiniz gibi kök salıp, dal budak verebilirsiniz buralarda. Zira dikey kalıcılığın kovuğudur; ölümsüzlüğe nazire.

Bonbon Palas mezarlıklar üzerine inşa edilmiş bir apartman. Kat kat çıkan dikey bir çizgi. O benim yalanım. Çünkü ben aslında tüm bunları oradan değil, hapishaneden anlatıyorum (Şafak, 2020, ss. 377-378).

Anlatıcı için yatay gerçeklik geçiciliği temsil ederken, dikey gerçeklik kalıcılığı temsil eder. Bu bakımdan dikey ölümsüzlüğü temsil eder. Nihan Kaya da *sanatı sonsuzlukla bağ kurma teşebbüsü* olarak tanımlar (Kaya, 2020, s. 234).

Ben / Anlatıcı, kurguladığı hikâyede kendini kusursuz vasıflarla donatır. Uzun boyu ve geniş omuzlarıyla girdiği bütün ortamlardaki en yakışıklı erkek daima o olur. Eserde etrafında yer alan Aysin, Aysin'in yakın arkadaşı Ethel, öğrencisi Ece, komşusu Mavi Metres, özel ders verdiği Su ve Su'nun annesi Tijen'in kendisine hayran olduğunu düşünür.

Aysin, Ethel ve Mavi Metres, Ben / Anlatıcı'nın tek bir hareketiyle onunla beraber olurlar. Ben / Anlatıcı'ya göre Ece de ondan tek bir hareket bekler; fakat o, prensiplerine bağlı bir hoca olduğu için hiçbir zaman Ece ile bu yakınlığı kurmaz. Ders verdiği Su da küçük yaşına rağmen Ben / Anlatıcı'ya hayrandır.

Ben / Anlatıcı'nın eserde kendisini çok yakışıklı ve kadınlar tarafından her daim arzulanan bir erkek olarak tasvir etmesi Freud'un savunma mekanizmalarından biri olan *ödülenme* ile açıklanabilir. Ödünleyici tepkiler, *insanın yetersizlik duygularına karşı geliştirilirler ve temelinde insanın gerçek ya da imgesel eksikliği yatar* (Geçtan, 2017, s. 84). Ben / Anlatıcı'nın hapishanede cinsel ihtiyaçlarını karşılayamaması, ödünleyici bir tepkiye yol açmıştır.

Bonbon Palas'ın 7 numaralı dairesinde yaşayan Ben / Anlatıcı, üç çocuklu bir ailenin en büyük çocuğudur. Annesi ev hanımı, babası ise askerî veterinerdir. Babası, yakışıklı, uzun boylu, sarı saçlı, kahverengi gözlü biridir. Babasının fizikî özelliklerinden dolayı onunla gurur duyan Ben / Anlatıcı, ona öykünmeye çalışır. Sohbetini dinlemekten keyif aldığı için küçük yaşına rağmen her akşam babasının içki sofrasına oturur; ancak güzel başlayan gecenin sonu babasının sarhoş olmasıyla beraber daima aynı çirkinlikte biter ve böylece Ben / Anlatıcı, her gece hayran olduğu babasının heybetini yitirmesine şahit olur. Üç kardeşin içinde sadece Ben / Anlatıcı babasının en rezil anlarına tanıklık eder. Buna rağmen babasının kötü alışkanlıklarını devam ettiren yine kendisi olur.

Ben / Anlatıcı, *Freud'un* içleştirme savunma mekanizması ile açıklanabilecek bir durum yaşar. *Kişinin başka bir insanın ya da bir grubun bazı özelliklerini kendi benliğine katarak kişiliğinin parçası durumuna getirmesine içleştirme denir. İçleştirilen değerler kişinin inançlarına aykırı olsa da kabul edilir* (Geçtan, 2017, s. 92). Ben / Anlatıcı, anılarında kalan kötü bir baba figürüne rağmen onun gibi olmaktan kaçamaz ve evlenmeden önce alkol bağımlılığı olmamasına rağmen evlendikten sonra *alkolizm*¹ ile mücadele etmek durumunda kalır.

2.2.1. Ethel

Ben / Anlatıcı'nın arkadaşı Ethel, hemcinslerinden nefret ederken, erkeklere karşı aşırı derecede sevecen davranır. Esasen bu konuda seçici davranan Ethel, sadece zeki olan erkeklerle samimiyet kurar. Boğaziçi Üniversitesi'nde inşaat mühendisliği okuduğu yıllarda, zeki olan her erkek onun boğaza nazır evinin misafiri olur. Ethel, sürekli değişen misafirlerinin gönlünü hoş etmek için bütün imkânlarını kullanır.

Üniversiteyi bitirdikten sonra çok daha küçük bir eve yerleşen ve her bakımdan minimize bir hayat yaşamaya başlayan Ethel'in hayatında değişmeyen tek şey iki, üç haftada bir değiştirdiği sevgilileri olur. Ethel'in tek uzun ilişkisi Mevlevî bir gençle olur; ancak o da çöp

¹ Alkolizm: Bir başa çıkma mekanizması olarak kronik alkol alımı, bağımlılıkla veya alışkanlıkla, alkollü içeceklerin aşırı ve sürekli içilmesi sonucunda kişinin sağlığında, sosyal veya meslekî işleyişinde bozulmayla ve alkol toleransının artması sonucunda kişinin aldığı alkol miktarının sürekli artmasıyla tanımlanan ve sürekli ilerleme eğilimi gösteren bir rahatsızlık.

bidonuna bırakılan bir bombanın patlaması sonucu ölür. Bu ani ölüm karşısında sarsılan Ethel kısa sürede kendini toplar ve eski hızlı hayatına devam eder.

Theodor Reik, *toplumun çok kişiyle cinsel birliktelik yaşayan erkeğe ve kadına aynı gözle bakmadığını; böyle bir yaşantısı olan erkeğin itibarı zedelenmezken, kadının kesinlikle itibarını yitirdiğini söyler. Toplumun bu konuda kadına ve erkeğe farklı davranmasının sebebi iki cinsin psikolojik ve biyolojik farklılıklarıdır* (Reik, 2009, s. 73). Aslında Ethel de toplumsal normların etkisiyle kendini 'kötü' olarak tanımlar. Arkadaşının sevgilisi/nişanlısı/kocasısı ile beraber olmak onun gözünde de aşağılık bir harekettir. Ethel kendisi ile Aysin'i kıyasladığı bir konuşmada bu düşüncesini Ben / Anlatıcı'ya şu şekilde ifade eder:

Şöyle izah edeyim istersen; seninle benim mayamız aynı. Ama biçare Aysincik bizlerden değil. Tamam, o da iyi biri sayılmaz ama kötü de değil. Olsa olsa kaprisli bir genç hanım; kaymak ailesinin biricik kızı, fazla doğrucu Davut, itiraf etmeliyim ki bazen çok da sıkıcı filan ama kesinlikle kötücül değil (Şafak, 2020, s. 167).

Şahika Karaca, kadının bireyselleşme ve özneleşme sürecinin ataerkil sistem tarafından endişeyle karşılanmasının edebiyata olan yansımalarını ele aldığı "Kötücül Kadın" adlı kitabında, sıra dışı kadınların edebiyatta kötücül olarak kurgulandığını söyler. *Kadın, özgürleşmesini engellemek için kötücül imgeye dönüştürülerek sınırda tutulmaktadır. Bunun en temel sebebi ise kadının dişliliği ve kutsallık atfedilen doğurganlığıdır* (Karaca, 2019, ss. 12, 268).

Toplumsal değerlere aykırı bir yaşam biçimini tercih eden Ethel, eserde Şahika Karaca'nın ifade ettiği kötücül kadın imgesine uygun bir karakter olarak yer alır.

2.3. 1 Numara: Musa, Meryem, Muhammet

Hayatını batıl inançlara göre yaşayan Meryem, hamilelik döneminde bu durumu daha çok abartır ve hurafelerden korunmak için aldığı önlemleri artırır.

Meryem, geceleri tırnak kesmez, gündüz kestiği tırnakları ortalıkta bırakmaz, tuvalete atar. Sık sık kontrol ettiği saç fırçasında kalan kılları bir kâğıda sarıp banyoda yakar. Saç ve tırnakların insan öldükten sonra da yaşamaya devam ettiğine inandığı için bu ikisi hakkında hassasiyet gösterir. Kimsenin elinden bıçak almaz, makasın ağzını açık bırakmaz, gece tuvalete kalktığında konuşmaz... Meryem'in katiyen yapmaması gerekenler listesi böyle uzayıp gider.

Meryem'in batıl inançlarına bir de gün boyu çıkarımda bulunduğu hadiseler eşlik eder. Hayatın normal seyrine uygun olan şeyler Meryem için mutlaka bir anlam ifade eder.

Meryem nazardan da çok korkar ve nereden geleceğini bilemeyeceği için evin her yerini kem gözlere karşı aldığı önlemlerle donatır. *Duvarlara nazar boncukları, nazar duaları, at nalları, üzerlikler asar. Eve okunmuş çörekotları, zembem suları, tuz topakları serper. Ortalığa kurumuş kaplumbağa kabukları, yengeç bacakları, at kestaneleri bırakır. Evin muhtelif yerlerinde muskalar bulundurur* (Şafak, 2020, s. 195).

Freud, ilkel halkların nedenini bilmedikleri halde tabi oldukları ve çiğnediklerinde derhal ağır bir cezaya çarptırılacaklarına inandıkları kısıtlama ya da yasakları tabu terimi ile açıklar: Kendi kendine bireysel olarak yasaklar koyan ve bunlara katı bir şekilde uyan kişileri de obsesyon² hastaları olarak tanımlar. Nevrotiklerdeki³ obsesif yasaklar ile tabu arasında benzerlik ilişkisi kuran Freud'a göre ikisi arasındaki en dikkat çekici benzerlik, bu yasakların sebepsiz olması ve kökenlerinin bilinmemesidir. Bir şekilde ortaya çıkan bu yasaklara, engellenemeyen bir korkudan

² Obsesyon (Saplantı): İstenmeyen, bunaltıcı olan ve bastırmaya, unutmaya yönelik çabalara rağmen istemsizce ve tekrar tekrar bilinç düzeyine sızarak kendini gösteren inatçı bir düşünce, dürtü veya imaj.

³ Nevrotik: Nevrozla ilgili.

Nevroz: Freud'un özgün tanımıyla organik veya nörolojik kökenli olmayan, gerçeklikle ilişkisinin, biraz çarpıtmaya uğrasa da henüz kaybolmadığı ruhsal kökenli rahatsızlıkların ortak adı. Bunlar arasında kaygı, fobiler, saplantılı düşünceler, zorlanımlı edimler, bedensel tepkiler, depresif tepkiler, histerik dönüşümler vb. sayılabilir.

dolayı mecburen uyulur. Tüm obsesyon hastalarını batıl inançlı olarak tanımlayan Freud'a göre, ilkel düşünce biçiminin varlığı en belirgin şekilde obsesyon nevrozunda görülür (Freud, 2020, ss. 25, 29, 30, 91).

Meryem, çocukluğunu köyde annesi, anneannesi ve anneannesinin annesi ile beraber geçirir. Dört kuşağın bir arada yaşadığı evde kökeni bilinmeyen tabulardan âzâde kalmak mümkün değildir.

Muhammet, okula başlayana kadar her sabah kahvaltıda annesinden, ekmeğin üzerindeki fırın etiketinde yazanları dinler; fakat annesinin ona etikette yazanı değil kurguladığı masalı anlatmaktadır. Okula başlayıp, okuma öğrendikten sonra o küçük kâğıtta annesinin anlattıklarının yazmadığını anlar ve büyük bir hayal kırıklığı yaşar.

Muhammet'in okumayı öğrenmekle beraber yaşadığı hayal kırıklığına bir de sınıf arkadaşlarının uyguladığı akran zorbalığı eklenir. Meryem ile Musa, Muhammet'ten önce üç erkek bebek kaybettiği için Muhammet doğunca âdet gereği onun saçlarını kız gibi uzatırlar. Okula gidene kadar bir kız çocuğu gibi gezip dolaşan Muhammet, okulda arkadaşlarına uyum sağlamakta güçlük çeker.

Muhammet okulda yaşadıklarını annesi ile paylaşmaz; fakat Meryem onun hâl ve tavrından olanları tahmin eder. Yaşıtlarına nispeten cılız bir çocuk olan Muhammet, arkadaşlarının baskı ve şiddetine maruz kaldığı için sık sık okuldan kaçır. Oğlunun bu durumunu öğretmenlerinden öğrenen Meryem, Muhammet'i okula kendisi bırakmaya başlar. Annesinin kontrolü altında okula giden Muhammet, sınıfta yine aynı şeyleri yaşamaktan kurtulamaz.

Okullarda çocuklar ve ergenler arasında yaşanan saldırganlığın en yaygın türü olan *akeran zorbalığı* hakkında ilk bilimsel çalışmalar, 1970'li yılların başlarında Norveçli psikolog Dan Olweus tarafından yapılır. Olweus, *akeran zorbalığı* kavramını, *bir ya da birden fazla öğrencinin kendilerinden daha güçsüz bir öğrenciye kasıtlı olarak ve tekrar eden bir şekilde olumsuz eylemlerde bulunması* (Topçu ve Dönmez, 2015, s. 2) şeklinde tanımlar.

2.4. 2 Numara: Sidar ile Gaba

Sidar on bir yaşında iken anne ve babası ile beraber siyasî mülteci olarak İsviçre'ye yerleşir. Türkiye'de bıraktıkları iki ablası ise anneannelerinin ölümü üzerine beş yıl sonra yanlarına gelir.

Çocukluğunda mütemadiyen babasının şiddetine mâruz kalan Sidar, kendini değersiz hissettiği, sevilmediğini düşündüğü bir ailede büyür.

Sidar, yirmi iki yaşına geldiğinde tek başına Türkiye'ye döner ve burada tıp okumaya başlar. Uyuşturucu müptelası olan Sidar, köpeği Gaba ile beraber yaşamaktadır.

Sidar'ın zihni kendini bildi bileli ölüm fikri ile meşguldür. Ölümün ne olduğundan ziyade ne olmadığını anlamaya çalışan Sidar, yeni tanıştığı insanların ölüm karşısındaki tavrını merak eder. Sidar'ın ölüm ile ilgili merakı etrafındaki insan sayısını azaltırken, bilgi dağarcığını artırır. Onun için şarkıcıların, yazarların, oyuncuların, filozofların, bilim adamlarının, şairlerin, katillerin... nasıl öldüğü unutulmaz bilgiler arasında yer alır.

Küçük yaşlarından beri ölüm hakkında zihnini yoran Sidar, sık sık intihar etmeyi düşünür; ancak ölmek için mevcut olan birçok seçenekten hangisini uygulayacağı konusunda karar veremediği için bu eylemini bir türlü gerçekleştirmez.

Sidar, henüz on bir yaşında iken annesi ve babasının ilgisini çekmek için bir su çukuruna atlar. Onun tahmininden daha derin olan çukur, Sidar'ı ilk kez ölüm ile yüz yüze getirir. Ancak ölüme bu denli yakın olmak Sidar'a korkudan ziyade keyif verir. Esasen onu keyiflendiren şey, arkasında bıraktığı insanların onun ölümüyle çekecekleri vicdan azabıdır

Adler, intiharı *bir çeşit öç alma, topluma yöneltilmiş bir suçlama* (Adler, 2000, s. 158) olarak tanımlar. Ona göre *canına kıyan herkesin sorumlu tutmak istediği biri vardır. İntihara kalkışan kişi, "Ben*

insanlar arasında en ince duygulu, en hassas biriydim, ama sen alabildiğine zalim davrandan bana” demek ister aslında (Adler, 2023, s. 52). Sidar'ın intihar fikrinin altında yatan gerçek tıpkı Adler'in söylediği gibi oç alma isteğidir.

2.5. 3 Numara: Kuaför Cemal ve Celal

İkiz kardeş olan Celal ve Cemal, on yaşlarına kadar, babaları yurtdışında çalıştığı için köyde anneleri ile büyürler. Babaları onları da yanına alıp yurtdışına götürmek üzere köye gelir. Ancak babaları gurbette başka bir kadınla evlendiği için annelerini yanlarında götürmek istemez. Bu durumu çocuklara anlatır ve ikisi de annelerini köyde bırakıp babalarıyla gitmeyi kabul eder.

Bir sabah erkenden uyanıp gizlice arabaya binip giderler. Ancak Celal, arabaya binerken ayakkabısının tekini düşürür ve onu almak için arabadan iner. Bu sırada anneleri onu bırakıp kaçtuklarını görür. Babaları da arabayı hızla sürerek oradan uzaklaşır. Böylece Celal, köyde annesi ile kalırken; Cemal, babası ile yurtdışına çıkar.

Anneleri giden oğlunun peşinden çok üzülür. Celal, hem babası tarafından terk edilmiş bir çocuk hem de annesi tarafından daha az sevilen çocuk olmanın verdiği ezikliği hayat boyu yaşar.

Celal, ikizinin aksine içe kapanık, az konuşan, insanlarla iletişim kurmaktan hoşlanmayan biri olur. Onun bu özellikleri yıllar sonra bulduğu ikiz kardeşinin dışa dönük tavırlarından rahatsız olmasına sebep olur. O, beraber işlettikleri kuaför dükkânını ayırmak isteyecek kadar uzaktır kardeşine.

Karen Horney'in temel çatışmalardan biri olarak tanımladığı uzaklaşma ihtiyacı, insanlara mesafe alma şeklinde kendini gösterir. Karen Horney, mesafeli insanları şu şekilde tanımlamaktadır:

Mesafeli insanlar, çevrelerine kimsenin geçemeyeceği hayalî bir çizgi çizerler. Bu çizginin aşılma ihtimali karşısında kaygılanırlar. Mesafeli kişilerin en önemli özelliği kendi kendilerine yetmeleridir. Bu kişiler keyif aldıkları durumlarda başkasına bağlı olduğu hissine kapıldıkları anda vazgeçmeyi tercih ederler. Bir kural gibi yalnız çalışmayı, uyumayı ve yemeyi tercih ederler. Çünkü başka birinin kendisinden bir şey beklemesi veya belirli şekilde davranmasını istemesi onu rahatsız eder (Horney, 2020, ss. 56-60).

Karen Horney'in tanımıyla mesafeli kişiliğe sahip olan Celal, ikiz kardeşiyle bile beraber çalışmak istemez. Çünkü Cemal, Celal'in hassasiyetinin farkında olmadan onun etrafına çizdiği çizgiyi aşmaya çalışır. Bu durum Celal için bir tehlike oluşturur.

Çok hareketli, çok konuşan, insanlarla her an iletişim hâlinde biri olan Cemal, bu özellikleriyle ikizinin tamamen zıddı bir karaktere sahiptir.

Dışa dönük, neşeli tavırlarına rağmen Cemal, annesine ihanet etmiş bir çocuk olmanın verdiği vicdan azabını yaşamaktadır. Yeni bir anne ve güzel bir ev için arkasında kardeşini ve annesini bırakarak babasıyla birlikte Avustralya'ya gitmiş; ancak orada beklediği mutluluğu bulamamıştır. Yurtdışında yaşadığı özgür hayat onu aynı zamanda savunmasız ve yalnız bırakmıştır.

Karen Horney'in diğer bir temel çatışma olarak tanımladığı insanlara yaklaşma eğiliminin özellikleri, aidiyet ihtiyacı içinde olan uyumlu kişide görülür. *Başkaları tarafından sevmeye, istenmeye ihtiyaç duyan uyumlu kişi, kabul edildiğini, onaylandığını, takdir edildiğini hissetmek ister; kendine ihtiyaç duyulmasını istediği gibi belirli bir kişi için de önemli olmak ister* (Horney, 2020, ss. 38-39).

Cemal için uzun yıllar sonra bulduğu kardeşi Celal çok önemlidir. Onunla birlikte olabilmek için yurtdışından dönmüş; ancak aykırı tavırları ve giyiminden dolayı Celal'den beklediği ilgiyi görememiştir. Celal'in uzun zaman sadece hâl diliyle söylediği gerçekleri söze dökmesiyle beraber Cemal kendini suçlar ve onun istediği gibi biri olmaya çalışır. Karen Honey, bu durumu

uyumlu kişinin suçu veya batayı kendiliğinden üzerine alma eğilimine bağlar. Çünkü uyumlu kişi, gerçekten suçlu hissetmese de bir eleştiri karşısında kendini suçlamaktadır (Horney, 2020, s. 40) şeklinde ifade eder.

2.6. 4 Numara: Ateşmicazoğulları

Ateşmicazoğulları ailesi için evin dışındaki her şey bir tehdittir. Bu konuda o kadar hassastırlar ki, içeriği kimse görmesin diye evin perdeleri bile daima kapalıdır. Evin geneline hâkim olan evhama bir de ev ahalisinin bireysel kaygıları eklenince hayatları tamamen çetrefilli bir hâl alır.

Aile bireylerinin ruh hâlleri eserde şu şekilde anlatılır:

Ziya Ateşmicazoğlu, rüşvet davasının yeniden açılmasından, tutuklanmaktan, hapse atılmaktan, gazetelere çıkmaktan ve elâlemin diline düşmekten korkardı en çok. Zeren Ateşmicazoğlu'nun başlıca kuruntusu, çocuklarıydı. Ardından, köktendincilerin palazlanması, yolda yürürken kapkaççıların saldırısına uğramak ve göçük altında kalmak gelirdi sırayla. Zekeriya Ateşmicazoğlu ise yatakta başarısız olmaktan, hayatta aciz kalmaktan, kumar borcu olanlardan ve korkmaktan korkardı ekseriya. Zeynep Ateşmicazoğlu'na gelince, o, korkulu-kaygılı-kuruntulu kuyular ile korkusuz-kaygısız-kuruntusuz okyanuslar arasında fütursuzca gidip gelen bir sarkaçtı zaten (Şafak, 2020, s. 108).

Psikoloji Sözlüğü'nde *teblike veya talıhsizlik korkusunun ya da beklentisinin yarattığı bunaltı veya tedirginlik; usdışı korku* (Budak, 2017, s. 421) olarak tanımlanan kaygı, Freud'a göre *kaynağı bilinmese de bir tehlike beklentisi ve buna hazırlanma sürecidir* (Freud, 2020, s. 29).

Freud'a göre, *günüümüzde yaşanan buzursuzluk, mutsuzluk ve kaygılı hallerin kaynağı, uygarlığın gelişimi ile birlikte ortak yaşam alanı genişleyen insanların saldırganlık ve özyüküm dürtülerine yenilip birbirleri için tehlike oluşturmalarıdır* (Freud, 2011, s. 121). Ateşmicazoğulları ailesinin evham ve kaygılarının temelinde dış dünya ile ilgili güvensizlik hissi yatmaktadır.

Zeliş Ateşmicazoğlu için evham, dışarıdan gelebilecek kötülük ihtimallerinden ziyade insanın içinde barınan soyut bir kavramdır. O, bu yönüyle ailesinden ayrılır. Ailesi için evin dışı kaygı durumu oluştururken, onun için evin içi de en az dışarı kadar kaygı vericidir.

Yaşadığı cilt problemi nedeniyle gittiği doktor ona psikosomatik teşhisi koyar. Ergenlikle ya da alerjik bir reaksiyonla açıklanamayacak bir biçimde cildinde oluşan kırmızı kabarcıkların sebebi aşırı evhamlı ve endişeli hâlleridir. Doktorun ona ilaç niyetine verdiği "gevşe" tavsiyesi onu daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokar. Çünkü o, nasıl gevşeyeceğini bilmediği gibi öğrenebileceğine de inanmaz.

Psikoloji Sözlüğü'nde *hem ruhsal hem bedensel etkenlerden kaynaklanan bir hastalık olarak tanımlanan psikosomatik, genellikle organik bir temeli bulunmayan ve kaygı, stres gibi ruhsal etkenlerin bedensel semptomlarla kendini gösterdiği bir rahatsızlıktır* (Budak, 2017, s. 601).

Zeliş, kan ya da kan rengi bir şey gördüğünde hemen bayılır. Onun bayılmasına sebep olan şey kandan ziyade kırmızı renktir. Kırmızı renk, Zeliş'in iç dünyasını niteleyen bir unsura karşılık gelmektedir.

Zeliş Ateşmicazoğlu, her anlamda özgür olabileceği bir hayat yaşamak isterken evhamları yüzünden buna bir türlü cesaret edemez. Alt katında oturan Sidar'ın evinden gelen sesleri gizli gizli dinler ve o eve gelip rahatça kalan kızın yerinde olmak ister. Yaşamak zorunda kaldığı hayatla hayalleri/fantezileri arasında sıkışıp kalan Zeliş için kırmızı renk imkânsız arzularını temsil etmektedir. Çünkü o, hiçbir zaman hayalini kurduğu hayata adım atacak gücü kendinde bulamayacaktır.

Yirmi iki yaşında geçirdiği sinir krizi sonrası hayatını iki zıt kutupta yaşamaya başlayan Zeynep ya çok hasta ve üzgün ya da çok sağlıklı ve neşelidir. Zeynep, iki duygu durumunu da çok yoğun bir şekilde yaşadığı için ailesi o hastalandığında bir daha hiç iyileşemeyeceğini düşünürken,

iyileştiği dönemlerde de bir daha hiç hastalanmayacağını düşünür. Bir duygudan diğerine ne zaman geçeceği belli olmayan Zeynep'in duygu durumunu ailesi onun gazetede takip ettiği haberlere göre anlar. Çünkü hasta olduğu dönemlerde sadece gazetede kötü haberleri okuyan Zeynep, iyi olduğu dönemlerde kötü haberlerle hiç ilgilenmez, sadece renkli sayfalarla ilgilenir.

Zeynep'in duygu durumundaki ani değişikliklerle seyreden hastalığı psikoloji literatüründe bipolar bozukluk olarak adlandırılır. Manik depresif rahatsızlık da denilen bipolar bozukluk, Psikoloji Sözlüğü'nde şu şekilde tanımlanmaktadır:

Aynı insanda birbirine karşıt iki aşırı ruh hâlinin dönüşümlü olarak ortaya çıktığı ağır bir duygusal rahatsızlık olarak tanımlanmaktadır. Aşırı etkinlik, aşırı heyecan, az uyuma, aşırı konuşkanlık, görkemlilik düşünceleri, düşünce uçuşu, konuşma baskısı, savurganlık vb. davranışsal semptomlarla kendini gösteren manik vakalar ile iştah kaybı, uykusuzluk ya da çok uyuma, pasiflik, umutsuzluk, intihar düşünceleri gibi tipik depresyon semptomlarıyla kendini gösteren bu rahatsızlıkta bir duygusal bozukluktan diğerine geçiş uzun süreli, düzenli ya da ani olabilir (Budak, 2017, s. 136).

Hayatını iki keskin uç arasında gidip gelerek yaşayan Zeynep Ateşmicazoğlu, kendisini hasta olarak görmese de ailesi bu süreçte zor anlar yaşar.

Ergenlik dönemiyle beraber kötü alışkanlıklar edinmeye başlayan Zekeriya, sigara, alkol, kumar derken sonunda mafyaya da bulaşır. Her hâliyle ailesi için bir utanç ve azap kaynağı olan Zekeriya yirmi sekiz yaşına geldiğinde düzeler umuduyla ailesi tarafından uygun görülen bir akraba kızıyla evlendirilir. Ancak o, ailesinin umutlarını yine boşa çıkartır.

Eserde hem genlerin insan üzerindeki etkisinden hem de fiziksel özelliklerin karakter üzerine olan etkisinden hareketle annesi tarafından Zekeriya'nın burnu ile kötü yaşamı arasında bir bağ kurulur. Zekeriya'nın burnu ergenlik dönemiyle birlikte beklenmedik bir değişim geçirerek çengelimsi bir görüntü alır. Oğlunun burnunun geçirdiği değişim, annesinin sınırlarını bozacak derecede kötüdür. *Dünyadaki her türlü kötülüğün bozuk genlerden geldiğine inanan Zeren Ateşmicazoğlu* (Şafak, 2020, s.101), eski bir aile fotoğrafında aradığı *gen zınlısını* bulur. Anneye göre Zekeriya, insanlar arasında laf taşıyıp kavgalara sebep olan, kadınsı ve kırıtkan özellikleriyle sülalenin en zelif genlerine sahip olan babasının dedesinin dördüncü erkek kardeşine çekmiştir.

Alexis Carrel genlerin insanlar üzerindeki etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

Erkek kromozomları ile dişi kromozomların birleşiminden oluşan birey, ebeveynlerinin hem görünen özelliklerini hem de vücutlarında bulunan çekinik unsurları bünyesinde barındırır. Embriyonun, fetüsün, çocuğun ve genç bireyin gelişimi sırasında yaşadıklarına göre bu potansiyeller gerçekleşir ya da yapay olarak kalır. Bu durum insan varlığının kaynağının hem kalıtsallığa hem de gelişime dayandığını göstermektedir. Bununla birlikte, aynı ebeveynlerden dünyaya gelen, aynı şekilde büyütülen çocukların şekillerinde, duruşlarında, sinirsel yapılarında, zihinsel yeterliliklerinde ve ahlakî değerlerinde görülen farklılıkların atalardan geldiği açıktır. Atalardan gelen çekirdek maddelerinin partikülleri ve genler, bireyin dünyaya gelmesine vasıta olan yumurtaların içinde bulunduğu için gelişim koşullarına bağlı olarak gerçekleşen eğilimler de olsa genler, etkilerini ortaya koymaktadır (Carrel, 2020, ss. 247-249).

Doğu toplumlarında eski zamanlardan beri ilim adamlarının ilgi gösterdiği bir tür olan kıyafetnâmeye göre kişinin şekil özellikleri insan tabiatının bir alametidir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu türde yazdığı Marifatnâme adlı eserinde insanın fizikî özelliklerinin kişilik ve ahlak yapısına dair bir işaret barındırdığını söyleyerek buruna dair şu tespitlerde bulunur:

Burnu eğer uzunsa sahibinin anlayışı kıttır. Burnu kısa olan çok korkak olur. Burun ucu top olan neşeli olur. Burun ucu ağza yakın olan adamdan sakın. Burun deliği bol olsa o kibir ve hasetle dolmuştur. Burun kanatları hareketli olanda kahr ve inat toplanmıştır.

Burnu geniş olan şehvet düşküner. Burnu eğri olanın fikri himmettir (İbrahim Hakkı, 2017, ss. 74, 78).

Zekeriya Ateşmicazoğlu'nun sahip olduğu uzun burun kıt anlayışlı olduğunun, burnunun çengelimsi bir görüntüyle ağzına yaklaşması ise sakınılacak biri olduğunun göstergesidir.

Zeren Ateşmicazoğlu, evine ve çocuklarına çok düşkün bir anne olduğundan onları dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumaya çalışır. Ancak bu konuda başarılı olamaz. Hem eşi hem de çocukları onu çok üzer. O da -bilinçli bir davranış olmasa da- yaşadıkları karşısında bitkilerin ve hayvanların iyileştirici etkisinden yararlanmaya çalışır.

Aşkın Haskaya Suna, *evcil hayvan sahipleri ile görüşerek yaptığı araştırmalar sonucunda kişilerin evcil hayvanları sevgi nesnesi yerine koyduğunu ve bu sayede mutsuzluk, yalnızlık gibi insanı kötü hissettiren duygularla daha kolay başa çıkabildiklerini* tespit etmiştir (Suna, 2019, ss. 131-153).

Zeren Ateşmicazoğlu, eşinin Sular İdaresi'ndeki işinden rüşvet aldığı gerekçesiyle atılmasından sonra evde çeşit çeşit süs bitkisi yetiştirmeye başlar. Büyük kızı Zeynep'in hastalığından sonra eve içini rengârenk balıklarla, alacalı bulacalı taşlarla ve fosforlu aksesuarlarla doldurduğu bir akvaryum alır. Son olarak torununun tıpkı oğlu gibi düşüp burnunu kırmasından sonra eve bir kanarya alır. Ancak ailenin evhamları yüzünden açılmayan perdelerden içeri güneş ışığı giremediği için süs bitkileri kurur, balıklar ölür, kanaryayı da kediler yer. Zeren Ateşmicazoğlu için bu çabalar da işe yaramaz ve o kaygılı, evhamlı hayatına devam eder.

2.7. 5 Numara: Hacı Hacı ve Oğlu, Gelini, Torunları

Eşinin vefatından sonra oğlu, gelini ve torunlarıyla yaşamaya başlayan Hacı Hacı, gelini çalıştığı için torunlarına bakmaktadır. Torunlarını oyalamak için onlara masal anlatır. "Osman" adını verdikleri çadırın içinde dedelerinin anlattığı masalı dinleyen çocuklar, masalın peşinden hemen uykuya dalarlar. Bu onların günlük rutini olur.

Dedenin torunlarına anlattığı masallar iki grupta toplanabilir. Birinci grupta yer alan masallar mutlaka fedakârlığı, iyi insan olmayı öğütleyen bir ders barındırır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethedebilsin diye canından geçen derviş, nefsanî arzularına ve maddî kazanca rağmen dürüst davranmayı tercih eden balıkçı masalları buna birer örnektir. İkinci grupta yer alan masalların konusu ise zebani, cin, peri, gulyabani gibi soyut varlıklardır. Yeni doğum yapmış kadınlara dadanan Al Karısı, yaşlı kadın kılığına giren Kara Koncolos masalları bu grupta yer alır. Hacı Hacı, bu masallar içinde en çok cinlere ait anlatıları sever.

Masallar ve psikanaliz bilimi arasındaki ilişki bilinç kavramı ile açıklanmaktadır. Bilinç ve bilinçaltı, psikanaliz biliminin temel çıkış noktasıdır. Masallar bir ulusun kolektif bilincinden türeyen bilinçdışı veriler sunduğu için masallardaki şifrelenmiş, örtük anlamların psikanalitik değerlendirmeleri yapılabilir (Sarı ve Ercan, 2008, s. 19).

Sigmund Freud'un ve Melanie Klein'in kuramlarından esinlenerek masallar üzerinde psikanaliz yöntemiyle incelemeler yapan Bruno Bettelheim, peri masallarının çocukların zihnine ve hayatına dair faydalarını şu şekilde açıklar:

Çocuk okuduğu veya dinlediği peri masallarından kendine pay çıkarır. Peri masalı, olağanüstü dünyayı rüyaya geçmeden önce dinleyip onu kendi bilinçaltında değerlendirerek mühim dersler çıkarır. Masalın sonunda iyilerin kazanıp kötülerin kaybetmesi çocuğun bilinçaltına gizli bir şekilde ahlaki açıdan olumlu bir gönderme yapmaktadır (Bettelheim, 1999, s. 80).

Çocuğun zihni, masallar vasıtasıyla gerçek yaşamın boyrat akışına hazırlanmaktadır. Masal, yumuşak bir dille çocuğa, gerçek dünyada kötü insanların olduğunu öğretir. Gerçek hayatın idealize edilmiş, şifrelenmiş şekillerinin bir yansıması olan masallar bilinçten ayrı düşünülemez (Sarı ve Ercan, 2008, ss. 27, 30).

Eşi çalışmadığı için evin maddi yükü omuzlarına yüklenen anne, çocuklarını dedeleriyle bırakıp çalışmaya gitmek zorundadır. Dedelerinin çocuklarına anlattıklarından rahatsız olduğu için aklı hep evde kalan anne, iş aralarında çocuklarını arayarak evde olup biteni öğrenmeye çalışır.

Bazı günler anne, içine kurt düştüğü için aldığı cevaplarla yetinmez ve oğluya "Deden masal anlatıyorsa, 'hava sıcak' de ya da 'hava soğuk' de yeter. Ben anlarım" (Şafak, 2020, ss. 218, 263) gibi şifreli konuşmalar yapar.

Çocuğun anne-babasından ayrı bir insan olduğunu söyleyen Nihan Kaya'ya göre çocuk, istediği insandan istediği bilgiyi alabilir. Eğer çocuğa herhangi bir bilgiye ulaşmanın sakıncalı olduğu söylenirse bu bir istismardır. Çocuk, herhangi bir bilgiye ulaştığı ya da ulaşmak istediği için kendini suçlu hissetmemelidir çünkü yasak bilgi yoktur (Kaya, 2020, s. 47).

Çocukların annesi çalışmak zorunda olduğu için dedelerinin çocuklara anlattığı masallara mecburen göz yumar. Dede, masallar vasıtasıyla çocuklara kendi kültürlerini ve tarihlerini anlatmak ister; fakat küçük çocuklar dedelerinin anlattıkları karşısında korkuya kapılır. Çocuklar, dedelerinin anlattığı cinli, perili masalların etkisiyle apartmanı ilaçlamaya gelen Haksızlık Öztürk'ü cin zanneder.

Evin altı buçuk yaşındaki oğlu, cinsel bir merak içindedir. Dedesinin anlattığı masalarda cinsellik çağrışımı yapabilecek kısımlara dikkat kesilir. Dedesinin Boşluk Dede türbesi ile ilgili anlattıklarında sadece hamile kalmaya çalışan gelinlerle ilgilenirken, balıkçı Süleyman'ın saray cariyesine duyduğu platonik aşkın anlatıldığı masalda işin ahlaki boyutundan ziyade cinsellik vaat eden kısımlarına dikkat eder.

Freud, küçük çocukların yaşadığı bu durumu öğrenme dürtüsü ile açıklar. Çocuğun cinsellikle ilgili merak duygusunun temel sebebi çocuğun nereden geldiği sorusudur. Bu soru çocuğun zihninde genel olarak yeni bir kardeşin gelmesiyle beraber başlar (Freud, 2020, ss. 95, 99). Freud'un tanımıyla üreme öncesi döneme ait cinsel örgütlenme eylemi içinde olan altı buçuk yaşındaki çocuk, bu eylemi başparmağını emmek suretiyle gerçekleştirir.

Freud çocuk cinselliği ile emme arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar:

Cinselliğin çocuktaki ilk gösterisi emme eylemidir. Emme zevki çocuğun bütün dikkatini alır. Sonra onu uyutur ya da onu bir tür orgazma götürür. Bu sırada çocuğun dudakları erojen bölge rolü oynar. İlk başlarda erojen bölgenin doyumunu, açlığın yatışması ile ilgili iken zamanla bağımsızlaşır. Dişlerin çıkmasıyla birlikte cinsel doyumunu yineleme ihtiyacı beslenme ihtiyacından ayrılır. Besin onun için emilecek değil çiğnenecek bir şey olduğunda çocuk, emmek için kendi bedeninin bir bölümünü tercih eder. Böylece kendini, dış dünyadan bağımsız kılar. Ayrıca bu şekilde kendisine ikinci bir erojen bölge yaratır (Freud, 2020, ss. 80-83).

2.8. 6 Numara: Metin Çetin ve Karısı

İşine düşkün bir bilim insanı olan Nadya, hayatında ilk defa gittiği diskotekte Metin Çetin ile tanışır. Yoğun iş temposu yüzünden insanî ilişkileri dolayısıyla da karşı cinsle olan ilişkisini ihmal eden Nadya, evlenip İstanbul'a yerleştikten sonra kocasının gerçek yüzünü görür. Metin Çetin, yalancı, alkolik, işsiz bir adamdır aslında. Ayrıca Nadya'ya da çok kötü davranmakta hem fiziksel hem de psikolojik şiddet uygulamaktadır.

Byung-Chul Han'a göre, eskiden her yerde hazır ve nazır olan şiddet, modernite ile birlikte dönüşüme uğrar. Böylece iletişimın satır aralarına, derinin altına çekilir. Kılcal damarlara, rubun iç mekânlarına sinmeye başlayan şiddet, görünürden görünmez, açıklıktan mahreme, fizikten psişiğe evrilir (Han, 2020, s. 18). Metin Çetin, Nadya'yı yok sayarak ona psikolojik şiddet uygular. Nadya iki kişilik evde evliliğini tek başına sürdürmek zorunda kalır.

Nadya, eşinden gördüğü psikolojik ve fiziksel şiddeti Freud'un neden bulma mekanizması ile olağanlaştırmaktadır. Kişi, gerçekleştiremediği isteklerin yarattığı düş kırıklığını yumuşatmak amacıyla bu

mekanizmayı kullanır (Geçtan, 2017, s. 80). Eşinin kendisini aldattığını gözleriyle görene kadar eşinin davranışlarını normal karşılayan Nadya için eşinin istediği zaman nazik bir insan olabildiğini görmek aldatılmaktan daha çok incitici olur. Gerçeklerle yüzleştiği anda aslında kim olduğunu hatırlayan Nadya, eşini terk ederek ülkesine geri döner.

2.9. 8 Numara: Mavi Metres

Mavi Metres, çocukluğunu dedesi ve anneanesiyle geçirdiği için dedesini baba figürü yerine koyar. Bir kız çocuğunun babasına duyabileceği hayranlığı o, dedesine karşı hisseder. Dedesinin ölümünden sonra onunla yaşadığı manevi iklimi tekrar bulabilmek için çeşitli tarikatların sohbetlerine katılsa da aradığını bulamaz. Tarikat evlerinde tanıştığı insanların dedesinin gölgesinde kaldığını fark ettiği anda içindeki kötülüğe meyyal ruhu keşfeder. Babası yaşındaki adamların ona gösterdiği ilgiye karşılık vererek bambaşka bir hayat yaşamaya başlar. Kendinden yaşça büyük, evli, çocuklu ve zengin adamların metresi olur.

Mavi Metres'in partner seçimini ile Jung'un animus arketipi arasında bir ilgi bağı vardır. Jung, animus arketipini şu şekilde açıklamaktadır:

İnsanın içedönük yüzü erkeklerde anima, kadınlarda ise animustur. Anima arketipi erkek psişenin kadın yönü, animus arketipi ise kadın psişesinin erkek yönüdür. Kadın ve erkek her iki cins'e ait hormonlar salgılamalarının yanı sıra psikolojik anlamda bazı tutum ve duyguları da birbirlerinden edinmişlerdir. Bu durum karşı cinsi daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Jung'a göre her kadında doğuştan olan erkek imgesi (animus), o kadının bilinçdışında bazı normların oluşmasına neden olur ve kadın bu normlara göre eş/sevgili seçimini yapar. Kız çocukta animusun ilk yansıdığı kişi babasıdır. Bir kadın eğer bir erkeğe ilgi duyarsa, o erkek onun animusuna uyan özellikler taşıyordur (Geçtan, 2017, s. 170).

Babasından ayrı büyüyen Mavi Metres'te animusun yansıdığı ilk kişi dedesi olur. Mavi Metres'in yetişkin bir genç kız olduğunda manevi olarak dedesini hatırlatacak yerlere gitmesi ve sonrasında kendinden yaşça büyük erkeklerle ilişki yaşaması Jung'un animus arketipi ile açıklanabilir bir durumdur.

Mavi Metres, on yedi yaşında iken âşık olduğu gençle nişanlanır; fakat onunla anlaşamayınca ayrılmaya karar verir. Nişanlısı ondan ayrılmamakta çok ısrarcı olur ve Mavi Metres'i suratını doğramakla tehdit eder. Bunun üzerine Mavi Metres saç tokası ile yüzünü kendi elleriyle parçalar. O günün hatırasını bir ömür boyu yüzünde taşıyan Mavi Metres, canı yandığı zamanlarda yine kendine zarar vermeye devam eder. Bacaklarının görünmeyen yerlerine jiletle çizik atar, ölümcül darbeler atmaz vücuduna sadece kasıtlı olarak kendine zarar verir.

Kendine kasıtlı zarar verme davranışı, *vücut dokusunu az ya da orta düzeyde tahrip etmeyi amaçlayan, sosyal olarak kabul edilemez, tekrarlayıcı davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Kişi kendine zarar verirken psikolojik olarak örselenmiş durumda olmasına rağmen davranışı intihar girişimi biçiminde değildir* (KL, 1998, ss. 531-554).

Kendine kasıtlı zarar verme davranışının altında psikodinamik, biyolojik ve psikososyal etkenler yatmaktadır. Mavi Metres'in bu davranışına psikososyal bir etken olarak çocukluk yaşantıları sebep olmuştur. *Aile özellikleriyle ilgili olarak yapılan izlem çalışmalarına göre ailesinden ayrı olan, çocukluğunda bir süre de olsa ailesinden ayrı kalan veya ailesi boşanmış ergenlerin kendine kasıtlı zarar verme riski yüksektir* (Toprak ve ark., 2011, ss. 140-144).

Mavi Metres, *inançlı, imanlı ama bir o kadar da ablaksız, kararsız ne yardan ne serden geçen* (Şafak, 2020, s. 348) iki uç karakter arasında yaşayan bir genç kızdır. Bu yönüyle "mavi" onun masum yönünü temsil ederken, "metres" de onun yenik düştüğü şehvetini temsil eder.

2.10. 9 Numara: Hijyen Tijen ve Su

Anne ve babasının onaylamadığı bir evlilik yapan Tijen hem yaşadığı maddî refahtan hem de ailesinden kalacak mirastan mahrum kalır; ancak bunca fedakârlık yapmasına rağmen eşiyile mutlu olamaz. Tijen'in temizlik takıntısından nasibini alan eşi, Tijen için iğrenç biridir. Baktığı her şeyde pislik zerresi gören Tijen, eşinin gözündeki çapaktan, saçındaki kepekten bile tiksindir.

Her an temizlik yapan Tijen'in layıkıyla temizleyemeyeceğini düşündüğü eşyaları camdan aşağıya atması, yaptıkları temizliği beğenmediği gündelikçi kadınlarla kavga etmesi, eve gelen insanlara galoş giydirmesi gibi mantıklı biçimde açıklanamayacak davranışları günlük hayatını ve sosyal yaşamını olumsuz yönde etkiler.

Tijen, psikolojide obsesif-kompulsif rahatsızlık olarak tanımlanan bir kaygı bozukluğu yaşar. Bu hastalık, *bunaltı yaratacak ve kişinin normal işleyiş yetisini, çalışma düzenini, sosyal ilişkilerini bozacak şiddette seyrederek ve kirlilik, cinsellik, saldırganlık, düzenlilik, din gibi konuların etrafında yoğunlaşır* (Budak, 2017, s. 631). Temizlik takıntısı yüzünden sosyal hayattan uzak kalan Tijen, evden dışarı çıkmaz. Bütün günü evi temizleyerek geçirir. Aslında ona göre her eylem temizlik yapmak için bir fırsattır. Gece yarısı uyanıp tuvaletini yapmak için banyoya girdiğinde banyoyu baştan aşağıya temizlemesi onun temizlik takıntısının boyutunu gözler önüne serer.

Tijen, içeri girdiğinde zaten temiz olan banyoyu gece yarısı, uykulu bir vaziyette iken bile temizlemekten kendini alıkoymaz.

Tijen, temizlik takıntısı yüzünden yalnızlığa mahkûm olur. Temizlik yapmaktan insanların arasına karışacak vakit bulamaz. Bunun yanı sıra evin dışının onun için mikrop kaynağı olması Tijen'i insanlardan uzaklaştırır. Hatta uğruna ailesini ve ailesinden kalacak mirası reddettiği eşinden bile bu sebeple uzaklaşır.

2.11. 10 Numara: Madam Teyze

Çocukluğunda çok fazla kitap okuduğu için burnu kanayan Madam Teyze'ye annesi kitap okumayı yasaklar. Ancak o, çok sevdiği kitaplarından vazgeçmez. Bunun üzerine annesi o okuldayken bütün kitaplarını ve günlüklerini çöpe atar. Madam Teyze bu duruma çok üzülür ve annesini hiçbir zaman affetmez.

Bu olay onun hayatındaki ilk kırılma noktası olur. İkincisine ise erkek kardeşi sebep olur. Madam Teyze, kocasının ölümünden sonra onun fotoğrafları ve eşyaları ile teselli bulur. Ancak erkek kardeşi Madam Teyze'den habersiz eniştesine ait bütün anıları çöpe atar. Davranışına gerekçe olarak ablasının eniştesine ait eşyaları gördükçe daha çok üzülmelerini gösterir. Bu olaydan sonra Bonbon Palas'a taşınan Madam Teyze, evinin kapılarını herkese kapatır, kardeşi dâhil hiç kimseyi misafir olarak kabul etmez. Evde, çöpte bulduğu ama çöpe atılmaması gerektiğine inandığı eşyalarla yaşamaya başlar.

Madam Teyze'nin çöp dolu bir evde yaşaması psikoloji literatüründe *istifleme* davranışı olarak tanımlanmaktadır. *İstifleme, yararsız ya da sınırlı değere sahip görünen çok sayıda eşyayı edinmek ve onları atmakta zorlanma ve bu sebeple işlevsellikte önemli bozulmanın görüldüğü bir durum* olarak tanımlanmaktadır (RO ve TL, 1996, ss. 341-350). *Alta yatan psikopatolojiye yönelik tedavi girişimi olmadan evden birikmiş eşyaların uzaklaştırılması, evin temizlenmesi kişide yoğun anksiyete ve psikolojik yüke sebep olabilir. Hatta kişinin onayı alınmadan yapılacak işlemler ciddi depresyona ve intibara sebep olabilir* (Aydın vd., 2014, ss. 289-295).

Madam Teyze'nin istifleme serüveni Bonbon Palas'a taşınmasıyla başlar. Kiraladığı evin sahibesinin evdeki eşyaları dilerse çöpe atabileceğini söylemesine rağmen o hiçbir şeyi atmaz. Tıpkı bir emanetçi gibi bakar eşyalara. Sonra çöpte gözüne ilişen ve hâlâ işe yarayacağını düşündüğü eşyaları eve getirmeye başlar. Lodoslu günlerde deniz kenarına gidip denizin getirdiklerini de evde biriktirir. Bütün bunların yanı sıra komşularının kapı önüne bıraktığı çöp

poşetlerini evine götürür. Madam Teyze'nin çöp dolu evinden gelen kokular bütün apartmanı rahatsız eder.

Küçük bir kız olduğu için evinde misafir etmekte bir sakınca görmediği karşı komşusunun kızı Su, onun bu sırrını ifşa eder. Madam Teyze, rızası dışında evi boşaltılıp ilaçlandıktan sonra kimseye açmaz evin kapısını; çünkü ölüm uykusuna yatar. Günlerce yemek yemeyen, su içmeyen ve şeker ilaçlarını almayan Madam Teyze, sessizce ölüme gider.

Sonuç

“Elif Şafak'ın Bit Palas Romanının Psikolojik Açısından İncelenmesi” adlı çalışmanın amacı roman kişilerinin psikolojilerini izlemek ve böylece insan psikolojisine ait unsurları roman metni üzerinden ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla çalışmada edebiyat ve psikolojinin birbiri üzerindeki yansımalarının izleri takip edilmiştir ve Elif Şafak'ın psikolojik unsurları eserinde kullandığı tespit edilmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde eserin tanıtımı yapılmış ve eserin özetine yer verilmiştir. Bu bölümde yapılan incelemelerden hareketle *Bit Palas* romanının üstkurmaca tekniğinden faydalanılarak yazılmış bir eser olduğunu söylemek mümkündür.

Bonbon Palas'ın 1 numaralı dairesinde oturan Meryem, bâtil inançlara göre yaşayan bir karakter olarak *obsesif* özellikler taşımaktadır. Meryem'in oğlu Muhammet ise *akeran zorbaliğ*na maruz kalan bir çocuktur.

Çocukluğunda yaşadığı kötü olaylar sebebiyle 2 numarada oturan Sidar'ın zihni sürekli olarak intihar düşüncesiyle meşguldür. Onun bu düşüncesinin altında ailesini cezalandırma arzusu yatmaktadır.

Kuaför Cemal ile Celal birbirinin yansıması olan iki zıt karakter olarak eserde yer alır. Celal, Karen Horney'in tanımıyla *mesafeli kişiliğe* sahipken; ikizi Cemal, *uyumlu kişilik* özelliklerini taşımaktadır. İki kardeşin zıt kişiliklere sahip olması farklı ortamlarda yetişmeleri ile açıklanmaktadır.

Ateşmicazoğulları ailesinin bütün üyelerinin temel sıkıntısı *kaygı*dır. Bunun yanı sıra evin büyük kızı Zeynep *manik-depresif*, küçük kızı Zeliş ise *psikosomatik* belirtiler göstermektedir.

Metin Çetin, karısı Nadya'ya fiziksel ve psikolojik şiddet uygulamaktadır. Yazar, Nadya karakteri ile eğitilmiş bir kadının psikolojik şiddet kullanılarak nasıl manipüle edildiğini anlatır.

Mavi Metres, *kendine kasıtlı zara verme* davranışı gösteren genç bir kız olarak eserde yer alır. Psikolojik verilere göre onun bu davranışı çocukluk yaşantıları ile ilgilidir. Roman kurgusu da bu verileri destekler niteliktedir.

Temizlik hastası olan Hijyen Tijen, *obsesif-kompulsif* belirtiler göstermekte ve bu hastalıktan ötürü zorluklar yaşamaktadır.

Geçmişte yaşadığı travmatik olaylardan sonra evini bir çöp eve dönüştüren Madam Teyze, psikolojide *istifleme* olarak tanımlanan bir hastalıktan mustarıptır.

Bonbon Palas'ın yedi numaralı dairesinde kalan Ben / Anlatıcı ise böcek fobisi olan biridir. Roman boyunca anlatılanlar da onun zihninin kurgusudur. Hapishanedeyken böyle bir hikâyeye kurgulamasının sebebi yazmanın sağaltıcı etkisinden faydalanmaktır. Roman kurgusuna dahil olan bitler, çöp kokusu, psikolojik rahatsızlıklar aslında Ben / Anlatıcı'nın rahatsız olduğu şeylerdir. Yaşadığı sıkıntılı durumdan kurtulmak için böyle bir hikâyeye kurgulayan Ben /Anlatıcı, korkularının üstüne gider.

Roman karakterlerinin eserden hareketle tespit edilen ruhsal hastalıklar psikoloji biliminin verilerinden yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Roman karakterlerinin sergilediği davranışların psikolojik verilerle uyum içinde olması Elif Şafak'ın psikolojiye ait unsurları romanında bir fon olarak kullandığını göstermektedir.

Eserde yer alan erkekler/babalar geri planda durur, kadınlar/anneler ise baskın karaktere sahiptir. Anlatıcının babası alkolik olduğu için evi ve çocukları idare eden kişi annesidir. Kendisi de yetişkin bir insan olduğunda hayatını kadınların yönlendirmesine göre yaşar.

Meryem'in kocası Musa, karısına söz geçiremeyeceğini bildiği için evde hiçbir şey karışmaz. Eve alınan eşyalardan çocuklarının ihtiyacına kadar her şeyle Meryem ilgilenir.

Sidar'ın çocukluk anılarında babası annesi kadar yer almaz. İkiz kardeşlerden Celal ve Cemal'in de anılarında sadece anneleri vardır.

Ateşmicazoğulları ailesinin babası Ziya, evde olan bitenle ilgilenmez. Kızlarının hastalığıyla ilgilenen kişi anne Zeren iken oğlunun kötü yollara sapmaması için mücadele eden yine anne Zeren olur.

Hacı Hacı'nın oğlu çalışmadığı için evin geçimini gelini üstlenir. Evde babaya dair hiçbir şeyden bahsedilmez.

Mavi Metres de babasından ayrı bir çocukluk geçirir. Eserde Mavi Metres'in babasına dair bilgi verilmez.

Hijyen Tijen'in kocası da evde gölge bir karakter olarak yaşar. Madam Teyze'nin annesi baskın bir karakter olarak tasvir edilirken babasına dair bir bilgi paylaşılmaz.

Annelerin/kadınların baskın bir karakter olarak yer aldığı eserde erkeklerin/babaların gölge bir karakter olarak yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra baba figürünün yerini dedenin aldığı görülmektedir. Hacı Hacı ve Mavi Metres'in dedesi bu duruma örnek teşkil eder.

Sonuç olarak *Bit Palas* romanında yazarın psikolojik unsurları kullandığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle, incelediğimiz edebî eser, psikoloji biliminin verilerinden faydalanmıştır. Yazar, roman kişilerinin çocukluk yaşantılarına da eserde yer vererek onların psikolojik travmalarının sebeplerinin görülmesine imkân verir. Diğer yandan, edebî bir eserde yer alan kişilerin sanki gerçek insanlarmış gibi psikolojik açıdan incelenmesi de edebiyatın psikolojik verilerden faydalandığını gösterir.

Kaynakça

- Adler, A. (2020). *Yaşama sanat* (K. Şipal, Çev.). Say Yayınları.
- Adler, A. (2023). *Yaşamın anlamı ve amacı* (İ. Korkmaz, Çev.). Maya Kitap.
- Aydın, E., Konkan, R., Alataş, G., Tabo, A., Yiğit, S., Güçlü Gönüllü O., Aydın, E. (2014). *Çöpevler ve DSM-5 yeni tanı kategorisi biriktirme bozukluğu: Sınırlı alan çalışması. Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 15, 289-295.
- Budak, S. (2017). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Carrel, A. (2020). *İnsan denen meçbul* (Z. Atsız, Çev.). The Kitap.
- Çıkla, S. (2016). *Edebiyat ve hastalık*. Kapı Yayınları.
- Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve psikoloji*. Anı Yayıncılık.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (2017). *Marifetnâme*. Âlem Yayıncılık.
- Ever, M. (2017). Elif Şafak'ın bit palas romanıyla Georges Perec'in yaşam kullanma kılavuzu romanının karşılaştırmalı incelemesi. *İdil Dergisi*, 6(34), 1701-1714. <https://doi.org/10.7816/idil-06-34-02>
- Freud, S. (2020). *Totem ve tabu* (Z. Aksu Yılmaz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Freud, S. (2020). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.). Metis Yayınları.
- Freud, S. (2011). *Uygurhğin huşursuzluğu* (H. Barışcan, Çev.) Metis Yayınları.
- Freud, S. (2020). *Cinsellik üzerine* (A. A. Öneş, Çev.). Say Yayınları.

- Frost R. O, Hartl T. L. (1996). A cognitive-behavioral model of compulsive hoarding. *Behav Res Ther*. 34(4), 341-350. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(95\)00071-2](https://doi.org/10.1016/0005-7967(95)00071-2)
- Geçtan, E. (2017). *Psikanaliz ve sonrası*. Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2020). *Şiddetin topolojisi* (D. Zaptçıoğlu, Çev.). Metis Yayınları.
- Haskaya, S. A. (2019). Türkiye'de yaşayan evcil hayvan sahiplerinin bütüncül psikoterapi perspektifinden analizi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 2(3), 131-153.
- Horney, K. (2020). *İçsel çatışmalarımız* (Z.P Koçak, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri terimleri sözlüğü*. Dergâh Yayınları.
- Karaca, Ş. (2019). *Kötücül kadın*. Akçağ Yayınları.
- Kaya, N. (2020). *Yazma cesareti*. İthaki Yayınları.
- Kaya, N. (2020). *Bütün çocuklar iyidir*. İthaki Yayınları.
- Reik, T. (2009). *Aşk ve şehvet üzerine* (A. Kılıçlıoğlu, Çev.). Say Yayınları.
- Sarı, A., Ercan, C. A. (2008). *Masalların psikanalizi*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Suyemoto, K. L. (1998). The functions of self-mutilation. *Clin Psychol Rev*, 18(5), 531-554. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(97\)00105-0](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(97)00105-0)
- Şafak, E. (2020). *Bit Palas*. Doğan Kitap.
- Şen, C. (2020). *Edebiyat incelemelerinde psikanaliz kullanımı*. Divan Kitap.
- Topçu, A. E. & Dönmez, A. (2015). Bir grup süreci olarak akran zorbalığı: Katılımcı rollerinin cinsiyet ve sosyal statü açısından incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 1-13.
- Toprak, S., Çetin, İ., Güven, T., Can, G., Demircan, Ç. (2011). Self-harm, suicidal ideation and suicide attempts among college students. *Psychiatry Res*, 187(1-2), 140-144. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.09.009>
- Yeloğlu, Ç. H. & Hocaoğlu, Ç. (2017). Önemli bir ruh sağlığı sorunu: Bipolar bozukluk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*, 8(30), 41-54. <https://doi.org/10.17944/mkutfd.323344>

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla “Mavi Atlas”, elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkı sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas'taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT *MAVI ATLAS*

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes "Research Articles". The second group papers includes "Translations", "Book Reviews", "Discussions," "Conversations," "Seminar Papers," and "News." All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets "DOI" number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail "gu.maviatlas@gmail.com."

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas*, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu,

diğerinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring* and *Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of ‘Translation’, ‘Book Review’, ‘Discussion’, ‘Conversation’ and ‘Conference and Seminar Texts’ and ‘News’ necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such

manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için DergiPark üzerinden giriş yapıp, sistemden yüklenmesi gerekmektedir.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu"nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı:

Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa:

"Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCID, E-Posta.

"Başlık" Her kelimenin ilk harfi büyük, bold stil ve Garamond yazı karakteri ile 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.

"Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.

Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.

"Öz/Abstract" Türkçe özet en az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. İngilizce özet ise (İngilizce dil yapısı gereğince) 200-400 kelime arasında olmalı. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.

"Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin:

“Metin” MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).

Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisini tercih edilmeli) 44 kelimedenden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalıdır. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar:

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalıdır.

Şekiller ve Tablolar:

Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo ve şekil numarası düz metin ve koyu punto olarak tablonun üzerine yerleştirilmelidir ve nokta konulmamalıdır. Tablolar ve şekiller metinde geçtikleri sıraya göre numaralandırılmalıdır. Her tablo ve şekil kısa ve açıklayıcı bir başlığa sahip olmalıdır. Tablo ve şekil başlığı tablo numarasının hemen altında çift satır aralıklı olarak yer almalıdır. Tablo ve şekil başlığı italik ve ilk harfleri büyük olarak yazılmalıdır. Tabloda mümkünse dikey çizgiler olmamalı. Tabloya ve şekille ilgili notlar sadece ihtiyaç duyulduğunda eklenmelidir. Bu notlar tablonun altında yer almalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 11 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir.

Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekille ilgili diğer ihtiyaç duyulan diğer bilgiler için bkz. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Fotoğraflar:

Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

MAVİ ATLAS APA 7. EDİTİON KAYNAKÇA YAZIM KURALLARI VE ÖRNEKLERİ

Dergimize makale göndermek isteyen değerli yazarlar ve araştırmacılar, Mavi Atlas dergimizin kaynakça yazım kuralları aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir. Kuralların dikkatlice okunması ve uygulanması gerekmektedir. Kaynakça yazım kuralları “American Psychological Association (APA) 7. Edition” formatına göre örneklendirilmiştir. Dolayısıyla APA 7’ye göre metin içi

atıfların ve kaynakçanın hazırlanması gerekmektedir. Bu hususta aşağıda verilen yönlendirmelerin yapılması yazarlarımız için büyük kolaylık sunacaktır.

Referansların ve atıfların doğru düzenlenmesi, okuyucu ve hakemlerin akademik çalışmayı değerlendirmelerinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun için referans kaynaklarınızı dikkatli ve eksizsiz, kolay ve hızlı bir şekilde organize etme, not alma ve tek tıkla atıf/kaynakça oluşturmanızı sağlayan “**Mendeley**”, “**EndNote**”, “**Zotero**” gibi atıf (Citation) programları bulunmaktadır. Bu programların kullanılması oldukça basittir ve tavsiye edilmektedir. Bu programlar sayesinde hem kütüphanenizi oluşturacak hem de atıflarınızı çok daha rahat bir şekilde oluşturacaksınız. Örneğin, Mendeley atıf programını öğrenmek için aşağıda bağlantı adresleri verilmiş olan videoların izlenmesi ve uygulanması yazarlarımız için büyük kolaylıklar oluşturacaktır.

• **Mendeley Eğitimi - 1 - Hesap oluşturma ve kurulum işlemleri:**

https://www.youtube.com/watch?v=XktNxSRIm38&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 2 - Makale, tez vb. yayınların hesaba eklenmesi:**

https://www.youtube.com/watch?v=WhN9ij1M7T0&t=23s&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 3 - Atıf yapma ve kaynakça oluşturma:**

https://www.youtube.com/watch?v=AX78rFGoW8A&t=8s&ab_channel=HakanAkademi

Diğer taraftan Amerikan Psikoloji Derneği (APA), 2009'da yayınlanan ve 6. sürüm olarak adlandırılan kılavuzun 7. sürümünü 2019 yılında yayınladı ve beraberinde pek çok yeni güncellemeyi de getirdi. Bu değişiklikleri aşağıdaki listeden inceleyebilir ya da APA resmi sitesinden <https://apastyle.apa.org/> APA 7.0 Yazım Kuralları'na ulaşabilirsiniz.

Yapılan en önemli değişiklikler kısaca şu şekildedir:

Metin içi kaynak alıntıları kısaltılmıştır. APA 6'da birden fazla yazarın olduğu araştırmalardaki atıflarda tüm yazar isimleri yer alırken APA 7'de bu özellik kısaltılarak Acar ve ark. (2020), (Acar vd., 2020) şeklinde yer alıyor.

Basılı bir kitaptan alıntı yaptığınızda yayıncının yerleşim yeri bilgisine referans listesinde artık yer verilmeyecektir.

Yirmi ve daha fazla yazara sahip olan eserlerin kaynakçada listelenmesi kuralında güncelleme yapıldı. APA 6'da kaynakçada en fazla 7 yazar ismi yer alıyordu. APA 7 ile yazar ismi sayısı 20'ye yükseldi.

DOI'lerin biçimlendirilmesiyle ilgili değişikliğe gidildi. Artık DOI (Digital Object Identifier System) adresi URL şeklinde biçimlendirilecek. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.146972>

URL'lerle ilgili "Erişim sağlandı" ifadesiyle ilgili güncelleme yapılmıştır. Alınma tarihi gerekmedikçe artık “URL” ifadesi yazılmıyor. Web sitesi adı eklenir ve web sayfası başlıkları italik olarak yazılır.

E-kitap alıntılarında artık köşeli parantez kullanılmıyor. E-kitabın bulunduğu platform veya cihaz kaynakça gösteriminden kaldırıldı.

Daha kapsayıcı, cinsiyet ayrımsız ve önyargısız bir dil kullanılması yaklaşımı benimsendi
Tablo ve şekil formatlarında güncelleme yapıldı.

METİN İÇİ GÖNDERMELER

Başkalarının düşünceleri iki şekilde aktarılabilir. Birincisinde özgün (orijinal) anlatım hiç değiştirilmez. Bu şekilde yapılan aktarmaya doğrudan alıntı denir. Alıntı metinde özgün kaynaktan geçtiği biçimiyle tırnak işareti içinde gösterilir. Tırnak işareti kapatıldıktan sonra ilgili kaynağa gönderme yapılır. Diğerinde ise özgün anlatım değiştirilerek anlatı/dolaylı alıntı (aktarma) yapılır. Anlatımın değiştirilmiş olması aidiyeti değiştirmez. Burada düşünce hala bir başkasına aittir ve aidiyeti bildirmek için metin içinde kaynağa gönderme yapılması mutlaka gereklidir. Bu hususta,

DOĞRUDAN ALINTI

40 kelimedenden daha az kelimedenden oluşan doğrudan alıntılarda her zaman yazar, yıl ve sayfa aralığı bilgilerine yer verilmelidir. 40 kelimedenden az olan alıntılar, metinde italik veya çift tırnak içinde verilir. Alıntıya metnin ortasındaki cümlelerde yer verilmişse, alıntı yapılan kısım italik veya çift tırnak içinde verildikten hemen sonra parantez içinde kaynağa gönderme yapılır. Sonrasında ise diğer cümlelere devam edilir.

Örnek:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için “betimleme yöntemi” kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile “olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır” (Kaptan, 1989, s. 34).

Ya da:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için *betimleme yöntemi* kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile *olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır* (Kaptan, 1989, s. 34).

Doğrudan alıntı 40 ve daha fazla kelimedenden oluşuyorsa sağ ve sol taraftan yarım inç (1.25 cm) içeriden başlanarak tek satır aralığıyla yazılır.

Örnek:

Betimleme yöntemi, Kaptan (1995) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır:

Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışan incelemelerdir. Bunlar nedir? sorusuna cevap bulmaya yöneliktir. Bununla mevcut durumlar, koşullar, özellikler aynen ortaya konmaya çalışılır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler (s. 59).

Doğrudan alıntı yapılan kısımlar orijinal kaynaktaki ile aynı heceleme, yazım ve noktalamaya

sahip olmalıdır. Orijinal kaynakta heceleme hatası olsa bile değiştirilmeden aynen bırakılmalıdır. Eğer doğrudan alıntının belli kısımları çıkarılıyorsa üç nokta (...) ya da dört nokta (...) kullanılması gerekir. Bir cümle içerisinde çıkarılacak yapıyorsa üç nokta, iki cümle arasında çıkarılacak yapıyorsa dört nokta kullanılır. Bunlar cümlenin başında ya da sonunda kullanılmaz.

Örnek 1:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu dizinler ... atıfları izlemek suretiyle ilgilenilen konudaki kaynakları gözden geçirmeye de olanak sağlamaktadır” (Al et al., 2014, s. 26).

Örnek 2:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. .... Ülkelerin bilim politikalarından sorumlu kuruluşlar ise atıf dizinlerindeki verileri performans ölçümü amaçlı kullanmaya başlamışlardır” (Al et al., 2014, s. 26).

Not: Çok uzun doğrudan alıntılar ve başka bir çalışmadaki tablo, şekil, anket vs. gibi materyaller uyarlanmak istendiğinde söz konusu çalışmanın yazarından izin alınması gerekmektedir. APA'nın politikasına göre, bir makaleden ya da bir kitap bölümünden en fazla üç tablo/grafik/şekil alınabilir. Metin alıntısı ise tek bir metin için 400 kelimeyi, toplamda ise 800 kelimeyi geçmemelidir. Aksi durumlarda yazar tarafından telif hakkı sahibinden izin alınmalı ve bu bilgi doğrudan alıntıya verilecek bir dipnot ile belirtilmelidir.

ATIF VE KAYNAKÇA:

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıflar aşağıda belirtildiği gibi olması gerekmektedir. Dikkat! APA yazım stiline, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır. Bu bilgi doğrultusunda *Mavi Atlas Dergisi* kaynakça yazımları adım adım incelenmeli ve araştırmanızda uygulanmalıdır.

5. 1. KİTAPLAR:

Kitabın yazarı, yayım yılı, kitap ismi (italik ve küçük harflerle) verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı.

Basım bilgileri, italik olmadan başlıktan sonra parantez içinde eklenmelidir.

APA 7 kurallarına göre sadece yayınevi verilmeli ancak yayın yeri verilmemelidir.

Gerek kitapların gerekse kitap bölümlerinin DOI'si varsa, yayıncı adından sonra kaynakçada DOI eklenir. DOI'si yok fakat sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın/bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez.

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada & işareti “and” veya “ve” kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Başlık ögesi bir nokta ile bitirilir. Ancak başlık soru işareti veya ünlem işareti ile bitiyorsa, noktanın yerini o noktalama işareti alır. Örnek: Geç başlangıçlı açıklanamayan epilepsi: Neyi kaçıyoruz?

Tek Yazarlı Çalışmalar:

İlgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül kullanılarak verilmelidir. Cümlenin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır. Öyküleme yöntemiyle ve kitabın bütününe yapılan atıflarda sayfa numarası yer almaz. Verilen sayfa numarası Türkçe çalışmalarda “s.”, İngilizce çalışmalarda “p.” kısaltması ile belirtilir.

Metin İçinde

Anlatı alıntısı: Atalay (2017), Turner (2010), Nazır (2007).

Parantez içinde alıntı: (Atalay, 2017), (Atalay, 2017, s. 261), (Turner, 2010), (Turner, 2010, p. 262), (Nazır, 2007), (Nazır, 2007, s. 318).

Kaynakçada:

Nazır, B. (2007). *Macar ve Polonyalı mülteciler: Osmanlı'ya sığınanlar* (2. baskı). Yeditepe Yayınevi.

Atalay, İ. (2017). *Türkiye'nin jeomorfolojisi* (3. baskı). META Basım.

Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

İki yazarlı çalışmalar:

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada yazarların soyadları "ve" bağlacı ile bağlanırken “&” işareti kullanılır. Parantez dışında ise “ve” ya da “and” kullanılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntısı: Atalay ve Mortan (2011), Page and Stritzke (2015).

Parantez içinde alıntı: (Atalay & Mortan, 2011), (Atalay & Mortan, 2011, s. 545), (Page & Stritzke, 2015), (Page & Stritzke, 2015, p. 88)..

Kaynakçada:

Atalay, İ. & Mortan, K. (2011). *Türkiye bölgesel coğrafyası*. İnkılap Kitapevi.

Strunk, W. Jr. & White, E. B. (2000). *The elements of style*. Longman.

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalar:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürüme göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan çalışmalarda “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır. Yeni sürüme göre, 20 ve daha fazla (20. yazar dahil) yazarı bulunan eserlerde, tüm yazarların adlarının eklenmesi gerekmektedir. Ancak yazar sayısının 21'den fazla olması durumunda ilk 19 yazarın adları ve en son yazarın adı verilerek listelenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı alıntısı: Arıboğan ve ark. (2008) iddia etti..., Arıboğan ve ark. savundu (2008)..., Torino et al. (2019) claimed..., Torino et al. argued that (2019)...

Parantez içinde alıntı: (Arıboğan vd., 2008), (Arıboğan vd., 2008, s. 66), (Torino et al., 2019), (Torino et al., 2019, p. 34).

Kaynakçada:

Arıboğan, D.Ü., Ortaylı, İ. & Yavuz, H. (2008). *Cumhuriyetimize dair*. Aşiyen Yayınevi.
Wolfe, J. M., Kluender, K. R., Dennis, L. M., Bartoshuk, L. M., Herz, R. S., Lederman, S. J. & Merfeld, D. M. (2015). *Sensation & perception* (4rd ed.). MA: Sinauer Associates.

Kitapların cilt ve baskı numaralarının belirtilmesi:

Bu kural “Kaynakça” için geçerlidir. Basımlar/baskı bilgisi (revize edilmiş edisyonlar gibi), cilt numaraları ve sayfa numaraları (bölüm sayfa aralığı gibi) başlıktan hemen sonra italik olmadan parantez içerisinde verilir ve parantezden sonra nokta konur.

Numaralandırılmış bir cildin kendi başlığı varsa, cilt numarası ve başlık parantez içinde değil, ana başlığın bir parçası olarak dahil edilir. Yani başlıkta yer alan cilt numarası parantez içine alınmaz. Örnek: *APA endüstriyel ve örgütsel psikoloji el kitabı: Cilt. 1. Organizasyonu inşa etmek ve geliştirmek.*

Kaynakçada:

Tarhan, N. (2014). *Toplum psikolojisi: Sosyal şizofreniden toplumsal empatiye* (8. baskı). Timaş Yayınları.
Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (Cilt 5). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Not: Gözden geçirilmiş edisyonlar için aynı şekilde (2. baskı rev.) ya da kitap bölümü sayfa aralığını belirtmek için (Cilt 2, ss. 319-367). Hem baskı hem cilt bilgisi varsa bu öğeler virgülle ayrılır ve baskı numarası önce yazılır (8. baskı, Cilt 2, ss. 319-367).

Yazarı belli olmayan ya da anonim çalışmalar:

Eğer bir çalışmanın yazarı belli değilse metin içerisinde gönderme yapılırken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genelde başlıktan) ve yıl kullanılır. Metin içi göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı ya da bir web sayfasının adı çift tırnak içinde; dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Yazarı anonim olarak belirtilen çalışmalara göndermede duruma göre Anonim (1975), (Anonim, 1975), (Anonim, 1975, s. 63) benzer ifadeler kullanılır. Kaynakçada da yazar kısmına Anonim yazılır.

Kurumların ya da grupların yazar olduğu yayına ilk defa atıfta bulunulduğunda kurumun/grubun tam adı ve ardından kısaltmasını verilir. Sonraki kullanımlarda sadece kısaltma ve tarih kullanılır. .... (Türk Psikologlar Derneği [TPD], 1997). .... (TPD, 1997) gibi.

Metin İçinde:

(Anonim, 2017, s. 15)
(*Türkçe bilim terimleri*, 2011, s. 1750)

Kaynakçada:

Anonim. (2017). *Casus olarak zamanımdan hikayeler*. Bond Yayınları.
Türkçe bilim terimleri sözlüğü: Sosyal bilimler. (2011). Akademi Kitabevi.

Web sayfası, makale başlığı, bölüm başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (“Hacettepe Üniversitesi bilgi”, 2010).

Kaynakçada:

Hacettepe Üniversitesi bilgi okuryazarlığı programı. (2010). <http://hubo.hacettepe.edu.tr/>

Dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (*Kütüphaneciliğimiz üzerine*, 1987)

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğimiz üzerine görüşler (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Editörlü Kitaplar:

Sadece editör bilgisi bulunan bir kitabın atıf ve kaynakça bilgisi verilirken, editöre/editörlere yazar kısmında yer verilir ve adından parantez içinde “Ed”/“Eds”, “Haz.” veya ”Yay. haz.” kısaltması eklenir. Parantez içindeki kısaltmadan sonra nokta konur. Yazarı belli, editörlü veya hazırlayanı olan kitapta ise editör/hazırlayan, kitap başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Tanrıdağ (2015), Gök (2019), Nâmî Hasan Ağa (2021).

Parantez içinde alıntı: (Tanrıdağ, 2015), (Tanrıdağ, 2015, s. 34), (Gök, 2019), (Gök, 2019, s. 56), (Nâmî Haan Ağa, 2021), (Nâmi Hasan Ağa, 2021, s. 24).

Kaynakçada:

Tanrıdağ, O. (Ed.). (2015). *Davranış nörolojisi: Beyin-davranış ilişkilerinin organizasyon prensipleri, sendromları ve hastalıkları*. Nobel Tıp Kitapları.

Gök, İ. (2019). *Osmanlı arşiv kaynaklarından 1 numaralı nâme-i hümayun defteri* (M. F. Gökçek, Ed.). İdeal Kültür Yayıncılık.

Nâmî Hasan Ağa. (2021). *Fetihnâme-i Nâmî der-hake-ı Gürcistan: 1663 Gürcistan Seferi* (M. F. Gökçek, Haz.). Yeditepe Yayınevi.

NOT: Eğer hem cilt numarası hem de Ed./Haz. var ise:

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi taribi* (Cilt I). (T. Güngör, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İki veya üç Editörlü Kitaplar:

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Abulfez ve Sönmez (2017), Goldstein and Hogarth (1997), Connolly et al. (2000).

Parantez içinde alıntı: (Abulfez & Sönmez, 2017), (Abulfez & Sönmez, 2017, s. 44), (Goldstein & Hogarth, 1997), (Harris et al., 2012).

Kaynakçada:

Abulfez, S. & Sönmez, P. (Eds.). (2017). *Uluslararası göç ve çocuklar: International migration and children*. Transnational London.

Goldstein, W. M., & Hogarth, R. (Eds.). (1997). *Research on judgement and decision making*. Cambridge University Press.

Harris, K. R., Graham, S., & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Yazarı Kurum Olan Kitaplar:

Yazar olarak bir grup/tüzel kişi (dernekler, şirketler, devlet kurumları ve diğer çalışma grupları gibi) ifade ediliyorsa bu gruba ilişkin ad bilgisi metin içindeki göndermede oldukça açık ve anlaşılır biçimde verilmelidir. Grup adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Eğer grup adı uzunsa, kısaltma herkesçe anlaşılır oluyorsa veya ada yönelik zaten bilinen bir kısaltma var ise ilk kullanımda hem açık hali hem kısaltma hali kullanılıp, sonraki kullanımlarda ise sadece kısaltma kullanılabilir. Eğer grup adı kısa ise veya kısaltması herkesçe anlaşılır olmuyorsa tüm göndermelerde adın açık hali yazılır.

Kaynakçada APA 6'da yer ve yayıncı bilgisi yer alırken (yayıncı bilgisi için “Yazar” veya “Author” yazılırken. APA 7'da yer ve yayıncı bilgisine gerek kalmamıştır. Eğer DOI numarası varsa eklenir.

Metin içinde:

Cümle içinde ilk gönderme (Anlatı alıntı): Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2013).

Cümle içinde ikinci ve sonraki göndermeler: TÜBİTAK (2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013).

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TÜBİTAK, 2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TDK, 2012, s. 38).

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kitapta Bölüm

Editörlü bir kitaptaki bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz. Editör

bilgisi başlıktan hemen sonra italik olmadan ve bir editör için “(Ed.)” kısaltması, birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltması kullanılır.

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bölümün başlığı. İçinde editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed/Eds.), *Kitabın başlığı* (sayfa aralığı). Yayınevi.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yücel ve Gülveren (2019), Dillard (2020), Aron et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Yücel & Gülveren, 2019), (Yücel & Gülveren, 2019, s. 76), (Dillard, 2020), (Dillard, 2020, p. 125), (Aron et al., 2019), (Aron et al., 2019, p. 350).

Kaynakçada:

Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. İçinde M. Şişman & S. Turan (Eds.), *Sınıf yönetimi* (ss. 74-88). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

DOI’si olanlara örnek:

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

URL’si olanlara örnek:

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark. Hans Reitzels Forlag*. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Kitap: Çeviri:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasteh (2000).

Parantez içinde alıntı: (Arasteh, 2000), (Arasteh, 2000, s. 150).

Kaynakçada:

Arasteh, A. R. (2000). *Aşkta ve yaratıcılıkta yeniden doğuş: Mevlana Celaleddin Rumi’nin kişilik çözümlemesi* (B. Demirkol & İ. Özdemir, Çev.). Kitabiyat.

Aynı yazar tarafından aynı yıl içinde yapılmış farklı çalışma:

Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Glenn and Johnson (1964a), Glenn and Johnson (1964b, p. 90).

Parantez içinde alıntı: (Glenn & Johnson, 1964a), (Glenn & Johnson, 1964b, p. 90).

Kaynakçada:

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964a). *Calculating devices*. John Murray.
Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964b). *Graphs*. Murray.

E-kitap: Tüm kitap:

E- kitabın varsa DOI numarası eklenir. DOI yoksa ve sabit bir URL'si varsa, kaynakçada e- kitabın veya e-kitapta bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez. İnternet adresinin başına “URL” ifadesi veya sonuna “Erişim tarihi” eklenmez.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Özsoysal (2002), Jackson (2019).

Parantez içinde alıntı: (Özsoysal, 2002), (Özsoysal, 2002, s. 12), (Jackson, 2019), (Jackson, 2019, p. 12).

Kaynakçada:

Özsoysal, F. (2002). *Tiyatro metinlerinde alımlama ve metin stratejileri*. <http://www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=16>

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

E-kitap: Bir veri tabanından bölüm:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Mitchell (1913).

Parantez içinde alıntı: (Mitchell, 1913), (Mitchell, 1913, p. 88).

Kaynakçada:

Mitchell, HW (1913). Alcoholism and alcoholic psychoses. In W.A. White & S.E. Jelliffe (Ed.), *The modern treatment of nervous and mental disorders* (Vol. 1, pp. 287–330). Lea and Febiger. <https://doi.org/10.1037/10639-007>

5. 2. MAKALELER:

Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veri tabanından geliyorsa basılı dergi gibi yazılır fakat bir makalenin DOI'si varsa, DOI eklenir. Yine makalenin DOI'si yoksa ancak okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenir.

Dergi makalesinde makale numarası varsa, sayfa aralığı yerine “Makale” kelimesi ve ardından makale numarası eklenir.

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt numarası italik ancak sayı numarası parantez içinde düz olmalıdır. Eğer derginin cilt, sayı veya sayfa numarası eksik ise sadece o kısmı yazılmaz diğer bilgiler aynen olduğu yazılır.

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Uzun (1991), Coren (2019).

Parantez içinde alıntı: (Uzun, 1991), (Uzun, 1991, s. 88), (Coren, 2019).

Kaynakçada:

Uzun, A. (1991). Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları*, (3), 15–24.

Coren, S. (1986). An efferent component in the visual perception of direction and extent. *Psychological Review*, 93(4), 391-411.

Basılı dergi makalesi: 2 yazarlı:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bahadır ve Özdemir (2011), Kirkman and Rosen (1999).

Parantez içinde alıntı: (Bahadır & Özdemir, 2011, s. 325), (Kirkman, & Rosen, 1999, p. 288).

Kaynakçada

Bahadır, M. & Özdemir, M. A. (2011). Acıgöl Havzası'nın sayısal topoğrafik analiz yöntemleri ile morfometrik jeomorfolojisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 323–344.

Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond selfmanagement: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.

Basılı dergi makalesi: 3 ve daha fazla yazarlı:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan makalelerde “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasil ve ark. (2020), Gren at al. (2003).

Parantez içinde alıntı: (Arasil vd., 2020, s. 20), (Gren at al., 2003, p. 420).

Kaynakçada:

Arasil, A., Turan, F., Metin, B., Sinirlioğlu Ertas, H. & Tarhan, N. (2020). Positive psychology course: A way to improve well-being. *Journal of education and Future*, (17), 15- 23.

Gren, S. G., Welsh, M. A., & Dehler, G. E. (2003). Advocacy, performance, and threshold influences on decisions to terminate new product development. *Academy of Management Journal*, 46(4), 419-434.

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olan:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Hatipoğlu ve Uzun (2020), Grady et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Hatipoğlu & Uzun, 2020, s. 24), (Grady et al., 2019).

Kaynakçada:

Hatipoğlu, İ. K. & Uzun, A. (2020). Melet Irmağı Havzası'nda erozyon riskinin Micona modeli ile değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 17–31. <https://doi.org/10.17211/tcd.644135>

Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olmayan URL gerektiren:

Bir makalenin DOI numarası yoksa fakat okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa ve makale bir veritabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergide yer alıyorsa makalenin URL'si eklenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı Alıntı: Karaçay Türkal (2019).

Parantez içinde alıntı: (Karaçay Türkal, 2019, s. 285), (Karaçay Türkal, 2019).

Kaynakçada: Karaçay Türkal, M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der., (Prof. Dr. Fuat Sezgin özel sayısı), 283-295. <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/article/view/306>

Elektronik dergi makalesi, DOI ve URL'si olmayan: Bir makalenin DOI numarası yoksa ve bu makale bir veritabanından sağlanıyorsa (google scholar, scopus, web of science vs.), bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Zeybek (2005).

Parantez içinde alıntı: (Zeybek, 2005, 240)

Kaynakçada: Zeybek, H. İ. (2005). 2-3 Mart 2005 Turhal sel afeti ve sonuçları. *Eastern Geographical Review*, 14(21), 233–248.

5. 3. SÖZLÜK / ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

Ansiklopedi Maddesi:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: İpekten (1991), Keyormarsi et al. (2007).

Parantez içinde alıntı: (İpekten, 1991), (Keyormarsi et al., 2007); (İpekten, 1991, s. 348), (Keyormarsi et al. 2007, p. 200).

Kaynakçada:

İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 348-349). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Keyormarsi, K., O'Leary, N. & Pardee, A. B. (2007). Cell division. İçinde *McGraw-Hill encyclopedia of science & technology* (9. baskı, cilt 3, ss. 618-621). McGraw-Hill.

Sözlük:

Sözlüklerde genelde yazar ve yayıncı aynı olur bu nedenle ad tekrarından kaçınmak için yalnızca sözlük adı yazar ögesinde görünür.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde sözlükle ilgili basım bilgileri italik olmadan yazılır.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde hem baskı hem de sayfa numarası varsa, bunları virgülle ayırarak aynı parantez içine yerleştirin.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Devellioğlu (1996), Merriam-Webster (2003).

Parantez içinde alıntı: (Devellioğlu, 2007, s. 238), (Merriam-Webster, 2003).

Kaynakçada:

Devellioğlu F. (1996). Eşref. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (13. baskı, s. 238).

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük:

Çevrimiçi sözlükler zamanla güncellendiğinden referansta erişim tarihi eklenmesi gerekir. Tarihi belli olmayan çevrimiçi sözlükler için Ing. (no date) "n.d" ve Türkçe (tarih yok) "t.y." kısaltması kullanılır

Anlatı Alıntı: Merriam-Webster (n.d.); Türk Dil Kurumu (t.y.)

Parantez içinde: (Merriam-Webster, n.d.); (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Tayak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 18 Haziran 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

5. 4. TEZLER:

Bir tezin veri tabanı teze yayın numarası veriyorsa, yayın numarası tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır. “Doktora tezi” veya “Yüksek lisans tezi” tanımından sonra virgül ve dereceyi veren kurumun adı eklenir. Bu bilgi tez başlığından ve parantez içinde bulunan yayın numarasından sonra köşeli parantez içinde yer alır. Referansın kaynak ögesinde tezin yer aldığı veri tabanının, havuzun veya arşivin adı girilir.

Eğer bir tez üniversite gibi bir kurumun arşivinde yer alıyorsa ve bu okuyucu için linkten ulaşılabilir durumdaysa veritabanı belirtilir, URL eklenir.

Veritabanı veya arşiv, kullanıcıların tezi görebilmeleri için oturum açmalarını gerektiriyorsa, yani URL okuyucular için çalışmayacaksa, referans veri tabanı adıyla sonlandırılır.

Tezler kitaplaştırılıp yayınevlerinde yayımlandığında ya da yukarıda belirtildiği gibi veri tabanında veya bir arşivde bulunup oradan ulaşılabilirdiğinde yayımlanmış kategorisinde yer alır. Kitaplaştırılmış olanlar kaynakçada kitap formatında yazılır.

Eğer bir tez belirtilen kategoride değilse yani yayımlanmamışsa, köşeli parantez içinde [Yayımlanmamış doktora tezi] veya [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] açıklaması tez veya tez başlığından sonra yapılır. Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilir. Aynı format, lisans tezleri de dahil olmak üzere diğer yayınlanmamış tezler için de uygulanır.

Elektronik tez:

YÖK tez veritabanında yer alan tezler:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Gökçe (2019).

Parantez içinde alıntı: (Gökçe, 2019), (Gökçe, 2019, s. 23).

Kaynakçada:

Gökçe, U. (2019). *Orhan Veli şiirinde özne ve varoluş sorunsalı* (Tez No. 568510) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kurumsal arşivde arşivlenmiş tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilir (2014),

Parantez içinde alıntı: (Bilir, 2014), (Bilir, 2014, s. 40).

Kaynakçada:

Bilir, C. (2014). *Supply chain network optimization model incorporating competitive facility location problems*. [Doktora tezi, Doğuş Üniversitesi]. DÜ Kurumsal Akademik Arşiv. <https://hdl.handle.net/11376/1039>

URL’si herkes için çalışmayan tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Kabir (2016).

Parantez içinde alıntı: (Kabir, 2016), (Kabir, 2016, p. 43).

Kaynakçada:

Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Yayımlanmış tez (Kitap olarak):

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Erol (2019).

Parantez içinde alıntı: (Erol, 2019), (Erol, 2019, s. 58).

Kaynakçada:

Erol, G. (2019). *Kelâmi sabada estetik yapı organizasyonu*. Ötüken Neşriyat.

Yayımlanmamış tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Onat (2016), Harris (2014).

Parantez içinde alıntı: (Harris, 2016), (Onat, 2014, s. 43).

Kaynakçada:

Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

5. 5. SEMPOZYUM / KONFERANS BİLDİRİLERİ:

Sempozyum/Kongre/Konferans bildirimlerine atıf için:

Referansta önce yazar ögesine yer verilir. Tarih ögesinde Sempozyumun tam tarihleri belirtilir. Sunumun çeşidi başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklanır. Tanım esnektir (örneğin, "[Konferans oturumu]", "[Bildiri sunumu]", "[Poster oturumu]", "[Açılış konuşması]") gibi.

Konferansın veya toplantının adı ve referansın kaynak ögesindeki yeri belirtilir.

Konferans sunumunun videosu veya pdf linki mevcutsa, referansın sonuna bu bağlantı eklenir. Yalnızca bir konferans sunumunun özetine atıfta bulunmak için, parantez içindeki açıklamanın bir parçası olarak “özet” bilgisi verilir. Örneğin, “[Bildiri sunumu özeti]”.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Işık ve ark. (2018), Evans et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Işık vd., 2018), (Evans et al., 2019).

Kaynakçada:

Işık, F., Bahadır, M. ve Çağlak, S. (2018, 18-20 Ekim). *Artvin ilinde yağışın mekânsal dağılışı üzerine bir deneme: Schreiber formülü* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Artvin Sempozyumu, Artvin, Türkiye. <https://www.artvin.edu.tr/uploads/ias.artvin.edu.tr/userfiles/files/ias2018>

Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Basılmış/yayımlanmış sempozyum/Kongre/konferans bildirilerine atıf:

Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder.

Tüm kitap bölümü olarak yayınlanan konferans bildirileri, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder.

Herhangi bir veri tabanından ulaşıyorsa link eklenmez fakat DOI veya URL adresi mevcutsa eklenir.

Tam metin bildiriler kitabında ise:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilkan (2007), Bedenel et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Bilkan, 2007), (Bilkan, 2007, s. 612), (Bedenel et al., 2019), (Bedenel et al., 2019, p.230).

Kaynakçada:

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. İçinde Y. Bayram (Ed.), *I. Amasya araştırmaları sempozyumu bildirileri* (ss. 611-620). Hilal Yayınları.

Bedenel, A.-L., Jourdan, L., & Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. In R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas, & P. Pardalos (Eds.), *Lecture notes in computer science: Vol. 11353. Learning and intelligent optimization* (pp. 225–240). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21

5.6. ARŞİV BELGELERİ VE KOLEKSİYONLAR

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/archival>

5. 7. RAPORLAR:

Devlet Kurumları, Bireysel Yazar, Broşür, Etik Kod, Bilgi Sayfası, ISO Standart, Basın Bülteni ve Teknik İnceleme raporlarına atıf örneklerini incelemek için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#textual-works>

5. 8. WEB SAYFASI:

Çok çeşitli “Web Sayfası Referansları” mevcuttur. Bunların içerisinde referansınıza uygun kategoriye görmek ve kullanmak için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 9. SOSYAL MEDYA:

Facebook, Instagram,, LinkedIn, Çevrimiçi Forum (Örn. Reddit), Tiktok, Twitter gibi referanslar

için aşağıdaki APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 10. GÖRSEL VE İŞİTSEL MEDYA:

Tüm görsel ve işitsel medya referansları için aşağıda APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#audiovisual-media>

5. 11. VERİ KÜMELERİ:

Veri kümesi ve araç kutusu referansları için aşağıda bulunan APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#data-sets>

Not: Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için <https://apastyle.apa.org/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

“Kaynak gösterme bilim ve sanat etiğinin gereğidir.”

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

For the works to be sent to the *Mavi Atlas*, it must be logged in via DergiPark and uploaded from the system.

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes "Research Papers". The manuscripts in second group consist of "Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" suitable for the aim of Journal and "News" about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with "Spelling Dictionary "of "Turkish Language Association".

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

"Author information" should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.

"Title" should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.

"Subtitles" second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level

Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.

“Abstract” Turkish abstract should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. The English abstract (according to the English language grammar) should be between 200-400 words. format should be as unindented paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.

“Key Words” should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindented paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

“Text” should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.

Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Figures and Tables

Table and figure captions should be numbered above the tables and figures and written with “Garamond” 11 point font. Table and figure numbers should be placed above the table in plain text and bold font, and no dots should be placed. Tables and figures should be numbered according to the order they appear in the text. Each table and figure should have a short and descriptive title. Table and figure title should be placed just below the table number, double-spaced. Table and figure titles should be written in italics and the first letters in capital letters. If possible, there should be no vertical lines in the table. Notes on the table and figure should be added only when needed. These notes should be placed at the bottom of the table. The font for the table should be "Garamond", 11 points. In mandatory cases, it can be reduced to 8 points.

Prepared tables and figures should be placed neatly in the section where they will be in the text, without exceeding the specified page dimensions. When necessary, tables and figures can be placed in the text before the references by creating an appendix section. Where

necessary, explanatory footnotes or abbreviations should be placed just below the figures and tables, and their sources, if any, should be included in accordance with the in-text citation rules. For other needed information about the table and figure, see. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Photos

Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

As of October 2021, bibliography and citations will be based on APA 7 spelling rules. You can visit <https://apastyle.apa.org/>.